2

AHKÂMU'L KUR'AN

أحكام القرآن

Ebû Bekr Ahmed b. Alî
er-Râzî el-Cessas

i'tisam
yayınları

AHKÂMU'L KUR'AN

2. CİLT

AHKÂMU'L KUR'AN

Editör
Avnullah Enes ATEŞ

Tercüme
Mehmet KESKİN
D.İ.B. Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Tashih
Ömer ÇELİK / Mustafa DİKMEN / Mehmet EKİN

İç Tasarım
3GRAFİK

Kapak Tasarım
Inkreativ Arts

MATBAA
Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.
Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi No.11
Bağcılar/İstanbul Telefon: 0212 446 88 46
Matbaa Sertifika No: 12266

i'tisam yayınları

EYLÜL 2018

İTİSAM YAYINLARI YAYINCI SERTİFİKA NO: 30798
Çiğdemtepe Mah. Değirmendere Cad. 1065, SOK. NO:1\A Yenimahalle - ANKARA
Telefon: 0312 504 22 93
www.benlikitap.com
e-mail: benlikitabevi@hotmail.com
İTİSAM Yayınları Bir Benli Kitabevi Kuruluşudur

İmam Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzi el-Cessâs

AHKÂMU'L KUR'AN

Tercüme
Mehmet KESKİN

2. CİLT

i'tisam yayınları

İÇİNDEKİLER

-2- BAKARA SURESİ DEVAMI-

بسم الله الرحمن الرحيم

-2- BAKARA SURESİ DEVAMI-

Hilali Görme ve Müşahede Etmenin Keyfiyeti

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ)

"İçinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin"[1]

(يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ)

"Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve hacc için vakit ölçüleridir."[2]

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre İbn Ömer *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(إِنَّمَا الشَّهْرُ تِسْعٌ وَعِشْرُونَ, فَلَا تَصُومُوا حَتَّى تَرَوْهُ، وَلَا تُفْطِرُوا حَتَّى تَرَوْهُ، فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَاقْدُرُوا لَهُ)

1 Bakara, 2/185

2 Bakara, 2/189. Hz.Peygamber'e, "Hilâl niçin önce iplik gibi incecik görünüyor, sonra kalınlaşıp nihayet daire şeklini alıyor?" diye soru yöneltilmişti. Âyetin bu kısmında söz konusu soruya, ayın hareketlerinin zaman tayininde, özellikle hac, oruç ve zekât gibi ibadetlerin vakitlerinin belirlenmesinde kıstas olduğu ifade edilerek cevap verilmektedir.

"Ay ancak yirmi dokuz (gün)dür. Onu görmeden oruca başlamayın. Onu görmeden orucu sonlandır(ıp bayrama gir)meyin. Eğer buluttan dolayı size görünmezse (hesap yaparak) takdirde bulunun."[3]

Hadisin ravisi der ki: "İbn Ömer *radıyallahu anh*, Şaban ayının yirmi dokuzu olduğunda duruma bakardı. Eğer Ramazan hilali görülmüşse ne alâ. (Oruca başlardı.) Eğer görmeye engel bulut veya duman olmadığı halde görülmemişse, oruç tutmaksızın sabahlardı. Ama görmeye engel bulut veya duman olduğu için görülmemişse, oruçlu olarak sabahlardı. İbn Ömer halkla beraber orucunu açar ve bu hesabı esas almazdı."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Hilali görünce oruca başlayın"*** buyruğu, (يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ) **"Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve hacc için vakit ölçüleridir"** ayetine de muvafıktır. Bu ayet ile hadisin, Ramazan'a orucuna başlamada hilalin görülmesinin esas alınmasını öngördüğü hususunda Müslümanlar görüş birliği etmişlerdir. Bu da hilali görmenin, (فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ) **"İçinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin"**ayetindeki Ramazan ayına ulaşmak olduğuna delalet etmektedir.

(يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ) **"Sana hilalleri soruyorlar"** ayeti, hilalin görüldüğü gecenin geçen aya değil, gelecek aya ait olduğuna delalet etmektedir.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* (فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَاقْدُرُوا لَهُ) ***"Eğer buluttan dolayı size görünmezse takdirde bulunun"*** ifadesinin manası üzerinde fakihler ihtilaf etmişlerdir.

Bazıları dediler ki: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu ifadesiyle, ayın menzillerinin esas alınması gerektiğini kastetmiştir. Eğer ay, bulut ve duman olmasaydı görülebilecek bir menzilde ise oruca başlama ve bayrama girmede görüldüğüne hükmedilir. Ama öyle bir menzilde değilse görüldüğüne hükmedilmez."

Diğer bazıları dediler ki: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu ifadesiyle, "Bu durumda Şaban ayını otuza tamamlayın" demeyi kastetmiştir."

3 Darimi, Savm, 7; Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 4/345

Birinci te'vil kesinlikle geçersizdir. Çünkü müneccimlerin ve ayın menzilleriyle burçlarına dair bilgi alışverişinde bulunanların söylediklerine müracaat etmeyi öngörmektedir. Bu da Cenab-ı Allah'ın (يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ) **"Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar için vakit ölçüleridir"** buyruğuna ters düşmektedir. Bu ilahî buyrukta oruca başlama hükmü, hilali görme şartına bağlanmıştır. Oruç, bütün Müslümanların yerine getirmekle yükümlü oldukları bir ibadet olduğuna göre, bu ibadetin hükmünün, söyledikleriyle pek de tatmin olunmayan az sayıdaki kimselerin bildiği şeylere bağlanması doğru olmaz.

Doğru olan ikinci te'vildir. Bu hadisi rivayet eden İbn Ömer *radıyallahu anh* ile fakihlerin geneli bu görüştedirler. Zaten rivayetin sonunda İbn Ömer'in *radıyallahu anh* hesabı esas almadığı ifade edilmişti.

Başka bir hadiste (فَاقْدُرُوا لَهُ) ***"Takdirde bulunun"*** sözü, te'vil götürmeyecek şekilde kesin olarak açıklanmıştır.

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Nâfi, İbn Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* yanında Ramazan ayından söz edildi. Bunun üzerine kendisi şöyle buyurdu:

"Hilali görmeden oruç tutmayın. Eğer hava bulutlu olduğu için size görünmezse otuz gün sayarak takdirde bulunun"[4]

Bu rivayet, (فَاقْدُرُوا لَهُ) ***"Takdirde bulunun"*** sözünün manasını, te'vilcilerin te'villerini boşa çıkaracak şekilde açıklığa kavuşturmuştur.

Te'vilcilerin te'villerini boşa çıkaracak delillerden biri de şudur:

Hammad b. Seleme'nin bildirdiğine göre İbn Abbas *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(صُومُوا لِرُؤْيَتِهِ وَأَفْطِرُوا لِرُؤْيَتِهِ، فَإِنْ حَالَ بَيْنَكَ وَبَيْنَ مَنْظَرِهِ سَحَابٌ أَوْ قَتَرَةٌ فَأَكْمِلُوا الْعِدَّةَ ثَلَاثِينَ)

4 Zeyneddin el-Iraki, Takribu'l-Esanid ve Tertibu'l-Mesanid: 1/74

***"Hilali görünce oruca başlayın. Hilali görünce orucu açı(p bayrama giri)n. Bulut veya duman sizinle hilalin arasına girip onu görmenize engel olursa, ayın günlerinin sayısını otuza tamamlayın."*[5]**

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hadislerinde, şayet bizimle hilalin arasına bulut veya duman girmeseydi, hilalin görülebilir bir konumda olmasıyla birlikte yine de ayın günlerini otuza kadar saymamızı emretmiştir. Şayet araya bulut veya duman girmeseydi ayın görülebileceğini söyleyen müneccimlerin sözlerine müracaat etmemizi emretmemiştir.

Bu konuda bundan daha açık ve net ifadeler içeren bir rivayet vardır:

Abdullah b. Cafer b. Ahmed b. Faris'in bildirdiğine göre İbn Abbas *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(صُومُوا رَمَضَانَ لِرُؤْيَتِهِ، وَأَفْطِرُوا لِرُؤْيَتِهِ، فَإِنْ حَالَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ غَمَامَةٌ أَوْ ضَبَابَةٌ فَأَكْمِلُوا شَهْرَ شَعْبَانَ ثَلَاثِينَ، وَلَا تَسْتَقْبِلُوا رَمَضَانَ بِصَوْمِ يَوْمٍ مِنْ شَعْبَانَ)

***"Hilali görünce Ramazan orucuna başlayın. (Şevval) Hilali(ni) görünce oruca son veri(p bayrama giri)n. Hilalle aranıza bulut veya sis girer de onu görmenize engel olursa, Şaban ayını otuz güne tamamlayın. Şaban ayından bir gün oruç tutarak Ramazan ayını karşılamayın."*[6]**

Bu hadiste Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, hilali görmemize engel olan bulut ve benzeri bir şeyin araya girmesi durumunda Şaban ayını otuz güne tamamlamamızı emretmektedir. Ayın menzillerini ve müneccimlerin hesaplarını esas almak gerektiğini söyleyenler, şeriatın hükmü dışındadırlar. Bu görüş, içtihada konu olacak bir şey değildir. Çünkü Kitab'ın delaleti ve sünnetten nasslar fakihlerin icması bunun aksinedir. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Hilali görünce oruca başlayın. Hilali görünce orucu açı(p bayrama giri)n. Bulut onu görmenize engel olursa, ayı otuza***

5 İbn Huzeyme, Sahih: 3/204
6 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 4/350

tamamlayın" buyruğu, hilalin görülememesi durumunda ayın günlerinin sayısını otuza tamamlamak gerektiğinin delilidir. Ama otuz günü tamamlamadan hilal görülecek olursa o zaman otuza tamamlamadan oruca başlamak gerekir. Hilali görülmeyen her ayı otuza tamamlamamız gerekir. Tabii bu takdiri, oruç ve bayram gibi dinî hükümleri ilgilendiren aylarda yapmamız gerekmektedir. Ama hilal görülürse, bu şekilde bir takdire gidilmez. Çünkü hilal, otuz gönden önce de görülebilmektedir. Bu sebeple mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri dediler ki: Bir kimse ay içindeyken evini 10 aylığına birine kiraya verirse bu kira süresi dokuz ayın hilali görülerek, başlangıçtaki ayın eksik kalan günlerini ise dokuz hilali gördükten sonra otuza tamamlayarak hesaplanır. Çünkü ilk aya hilali görmeksizin başlanmıştı. O ayın günleri en sonda otuza tamamlanır. Diğer aylarsa başka hesaplama yöntemlerine bakılmaksızın hilali görerek hesaplanır. Ama evini aybaşında kiraya veren kişi bütün ayları hilali görerek hesaplar.

Hilali görmeyle ilgili şahitlik konusunda fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır. Mezhebimizin (Hanefî) fakihlerinin tamamı, Ramazan hilalini görme konusunda hilalin görülmesine engel olan (bulut, sis ve duman gibi) şeyler varsa, adil bir erkeğin şahitliğinin yeterli olacağını söylemişlerdir. Ama havada bu gibi engeller yoksa, verdikleri haberin bilgi sayılabileceği büyük bir topluluğun hilali gördüklerine şahitlik etmeleri şarttır. İmam Ebu Yusuf'un büyük topluluğu en azından 50 erkek olması gerektiğini söylemiştir. Şevval ve Zilhicce hilalleri için de hüküm böyledir. Ancak semada görüşü engelleyen şeyler varsa, o zaman hukuk önünde şahitliği kabul edilenlerden asgari iki adil erkeğin şahitlik etmesi gerekir.

Mâlik, Sevri, Evzai, Leys, Hasan b. Hay ve Ubeydullah dediler ki: "Ramazan ve Şevval hilallerini görmede ancak iki adil erkeğin şahitliği kabul edilir."

Müzeni, Şafiî'nin şöyle dediğini rivayet etti: "Adil bir kişi Ramazan hilalini gördüğüne şahitlik ederse, her ne kadar kıyas ve ihtiyat gereği iki kişiden az olan şahitlikleri kabul etmemek gerekiyorsa da bu konuda hadis mevcut olduğu için kabul etmek gerektiği görüşündeyim. Ama Şevval hilalini görmede iki adil kişiden az olan şahitlikleri kabul etmem."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri havada görüşü engelleyen bir şey olmadığında haberleri bilgi olarak kabul edilen büyük sayıda bir topluluğun hilali görmesini esas olarak kabul etmişlerdir. Çünkü hilali gözetlemek, toplumun da ihtiyaç duyduğu bir farizadır. İnsanlar hilali gözetlemekle emrolunmuşlardır. Havada görüşü engelleyen bir şey olmadığı ve çok sayıda insan da hilali görmeyi çok istediği halde onlardan sadece az sayıda insanın hilali görmesi, gözleri sağlıklı olmakla ve havada görüşe engel şeyler bulunmamakla birlikte diğerlerinin görememesi mümkün değildir. Böyle bir durumda toplumun çoğunluğu görmediği halde çok az sayıdaki kişinin hilali gördüklerini söylemeleri durumunda biliriz ki, onlar yanılmışlar ve isabet etmemişlerdir. Onlar, ya hayal ürünü bir şey görmüşler ve gördüklerini hilal zannetmişlerdir ya da bilerek yalan söylemişlerdir. Çünkü o şartlarda hilali görmeleri mümkün değildir. Bu söylediğimiz, doğruluğuna akılların da hükmettiği sağlam bir delildir ve şeriatın hükmü de bu delilin üzerine kurulur. Hilali gözetlemede hatâ etmek büyük zararlara yol açar. Dinsizler de bu yolla cahil ve kafasızlarla inancı zayıf kimseleri şüpheye düşürürler.

Bu sebeple mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri dediler ki: İnsanların bilip öğrenmeye ihtiyaç duydukları şer'î hükümleri tespit etmenin yolu, bilgi gerektiren haber ile yaygın ve meşhur olan rivayettir. Bu ve buna benzer şer'î hükümleri mesela penisi ellemekten veya kadının tenine dokunmaktan, ateşte pişen şeyleri yemekten ve bu yiyeceği besmele çekmeksizin yemekten dolayı abdestin bozulması hükmünü ahad haberle tespit etmek caiz değildir. İnsanların geneli bu gibi şeyleri yaptıkları ve bu konuda umumî belva meydana geldiği (yani bunlardan sakınmak çok zor olduğu) için bununla ilgili olarak nass şeklinde ilahî bir hüküm mevcut olup bu hüküm Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* ulaşmış olacak ve onun çevresindekiler de bundan haberdar olacaklar. Buna rağmen bu ilahî hükmü ve benzerlerini kendileri başkalarına nakletmeyecekler de bir iki kişinin nakletmesini yeterli görecekler. Bu olacak şey midir? Hayır, böyle yapmaları caiz değildir. Çünkü o sahabiler, Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* duyduklarını başkalarına nakletmekle yükümlü idiler. Çünkü onlar, Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* kendilerine aktarılan dinî hükümleri başkalarına aktarma konusunda hüccettirler. Bunları aktarmayıp zayi etmeleri caiz değildir. Böylece anlamış oluyoruz ki, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bu konularda nassa dayalı

kesin bir hüküm ortaya koymuş değildir. Ama bu konularda birkaç manaya gelebilecek bir şeyler söylemiş ve bunu kendisindendinleyip başkalarına nakledenler de, duyduklarını başka şekilde değil de kendi zanlarına göre manalandırmış olabilirler. Mesela penisin ellenmesi durumunda abdest alınmasını emreden hadiste geçen "vudû" kelimesi el yıkama anlamına gelebilir.

Tıpkı şu hadiste emredildiği gibi:

(إذَا اسْتَيْقَظَ أَحَدُكُمْ مِنْ نَوْمِهِ فَلْيَغْسِلْ يَدَهُ قَبْلَ أَنْ يُدْخِلَهَا فِي وَضُوئِهِ ، فَإِنَّ أَحَدَكُمْ لاَ يَدْرِي أَيْنَ بَاتَتْ يَدُهُ)

"Biriniz uykusundan uyandığında elini abdest suyuna daldırmadan yıkasın. Çünkü o biriniz elinin geceyi nerede geçirmiş olduğunu (elinin nerelere temas ettiğini) bilemez."[7]

"Usûlu'l-Fıkh" adlı eserimizde Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* alınan haberlerin gizlenmemesi ve ümmete aktarılması gerektiği ilkesine değinmiş, gerekli açıklamaları yapmıştık. Bu ilke ortadan kaybolunca bazı kimseler, kendilerine gelen rivayetlerin doğru olup olmadığı konusunda şüphelenir oldular.

Mesela bir rivayette şunlar anlatılıyordu: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bir adama yazılı bir belge vermiş. Bu belgede onu ümmetin halifesi tayin ettiğini bildirmiş. Ne varki ümmet bu belgeyi ortadan kaldırıp gizlemiş, kendileri sapmış ve başkalarını da saptırmışlar."

Şeriatın birçok hükmünü reddetmişler. Bazı şeylerin şeriattan olduğunu iddia etmişler. Oysa aslı ve hakikati olmayan bu şeyler, ne toplum tarafından ne de tekil şahıslar tarafından rivayet edilmişlerdir. Böylece dinsizlerin şeriattan olmayan şeyleri şeriattanmış gibi göstermelerine ortam hazırlamışlardır. İsmailî mezhebi mensuplarının ve zındıkların, itikadı zayıf ve cahil kimseleri gizli bir şeye (imametin gizli tutulduğuna inanmaya) davet etmeleri yolunu açmış ve işlerini kolaylaştırmışlardır. Bunlar, davetlerine icabet edip saflarına katılan ve imametin gizli tutulduğu iddiasına inanan kimselere, imametin gönüllerdeki yerinin büyük ve önemli olmakla

7 Beyhaki, Sünenu'l-Kübra, Taharet, 42

birlikte gizli kalmasının mümkün olduğunu anlatıyorlardı. Bu anlatılanları kabul edenlere de bazı şeyleri de, gizli kalmış dinî hükümler olarak anlatıyorlardı. Bazı te'villerde bulunarak bu te'vilin de imama ait olduğunu söylüyorlardı. Böylece müntesiplerini dinden çıkarıp uzaklaştırıyor, onları bazen hürremiye bazen de sâbiiye mezhebine dâhil ediyorlardı. Bu, artık müntesiplerinin durumuna ve kabullerine göre değişebiliyordu.

Şunu kesin olarak biliyoruz ki, bazı dinî hükümlerin gizli kalmış olabileceğine inanan kimsenin Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ve diğer peygamberlerin *aleyhisselam* nübüvvetini ispat etmesi ve mucizelerinin doğruluğunu kabul ettirmesi mümkün değildir. Çünkü sayılarının çok, maksat ve hedeflerinin farklı, memleketlerinin birbirinden uzak olmasıyla birlikte imameti gizlemeleri mümkün olan kimselerin yalan üzerinde ittifak etmeleri de mümkündür. Çünkü imameti gizleme hususunda anlaşıp ittifak etmeleri mümkün olan kimselerin, asılsız haber ve rivayet uydurma hususunda da anlaşıp ittifak etmeleri mümkün olur. Şu halde Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* mucizelerini bize haber verenlerin imametle ilgili yazıyı gizleme hususunda anlaştıkları gibi, bu mucizelerle ilgili haberleri verirken de yalan üzerinde anlaşıp ittifak etmediklerinden emin olamayız.

Diğer taraftan Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* mucizelerine dair haberleri nakleden raviler, İsmailî fırkasına göre onun imamete ilişkin emrini vefatından sonra gizlediklerinden dolayı kâfir olup dinden çıkmışlardır. (Yine İsmailiyye fırkasına göre) bunlardan ancak beş altı kadar kişi dinden çıkmamıştır. Bu kadar az sayıdaki kimsenin verdiği haber ise bilgi meydana getirmediği gibi, bu haberlerle mucize de sabit olmaz. İmamet haberini gizleyenlere göre çok sayıda kişilerden oluşan büyük bir kitlenin verdiği haber, -yalanda anlaşıp ittifak etmeleri mümkün olduğundan dolayı-makbul değildir. Şu halde rivayeti sahih olabilecek kişilerin sayısı (beş altı kişi denecek kadar) çok azalmıştır. Bunların da Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* mucizelerine ve nübüvvetini ispata ilişkin verdikleri haberlerin geri çevrilmesi gerekir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Ezan, kâmet, rükû tekbirini ve bayram namazlarındaki zevaid tekbirlerini alırken ellerin kaldırılması ve teşrik günleri tekbirleri gibi herkesin yapması gereken meselelerde de ihtilaf edilmiştir. Bu konularda Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem*

bir şeyler rivayet eden herkes, bunları ancak ahad yolla rivayet etmişlerdir. Öyle olunca burada, mutlaka şu iki durumdan biri söz konusu olacaktır:

1-Genel bir ihtiyaç olduğu halde Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* bu meseleler hakkında bir nass gelmemiştir. Böyle olması sizin, "İnsanların genelinin ihtiyaç duyduğu konularda Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* mutlaka bir nass gelmiş olması gerekir" şeklinde ortaya koymuş olduğunuz ilke geçersiz hale gelmiş olacaktır.

2-Ya da Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* bu konuda özel olarak bir nass gelmiştir. Ama bu nass, ahad yolla geldiği için sen bunu bize nakletmemişsindir. Böyle olunca da sizin ortaya koymuş olduğunuz ilke geçersiz hale gelmiş olacaktır. Çünkü siz, vazgeçilmez ve uzak durulması mümkün olmayan konularda toplumun naklini muteber saymaktasınız."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu mesee hakkında söylediklerimize temel teşkil eden ilkeyi aklında tutamayan bir kimse, ancak böyle bir soru sorabilir. Biz şöyle demiştik: İnsanların yerine getirdikleri takdirde ibadet etmiş olacakları, terk etmelerinin ve muhalefet etmelerinin caiz olmadığı, imamlık ve herkesin yerine getirmekle yükümlü olduğu farizalar gibi konularda Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* bize bir nass gelmiş olması gerekir. Ama farz olmayan şeyleri insanlar yerine getirip getirmemekte serbesttirler. Ancak fakihler, bunların hangisinin diğerlerinden daha faziletli olduğu hususunda kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* de, onların yapıp yapmamakta serbest oldukları bu şeylerden hangisinin diğerlerinden daha faziletli olduğu hususunda nass şeklinde bir açıklamada bulunması gibi bir yükümlülüğü yoktur. Ezan, kâmet, bayram namazı tekbirleri, teşrik günleri tekbirleri ve benzeri yapıp yapmamakta serbest olduğumuz hususlarla ilgili olarak söyleyeceklerimiz bunlardır. Ancak fakihler bunlardan hangisinin diğerlerinden daha faziletli olacağı hususunda kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bu sebeple bunlar hakkında bazı ahad haberlerin gelmiş olması normaldir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, bunları yapıp yapmamakta serbest olduklarını insanlara öğretmek için de tevkifî emirler vermiş olmayabilir. Ama bunlar, hakkında tevkifî emirler bulunan, yapılmamaları haram olan,

umumî belva haline gelmiş olsa bile yapılmayıp yerine başka şeylerin yapılması caiz olmayan hükümler gibi değildirler.

Havada görüşe engel bir şeyin olmaması durumunda hilalin görülmesine ilişkin naklettiğimiz rivayet, önce de anlatmış olduğumuz şu hükme dayanak teşkil etmektedir: Toplumun genelini ilgilendiren meselelerde hüküm koymak için, bilgiyi gerektiren mütevatir habere dayanmak icap eder. Ama havada bulut olması örneğinde olduğu gibi toplumun büyük çoğunluğunun hilali görmesine imkân olmadığından ancak bir iki kişi hilali bulutların arasından görebilir. Bunlar da gördüklerini başkaları görünceye kadar gizlemezler (ve gördüklerini ilgili makama bildirirler). Bu sebeple bu gibi durumlarda bir iki kişinin haberine itimat edilir ve (mütevatir gibi) bilgi gerektiren haberin gelmesi şart koşulmaz.

Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri, Ramazan hilalinin görülmüş kabul edilmesi için haber-i vahidi şu rivayet sebebiyle kabul etmişlerdir:

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre İkrime, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir defasında Ramazan hilalinin görülüp görülmediği hususunda şüpheye düştük. Sahabiler, teravihe ve oruca başlamamaya karar verdiler. Derken Harre (Medine şehrinde karataşların çok olduğu) mıntıkasından bir Arabî geldi. Hilali gördüğüne şehadet etti. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* huzuruna çıkarıldı. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* kendisine, ***"Allah'tan başka ilah bulunmadığına, benim de Allah Resûlü olduğuma şehadet eder misin?"*** diye sordu. Adam, "Evet" deyip hilali gördüğüne şehadet etti. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de, Bilal'e *radıyallahu anh* halka duyuru yapması emrini verdi. O da, teravih kılsınlar ve oruç tutsunlar diye halka duyuruda bulundu."

Ebu Davud, bu rivayetteki teravih kılma ifadesini Hammad b. Seleme'den başkasının söylemediğini bildirmiştir.[8]

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Nâfi, İbn Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: ***"İnsanlar hilali gözetliyorlardı. Ben gördüğümü gidip Resûlullah'a*** *sallallahu aleyhi ve sellem* ***arzettim. Bunun***

8 Ebu Davud, Savm,14

üzerine kendisi oruca başladı ve oruca başlamaları için insanlara emir verdi."[9]

Ramazan orucu dinî yolla farz kılınmıştır. Bu oruca başlamak için hilalin görüldüğünü yaygın haberlerle tespit etmek mümkün olmadığında, hakkında meşhur ve yaygın/müstefiz haberler bulunması şart olmayan şer'î hükümlerde olduğu gibi ahad haberleri kabul etmek gerekir. Bu sebeple fakihler, adil olması şartıyla kadın'ın, kölenin, kendisine kazf haddi uygulanmış olan kimsenin verdikleri haberi kabul etmişlerdir. Nitekim bunların aynı konuda başka rivayetlerin ve kıyasın destekleyip teyit ettiği hadis rivayetleri de kabul edilmiştir.

Şevval ve Zilhicce hilallerinin tespitine gelince fakihler, hukuk önünde şehadeti kabul edilen kimselerden en az iki adil erkeğin şahitliğini kabul etmişlerdir.

Bununla ilgili olarak Muhammed b. Bekir, Cediletü Kays kabilesinden Hüseyin b. Hars el-Cedeli'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Mekke emiri bize hitap ettikten sonra şunları söyledi: ***"Resûlullah** sallallahu aleyhi ve sellem **hilali görünce nusuka/ibadete başlamamızı bize emretti. Hilali göremezsek, iki adil kişi gördüklerine dair şehadette bulununca da onların şahitliklerine dayanarak nusuka/ibadete başlarız."***

Ravi diyor ki: Ben daha sonra Hüseyin b. Hars el-Cedeli'ye, kendilerine bunu söyleyen Mekke emirinin adını sordum; bilmediğini söyledi. Ancak daha sonra benimle karşılaştığında, Muhammed b. Hatıb'ın kardeşi Hars b. Hatıb olduğunu söyledi. Hüseyin b. Hars el-Cedeli der ki: Mekke emiri sözlerine devamla bize şunları da söyledi: "Aranızda Allah ve Resûlü'nü benden daha iyi bilenleriniz vardır. Şu zât Allah Resûlü'nü görüp ondan bazı şeyler dinlemiştir."

"Şu zât" derken emir, bir adama işaret etti. Yanımda duran yaşlı bir adama, "emirin işaret ettiği şu adam kimdir?"diye sordum. Abdullah b. Ömer *radıyallahu anh* olduğunu söyledi. Emir, doğru konuşmuştu. Gerçekten de Abdullah b. Ömer *radıyallahu anh*, Allah ve Resûlü'nü ondan daha iyi

9 Ebu Davud, Savm,14

biliyordu. Abdullah b. Ömer *radıyallahu anh*, "Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* böyle yapmamızı bize emretti."

Bu rivayette geçen "nusuk" kelimesi, bayram namazı ve kurban bayramında kurban kesme anlamına gelir. Ramazan orucu anlamına gelmez. "Nusuk" kelimesi, orucu kesinlikle kapsamına almaz; namaz ve kurban kesmeyi kapsamına alır.

Mesela bir ayet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır:

(فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ)

"Fidye olarak ya oruç tutması ya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir."[10]

Görüldüğü gibi bu ayette geçen "nusuk" kelimesi oruçtan başka bir şey olarak kurban kesme manasında tercüme edilmiştir.

"Nusuk" kelimesinin bayram namazı anlamına geldiğinin delili şu rivayettir:

Berâ b. Âzib *radıyallahu anh*, kurban bayramı gününde Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: ***"Bu günümüzde ilk nusukumuz/ibadetimiz namaz, sonra kurban kesmektir."***[11]

Bu rivayette namaza "nusuk" denilmiştir. Cenab-ı Allah, kurban kesmeyi şu ayetlerde nusuk olarak adlandırmıştır.

(اِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلّٰهِ)

"Şüphesiz benim namazım da, diğer ibadetlerim de, yaşamam da, ölümüm de Allah içindir."[12]

(اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ)

10 Bakara, 2/196

11 Bkz: Buhari, Ebvabu'l-Îdeyn, 17

12 Enâm, 6/162

"Sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir."

Bu ayetler, "Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* hilali görünce nusuka/ ibadete başlamamızı bize emretti. Hilali göremezsek, iki adil kişi gördüklerine dair şehadette bulununca da onların şahitliklerine dayanarak nusuka/ibadete başlarız" rivayetinde geçen "nusuk" kelimesinin Ramazan bayramında bayram namazı, kurban bayramında da kurban kesme anlamına geldiğini ispatlamış olmaktadır. Dolayısıyla Ramazan bayramı için Şevval hilalinin, kurban bayramı için de Zilhicce hilalinin en azından iki şahidin şehadetiyle görüldüğünün tespit edilmesi gerekmektedir.

Diğer taraftan farzı yerine getirerek ihtiyatlı olmak, farzı terkederek ihtiyatlı olmaktan daha iyidir. Bu sebeple Ramazan bayramına girmedeiki erkeğin şahitliğine dayanmakla fakihler ihtiyatlı davranmışlardır. Çünkü oruç tutulması gerekmeyen günde oruç tutarak ihtiyatlı olmak, oruç gününde yemeye içmeye devam etmekten daha hayırlıdır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Bu dediğinizde aslında ihtiyat terkedilmiş olmaktadır. Çünkü o günün Ramazan bayramı günü olması mümkündür. Zira bir kişi Şevval hilalini gördüğüne şahitlik etmişti. Onun şahitliği kabul edilmeyip ihtiyat adına iki kişinin şahitlik etmesi istendiğinde, bayramın birinci gününde oruç tutmuş olabiliriz. Bunda da haramın işlenmesi ve ihtiyatın terkedilmesi söz konusudur."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bayram olduğunu bildiğimiz takdirde bayram gününde oruç tutmamız yasaklanmıştır. Bayram olduğunu tespit edememiş isek O günde oruç tutmamız yasaklanmış değildir. Bayram olduğunu tespit edememiş ve oruç tutmakla tutmamak arasında tereddütte kalmış isek o zaman oruç tutmamız, açıkladığımız sebepten dolayı ihtiyat açısından daha uygun olur. O günün bayram olduğu, şahitliği hukuk önünde kabul edilen kimselerin şehadetiyle sabit oluncaya kadar oruçlu olmamız daha uygun olacaktır.

(فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ)

"İçinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin" ayet-i kerimesi yevm-i şekte (Ramazan ayından mı yoksa Şaban ayından mı olduğu ke-

sin olarak bilinemeyen şüpheli günde) oruç tutulmasını yasaklamaktadır. Çünkü şüphe içinde olan kimse, Ramazan ayına ulaşmış sayılmaz. Zira o günün Ramazan ayından olup olmadığını bilmemektedir. Dolayısıyla Ramazan orucu niyetiyle o gün oruç tutması caiz değildir. Bunun caiz olmadığına şu hadis-i şerif de delalet etmektedir:

(صُومُوا لِرُؤْيَتِهِ وَأَفْطِرُوا لِرُؤْيَتِهِ فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَأَكْمِلُوا عِدَّةَ شَعْبَانَ ثَلَاثِينَ)

"Hilali görünce oruca başlayın, hilali görünce de orucu açın. Hava bulutlu olursa Şaban ayını otuza tamamlayın."[13]

Hadis-i şerifte bulutlardan ötürü hilali göremediğimiz günün Şaban ayından sayılmasına hükmedilmiştir. Şaban ayında Ramazan orucunu önceden tutmak ise caiz değildir. Buna şu rivayet de delalet etmektedir:

Abdulbaki b. Kani, Ebu Hureyre'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de'dee/koşuşturma gününde oruç tutulmasını yasakladı."

"De'dee"/koşuşturma günü, insanların Şaban ayından mı yoksa Ramazan ayından mı olduğunu bilemedikleri ve hakkında şüpheye düştükleri gündür.

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Ebu İshak, Sile'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Yevm-i şekte Ammar'ın yanında idik. Pişirilmiş bir koyun getirildi. Bazıları onu yemeye yanaşmayıp kenara çekildiler. Bunun üzerine Ammar şöyle dedi: "Bu gün oruç tutan kimse, Ebu'l-Kasım'a*sallallahu aleyhi ve sellem* âsi olmuş olur!"

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Ebu Hureyre *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Ramazan hilali(ni) görünce oruca başlayın. (Şevval) hilali(ni) görünce de oruca son verin. Ramazan ayından bir iki gün önce oruç

---

13 Buhârî, Savm, 5; Nesaî, Sıyam, 13

tut(arak Ramazan için karşılama yap)mayın. Ancak birinizin önceden tutagelmekte olan orucu varsa o bunun dışında olup tutabilir."[14]

Bu rivayetlerin manası, (فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ) **"İçinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin"** ayet-i kerimesinin delalet ettiği hükme muvafıktır.

Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri yevm-i şekde nafile niyetiyle oruç tutmakta sakınca görmemişlerdir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* o günün Şaban ayından olduğuna hükmettiğine göre o günde nafile oruç tutulmasını mübah görmüş demektir.

Gündüzleyin görülen hilalin hükmünde fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ebu Hanife, Muhammed, Mâlik ve Şafiî dediler ki: "Gündüzleyin görülen hilal, gelecek geceye aittir." Bunlara göre gündüzleyin görülen hilalin zevalden önce görülmesi ile zevalden sonra görülmesi arasında fark yoktur. Hz. Ali, İbn Ömer, Abdullah b. Mesud, Hz. Osman, Enes b. Mâlik, Ebu Vâil, Said b. Müseyyeb, Atâ ve Cabir b. Zeyd'in de bu görüşte oldukları rivayet edilmiştir.

Hz. Ömer'den bu konuda iki rivayet gelmiştir:

a) Hilal zevalden önce görülürse geçen geceye aittir.

b) Hilal zevalden sonra görülürse gelecek geceye aittir.

Ebu Yusuf ile Sevri de bu görüşü benimsemişlerdir.

Rekin b. Rebî, babasının kendisine şunları söylediğini Süfyan es-Sevri'ye nakletmiştir: Belencer şehrinde Süleyman b. Rebia ile birlikteydim. Kuşluk vakti Şevval hilalini gördüm. Gidip kendisine bunu haber verdim. Gelip bir ağacın altında durdu. Gökyüzüne baktı. Hilali görünce, oruçlarını açmalarını insanlara emretti.

---

14 Tirmizi, Ebvabu's-Savm, 2

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ)

"Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun."[15]

Ramazan ayının son gününde gündüzleyin hilali gören bu adamın, yukarıdaki ayet-i kerime gereğince orucunu açmayıp akşama kadar tamamlaması icap ederdi. Zira onun (ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ) **"Sonra da akşama kadar orucu tam tutun"** emrinin kapsamında olması gerekir. Çünkü Cenab-ı Allah, hilalin zevalden önce görülmesiyle zevalden sonra görülmesi arasında bir fark gözetmemiştir.

Fakihlerin tamamı, zevalden sonra hilali gören kimsenin orucu akşama kadar devam ettirerek tamamlama yükümlülüğünden kurtulamayacağı hükmü üzerinde ittifak etmişlerdir. Zevalden önce görmek de ayetin lafzının genel anlamına dâhil olduğundan aynı hükme tabidir. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Hilali görünce oruca başlayın, hilali görünce de orucu açın"*** buyruğu da buna delalet etmektedir. Bilindiği gibi Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hadisteki kastı, hilalin görülmesinin ertesi gününde oruç tutulmasıdır. Hadisteki kasd-ı nebevinin bu olduğuna iki cihetten delil vardır.

a-Hilalin görüldüğünün ertesi gününde oruç tutulması gerekir. Çünkü görülmesinden önceki günde tutulmasına imkân yoktur.

b-Şaban ayının son gecesinde hilalin görülmesi durumunda ertesi gün oruç tutulması gerektiği hususunda Müslümanlar görüş birliği etmişlerdir. Bu da "Hilali görünce oruca başlayın" buyruğunun, hilalin görülmesinden

---

15 Bakara, 2/187

sonraki gün için geçerli olduğunu ispatlamaktadır. Şaban ayının son gününde zevalden önce hilali gören kimsenin geçen günde değil, ertesi günde oruçlu olması gerekir. Çünkü Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* maksadı, hilalin görülmesinden sonraki güne mahsus ve yöneliktir.

Yine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur:

(صُومُوا لِرُؤْيَتِهِ وَأَفْطِرُوا لِرُؤْيَتِهِ فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَأَكْمِلُوا عِدَّةَ شَعْبَانَ ثَلَاثِينَ)

"Hilali görünce oruca başlayın, hilali görünce de orucu açın. Hava bulutlu olursa Şaban ayını otuza tamamlayın."[16]

Bu ifadeleriyle Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, hilali görülemeyen ayların otuz güne tamamlanmasını vacip kılmıştır. Gündüzleyin görülen hilalin hem geçen geceye hem de gelecek geceye ait olması muhtemel olsa bu ihtimal, görülen o hilali görülmemiş hükmüne sokar. O zaman da Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bahsedilen hadisi gereğince Şaban ayını otuz güne tamamlamak gerekir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Hilali görünce orucu açın"*** buyruğunun açık anlamı, hilalin görülmesi anında orucu açmayı gerekli kılmaktadır. Fakihlerin tamamı, hilalin zevalden sonra görülmesi durumunda orucu açmanın caiz olmadığı hususunda görüş birliği ettiklerine göre biz bu hükmü, hadisin genel manasından ayırıp tahsis ederiz. O zaman hadisin genel manası, hilalin zevalden önce görülmesi üzerinde kalmakta devam eder. Yani bu durumda orucun açılması gerekir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Hilali görünce orucu açın"*** buyruğu ile geceleyin görülen hilali kastetmiştir. Çünkü zevalden sonra görülen hilal, orucu açmayı gerektirmez. Zira bu durumdaki kişi onu gündüzleyin görmüştür. Gündüzün sınırları içinde olduğundan dolayı zevalden önce görmek de orucu açmayı gerektirmez.

16 Buhâri, Savm, 5; Nesaî, Sıyam, 13

"Hilali görünce orucu açın" hadisi zahirî anlamda ele alınacak olsa, Ramazan'ın son gününde gündüzleyin görüldüğünde o günün hilalin görülmesinden sonraki kısmının Şevval, hilalin görülmesinden önceki kısmının ise Ramazan ayından olması gerekir. Zira şunu kesin olarak biliyoruz ki Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, orucu açmak için önce hilalin görülmesini kastetmiştir. Yoksa daha sonra hilal görülecek diye önceden orucun açılmasını kastetmiş değildir. Zaten böyle bir emri vermiş olması mümkün değildir. Bu da hilalin görüldüğü günün, (hilali) görüşten önceki kısmının Ramazan ayından, (hilali) görüşten sonraki kısmının ise Şevval ayından olmasını gerektirmektedir. Bu takdirde ay, 29 tam gün ile bir günün bir kısmı olur. Oysa Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ay için iki rakam vererek ayın 30 veya 29 gün olacağını bildirmiştir. Bir defasında (الشَّهْرُ تِسْعَةٌ وَعِشْرُونَ) ***"Ay, yirmi dokuzdur"***[17], başka bir defada da (الشَّهْرُ ثَلَاثُونَ) ***"Ay, otuzdur"***[18] buyurmuştur.

İslam ümmeti bu rivayetlerdeki mananın kabul edilmesi gerektiğine inanmış ve kameri ayların ya 29 ya da 30 gün olacağı hususunda ittifak etmiştir. (Bayram, oruç ve hacc gibi dinî) hükümlerin ilgili olduğu ayların 29 ya da 30 gün olacağı, ayın 29 tam gün ve bir günün bir kısmı olmasının mümkün olmayacağı hususunda görüş birliği vardır. Fazlalık, noksanlık ve küsurat gayr-ı İslamî aylarda söz konusudur. Mesela rumî aylardan Şubat 28 ve 1/4 gündür. Ancak kebise senesinde yani dört yılda bir 29 gün olur. Rumî ayların bazısı 30 bazısı da 31 gün olur. İslamî(hicrî) aylar böyle değildir.

Kamerî ayın, ya 29 ya da 30 gün olacağı, bundan başka bir rakam imkânsız olduğuna göre, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Ramazan hilalini görünce oruca başlayın. Şevval hilalini görünce de orucu açın"*** buyruğundan şunu anlamamız gerekiyor. Şevval hilalini geceleyin görmeden bayrama girmeyin. Çünkü gündüzleyin görülen hilale itibar edilmez. İtibar edilecek olsa, görüldüğü günün bir kısmının içinde bulunulan aydan, diğer kısmının da müteakip aydan sayılması gerekecektir.

---

17 Muvatta, Sıyam, 1
18 İbn Hıbban, Sahih: 8/234

"Ramazan hilalini görünce oruca başlayın. Şevval hilalini görünce de orucu açın" buyuran Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* aynı zamanda ***"Hava bulutlu olur da hilali göremezseniz günleri otuza tamamlayın"*** buyruğunu da vermiştir. Hilalin gündüzleyin görülmesi, bulut sebebiyle görülememesi gibidir. Çünkü gündüzleyin görününce geçen geceye mi yoksa gelecek geceye mi ait olduğu bilinemeyecek ve bir karara varılamayacaktır. Bu durumda da ayın günlerini otuza tamamlamak gerekecektir.

Nitekim İbn Abbas *radıyallahu anh,* Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(صُومُوا لِرُؤْيَتِهِ وَأَفْطِرُوا لِرُؤْيَتِهِ، فَإِنْ حَالَ بَيْنَكَ وَبَيْنَ مَنْظَرِهِ سَحَابٌ أَوْ قَتَرَةٌ فَأَكْمِلُوا الْعِدَّةَ ثَلَاثِينَ)

"Hilali görünce oruca başlayın. Hilali görünce orucu açı(p bayrama giri)n. Bulut veya duman sizinle hilalin arasına girip onu görmenize engel olursa, ayın günlerinin sayısını otuza tamamlayın."[19]

Bu rivayetin senedini önceki sayfalarda nakletmiştik. Görüldüğü gibi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* görülmesine bulut ve benzeri bir şeyin engel olduğu hilali, bulut olmasaydı dahi görülmemiş hükmünde saymıştır. Bulut olmasaydı görülebileceğini bildiği halde böyle bir hüküm vermiştir. Eğer böyle olmasaydı, ***"Bulut veya duman sizinle hilalin arasına girip onu görmenize engel olursa, ayın günlerinin sayısını otuza tamamlayın"*** demesinin bir anlamı olmayacaktı. Zira arada bulut engeli olması sebebiyle hilalin doğduğunu bilmemiz imkânsız olsaydı, ***"Bulut veya duman sizinle hilalin arasına girip onu görmenize engel olursa, ayın günlerinin sayısını otuza tamamlayın"*** demez; bulut engeli sebebiyle hilalin varlığını bilmemizden ümit kesildiği hâlde, ayın günlerini otuza tamamlamamız için bu engelin varlığını şart koşmazdı.

Durum böyle olunca, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bu buyruğu şöyle bir yol izlememizi gerekli kılmaktadır: Şayet arada olmasaydı, hilali görebileceğimiz bir bulut engeli hilal ile aramıza girdiğinde o gün

19 İbn Huzeyme, Sahih: 3/204

hilali görmemiş sayılırız. (Oruca başlama veya bayrama girme gibi) bir hükme esas teşkil etmemesi bakımından hilalin geceleyin görülmemesi, gündüzleyin görülmesinden evladır. Dolayısıyla gündüzleyin görülen hilalin, geceleyin görülmediği için gelecek geceye ve aya değil de geçen geceye ve aya ait olması gerekir. Hatta gündüzleyin görülen hilalin hükmü, aradaki bulut engeli sebebiyle görülemeyen hilalin hükmünden daha zayıftır. Çünkü bulut sebebiyle görülemeyen hilal hakkında bilgimiz vardır. Ama gündüzleyin görülen hakkında bilgimiz yoktur. Dolayısıyla onun geçen geceye ait olduğunu bilemeyiz. Aksine arada bulut veya başka bir engel olmadığı hâlde geçen gece onu görmediğimizi bilmekteyiz. Doğruyu bulmaya muvaffak kılan Allah'tır.

Ramazan Orucunun Kazası

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ)

"Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız içindir."[20]

Şeyh Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Okuduğumuz şu ayet-i kerime, Ramazan orucunu müteferrik surette kaza etmenin caiz olduğuna üç cihetten delalet etmektedir.

1-(فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ) **"Tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun."** Buradaki **"başka günler"** belirli olmayan herhangi bazı günler anlamına gelir ki, bu da dileyen peşpeşe, dileyen de müteferrik günlerde Ramazan orucunu kaza eder, demektir. Zamanında tutulmayan Ramazan orucunun daha sonra peşpeşe kaza edilmesini şart koşan kimse, ayetin açık anlamına iki bakımdan muhalefet etmiş olur.

---

20 Bakara, 2/185

a-Ayetin lafzında olmayan bir sıfatı ayete eklemiş olur. Nassa kendi misli bir nass olmadan ekleme yapmak caiz olmaz. Mesela şükür kurbanı yerine haccda tutulması gereken üç günlük oruç ile memlekete döndükten sonra tutulması gereken yedi günlük orucun peşpeşe tutulması gerekli değildir. Çünkü ayette böyle bir şarttan söz edilmemektedir.

b-Ayette, Ramazan orucunun belirli olmayan günlerde yapılması emredilmektedir. Bir delil olmadan bu genel hükmü belirli günlere tahsis etmek caiz olmaz.

2-Ayet-i kerimede (يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ) **"Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez"** buyrulmaktadır. Bir işin bir kimseye kolaylaştırıldığı şeklindeki bir ifadenin zahirî manası, o kişinin o fiili yapmasının caiz olması demektir. Ayette kolaylaştırma ifadesi kullanıldığı halde Ramazan orucunun kazasının peşpeşe tutulmasını zorunlu kılmak, kolaylığı ortadan kaldırmak ve zorluğu ortaya koymak demektir.

3-Ayet-i kerimede (وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ) **"Bu da sayıyı tamamlamanız içindir"** buyrulmaktadır. Doğrusunu Allah bilir; ama bu, Ramazan'da oruç tutmadığınız günler sayısınca diğer günlerde kaza etmek gerektiği anlamına gelmektedir. Dahhâk ve Abdullah b. Zeyd b. Eslem'in de bu görüşte oldukları rivayet edilmiştir.

Bu ayette Cenab-ı Allah, bizden istediği şeyin, Ramazan'da oruç tutulmayan günler sayısınca diğer günlerde bu oruçları kaza etmek olduğunu bildirmektedir. Ayetin bu manasında mevcut olmayan bir şeyi şart koşmak hiç kimse için caiz değildir. Zira ayetin manasında olmayan bir şartı koşmak, ayetin hükmüne ekleme yapmaktır ki, bunun batıl bir şey olduğunu daha önce birkaç yerde açıklamıştık.

Selef uleması bu konuda farklı görüş ortaya koymuşlardır.

İbn Abbas, Muaz b. Cebel, Ebu Ubeyde b. Cerrah, Enes b. Mâlik, Ebu Hureyre, Mücahid, Tavus, Said b. Cübeyr ve Atâ'nın şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Ramazan orucunun kazasını dilersen müteferrik günlerde, dilersen peşpeşe tutabilirsin."

Şerîk'in bildirdiğine göre Haris, Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ramazan orucunu peşpeşe kaza et. Ama müteferrik günlerde kaza edersen bu da senin için yeterli olur."

Haccac'ın bildirdiğine göre Haris, Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* Ramazan orucunun kazası hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ramazan orucunun kazası (peşpeşe tutulur) müteferrik günlerde tutulmaz." Hz.Ali *radıyallahu anh* bunu, peşpeşe tutulmasının müstehap olduğunu bildirmek için söylemiş olabilir. Müteferrik günlerde tutulması hâlinde de geçerli olur. Nitekim Şerîk de böyle bir rivayette bulunmuştu.

Ramazan orucunun kazasıyla ilgili olarak İbn Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ne şekilde bozduysan o şekilde kaza edersin."

A'meş, İbrahim'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ramazan orucunun kazasının peşpeşe olması gerektiğini söylüyorlardı."

Mâlik, Humeyd b. Kays el-Mekki'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Mücahid ile birlikte tavaf yapıyordum. Bir adam, Ramazan'da orucunu bozan kimsenin bu oruçlarını kaza ederken peşpeşe tutmasının şart olup olmadığını ona sordu. Ben, şart olmadığını söyleyince Mücahid göğsüme vurup şöyle dedi: "Übeyy'in kıraatine göre kaza etmeyi emreden ayette peşpeşe tutulması gerektiği anlamına gelen "mütetabiât" kelimesi vardır."

Urve b. Zübeyr dedi ki: "Kaza oruçları peşpeşe tutulur."

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed, Züfer, Evzai ve Şafiî dediler ki: "Ramazan orucunu kaza eden kişi bu oruçları dilerse peşpeşe, dilerse müteferrik günlerde tutar."

Mâlik, Sevri ve Hasan b. Salih dedi ki:"Ramazan orucunu kaza eden kişi bu oruçları peşpeşe tutması daha çok hoşumuza gider. Müteferrik günlerde tutması da yeterli olur. Büyük İslam merkezlerindeki fakihlerin icmasına göre kaza oruçlarının müteferrik günlerde tutulması caizdir. Ayetin de buna delalet ettiğini daha önce söylemiştik.

Hammad b. Seleme'nin bildirdiğine göreSimâk b. Harb, Ümmü Hâni'nin oğlu veya kızının oğlu Harun'un şöyle dediğini rivayet etmiştir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* içtiğinin artığını Ümmü Hâni'ye verdi. O da içti. Sonra, "Ey Allah'ın Resûlü! Ben oruçluydum. Ama artığınızı da geri çevirmek hoşuma gitmedi" dedi.

Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona şöyle karşılık verdi:

(إِنْ كَانَ قَضَاءً مِنْ رَمَضَانَ فَصُومِي يَوْمًا مَكَانَهُ وَإِنْ كَانَ تَطَوُّعًا فَإِنْ شِئْتِ فَاقْضِيهِ وَإِنْ شِئْتِ فَلَا تَقْضِيهِ)

"Orucun Ramazan orucunun kazası idiyse yerine bir gün tut. Eğer nafile idiyse dilersen kaza edersin; dilemez isen kaza etmezsin." [21]

Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona bozduğu oruç kaza orucu ise yerine bir gün tutmasını emretti. Kaza oruçlarına yeniden başlamasını emretmedi. Bu da iki manaya delalet etmektedir:

a-Ramazan orucunun kazasını peşpeşe tutmak vacip değildir.

b-Peşpeşe tutulması, müteferrik günlerde tutulmasından daha faziletli değildir. Eğer öyle olsaydı Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ümmü Hâni'yi peşpeşe tutmaya yönlendirir ve bunu ona açıklardı.

Ramazan orucunun kazasını peşpeşe tutmanın zorunlu olmadığına delalet eden şöyle bir mantıkî delil vardır:

Ramazan orucunun kendisi peşpeşe günlerde değil, ancak birbirine komşu ve yakın günlerde eda edilmektedir. Peşpeşe olması, bu orucun geçerlilik şartlarından değildir. Şöyle ki: Bir kişi Ramazan'da bir gün orucunu bozarsa, oruca baştan başlaması gerekmez. O güne kadar tutmuş olduğu oruçlar -araya fasıla girdiği için peşpeşe olmasalar da-geçerli olurlar. Ramazan orucunun aslı peşpeşe olmadığına göre, kazası haydi haydi peşpeşe değildir. Eğer Ramazan orucunun aslı peşpeşe olsaydı, Ramazan'da bir gün orucunu bozan kimsenin kazayı peşpeşe yapması gerekirdi. Oysa

21 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 4/462

kefaret için tutulan peşpeşe iki aylık oruçlarda bir gün, oruca verilecek olursa oruca yeniden başlamak gerekmektedir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Cenab-ı Allah kefaret orucunu peşpeşelik şartına bağlamaksızın mutlak olarak emretmiştir. Bu şartı siz ortaya koyarak Kitabın nassına ekleme yaptınız."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Abdullah b. Mesud'un *radıyallahu anh* kıraatine göre iki aylık kefaretten bahseden ayette peşpeşelik anlamına gelen "mütetabiât" kelimesi vardır.

Yezid b. Harun, İbn Avn'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Yemin kefareti için tutulan orucu İbrahim'e sordum. Bana şöyle cevap verdi: Yemin kefaretiyle ilgili ayette bizim kıraatimize göre şöyle buyrulmaktadır: **'Üç gün peşpeşe oruç...'**

Ebu Cafer er-Râzî'nin bildirdiğine göre Rebi b. Enes, Ebu'l Âliye'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Babam Mâide Suresi'nin yemin kefaretiyle ilgili 89. ayetinin (فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ) sonuna peşpeşelik anlamına gelen **"mütetabiât"** kelimesini ekleyerek okurdu.

Biz bu meseleyi"Usûlu'l-Fıkh" adlı eserimizde uzun uzadıya anlatıp yeterince açıklığa kavuşturmuş bulunmaktayız.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Cenab-ı Allah Ramazan orucunun kazasıyla ilgili ayette (فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ) **"Tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun"** buyurmuştur. Bize göre bütün emirlerin gereğinin derhal yapılması icap eder. Öyleyse orucun kazasına ilişkin emrin de gereğinin imkân bulunan ilk vakitte geciktirilmeksizin yapılması icap eder. Bu da kaza oruçlarının derhal günler arasına fasıla konulmaksızın tutulmasını icap ettirir. Ara vermeksizin tutmak, peşpeşeliği gerektirmektedir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Emrin gereğinin derhal yapılması kazaların peşpeşe tutulmasını gerektirmez. Bilindiği gibi bu aciliyet, imkânlara göredir. Mesela bir kişi, imkân bulduğu ilk zamanda Ramazan'ın birinci günü oruç tutar da sonra hastalanıp müteakip günde

tutmazsa, tutmadığı günleri kaza edeceği zaman, tutmuş olduğu ilk günün orucunu da kaza etmesi gerekmez. Eğer peşpeşelik şart olsaydıü, o günün de orucunu kaza etmesi gerekecekti. Bu da gösteriyor ki peşpeşeliğin gerekli olması, emrin gereğinin derhal yerine getirilmesi icabıyla bağlantılı değildir. Peşpeşe tutmak, başka oruçla (kefaret orucuyla) alakalıdır.

Doğrusunu Allah bilir.

Ramazan Orucunun Kazasını Ertelemenin Caiz Olması

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ)

"Sizden kim hasta ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar."[22]

Bu ayette Cenab-ı Allah, Ramazan orucunun kazasının belirli olmayan herhangi bir günde tutulmasının vacip olduğunu bildirmiştir.

Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri dediler ki: "Ramazan orucu tutmamış olan kimse, bu orucu dilediği zaman kaza edebilir."

Ancak bu kazaları bir sonraki Ramazan'a kadar ertelemenin caiz olduğuna dair bir şey söyledikleri hafızalarımızda yer almamaktadır. Bana göre bu kazaların bir sonraki Ramazan'a kadar ertelenmesi caiz değildir. Bence mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri de bu görüştedirler. Çünkü bu fakihlerimize göre bir vakitle sınırlanmayan emrin gereğinin derhal yerine getirilmesi gerekir. Bunu "Usûlu'l-Fıkh" adlı eserimizde açıklamıştık. Böyle olunca da Ramazan orucunun kazası sene ile, yani bir sonraki Ramazan'a kadar sınırlanmamış olsaydı, Ramazan bayramının ikinci gününden sonraya ertelenmesi caiz olmazdı. Üzerindeki farizayı en son ne zamana kadar ifa etmesi gerektiğini bilmeyen bir kimseyi, "Sen ihmalkâr davranarak farizanı geç ifa ettin" diye kusurlu bulmak doğru olmaz. Aynı şekilde bir kişiyi haberi olmadan ve kendisine herhangi bir açıklama yapmadan bir

22 Bakara, 2/184

ibadetle yükümlü kılmak, sonra da o ibadeti ifa etmedi diye kınayıp azarlamak da doğru değildir. Mezhebimizin (Hanefî) fakihlerine göre Ramazan orucunun kazasını imkân bulunan ilk vakitten sonraya ertelemenin caiz olduğunu bildiğimize göre, bu ertelemenin en fazla bir sonraki Ramazan'a kadar uzayabileceği sabit olmuştur. Bu, tıpkı öğle namazının vaktine benzer. Bu namazın vaktinin evveli ile sonu belli olduğuna göre bu namazı, vaktinin evvelinden sonuna kadar geçen zaman dilimi içinde kılmak caiz olur. Bu namazı, kılınmaması halinde kazaya kalacağı zamana kadar erteleyip o vakitte kılmak da caizdir. Çünküerteleme sebebiyle yükümlünün kusurlu görüleceği en son vakit bellidir.

Ramazan orucunun kazasını bir sonraki Ramazan ayı gelmeden sene içinde sonraki zamanlara ertelemenin caiz olduğu görüşü, selef ulemasından oluşan bir cemaatten nakledilmiştir.

Yahya b. Said'in bildirdiğine göre Ebu Seleme b. Abdurrahman, Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:

(إِنْ كَانَ لَيَكُونُ عَلَيَّ الصَّوْمُ مِنْ رَمَضَانَ، فَمَا أَسْتَطِيعُ أَنْ أَقْضِيَهُ حَتَّى يَأْتِيَ شَعْبَانُ)

"Ramazan orucundan (bazı günlerin) üzerimde kazaya kalmasına sebep olan durumlar meydana gelirdi. Ben, Şaban ayı gelinceye kadar o oruçları kaza edemezdim."[23]

Hz. Ömer, Ebu Hureyre ve Said b. Cübeyr'in, "Ramazan orucunun kazasını Zilhicce ayının ilk on gününde tutmakta sakınca yoktur" dedikleri rivayet edilmiştir.

Atâ, Tavus ve Mücahid, "Ramazan orucunu dilediğin zaman kaza et" dediler.

Görüldüğü gibi selef uleması, Ramazan orucunun kazasının imkân bulunan ilk vakitten sonraya ertelenmesinin caiz olacağı görüşü üzerinde

23 Ebu Davud, Siyam, 41

ittifak etmişlerdir. Ancak fakihler, kaza oruçlarını bir sonraki Ramazan'a varıncaya kadar erteleyen kimsenin durumu hakkında farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Mezhebimizin (Hanefî) fakihlerinin tamamı dediler ki: "İkinci Ramazan'ın orucunu tutar. Sonra da önceki Ramazan'ın orucunu kaza eder. Fidye vermesi de gerekmez."

Mâlik, Sevri, Şafiî ve Hasan b. Salih dediler ki: "Önceki Ramazan'ın orucunu kaza etmemesinde kusuru varsa, kaza etmekle beraber her gün için bir yoksulu doyurur."

Sevri ve Hasan b. Hayy dediler ki: "Her gün için (kaza etmenin yanısıra) yoksula yarım ölçek buğday vermesi gerekir."

Mâlik ve Şafiî dediler ki: "Her gün için (kaza etmenin yanısıra) yoksula bir müd (yaklaşık 600 gram) buğday verir. Ama kusuru olmaksızın, hastalanma veya seferde olması gibi sebeplerle kazalarını bir sonraki Ramazan'a kadar tutmamış ise (kaza etmenin yanısıra) yoksula bir şey vermesi gerekmez."

Evzai dedi ki: "Birinci Ramazan'ın orucunu kaza etmede kusurlu davranıp tutmayan, ikinci Ramazan'da da hastalandığı için oruç tutmayan ve sonra da vefat eden bir kimse (nin malından onun velisi) birinci Ramazan'ın her bir günü için iki müd buğday verir. Bir müd tutamadığı orucun fidyesi, bir müd de kazayı ihmal ettiği içindir. İkinci Ramazan'ın orucu için de her güne karşılık bir müd buğdayı fidye olarak verir."

Evzai'nin bu sözlerinden önce görüşlerini naklettiğimiz Mâlik ve Şafiî'nin, Ramazan'da hastalanıp sonra da iyileşmeden vefat eden kimse adına yoksula bir şey vermek gerekmeyeceği şeklinde özetleyebileceğimiz görüşlerine katılıyorum.

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Esved b. Kays'ın babası Kays, Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Ramazan orucunun Zilhicce ayında kaza edilmesinde sakınca görmezdi."

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Haris b. Yezid, Ebu Temim el-Ceyşani'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Trablus'ta bir mecliste bulunduk. Beraberimizde Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* ashabından Hübeyb b. Makil el-Gifari ve Amr b. Âs da vardı. Amr, "Ben Ramazan orucunun kazasını müteferrik günlerde tutarım" dedi. Hübeyb el-Gifari, "Ramazan orucunun kazasını peşpeşe tutarız" dedi. Amr tekrar söz alarak şöyle dedi: "Ramazan'ın kazasını müteferrik günlerde tutarız. Zira Yüce Allah (فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ) **"Tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun"** buyurmuştur. Bundan başka da bir şet emretmiş değildir.

Abdullah b. Abdurabbih el-Bağlani, Ebu Hureyre'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir adam, "Ya Resûlallah! Üzerimde Ramazan orucunun kazası var. Bu kaza oruçlarını müteferrik günlerde tutabilir miyim?" diye sordu.

Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona şöyle cevap verdi: ***"Evet. Mesela birisine borçlu olsan, bu borcunu ona parçalar halinde ödesen, borcunu ödemiş olmaz mısın?"***

Adam, "Evet" deyince Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona şu karşılığı verdi: *"Şüphesiz Allah, bağışlayıp affetmede herkesten daha öndedir."*

Bu rivayetlerin tamamı, Ramazan orucunun kazasını imkân bulunan ilk vakitte tutmayıp sonraki bir zamana ertelemenin caiz olduğunu bildirmektedirler. Aralarında İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* da bulunduğu bir grup sahabinin, Ramazan orucunun kazasını ertesi senenin Ramazan ayına kadar geciktiren kimsenin, (kaza etmenin yanısıra) fidye vermesi gerektiği görüşünde oldukları rivayet edilmiştir.

Yezid b. Harun, Meymun b. Mehran'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir adam, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* yanına gelip şöyle dedi:

- İki Ramazan'da hastalandım.

- Hastalığın iki Ramazan boyunca devam etti mi? Yoksa ikisinin arasında iyileştin mi?

- İkisi arasında iyileştim.

- Bu dediklerin gerçekten oldu mu?

- Hayır.

- Şu halde bırak bunu. Olunca gel, sor.

Bu konuşmadan sonra adam kalkıp arkadaşlarının yanına gitti. Anlattıklarının gerçekten olmuş bir şey olduğunu söyledi. Arkadaşları da "öyleyse dön ve İbn Abbas'a *radıyallahu anh*anlattıklarının gerçekten olmuş şeyler olduğunu söyle" dediler. Adamın kendisi veya bir başkası İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* yanına varıp aynı şeyi sordu. İbn Abbas *radıyallahu anh* şu soruyu tekrarladı:

- Bu dediklerin gerçekten oldu mu?

- Evet.

- İki Ramazan orucunu kaza et ve otuz yoksulu doyur.

Ravh b. Ubade'nin bildirdiğine göre Nâfi, Ramazan orucunun kazasını bir sonraki Ramazan'a kadar ihmal edip tutmayan kimse hakkında İbn Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Yeni başlayan Ramazan ayının orucunu tutar. Önceki Ramazan'ın her bir günlük orucu karşılığında bir müd buğday verir. Kaza etmesi de gerekmez."

Bu, İbn Ömer'in *radıyallahu anh* "Hamile kadın tutamadığı oruçları kaza etmez, ama fidye vermesi gerekir" şeklinde ifade edebileceğimiz görüşüne benzemektedir.

Ebu Hureyre'nin *radıyallahu anh*, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* görüşü gibi bir görüş beyan ettiği rivayet edilmiştir.

Bu konuda İbn Ömer'den *radıyallahu anh* başka görüş rivayet edilmiştir:

Hammad b. Seleme'nin bildirdiğine göre Eyyub ve Humeyd, Ebu Yezid el-Medini'nin şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Bir adam sekeratta can çekişiyordu. Kardeşine dedi ki: "Ben hem Allah'a hem de insanlara borçluyum. Önce Allah'a olan borcumu, sonra da insanlara olan borcumu öde. Tutmamış olduğum iki Ramazan ayı oruç borcum vardır." Adam vefat edince kardeşi gidip İbn Ömer'e *radıyallahu anh* sordu. İbn Ömer *radıyallahu anh*, "Boynuna kurbanlık işareti takılmış iki büyükbaş hayvanın kurban edilmesi gerekir" dedi. Ölenin kardeşi bu defa da İbn Abbas'a *radıyallahu anh* gitti. Kardeşi için ne yapması gerektiğini sordu. Ayrıca İbn Ömer'in *radıyallahu anh* söylediklerini de onunla paylaştı. Bunun üzerine İbn Abbas *radıyallahu anh* şöyle dedi: "Allah, Ebu Abdurrahman'a rahmet etsin. Büyükbaş hayvanın oruçla ne ilgisi var? Kardeşin için altmış düşkünü doyur." Bu rivayetin senedinde adı geçen Eyyub dedi ki: "Ölen adamın iki Ramazan arasında geçici olarak da olsa sağlığına kavuştuğunu düşünmüş oldukları için böyle demişlerdir."

Tahavi'nin anlattığına göre İbn Ebu İmran şöyle demiştir: Yahya b. Eksem'in şöyle dediğini işittim: "Tutulamayan oruç için yoksulun doyurulması gerektiğine dair altı sahabiden rivayetler geldiğini gördüm. Hiçbir sahabinin bu görüşe muhalif olduğunu görmedim." Bu, herhalde kaza etme imkânı bulmadan ölen kimse hakkındaki bir görüş olmalıdır.

(فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ) **"Tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun"** ayeti, Ramazan orucunun kazasının müteferrik günlerde tutulabileceğine, bu kazaların geciktirilebileceğine ve ayrıca fidye ödenmesinin gerekmediğine delalet etmektedir. Çünkü kaza etmenin yanı sıra fidye verilmesini gerekli görmek, nassa ilave yapmak demektir. Nassa ilave yapmaksa, kendisinin misli bir nass ile olmadıkça caiz değildir. Fakihlerin üzerinde ittifak ettikleri görüşe göre, kazanın senenin sonuna kadar ertelenmesi durumunda fidye vermek gerekmemektedir. Ayet-i kerime tutulmayan günler sayısınca orucun kaza edilmesini vacip kılmış, bunun dışında fidye verilmesinin de gerekli olduğunu bildirmemiştir.

Bilindiği gibi Ramazan'da tutulmayan günler sayısınca oruçların Ramazan'dan sonra kaza edilmesi ayet ile vacip kılınmıştır. Ayetin ele aldığı oruç bozmaların tümü, aynı şekilde ayetin kapsamına girdikleri halde bazısından ötürü fidyesiz olarak kaza, diğer bazısından ötürü ise hem kaza hem de fidye vermenin kastedilmiş olmasımümkün değildir. Mesela hırsızlığın cezasını bildiren ayetle, bazı hırsızların ellerinin kesilmesinin yanı sıra kendilerine bir de mali ceza verilmesinin kastedilmiş olduğunu söylemek caiz değildir. Yine bazı hırsızların çaldıkları eşyanın değeri on dirhemi bulmadıkça ellerinin kesilemeyeceğini, bazı hırsızlarınsa çaldıkları malın değerinin on dirhemden aşağı da olsa ellerinin kesilmesi gerektiğini söylemek caiz değildir. Aynı şekilde (فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ) **"Tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun"** ayetiyle, oruç bozmaların bazısından ötürü fidyesiz olarak kaza, diğer bazısından ötürü ise hem kaza hem de fidye vermenin kastedilmiş olduğunu söylemekcaiz değildir.

Diğer taraftan kefaret hükmü ancak nass veya icmâ ile konulabilir. Bu anlattığımızda ise ne nass ne de icmâ vardır. Öyleyse kıyasa dayanarak fidye hükmü konulamaz. Ayrıca fidye, başka bir yükümlülüğün bedeli ve onun yerine geçen bir şey değildir. Aksine fidyenin, tutamadığı orucunu kaza etmekle yükümlü olmayan ileri derecedeki yaşlı kimse ile ihmalkârlık yaptığı için orucunu kaza etmeden ölen kimse için verilmesi vaciptir. Önce de açıkladığımız gibi hamileler ile emzikli kadınların tutamadıkları oruçları kaza etmek ve de fidye vermekle yükümlü kılınmaları olacak şey değildir. Bu durumdaki kadınların sadece fidye vermeleri gerektiğini söyleyen İbn Ömer'in *radıyallahu anh* görüşü, bunların hem kaza hem de fidye ile yükümlü olduklarını söyleyenlerin görüşünden ve Ebu Hureyre'nin önce naklettiğimiz hadisinden daha kuvvetlidir.

Ramazan orucunun kazasını geciktirmek iki bakımdan fidye gerektirmez:

1-Ramazan orucunun kazasını müteferrik günlerde tutulabileceğinden bahsedilirken, bu şekildeki bir kazadan ötürü fidye gerektiğinden söz edilmedi. Eğer Ramazan orucunun kazasının geciktirilmesinden dolayı fidye gerekseydi, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bunu açıklardı.

2-Tutulmayan Ramazan orucu borca benzer. Bilindiği gibi borcun ödenmesi geciktiğinde borçluya, borcunu ödemekten başka bir yük yüklenmez. Tutulmayan Ramazan orucunda da gününe gün kaza etmekten başka bir yükümlülük yoktur.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Ramazan orucunun kazasının bir sonraki yıla ertelenmesi yasaklandığına göre, erteleyen kişinin ihmalkâr ve kusurlu sayılması, bu sebeple de fidye ödemekle yükümlü kılınması gerekir. Nitekim orucunu kaza etmeden ölen kişinin de ihmalkârlık ve kusurundan dolayı malından fidye ödemek gerekir."

Bu itiraza şöyle cevap verilebilir: İhmalkâr davranması, fidye ödemesini gerektirmez. Ancak imkân bulunduktan sonra kaza edilmez de ölüm sebebiyle bu imkân da elden giderse o zaman fidye gerekir. Bunun delili de şudur: Bir kimse Ramazan'da orucunu kasten bozarsa kusur işlemiş olur. Ama bozduğu orucunu aynı sene içinde kaza ederse, fakihlerin tamamına göre fidye ödemesi gerekmez. Bu da gösteriyor ki kusurlu olması, fidye ödemesine illet teşkil etmemektedir.

Ali b. Musa el-Kummi, Davud el-Isfahani'nin şöyle dediğini nakletmiştir:

"Mazeret sebebiyle Ramazan'da bir gün orucunu bozan kişinin bu orucunu Şevval ayının ikinci gününde kaza etmesi gerekir. Eğer o günde kaza etmezse kusur işlemiş ve ihmalkârlık etmiş olduğundan dolayı günaha girer. Böylece selef ve halef ulemasının ittifakı dışına çıkmış olur. (فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ) **"Tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun"** ve (وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ) **"Bu da sayıyı tamamlamanız içindir"** ayetlerine ve bu konuda Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* yaptığımız rivayetlere muhalefet etmiş olur."

Ali b. Musa dedi ki: Bir gün ben, bu söylediklerini kastederek Davud el-Isfahani'ye sordum.

- Niçin böyle dediniz?

-Ramazan bir gün orucunu bozan kişi bu orucunu Şevval ayının ikinci gününde kaza etmez de ölürse, ilim ehlinin tamamı onun kusurlu olduğunu ve bu sebeple günaha girdiğini söylemektedirler. Bu da kazaya kalan orucunu Şevval ayının ikinci gününde tutması gerektiğine delalet etmektedir. Kaza etme yükümlülüğü eğer geniş zamanlı olsaydı, Şevval'in ikinci gününde kaza etmediği ve o günün akşamında öldüğü takdirde kusurlu sayılmazdı.

- Kefaret için bir köle azad etmesi gereken kişinin, uygun fiyata satılmakta olan bir köle görmesi durumunda onu bırakıp gitmesi ve başka bir köle satın alması caiz olur mu?

- Olmaz.

- Neden?

- Çünkü onun farzı, bulduğu ilk köleyi satın almasıydı. Satılık bir köleye rastladığında onu satın alması farzdır. Farzının ifası, rastladığı satılık ilk kölede olduğuna ve onu da bulduğuna göre artık başkasını bulup satın alması ve azad etmesi yeterli olmaz.

- Bir kölesi olan ve bir köle de azad etmesi gereken kişinin kendi kölesini azad etmeyip başka bir köle satın alıp azad etmesi yeterli olur mu?

- Hayır.

- Azad etme olgusu başka köle üzerinde değil de yanındaki köle üzerinde olduğu için mi böyle diyorsunuz?

- Evet.

- Belirli bir köleyi azad etme adağında bulunan kişi, o kölenin ölmesi durumunda adağı iptal olduğu gibi, bu kişinin de yanındaki kölesi ölse, kendisinin köle azad etme yükümlülüğü ortadan kalkar mı?

- Hayır. Başka bir köle satın alıp azad etmesi gerekir. Çünkü bu konuda icmâ vardır.

- Bir köle azad etmesi gereken kişinin rastladığı satılık ilk köleyi değil de başka bir köleyi azad edebileceğine dair icmâ vardır.

- Sen bu icmâyı kimden naklediyorsun?

- Sen o ilk icmâyı kimden naklediyorsun?

- İcmâ nakledilmez.

- (Benim sözünü ettiğim) ikinci icmâ da nakledilmez.

Ben böyle dedikten sonra aramızdaki konuşma sona erdi."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Davud el-Isfahani'nin, Ramazan orucunun kazasına Şevval ayının ikinci gününde başlanmasının farz olduğuna, köle azad etmesi gereken kişinin rastladığı satılık ilk köleyi bırakıp başka bir köleyi azad etmesinin caiz olmadığına dair söylediklerinin tamamı, bütün Müslümanların icmâsına aykırı şeylerdir. Ramazan orucunu Şevval'in ikinci gününde kaza etmeyip ölen kimseyi ilim ehlinin kusurlu saydıklarını iddia etmesi de doğru değildir. Çünkü sene sonuna kadar kazayı erteleme hakkına sahip kılınan kimsenin, Şevval'in ikinci gününde kaza etmeyip ölmesi halinde kusurlu sayılması mümkün değildir. İkinci Ramazan gelinceye kadar içinde bulunduğu senenin tamamı, orucun kazasını ertelemesi konusunda kendisi için tıpkı namaz vakti gibi genişletilmiş bir vakittir. Namaz, vaktinin başından sonuna kadar kılınabilir. Namazını bu vaktin evvelinde kılmayıp sona bırakan kimse bu arada ölürse kusurlu sayılmaz. Ramazan orucunun kazasını bir dahaki Ramazan'a ulaşıncaya kadar gecikmeli tutan kimse de kusurlu olmaz.

Eğer "kusurlu olmasaydı, orucunu kaza etmeden sene içinde ölmesi durumunda malından fidye ödenmesi gerekmezdi" denilecek olursa, buna şöyle cevap verilebilir:

Fidye ödemenin gerekli oluşu, ölenin kusurlu olduğunu göstermez. Çünkü kusurlu olmadığı hâlde oruç tutamayan ileri derecedeki yaşlı kimse de fidye ödemekle yükümlüdür.

Davud el-Isfahani'nin "İcmâ nakledilmez" sözü hatalıdır. Nasslar ve ihtilaflar nakledildiği gibi icmâ da nakledilir. Eğer bununla, icma eden fukahanın görüşleri etrafa yayıldıktan ve kendileri de orada hazır olup duyduklarına muhalefet etmez iken icmâ edenlerin her biri kendi kavlinin nakledilmesine ihtiyaç duymaz, demek istemişse bu dediği doğru olabilir. Ama bununla beraber mutlak anlamda "icmâ nakledilmez" demesi doğru değildir. Zira bazı icmalar vardır ki, o icmaya katılanların bütün kavilleri nakledilir. Onların icmasından yapılan nakiller de sahih olur. Bazı icmâlar da vardır ki o icmaya katılanların kavilleri yaygın bir şekilde nakledilir. Diğer katılımcılar da bunu duyarlar ve muhalefetlerini ortaya koymazlar. Bu icmâ da nakledilir. Çünkü icmaya katılanların muhalefetlerini ortaya koymamaları, alınan karara muvafakat etmeleri anlamına gelir. Havassın ve fukahanın yaptıkları bu iki çeşit icmâ, nakledilir. Başka bir icmâ çeşidi de vardır ki, ona hem havass hem de avam katılır. Mesela zinanın ve faizin haramlığı, cünüplükten dolayı gusletmenin ve beş vakit namaz kılmanın farzlığı ve benzeri konularda icmâ edilmesi gibi. Her ne kadar her birinin görüş ve uygulaması anlatılıp nakledilmemişse de bu meselelerin hükmü üzerinde bütün Müslümanlar görüş birliği etmişlerdir. Davud el-Isfahani "İcmâ nakledilmez" derken eğer bu tür icmayı kastetmişse bu dediği doğru olabilir. Bu tür icmâ nakledilir demek de doğru olabilir. Çünkü namaz kılan kimselerin, namazın farzlığına inandıklarını ve uygulamalarını da buna göre ayarladıklarını bilmekteyiz. Şu halde bu kimselerin namazın farzlığına inandıklarını ve uygulamalarını bu inançları doğrultusunda düzenlediklerini, bu hüküm üzerinde icmâ ettiklerini söyleyip bunu başkalarına nakledebiliriz. Tıpkı şu meselede olduğu gibi: Bir adamın Müslüman olduğu anlaşılır ve o adam da Müslüman olduğunu izhar edip iman getirdiğini söylerse onun Müslüman olduğu başkalarına da anlatılıp nakledilebilir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَاِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ اِلَى الْكُفَّارِ)

"Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin."[24]

24 Mümtehine, 60/10

Yolculukta Oruç Tutmak

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ)

"Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez."[25]

Bu ayet-i kerime, yolculukta oruç tutmamanın, kolaylık olsun diye Allah tarafından bize tanınan bir ruhsat olduğuna açıkça delalet etmektedir. Yolculukta oruç tutmamak bağlayıcı bir farz olsaydı, (يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ) **"Allah, size kolaylık diler"** ifadesinin anlamı olmazdı. Şu hâlde bu ayet, yolcunun oruç tutup tutmamakta serbest olduğuna delalet etmektedir.

Tıpkı şu ayetlerde olduğu gibi:

(فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِ)

"Artık Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun."[26]

(فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ)

"Artık size kolay gelen kurbanı gönderin."[27]

Kur'an-ı Kerim'de kolaylık anlamına gelen "el-yüsr" kelimesinin geçtiği her yerde, muhataba seçim hakkının tanınmış olduğuna delalet vardır.

Abdurrahim el-Cezeri'nin bildirdiğine göre Tavus, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Yolculukta oruç tutanı da tutmayanı

---

25 Bakara, 2/185
26 Müzzemmil, 73/20
27 Bakara, 2/196

da ayıplamayız. Çünkü Yüce Allah (يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ) **"Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez"**buyurmuştur."

İbn Abbas *radıyallahu anh* dedi ki: "Bu ayette geçen ve kolaylık anlamına gelen "el-yüsr" kelimesiyle yolcunun oruç tutup tutmamakta serbest olduğu manası kastedilmiştir."

Bu ayetin lafzının, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* bu te'viline ihtimali olmasa bile şu ayetler onu desteklemektedir:

(فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ)

"İçinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin."

(وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ)

"Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun."

Bu ayetler, yolcunun ne oruç tutmasını ne de tutmamasını gerektirmektedir. Yolcu, Ramazan ayına iki bakımdan ulaşmış sayılır:

1-Ramazan ayının girdiğini bilmektedir.

2-Kendisi dinî hükümlerle yükümlüdür.

Bu anlatılanlar, yolcunun oruç tutmayla ilgili ilahî emre muhatap olduğuna delalet etmektedir. Ama bununla beraber o, oruç tutmama ruhsatına sahiptir. Buna göre, (وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ) ayetinin manası şöyle olur: "Kim de hasta veya yolcu olursa, (oruç tutamadığı takdirde) tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun."

Bu, tıpkı şu ayete benzemektedir:

(فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ بِهٖٓ اَذًى مِنْ رَأْسِهٖ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ)

"İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak oruç tutması gerekir."[28]

Bundan önceki ayetin mealine parantez içinde eklediğimiz (oruç tutamadığı takdirde) ifadesinin ayette gizli olduğuna, Müslümanların üzerinde ittifak ettikleri şu hüküm delalet etmektedir: *Hasta kimse oruç tuttuğu takdirde orucu geçerli olur. Kaza etmesi de gerekmez. Ama tutmayacak olursa kaza etmesi gerekir.*

Bu da gösteriyor ki mealde parantez içinde verdiğimiz (oruç tutamadığı takdirde) ifadesi, ayetin aslında gizlidir. Şu halde hasta ile ilgili olarak ayetin aslında gizli olan bu şart, yolcu için de aynı şekilde söz konusudur. Çünkü hasta ile yolcu her ikisi ayette birbirlerine atfedilerek birlikte zikredilmişlerdir. Gününe gün kaza etmek için Ramazan'da oruç tutmamış olmak şart olduğuna göre, oruç tuttuğu takdirde yolcunun o günlerin orucunu tekrar kaza etmesi gerektiğini kim söyleyebilir? Bunu söyleyen, ayetin hükmüne muhalefet etmiş olur.

Sahabilerle onlardan sonra gelen tabiiler ve büyük İslam merkezlerinin fakihleri, yolcunun tuttuğu orucun geçerli olacağı hususunda görüş birliği etmişlerdir. Sadece Ebu Hureyre'nin *radıyallahu anh* bu ittifaka aykırı olarak şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Yolculukta oruç tutan kimse, orucunu kaza etmekle yükümlüdür." Yukarıda nakledilen ittifaka karşı muhalif sayılamayacak bazı şaz kimseler Ebu Hureyre'nin *radıyallahu anh* bu görüşüne katılmışlardır. Oysa Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* yolculukta oruç tuttuğu, insanlarda bilgiyi gerektiren meşhur rivayetlerle sabittir. Yolculukta oruç tutmayı mübah gördüğünü bildiren rivayetler de vardır.

Mesela Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* rivayetine göre Hamza b. Amr el-Eslemi, Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem,* (إِنْ شِئْتَ فَصُمْ، وَإِنْ شِئْتَ فَأَفْطِرْ) "Yolculukta oruç tutayım mı?" diye sormuş; Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* da ona şöyle cevap vermiştir: ***"Dilersen oruç tut, dilersen tutma."***[29]

28 Bakara, 2/196
29 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 4/409

İbn Abbas, Ebu Said el-Hudri, Enes b. Mâlik, Cabir b. Abdullah, Ebu Derdâ ve Seleme b. Muhbik (Allah hepsinden razı olsun), Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* yolculukta oruç tuttuğunu rivayet etmişlerdir.

Yolcunun oruç tutmasını caiz görmeyen ve daha sonra kaza etmesini gerekli görenler şu ayetin zahirî anlamına dayanmaktadırlar:

(وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ)

"Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun."

Bu görüşün sahipleri dediler ki: "Ramazan ayında yolculukta olan kişi oruç tutsa da tutmasa da yolculukta geçen günler sayısınca kaza orucu tutmakla yükümlüdür. Çünkü ayette yolculukta oruç tutan ile tutmayan arasında ayrıma gidilmemiştir."

Bu görüşte olanlar, şu rivayetleri kendi görüşlerine dayanak olarak göstermektedirler:

Kâb b. Asım el-Eş'ari, Cabir b. Abdullah ve Ebu Hureyre (Allah hepsinden razı olsun), Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet ettiler:

(لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِي السَّفَرِ)

"Yolculukta oruç tutmak, iyilikten değildir."[30]

Abdulbaki b. Kâni'nin bildirdiğine göre Ebu Seleme'nin babası Abdurrahman b. Avf *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(الصَّائِمُ فِي السَّفَرِ كَالْمُفْطِرِ فِي الْحَضَرِ)

"Yolculukta oruç tutan, mukimlikte oruç tutmayan gibidir."[31]

30 Darimi, Sünen, Savm, 15
31 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 4/411

Enes b. Mâlik el-Kuşeyri *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(إِنَّ اللهَ وَضَعَ عَنِ الْمُسَافِرِ شَطْرَ الصَّلَاةِ، وَعَنِ الْمُسَافِرِ وَالْحَامِلِ وَالْمُرْضِعِ الصَّوْمَ)

"Şüphesiz Yüce Allah seferi kimseden namazın yarısını kaldırdı. Seferi, hamile ve çocuk emziren kadından da orucu kaldırdı."[32]

Ayet-i kerimede bu görüşü destekleyen bir delil bulunmamaktadır. Aksine ayet, açıklamış olduğumuz sebeplerden ötürü, yolcunun oruç tutmasının caiz olduğuna ve tuttuğu orucun geçerli olacağına delalet etmektedir.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* (لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِي السَّفَرِ) ***"Yolculukta oruç tutmak, iyilikten değildir"*** hadisi özel bir durumda söylenmiş ve hükmü de o özel durumla sınırlı olan bir sözdür.

O özel durum da şu rivayette açıklanmaktadır:

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Muhammed b. Amr b. Hasan, Cabir b. Abdullah'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*bir adamın (yolculuğun zahmet ve meşakkatinden ötürü bitkin düşüp yerde yatarken) üzerine gölgelik kurulduğunu ve etrafında bir kalabalık biriktiğini görünce, ***"Yolculuktayken oruç tutmak iyilikten değildir"*** buyurdu.

Bu olayın anlatıldığı rivayeti nakledenlerin hepsi, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* bu olayda buyurduğu ***"Yolculuktayken oruç tutmak iyilikten değildir"*** sözünü nakletmektedirler. Ancak bazısı bu sözün söyleniş sebebini anlatırken bazısı bundan hiç söz etmemekte ve sadece Efendimiz'in *sallallahu aleyhi ve sellem* söylediklerini nakletmektedir.

Ebu Said el-Hudri *radıyallahu anh* Mekke fethi sırasında Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Ramazan orucu tuttuklarını anlattıktan sonra Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* kendilerine şöyle buyurduğunu

32 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 4/389

rivayet etmiştir: ***"Siz düşmanınıza yaklaştınız. Orucunuzu açmanız size güç verir. Öyleyse orucunuzu açın."***

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bu buyruğu onların oruçlarını açmaları için bir azimet idi. Ama ben bu olaydan önce de bu olaydan sonra da Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte (yolculukta) oruç tuttuğumu biliyorum.

Muhammed b. Bekir, Kazaa'nın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ebu Said el-Hudri'ye, yolculukta Ramazan orucu tutmanın hükmünü sordum. Bana bu hadisi nakletti. Ayrıca Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* Mekke fethi sırasında oruç açma illetini de düşman karşısında güçlü olmak gerektiği şeklinde açıkladı. Çünkü cihad etmeleri farzdı. Yolculukta oruç tutmaksa farz değildi. Oruç tutup fazilet elde etmek uğruna, farz olan cihadı terk etmeleri caiz olmayacaktı.

Ebu Seleme'nin, babası Abdurrahman b. Avf'tan rivayet ettiği hadise gelince, Ebu Seleme babasından hadis dinlemiş değildir. Yolculukta oruç tutmanın caiz olduğuna ve tutulan oruçların da geçerli olduğuna dair mütevatir haberleri, birçok kimse nezdinde sabit olmayan (senedinde inkıta bulunan) maktu bir hadise dayanarak nasıl terkedebiliriz? Bununla beraber Ebu Seleme'nin rivayet ettiği (الصَّائِمُ فِي السَّفَرِ كَالْمُفْطِرِ فِي الْحَضَرِ) ***"Yolculukta oruç tutan, mukimlikte oruç tutmayan gibidir"*** hadisi, özel bir durumda söylenmiş de olabilir. O özel durum, savaşma gereğidir. Çünkü insanlar oruçluyken savaşacak gücü bulamayabilirler. Çünkü oruçlarını açmasalardı Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* emrine muhalefet etmiş olacaklar ve cihad vazifesini yerine getirememe gibi bir sonuçla karşılaşabileceklerdi.

(إِنَّ اللهَ وَضَعَ عَنِ الْمُسَافِرِ شَطْرَ الصَّلَاةِ، وَعَنِ الْمُسَافِرِ وَالْحَامِلِ وَالْمُرْضِعِ الصَّوْمَ)

"Şüphesiz Yüce Allah seferi kimseden namazın yarısını kaldırdı. Seferi, hamile ve çocuk emziren kadından da orucu kaldırdı" hadisine gelince; bu hadis, Ramazan orucunu tutma farziyetinin ay içinde yolcu kimse

üzerinde taayyün etmediğine delalet etmektedir. Yolcu, dilerse oruç tutar, dilerse tutmaz. Bu hadis, hamileler ile emzikli kadınların oruç tutmalarının caiz olmadığına, tutmaları hâlinde oruçlarının geçerli olmayacağına delalet etmediği gibi, yolcunun da oruç tutmasının caiz olmadığına ve tutması hâlinde orucunun geçerli olmayacağına delalet etmemektedir.

Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri dediler ki: "Yolculukta oruç tutmak, tutmamaktan daha faziletlidir."

Mâlik ve Sevri dediler ki: "Oruca gücü yetenlerin yolculukta oruç tutması daha hoşumuza gider."

Şafiî dedi ki: "Yolculukta oruç tutan kişinin orucu geçerli olur."

Yolculukta oruç tutmanın daha faziletli olduğunu gösteren delillerden biri şu ayetlerdir:

(كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَاَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ)

"Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı. Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilirseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."[33]

Burada oruç tutmanın daha hayırlı olacağına dair ifade, ayette sözü geçen kimselerle ilgilidir. Çünkü cümleler, hastalar ve yolcular, bunlar birbirlerine atıf harfi ile atfedilip bağlanmışlardır. Bunlardan birinin hükmü-

33 Bakara, 2/183-184

nü bir delil olmadan diğerlerinden ayırmak doğru olmaz. Şu halde yolcunun oruç tutması daha hayırlı olacaktır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Oruç tutmanın daha hayırlı olacağına dair ifade, önce geçen mukimlere ve yolculara değil, bitişiğindeki cümleye döner ki o da: (وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ) **"Oruca gücü yet eyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir"** cümlesidir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ) **"Oruç size farz kılındı"** cümlesiyle, yolcularla mukimlerin hepsine hitap edildiğine göre, **"Oruç tut anız sizin için daha hayırlıdır"** cümlesiyle de, ayetin başındaki cümleyle kendilerine hitap edilen kimselere hita pedilmiş olması gerekir. Bazı kimseleri bu ayetlere muhatap sayıp bazılarını saymamak doğru olmaz. Ayrıca yolcunun Ramazan'da tuttuğu orucun farz oruç olarak geçerli olduğu önce nakletmiş olduğumuz delillerle sabit olmuştur. Fedakârlık edip yolculukta oruç tutmak, hayırdandır.

Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ)

"Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın!"[34]

Bir kavmi överken de Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ)

"Onlar gerçekten hayır işlerinde yarışırlar."[35]

Hayırlı işlerde acele davranıp bir an önce yapmak, ertelemekten daha iyi ve faziletlidir. Farzları da belirlenen vaktinde yapmak, başka bir vakte ertelemekten daha iyi ve faziletlidir.

Mesela bir hadis-i şeriflerinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

---

34 Bakara, 2/148
35 Enbiya, 21/90

(مَنْ أَرَادَ الْحَجَّ فَلْيُعَجِّلْ)

"Haccetmek isteyen kimse acele etsin."[36]

Görüldüğü gibi peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, farz olan hacc için acele edilmesini emretmiştir. Aynı şekilde farzların da vaktinde ifa edilmeleri, gecikmeli olarak yapılmalarından daha faziletlidir.

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Seleme b. Muhbik el-Huzeli, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(مَنْ كَانَتْ لَهُ حَمُولَةٌ يَأْوِي إِلَى شَبَعٍ، فَلْيَصُمْ رَمَضَانَ حيث أدركه)

"Kendisini tokluğa ve rahatlığa ulaştıracak bir bineği bulunan kimse, Ramazan'a ulaştığı yerde oruç tutsun."[37]

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Seleme b. Muhbik, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: ***"Yolculukta Ramazan'a ulaşan kimse oruç tutsun."***

Bu hadis, yolculukta oruç tutmanın farz değil de daha faziletli olduğu anlamına gelmektedir. Çünkü yolculukta oruç tutmanın farz olmadığı hususunda farklı düşünen bir fakih yoktur. Osman b. Ebi'l Âs es-Sekafi ile Enes b. Mâlik'in, yolculukta oruç tutmanın tutmamaktan daha faziletli olduğu görüşünde oldukları rivayet edilmiştir.

Doğrusunu Allah bilir.

Yolculukta Oruç Tuttuktan Sonra Orucunu Bozan Kimsenin Hükmü

Yolculukta oruç tuttuktan sonra mazeretsiz olarak orucunu bozan kimsenin hükmüyle ilgili olarak farklı görüş ortaya konulmuştur. Mezhebi-

36 İbn Mâce, Sünen, Menasik, 1

37 Mişkâtu'l-Mesabih: 7/37

mizin (Hanefî) müctehitleri, böyle yapan kimsenin bozduğu orucu kaza etmesi gerektiğini, kefaretle yükümlü olmadığını söylemişlerdir. Aynı şekilde bir kişi oruçlu olarak sabahladıktan sonra yolculuğa çıkar ve orucunu bozarsa ya da yolculuktayken oruç tutar da oruçlu olarak memleketine döndükten sonra orucunu bozarsa, bozduğu orucunu kaza etmesi gerekir. Ama kefaretle yükümlü olmaz.

İbn Vehb'in anlattığına göre Mâlik, yolculukta oruç tutan sonra da orucunu bozan kimsenin hem kaza hem de kefaretle yükümlü olduğunu söylemiştir. Başka bir defa ise kefaretle yükümlü olmadığını söylemiştir.

İbn Kasım'ın rivayetine göre Mâlik, bu durumdaki kimsenin kefaretle yükümlü olduğunu söylemiştir. Yine Mâlik, memleketinde mukim iken oruçlu olarak sabahlayan, sonra yolculuğa çıkıp orucunu bozan kimsenin sadece kaza ile yükümlü olduğunu söylemiştir.

Evzai dedi ki: "Yolculukta orucunu bozan kimse, kefaretle yükümlü değildir."

Leys ise kefaretle yükümlü olduğunu söylemiştir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu meselede kural şudur: Ramazan orucunun bozulması sebebiyle gereken kefaret, şüphe ile ortadan kalkar. Bu bakımdan kefaret, hadlere benzemektedir. Bunun delili de şudur: Kefaret, (mazeretsiz olarak) işlenen (oruç bozma) günah(ı) sebebiyle hak edilir. Tıpkı hadler gibi. Onlar da işlenen bazı günahlar sebebiyle hak edilir. Hadler şüphe sebebiyle ortadan kalktığına göre Ramazan orucunun kefareti de aynı şekilde şüphe sebebiyle ortadan kalkar. Bu kural sabit olunca deriz ki: Bir kimsenin yolculukta Ramazan orucunu bozması, kendisine kefaret gerekmesine engel teşkil eder. Zira yolculuk, oruç bozmayı mübah kılar. Yolculuk hâli bu bakımdan nikâh akdine ve cariye mülkiyetine benzer. Bunlar da -her ne kadar âdetli kadınla ilişkide bulunmak mübah olmasa da- aslında haram olan cinsel ilişkiyi mübah hâle getirirler. Şu var ki fakihler, asıl olarak cinsel ilişkiyi mübah kılan sebebin mevcut oluşu, haddin uygulanma gereğini ortadan kaldırır hükmü üzerinde ittifak etmişlerdir. Her ne kadar âdetli kadınla ilişkinin kendisi mübah olmasa da bu sebebin mevcud oluşu, haddi ortadan kaldırır. Yolculukta başlanan orucu bozmak

her ne kadar mübah olmasa da, bozulan oruçtan dolayı kefaretin gerekmesine engel olur. Çünkü prensipte yolculuk, oruç bozmayı mübah hale getiren bir sebep kılınmıştır. Bu sebeple biz, "Yolculukta orucunu bozan kimseye kefaret gerekmez" diyoruz.

İbn Abbas *radıyallahu anh*, Enes b. Mâlik *radıyallahu anh* ve diğerlerinin rivayetlerine göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, yolculukta tutmaya başladığı orucu daha sonra bozmuştur. Bunu da, yolculukta oruç bozmanın caiz olduğunu insanlara öğretmek maksadıyla yapmıştır. Yolculukta bozulması caiz olan bir orucu bozan kimsenin kefaretle yükümlü olduğuna hükmetmek caiz değildir.

Meseleye şu açıdan da bakılabilir: Yolculukta oruç tutmakla yükümlü olmayan bir kimse, Ramazan orucunun kazasını, adak veya kefaret orucunu tutmakta olan kimseye benzer. Bunlar oruçlarını bozduklarında kendilerine kefaret gerekmemektedir. Aynı şekilde yolculukta orucunu bozan kimseye de kefaret gerekmez. Çünkü Ramazan'da yolculuk yapmakta olan kimse daha başta iken oruç tutmama ruhsatına sahiptir. Kaza veya kefaret orucuna başlayan kimsenin başladığı orucu tamamlamasının gerekli oluşu, bu orucu bozması hâlinde kefaretle yükümlü olmasını gerektirmez. Aynı şekilde yolcu da orucunu bozduğu takdirde kefaretle yükümlü olmaz. Ama bir kimse mukim iken oruçlu olarak sabahlar, sonra da yolculuğa çıkar ve orucunu bozarsa, anlattığımız gibi oruç bozmayı mübah kılan bir sebebin mevcudiyetinden dolayı kefaretle yükümlü olmaz. Orucunu bozmasını mübah kılan sebep, yolculuk hâlidir. Nikâh akdi ile cariyelik mülkiyetinde olduğu gibi. Bunlar her ne kadar âdetli kadınla ilişkiyi mübah hale getirmeseler de bu ilişkiden dolayı kişiye had uygulanmasına engel teşkil ederler.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Mukim iken oruçlu olarak sabahlayıp sonra yolculuğa çıktığında orucunu bozan kişi, sabahleyin mukim iken orucunu bozma ruhsatına sahip değildi. Yolculuğa çıktıktan sonra orucunu bozan kişinin kefaretle yükümlü olması gerekir. Çünkü o, gündüzün başında oruç tutmakla yükümlüydü."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu kişinin kefaretle yükümlü olmaması gerekir. Çünkü kefarete engel olan ani bir durumla

karşılaşmıştır. O durum da anlatmış olduğumuz yolculuğa çıkma durumudur. Yolculukta oruca başlayıp memleketine dönüp mukim olduktan sonra orucunu bozan kimseye de kefaret gerekmez. Çünkü o, oruca başladığı vakitte oruç tutmakla yükümlü değildi. Bu bakımdan o, Ramazan orucunun kazasını, yemin kefareti orucunu ve benzeri oruçları tutmakta olan kimseye benzer.

Yolcu iken oruç tutmayan ve o günde memleketine dönüp mukim olan kimse ile, gün içinde âdet hâli sona erip temizlenen kadının hükmü hakkında fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri ile Hasan b. Salih ve Evzai dediler ki: "Bunlar, o günün orucunu kaza ederler. O gün iftar vaktine kadar da oruçlu gibi davranırlar." Ubeydullah b. Hasan da bu görüştedir.

İbn Şübrüme dedi ki: "Oruç tutmamış ama bir şey de yememiş olan yolcu memleketine döndüğünde o gün iftar vaktine kadar da oruçlu gibi davranır. Ayrıca o günün orucunu kaza eder. Ramazan'da gün içinde âdet hâli sona erip temizlenen kadın arzu ettiği şeyleri yer ve o gün oruçlu gibi davranmaz."

İbn Kasım, Mâlik'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ramazan'da gün içinde âdet hâli sona erip temizlenen kadın ile yolcu iken oruç tutmayan ve o günde memleketine dönüp mukim olan kimse, arzu ettiği şeyleri yer ve o gün oruçlu gibi davranmaz." Şafiî de bu görüştedir. Cabir b. Zeyd'in de bu görüşte olduğu rivayet edilmiştir.

Süfyan es-Sevri, Abdullah b. Mesud'un *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Yolculukta oruç tutmayıp gündüzün başında bir şeyler yedikten sonra memleketine dönüp mukim olan kimse, gündüzün sonunda da yiyebilir. (O günün sonuna kadar oruçlu gibi davranması gerekmez)." Süfyan'ın kendisi de şahsi görüşünün bunun aksine olduğunu söylemiş değildir.

İbn Kasım, Mâlik'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ramazan ayında olduğunu bilmediği için oruca niyet etmeden sabahlayan kimse, akşama kadar oruçlu gibi davranır. Sonra da o günün orucunu kaza eder. O günün

Ramazan olduğunu öğrendikten sonra bir şeyler yeyip içse bile kefaretle yükümlü olmaz. Ancak anlattığımız şekilde kasten ve cüret göstererek yerse kefaretle yükümlü olur."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bulutlu havada Ramazan hilalini görmediği için bir şeyler yiyen sonra da Ramazan ayının girdiğini öğrenen kimsenin, günün geri kalan kısmında oruçlu gibi davranması gerektiği hususunda fakihler görüş birliği etmişlerdir. Âdet hali Ramazan'da gün içinde sona erip temizlenen kadın ile yolculuktan dönen kimse de bu hükme tabidir. Bunlarla Ramazan ayının girdiğini gündüzleyin sonradan öğrenen kimse arasındaki ortak nokta şudur: Bunların bir şeyler yedikten sonra karşılaştıkları ani durum imsak vaktinde mevcut olsaydı, oruç tutmaları gerekecekti. Bir şeyler yedikten sonra o durumla karşılaştıkları takdirde de aynı şekilde akşama kadar oruçlu gibi davranmaları gerekir. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* aşure gününde bir şeyler yemiş olanlara -(o zamanlar farz olduğu için) o günün orucunu kaza etmeleri gerektiği hâlde-akşama kadar oruçlu gibi davranmalarını emretmiş olması, bu hükmün doğruluğuna delalet etmektedir. Böylece bu emir, anlatmış olduğumuz benzeri oruçlar için de uyulması gerekli bir kural haline gelmiştir. Mâlik'in bu durumdaki kimselerin kasten ve cüret göstererek bir şey yemeleri hâlinde kefaretle yükümlü olacaklarını söylemesi anlamlı değildir. Çünkü kefaret, belli şekilde orucunu bozan kimseye gerekir. Oysa sözü edilen kimseler, oruç bozmuş olmadıkları için kefaretle yükümlü olmazlar.

Doğrusunu Allah bilir.

Ramazan'da Başka Bir Farz Oruç Tutan Yolcunun Hükmü

Ramazan'da başka bir farz oruç tutan yolcunun hükmü üzerinde fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ebu Hanife dedi ki: "Ramazan orucundan başka bir farz oruca niyet ederek tuttuğu oruç, yapılan niyet doğrultusunda geçerli olur." Ama yolcu kişi Ramazan'da nafile niyetiyle oruç tutarsa, Ebu Hanife'den bu konuda iki rivayet gelmiştir: Bir rivayete göre bu, Ramazan orucu yerine geçer. Diğer rivayete göre ise nafile olarak geçerli olur.

Ebu Yusuf ile Muhammed dediler ki: "Her iki durumda da, tutulan oruç, Ramazan orucu yerine geçer."

Mezhebimiz (Hanefî) fakihlerinin tamamı dediler ki: "Mukim kimse Ramazan'da başka bir farza veya vacibe ya da nafileye niyet ederek oruç tutarsa bu, Ramazan orucu yerine geçer."

Sevri ve Evzai, (Ramazan ayında olduğunu bilmeksizin) bir kadın, nafile niyetiyle oruç tutar da sonra Ramazan'da olduğunu anlarsa, "bu orucu Ramazan orucu yerine geçer" dediler. Yine bu iki fakih dediler ki: "Ramazan ayında olduğunu bilmeden düşman diyarındaki bir kimse nafile oruç tutarsa, bu orucu Ramazan orucu yerine geçer."

Mâlik ile Leys dediler ki: "Bir kimse Ramazan ayında olduğunu bilmeden Ramazan'ın ilk gününde oruç tutarsa bu, Ramazan orucu yerine geçerli olmaz."

Şafiî dedi ki: "Bir kimsenin Ramazan ayında başka bir oruç borcunu veya kazasını tutması caiz değildir. Böyle yapması halinde tuttuğu oruç, ne Ramazan orucu ne de başka oruç yerine geçer."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Ramazan ayında nafile oruç tutan mukim kimse hakkında Yüce Allah'ın yardımıyla söze başlıyoruz. Mezhebimizin (Hanefî) fakihlerinin (bu ayda başka niyetle tutulan oruçların Ramazan orucu yerine geçeceğine dair) söyledikleri sözün apaçık doğru olduğuna birkaç yönden delalet vardır. Bu delilleri şöyle sıralayabiliriz:

1- (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ)

"Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı. Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka

günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."[38]

Bu ayetlerde Yüce Allah herhangi bir oruç belirlemesine gitmeksizin mutlak olarak oruçtan bahsettiği için, Ramazan orucundan başka tutulan farz veya nafile diğer oruçların da Ramazan ayında tutulması hâlinde Ramazan orucu yerine geçeceği anlaşılmaktadır. Çünkü Ramazan orucundan başka farz, vacip veya nafile bir oruç tutan kimsenin tuttuğu bu oruç ya Ramazan orucundan başka niyetle tuttuğu orucun yerine geçecektir, ya mülga bir oruç olur ki hiç oruç tutulmamış gibi olacaktır ya da Ramazan orucu yerine geçecektir. Ramazan orucundan başka niyetle tuttuğu orucun yapılan niyete göre geçerli olması veya mülga olup hiç oruç tutulmamış gibi olması, oruç tutan şahıs için daha hayırlı olmayacaktır. Şu hâlde Ramazan orucu yerine geçmesi kendisi için daha hayırlı olacağına göre, Ramazan ayında tutulan orucun mülga ya da Ramazan orucu dışında yapılan niyete göre geçerli olmaması gerekir.

2-Yüce Allah buyuruyor:

(فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ)

"Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin."

Bu cümlenin devamında da şöyle buyruluyor:

(وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ)

"Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun."

Büyük İslam merkezlerinin fakihlerinin tamamına göre bu son cümlede "orucunu bozar veya tutmazsa" ifadesi gizlidir. Yani bir kimse hasta

---

38 Bakara, 2/183-184

veya yolcu olur da orucunu bozar veya tutmazsa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun, denilmek istenmektedir. Yolcunun ve hastanın oruç tutmaması durumunda tutamadığı günler sayısında orucu kaza etmesi farz kılındığına göre, mukim olup da orucunu tutan kimse kaza etmekle yükümlü olmayacaktır. Çünkü ayet-i kerime, bütün muhataplarının oruç tutmaları hükmünü içermektedir. Bundan sadece hastalarla yolcular ayrı tutulmuşlardır.

Buna Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şu buyruğu da delalet etmektedir:

(صُومُوا لِرُؤْيَتِهِ وَأَفْطِرُوا لِرُؤْيَتِهِ فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَأَكْمِلُوا عِدَّةَ شَعْبَانَ ثَلاثِينَ)

"Hilali görünce oruca başlayın, hilali görünce de orucu açın. Hava bulutlu olursa Şaban ayını otuza tamamlayın."[39]

Bu hadisin zahirî anlamı, Ramazan ayı içindenafile veya başka herhangi bir niyetle tutulan orucun Ramazan orucu yerine geçeceğine delalet etmektedir.

3-Mezhebimiz (Hanefî) fakihlerinin bu konuda söylediklerini teyit eden mantıkî bir delil şudur: Ramazan orucunun Ramazan ayında tutulması gerektiğine göre bu bakımdan bu oruç, ziyaret tavafına benzemektedir. Bu tavafın kurban kesim günlerinde yapılması gerekir. Bu süre içinde başka niyetle yapılan tavaflar ziyaret tavafı yerine geçer. Tavaf için yapılan başka niyetler hükümsüz olur. Ramazan'da başka niyetlerle tutulan oruçlar eğer farz olan Ramazan orucu yerine geçmeseydi, tıpkı Ramazan ayı dışında diğer günlerde tutulan oruçlar gibi, niyette belirtilen orucun yerine geçerli olurdu.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Öğle namazı, belirlenen kendi vakti içinde kılınması gereken bir namazdır. Bunun böyle olması, vaktinin sonunda sadece öğle namazını kılmaya yetecek kadar bir zaman kalır ve henüz öğle namazı da kılınmamışsa, o zaman dilimi içinde kılı-

39 Buhâri, Savm, 5; Nesaî, Sıyam, 13

nan nafile bir namazın öğle namazı yerine geçerli olmasını gerektirmemektedir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Öğle namazının vakti içinde başka bir namaz kılınamaz diye bir hüküm yoktur. Çünkü bu vakit, hem öğle namazı hem de başka namazlar için elverişli olan bir vakittir. Vaktinin evveli ile sonu arasında bir fark yoktur. Öğle vaktinin evvelinde kılınan nafile bir namaz nasıl ki öğle namazının yerine geçmiyorsa, aynı şekilde bu vaktin sonunda kılınan nafile bir namaz da öğle namazının yerine geçmez. Yine bu cümleden olmak üzere bir kimse, öğle namazı vaktinin sonunda (henüz öğle namazını kılmamış ise) nafile veya başka bir farza niyet ederek namaz kılarsa, bu namazı öğle namazı yerine geçmez. Ramazan ayında tutulan orucun başka bir orucun yerine geçmeyeceği hususunda ittifak etmiş olmamız, bu ayda sadece Ramazan orucu tutulabileceğine delalet etmektedir. Çünkü bu ayda başka niyetle tutulan oruç, niyet edilen orucun yerine geçmez. Çünkü Ramazan ayının tamamı, sadece Ramazan orucunu kapsar. Farz olan Ramazan orucunun bu aydan önce veya sonra tutulması caiz değildir. Öğle namazı için de bir vakit vardır. Ama ertelenirse, kılındığı vakitte yine geçerli olur.

"(إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى)

"Ameller(in kıymeti) ancak niyetlere göredir. Herkesin niyet ettiği ne ise eline geçecek olan ancak odur."[40]

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hadisi, Ramazan ayında nafile niyetiyle tutulan orucun Ramazan orucu yerine geçmesine engeldir" denilecek olursa, buna şöyle cevap verilebilir:

Zikredilen hadis, bu konuda delil olarak ileri sürülemez. Çünkü o hadiste, bu şekilde yapılan amelin caiz, efdal gibi manalara ihtimali olan mukadder kelimeler vardır ki, bu kelimeler hadiste açıkça zikredilmemiştir. Bu konuda tartışmaya girecek olursak bu mukadder kelimelerin ispatı için delile ihtiyaç duyulacak ve bu sebeple de bahsedilen hadis, delil olmaktan çıkacaktır.

40 Buhâri, Bed'ul-Vahy, 1

Hadisteki ***"Herkesin niyet ettiği ne ise eline geçecek olan ancak odur"*** ifadesine gelince; hasmımız da bu meselede bize katılmış olmaktadır. Yani Ramazan orucundan başka farz veya nafile niyetiyle tuttuğu orucu kendisi için geçerli olmayacaktır. Zira biz diyoruz ki: Ramazan ayında Ramazan orucundan başka farz veya nafile bir oruç tutulmaz. Hasmımız ise, tutulan bu orucun ne Ramazan ne de başka oruçlar için geçerli olacağını söylemektedir. Şu halde herkesin üzerinde ittifak ettiği sonuca göre ***"Herkesin niyet ettiği ne ise eline geçecek olan ancak odur"*** ifadesi, bu meselede zahirî manasında kullanılmamaktadır. Yine herkese göre bu söz, hakikî manasında kullanılmamaktadır. Çünkü bu ifadenin zahirî manasına bakılırsa, oruca niyet eden (ama yeyip içmeye devam eden) kimsenin oruç tutmuş, namaza niyet eden (ama kalkıp da kılmayan) kimsenin de namaz kılmış sayılması gerekir. Oysa sadece niyet etmekle namaz kılınmış, aynı şekilde sadece niyet etmekle de oruç tutulmuş olmayacağı bilinmektedir. Diğer farizalarla taat ve ibadetler için de aynı hüküm söz konusudur. Böylece hadisteki bu lafzın, bir karine olmadan kendi başına hükmünü ortaya koymada yeterli olmadığı ispatlanmış olmaktadır. Dolayısıyla görüşümüze muhalif olanın bunu delil oarak ileri sürmesi, iki bakımdan geçersiz olmaktadır.

a-Hüküm, delil olarak ileri sürülen bu hadisteki mukadder bir manaya dayandırılmaktadır. Bu mukadder manayı ispat etmek için bir delile ihtiyaç vardır. Bu nitelikteki bir hadisin zahirî manasına dayanarak delil ileri sürmek muteber sayılmaz.

b-Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Herkesin niyet ettiği ne ise eline geçecek olan ancak odur"*** ifadesi, Ramazan ayında nafile niyetiyle oruç tutan kişinin orucunun geçerli olduğuna delalet etmektedir. Geçerli olunca da tabii ki Ramazan orucu yerine geçerli olacaktır. Çünkü hasmımızla üzerinde görüş birliğine vardığımız hükme göre, Ramazan'da nafile niyetiyle tutulan oruç Ramazan orucu yerine geçmezse, niyetine göre nafile olarak da geçerli olmayacaktır. ***"Herkesin niyet ettiği ne ise eline geçecek olan ancak odur"*** ifadesi gereğince de niyet ettiği şeyi elde etmesi icab edecektir. Ancak biz bu lafzın hükmünü daha başta iken lağvetmiştik. Bilindiği gibi bu sözün özünde kişinin, niyetinin gereği olan farzın sevap veya faziletini ve benzeri şeyleri hak etmesi gerekir.

Zira Ramazan'da Ramazan orucundan başka niyetle oruç tutan kişinin maksadının oruç tutma fiilini yerine getirmek olması mümkün değildir. Çünkü işlenen fiil, niyetle birlikte bir anlam ifade eder. Niyet yoksa anlamsız olur. Niyet sayesinde işlenen fiilden farz sevabı veya fazilet veya övgü ya da yergi kazanılır. Durum böyle olunca da hadisteki ***"Herkesin niyet ettiği ne ise eline geçecek olan ancak odur"*** ifadesi mutlaka iki manadan birine uygun düşecektir. Bu sözün hükmü, Ramazan'da Ramazan orucundan başka niyetle tutulan orucun geçerliliği veya iptali hususunda ya delil sayılmayacaktır. O zaman da buna başka bir delil aranacaktır. Ya da ifade ettiği mana doğrultusunda hükmü geçerli olup kişi, işlediği amele göre sevap, övgü veya yergiyi hak edecektir. Hadisteki ifadeyi bu şekilde kullanmak gerekirse ve kişinin niyeti de kendisini Allah'a yakın kılacak bir taat ve ibadete yönelmişse, bunun karşılığı olan sevabı elde etmesi gerekir. Bu da olmasa, farza niyet eden kişininkinden daha az bir sevap kazanması gerekir. Bunu yapanın sevabının az olması, Ramazan'da nafile niyetiyle tuttuğu orucun, farz olan oruç yerine geçmesine engel değildir. Bunun delili de şu hadis-i şeriftir:

(إِنَّ الرَّجُلَ لِيُصَلِّي الصلاة يكتب له نصفها ربعها خمسها عشرها)

"Adam namaz kılar. Namazının yarısı (veya) dörtte biri (veya) beşte biri (ya da) onda biri kendisine yazılır."

Görüldüğü gibi bu hadiste, namaz geçerli olmakla birlikte duruma göre sevabı az olabilmektedir.

Önceki hadiste geçen ***"Herkesin niyet ettiği ne ise eline geçecek olan ancak odur"*** ifadesinin sevap, ceza, övgü veya yergi ile ilintili olduğuna söz konusu hadisin devamı da delalet etmektedir:

(وإِنَّمَا لِكُلِّ امرئٍ مَا نَوَى ، فمنْ كانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى الله ورَسُولِهِ فهجرتُه إلى الله ورسُولِهِ ، ومنْ كانَتْ هجْرَتُه لدُنْيَا يُصيبُهَا ، أَو امرَأَةٍ يَنْكحُهَا فهْجْرَتُهُ إلى ما هَاجَرَ إلَيْهِ)

"Herkesin niyet ettiği ne ise eline geçecek olan ancak odur. Kimin niyeti Allah'a ve Resûlü'ne varmak, onlara hicret etmekse, eline geçecek sevap da Allah'a ve Resûlü'ne hicret sevabıdır. Kim de elde edeceği bir dünyalığa veya evleneceği bir kadına kavuşmak içinyola çıkmışsa, onun hicreti de hicret ettiği şeye göre değerlenir."

Şafiî, farz haccı eda etmemiş olan bir kimsenin nafile hacc niyetiyle ihrama girmesi durumunda yapacağı haccın farz hacc yerine geçeceğini söyleyerek nafile niyeti geçersiz saymış, yapılan haccı farz hacc olarak kabul etmiştir. Kaldı ki Şafiî, haccın geniş zamanlı bir farz olduğu ve kişiye farz olduktan hemen sonra yapılmasının zorunlu olmadığı görüşündedir. Haccmeselesi, mutlaka Ramazan ayında tutulması gereken ve geniş zamanlı olmayan Ramazan orucundan bu bakımdan çok farklıdır. Hacciçin böyle dediğine göre Şafiî'nin Ramazan'da tutulan nafile orucun da Ramazan orucu yerine geçerli olacağını kabul etmesi muhakkaktır. Çünkü Ramazan orucunun mutlaka Ramazan ayında tutulması gerekir. Öne alınması veya sonraya bırakılması caiz değildir. Şafiî, "Ameller niyetlere göredir. Herkesin niyet ettiği ne ise eline geçecek olan ancak odur" ifadesini zahirinden anlaşıldığı manaya göre kabul etmiş, kendi görüşünü destekleyecek sahih bir mantıkî delile başvurmamıştır. Şafiî'nin usûlü, ileri sürdüğü görüşü bu hadisin zahirî manasına dayandırmayı gerektirmektedir. Bizim usûlümüze gelince biz zaten bu hadisin zahirî manasını delil saymanın geçerli olmayacağını söylemiş, manasını ve gerektirdiği hükmü açıklamıştık. Bu ilkeden hareketle Ramazan ayında başka niyetle tutulan orucun Ramazan orucu yerine geçerli olacağını söylemiştik. Bahsedilen hadisin zahirî manasından ve mantıkî yollardan yaptığımız çıkarsamanın sağlıklı olduğu anlaşılmıştır. Bu çıkarsama, bahsedilen hadisle de çatışmamaktadır.

Ramazan ayında yolculuk hâlinde olan bir kimsenin, zimmetindeki vacip bir orucu tutması durumunda Ebu Hanife, bu orucun şahsın niyetine göre geçerli olacağını söylemiştir. Çünkü Ramazan'da yolculuk hâlinde olan kişi, Ramazan orucunu tutma mecburiyetinde değildir. Oruçtan zarar görmeden de tutup tutmama serbestliğine sahiptir. Dolayısıyla Ramazan ayı, yolcu açısından diğer zamanlardan farksızdır. Diğer zamanlardan tuttuğu oruç, niyeti doğrultusunda geçerli olduğuna göre, yolcunun Ramazan'da tuttuğu oruç da niyeti doğrultusunda geçerli olur. Şu hâlde

yolcu kişi Ramazan ayında nafile niyetiyle oruç tutarsa, bu orucunun - geçen rivayete göre - nafile olarak geçerli olması gerekecektir. Bu meseleye en uygun olan da söz konusu iki rivayetten ikincisidir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Yolcu hakkında anlattığınız illetten hareketle denebilir ki; oruç tutmaması caiz olan hasta kimsenin de Ramazan'da nafile niyetiyle tuttuğu orucun Ramazan orucu yerine geçmesi gerekir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Yolcuda bulunduğunu söylediğimiz illet hasta kimsede bulunmadığından, hasta kimsenin Ramazan ayında tuttuğu nafile orucun Ramazan orucu yerine geçmesi gerekmez. Zira oruçtan zarar görmeden de oruç tutup tutmama serbestliğine sahip olan ve bu yüzden Ramazanla diğer günlerin kendisine göre farkı bulunmayan yolcu hakkında anlattığımız sebep hasta kimsede mevcut değildir. Çünkü hasta kimse hastalığının artmasından ve oruçtan dolayı kendisine zarar isabet etmesinden korkmadığı takdirde oruç tutmamazlık edemez. Hasta için şu iki durumdan biri söz konusudur:

1-Ya tutacağı oruçtan zarar görmeyecektir. Bu takdirde oruç tutması gerekecektir.

2-Ya da tutacağı oruçtan zarar görecektir. Bu takdirde oruç tutması caiz olmayacaktır.

Böyle olunca da hasta kimse tercihte bulunma hakkına sahip olmaksızın kendi durumuna göre ya oruç tutmak ya da tutmamak mecburiyetinde olacaktır. Ramazan ayında oruç tuttuğu takdirde orucu, Ramazan orucu yerine geçerli olur. Çünkü Ramazan'da oruç tutmamasının mübahlığı, oruçtan zarar görme şartına bağlıdır. Oruç tutabildiğine göre demek ki zarar görmesi söz konusu değildir. Kendisi de sağlıklı kimse gibidir. Dolayısıyla hangi niyetle olursa olsun Ramazan ayında tuttuğu oruç, Ramazan orucu yerine geçer.

Doğrusunu Allah bilir.

Ramazan Orucunun Kaç Gün Kaza Edilmesi Gerekir?

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ)

"Sizden kim hasta ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar."[41]

Mezhebimizin (Hanefî) fakihlerinden hiçbirinin muhalif görüşü olmaksızın Bişr b. Velid, Ebu Yusuf'un; Hişam da Muhammed'in şöyle dediklerini rivayet ettiler:

"Bir belde halkı hilali görerek 29 gün Ramazan orucu tutarlar ve aynı belde de oruç tutamayan hasta bir adam varsa, o adamın 29 gün kaza etmesi gerekir.

Bir belde halkı hilali görerek 30 gün Ramazan orucu tutarlar, diğer taraftan başka bir belde halkı da hilali görerek 29 gün Ramazan orucu tutarlar ve hilali görerek 30 gün Ramazan orucu tutan belde halkından haberdar olurlarsa, kendilerinin bir günün orucunu kaza etmeleri gerekir. Oruç tutamamış olan hasta adamın da 30 günlük orucu kaza etmesi gerekir."

Mâlik b. Enes'in yakınındaki fakihlerden bazısının rivayetine göre o, Ramazan orucunun hilale göre kaza edilmesi gerektiğine hükmetmiştir. Eşheb'in rivayetine göre Mâlik'e, hastalığı iki yıl süren ve orucunu kaza etmeden ölen kimsenin durumu sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "O kişi için altmış yoksula birer müd (yaklaşık 600 gram) buğday verilmesi gerekir."

29 gün çeken bir Ramazan ayı boyunca hastalığı devam eden bir kimse hakkında Sevri şöyle dedi: "Zimmetinde kaç günün orucu kaldıysa o kadar günün orucunu kaza eder."

---

41 Bakara, 2/184

Hasan b. Salih dedi ki: "Bir adam Ramazan'da hastalanır ve ayın başından sonuna kadar oruç tutamazsa daha sonra bir aylık orucu kaza eder. Kaza etmeye ayın birinde başlayıp sonuna kadar devam eder ve o ay 29 gün çekse, oruç tutamadığı Ramazan ayı 30 gün çekmiş olsa bile kaza borcunu tamamlamış olur. Çünkü bir ayın karşılığı -gün sayısına bakılmaksızın- bir aydır. Ama kaza etmeye ayın birinden başlamazsa oruç tutamadığı Ramazan ayı 29 gün çekmiş olsa bile o zaman otuz gün kaza orucu tutması gerekir. Çünkü ay, birinden itibaren başlanmadığı takdirde 29 gün olmaz."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Kazaya başlanan ay 29 veya 30 gün de olsa hasta kimse, oruç tutamadığı Ramazan ayının gün sayısını esas alır. O ay kaç günse o kadar sayıda günün orucunu kaza eder. Kazaya ayın ilk gününden veya ay içinden herhangi bir günde başlamış olması bu hükmü değiştirmez.

Zira bu hususta Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ)

"Sizden kim hasta ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar."

Bu, kaç gün tutmamışsa, o kadar günün orucunu kaza eder, demektir. Buna Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şu buyruğu da delalet etmektedir:

(فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ، فَأَكْمِلُوا الْعِدَّةَ ثَلَاثِينَ)

"Hava bulutlu olursa ayı otuza tamamlayın."

Bu hadiste de görüldüğü gibi sayının tamamlanması esas alınmıştır. Noksanlıklardan münezzeh olan Yüce Allah oruç tutmamış olan kimseye gün sayısınca kaza etmesini farz kıldığına göre, kaza edilen ay tam da olsa noksan da olsa bu gün sayısına ilavede bulunmak veya eksiltmek caiz olmaz.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Kişinin oruç tutmadığı süre bir ay ise ve Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* da (الشَّهْرُ تِسْعَةٌ وَعِشْرُونَالشَّهْرُ ثَلَاثُونَ) ***"Ay yirmi dokuzdur. Ay otuzdur"***[42] buyurduğuna göre (ayın başından sonuna kadar tuttuktan sonra) hangi ayda olursa olsun, kaza borcunu ödemiş olur. Çünkü bir ayın karşılığı, -gün sayısına bakılmaksızın- bir aydır."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Cenab-ı Allah "Diğer günlerden bir ay kaza orucu tutar" buyurmamış; aksine ***"Tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar"*** buyurmuştur. Oruç tutulmayan günler sayısında kaza orucu tutulmasını farz kılmıştır. Şu hâlde ayetin zahirî manasına uymak gerekir. Bunu bırakıp ayette zikredilmeyen başka manalara yönelmek caiz olmaz. Oruç tutulmayan günler sayısında kaza orucu tutulması gerektiğine, (وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ) **"Bu da sayıyı tamamlamanız içindir"** ayeti de delalet etmektedir. Kişinin mazeret sebebiyle oruç tutmadığı Ramazan ayı 30 gün ise, bu kadar günün orucunu diğer aylarda kaza etmesi gerekir. 29 gün çeken bir ayın başından sonuna kadar kaza orucu tutsa bile oruç borcunu tam ödemiş ve sayıyı tamamlamış olmaz. Böylece "Bir ayın karşılığı, -gün sayısına bakılmaksızın- bir aydır" diyerek gün sayısına itibar etmeyenlerin sözünün geçersiz olduğu ispatlanmış olmaktadır. Bir kimse mazerete binaen Ramazan ayının bir kısmında oruç tutmazsa tutamadığı günler sayısınca kaza orucu tutması gerektiğine dair fakihlerinin tümünün görüş birliği etmiş olmaları da bu görüşümüzün doğruluğuna delalet etmektedir. Aynı şekilde bir kimse Ramazan orucunun tamamını mazerete binaen tutamazsa, Ramazan ayının günleri sayısınca diğer aylarda kaza orucu tutmakla yükümlüdür. Bir şehir halkı hilali görerek Ramazan ayı 29 gün olarak oruç tutar, başka bir şehir halkı da hilali görerek Ramazan ayı 30 gün olarak oruç tutarsa, mezhebimizin (Hanefî) fakihleri 29 gün oruç tutmuş olanların bir gün kaza orucu tutmalarını (وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ) **"Bu da sayıyı tamamlamanız içindir"** ayetine dayanarak gerekli görmüşlerdir. Çünkü bu ayet, bu gibi durumlarda ayın gün sayısını otuza tamamlamayı gerekli kılmaktadır. Zaten yukarıdaki örnekte de anlatıldığı gibi bir şehir halkının hilali görmesiyle ayın gün sayısı otuz olarak tespit edilmişti. O

42 Muvatta, Sıyam, 1

sebeple de 29 gün oruç tutmuş olanların bir gün de kaza orucu tutmaları gerekli olmuştu. Çünkü Cenab-ı Allah, gün sayısını otuza tamamlamayı sadece bazı kimselere emretmiş değildir. Bu emir, ayetin bütün muhatapları için geçerlidir. Bunun delili de şu ayet-i kerimedir:

(فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ)

"İçinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin."

Ayette geçen ve "ulaşmak" şeklinde tercüme ettiğimiz "şehide" fiili, Ramazan ayının başladığının bilinmesidir. Çünkü bu ayın başladığını bilmeyen kimse oruç tutmakla yükümlü olmaz. Hilali gören belde halkının görgüsüne dayanarak Ramazan ayının otuz gün olduğunu bilen kimsenin o ayda oruç tutması farz olur.

"Oruç tutmak, Ramazan ayının başladığını ayın başında öğrenen kimse için farzdır" denilecek olursa, cevabımız şöyle olur:

Ramazan orucunu tutmak, ayın başladığını aybaşında bilene de ayın bitiminden sonra bilene de farzdır. Bilindiği gibi daru'l harpte olup Ramazan ayının başladığını bilemeyen, ancak daha sonra bundan haberdar olan bir kimse bu ayın orucunu kaza etmekle yükümlüdür. Bu da oruç tutma ve oruç günlerinin sayısını tamamlama emrinin herkesi kapsadığına delalet etmektedir. Şu hadis-i şerif de buna delalet eder:

(صُومُوا لِرُؤْيَتِهِ وَأَفْطِرُوا لِرُؤْيَتِهِ فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ، فَأَكْمِلُوا الْعِدَّةَ ثَلَاثِينَ)

"Hilali görünce oruca başlayın, hilali görünce de orucu açın. Hava bulutlu olursa ayı otuza tamamlayın."

Ramazan ayını 29 gün sayarak oruç tutmuş olanlar, 30 gün olarak tutmuş olanların gördükleri hilali aradaki bulut sebebiyle görmemiş gibi olurlar. Dolayısıyla Ramazan ayının gün sayısını otuza tamamlamaları gerekir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir:"(صُومُوا لِرُؤْيَتِهِ وَأَفْطِرُوا لِرُؤْيَتِهِ) ***"Hilali görünce oruca başlayın, hilali görünce de orucu açın"*** hadisi,

herkesin başka beldelerde görünene değil de kendi beldelerinde gördükleri hilale itibar etmelerini gerektirmektedir. Herkesin kendi gördükleri hilale göre oruca başlamaları ve oruca son vermeleri farzdır. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Hilali görünce oruca başlayın, hilali görünce de orucu açın"*** buyurmuştur. Her belde halkının kendi gördükleri hilale göre oruca başlayıp oruca son vermeleri, diğer bölge halklarının hilali görmelerini beklememeleri gerektiği hususunda bütün fakihlerin görüş birliği etmiş olmaları da buna delalet etmektedir. Bununla da her belde halkının başkalarının gördüklerine değil, kendi beldelerinde gördükleri hilale itibar etmekle yükümlü oldukları ispatlanmış olmaktadır."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Hilali görünce oruca başlayın, hilali görünce de orucu açın"*** buyruğu genel nitelikte olup sadece bir bölge halkına değil, bütün bölgelerin halklarına hitap etmektedir. Böyle olunca da bir belde halkının hilali gördüğü için oruç tutması veya bayram etmesi gerektiğinde, diğer beldelerin halklarının da onların gördüğü hilale itibar etmesi gerekir. Bir şehir halkı hilali görerek Ramazan ayı 29 gün olarak oruç tutar, başka bir şehir halkı da hilali görerek Ramazan ayı 30 gün olarak oruç tutarsa, 29 gün oruç tutmuş olanların bir gün kaza orucu tutmaları gerekir. Çünkü diğerleri hilali görmelerine göre Ramazan ayı otuz çekmiştir.

Başkalarının hilali görmelerini beklemeyip her belde halkının kendi gördüğü hilale itibar etmeleri gerektiği hususunda fakihlerin görüş birliği ettiklerini ileri sürenlere gelince, bize göre de bu geçerli bir görüştür. Ancak başkalarının gördüğü hilal, ayın gün sayısı bakımından bizim gördüğümüz hilale aykırı olmaması şarttır. Bu takdirde imkânlar dâhilinde itibar edilmesi gereken rüyet-i hilale derhal itibar edilir. Ama o vakitte bilinmesine imkân olmayan şeylere itibar edilmesi söz konusu değildir. Gün sayısı bakımından kendilerininkinden fazla bir hilalin başka bir beldede görülmesi durumunda, onunla amel ederler. Bu durumda da aradaki bulut, sis ve benzeri bir engel dolayısıyla kendileri hilali görmemiş, ancak başkaları gördüklerine şahitlik etmiş gibi olurlar. Kendileri de hilali görmedikleri hükmüyle değil, onların şehadeti doğrultusunda amel etmekle yükümlü olurlar. Bu konuda görüşümüze muhalif olanların delil olarak kullandıkları şöyle bir hadis rivayet edilmiştir:

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Harmele, Küreyb'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Haris'in kızı Ümmü Fadl beni (bir işi için) Şam'a, Muaviye'ye gönderdi. Şam'a gittim. İşini gördüm. Ben Şam'dayken Ramazan ayı başladı. Cuma gecesi Ramazan hilalini orada gördük. Sonra ay sonunda Medine'ye döndüm. İbn Abbas *radıyallahu anh* beni sordu. Sonra hilalden bahsetti ve şöyle dedi:

-Ramazan hilalini ne zaman gördünüz?

- Cuma gecesi.

- Sen kendin gördün mü?

- Evet, ben de gördüm, oradaki insanlar da gördüler. Onlar oruç tuttular. Muaviye de tuttu.

- Lâkin biz Ramazan hilalini cumartesi gecesi gördük. Otuz günü tamamlayıncaya ya da Şevval hilalini görünceye kadar oruca devam edeceğiz.

- Muaviye'nin hilali görmesi ve oruç tutmasıyla yetinmiyor musun?

- Hayır. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* böyle yapmamızı emretti.

Böyle demesi, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* söylediğinin isabetli olduğuna delalet etmez. Çünkü Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bu konuda vermiş olduğu cevabı nakletmedi. Oysa böyle bir soru karşısında Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* vermiş olduğu bir cevap vardı. Sadece "Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* böyle yapmamızı emretti" demekle yetindi. Belki de Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem*, "Hilali görünce oruca başlayın, hilali görünce de orucu açın" buyruğunu muhaliflerimizin görüşü doğrultusunda te'vil ederek böyle demişti. Muhaliflerimizle anlaşmazlığa düştüğümüz konuda bu hadisin delil olarak ileri sürülmesi doğru değildir.

Hasan el-Basri'nin bildirdiğine göre Eş'as, Hasan'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir şehirde bir adam pazartesi günü oruç tutar, diğer taraftan iki adam da pazar gecesi hilali gördüklerine şahitlik ederlerse o adamın ve o şehir halkının, pazar gününün orucunu kaza etmeleri

gerekmez. Ancak başka bir şehir halkının pazar günü oruç tutmuş olduklarını öğrenirlerse o zaman o adam ve o adamın bulunduğu şehir halkının Pazar gününün orucunu kaza etmeleri gerekir."

Ancak bu haberde, pazar günü oruç tutan şehir halkının hilali gördükleri veya başka bir sebepten dolayı oruç tutmuş olduklarına dair bir şey söylenmemektedir. Bizim üzerinde durduğumuz meselemiz ise iki belde halkının her birinin diğerinden bağımsız olarak kendi beldelerinde hilali görerek oruca başlamış olmaları meselesidir.

Bu meselede görüşümüze muhalif olanlar, delil olarak şu rivayeti kullanmaktadırlar:

Muhammed b. Münkedir, Ebu Hureyre'den *radıyallahu anh* rivayet ettiği bir haberde Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* bahsettikten sonra onun şöyle buyurduğunu söylemiştir:

(فِطْرُكُمْ يَوْمَ تُفْطِرُونَ , وَأَضْحَاكُمْ يَوْمَ تُضَحُّونَ , كُلُّ عَرَفَةَ مَوْقِفٌ , وَكُلُّ جَمْعٍ مَوْقِفٌ , وَكُلُّ مِنًى مَنْحَرٌ , وَكُلُّ فِجَاجِ مَكَّةَ مَنْحَرٌ)

"Orucu açtığınız günde bayrama girersiniz. Kurban kestiğiniz günde bayrama girersiniz. Arafat'ın her tarafında vakfe yapılabilir. Müzdelife'nin de her tarafında vakfe yapılabilir. Mina'nın her tarafında kurban kesilebilir. Mekke'nin bütün sokaklarında kurban kesilebilir."[43]

Ebu Hayseme'nin bildirdiğine göre Ebu Hureyre *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(الصَّوْمُ يَوْمَ تَصُومُونَ، وَالفِطْرُ يَوْمَ تُفْطِرُونَ، وَالأَضْحَى يَوْمَ تُضَحُّونَ.)

"(Ramazan) orucu, (toplumla birlikte) oruç tuttuğunuz gündedir. Bayram, (toplumla birlikte) oruca son verdiğiniz gündedir. Kurban bayramı, (toplumla birlikte) kurban kestiğiniz gündedir."[44]

---

43 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 5/286

44 Tirmizi, Ebvabu's-Savm, 11

Dediler ki: Bu hadis, her toplumun Ramazan başlangıcının, oruç tuttukları günde; bayramlarının da oruca son verdikleri günde olmasını gerektirmektedir. Bu, hilalin başka bir yerde görülmemesi durumunda uygulanabilir bir kuraldır. Bununla beraber bu hadiste, başkalarından ayrı tutularak sadece bir belde halkına özel olarak hitap edilmiş değildir. Hilali görerek 29 gün oruç tutanların orucuna itibar edilmesi gerektiğine göre hilali görerek 30 gün oruç tutanların orucuna da itibar edilmesi gerekir. Bu takdirde herkesin otuz gün tutması gerekir. 29 gün tutmuş olanların da bir gün kaza etmesi gerekir.

Bununla beraber nakil cihetinden bu rivayetin sahihliğinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları bu rivayetin sabit olduğunu söylerken diğer bazıları da sabit olmadığını söylemişlerdir. Bu hadisin manası üzerinde de konuşulmuştur:

Bazıları hadisin şu manaya geldiğini söylemişlerdir: Toplum, bir günün Ramazan olduğu hususunda görüş birliği ederse o gün, onların oruç günüdür. Ama ihtilaf ederlerse Ramazan'ı tespit etmek için başka bir delile ihtiyaç duyarlar. Çünkü Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, "(Ramazan) orucu, bazınızın oruç tuttuğu gündedir" dememiş, aksine ***"(Ramazan) orucu, (toplumla birlikte) oruç tuttuğunuz gündedir"*** demiştir. Bu da toplumun tuttuğu oruca itibar edilmesini gerektirir.

Diğerleri ise hadisin şu manaya geldiğini söylemişlerdir: Bu hadis, herkese hitap edip şu haberi vermektedir: Kişi, başkasının yanında olana değil, kendi bulduğu delillere dayanarak ibadet eder. Mesela bir kimse Ramazan ayından olduğuna inanarak oruç tutarsa, tutmakla mükellef olduğu Ramazan orucunu tutmuş olur. Başkasının yanındaki delilleri aramasına gerek yoktur. Çünkü Cenab-ı Allah onu, kendi yanındaki delillere göre hareket etmekle yükümlü kılmıştır. Başkasının yanındaki delillere ve de Allah katındaki gaybî bilgilere göre hareket etmekle yükümlü kılmamıştır.

(يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ)

"Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: İbn Abbas *radıyallahu anh*, Katade, Mücahid ve Dahhâk'tan rivayet olunduğuna göre ayette geçen "kolaylık"tan maksat, yolculukta oruç tutulmamasıdır. "Zorlık"tan maksat iseyolculukta ve hastalıkta oruç tutulmasıdır. Bu ayetin, yolculukta oruç tutup da zorlanan ve zarar gören kimsenin orucunu bozabileceği manasına gelme ihtimali de vardır. Nitekim rivayet olunur ki Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, yolculukta bir adamın bitkin düşmesi sebebiyle üzerine gölgelik kurulduğunu görünce, (لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِي السَّفَرِ) **"Yolculukta oruç tutmak, iyilikten değildir"** buyurmuştur. Ayetin ifade ettiği mana şudur: Allah size zor ve zahmetli gelen orucu değil, kolayınıza gelen orucu tutmanızı ister. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, yolculukta oruç tutmuş ve oruçtan zarar görmeyecek olanların da yolculukta oruç tutmalarını mübah görmüştür. Bilindiği gibi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Allah'ın emrine uyar ve onun iradesine uygun amel ederdi. Bu da **"Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez"** ayetinin, yolculukta oruç tutmanın geçerliliğine engel olmadığına delalet etmektedir. Yolcunun tuttuğu oruç kendisine zarar veriyorsa, noksanlıklardan münezzeh olan Allah'ın bu orucu tutmasını kendisinden istemediğine ve bu orucun mekruh olduğuna delalet etmektedir. Ayrıca yolculukta tutulan orucun geçerli olacağına, oruç tutan yolcunun yolculukta tuttuğu orucu kaza etmesinin gerekmediğine delalet etmektedir. Çünkü kaza gerekmesinde zorluk vardır. Zira "kolaylık" kelimesi, İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* da rivayet olunduğu gibi, iki seçenekten birini tercih etme hakkına sahip olmayı gerektirir. Yolcu kişi oruç tutmakla tutmamak arasında tercihte bulunma hakkına sahip kılınınca, yolculukta tuttuğu orucu daha sonra kaza etmesi gerekmez. Bu ayet hasta, hamile, emzikli kadın ve oruçtan kendi şahsına ya da çocuğuna zarar gelmesinden korkan herkesin oruç tutmayabileceğine delalet etmektedir. Çünkü orucun zarar ve meşakkatine katlanmak da bir çeşit zorluktur. Oysa Yüce Allah bizim için zorluk dilemediğini bildirmiştir.

Bu ayet, mana bakımından şu rivayete benzemektedir:

(مَا خُيِّرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ أَمْرَيْنِ إِلَّا اخْتَارَ أَيْسَرَهُمَا مَا لَمْ يَأْثَمْ)

"Peygamber** sallallahu aleyhi ve sellem **iki şeyden birini seçme hakkına sahip kılındığında, günah olmadığı takdirde mutlaka kolay olanı tercih ederdi."[45]

Üzerinde durmakta olduğumuz bu ayet, insanın kendisine zarar veren, onu yorup bitkin düşüren, hastalanmasına veya hastalığının artmasına sebep olan ibadetleri yapmakla yükümlü olmadığına delalet eden bir delildir. Çünkü bu gibi ibadetleri yapmak, ayette geçen "kolaylık" ilkesine aykırıdır. Mesela yürüyerek hacca gidecek güce sahip olan ama azık ve bineği olmayan bir kimsenin, "kolaylık" ilkesine aykırı olacağı için bu şekilde hacca gitmekle yükümlü olmadığına bahsedilen ayet delalet etmektedir.

Bu ayet, ihmalkârlık edip Ramazan orucunun kazasını ertesi seneye bırakan kimsenin fidye ödemesine gerek olmadığına delalet etmektedir. Çünkü bunda zorluk olup kolaylık giderilmiş olmaktadır.

Bu ayet, diğer farz ve nafilelerin, zorluğu ve şiddetli meşakkati giderme şartıyla emredilebileceğine veya mübah kılınabileceğine delalet etmektedir.

Bu ayet, Ramazan'da oruç tutamamış olan kişinin bu orucu müteferrik günlerde kaza edebileceğine delalet etmektedir. Çünkü Allah'ın kolaylık dileyip zorluk dilemediğine dair ayeti, (فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ) **"Tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar"** ifadesînden sonra gelmektedir. Ayetin, kaza orucunun müteferrik günlerde tutulabileceğine delaleti iki şekilde olmaktadır:

1-(يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ) **"Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez"** ayeti hasta veya yolcu kimsenin oruç tutmak ve kaza etme şıklarından birini tercih etme hakkına sahip olmasını gerektirmektedir.

2-Kazaların müteferrik günlerde tutulması, kolay ve de zorluktan uzak olacağı sebebiyle evlâdır. Bu da kazaların peşpeşe günlerde tutulmasına aykırıdır. Çünkü peşpeşe tutmak zorluğa yol açacaktır.

45 Buhari, Hudud, 11

Bu ayet, kazaların peşpeşe tutulmasının vacip olduğunu, ertelemenin caiz olmadığını söyleyenlerin görüşünün geçersiz olduğuna delalet etmektedir. Çünkü bu görüş, kolaylığı yok etmekte, zorluğu getirmektedir.

Bu ayet, Yüce Allah'ın kullarını güçlerinin yetmeyeceği şeylerle yükümlü kıldığını söyleyen Cebriyecilerin söylediklerinin asılsız olduğuna delalet etmektedir. Çünkü kulu, altından kalkamayacağı ve gücünün yetmeyeceği şeyle yükümlü kılmak, zorlukların en zorudur. Oysa Yüce Allah, kulları için zorluk dilemeyeceğini beyan etmiştir.

Bu ayet, Cebriyecilerin görüşlerinin isabetli olmadığına başka bir açıdan da delalet etmektedir. Şöyle ki: Bir kimse oruç tutarak kendine büyük bir zarar gelmesine sebep olacak aşırı bir zorluğa maruz bırakacak olursa, Allah'ın kendisinden istemediği bir işi yapmış olduğuna delalet etmektedir. Oysa Cebriyeciler, kulun işlediği masiyet ve küfür işlerini de Allah'ın kendisinden istediğini iddia ederler. Hâlbuki Cenab-ı Allah, onların kendisine nispet ettikleri masiyet işlenmesini istemediğini beyan buyurmuştur.

Bu ayet, Cebriyecilerin görüşlerinin isabetli olmadığına şu bakımdan da delalet etmektedir:

Onlar derler ki: Cenab-ı Allah kendisine hamdedip şükretsinler diye kullarına kolaylık dilediğini, azabını hak etmesinler diye küfre girmelerini dilemediğini bu ayette bildirmektedir. Çünkü insanların azabı hak etmelerini isteyen, onlara kolaylık dilemiş değil, zorluk dilemiş olur. Bundan ötürü de şükür ve hamdi hak etmez.

Bu ayet, Cebriyecilerin görüşlerinin isabetli olmadığına işte bu bakımlardan delalet etmektedir. Onlar Cenab-ı Allah'ı, yapmayacağını bildirdiği ve kendisine layık olmayan şeylerle nitelemişlerdir.

(وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ)

"Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidayete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz içindir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: (وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ) **"Bu da sayıyı tamamlamanız içindir"** ifadesi birkaç manaya delalet etmektedir:

1-Havanın bulutlu olması sebebiyle Ramazan hilalini göremediğimiz zaman, hangi ay olursa olsun, ayı otuz güne tamamlamamız gerekir. İfade ettiğimiz gibi Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bu doğrultuda şöyle bir beyanı vardır:

(صُومُوا لِرُؤْيَتِهِ، وَأَفْطِرُوا لِرُؤْيَتِهِ، فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ، فَأَكْمِلُوا الْعِدَّةَ ثَلَاثِينَ)

"Hilali görerek oruca başlayın. Hilali görerek oruca son verin. Havanın bulutlu olması sebebiyle hilali göremezseniz, ayı otuz güne tamamlayın."[46]

Hadiste de görüldüğü gibi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* havanın bulutlu olması sebebiyle hilalin görülemediği zamanlarda otuz günün esas alınmasını emretmiştir.

2-(وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ) **"Bu da sayıyı tamamlamanız içindir"** ifadesi, Ramazan'ın orucunun kazasının peşpeşe tutulabileceği gibi müteferrik günlerde de tutulabileceğine delalet etmektedir. Çünkü ayette, farzın gün sayısını tamamlamak olduğu bildirilmiştir. Bu da, hem peşpeşe günlerde hem de müteferrik günlerde gerçekleştirilebilir.

3-(وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ) **"Bu da sayıyı tamamlamanız içindir"** ifadesi, Ramazan'ın orucunun kazasının bayramın birinci gününden hemen sonra tutulmaya başlanmasının zorunlu olmadığına delalet etmektedir. Çünkü maksat, her güne karşılık bir gün tutarak sayıyı tamamlamak olduğuna göre bu maksat, ne şekilde tutulursa tutulsun, gün sayısı tamamlandıktan sonra ister hemen tutulmuş olsun, ister gecikmeli olarak tutulmuş olsun gerçekleşir.

4. (وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ) **"Bu da sayıyı tamamlamanız içindir"** ifadesi, Ramazan orucunun kazasını geciktiren kimsenin fidye ile yükümlü olmadığına

46 Nesai, Siyam, 12

ve kazayı geciktiren kişinin, kazadan başka bir şeyle yükümlü olmadığına delalet etmektedir. Çünkü Yüce Allah, bu ayette bizden istediğinin gün sayısını tamamlamamız olduğunu haber vermektedir. Kazadan ayrı olarak fidye ödenmesini gerekli görmek, nassa ilave yapmak olur. İstenmeyen ve kastedilmeyen bir şeyi ortaya koymak olur.

5. (وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ) **"Bu da sayıyı tamamlamanız içindir"** ifadesi, otuz gün çeken Ramazan ayında hiç oruç tutmayan bir kimsenin, bu ayın orucunu, hilale başlayarak oruca başladığı 29 gün çeken bir ayın başından sonuna kadar kaza orucu tutmakla borçtan kurtulamayacağına delalet etmektedir. Çünkü Yüce Allah, **"Bu da sayıyı tamamlamanız içindir"** buyurmuştur. Bu da kazaların, oruç tutulmayan gün sayısına eşitlenmesini gerektirmektedir. Hilali görerek ayın başından itibaren kaza orucuna başlandığına göre ay 29 gün çekse de ay boyunca tutulan kaza oruçlarının yeterli olacağını söyleyen kimse, ayetin hükmüne muhalefet etmiş olur.

6. (وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ) **"Bu da sayıyı tamamlamanız içindir"** ifadesi, bir şehir halkı hilali görerek Ramazan ayının orucunu 29 gün olarak tutar, öte yandan başka bir şehir halkı da hilali görerek Ramazan ayının orucunu 30 gün olarak tutarsa, 29 gün tutmuş olanların bir günün orucunu kaza etmeleri gerektiğine delalet etmektedir. Çünkü Yüce Allah, "Bu da sayıyı tamamlamanız içindir" buyurmuştur. Çünkü hilali görerek 30 gün oruç tutmuş olan şehir halkı için Ramazan ayı 30 gün olarak sabit olmuştur. Bu durumda diğer şehir halkının da bunlar gibi Ramazan orucunu 30 güne tamamlamaları gerekir. Çünkü bu hususta Yüce Allah bir kısım insanları kamudan ayırıp onlar için özel bir hüküm koymuş değildir.

(وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ)

"Bu da hidayete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz içindir" ifadesine gelince; İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* bu konuda şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Şevval hilaline baktıklarında Müslümanların bayram namazından çıkıncaya kadar tekbir getirmeleri gerekir. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ)

"Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidayete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz içindir."

Zühri'nin rivayetine göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Ramazan bayramında namazgâha gitmek üzere yola çıktığında tekbir almaya başlardı. Bayram namazını kıldıktan sonra da tekbire son verirdi.

Rivayet olunduğuna göre Hz. Ali, Ebu Katade, İbn Ömer, Said b. Müseyyeb, Urve, Kasım, Harice b. Zeyd, Nâfi b. Cübeyr b. Mut'im ve diğerleri bayram günü musallaya gitmek üzere yola çıktıklarında tekbir getirirlerdi.

Ceyş b. Mutemir'in rivayetine göre Kurban bayramı gününde Hz. Ali *radıyallahu anh*, katırına binerek mezarlığa varıncaya kadar sürekli tekbir getirmiştir.

İbn Ebu Zîb, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* azatlısı Şube'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: İbn Abbas'ı *radıyallahu anh* elinden tutup namazgâha götürüyordum. İnsanların tekbir seslerini duydu. Bana, "Şu insanlara ne oluyor? Yoksa imam mı tekbir aldı?" diye sordu. Ben "Hayır" deyince de "Yoksa insanlar delirdiler mi?" şeklinde karşılık verdi. Bu rivayette görüldüğü gibi İbn Abbas *radıyallahu anh*, bayramda namazgâha giderken tekbir yolda alınmasını hoş karşılamamıştır. Bu da gösteriyor ki, İbn Abbas'a *radıyallahu anh* göre ayette geçen tekbirden kasıt, imamın hutbe okurken almış olduğu ve cemaatin de onunla birlikte aldığı tekbirdir. İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* rivayet edilen "Şevval hilaline baktıklarında Müslümanların bayram namazından çıkıncaya kadar tekbir getirmeleri gerekir" ifadesinde geçen tekbirden kasıt, sesli olarak değil sessiz olarak alınan tekbirler olmalıdır.

Rivayet olunduğuna göre İbn Ömer *radıyallahu anh*,Ramazan ve kurban bayramlarında bayram namazı için evinden çıktıktan sonra namazgâha varıncaya kadar yüksek sesle tekbir getirirmiş. Zeyd b. Eslem, İbn Ömer'in

radıyallahu anh sadece Ramazan bayramında böyle yaptığı şeklinde bir te'vilde bulunmuştur.

Büyük İslam merkezlerinin fakihleri bu konuda farklı görüş ortaya koymuşlardır. Mualla'nın bildirdiğine göre Ebu Yusuf, Ebu Hanife'nin bu konuda şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kurban bayramında bayram namazına giden kişi, yüksek sesle tekbir getirir. Ama Ramazan bayramında tekbir getirmez."

Ebu Yusuf dedi ki: Hem kurban hem de Ramazan bayramında tekbir getirilir. Bu konuda kısıtlayıcı bir hüküm yoktur. Zira Yüce Allah, (وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ) **"Bu da hidayete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz içindir"** buyurmaktadır.

Amr dedi ki: "Muhammed'e, bayramlarda tekbir getirmenin hükmünü sordum. 'Evet, getirilir' dedi. Bu, aynı zaman da bizim de görüşümüzdür."

Hasan b. Ziyad, Ebu Hanife'nin şöyle dediğini rivayet etti: "Bayramlarda yolda ve namazgâhta tekbir getirmek vacip değildir. Vacip olan, bayram namazındaki tekbirlerdir."

İbn Ebu İmrân kanalıyla Tahavi, mezhebimiz (Hanefî) fakihlerinin tümünün Ramazan bayramında namazgâha varıncaya kadar yolda tekbir getirmeyi sünnet olarak kabul ettiklerini nakletmiştir. Kurban bayramında yüksek sesle tekbir getirileceğine, Ramazan bayramında ise tekbir getirilmeyeceğine dair Mualla'nın Ebu Yusuf kanalıyla Ebu Hanife'den yaptığı rivayeti nakleden birini bilmemekteyiz.

Evzai ve Mâlik dediler ki: "Her iki bayramda da namazgâha gitmek üzere yola koyulan kimse tekbir getirir." Ayrıca Mâlik şunu da söylemiştir: "Namazgâhta da imam çıkıp gelinceye kadar tekbir getirilir. İmam çıkıp gelince de tekbire son verilir. Namazgâhtan dönüşte tekbir getirilmez."

Şafiî dedi ki: "Ramazan bayramı gecesinde ve kurban bayramı gecesinde ve bayram sabahlarında namazgâha gidildiğinde, imam çıkıp gelinceye kadar sesli olarak tekbir alınmasını güzel buluyorum." Şafiî, başka

bir yerde de şöyle demiştir: "İmam namaza başlayıncaya kadar sesli olarak tekbir alınmasını güzel buluyorum."

[Tekbirin Manası]

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Tekbir, Allah'ı tazim edip ululamak demektir. Bunun da üç manası vardır: Kalbî, kavlî ve amelî olarak Allah'ı tazim edip ululamak.

[Kalbî Olarak Allah'ı Tazim Edip Ululamak]

Kalbî olarak Allah'ı tazim edip ululamak; O'nun birliğine, adaletine inanmak, O'nu doğru olarak tanıyıp bilmek, O'nun varlığıyla ilgili şüpheleri zihinden silip atmakla olur.

[Kavlî Olarak Allah'ı Tazim Edip Ululamak]

Kavlî olarak Allah'ı tazim edip ululamak; O'nun yüksek sıfatlarını, güzel isimlerini ve kendini övdüğü diğer üstünlüklerini kabul etmekle olur.

[Amelî Olarak Allah'ı Tazim Edip Ululamak]

Amelî olarak Allah'ı tazim edip ululamak ise namaz ve diğer farzlar gibi bedeni organlarla yerine getirilen ibadetlerle O'na kulluk etmekle olur.

Bütün bunlar, anlattığımız şekil ve ölçüde Allah'a kalben inanma ön şartı gerçekleşmeden kabul edilmezler. Ayrıca bunların, Allah'ın emrine uygun olarak yapılmaları da şarttır. Nitekim onur ve üstünlük sahibi Allah şöyle buyurmuştur:

(وَمَنْ اَرَادَ الْاٰخِرَةَ وَسَعٰى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا)

"Kim de mü'min olarak ahireti ister ve ona ulaşmak için gereği gibi çalışırsa, işte bunların çalışmalarının karşılığı verilir."[47]

---

47 İsrâ, 17/19

Görüldüğü gibi ahireti istemekten bahsedilerek Allah'ın emrine uymak, ön şart olarak ortaya konulmuştur. Bununla da yetinilmeyip Allah için amelden söz edilmiştir ki, o da ayette sa'yetmek -yani çalışmak- şeklinde ifade edilmiştir. **"Mü'min olarak"** kaydı kullanılmakla da bütün bunlar, imanlı olma şartına bağlanmıştır. Bunlardan sonra da bu amelleri işleyenler için vaatte bulunulmuştur. Yüce Allah'tan bizleri bu ayetin ehli olan kulları arasına katmasını ve hoşnutluğuna erdirecek işleri yapmaya muvaffak kılmasını dileriz.

Allah'ı tazim edip ululamak olan tekbir, anlatmış olduğumuz bu manalara bölündüğüne, tevhid inancının, Allah'a ve peygamberlerine inanmanın herhangi bir ayrıma gitmeksizin diğer bütün ibadet ve farzların kabulü için şart olduğunu bildiğimize, diğer farzlarla yükümlü olmanın Ramazan orucuyla alakası olmadığına göre, bu ayette sözü edilen tazim ve ululamanın, Ramazan ayının gün sayısını tamamlamakla ilgili olması gerekmektedir. Bunun için de en uygun olan, tekbirin sesli olarak alınmasıdır.

Sonra ayette sözü edilen tekbir, Şevval hilalini görürken alınan tekbir olabilir. Selef ulemasının çoğunun yorumuna göre, bayram namazı için namazgâha giderken alınan tekbir olabilir. Bayram namazında alınan zevaid tekbirleri de olabilir. Ayetin lafzının bütün bu manalara ihtimali vardır. Ayette maksat, şu tekbir değil de diğer tekbirdir diye bir kısıtlama bulunmamaktadır. Hangi tekbir alınırsa alınsın, ayetin istediği tekbir alınmış ve gereği yerine getirilmiş olur.

Ayetin lafzında tekbir almanın vacip olduğuna ilişkin bir delil bulunmamaktadır. Zira (وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ) **"Bu da Allah'ı yüceltmeniz içindir"** ifadesi, tekbir almanın vacip olmasını gerektirmemektedir. Bu, tekbir almanın nafile olduğu anlamına da gelebilir. Bilindiği gibi, nafile olarak seslice tekbir getirerek Allah'ı tazim edip ululamaktayız. Sesli tekbir getirmenin vacip olmadığı hususunda farklı düşünen bir fakih yoktur. Ama sesli olarak tekbir alan da, bunu müstehap gördüğü için yapar. Bununla birlikte bir kimse, tekbir denebilecek en az bir şey söylemekle deayetin gereğini yerine getirmiş olur. Ancak Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem*, ilk kuşak selef ulemasının, tabiinin Ramazan bayramı sabahında namazgâha giderken tekbir almış olduklarına ilişkin gelen rivayetler, ayetin maksadının da bu

olduğuna delalet etmektedir. Bundan daha kuvvetli görüşe göre Ramazan bayramında tekbir almak müstehap olup tavsiye edilen bir şeydir. Zorunlu ve vacip değildir. Ramazan bayramı sabahında namazgâha giderken tekbir almanın sünnet olduğu şeklinde İbn Ebu İmrân'ın yapmış olduğu rivayet, Ebu Hanife ile mezhebimizin (Hanefî) diğer fakihlerinin görüşüne daha uygundur. Çünkü bu rivayet, mürsel de olsa Zühri kanalıyla seleften ve Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* gelmektedir. Kaldı ki bu, ayetin zahirine de muvafıktır. Çünkü bu rivayet, Ramazan ayının günlerinin sayısı tamamlandığında tekbir getirme sınırına girilmesini gerektirmektedir. Böyle olunca da tekbir getirme konusunda kurban bayramına göre Ramazan bayramının daha öncelikli olması gerekir.

Ebu Hanife'ye göre kurban bayramında tekbir getirmek sünnet olduğuna göre, Ramazan bayramında da sünnet olması gerekir. Çünkü kılınırken tekbir alınması, kılındıktan sonra hutbe okunması ve diğer sünnetleri bakımından her iki bayram namazı aynı hükme tabidir. Her ikisine giderken yolda tekbir getirilmesi de aynı hükme tabi olmalıdır.

(وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ)

"Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidayete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir."

Bu ayet, Cebriyecilerinin görüşünün doğru olmadığına delalet etmektedir. Çünkü bu ayette Yüce Allah, mükelleflerden Ramazan ayının günlerinin sayısını tamamlamalarını istemekte ve kendisi de onlar için kolaylık dilemektedir. Tekbir getirmelerini, kendilerine bahşettiği nimetlere ve bolca sevap kazanmalarına vesile olan ibadetlerle taat yoluna kendilerini iletmesine karşılık hamdedip şükretmelerini istemektedir. Aralarında kendisine âsi olup şükretmeyenler bulunsa bile herkesten bu taat ve ibadetleri yapmalarını ve şükretmelerini istemektedir.

Bu ayetin delaletiyle ispatlanmış oluyor ki Yüce Allah, hiç kimseden kendisine âsi olmasını, farzları ve ilahî emirleri terk etmesini istememektedir. Aksine herkesten kendisine itaat edip şükretmelerini istemektedir. Diğer taraftan akıllar da şu gerçeğe delalet etmektedir: Kendisinden istenileni

yapan kimse, isteyene itaat etmiş ve onun emrine uymuş olur. Şayet Yüce Allah günah ve masiyet işlenmesini isteseydi, âsiler ve günah işleyenler O'na itaat etmiş olurlardı. Görüldüğü gibi akılların delaleti, ayetin delaletine muvafık olmaktadır. Doğruyu bulmaya muvaffak kılan, noksanlıklardan münezzeh olan Yüce Allah'tır.

Oruç Gecesinde Yemek, İçmek ve Cinsel İlişkide Bulunmak

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ اِلٰى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَاَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْئٰنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ)

"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz. Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tevbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun."[48]

İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* rivayet edildiğine göre o bu konuda şöyle demiştir: "(كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ) **"Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı"** ayetiyle oruç ilk farz kılındığı zaman, her aydan üç gün oruç tutulurdu. Oruç tutacak olan kimsenin, yatsı namazını kıldıktan sonra ertesi günün akşamı iftar yapıncaya kadar yemesi, içmesi ve cinsel ilişkide bulunması haram olurdu."

48 Bakara, 2/187

Bunu İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* Atiyye rivayet etmiştir. İkrime de İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* bunun gibi bir rivayette bulunmuş, ancak bu hükmün ilk zamanların orucu hakkında olduğunu söylememiştir.

Atâ, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Oruç tutacak olan kimse yatsı namazını kılıp yatağına yattıktan sonra artık yemesi, içmesi ve cinsel ilişkide bulunması haram olur."

Dahhâk, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Oruç tutacak olan kimselere, yatsı namazını kılmalarından sonra yeme, içme ve cinsel ilişki haram olur."

Muâz, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* geceleyin uyuduktan sonra bu gibi şeylerin oruç tutacak olan kimseye haram olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.

İbn Ebi Leyla, Muhammed'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ashabının şöyle dediklerini rivayet etmiştir: Ensardan bir adam akşamleyin bir şey yemeden içmeden uyuyup oruçlu olarak sabahlamış ve oruçtan dolayı bitkin düşmüştü. O esnada Hz. Ömer *radıyallahu anh* de oruç gecesinde eşiyle cinsel ilişkide bulunmuş ve Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* yanına gelmiş, durumu ona arzetmişti. Bunun üzerine Cenab-ı Allah, (أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ اِلٰى نِسَائِكُمْ) **"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı"** ayetini indirdi. Ve bu ayetle, oruç gecesinde uyuduktan sonra yeme, içme ve cinsel ilişkide bulunmanın haramlığını neshetti. Bu ayetin aslında geçen ve cinsel ilişki şeklinde tercüme ettiğimiz "refes" kelimesinin cinsel ilişki anlamında kullanıldığını bütün ehl-i ilim ittifakla kabul etmektedirler. Bu kelime, cinsel ilişki ve hayâsızca söylenen çirkin söz anlamına gelmektedir. Ancak bununla, üstü kapalı bir şekilde cinsel ilişki kastedilir. İbn Abbas *radıyallahu anh*, (فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ) **"Artık ona haccda cinsel ilişki, günaha sapmak yoktur"**[49] ayetinde geçen "refes" kelimesinin kadınlarla konuşurken cinsel ilişkiden bahsetmek anlamında kullanıldığını söylemiştir.

(عن اللغا ورفث التكلم)

49 Bakara, 2/197

"Boş ve hayâsızca söylenen çirkin sözlerden..."

Yukarıdaki ayete verilecek en uygun manâ, vermiş olduğumuz cinsel ilişki manasıdır. Çünkü hayâsızca çirkin sözler söylemek mübah değildir. Kadınlarla konuşurken cinsel ilişkiden bahsetmenin oruçla ilgili bir hükmü yoktur. İlgili ayetin siyakına ve sibakına baktığımızda bunun oruçla ilgisinin olmadığı görülecektir. Bundan da anlaşılıyor ki, (Bakara, 197.) ayette geçen "refes" kelimesiyle kastedilen şey, cinsel ilişkidir. Bu ilişki (Bakara, 187.) ayetiyle oruç gecelerinde mübah kılınmış ve önceki yasaklık hükmü de neshedilmiştir.

(هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَاَنْتُمْ لِبَاسٌ) **"Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz"** ayeti, eşlerin birbirleriyle sevişip sarılmalarının mübah oluşu bakımından birbirlerinin bedenini örten elbise ve örtü gibi oldukları manasına gelmektedir.

Şair Nabiğa el-Ca'di, bu anlama gelen bir şiirinde şöyle demiştir:

(إذَا مَا الضَّجِيعُ ثَنَى عِطْفَهُ ... تَثَنَّتْ عَلَيْهِ فَكَانَتْ لِبَاسًا)

Aynı yatakta yatan iki kişiden biri diğerinin üzerine yumulunca,

Onu örten bir örtü gibi olur.

Cenab-ı Allah, geceyi örtü olarakadlandırmıştır. Çünkü gece, karanlığı ile her şeyi örter. Eğer ayette geçen "libas" kelimesi bu anlamda kullanılmış ise bu demektir ki, eşlerden her biri diğerini rezil edecek fuhşiyatı işlemekten koruyacaktır. Kendisi de onun sayesinde kendi iffetini koruyacaktır. Haramlara karşı onu kendine bir kalkan yapacaktır.

(عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ)

"Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi."

Burada, oruç gecelerinde yeme, içme ve cinsel ilişkiyi mübah kılan ayetin iniş sebebi bildirilmekte; oruç gecelerinde yasaklanan bu şeylerin mübah hale getirilmesiyle yükümüzün hafifletildiği nimeti bize hatırlatılmakta, bundan dolayı da şükretmemiz istenmektedir. (تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ)'ün manası; oruç gecelerinde uyuduktan sonra cinsel ilişkide bulunarak, yeyip içerek eşler olarak birbirinizi sakıncalı hâle düşürürsünüz şeklinde olabilir. Tıpkı şu ayette olduğu gibi: (تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ) **"Birbirinizi öldürüyorsunuz"**[50]

(تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ)'ün manası; herkesin oruç gecelerinde bu yasakları işleyerek kendine zulmetmesi şeklinde de olabilir. Kendine zulmetmiştir. Çünkü yaptığı bu sakıncalı hareketlerin zararı kendisine dönecektir. Bu sakıncalı işleri kendi nefsinin arzularını tercih ederek işlediği anlamı da bu ayetten çıkarılabilir. Buna göre oruç gecelerinde bu işleri yapan kişi, kendi nefsine zulmetmiş ve hâinlik etmiş olur. Hıyanet, karşı tarafın hakkını örtbas ederek eksiltmektir.

(فَتَابَ عَلَيْكُمْ)

"(Allah) tevbenizi kabul etti."

Bu da iki manaya gelmektedir:

Biri, "Kendilerine yaptıkları zulüm ve hıyanetten ötürü tevbe edişlerini Allah kabul etti" şeklindedir.

Diğeri ise "Oruç gecelerinde yapılması sakıncalı olan işleri yapmayı mübah kılıp bu hususta size ruhsat vererek yükünüzü hafifletti" şeklindedir. Tıpkı şu ayette olduğu gibi:

(عَلِمَ اَنْ لَنْ تُحْصُوهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ)

"Sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı."[51]

---

50 Bakara, 2/85
51 Müzzemmil, 73/20

Doğrusunu Allah bilir, ama buradaki bağışlama ile yükün hafifletilmesi kastedilmiş olabilir.

Yine bu cümleden olarak, kazara adam öldürmenin hükmünden bahseden ayetin sonunda şöyle buyrulmaktadır:

(فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللهِ)

"Bunlara imkân bulamayanın, Allah tarafından yükünün hafifletilmesi için iki ay ard arda oruç tutması gerekir."[52]

Ayette geçen "tevbeten" kelimesi yükün hafifletilmesi anlamındadır. Yoksa bildiğimiz anlamda tevbe anlamına değildir. Kazara adam öldüren kişi günah işlememiştir ki, kendisi için tevbe etmek söz konusu olsun.

(وَعَفَا عَنْكُمْ)

"Sizi affetti."

Bu, kendi nefislerine hıyanet ve zulmederek işledikleri günahın affedilmesi manasına gelebilir. Bu günahı işleyenler tevbe edince de hıyanet suçları affedildi. Oruç gecelerinde işlenmesi sakıncalı olan şeyler mübah kılınmakla oruç tutacaklar için genişletme ve kolaylaştırma manasına da gelebilir. Çünkü af kelimesi sözlükte kolaylaştırma anlamına gelmektedir. Nitekim bir hadiste Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Efendimiz şöyle buyurmuştur:

(أَوَّلُ الْوَقْتِ رِضْوَانُ اللهِ، وَآخِرُ الْوَقْتِ عَفْوُ اللهِ)

"(Namaz) Vaktin(in) evveli, Allah'ın hoşnutluğudur. Sonu da Allah'ın affı (yani genişletmesi ve kolaylaştırması)dır."[53]

(فَالْئَنَ بَاشِرُوهُنَّ)

52 Nisâ, 4/92
53 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 1/640

"Artık eşlerinize yaklaşın."

Daha önceleri oruç gecelerinde haram olan cinsel ilişki, bu ayetle mübah kılınmıştır. Ayetin aslında geçen mübaşeret, iki insanın tenlerinin birbirine bitiştirilip yapıştırılmasıdır. Ama burada bu kelimeyle, üstü kapalı bir şekilde cinsel ilişki ifade edilmek istenmiştir.

Zeyd b. Eslem, mübaşeretin cinsel ilişkide bulunmak anlamına geldiğini söylemiştir. Başka bir defasında da iki insanın tenlerinin birbirine bitiştirilip yapıştırılması anlamına geldiğini söylemiştir.

Hasan, bu kelimenin nikâh, yani cinsel ilişkide bulunmak anlamına geldiğini söylemiştir.

Mücahid de bu anlama geldiğini söylemiştir.

Nitekim "mübaşeret" kelimesi, şu ayette de cinsel ilişki anlamında kullanılmıştır:

(وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ)

"Bununla birlikte siz mescitlerde itikâftayken eşlerinize yaklaşmayın." [54]

(وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ)

"Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın."

Abdulvehhab'ın bildirdiğine göre babası, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* bu ayetle ilgili olarak şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ayette geçen, Allah'ın takdir ettiğinden maksat evlattır."

Mücahid, Hasan, Dahhâk ve Hakem de böyle demişlerdir. Muaz b. Hişam'ın bildirdiğine göre Ebu Cevzâ, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle

---

54 Bakara, 2/187

dediğini rivayet etmiştir: "Ayette geçen, Allah'ın takdir ettiğinden maksat, Kadir gecesidir."

Katade, bahsedilen ayetin şu anlama geldiğini söylemiştir: "Ayette geçen, Allah'ın takdir ettiğinden maksat, Allah'ın sizin için yazdığı ruhsattır."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: (فَالْئٰنَ بَاشِرُوهُنَّ) **"Artık eşlerinize yaklaşın"**ibaresinde geçen mübaşeretle cinsel ilişki kastedilmişse, (وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ) **"Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın"** ibaresi ile aranması emredilen şeyin cinsel ilişki olmaması gerekir. Aksi hâlde aynı ilahî hitapta bir mana iki defa tekrarlanmış olacaktır. Her kelimeyi yenilenen bir fayda ve manada kullanma imkânı varken, birden fazla kelimeyi aynı manada kullanıp kelimelerin manasını sınırlamak doğru olmaz.

(فَالْئٰنَ بَاشِرُوهُنَّ)

"Artık eşlerinize yaklaşın" ibaresi, oruç gecelerinde cinsel ilişkinin mübah kılındığı manasına gelmektedir. Şu hâlde (وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ) **"Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın"** ibaresi ile aranması emredilen şeyin cinsel ilişki olmaması gerekir. Bu ayette aranması emredilen şeyin, Ebu Cevzâ'nın İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* yaptığı rivayete göre Kadir gecesi veya yine İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* ve adları daha önce verilen başkalarından yapılan rivayete göre evlat ya da Katade'den yapılan rivayete göre ruhsat olması muhtemeldir. Çünkü ayetin lafzının bu manalara gelme ihtimali vardır. Şayet ihtimali olmasaydı selef uleması, ayeti bu şekilde te'vil etmezdi. Şu hâlde ayetin bütün bu manaları taşıması ve bu manaların tümünü Yüce Allah'ın kastetmiş olması muhtemeldir. Dolayısıyla ayetin lafzı, Ramazan ayında kadir gecesini aramayı, Yüce Allah'ın bahşettiği ruhsatlara uymayı ve evlat istemeyi emretmektedir. Bu sebeple de kul, bunları talep etmekle sevap kazanır. Ayetteki evlat isteme emri, Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* rivayet edilen şu hadisle aynı anlamdadır:

(تَزَوَّجُوا الْوَدُودَ الْوَلُودَ فَإِنِّي مُكَاثِرٌ بِكُمُ الْأُمَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ)

"Çok seven ve doğurgan olan kadınla evlenin. Şu muhakkak ki ben, kıyamet gününde diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övüneceğim." [55]

Nitekim Hz. Zekeriya *aleyhisselam* da kendisine bir evlat nasip etmesini Rabbinden dilemişti:

(فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ الِ يَعْقُوبَ)

"Bana kendi tarafından; bana ve Yakub hanedanına varis olacak bir çocuk bağışla."[56]

(وَكُلُوا وَاشْرَبُوا)

"Yeyin, için."

Bu ibareyle yasakların kalktığı bildirilmektedir. Tıpkı şu ayetlerde olduğu gibi:

(فَاِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْاَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ)

"Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın."[57]

(وَاِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا)

"İhramdan çıktığınızda (isterseniz) avlanın."[58]

55 Beyhaki, es-Sünenu's-Sağir: 3/10
56 Meryem, 19/5-6.
57 Cum'a, 62/10
58 Mâide, 5/2

Buna benzer olarak haram olan bazı şeylerden sonra gelen mübah kılıcı ayetlerin lafzının hükmü vacip veya mendup kılmaya değil, mübahlığa yöneliktir.

(حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ)

"Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu ayet, fecir doğup siyah iplik beyaz iplikten ayırt edilinceye kadar yeme, içme ve cinsel ilişkinin mübah olmasını gerektirmektedir. Rivayet olunduğuna göre bazı kimseler, ayette geçen siyah iplikle beyaz ipliği gerçek manasında anlayarak ayeti, fecirden sonra siyah iplikle beyaz iplik birbirinden ayırt edilinceye kadar yemeye, içmeye ve cinsel ilişkiye devam edilebileceği şeklinde yorumlamışlardır. Bunlardan biri de Adiy b. Hatim'dir.

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Şabi, Adiy b. Hatim'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"(حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ) **"Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için"** ayeti nazil olduğunda bir siyah bir de beyaz iplik alıp yastığımın altına koydum. Fecir doğduğunda baktım. Ama ikisini birbirinden ayıramadım. Bunu Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem* anlattım. Güldü ve (إِنَّ وِسَادَكَ إِذًا لَعَرِيضٌ طَوِيلٌ إِنَّمَا هَذَا اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ) ***"(Gece ile gündüzü yastığının altına koyabildiğine göre) Demek ki senin yastığın geniş ve uzundur. Aslında ayette kastedilen, (siyah iplik ile beyaz iplik değil) sadece gece ile gündüzdür"*** buyurdu."[59]

Osman *radıyallahu anh* dedi ki: Ayette geçen siyah ve beyaz ipliklerle, gecenin karanlığıyla gündüzün aydınlığı kastedilmiştir. Ebu Muhammed Cafer b. Muhammed el-Vasıti, Sehl b. Sa'd'ın şöyle dediğini bize nakletti:

"(وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ)"

59 Taberani, el-Mucemu'l-Kebir: 17/79

"Beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye kadar yiyin, için" ayeti, (مِنَ الْفَجْرِ) **"Şafağın doğması"** kaydı olmaksızın nazil olduğunda bazı kimseler oruç tutmak istediklerinde ayaklarından birine beyaz iplik, diğerine de siyah iplik bağlıyor, sabaha doğru bunları birbirinden ayırt edinceye kadar yemeye içmeye devam ediyorlardı. Bundan sonra Yüce Allah (مِنَ الْفَجْرِ) **"Şafağın doğması"** kelimesini indirdi. Böylece ayette geçen siyah ve beyaz ipliklerle gece ile gündüzün kastedilmiş olduğunu anladılar."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: (مِنَ الْفَجْرِ) **"Şafağın doğması"** ifadesi bunu açıklığa kavuşturunca artık ayette geçen siyah ve beyaz iplikler ifadesiyle gerçek anlamda ipliğin kastedilmediği ve bununla gece ile gündüzün kastedilmiş olduğu anlaşıldı. Adiy b. Hatim *radıyallahu anh* ve diğer bazı kimseler, ayetin manasını, (مِنَ الْفَجْرِ) **"Şafağın doğması"** ifadesi nazil olmazdan önce yanlış anlamış ve ayette geçen iplik kelimesini gerçek anlamda iplik olarak düşünmüş olabilirler. Ayeti yanlış anlamanın sebebi şu olabilir: Ayette geçen "iplik" kelimesi, gerçek anlamda bildiğimiz iplik manasında anlaşılabilse de aslında ayetteki siyah iplik gecenin karanlığı, beyaz iplik ise gündüzün aydınlığı anlamında mecaz ve istiare olarak kullanılmıştır. Ayetin inişi sırasında iplik kelimesinin bu şekilde kullanılması Kureyş dilinde ve ayetin hitap ettiği Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* çevresindeki kimseler arasında yaygın olabilirdi. Adiy b. Hatim *radıyallahu anh* ve onun gibi ayetteki iplik kelimelerini gerçek anlamda anlayan diğer bazı kimseler, bu kelimenin gece ve gündüzün karanlığıyla aydınlığı anlamında kullanılmakta olduğunu bilmeyebilirlerdi. Çünkü her Arap, Arap dilinin diğer lügatlerini bilmeyebilir. Ayette geçen siyah iplikle beyaz ipliğin gerçek anlamıyla birlikte gecenin karanlığı ve gündüzün aydınlığı şeklindeki mecazî anlamını da belki biliyorlardı. Ama bununla birlikte gerçek anlamda kullanıldığını düşünerek yastıklarının altına iplik koymuş, ayaklarına iplik bağlamışlardı. Bunu Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* sorduklarında o, Cenab-ı Allah'ın ayette kastetmiş olduğu manayı kendilerine anlatmıştı. Bundan sonra da (مِنَ الْفَجْرِ) **"Şafağın doğması"** ifadesi nazil olmuş, ayetin değişik manalarda anlaşılma ihtimali ortadan kalkmıştı. Artık siyah iplik ile gecenin karanlığı, beyaz iplik ile de gündüzün aydınlığı manası anlaşılır oldu. Siyah ipliğin gecenin karanlığı, beyaz ipliğin

de gündüzün aydınlığı anlamında kullanılması, İslam'dan önce cahiliye döneminde yaygın idi.

Mesela şair Ebu Davud el-İyadi, bir şiirinde şöyle demiştir:

(وَلَمَّا أَضَاءَتْ لَنَا ظُلْمَةٌ ... وَلَاحَ مِنَ الصُّبْحِ خَيْطٌ أَنَارَا)

Karanlık bizim için aydınlandığında,

Sabah vakti de de iplik parıldadığında...

Bir başka şair de siyah ipliği gece karanlığı anlamında kullanmıştır:

(قَدْ كَادَ يَبْدُو أَوْ بَدَتْ تَبَاشِرُهُ ... وَسدْفُ الْخَيْطِ الْبَهِيمِ سَاتِرُهُ)

Ona sarılmakta olduğu görülür gibi oldu veya görüldü

Ama gecenin zifiri karanlığı onu hep örtüyordu.

Kur'an'ın bu ayeti nazil olmazdan önce Arap dilinde siyah iplik gece karanlığı, beyaz iplik de gündüzün aydınlığı anlamında yaygın olarak kullanılmaktaydı.

Ebu Ubeyde Muammer b. Müsenna dedi ki: "Beyaz iplik sabah, siyah iplik de gece anlamına gelir. İplik kelimesi ise, renk demektir."

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Gece, bütün dünyayı kapladığı halde nasıl olur da ipliğe benzetilir? Gündüzün başlangıcı ufuktaki dikey veya yatay bir ışık çizgisi şeklinde olduğu için, gündüzün ipliğe benzetilmesini anlıyoruz. Ama gece ile iplik arasında şekil bakımından hiçbir benzerlik yoktur."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Siyah iplik, beyaz ipliğin görüneceği yerde görünmesinden önceki karanlıktır. O yerdeki siyah iplik, kendisinden sonra görünecek olan beyaz ipliğe eşit durumda olmaktadır. Bu sebeple geceye,"siyah iplik" denilmiştir.

Oruç tutacak olan kimsenin yeme ve içme yasağının başladığı vaktin belirlenmesi hakkında Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* şu hadisler rivayet edilmiştir:

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Semüre b. Cündeb *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(لَا يَمْنَعَنَّ مِنْ سُحُورِكُمْ أَذَانُ بِلَالٍ وَلَا بَيَاضُ الْأُفُقِ الَّذِي هَكَذَا حَتَّى يَسْتَطِيرَ)

***"Bilal'in ezanı ve ufukta şu şekilde dikey olan beyazlık yayılmadıkça, sahur yemenize engel olmasın."*[60]**

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Kays'ın babası Talk *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(كُلُوا واشْرَبُوا، ولا يَهِيدَنكُمُ السَّاطِعُ الْمُصْعِدُ، فَكُلوا واشْرَبُوا حتى يعترِضَ لكُمُ الأحْمَرُ)

***"Yeyiniz, içiniz. Ufuktaki dikey aydınlık sizi tedirgin etmesin. Kızıllık görününceye kadar yemeye içmeye devam edin."*[61]**

Bu rivayette, ufukta görülen kızıllıktan bahsedilmektedir. Oysa kızıllıktan önce ufukta beyaz şafak aydınlığının görülmesiyle, oruç tutacak olanlara yeme ve içmenin yasak vaktinin başladığı hususunda Müslümanlar arasında ihtilaf yoktur. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Adiy b. Hatim'e *radıyallahu anh*, siyah ipliğin gecenin karanlığı, beyaz ipliğin de gündüzün aydınlığı anlamına geldiğini bildirmiş, ama kızıllıktan söz etmemiştir.

---

60 Darekutni, Sünen, Siyam, 1
61 Ebu Davud, Savm, 17

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Bir rivayette Huzeyfe'nin *radıyallahu anh* "Ortalık tamamen aydınlanmış iken Resûlullah*sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte sahur yedik. Ancak henüz güneş doğmamıştı" dediği anlatılmaktadır."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Huzeyfe'nin *radıyallahu anh* böyle dediği sabit değildir. Bununla birlikte bu, ahad haberlerdendir. Kur'an'ın hükmüne ahad haberle itiraz edilemez. Çünkü Yüce Allah, (حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ) **"Beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye kadar"** buyurmakla, şafağın aydınlığı ortaya çıkınca oruç tutacak olan kimsenin yemeye ve içmeye son vermesini vacip kılmıştır. Huzeyfe'nin *radıyallahu anh* hadisi hakikî manasında kabul edilecek olursa, ayetin yasakladığını mübah hâle getirilmiş olacaktır.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Adiy b. Hatim'e *radıyallahu anh* beyaz ipliğin gündüzün aydınlığı, siyah ipliğin de gecenin karanlığı olduğunu söylediği hâlde, oruç tutacak olan kişinin Ramazan'da güneşin doğmasına az bir süre kala gündüz vaktinde bir şeyler yemesi nasıl caiz olur? Oysa bu, Kur'an'da ve sünnette haram kılınmıştır. Huzeyfe hadisi nakil yönünden sabit olsa bile, o vakitte bir şeyler yemenin caiz olmasını gerektirmez. Çünkü sahur yemeyi Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* nispet etmemiş o vakitte Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* değil, kendisinin yediğini haber vermiştir. Sahur yeme vaktinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte olması, onun yediğinden Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* haberinin olduğuna ve sahur yemesini tasvip ettiğine delalet etmez. Huzeyfe'nin *radıyallahu anh* o vakitte sahur yediğinden Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* haberinin olduğu ve böyle yapmasını tasvip ettiği sabit olsa bile muhtemeldir ki Huzeyfe *radıyallahu anh* sahuru, gecenin sonunda fecrin doğuşuna yakın bir zamanda yemiştir. Bu yüzden de sahur yediği vakte, "gündüz vakti" demiştir.

Nitekim Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göreEbu Rühm, İrbâd b. Sâriye'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Ramazan'da, ***'Mübarek kahvaltıya gel'*** buyurarak beni sahura davet etti."

Kahvaltı vaktine yakın bir zamanda yenildiği için Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, sahura kahvaltı demiştir. Aynı şekilde Huzeyfe *radıyallahu anh* de, gündüze yakın bir vakitte sahur yediği için o vakte gündüz adını vermiş olabilir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Allah'ın kitabında okuduğumuz ayetten ve Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* kesin ifadelerinden açıkça anlaşıldığına göre oruca başlama vakti, aydınlığı ufukta yayılan şafak vaktidir. Göğün ortasına doğru uzanan dikey şafak aydınlığı ise geceden sayılır. Araplar bu dikey şafağa,"kurt kuyruğu" derler.

İlim ehli kimseler fecrin/şafağın doğup doğmadığı hususunda şüpheye düşen kimsenin hükmü hakkında farklı görüş ortaya koymuşlardır. "İmlâ" adlı eserde Ebu Yusuf, Ebu Hanife'nin bu konuda şöyle dediğini nakletmiştir: "Kişi, fecrin doğup doğmadığı hususunda şüpheye düşerse sahur yemeyi bırakır. Ama yerse de orucu tamdır. ("Asıl" adlı eserde bu hepsinin görüşü olarak geçmektedir). Sahuru fecirden şüphe ettiği zamanda yerse, orucunu kaza etmesi gerekmez."

İbn Semmaa'nın bildirdiğine göre Ebu Yusuf, Ebu Hanife'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir kimse fecrin doğuşundan şüphelendiğinde bir şeyler yerse, o günün yerine bir gün kaza orucu tutması gerekir." Ebu Yusuf, "Fecirden şüphelenme durumunda kaza gerekmez" demiştir.

Hasan b. Ziyad, Ebu Hanife'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Oruç tutacak olan kimse, fecrin doğuşunu rahatlıkla görebileceği bir yerde olup doğuş yerini de görüyorsa, havada görüşe engel bir şey de yoksa fecrin doğduğunu görmedikçe yemeye içmeye devam etsin.

Nitekim Yüce Allah da böyle yapılmasını emretmiştir:

(وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ)

"Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için."

Oruç tutacak olan kişi fecrin doğuşunu göremeyeceği bir yerdeyse veya görebileceği bir yerde olduğu hâlde ay ışığı sebebiyle fecrin doğuşunu göremeyecekse ve fecrin doğup doğmadığından şüphe etmekteyse sahur yemesin. Yerse, iyi yapmamış olur. Sahur yerken fecrin doğduğu hususunda ağırlıklı bir kanaati oluşursa, o günün orucunu kaza etmesi gerekir. Ağırlıklı kanaati oluşmazsa, kaza etmesi gerekmez. Seferi veya mukim olması farketmez. Bu, Züfer ile Ebu Yusuf'un görüşüdür. Bu görüşü biz de benimsemekteyiz. Akşamleyin oruçlu kimsenin, güneşin batıp batmadığından şüphelenmesi durumunda da aynı hükmün geçerli olacağını bu fakihlerin söyledikleri rivayet edilmiştir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Mezhebimizin (Hanefî) imamlarının fecrin doğup doğmadığından şüphelenen kimsenin sahur yemesini mekruh gördüklerine dair "Asıl" ve "İmlâ" adlı eserlerde geçen rivayetlerin, Hasan b. Ziyad'ın rivayeti doğrultusunda değerlendirilmesi uygun olur. Çünkü Hasan, o iki rivayette fakihlerimizin mücmel bıraktıklarını açıklamıştır. Onun yaptığı açıklama, ayetin açık anlamıyla da örtüşmektedir.

Rivayet olunduğuna göre İbn Abbas *radıyallahu anh*, kendisi için fecrin doğuşunda gözlem yapmak üzere iki kişiyi gözlem yerine göndermişti. Gözlem yapanlardan biri fecrin doğduğunu söylerken diğeri doğmadığını söylemişti. Bunun üzerine İbn Abbas *radıyallahu anh*, "İhtilaf ettiniz" diyerek sahuru yemişti. İbn Ömer *radıyallahu anh* hakkında da böyle bir rivayette bulunulmuştur.

Tabii ki böyle yapmak, fecrin doğduğunu çıplak gözle müşahede etme imkânının bulunması durumunda söz konusu olur. Bu hususta Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ)

"Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar."

Fecrin doğduğu tam anlaşılıncaya kadar yemeye içmeye devam etmek, bu ayetle mübah kılınmıştır. Fecrin doğuşunun tam anlaşılması, gerçek bilgi sayesinde olur. Bilindiği gibi oruç tutacak olan kimseler, gerçek

bilgiyle kesin olarak anlama imkânı bulunması hâlinde, fecrin doğduğunu anlayıncaya kadar yemeye ve içmeye devam etmekle emrolunmuşlardır. Ama bulut veya ay ışığı sebebiyle fecrin doğuşunun görülemeyeceği bir yerde bulunan kimselerin oruç tutarken ihtiyatlı olmaları gerekir. Çünkü havanın bulutlu veya mehtaplı olması durumunda fecrin doğuşunu anlamayı sağlayacak gerçek bilgiye ulaşılamamaktadır. Bu durumda oruç tutacak olan kişinin ibadetini sağlam tutabilmek için yemeye ve içmeye son vermesi gerekir.

Zira Şube'nin bildirdiğine göre Yezid b. Ebi Meryem es-Seluli, Ebu Cevzâ es-Sadi'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hasan b. Ali'ye *radıyallahu anh*, "Resûlullah'tan *sallallahu aleyhi ve sellem* hatırında kalan bir şey var mı?" diye sordum. Cevaben dedi ki: Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle derdi:

(دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ , فَإِنَّ الصِّدْقَ طُمَأْنِينَةٌ , وَإِنَّ الْكَذِبَ رِيبَةٌ)

"Sana şüphe veren şeyi terk et. Emin olduğun şeye ulaşıncaya kadar git. Zira sıdk (doğruluk), kalbin itminanı; yalan ise şüphedir."[62]

Muhammed b. Bekir, Şabi'nin şöyle dediğini rivayet etti: Numan b. Beşir'den hadis dinledim. Ondan sonra kimseden dinlemedim. Şöyle dedi: Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem*şöyle buyurduğunu işittim:

(إِنَّ الْحَلَالَ بَيِّنٌ وَإِنَّ الْحَرَامَ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا أُمُورٌ مُشْتَبِهَاتٌ وَسَأَضْرِبُ لَكُمْ فِي ذَلِكَ مَثَلاً إِنَّ اللهَ حَمَى حِمًى وَإِنَّ حِمَى اللهِ مَا حَرَّمَ وَإِنَّهُ مَنْ يَرْعَ حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يُخَالِطَهُ وَإِنَّهُ مَنْ يُخَالِطِ الرِّيبَةَ يُوشِكُ أَنْ يَجْسُرَ)

"Şüphesiz helal bellidir. Haram da bellidir. İkisi arasında şüpheli şeyler vardır. Size bununla ilgili bir örnek vereceğim. Allah (kendine mahsus) bir koruluk belirlemiştir. Allah'ın koruluğu, haram kıldığı şeylerdir. (Hayvanını) koruluğun etrafında otlatan, yakında o koruluğun

62 Tirmizi, Kıyamet, 61

içine girer. Şüpheli şeylere karışan da yakın zaman içinde o şüpheli şeyleri yapmaya cüret eder."[63]

Muhammed b. Bekir, Âmir kanalıyla da Numan b. Beşir'den bu hadisi rivayet etmiştir. Ancak o rivayette şöyle denmektedir:"Bu ikisi arasında (haram veya helal olduğu) şüpheli olanlar vardır. İnsanların çoğu bunu bilmez. Bu durumda kim şüpheli şeylerden kaçınırsa, dinini de ırzını da korumuş olur. Kim de şüpheli şeylere düşerse, harama düşmüş olur."

Bu rivayetler, mübah mı yoksa mahzurlu mu olduğu bilinmeyen şüpheli şeylere yönelmekten bizleri men etmektedir. Şu halde şüpheli şeylerden uzak durmayı tavsiye eden bu rivayetlerin ikisini de bu konuda delil olarak kullanmak gerekmektedir.

Şüpheye düşen kimse, ilk doğduğu vakitte fecrin doğduğunu tespit edemez ki, dinini ve koruması gereken değerlerini koruyabilsin. Bu kimse şüpheden uzak kalamaz. Allah'ın belirlediği koruluğa girmekten kendini kurtaramaz. İşte bundan dolayıdır ki, ilk vaktinde fecrin doğduğunu bilme imkânına sahip olan kimse hakkında, (حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ) **"Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar"** hükmünü uyguladık. Mezhebimiz (Hanefî) fakihlerinin görüşü ve delilleri, işte bu anlattıklarımızdı.

Mâlik b. Enes dedi ki: "Oruç tutacak olup da fecrin doğup doğmadığından şüphesi olan kimsenin sahur yemesini mekruh görüyorum. Bir şeyler yerse o günün orucunu kaza etmesi gerekir."

Sevri dedi ki: "Fecrin doğup doğmadığından şüphe eden kimse, fecrin doğduğunu görünceye kadar sahur yemeye devam edebilir."

Ubeydullah b. Hasan ve Şafiî dediler ki: "Fecrin doğup doğmadığından şüphe eden kimse, bir şeyler yerse kendisine (kaza ve kefaret gibi) bir şey gerekmez."

"Fecrin doğuşu sırasında doğuşunu tespit etme imkânına sahip olma veya doğuşunu bazı engeller sebebiyle tespit edememe durumuna bakıl-

63 Ebu Davud, Büyu, 3

maksızın, fecrin doğup doğmadığından şüphe eden kimse sahur yiyebilir" diyen kimse, böyle bir şeyi dalgınlıkla söylemiş olmalıdır. Çünkü a'mâ bir kimse, yanında fecrin doğduğunu kendisine bildirecek bir kimsenin bulunmadığı bir yerde şüpheli hâldeyken sahur yiyemez. Zira o, sabaha girdiğinden emin değildir. Aynı şekilde karanlık bir evde olup fecrin doğup doğmadığından emin olmayan bir kimsenin şüpheli hâldeyken sahur yemesi caiz olmaz. Bunu caiz görüp şüphe hâlini geçersiz sayarsa, her yerde şüpheyi geçersiz sayması, cinsel ilişki ve benzeri sakıncalı olmadığından emin olmadığı şeyleri yapması gerekir. Böyle yapması durumunda da Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şüpheli şeylerden uzak durma ve şüpheyi bırakıp kesin bilgiye yönelme emrine muhalefet etmiş ve Müslümanların icmasına aykırı davranmış olur. Çünkü Müslümanlar, kişinin tanımadığı ama kendisinin eşi olduğundan şüphe ettiği bir kadınla cinsel ilişkide bulunmasının caiz olmadığı hususunda görüş birliği etmişlerdir. Aynı şekilde bir kişi eşlerinden birinin adını verip belirleyerek boşar da sonra hangisini boşadığını unutursa onlardan hiçbiriyle ilişkide bulunması caiz olmaz. Fakihler bu hüküm üzerinde görüş birliği etmişlerdir. Ancak boşadığı eşin hangisi olduğunu hatırladıktan sonra diğerleriyle ilişkide bulunabilir.

"Fecrin doğup doğmadığından şüphe eden kimse sahur yerse, o günün orucunu kaza etmesi gerekir" sözüne gelince; biz deriz ki:

Şüpheli işi yapmak caiz olmadığı gibi, fecrin doğup doğmadığından şüphe eden kimsenin sahur yemesinden ötürü kaza gerektiğini söylemek de doğru olmaz. Farzda beraet-i zimmet asıl olduğuna göre, bu durumdaki bir kişiyi kaza ile yükümlü kılmak caiz olmaz.

(أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ اِلٰى نِسَائِكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ)

"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı... Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için" ayeti, oruç gecelerinde yatsıdan veya uyuduktan sonra yeme, içme ve cinsel ilişkide bulunma yasağını neshetmiştir.

[Bakara 187. Ayetinden Çıkan Hükümler]

Bu ayet, şu hükümlere delalet etmektedir:

1-Sünnet, Kur'an ile neshedilebilir. Çünkü önceki yasak Kur'an ile değil, sünnet ile sabit olmuş bir yasaktı. Sonra Kur'an'da zikredilen mübahlık ile neshedildi.

2-Geceden kalma cünüplük, orucun geçerliliğine engel teşkil etmez. Çünkü ayette, gecenin evvelinden sonuna kadar cinsel ilişkide bulunmanın mübah olduğu bildirilmektedir. Bununla birlikte şu da bilinmektedir ki bir kişi, gecenin sonunda cinsel ilişkide bulunur da bu ilişkisini fecrin doğuşu esnasında tamamlarsa, cünüp olarak oruca başlamış olur. Bununla birlikte orucunun geçerli olacağına hükmedilmiştir. Zira Yüce Allah, (ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ) **"Sonra da akşama kadar orucu tam tutun"** buyurmuştur.

3-Ayette, çocuk sahibi olmak için gayret göstermeye teşvik edilmiştir: (وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ) **"Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın."**

Bazıları ayeti bu şekilde te'vil etmişlerdir. Ayetin lafzı, bu te'vile müsaittir.

4-Ayette, Kadir gecesinin Ramazan ayında olduğuna delalet edilmektedir. Çünkü İbn Abbas *radıyallahu anh*, ayeti bu şekilde te'vil etmiştir. Ayetin lafzının bu te'vile ihtimali olmasaydı, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* böyle bir te'vilde bulunması caiz olmazdı.

5-Önceki kısımlarda açıkladığımız şekilde te'vilde bulunanların te'viline dayanarak, bu ayette Allah'ın tanıdığı ruhsatlardan yararlanmaya davet vardır.

6-(اُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ اِلٰى نِسَائِكُمْ) **"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı"**ayetinin başından, (حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ) **"ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar"** kısmına değin buyurmakla bu ayet, gecenin fecr-i saniye, yani gerçek şafağa kadar devam ettiğine delalet var-

dır. Böylece gecenin fecre kadar devam ettiği, fecrin doğmasından sonra ise gündüzün başladığı ispatlanmış olmaktadır.

7-Ayet, oruç tutacak olan kişinin, fecrin doğduğunu kesin olarak tespit etmesine kadar yemesinin, içmesinin ve cinsel ilişkide bulunmasının mübah olduğuna delalet etmektedir. Fecrin doğup doğmadığından şüphede olması durumunda ise bunları yapması sakıncalı değildir. Çünkü şüphe varken, fecrin doğuşunun kesin olarak tespitinden söz edilemez. Bu hüküm, fecrin doğuşu esnasında onu doğduğunu tespit edebilen kimse hakkındadır. Havada görüşe engel olan bulut ve benzeri bir şeyin olması, gözlem yapan kişinin gözünün zayıflığı ve sair sebeplerden dolayı fecrin doğuşunu vaktinde tespit edemeyen kimse, önceki fasıllarda açıkladığımız sebeplerden ötürü bu ilahî hitabın kapsamına girmez.

Yasaktan sonra mübah kılma ifadelerinin gelmesi, emir kipinde kullanılan ifadelerin vaciplik anlamına gelmediğini gösterir. Çünkü kayıtsız olarak kullanılan mutlak lafzın hükmü böyledir. Buna örnek olarak şu ayetler gösterilebilir:

(وَاِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا)

“İhramdan çıktığınızda (isterseniz) avlanın.”[64]

(فَاِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْاَرْضِ)

“Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın.”[65]

Bununla birlikte bu, bazı şeyleri yeyip içmenin mendup olmasına engel değildir. Bu, gecenin sonunda sahur olarak yenilip içilen şeylerdir.

Abdulbaki b. Kani’nin bildirdiğine göre Enes *radıyallahu anh*, Peygamber’in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(تَسَحَّرُوا, فَإِنَّ فِي السُّحُورِ بَرَكَةً)

64 Mâide, 5/2
65 Cum’a, 62/10

"Sahura kalkın. Şüphesiz sahurda bereket vardır."[66]

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Amr b. Âs'ın azatlısı Ebu Kays, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(إِنَّ فَصْلَ مَا بَيْنَ صِيَامِنَا وَصِيَامِ أَهْلِ الْكِتَابِ أَكْلَةُ السُّحُورِ)

"Bizim orucunuzla ehl-i kitabın orucu arasındaki fark, sahur yemektir."[67]

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre İbn Ömer *radıyallahu anh,* Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(نعم غداء المؤمن السحور إن الله وملائكته يصلون على المتسحرين)

"Sahur, müminin ne güzel bir kahvaltısıdır. Şüphesiz Allah ve melekleri, sahura kalkanlara rahmet edip istiğfarda bulunurlar."[68]

Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* sahura kalkmaya teşvikte bulunmuştur.

(وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ)

"Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için" ayetinde sözü edilen yeme ve içme ile sahurun kastedilmiş olmasına engel bir şey yoktur. Şu halde sahur yemeye ayetle de davet edilmiş olmaktadır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Yukarıdaki ayet, oruç gecelerinde bir şeyler yeme ruhsatını içermektedir. O da gecenin evvelinde yenen yemek anlamınadır. Yoksa sahur yemek anlamında değildir. Aynı ayetin lafzının, hem mendupluğu hem de ruhsatı içermesi nasıl mümkün olur?"

66 Buhari, Savın, 20
67 Nesai, Sünen, Siyam, 27
68 Suyuti, Câmiu'l-Ahadis: 22/270

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu söylediğimiz, ayetin zahirî ile sabit olmuş bir şey değildir. Biz, sünnetin zahirine dayanarak böyle bir çıkarsamada bulunduk. Ayetin zahirî, açıkladığımız gibi (oruç gecesinde yeyip içmenin mendup olduğu değil), mübah olduğu manasına gelmektedir.

8-Ayette, sınırın (fecrin doğuş anının), (حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ) **"Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için"** ayeti ile takdir edilen yeme-içme hükmüne (yani gayenin mugayyaya) dâhil olmayacağına delalet vardır. Yani fecir doğunca yeme-içme serbestliği sona erer.

Cenab-ı Allah, ayetin devamında şöyle buyuruyor:

(ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ)

"Sonra da akşama kadar orucu tam tutun."

Bu ibarede gece, oruç için bir sınır olarak belirlenmiştir ve bu sınır, orucun süresine dâhil değildir. Ancak gaye, bazı yerlerde mugayyaya dâhil olmuştur. Buna şu örnekleri gösterebiliriz:

(وَلَا جُنُبًا اِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتّٰى تَغْتَسِلُوا)

"-Yolcu olmanız durumu müstesna- cünüp iken yıkanıncaya kadar namaza yaklaşmayın."[69]

Burada gaye, gusülden sonra namaz kılmanın mübah oluşudur.

(وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ)

"Dirseklere kadar ellerinizi yıkayın."

69 Nisâ, 4/43

(وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِ)

"Her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın."[70]

Bu ibarelerde gaye/sınır olan dirseklerle topuklar, mugayya ve murad olan yıkama sınırının içine girmiştir. (Yani abdest alırken buraların da yıkanması gerekmektedir.) Bu esastan hareketle denilebilir ki gaye, bazen mugayyaya dâhil olur, bazen de olmaz. Dâhil olması için de olmaması için de delile ihtiyaç vardır.

(ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ)

"Sonra da akşama kadar orucu tam tutun" buyruğunun geceleyin mübah kılınan yeme, içme ve cinsel ilişkiye atfedilmesi, tutulması emredilen orucun bunlardan uzak durmak olduğuna delalet etmektedir. Şer'î orucun mana ve gerekleri anlatılırken bu husus da açıklanmıştı. Bilindiği gibi şer'î orucun gereklerinden bazısı şart bazısı da bir takım şeylerden uzak durmaktır.

(ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ)

"Sonra da akşama kadar orucu tam tutun" buyruğu, Ramazan'da orucunu mazeretsiz olarak bozan kimsenin, bozduktan sonra yemeye ve içmeye devam etmesinin caiz olmadığına, akşama kadar oruçlu gibi davranması gerektiğine delalet vardır. Zira bu şekilde oruçlu gibi davranmak da bir nevi oruçtur. Rivayet olunduğuna göre aşure gününde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Medine'nin Avali semtine haber salarak, ***"Bir şeyler yemiş olan, günün geri kalan kısmında oruç tutsun (oruçlu gibi davransın). Bir şeyler yememiş olan da orucunu tamamlasın"*** buyurmuştu. Görüldüğü gibi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*bir şeyler yemiş olanın da günün geri kalan kısmında oruçlu gibi davranmasını oruç olarak adlandırmıştır.

70 Mâide, 5/6

Eğer denilse ki:"Günün geri kalan kısmında oruçlu gibi davranmak şer'î oruç olmasaydı, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bunu oruç olarak adlandırmazdı. Zira (ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ) **"Sonra da akşama kadar orucu tam tutun"** buyruğu ile kastedilen; sözlük anlamdaki oruç değil, şer'î oruçtur."

Buna karşı şöyle denilebilir: Bu, kaza gerektirmekle birlikte bize göre de şer'î bir oruçtur. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bunu emretmiştir. Kaza gerektirmesi, onu sevap kazandıran mendup bir oruç olmaktan çıkarmaz. Aşure orucuyla ilgili bu hadis, Ramazan'da oruca niyet etmeksizin sabahlayan bir kimsenin o gün akşama kadar oruçlu gibi davranması gerektiğine, yeme, içme ve cinsel ilişkide bulunmak gibi oruca aykırı bir şey yapmamış ise orucunun geçerli olacağına delalet etmektedir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Bahsedilen hadisteki emrin zahirî manası, orucu tamamlamayı gerektirmektedir. Tamamlama ifadesi ise, sahih olarak başlanan bir şey için kullanılır. Oysa niyet etmeksizin sabahlayan bir kimse oruca sahih bir şekilde başlamış değildir ki, orucu tamamlama emrine muhatap olsun."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Oruçlunun uzak durması gereken şeylerden uzak durmuş olarak sabahladığına göre bu kişi, oruca sahih bir şekilde başlamış olur. Önce de açıkladığımız gibi oruçlunun uzak durması gereken şeylerden uzak durmakla her ne kadar bazen farz veya nafile oruç tutulmuş sayılmasa da yapılan bu uzak durma işine şer'î oruç denilebilmektedir. Bunun doğruluğuna şu hüküm de delalet etmektedir: Büyük İslam merkezlerinin fakihleri, Ramazan ayı dışında oruca niyet etmeksizin sabahlayan ve oruçlunun uzak durması gereken şeylerden de uzak duran bir kimsenin nafile niyetiyle oruca başlamasının caiz olduğu ve bu şekilde tuttuğu orucun geçerli olacağı hususunda görüş birliği etmişlerdir. Niyet etmesinden önce geçen sürede şer'î kurallara uygun olarak oruçlu sayılmasaydı, niyet etmesinden sonra da kendisini oruçlu saymak caiz olmazdı. Sizin de kabul edeceğiniz gibi, bu kişi imsaktan sonra bir şeyler yemiş, içmiş olsa ve sonra da nafile oruca niyet etse, orucu geçerli olmaz. Bu anlattıklarımıza göre (ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ) **"Sonra da akşama kadar orucu tam tutun"** buyruğunun, daha önce bir şey yememiş ve iç-

memiş olmak kaydıyla Ramazan'da gündüzden bir süre geçtikten sonra oruca niyet etmenin caiz olduğuna delaleti sahih olmaktadır.

Doğrusunu Allah bilir.

Başlanan Nafile Orucun Tamamlanması Gerekir

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ)

"Sonra da akşama kadar orucu tam tutun."

Bu ayet, nafile oruca başlayan kimsenin başladığı bu orucu tamamlaması gerektiğine delalet etmektedir. Zira yüce Allah (اُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ اِلَى نِسَائِكُمْ) **"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı"** buyurmuştur. Bu hüküm, insanların sabahında oruç tutacakları diğer geceleri de kapsayan genel nitelikte bir hükümdür. Bunu, başka geceleri dışlayıp sadece Ramazan geceleriyle sınırlı kılmak doğru olmaz. Böyle yaptığımız takdirde, genel nitelikteki bir nassı herhangi bir delil olmaksızın tahsis etmiş oluruz. Ayetin lafzının hükmü, nafile oruç tutulacak günlerin gecesinde yeme ve içmenin mübahlığı manasında kullanılırsa, bu lafızla bu mananın kastedildiği sabit olur. Böyle olur da sonra (ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ) **"Sonra da akşama kadar orucu tam tutun"** ibaresi ona atfedilirse o zaman bu, farz veya nafile olarak sahih şekilde başlanan orucun tamamlanmasını gerekli kılar. (Bu ayetteki orucu tam tutma emri ve diğer) ilahî emirler, vaciplik ifade ederler. Şu hâlde nafile veya farz bir oruca başlamış olan bir kimsenin mazeretsiz olarak bu orucunu bozması caiz olmaz. Ayetin açık hükmüne istinaden bu oruca devam edip tamamlaması gerektiğine göre, başlanan nafile oruç artık kendisine vacip hâle gelir. Bozduğu takdirde, diğer vacipler gibi kaza etmesi gerekir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Bu ayetin farz oruç hakkında nazil olduğu rivayet edilmiştir. Hükmünün de farz oruçla sınırlı olması gerekir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Ayetin bir sebepten dolayı inmiş olması, bize göre hükmünün genel olmasına engel değildir. Zira bizim usûlümüze göre; hüküm lafza göredir, sebebe göre değildir. Eğer hüküm sebeple sınırlı olsaydı, o zaman bu ayetin hükmünün, asr-ı saadette Ramazan gecelerinde eşleriyle cinsel ilişkiye girerek kendi nefislerine zulmetmiş olan sahabilerle sınırlı olması gerekirdi. Fakihlerin tamamı bu ayetin lafzının, hem o sahabiler hem de onların durumunda olan diğer kimseler hakkında genel hüküm ifade ettiği hususunda görüş birliği etmişlerdir. Bu da ayetin hükmünün sadece o sahabilerle sınırlı olmadığına, onlardan başka diğer insanlarla ve Ramazan dışındaki diğer oruç geceleriyle de ilgili olduğuna delalet etmektedir. Bu anlattıklarımıza bakıldığında, (ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ) **"Sonra da akşama kadar orucu tam tutun"** ayetinden, başlanan orucu tamamlamanın vacip olduğuna dair yaptığımız çıkarsamanın sahih olduğu görülecektir. Ancak fakihler, bu mesele hakkında farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed ve Züfer dediler ki: "Nafile oruca veya nafile namaza başlayan bir kimse, bu orucunu veya namazını bozar ya da bozulmasına sebep olan bir arıza kendisinde meydana gelirse, bozduğu veya bozulan orucunu ya da namazını kaza etmesi gerekir." Kendisinin bozması durumunda kaza etmesi gerektiği görüşüne Evzai de katılmıştır.

Hasan b. Salih dedi ki: "Nafile namaza başlayan kimsenin en azından iki rekât kılması gerekir."

Mâlik dedi ki: "Başladığı nafile orucu veya namazı kendisi bozarsa kaza etmesi gerekir. Ama bu orucunun veya namazının bozulmasına sebep olan bir arıza kendisinde meydana gelirse, kaza etmesi gerekmez."

Şafiî (rahimehullah) dedi ki: "Nafile olarak başladığı orucu veya namazı bozarsa kaza etmesine gerek yoktur."

İbn Abbas *radıyallahu anh* ile İbn Ömer'in *radıyallahu anh* bu meselede bizim söylediklerimizi söyledikleri rivayet edilmiştir.

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Osman el-Betti, Enes b. Sirin'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir gün oruç tuttum. Ama bende

hâlsizlik meydana geldi. Orucumu bozdum. Ne yapmam gerektiğini İbn Abbas *radıyallahu anh* ile İbn Ömer'e *radıyallahu anh* sordum. Her ikisi de bozduğum orucun yerine bir gün oruç tutmam gerektiğini söylediler."

Talha b. Yahya, nafile oruçla ilgili olarak Mücahid'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Nafile oruç, kişinin kendi malından çıkarıp verdiği sadaka gibidir. Dilerse verir, dilerse vermez."

Nafile olarak başladığı hacc ve umreyi bozan kişinin bunları kaza etmesi gerektiği hususunda fakihler arasında farklı görüş ortaya koyan yoktur. Ama nafile olarak hacc veya umre ihramına giren bir kimse daha sonra ihsarlı duruma düşerse, bu kimsenin ne yapması gerektiği hususunda fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri ve onlara tabi olanlar dediler ki: "İhsarlı duruma düşen kimsenin, yapamadığı haccını ve umresini kaza etmesi gerekir."

Mâlik ve Şafiî, kaza etmesinin gerekmediğini söylemişlerdir.

Önceki sayfalarda anlattığımız (ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ) **"Sonra da akşama kadar orucu tam tutun"** ayetinin delaleti, nafile olarak başlanan orucun ister mazerete binaen ister mazeretsiz olarak bozulması durumunda kaza edilmesini gerektirmektedir. Çünkü bu ayet, başlandıktan sonra nafile orucun vacip hale gelmesini gerekli kılmaktadır. Vacip olunca da ister mazerete binaen ister mazeretsiz olarak bozulsun, Allah'ın vacip kıldığı oruç, namaz ve diğer vacibattan olan adaklar gibi kaza edilmesi gerekir.

Başlanan nafile ibadetin vacip hale gelmesini gerektiren bu ayetin bir benzeri şu ayettir:

(وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ اِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللّٰهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا)

"Kendisine uyanların kalplerine şefkat ve merhamet duygusu koyduk. (Kendiliklerinden) icat ettikleri ruhbanlığagelince; biz onu

onlara farz kılmamıştık. Allah'ın rızasını kazanmak için onu kendileri icat etmişlerdi. Fakat ona da gereği gibi uyınadılar."[71]

Farz veya vacip olmayan bir şeyi kişinin kendi isteğiyle icat etmesi, bazen fiille bazen de sözle olabilir. Cenab-ı Allah, ruhbanlığı icat ettikten sonra gereğini yapmayıp onu terkedenleri yermiştir. Bu da gösteriyor ki bir kimse, yapmakla yükümlü olmadığı bir ibadeti yapmaya başlar veya onu kendine vacip kılacak bir şey söyler (adakta bulunur) ise, artık o ibadeti tamamlamakla yükümlü olur. Tamamlamadan yarıda keserse, onun gereğini tam olarak yerine getirmiş olmaz. Yergi ise ancak vacipleri terk etmekle hak edilir. Bu da gösteriyor ki, başlanan nafile ibadetin vacip hâle gelmesi, adak ve kişinin bir şeyi yapmayı sözlü olarak kendine vacip kılması gibidir. Bu hususta şu ayet delil olarak ileri sürülmektedir:

(وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ اَنْكَاثًا)

"İpliğini iyice eğirip büktükten sonra (tekrar) çözüp bozan kadın gibi olmayın."[72]

Cenab-ı Allah bu ayeti, Allah'a söz veren veya Allah adına yemin edip de yemininin ve sözünün gereğini yapmayan kimseler hakkında misal vermiştir. Bu ayet, nafile bir ibadete başlayan herkes hakkında genel bir hüküm niteliğindedir. Buna göre nafile ibadete başlandıktan sonra yarıda kesilmesi yasaklanmış olmaktadır. Çünkü başladığı ibadeti yarıda kesen kimse, kestiği yere kadar sahih olarak yaptığı kısmı bozmuş ve ipliğini iyice eğirip büktükten sonra tekrar çözüp bozan kadın konumuna düşmüş olur. Bu da nafile olarak bir ibadete başlayan kimsenin, ipliğini iyice eğirip büktükten sonra tekrar çözüp bozan kadın konumuna düşmemek için bu ibadetini tamamlamasını gerektirmektedir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Bu ayet, pekiştirdikten sonra ahdini ve yeminini bozan kimse hakkında nazil olmuştur. Çünkü Yüce Allah, önce (وَاَوْفُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ اِذَا عَاهَدْتُمْ) **"Antlaşma yaptığınız zaman, Allah'a karşı verdiğiniz sözü yerine getirin"** buyurmuş, sonra da (وَلَا

71 Hadid, 57/27
72 Nahl, 16/92

(وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ اَنْكَاثًا) **"İpliğini iyice eğirip büktükten sonra (tekrar) çözüp bozan kadın gibi olmayın"** cümlesini önceki buyruğa atfetmiştir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu ayetin bir sebebe dayalı olarak nazil olması, lafzının genel hüküm ifade etmesine engel değildir. Bu kuralı daha önce birkaç yerde açıklamıştık.

Nafile olarak başlanan ibadeti yanda kesme durumunda kaza edilmesi gerektiğine şu ayet de delalet etmektedir: (وَلَا تُبْطِلُوا اَعْمَالَكُمْ) **"Amellerinizi boşa çıkarmayın."**[73]

Şunu biliyoruz ki oruç tutmada farzın yerini bulması için en azından bir tam gün tutulması, namazda da farzın yerini bulması için en azından iki rekât kılınması gerekmektedir. Nafile de olsa yapılan ibadetin sahih olması ve insanı Allah'a yakın kılan bir amel olabilmesi için, kendi içindeki farzların yerine getirilmesi gerekir. Bu ibadetin geçerli olması için şartlarının yerine getirilmesine ihtiyaç vardır. Bilindiği gibi nafile oruç da cinsel ilişkiden, yemekten ve içmekten uzak durmak bakımından aynen farz oruç gibidir. Aynı şekilde nafile namazda da, farz namazda ihtiyaç duyulan kıraat, taharet ve setr-i avret gibi farzların yerine getirilmesine ihtiyaç vardır. Farz namazın bir rekât olarak kılınması, (Ramazan) orucunun günün bir kısmında tutulması sahih olmadığı gibi, bu hükmün nafilelerde de aynen geçerlidir. Şu hâlde nafile bir ibadete başlayan bir kimse bu ibadeti tamamlamadan bozarsa, ibadeti iptal etmiş ve bozduğu ana kadar yaptığının sevabını da boşa çıkarmış olur. Yüce Allah'ın (وَلَا تُبْطِلُوا اَعْمَالَكُمْ) **"Amellerinizi boşa çıkarmayın"** buyruğu, başlanan nafile ibadetin tamamlanmadan yanda bırakılmasına manidir. Çünkü Yüce Allah, başlanan nafile ibadetin iptal edilmesini yasaklamıştır. Tamamlanması gerektiğine göre, mazerete binaen veya mazeretsiz olarak yanda kesilmesi durumunda da kaza edilmesi gerekir.

Başlanan nafile ibadetin tamamlanması ve yanda bırakılmaması gerektiğine sünnetten delilimiz şu rivayetlerdir: Rivayet olunduğuna göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, vitrin bir rekât olarak kılınmasını ya-

---

73 Muhammed, 47/33

saklamıştır. Bu da vitrin tam olarak kılınmasını gerektirmektedir. Tam kılınmadığı ve yarıda bırakıldığı takdirde kaza edilmesi gerekir. Yine kişi kendisi bozar veya iradesi dışında bozulmasına sebep olan bir arıza kendisinde meydana gelirse, diğer vaciplerde olduğu gibi bu namazı kaza etmesi gerekir.

Başlanan nafile ibadetin tamamlanması ve yarıda bırakılmaması gerektiğine şu rivayet de delalet etmektedir:

Haccac b. Amr el-Ensari, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(مَنْ كُسِرَ أَوْ مَرِضَ أَوْ عَرَجَ، فَقَدْ حَلَّ، وَعَلَيْهِ الْحَجُّ مِنْ قَابِلٍ)

"Bir yeri kırılan veya hastalanan ya da topal olan kimsenin ihramdan çıkması caiz olur. Ertesi sene haccetmesi gerekir."[74]

İkrime dedi ki: Ben bu hadisi, İbn Abbas *radıyallahu anh* ile Ebu Hureyre'ye *radıyallahu anh* sordum. "Doğru söylemiş" dediler.

Böylece bu hadisin ravilerinin sayısı üçe çıkmış oldu.

Bu hadis iki manaya delalet etmektedir:

1-Hacca başladıktan sonra artık sonuna kadar devam edilip tamamlanması gerekir. Çünkü hadiste farz hacc ile nafile hacc ayrımı yapılmamıştır.

2-Elinde olmayan sebeplerle de olsa hacc ihramından çıkan kişinin, tamamlayamadığı haccı kaza etmesi gerekir.

Başlanan nafile ibadetin tamamlanması ve yarıda bırakılmaması gerektiğine delalet eden rivayetlerden biri de şudur:

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Urve b. Zübeyr, Hz. Aişe'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir:

---

74 İbn Mâce, Menasik, 85

"Bana ve Hafsa'ya yemek hediye edilmişti. İkimiz de oruçluyduk. O yemeği yiyerek orucumuzu bozduk. Sonra Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* geldi. Kendisine, "Ey Allah'ın Resûlü! Bize yemek hediye edildi. İştahımız çekti. Orucumuzu bozduk" dedik.

Şöyle buyurdu:

(لَا عَلَيْكُمَا صُومَا مَكَانَهُ يَوْمًا آخَرَ)

"Size vebal yok. Bozduğunuz orucun yerine başka bir gün oruç tutun."[75]

Bu rivayet, bozulan nafile orucun kaza edilmesi gerektiğine delalet etmektedir. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* Hz. Aişe ile Hz. Hafsa'ya oruçlarının çeşidini sormadan bu cevabı vermişti.

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Urve, Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ben ve Hafsa, nafile oruca niyetlenmiş olarak sabahladık. Bize yemek hediye edildi. (O yemeği yiyerek) orucumuzu bozduk. Hafsa, bunu Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem* sordu. O da bozduğumuz orucu kastederek, (اقضيا يومًا مكانه) ***"Yerine bir gün kaza edin"***[76] buyurdu.

Abdulbaki b. Kani, başka bir senetle de buna benzer bir hadisi Hz. Aişe'den *radıyallahu anh* rivayet etmiştir. Abdulbaki b. Kani, Zühri kanalıyla da aynı hadisi rivayet etmiştir.

Hadis âlimleri bu hadisin senedi hakkında ta'n edici bazı ifadeler kullanmışlardır.

Abdulbaki b. Kani bu hadisin senedi hakkında şöyle dedi: Bişr b. Musa'nın bildirdiğine göre Humeydi şöyle demiştir: "Bu hadisi Süfyan, Zühri'den naklettiğini söyledi. Sonra Zühri'ye, "bu hadisi Urve b. Zübeyr

---

75 Ebu Davud, Siyam, 73
76 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 4/464

mi Hz. Aişe'den *radıyallahu anh* nakletti?" diye soruldu. Zühri, "Bunu Urve rivayet etmiş değildir" diye cevap verdi."

Humeydi dedi ki: Birden fazla kişi, Muammer'in şöyle dediğini bana haber verdi: "Eğer bu hadis, Zühri tarafından rivayet edilmiş olsaydı, ben bunu unutmazdım."

Bunların böyle demiş olmaları bu rivayeti bizim nezdimizde geçersiz hâle getirmez. Çünkü Zühri böyle demekle bu hadisi Urve'den dinlemediğini, ondan başkasından dinlediğini kastetmiş olabilir. Bu durumda bu hadis, en fazla Urve kanalıyla gelen mürsel bir hadis olabilir. Ondan mürsel olarak gelmesi de bu hadisi bize göre geçersiz hâle getirmez.

Muammer'in "Eğer bu hadis Zühri tarafından rivayet edilmiş olsaydı, ben bunu unutmazdım" demesi, pek önemli değildir. Çünkü başkasından gelen hadisleri unutması mümkün olduğu gibi, Zühri'den gelen hadisleri de unutması mümkündür. En fazla, Muammer bunu Zühri'den dinlememiştir. Ama başkası bu hadisi Zühri'den dinlemiştir. Muammer de aynı hadisi, Zühri'den dinlemiş olan başka bir şahıstan dinleyip rivayet etmiştir. Bu da hadisi bize göre geçersiz hâle getirmez. Urve'nin azatlısı Zemil de bu hadisi Urve'den rivayet etmiştir.

Bu hadisin senedini ta'n edenler, İbn Cüreyc'in Zühri'ye söylediklerini ele alırlar. İbn Cüreyc, Zühri'ye "Sen bu hadisi Urve'nin kendisinden mi dinledin?" diye sormuş, o da, "Abdulmelik'in kapısında duran bir adam bana bu hadisi nakletti" demiştir. Başka bir rivayette de kapıda duran adamın Süleyman b. Erkam olduğu ifade edilmiştir. Her ne hâlde olursa olsun, fakihlerin mezhebine göre bu rivayette, hadisi geçersiz kılan bir unsur mevcut değildir. Hadis âlimlerinin bu gibi itirazları hadisi geçersiz kılmaz. Onlara göre de bu, anılan hadis için bir eleştiri ve ta'n sebebi değildir.

Hasif'in bildirdiğine göre İkrime, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Hafsa ve Hz. Aişe (nafile) oruçlu olarak sabahladılar. Kendilerine bir yemek hediye edildi. O yemeği yiyerek oruçlarını bozdular. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, o günün yerine bir gün kaza orucu tutmalarını emretti."

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Hasan, Ebu Said el-Hudri'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Aişe ile Hz. Hafsa oruçlu olarak sabahladılar. Kendilerine bir yemek hediye edildi. O yemeği yerlerken Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* yanlarına geldi. ***"Siz bu gün oruçlu değil miydiniz?"*** diye sordu. "Evet, oruçluyduk" demeleri üzerine, ***"Bu günün yerine bir gün kaza edin. Bir daha da böyle yapmayın"*** buyurdu.

Bu hadis başka bir tarikten de rivayet edilmiştir:

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Urve b. Zübeyr, Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ben ve Hafsa, nafile oruca niyetlenerek sabahladık. Bize bir yemek hediye edildi. Yemek hoşumuza gitti. Orucumuzu bozduk. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* geldiğinde Hafsa acele ederek -o, babasının kızı idi- benden önce Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* sordu. O da, ***"Bozduğunuz orucun yerine bir gün kaza edin"*** buyurdu.

Haccac b. Ertat, Zühri tarikiyle Urve'den naklen Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* aynı hadisi rivayet ettiğini söylemiştir. Ubeydullah b. Ömer'in bildirdiğine göre Nâfi, Abdullah b. Ömer *radıyallahu anh* bu olayı anlattığını söylemiş, ancak bu rivayette Hz. Aişe ile Hz. Hafsa'nın bozdukları orucun nafile olduğundan söz edilmemiştir.

Bu meşhur ve müstefiz rivayetler birkaç tarikten nakledilmiştir. Bazısında Hz. Aişe ile Hz. Hafsa'nın nafile oruca niyet etmiş olarak sabahladıkları ifade edilirken bazısında ise "nafile" kelimesi geçmemektedir. Ancak hepsinde de bozulan orucun kaza edilmesi emri vardır.

Başlanan nafile orucun bozulması durumunda kaza edilmesi gerektiğine delalet eden rivayetlerden biri de şudur:

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Ebu Hureyre *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(مَنْ ذَرَعَهُ الْقَيْءُ، فَلَيْسَ عَلَيْهِ قَضَاءٌ، وَمَنْ اسْتَقَاءَ عَمْدًا فَلْيَقْضِ)

"Kendiliğinden kusan kimsenin orucunu kaza etmesi gerekmez. Ama bilerek kendi müdahalesi sonucu kusan kimse orucunu kaza etsin."[77]

Bu hadis, nafile oruç tutan kimsenin bilerek kendi müdahalesi sonucu kusması durumunda orucunu kaza etmesi gerektiğine delalet etmektedir. Çünkü Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* burada nafile orucu tutan ve farz orucu tutan şeklinde bir ayrım yapmamıştır.

Başlanan nafile orucun bozulması durumunda kaza edilmesi gerektiğine delalet eden mantıkî bir delil şudur:

Fakihlerin tamamının ittifakına göre bir kimse nafile olarak bir sadaka verir de fakir kişi o sadakayı teslim aldıktan sonra veren kişi artık o sadakayı fakirden geri alamaz. Zira geri alması durumunda, sevap kazanmasına vesile olan hayrı iptal etmiş olur. Aynı şekilde nafile olarak namaza duran veya oruca başlayan bir kimsenin de, başlamış olduğu bu ibadetleri tamamlamadan yarıda kesmesi caiz olmaz. Aksi hâlde fakirin teslim almış olduğu sadaka konumunda olan bu ibadetlerin o ana kadar yapmış olduğu kısmından hâsıl olan sevabı iptal etmiş olur.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Yarıda kesilen bu nafile namazla oruç, fakirin henüz teslim almadığı bir sadaka konumundadır. Çünkü yarıda kesen kişi, namazın ve orucun geride kalan kısımlarını yerine getirmekten imtina etmiştir. Dolayısıyla kendisi, nafile sadakayı fakire teslim etmeye yanaşmayan kimse konumundadır."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Durum sadece bu anlattığınızdan ibaret olsa, söyledikleriniz doğru olur. Lâkin nafile ibadeti tamamlamadan yarıda bırakma durumunda o ana kadar yapılan kısım iptal edilmiş olur. Böyle bir şeyin yapılması da doğru değildir. Bu durumda o kişinin bu ibadeti kaza etmesi gerekir. Bilindiği gibi gündüzün sadece bir bölümünde oruç tutup diğer bölümünde tutmamak sahih olmaz. Gündüzün ilk saatlerinde bir şeyler yemiş olan kimsenin, gündüzün sonraki saatlerinde oruç tutması sahih olmaz. Aynı şekilde gündüzün ilk saatlerinde oruçlu olup sonraki saatlerinde orucunu açması durumunda o gün oruçlu

77 Tirmizi, Ebvabu's-Savm, 25

olmaktan çıkmış ve o ana kadar tuttuğu orucu hükümsüz hâle getirmiş, fakir tarafından teslim alınan sadakasını geri almış gibi olur ki, bu sadakayı tekrar fakire iade etmesi gerekir. Nafile olarak hacc veya umre ihramına giren ancak bu ibadetlerini ifsad eden bir kimsenin haccını veya umresini kaza etmesi gerektiği hususunda fakihlerin tamamı ittifak etmiştir. İşte bu ittifak da, başlanan nafile orucun bozulması durumunda kaza edilmesi gerektiğine delalet etmektedir. Çünkü nafile oruca başlamak, (adaklarda olduğu gibi) o ibadeti kişinin sözlü olarak kendine vacip kılması gibidir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Nafile hacc veya umre ihramına giren kimsenin bu ibadetleri ifsad etmesi durumunda kaza etmesi gerekir. Çünkü bunların fasid hale gelmesi, kişiyi bu ibadetlerin dışına çıkarmış olmaz. Haccve umre, namaz ve oruç gibi diğer ibadetlere benzemez. Namaz kılmakta veya oruç tutmakta olan bir kişi, bu ibadetleri fasid olunca bunların dışına çıkmış olur."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Aradaki bu fark, başlanmakla vacip hale gelmesi hususunda bu ibadetlerin birbirlerine eşit olmalarına engel teşkil etmez. Nafile olarak hacc veya umre ihramına girmiş olan kimse, bu ihrama girmesi sebebiyle ibadetini tamamlaması ya gerekir ya da gerekmez gibi iki şıktan biri söz konusu olur. Tamamlaması gerekiyorsa, ister ihsarlı duruma düşsün ister kendi fiiliye haccı veya umresi fasid olsun, bozulan bu ibadetini kaza etmesi gerekir. Zira adak veya farz hacc gibi yapılması vacip veya farz olan şeyler fasid olduğunda kaza edilmesi gerekir. Bunların fasid olması, kişinin kendi fiiliyle de olsa kendi fiili dışında bir âmilden de kaynaklansa farketmez. Nafile olarak başlanan hacc veya umre ibadetinin, kişinin kendi fiiliyle ifsad edildiğinde kaza edilmesi gerektiği hususunda görüş birliği ettiğimize göre, ihsarlı duruma düşüldüğünde ve kişinin kendisinden kaynaklanmayan sebeplerle ibadetin devamına imkân kalmadığında da diğer vacipler gibi bu ibadetlerin de kaza edilmesi gerekir. Kaldı ki hasmımızın görüşü sünnetçe de geçersiz kılınmıştır. Bu hususta Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

(مَنْ كُسِرَ أَوْ مَرِضَ أَوْ عَرَجَ، فَقَدْ حَلَّ، وَعَلَيْهِ الْحَجُّ مِنْ قَابِلٍ)

"Bir yeri kırılan veya hastalanan ya da topal olan kimse ihramdan çıkmış olur. Ertesi sene haccetmesi gerekir."[78]

İbadete devam etme engeli kişinin kendisinden kaynaklanmadığı halde yine de Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* devam edilemeyecek olan hacc ve umrenin ertesi yılda kaza edilmesini gerekli görmüştür. Haccve umrede bu hüküm sabit olduğuna göre, bölümlerinden birinin geçerliliği diğer bölümünün yapılmasına bağlı olan ve sahih olması için de tamamlanması şart koşulan namaz ve oruç gibi ibadetlerde de bu hükmün sabit olması gerekir. Diğer farizalarda olduğu gibi kişi kendi fiiliyle veya başkasının fiili sonucunda bu ibadetleri yarıda keserse, daha sonra bunları kaza etmesi gerekir.

Bu görüşümüze muhalefet edenler, Ümmü Hâni'nin *radıyallahu anh* şu rivayetini delil olarak ileri sürmektedirler: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* içtiğinin artığını Ümmü Hâni'ye verdi. O da içti. Sonra, "Ey Allah'ın Resûlü! Ben oruçluydum. Ama artığınızı da geri çevirmek hoşuma gitmedi" dedi. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona şöyle karşılık verdi:

(إِنْ كَانَ قَضَاءً مِنْ رَمَضَانَ فَصُومِي يَوْمًا مَكَانَهُ وَإِنْ كَانَ تَطَوُّعًا فَإِنْ شِئْتِ فَاقْضِيهِ وَإِنْ شِئْتِ فَلَا تَقْضِيهِ)

"Orucun Ramazan orucunun kazası idiyse yerine bir gün tut. Eğer nafile idiyse dilersen kaza edersin, dilemez isen kaza etmezsin."[79]

Bu hadisin hem senedinde hem de metninde ızdırap vardır. Senedindeki ızdırap şudur: Simâk b. Harb bu hadisi bazen Ümmü Hâni'den dinleyen birinden, bazen Ümmü Hâni'nin oğlu Harun'dan veya Ümmü Hâni'nin kızının oğlu Harun'dan, bazen Ümmü Hâni'nin iki oğlundan, bazen de Ümmü Hâni'nin oğlundan ibaresini kullanarak rivayette bulunmuştur.

---

78 İbn Mâce, Menasik, 85

79 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 4/462

Hatta bazen, "Ailemiz bana anlattı ki..." gibi bir ifade kullanmıştır. Rivayetin senedindeki böyle bir ızdırap, o rivayeti nakledenlerin zaptının zayıflığına delalet eder.

Hadisin metnindeki ızdıraba gelince, bu hususta nakledeceklerimiz şunlardır:

- Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Abdullah b. Haris, Ümmü Hâni'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Fetih gününde, yani Mekke'nin fethedildiği günde Fatıma *radıyallahu anh* gelip Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* soluna, Ümmü Hâni de sağına oturdu. Hizmetçi kız biraz içecek getirdi. Ümmü Hâni onu Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem* sundu. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ondan biraz içti. Artanını Ümmü Hâni'ye verdi. O da biraz içti. Sonra, "Ey Allah'ın Resûlü! Orucumu bozdum. Ben oruçluydum" dedi.

- Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona, ***"Sen kaza orucu mu tutuyordun?"*** diye sordu. "Hayır" demesi üzerine Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Tuttuğun oruç, nafile ise sana zarar vermez."

- Bu hadiste ***"Sana zarar vermez"*** ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade, bozulan nafile orucun kaza edilmesinin vacip olmasına engel değildir. Biz de "orucunu bozmuş olması, Ümmü Hâni'ye zarar vermez" diyoruz. Çünkü o, orucunu bozmasının caiz olmadığını bilmiyordu. Veya biliyordu da o içeceği içerek Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* uymanın oruca devam etmekten daha iyi olduğunu düşünerek orucunu bozmuştu.

- Abdullah b. Cafer b. Ahmed b. Faris, Şube'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ümmü Hâni'nin oğlu Ca'de'ye rastladım. Bana Ümmü Hâni'den bahsederek dedi ki: Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onun yanına vardı. O da Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem* içecek sundu. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* biraz içtikten sonra kalanı ona verdi. O da alıp içti. Sonra da "Ey Allah'ın Resûlü!

Ben oruçluydum" dedi. Bunun üzerine Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

(الصَّائِمُ الْمُتَطَوِّعُ أَمِينُ أَوْ أَمِيرُ نَفْسِهِ إِنْ شَاءَ صَامَ وَإِنْ شَاءَ أَفْطَرَ)

"Nafile oruç tutan kendi şahsının yetkilisi veya emiridir. Dilerse orucunu tamamlar, dilerse bozar."[80]

- Ben, Ca'de'ye "Sen bu hadisi Ümmü Hâni'nin kendisinden mi dinledin?" diye sordum. Bana şu cevabı verdi: "Ailem ve Ümmü Hâni'nin azadlısı bu hadisi Ümmü Hâni'den dinlediklerini bana söylediler."

- Simâk, bu hadisi Ümmü Hâni'den dinleyen bir kişiden rivayet etti ve rivayetinde, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu ifade etti: ***"Nafile oruç tutan kişi serbesttir. Dilerse orucunu tamamlar, dilerse bozar."***

- Simâk'ın bildirdiğine göre Ümmü Hâni'nin oğlu Harun, annesinin şöyle dediğini rivayet etmiştir: (Ben orucumu bozduktan sonra) Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Orucun Ramazan orucunun kazası idiyse yerine bir gün tut. Eğer nafile idiyse dilersen yerine bir gün tut, dilersen tutma."***

- Bu rivayetlerin hiçbirinde bozulan nafile orucun kaza edilmeyeceğine dair bir kayıt yoktur. Söylenen tek şey, nafile oruç tutan kişinin serbest olması ve kendi şahsının yetkilisi veya emiri olduğudur. Hiçbirinde Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Ümmü Hâni'ye "Kaza etmekle yükümlü değilsin" dememiştir. Metindeki bu farklılık, bu hadisin mazbut olmadığına delalet etmektedir. Rivayetlerdeki bu lafızlar sabit olsa bile, nafile orucun kaza edilmesinin vacipliğine engel olmazlar. Bunlar en fazla nafile orucu bozmanın mübah olacağı anlamına gelirler. Bozmanın mübah olması, kaza gerekmediğine delalet etmez.

---

80 Darekutni, Sünen, Siyam, 3

"Oruçlu kişi kendi şahsının yetkilisidir", "Oruçlu kişi serbesttir" ifadeleriyle şu kastedilmiş olabilir: Oruçlunun uzak durması gereken şeylerden uzak durmuş, ancak henüz oruca niyet etmemiş olarak sabahlayan kimse dilerse nafile oruca niyet edebilir, dilerse oruç tutmayabilir. Oruçlunun uzak durması gereken şeylerden uzak duran kimse de oruçlu olarak adlandırılır. Nitekim Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* aşure gününde, ***"Bir şeyler yemiş olan, günün geri kalan kısmında yemesin (oruçlu gibi davransın)"*** buyurmuştur. Bunu söylemekle de oruçlunun uzak durduğu şeylerden uzak durmaları gerektiğini kastetmişti. ***"Oruçlu kişi serbesttir", "Oruçlu kişi kendi şahsının yetkilisidir"*** sözleri de bu manaya gelmektedir. Bu hadisin bazı lafızlarında, ***"Dilersen kaza et, dilersen kaza etme"*** gibi ifadelere rastlanacak olursa, bu ravinin yorumudur. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Ümmü Hâni'ye, ***"Orucunu bozman sana zarar vermez", "istersen oruç tutma, oruçlu serbesttir"*** gibi ifadeler kullandığı için ravi bunlara dayanarak böyle bir yorum yapmış olabilir. Hâl böyle olunca da bu anlattıklarınız, kaza etme gereğini ortadan kaldırmaz.

Bozulan nafile orucun kaza edilmesinin gerekli olmadığına dair Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* yoruma kapalı, senedi sahih ve metni de tutarlı bir hadis geldiği sabit olsa bile, kaza etmenin vacip olduğunu öngören rivayetler yine de birkaç bakımdan öncelikli kabulümüz olur.

1-Aynı konuda biri mübah kılan, diğeri ise haram kılan iki rivayet geldiğinde, haram kılan rivayetin esas alınması evlâ olur. Bizim itibar ettiğimiz rivayet, bozulan nafile orucun kaza edilmemesini haram sayan bir rivayettir. Muhaliflerimizin itibar ettiği rivayet ise bunu mübah sayan bir rivayettir. Bu bakımdan bizim esas aldığımız rivayete itibar edilmesi evla olmaktadır.

2-Bozulan nafile orucu kaza etmeyi reddeden hadis önce irad edilmiş bir haberdir. Kaza etmeyi öngören haber ise ondan nakil yapan bir rivayettir. Nakleden haber kabule diğerinden daha layıktır. Mana bakımından öncekinden daha sonra varid olmuştur. Böyle olunca da vürud tarihi bilinmiş gibi olmaktadır.

3-Bozulan nafile orucun kaza edilmesinin vacip olduğunu söyledik. Vacibin terkedilmesi azabı hak ettirir. Mübahın yapılmasıyla azap hak

edilmez. Böyle olunca da bozulan nafile orucun kaza edilmesini vacip sayan rivayetin esas alınması, kaza edilmesini gerekli saymayan rivayetin esas alınmasından evlâ olmaktadır.

Ümmü Hâni'nin *radıyallahu anh* nafile orucu bozmanın mübah oluşunu bildiren rivayetine şu rivayetler ters düşmektedir:

1-Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Ebu Hureyre *radıyallahu anh,* Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(إذا دُعِي أحدُكُم، فليجِبْ، فإن كان مُفْطِرا فليَطْعَمْ، وإن كان صائماً، فليُصَلِّ)

"Biriniz (yemeğe) davet edildiğinde eğer oruçlu değilse yesin. Oruçlu ise namaz kılsın."[81] Ebu Davud, bu hadisi Hafs b. Gıyas'ın da rivayet ettiğini söyledi.

2-Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Ebu Hureyre *radıyallahu anh,* Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(قَالَ إذا دُعِيَ أَحَدُكُمْ إِلَى طَعَامٍ وَهُوَ صَائِمٌ فَلْيَقُلْ إِنِّي صَائِمٌ) ***"Biriniz oruçluyken yemeğe davet edildiğinde, 'Ben oruçluyum' desin."***[82]

Bu iki rivayet, oruçlu kimsenin mazeret olmaksızın orucunu bozmasını yasaklamaktadır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* oruçlunun orucunun farz veya nafile olması arasında bir ayrım yapmamıştır. Görüldüğü gibi birinci rivayette Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Oruçlu ise (yemek sahibine) dua etsin"*** buyurmuştur. Dua ise oruçlu olmama hâline ters düşmektedir. Yine bu hadiste Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* oruçlu ile oruçsuz kimseyi birbirinden ayırmıştır. Oruçlunun orucunu bozması caiz olsaydı, "Davet edildiğinde yemek yesin" derdi.

---

81 Ebu Davud, Savm, 76. Bu hadisteki (فليُصَلِّ) kelimesini yemek sahibine dua etmek şeklinde manalandıranlar da vardır.

82 Ebu Davud, Savm, 76

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Hadisteki (فَلْيُصَلِّ) kelimesiyle dua kastedilmiştir. Dua etmek ise yemek yemeye engel değildir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: (فَلْيُصَلِّ) kelimesi yalın olarak kullanıldığında bildiğimiz rükûlu ve secdeli namaz manasına gelir. Bu kelimeyi herhangi bir delil olmadan bu hadiste dua manasında yorumlamak caiz olmaz. Eğer dua manasında kullanılmış olsaydı, oruçlu ile oruçsuzu birbirinden ayırdığı zaman bu anlattıklarımızdan dolayı oruçlunun orucunu bozmasının caiz olmayacağına delil olurdu.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"«Ben oruçluyum» desin"*** buyruğu, yemeğe davet edilen oruçlu kişinin yemek yemesine orucunun engel olduğuna delalet etmektedir. Biliyoruz ki Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* davete icabet etmeyi selam, hasta ziyareti ve cenazeye katılmak gibi Müslümanın haklarından saymıştır. Bu hadiste davete icabeti men etmesi ve ***"«Ben oruçluyum» desin"*** buyurması, mazeret olmaksızın hiçbir orucu bozmanın caiz olmadığına delalet etmektedir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Ebu Derdâ *radıyallahu anh* ile Cabir'in *radıyallahu anh* nafile orucu bozmakta sakınca görmedikleri rivayet edilmiştir. Ömer b. Hattab *radıyallahu anh* mescide girip bir rekât namaz kıldıktan sonra çıkıp gittiğinde bir adam onun peşine takılarak kendisine "Ey müminlerin emiri! Bir rekât kıldınız!" demiş, Hz. Ömer *radıyallahu anh* de ona "O, nafile bir namazdı. Dileyen fazla, dileyen az kılar" cevabını vermişti."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: İbn Abbas *radıyallahu anh* ile İbn Ömer'in *radıyallahu anh*, nafile orucu bozan kimsenin bu orucunu kaza etmesi gerektiği görüşünde olduklarını rivayet etmiştik. Ebu Derdâ *radıyallahu anh* ile Cabir'den *radıyallahu anh* gelen rivayette, bozulan nafile orucun kaza edilmesinin gerekmediğine dair bir ifade yoktur. O rivayette sadece, orucu bozmanın mübahlığı ifade edilmiştir. Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* hadisinde şu mana kastedilmiş olabilir: Bir kimse kendisine farz olduğunu zannederek bir namaza başlar da namazdayken o namazın kendisine farz olmadığını anlarsa, bu namaz kendisi için nafile olur ve onu tamamlamayıp bırakması caiz olur. Daha sonra onu kaza etmesi de

gerekmez. Rivayet olunduğuna göre Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh*, bir rekât olarak kılınan namazı asla geçerli saymamıştır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "(فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِ) **"Artık Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun."**[83] Bu ayet, bir rekât olarak kılınan namazın geçerli olduğuna delalet etmektedir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu, namazın rekât sayısında değil de kıraatte muhayyerliğe delalet etmektedir. Kıraatte muhayyer olmak, namazın diğer rükünlerinde muhayyer ve serbest olmayı gerektirmez. Bunda rekâtların hükmüne ilişkin bir delalet yoktur.

Şafiî dedi ki: "Temin ettiği kurbanlık hayvanı helâk eden kimse, o kurbanlığın bedelini vermekle yükümlü olur. Bu hüküm diğer ibadetlerde de geçerlidir. (Dolayısıyla orucunu bozan kimsenin, o orucun bedeli olan bir günlük orucu kaza etmesi gerekir.)"

(ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ)

"Sonra da akşama kadar orucu tam tutun" ayetinin delalet ettiği hükümlerden biri şudur: Bir kimse memleketinde mukim iken oruçlu olarak sabahlar, daha sonra gün içinde yolculuğa çıkarsa, orucunu bozması bu ayetin açık anlamının delaletine göre caiz olmaz. Bu ayette oruca başladıktan sonra yolculuğa çıkan kimse ile mukim kimse arasında bir ayrım yapılmamıştır. Yine bu ayette şu hükme de delalet edilmektedir: Fecrin doğmasından sonra gecenin devam etmekte olduğunu zannederek bir şeyler yiyen veya (hava bulutlu olduğu için) güneş görünmez olduğunda battı zannederek bir şeyler yiyen ve sonra da (hava açıldığı için) güneşi gören bir kimsenin o günün orucunu kaza etmesi gerekir. Çünkü yüce Allah, **"Sonra da akşama kadar orucu tam tutun"** buyurmuştur. Bu durumdaki kişi ise orucunu tam tutmamıştır. Çünkü oruç, yeme-içme ve cinsel ilişkiden uzak durmaktır. Bu kişi, bunlardan uzak durmadığına göre oruçlu sayılmaz.

Selef uleması bu mesleyle ilgili olarak farklı görüş ortaya koymuşlardır.

83 Müzzemmil, 73/20

Mücahid, Cabir b. Zeyd ve Hakem dediler ki: "Fecir doğduğu halde gecenin devam ettiğini zannederek bir şeyler yiyen kimsenin orucu tamdır, kaza etmesi gerekmez."

Mücahid dedi ki: "Bir kişi güneşin battığını zannederek orucunu açar sonra da güneşin batmadığını anlarsa, o günün orucunu kaza etmesi gerekir."

Mücahid, fecir doğduğu halde gecenin devam ettiğini zannederek bir şeyler yiyen kimse ile güneşin battığını zannederek orucunu açan sonra da güneşin batmadığını anlayan kimseyi, orucu kaza etme hükmünde birbirinden ayırmıştır. Zira yüce Allah (وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ) **"Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için"** buyurmuştur. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilmedikçe oruç tutacak olan kişinin sahur yemeye devam etmesi mübahtır. O günün orucunu kaza etmesine gerek yoktur. Ama güneş batmadığı halde battı zannederek orucunu açan kimsenin, orucunun varlığı kesin iken güneşin battığı kesin olarak bilinmeden orucunu açması caiz olmaz.

Muhammed b. Sirin, Said b. Cübeyr, mezhebimizin (Hanefî) bütün fakihleri, Mâlik, Sevri ve Şafiî dediler ki: "Fecir doğduğu halde gecenin devam ettiğini zannederek bir şeyler yiyen kimse ile güneş batmadığı halde battı zannederek orucunu açan kimsenin oruçlarını kaza etmeleri gerekir."

Yalnız Mâlik dedi ki: "Nafile orucunda böyle bir durum meydana gelirse oruca devam edilir. Farz oruçta ise o günün orucu kaza edilir."

A'meş, Zeyd b. Vehb'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bulutlu bir günde Hz. Ömer *radıyallahu anh* ve halk (güneşin battığını zannederek) oruçlarını açtılar. Bir süre sonra güneş tekrar göründü. Bunun üzerine Hz. Ömer *radıyallahu anh* şöyle dedi: "Biz günaha meyletmedik. Vallahi bu günün orucunu kaza etmeyiz."

Onun şöyle dediği de rivayet edilmiştir: "Mesele basittir. Bir gün kaza ederiz."

(ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ)

“Sonra da akşama kadar orucu tam tutun” ayetinin açık anlamı, bu durumda orucun geçerli olmadığına delalet etmektedir. Çünkü bu oruç, akşama kadar tam tutulmuş değildir. Ayet-i kerime, vakti bilenle bilmeyen arasında bir ayrım yapmamıştır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: “Yüce Allah (وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ) **“Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için”** buyurmuştur. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilmedikçe oruç tutacak olan kişinin sahur yemeye devam etmesi mübahtır.”

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Fecir doğduğu halde sahur yemeye devam eden kişi için şu iki durumdan biri söz konusudur.

1-Bu kişi fecrin doğduğunu, fecrin aydınlığını gecenin karanlığından ayırt ederek kesin şekilde bilen ve gözlem yapmasına bulut ve benzeri engeller bulunmayan bir kimse ise, buna rağmen fecrin doğduğunu tam olarak tespit edememişse, bu kendisinin düşüncesizliğinin ve umursamazlığının bir sonucudur. Bu durumdaki bir kimsenin yemeye devam etmesi caiz olmaz. Devam ettiği takdirde hakkı olmayan bir şey yapmış olur. Çünkü fecrin doğduğunu ve fecrin aydınlığının gecenin karanlığından ayrıldığını kesin bir şekilde tespit etme imkân ve gücüne sahip olduğu hâlde bu imkân ve gücünü kullanmamış, ihmalkârlık etmiştir. İhmalkârlık etmesi ise, orucun farzlığını düşürmez.

2-Sahurda yemeğe devam eden kişi fecrin doğuşunu bütün nitelikleriyle birlikte bilmeyen, gözlem yapmasına ay ışığı, bulut ve benzeri bir engel bulunan, gözlerindeki görme gücü azalan biri ise bunun da zanla hareket etmemesi gerekir. Aksine kesin bilgiye ulaşmaya çalışması, şüphe hâlindeyken yememesi icab eder. Bu anlattığımız durumda olan bir kişi, ihtiyatlı davranmadığından dolayı o günün orucunu kaza etmekle yükümlü olur. Bulutlu bir günde güneş batmadığı hâlde battı zannederek orucunu

açan kimse de, (ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ) **"Sonra da akşama kadar orucu tam tutun"** ayetinin açık anlamı gereğince aynı hükme tabi olur.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Oruç tutacak olan kişi, Allah katında geçerli olacak şekilde fecrin doğduğunu tam olarak tespit etmekle yükümlü değildir. Aksine o, kendine göre bir tespitte bulunmakla yükümlüdür."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Allah katında geçerli olacak şekilde fecrin doğduğunu tam olarak tespit edebiliyorsa bunu esas alarak tespitte bulunması gerekir. Görüşü engelleyici bir şey varsa fecrin doğduğunu bilmesine imkân kalmaz. Böyle bir durumda fecrin doğduğundan haberi olmazsa bu hâldeyken sahur yemeye devam edebilir. Ancak bu hâldeyken sahur yemesinin mübahlığı, onu o günün orucunu hasta ve yolcu kimse gibi kaza etmekten muaf kılmaz. Hasta ve yolcu, bu konuda asıl örnektirler. Çünkü onlar, mazeret sahibi kimselerdir. Fecrin doğup doğmadığından şüphede olan veya doğduğunu kesin olarak bilmeyip sadece zanneden kimse, sahur yeme konusunda mazeret sahibidir. Mazeret ise, anlattığımız delillerden dolayı kaza etme yükümlülüğünü ortadan kaldırmaz. Fakihlerin şu ittifakı da buna delalet etmektedir: Ramazan ayının ilk gecesinde havanın bulutlu olması sebebiyle hilali göremedikleri için oruca başlamayan kimselerin, daha sonra o günün Ramazan'dan olduğunu anlamaları durumunda bir günlük orucu kaza etmeleri gerekir. Fecrin doğduğunu tespit edemeyen, daru'l harpte esir olup Ramazan ayının girdiğini bilemeyen ancak daha sonra Ramazan ayı geçtikten sonra durumun farkına varan kimselerin de tutamadıkları oruçları kaza etmeleri gerekir. Çünkü bu kişiler oruç tutmadıkları zamanda oruçla yükümlü değillerdi. Oruç vaktinin girdiğini bilmekle yükümlü idiler. Onu da bilemediler. Ancak oruç vaktinin girdiğini bilememeleri, tutamadıkları orucu kaza etmekten onları muaf kılmaz. Fecrin doğduğunu ve güneşin battığını tespit edemeyen kimseler de bu hükme tabidirler.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Bunlar, kaza etmekten muaf olma konusunda unutarak orucunu bozan kimse gibi olmalı değiller miydi? Çünkü yemek yeme esnasında oruçla yükümlü olduklarını bilmemekteydiler."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu, geçersiz bir illetlendirmedir. Çünkü bu illet, havanın bulutlu olması sebebiyle hilali göremediği için oruca başlamayan, ancak daha sonra o günün Ramazan'dan olduğunu anlayan ve tutmadığı orucu kaza etmekle yükümlü olan kimsede de mevcuttur. Daru'l harpte esir olan ve Ramazan'ın girdiğinden haberi olmayan, ancak ay sona erdikten sonra Ramazan'dan haberi olan kimsede aynı illet mevcut olup o da tutamadığı oruçları kaza etmekle yükümlüdür.

Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri, oruçluyken unutarak bir şeyler yiyen kimsenin kıyas gereği olarak orucunu kaza etmesi gerektiğini söylemişlerdir. Ancak bu konuda hadis olduğu için kıyası terkederek bu durumdaki kişinin orucunun (istihsan gereği) bozulmayacağını söylemişlerdir. Gerçi (ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ) **"Sonra da akşama kadar orucu tam tutun"** ayetinin açık anlamı, unutarak bir şeyler yiyen kimsenin orucunun bozulmasını gerektirmektedir. Çünkü bu kişi, orucunu akşama kadar tamamlamamıştır. Zira oruç, imsak dediğimiz yeme-içme ve cinsel ilişkiden uzak durmak demektir. Bu kişide ise imsak yoktur. (Ancak istihsan gereği orucu bozulmamıştır ve kaza etmesi de gerekmemektedir.) Mesela bir kişi Ramazan'da olduğunu unutarak oruca niyet etmezse, bütün fakihlerin ittifakına göre o günün orucunu kaza etmesi gerekir. Unutmuş olması, onu o günün orucunu kaza etmekten muaf kılmaz.

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Fatıma binti Münzir, Esmâ binti Ebibekir'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* zamanında bulutlu bir günde (güneşin battığını zannederek) orucumuzu açtık." Ebu Üsame dedi ki: "Ben Hişam'a 'O günün orucunu kaza etmekle emrolundular mı?' diye sordum. O da 'Kaza etmeleri zaten gerekliydi' şeklinde cevap verdi."

(ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ) **"Sonra da akşama kadar orucu tam tutun"** ayeti, başkası tarafında zorla yemek yedirilen kimsenin, aynı şekilde cinnet geçiren ve cinnet halindeyken bir şeyler yiyen kimsenin orucunun bozulmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü önce de anlattığımız gibi bunlar, oruçlarını akşama kadar tamamlamamışlardır. Oysa Cenab-ı Allah, orucunu akşama kadar tamamlayan kimsenin orucunun geçerli olacağına

hükmetmiştir. Oruca aykırı bir şey yapan kimse, orucunu akşama kadar tamamlamadığı için kaza etmekle yükümlü olur.

Orucu açmanın gerektiği bitiş vaktine gelince bununla ilgili şu rivayetler bize ulaşmıştır:

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Hz. Ömer *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(إِذَا جَاءَ اللَّيْلُ مِنْ هَا هُنَا، وَذَهَبَ النَّهَارُ مِنْ هَا هُنَا وَغَابَتِالشَّمْسُ فَقَدْ أَفْطَرَ الصَّائِمُ)

"Gece şu taraftan (doğudan) geldiğinde, gündüz de şu taraftan (batıdan) gittiğinde ve güneş de batıp kaybolduğunda oruçlu orucunu açmış olur."[84]

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Abdullah b. Ebi Evfâ *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(إِذَا رَأَيْتُمُ اللَّيْلَ قَدْ أَقْبَلَ مِنْ هَا هُنَا، فَقَدْ أَفْطَرَ الصَّائِمُ)

"Gece şu taraftan geldiğinde oruçlu orucunu açmış olur."[85]

Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* böyle buyururken eliyle doğu tarafına işaret etmişti.

Ebu Said el-Hudri *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: ***"Güneş kursu (batı ufkunun altına) düştüğünde oruçlu orucunu açmış olur."***

Güneşin batmasıyla oruç vaktinin sona erdiği hususunda fakihler arasında ihtilaf yoktur. Güneş batınca oruçlunun artık bir şeyler yemesi, içme-

84 Ebu Davud, Savm, 19
85 Ebu Davud, Savm, 19

si, cinsel ilişkide bulunması ve orucun yasakladığı diğer şeyleri yapması caiz olur.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Güneş battığında oruçlu orucunu açmış olur"*** ifadesi, güneş battıktan sonra bir şeyler yese de yemese de, salt güneşin batması sebebiyle oruçlunun orucunu açmış sayılmasını gerektirir. Çünkü gece vakti oruç tutulmaz. Bu sebeple Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* visal orucunu yasaklamıştır. Çünkü visal orucu tutan kişi, oruçlu sayılmadığı zamanda (geceleyin) da yemekten ve içmekten uzak durmaktadır. Visal orucu tutan kişi, iki veya üç gün bir şey yemeden, içmeden beklemektedir. Bu süre içinde herhangi bir vakitte az bir şey yese veya içse, visal orucunu bozmuş olur.

İbnu'l-Hâd'ın bildirdiğine göre Ebu Said el-Hudri *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* visal orucunu yasakladığını söylemiştir. Sahabilerin, "Ey Allah'ın Resûlü! Sen de visal orucu tutuyorsun" demeleri üzerine de şöyle buyurmuştur:

(لَسْتُمْ كَهَيْئَتِي إِنِّي أَبِيتُ لِيَ مُطْعِمٌ يُطْعِمُنِي وَسَاقٍ يَسْقِيَنِي فَأَيُّكُمْ وَاصَلَ فَمِنْ سَحَرٍ إلى سحر)

"Siz benim durumumda değilsiniz. Ben geceleyin yatarım. Bana yedirenim ve içirenim vardır. Hanginiz visal orucu tutacaksa, seherden sehere tutsun."[86]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hadisinde, seher vakti bir şeyler yeyip içen kimsenin tuttuğu orucun, visal orucu olmadığını bildirmiştir. Kendisinin tuttuğu orucun visal olmadığını, zira Cenab-ı Allah'ın kendisine yedirip içirdiğini haber vermiştir. Ebu Hureyre'nin *radıyallahu anh* Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* rivayet ettiği bir hadiste bildirildiğine göre sahabiler, "Ey Allah'ın Resûlü! Sen de visal orucu tutuyorsun" dediklerinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara şu karşılığı vermiştir: ***"Ben geceleyin yatıyorum. Rabbim bana yedirip içiriyor."***

86 İbn Hıbban, Sahih: 8/343

Bazı kimseler derler ki: "Ümmetine değil de Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şahsına özgü olarak visal orucu tutmak mübah kılınmıştır. Kendisi de Cenab-ı Allah'ın kendisine yedirip içirdiğini bildirmiştir. Bu durumdaki bir kimsenin tuttuğu oruca da visal orucu denmez."

Doğrusunu Allah bilir.

İtikâf Bahsi

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ)

"Siz mescitlerde itikâftayken eşlerinize yaklaşmayın."[87]

İtikâf, sözlükte beklemek anlamına gelir. Mesela şu ayetlerde, bekleyip durmak anlamında kullanılmıştır:

(مَا هٰذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ)

"Ne bu tapınıp durduğunuz heykeller?"[88]

(فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفِينَ)

"Onlara tapınıp durmakta devam edeceğiz."[89]

Şair Tirimmah da bir şiirinde şöyle der:

(فَبَاتَتْ بَنَاتُ اللَّيْلِ حَوْلِيَ عُكَّفاً ** عكوفَ البواكي بينهُنَّ صريعُ)

Gecenin kızları etrafımda durup bekleyerek gecelediler.

Aralarında düşüp bayılan da olduğu halde ağlayanlar gibi.

87 Bakara, 2/187
88 Enbiya, 21/52
89 Şuarâ, 26/71

Görüldüğü gibi bu ayetlerde ve şiirde geçen "âkif", "ukûf" ve "ükkef" kelimeleri bekleyip durmak anlamında kullanılmışlardır. Ancak daha sonra bu kelimeler şer'î ıstılahta, durup beklemenin yanı sıra oruç tutmak, cinsel ilişkiden uzak durmak, onur ve üstünlük sahibi Allah'a ibadet yoluyla yakın olmaya niyet etmek gibi başka manalarda da kullanılır olmuşlardır. Bu mana ve maksatlar gerçekleşmeden kişi itikâfa girmiş sayılmaz. Oruçla ilgili olarak da benzer bir durumdan söz etmiştik. Sözlük anlamı itibariyle orucun, kişinin kendini tutup bazı şeylerden uzak durması anlamına geldiğini söylemiştik. Daha sonra oruca başka bazı manalar da yüklendi. Öyle ki, bu mana ve maksatlar gerçekleşmeden kişinin kendini bazı şeylerden tutup uzak durmasıyla şer'î oruç gerçekleşmiş olmaz.

İtikâf için kişinin mescitte bekleme şartı kadınlara değil, erkeklere mahsus bir şarttır. İtikâfa mescitte girme şartının dayanağı şu ayet-i kerimedir:

(وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ)

"Siz mescitlerde itikâftayken eşlerinize yaklaşmayın."

İtikâfın mescitte yapılması, bu ayet sebebiyle itikâfın şartlarından biri oldu.

Selef uleması hangi mescitte itikâfın caiz olacağı meselesinde farklı görüş ortaya koymuşlardır. Rivayete göre Huzeyfe *radıyallahu anh*, Abdullah b. Mesud'a *radıyallahu anh*, "Senin evinle Eş'ari'nin evinin arasında bazı kimselerin itikâfa girdiklerini gördüm. Sen de onların yanlış yaptıklarını kendilerine söylemiyorsun! Oysa biliyorsun ki üç mescitten başka yerlerde itikâfa girilmez."

Huzeyfe *radıyallahu anh* belki de üç mescit demeyip sadece Mescid-i Haram'da itikâfa girilebileceğini söylemiştir.

Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh*, onun bu eleştirisine karşı şöyle demişti: "Belki onlar doğru olanı yapmışlar, sen yanılıyorsundur veya onlar (Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* itikâfla ilgili söz ve uygulamalarını) hafızalarında tutmuşlar, sen unutmuşsundur."

İbrahim en-Nehai, Huzeyfe'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Mescid-i Haram, Mescid-i Aksa ve Mescid-i Nebi, bu üç mescitten başka mescitlerde itikâfa girilmez."

Rivayete göre Katade, Said b. Müseyyeb'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini nakletmiştir: "Mescid-i Nebi dışında başka bir mescitte itikâfa girilmez."

Bu rivayet, Huzeyfe'nin *radıyallahu anh* mezhebine uygundur. Çünkü her üç mescidi de peygamberler yapmışlardır.

İsrail'in bildirdiğine göre Haris, Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Mescid-i Haram'dan ve Mescid-i Nebi'den başka yerde itikâfa girilmez."

Abdullah b. Mesud, Aişe, İbrahim, Said b. Cübeyr, Ebu Cafer ve Urve b. Zübeyr (Allah hepsinden razı olsun), cemaatle namaz kılınan mescitten başka yerde itikâfa girilemeyeceğini söylemişlerdir.

Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre selef ulemasının tamamı, itikâfın mescitte yapılmasının şart olduğu hususunda görüş birliği etmişlerdir. Yalnız açıkladığımız gibi; hangi mescitte yapılabileceği, hangisinde yapılamayacağı noktasında ihtilaf etmişlerdir. Büyük İslam merkezlerinin fakihleri, cemaatle namaz kılınan her camide itikâfa girilebileceği konusunda görüş birliği etmişlerdir.

Yalnız İbn Abdulhakim'in bildirdiğine göre Mâlik şöyle demiştir: "İtikâfa ancak büyük câmide ve caminin namaz kılmanın caiz olduğu müştemilatında girilebilir."

(وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ)

"Sizler mescitlerde itikâftayken..." ibaresinin açık anlamı, her mescitte itikâfa girmeyi mübah kılmaktadır. Çünkü bu ayetin lafzı genel anlamlıdır. İtikâfın bazı mescitlerde yapılabileceğini söyleyenlerin buna dair bir delil göstermeleri gerekir. İtikâfa sadece peygamberlerin yaptıkları mescitlerde girilebileceğini söyleyenlerin delili olmadığı gibi, sadece cemaatle namaz kılınan mescitlerde girilebileceğini söyleyenlerin de delili

yoktur. Şu halde itikâfa sadece bazı mescitlerde girilebileceği görüşüne itibar edilmemesi gerekmektedir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "(لَا تُشَدُّ الرِّحَالُ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ: مَسْجِدِي هَذَا، وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، وَمَسْجِدِ بَيْتِ الْمَقْدِسِ) ***"Benim şu mecidim (Mescid-i Nebi), Mescid-i Haram ve Mescid-i Aksa'dan başka hiçbir mescid için (namaz kılmak, ibadet etmek maksadıyla) yolculuk yapmak uygun olmaz."***[90]

Bu hadis, itikâfın sadece bu mescitlerde yapılabileceğine delalet etmektedir. Şu hadis de (صلاة فى مسجدى هذا تَعْدِلُ ألفَ صلاة فيما سواه مِن المساجد الا المسجد الحرام) ***"Benim şu mescidimde kılınan bir vakit namaz, Mescid-i Haram dışındaki diğer mescitlerde kılınacak bin vakit namaza denktir"***[91] bu iki mescidin fazilet bakımından diğer mescitlerden önde olduklarına delalet etmektedir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Hayatıma yemin ederim ki Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bir defasında üç mescidi, başka bir defasında da iki mescidi özel olarak zikretmiş olması, bu mescitlerin diğer mescitlerden daha faziletli ve üstün olduğuna delalet eder. Biz de Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* gibi diyoruz. Ancak bu, başka mescitlerde cemaatle kılınan namazların ve Cuma namazlarının geçerli olmayacağına delalet etmediği gibi, o mescitlerde itikâfa girmenin caiz olmadığı anlamına da gelmez. Ayetin genel hükmünü bir delile dayanmadan tahsis etmek caiz değildir. Malik'in Cuma mescitlerini cemmatle namaz kılınan diğer cemaat mescitlerinden ayırıp özel bir hükme tabi kılması anlamlı değildir. Diğer mescitlerde Cuma namazının kılınmasına engel bulunmadığı gibi, oralarda itikâfa girmeye de engel yoktur. İtikâfa cemaatle namaz kılınan mescitlerde değil de sadece Cuma mescitlerinde girilebileceğini söylemek nasıl doğru olur?

Kadınların nerede itikâfa girebilecekleri meselesinde fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

---

90 Taberani, el-Mucemu'l-Evsat: 5/172

91 Nesâî, Mesâcid, 4; 2/33

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed ve Züfer dediler ki: "Kadın, ancak evinde mescid olarak tahsis ettiği yerde itikâfa girer. Cemaatle namaz kılınan mescitte itikâfa giremez."

Mâlik dedi ki: "Kadın, cemaatle namaz kılınan mescitte itikâfa girebilir. Kendi evinde mescit olarak belirlenen yerde itikâfa girmek onun hoşuna gitmez."

Şafiî dedi ki: "Köle, kadın ve yolcu, diledikleri yerde itikâfa girebilirler. Çünkü bunlar, Cuma namazı kılmakla yükümlü değildirler."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

(لَا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللهِ مَسَاجِدَ اللهِ، وَبُيُوتُهُنَّ خَيْرٌ لَهُنَّ)

"Allah'ın kadın kullarını Allah'ın mescitlerine girmekten men etmeyin. (Ancak) evleri onlar için daha hayırlıdır."[92]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* kadınların evlerinde oturmalarının kendileri için başka yerlerden daha hayırlı olduğunu bildirmiştir. Bunu söylerken de kadının itikâfta olmasıyla namazda olması arasında bir ayrım yapmamıştır. Kadının itikâfa girmesi bütün fakihlerin ittifakıyla caiz olduğuna göre bunu kendi evinde yapması gerekir. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Evleri onlar için daha hayırlıdır"*** demiştir. Kadının mescitte itikâfa girmesi mübah olsaydı, elbette ki orada itikâfa girmesi daha faziletli olurdu. O zaman evi, kendisi için daha hayırlı olmazdı. Çünkü mescitte itikâfa girmesi mübah olan kimsenin, itikâfını orada yapması şarttır. Buna şu hadis de delalet etmektedir: ***"Kadının kendi binasında kıldığı namaz, mescidinde kıldığı namazdan daha faziletlidir. Evinde kıldığı namaz, binasında kıldığı namazdan daha faziletlidir. Odasında kıldığı namaz, evinde kıldığı namazdan daha faziletlidir."***

92 İbnu'l-Mukri, el-Mucem, s. 4

Evinde kıldığı namaz, mescitte kıldığı namazdan daha faziletli olduğuna göre, evinde girdiği itikâfın da mescitte girdiği namazdan daha faziletli olmasını gerektirir.

Kadının mescitlerde itikâfa girmesinin mekruh olduğuna şu rivayet delalet etmektedir:

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Amre, Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Resûlullah*sallallahu aleyhi ve sellem* itikâfa girmek istediğinde sabah namazını kılar, sonra itikâf yerine girerdi. Bir defasında son on gününde itikâfa girmek istedi. Emir verdi, kendisi için (mescitte) bir itikâf çadırı kurdular. Onun çadırını görünce benim için de bir çadır kurulmasını söyledim. Benim için de kurdular. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* diğer eşleri de kendileri için çadır kurulmasını istediler. Onlar için de çadırlar kuruldu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* sabah namazını kıldıktan sonra çadırlara baktı ve ***'Bunlar da ne? Siz sevap mı kazanmak istiyorsunuz? (Bu yaptığınız iyi bir şey değil!)'*** dedi. Sonra da kendi çadırını sökmelerini emretti, söktüler. Eşleri de çadırlarını sökmelerini emrettiler, söktüler. Sonra da Resûlullah*sallallahu aleyhi ve sellem* itikâfını ilk on güne, yani Şevval ayının ilk on gününe erteledi."[93]

Bu rivayetteki ***"Siz sevap mı kazanmak istiyorsunuz? (Bu yaptığınız iyi bir şey değil!)"*** ifadesi, kadınların mescitte itikâfa girmelerinin mekruh olduğuna delalet etmektedir. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* itikâfı Şevval ayına ertelemesi, çadırını söktürmesi ve ona bakarak eşlerinin de çadırlarını söktürmeleri, kadınların mescitte itikâfa girmelerinin mekruhluğuna delalet etmektedir. Eşlerinin kendisinin yanında mescitte itikâfa girmeleri caiz olsaydı, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* karar verdikten sonra itikâfa girmekten vazgeçmezdi. Eşlerinin, insanı Allah'a yakın kılan itikâfa girmekten vazgeçmelerini uygun görmezdi. Bu da Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem*, kadınların mescitlerde itikâfa girmelerini mekruh gördüğüne delalet etmektedir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Süfyan b. Uyeyne, bu hadisi Hz. Aişe'den *radıyallahu anh* rivayet etmiştir. O rivayette Hz. Aişe

---

93 Ebu Davud, Savm, 78

radıyallahu anh şöyle demektedir: "İtikâfa girmek için Resûlullah'tan *sallallahu aleyhi ve sellem* izin istedim. Bana izin verdi. Sonra Zeynep için izin istedim. Ona da izin verdi. Sabah namazını kıldığında mescitte dört çadır gördü. "Bunlar da ne?" diye sordu. Çadırların Zeynep, Hafsa ve Aişe'ye ait olduğunu kendisine söylediler. ***"Siz sevap mı kazanmak istiyorsunuz? (Bu yaptığınız iyi bir şey değil!)" dedi ve itikâfa girmedi."*** Bu rivayette Hz. Aişe *radıyallahu anh,* Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* mescitte itikâfa girmelerine izin verdiğini söylemektedir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu rivayette Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem,* eşlerine mescitte itikâfa girmeleri için izin verdiği belirtilmemektedir. ***"İzin verdi"*** ifadesi, muhtemelen "evlerinde itikâfa girmelerine izin verdi" şeklinde anlaşılabilir. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* mescitte eşlerinin itikâf çadırlarını görünce itikâfa girmekten vazgeçmesi, bu sebeple eşlerinin de vazgeçmeleri, kadınların mescitte itikâfa girmelerinin caiz olmadığına delalet etmektedir. Bu da gösteriyor ki başta verilen izin, mescitte itikâfa girmeleri için verilmiş değildir. Başta verilen izin, mescitte itikâfa girmeleri için verilmiş olsa bile, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* daha sonra bunu hoş karşılamaması, önce verdiği izni neshettiği anlamına gelir. Son emir, öncekinden evlâdır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* eşlerinin bu yaptıklarını hoş karşılamaması, verdiği izni neshetmesi anlamına gelmez. Çünkü size göre, ilgili kişi neshedilecek ameli yapma imkânını bulmazdan önce o amelin neshedilmesi caiz değildir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* eşleri çok az da olsa mescitte itikâfa girme imkânını bulmuşlardı. Çünkü o günde fecrin doğuşundan sonra Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* sabah namazını kılmasına kadar devam eden süre içinde itikâfa girme imkânını elde etmişlerdi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onların itikâfta oldukları görünce bundan hoşlanmadı. Demek ki eşleri, neshedilen fiili neshedilmeden önce kısa bir süreliğine de olsa yapma imkânını bulmuşlardı. Bu sebeple o imkândan sonra kadınların mescitte itikâfa girmeleri hükmünün neshedilmesi caiz olmuştur.

Şafiî'nin Cuma namazı kılmakla yükümlü olmayan kimsenin dilediği yerde itikâfa girebileceğine dair söyledikleri pek anlamlı değildir. Çünkü itikâfın, Cuma namazıyla ilintisi yoktur. Cuma namazı kılmakla yükümlü olanların da olmayanların da her mescitte itikâfa girebileceği hususunda Şafiî'nin görüşüne katılırız. Bunlar, itikâfa girecekleri yer açısından birbirlerinden farklı durumda değildirler. Ancak kadının mescitte itikâfa girmesi mekruhtur. Zira orada girmesi durumunda erkeklerle bir arada kalacaktır ki, itikâfta olsa da olmasa da bu kendisi için mekruhtur. Kadının dışındakilere gelince bunların hükmü birbirinden farklı değildir. Çünkü yüce Allah, (وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ) **"Sizler mescitlerde itikâftayken..."** buyurmuş ve Cuma namazıyla yükümlü olanları diğerlerinden ayırmamıştır. Şu hâlde Cuma namazıyla yükümlü olanlarla olmayanlar, itikâf bakımından birbirlerinden farklı değildirler. Çünkü itikâf, nafile bir ibadettir; kimseye farz değildir.

İtikâfın süresi konusunda fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed, Züfer ve Şafiî dediler ki: "İtikâfa giren kişi, bir gün de kalabilir, dilediği kadar da kalabilir." Ancak kendine vacip kılacak bir ifade kullanmaksızın itikâfa giren kişi hakkında mezhebimizin (Hanefî) fakihlerinden iki farklı rivayet gelmiştir. Bir rivayete göre mescitte bulunduğu sürece itikâftadır. İçeride bulunduğu süre zarfında oruçlu olduğu takdirde dilediği zaman çıkabilir. Diğer rivayete göre ise -ki bu, asıl kitaplarında yer almamaktadır -itikâfa giren kişinin mescitte bir gününü tamamlaması gerekir.

İbn Vehb, Mâlik'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İtikâfta on günden az duran birini duymadım. Ama on günden az duran kimse için de bir şey gerekmez diye düşünüyorum."

İbn Kasım, Mâlik'in, önceleri itikâfın bir gün bir gece olması gerektiği görüşünde olduğunu, ancak daha sonra bu görüşünden vazgeçtiğini ve "on günden az olmaz" dediğini nakletmiştir.

Ubeydullah b. Hasan dedi ki: "İtikâfın on günden az olmasını hoş karşılamam."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Nass veya icmâ olmadan itikâf için süre koymak sahih olmaz. Bu konuda nass ve icmâ yoktur. Buna rağmen süre koyan, zorbalık yapmış ve delilsiz konuşmuş olur.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "İtikâf için on günlük süre konulması, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* Ramazan ayının son on gününde itikâfa girdiğine dair gelen rivayete dayanmaktadır. Bazı senelerde Şevval ayının son on gününde itikâfa girdiği de rivayet edilmiştir. Ancak on günden daha kısa süreli itikâfa girdiğine dair bir rivayet gelmiş değildir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* girdiği itikâfın vacip olmadığı ve itikâfa girmeyi hiç kimseye vacip kılmadığı hususunda fakihler arasında ihtilaf yoktur. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* girdiği itikâf vacip olmadığına göre, sürenin on gün olarak sınırlandırılmasının onun uygulamasıyla sabit olmaması akla daha yakın gelmektedir. Bununla birlikte on günden az bir süreyle itikâfa girilmesine karşı çıkmış da değildir.

Biz diyoruz ki: İtikâfa on gün süreyle girmek caizdir. Daha az süreyle girilmesine karşı çıkabilmek için delile ihtiyaç vardır. Çünkü Yüce Allah, itikâftan bahsederken mutlak bir ifade kullanmıştır:

(وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ)

"Siz mescitlerde itikâftayken eşlerinize yaklaşmayın."

Görüldüğü gibi yüce Allah, bu ayette itikâf için bir vakit sınırlaması getirmemiştir. Mutlak bir ifade kullanıldığı için de bir delil olmaksızın herhangi bir tahsis yapmak caiz olmaz.

Doğrusunu Allah bilir.

Oruçsuz Olarak İtikâfa Girmek Caiz midir?

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ)

"Siz mescitlerde itikâftayken eşlerinize yaklaşmayın."

İtikâfın dinî bir kavram olduğunu önceki sayfalarda açıklamıştık. Bu gibi kavramlar, açıklanmaya ihtiyacı olan kavramlardır. Selef uleması bu konuda farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Atâ'nın rivayetine göre İbn Ömer, İbn Abbas ve Aişe (Allah hepsinden razı olsun), "İtikâftaki kişinin oruçlu olması gerekir" demişlerdir.

Said b. Müseyyeb, Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh*, "İtikâftaki kişinin oruçlu olması sünnettir" dediğini rivayet etmiştir.

Hatim b. İsmail'in bildirdiğine göre Cafer b. Muhammed, babasının Hz. Ail *radıyallahu anh* den naklen şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Oruçsuz itikâf olmaz." Şabi, İbrahim ve Mücahid de böyle demişlerdir. Diğerleri, oruçlu olmadan da itikâfa girilebileceğini söylemişlerdir.

Hakem, Hz. Ali ile Abdullah b. Mesud'un *radıyallahu anh*; Katade, Hasan'ın; Said ile Ebu Maşer, İbrahim'in "İtikâftaki kişi dilerse oruç tutar, dilerse tutmaz" dediklerini rivayet etmişlerdir.

Tavus, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* aynı şeyleri söylediğini rivayet etmiştir.

Büyük İslam merkezlerinin fakihleri de bu konuda farklı görüş ortaya koymuşlardır. Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed, Züfer, Mâlik, Sevri ve Hasan b. Salih, "Oruçlu olmadan itikâfa girilmez" dediler.

Leys b. Sa'd dedi ki: "İtikâfa Ramazan ayında girilir. Ramazan dışında mescide kapanıp ibadet etmeye ise "civar" denir. Civar yapana da "mücavir" denir. İtikâfa giren kişinin oruç tutması ve diğer bazı hususlara riayet etmesi gerektiği gibi mücavirin de aynı şeyleri yapması gerekir."

Şafiî, oruç tutmadan da itikâfa girmenin caiz olduğunu söylemiştir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Önce de ifade ettiğimiz gibi itikâf kavramı açıklanmaya ihtiyacı olan bir kavramdır. Açıklanması gerekir. Dolayısıyla Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* kendisi itikâftayken yaptıkları, bu konuda birer açıklama mahiyetindedir. İtikâftayken onun yaptıklarını, aksine bir delil bulunmadıkça itikâfa giren herkesin yapması vacip olur. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* oruçsuz itikâfa girmediği sabit olduğuna göre oruçlu olmanın, itikâfın geçerlilik şartlarından biri olması icap eder. Namazın rekât sayısını, kıyamını, rükûnun u, secdesini kendi uygulamasıyla belirlediği sabit olduğuna ve bu belirlemesi de namazın farzı olduğuna göre, aynı şekilde oruçlu olmaksızın itikâfa girmemiş olması da, oruçlu olmanın itikâfın geçerlilik şartı olduğunu ispatlar.

İtikâfta oruçlu olmanın şart olduğunu ispatlayan sünnet delili şu rivayetlerdir:

Muhammed b. Bekir, İbn Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hz. Ömer *radıyallahu anh,* cahiliye dönemindeyken bir gün bir gece Kâbe'nin yanında itikâfa girme adağında bulunmuştu. (Müslüman olduktan sonra bunu) Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* sordu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona şöyle cevap verdi:

(اعْتَكِفْ وصُمْ)

"Oruçlu olarak itikâfa gir."[94]

Muhammed b. Bekir bu hadisi, Abdullah b. Bedil kanalıyla da rivayet etmiştir. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* Hz. Ömer'e *radıyallahu anh* verdiği bu emir, vaciplik ifade eder. Böylece oruçlu olmanın, itikâfın şartlarından biri olduğu ispatlanmış oldu.

İtikâfta oruçlu olmanın gerekliliğine Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* şu sözü de delalet etmektedir: "İtikâfa girenin yapması sünnet olan şeylerden biri de oruçlu olmasıdır."

---

94 Ebu Davud, Savm, 80

İtikâfta oruçlu olmanın gerekliliğine mantıkî açıdan fakihlerimizin şu ittifakı delalet etmektedir:

İtikâfa girme adağında bulunan kimsenin bu itikâfta oruçlu olması şarttır. Oruçlu olmak, eğer itikâfın içeriğinde bulunmasaydı, itikâfa girme adağında bulunulduğunda oruçlu olmak vacip olmazdı. Nitekim ibadetler arasında yer almayan bir şeyi kişi, ibadet niyetiyle yapsa da ibadet etmiş sayılmaz.

İtikâfta oruçlu olmanın gerekliliğini ispatlayan delillerden biri de şudur:

İtikâf bir yerde beklemek olması bakımından Arafat'ta durmaya ve Mina'da bulunmaya benzer. Bu yerlerde sadece durmak ve bulunmak, bir ibadet sayılmaz. İbadet sayılması için buna başka bir mananın eklenmesi gerekir. Mesela Arafat'ta vakfe için ihramlı olmak, Mina'da bulunmak için de cemeratı taşlamak gerekir. (Aynı şekilde mescitte beklemenin de ibadet olması için, kişinin oruçlu olarak itikâfta olması gerekir.)

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Oruçlu olmak itikâfın şartı olsaydı, geceleyin itikâfta bulunmak sahih olmazdı. Çünkü itikâftaki kişi, geceleyin oruçlu değildir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Mescitte beklemenin itikâfın şartı olduğu hususunda fakihler görüş birliği etmişlerdir. İnsanın tabii ihtiyaçlarını karşılaması ve Cuma namazı kılmak için itikâf yerinin dışına çıkması onun itikâfını sonlandırmaz. Bu, mescitte beklemenin itikâfın şartı olmasını ortadan kaldırmaz. Mescitte beklemek gibi oruçlu olmak da itikâfın şartlarındandır. Kişinin geceleyin oruçlu olmaması, itikâfının gece süresince geçerli olmasına mani olmadığı gibi, oruçlu olmanın itikâfın şartı olmasına da engel değildir. Aynı şekilde cemeratı taşlamak için Mina'da kalmak da ibadettir. Sonra ertesi gün cemeratı taşlamak amacıyla geceleyin Mina'da kalmak da ibadettir. Aynı şekilde sabahında oruç tutulacak bir gecede itikâfta olmak da sahihtir.

Doğrusunu Allah bilir.

İtikâftaki Kişinin Yapması Caiz Olan Şeyler

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ)

"Siz mescitlerde itikâftayken eşlerinize yaklaşmayın."

Bu ayette "yaklaşmayın" diye tercüme edilen "mübaşeret" kelimesiyle kadın ve erkeğin bedenlerinin herhangi bir yerinde tenlerinin birbirine değmesi kastedilmiş olduğu gibi, örtülü bir şekilde cinsel ilişki de kastedilmiş olabilir. Tıpkı dokunma kelimesinin elleme ve dokunma olarak hakikî manasında kullanılmasının yanı sıra üstü kapalı olarak cinsel ilişki manasında da kullanılmasında olduğu gibi. Mesela bir ayet-i kerimede de şöyle buyrulmaktadır:

(فَالْئٰنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ)

"Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın."[95]

Görüldüğü gibi bu ayetteki "mübaşeret" kelimesi, cinsel ilişki manasında kullanılmıştır. Bu ayetin, itikâftaki kimsenin cinsel ilişkide bulunmasını haram kıldığı hususunda fakihler görüş birliği ettiklerine, ayette geçen "mübaşeret" kelimesi de cinsel ilişki manasında kullanıldığına göre, ayetteki "mübaşeret" kelimesinin hakikî manası olan tenlerin birbirine değmesi ve dokunma manasında kullanılmış olmaması gerekir. Çünkü aynı kelimenin bir yerde hem hakikî hem de mecaz manada kullanılması mümkün değildir.

İtikâftaki kişinin eşinin tenine dokunması konusunda fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri dediler ki: "İtikâftaki kişinin kendinden emin olması kaydıyla ve şehvetsiz olarak eşinin tenine dokunmasında

95 Bakara, 2/187

sakınca yoktur. Fakat şehvetli olarak gece veya gündüz dokunması caiz değildir. Şayet dokunur da menisi akarsa itikâfı bozulur. Akmazsa bozulmaz. Ama kötü bir şey yapmış olur."

İbn Kasım, Mâlik'in şöyle dediğini nakletti: "İtikâftaki kişi, eşini öperse itikâfı bozulur."

Müzeni, Şafiî'nin şöyle dediğini nakletti: "İtikâftaki kişi, eşinin tenine dokunursa itikâfı bozulur." Şafiî başka bir yerde de şöyle demiştir: "Had gerektirmeyen cinsel ilişki, itikâfı bozmaz."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Ayette geçen "mübaşeret" kelimesiyle, elle dokunma veya öpme değil, cinsel ilişki kastedilmiştir.

Ebu Yusuf da bu ayetteki mübaşeret kelimesinin cinsel ilişki manasında kullanıldığını söylemiştir.

Hasan el-Basri, ayetteki "mübaşeret" kelimesinin nikâh-yani cinsel ilişki- manasında kullanıldığını söylemiştir.

İbn Abbas *radıyallahu anh* dedi ki: "İtikâftaki kişi, cinsel ilişkide bulunursa itikâfı bozulur."

Dahhâk dedi ki: İlk zamanlarda itikâftaki kimseler eşleriyle cinsel ilişkide bulunuyorlardı. Nihayet şu ayet-i kerime nazil oldu: (وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ) **"Siz mescitlerde itikâftayken eşlerinize yaklaşmayın."**

Katade dedi ki: "İnsanlar itikâfa girdiklerinde onlardan biri çıkıp evine gider, eşiyle ilişkide bulunur, sonra da mescide dönerdi. Cenab-ı Allah şu ayeti indirerek onları böyle yapmaktan menetti: (وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ) **"Siz mescitlerde itikâftayken eşlerinize yaklaşmayın."** Bu söylediklerinden anlaşıldığına göre fakihler, ayetteki "mübaşeret" kelimesini tenlerin birbirine değmesi ve elle dokunma olarak değil, cinsel ilişki olarak anlamışlardır.

Eşlerin tenlerinin şehvetsiz olarak birbirine temas etmesinin itikâftaki kimselere mübah olduğu şu hadis delalet etmektedir:

Zühri'nin bildirdiğine göre Urve b. Zübeyr, Hz. Aişe'den *radıyallahu anh* naklen şöyle demiştir: ***"Resûlullah*** *sallallahu aleyhi ve sellem* ***itikâftayken Hz. Aişe*** *radıyallahu anh* ***onun saçını tarardı. Tararken de eli Resûlullah'ın*** *sallallahu aleyhi ve sellem* ***bedenine mutlaka değiyordu."***

Bu da şehvetsiz olarak tenlerin birbirine değmesinin itikâftaki kimse için mahzurlu olmadığına delalet etmektedir.

Cinsel ilişkinin yasak oluşu bakımından itikâfın da oruç gibi olduğu ispatlandığına, kişinin kendinden emin olması kaydıyla ve şehvetsiz olarak eşiyle tenlerin birbirine değmesi veya öpmesi orucu bozmadığına göre -ki Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* de böyle yaptığı meşhur rivayetlerde anlatılmıştır -şehvetsiz öpmelerin itikâfı da bozmaması gerekir. Şehvetli olarak tenlerin birbirine değmesi ve öpme oruçlu için sakıncalı olduğu gibi, bunların itikâfta da sakıncalı olması gerekir. Oruçlu kimsenin karşı cinsten birinin teniyle birbirine değmesi durumunda meni akarsa oruç bozulduğuna göre, böyle bir durumda itikâfın da bozulması gerekir. Çünkü oruç ve itikâf, cinsel ilişkiye yolaçan güzel koku ve çıplaklık dışında, cinsel ilişkinin kendisinin yasaklığı bakımından aynı çizgide birleşirler.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Hacc veya umre ihramındaki bir kimse birini şehvetle öperse, menisi akmasa bile kendisine dem (kurban kesmek) gerekir. İtikâftaki kişinin de aynı şeyi yapması durumunda itikâfının bozulması gerekmez mi?"

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: İhram, itikâf için emsal teşkil etmez. Mesela ihramlı kişiye cinsel ilişki, bu ilişkinin öncüleri olan güzel koku sürünme yasaktır. Yine ihramlının elbise giymesi, avlanması, vücudundaki tüyleri, kılları kesip koparması da yasaktır. Ama bunlar, itikâftaki kişiye yasak değildirler. Böylece ihramın itikâf için emsal teşkil etmediği, kendisiyle ilgili hükümler bakımından ihramın yasaklarının daha fazla olduğu ispatlanmış oldu. İhramlı kişinin sevişmesi (istimda') yasaktır. Ama menisi akmasa bile karşı cinsten birinin teni ile kendisinin teni birbirine temas ederse, sevişmiş sayılacağından dolayı kendisine dem (kurban kesmek) gerekir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Tenlerin birbirine değmesi durumunda meni aksa bile ihram fasid olmadığı gibi itikâfın da fasid olmaması gerekir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu anlattıklarımızı itikâfın fasid olmasına illet saymadık ki bundan dolayı ilzam edilelim. Biz itikâftaki kişinin teninin karşı cinsten birinin tenine değmesi durumunda menisinin akması sebebiyle orucu bozulduğu gibi, itikâfının da fasid olacağını söyledik. İhrama gelince bu, ancak kadının üreme organıyla cinsel ilişkiye girilmesi durumunda fasid olur. İhramlıya yasak olan diğer şeylerin yapılması durumunda (her ne kadar bir takım cezalar gerekse bile) ihram fasid olmaz. Bilindiği gibi elbise giyme, güzel koku sürünme ve avlanma, bütün bunlar ihramlıya yasak olan şeylerdir. Yasakları daha fazla olmakla birlikte ihramın devamlılık hâli, itikâf ve oruca göre daha büyüktür. Mesela yemek ve içmek gibi oruçluya yasak olan bazı şeyler yapıldığında oruç bozulur. Ona bağlı olarak itikâf da bozulur. (Çünkü itikâftaki kişinin oruçlu olması şarttır. Orucu bozulunca hâliyle itikâfı da bozulur.) Bu sebeple biz diyoruz ki: İtikâftaki kişinin teniyle karşı cinsten birinin teni birbirine temas eder de bu sebeple menisi akarsa orucu gibi itikâfı da bozulur. Ama menisi akmazsa bu durum, orucunun bozulmasına etki yapmadığı gibi itikâfının da bozulmasına etki yapmaz.

İtikâftaki kişinin yapıp yapamayacağı işler konusunda büyük İslam merkezlerindeki fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri dediler ki: "Vacip itikâfta bulunan kişi, gece veya gündüz mescidin dışına çıkamaz. Ancak büyük ve küçük abdesti bozmak, Cuma namazına gitmek için çıkabilir. Fakat hasta ziyareti ve cenazeye katılmak için çıkamaz. Mescitte alışveriş yapmasında, konuşmasında, günah olmayan bazı işlerle meşgul olmasında, evlenme akdi yapmasında sakınca yoktur. İtikâfta susma mecburiyeti yoktur." Şafiî de bu görüştedir.

İbn Vehb, Mâlik'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İtikâftaki kişi ticarete veya başka işlere girişmemeli, aksine kendi itikâfıyla meşgul olmalıdır. Kendi sanatı, ailesinin idaresi, malının satılması veya kendisini

itikâftan alıkoymayacak basit bir şeyle ilgili emir verip tavsiyelerde bulunmasında sakınca yoktur."

Yine Mâlik dedi ki: "İtikâftaki kişinin uzak durması gereken şeylerden uzak durmadıkça kişi itikâfta sayılmaz. Cinsel ilşkiye girilmemesi kaydıyla itikâftaki kişinin birisiyle nikâhlanmasında sakınca yoktur."

İbn Kasım, Mâlik'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İtikâftaki kişi, musibete uğrayan birine teselli vermek üzere yerini terk edip gidemez. Mescitte az ötesinde kıyılan bir nikâh akdine gidip şahitlik edemez. Ancak mescitte oturduğu yere gelinip nikâh kıyılacak olursa o nikâha şahitlik yapmasında sakınca görmem. Nikâhı kıyılan damadı kalkıp tebrik edemez. İlim meclisine katılıp orada vakit geçiremez. İlim meclisinde ilmî yazı yazamaz. Ben, bunu (yapmasını) mekruh görürüm. (Büyük çapta olmayan) basit alışverişler yapabilir."

Süfyan es-Sevri dedi ki: "İtikâftaki kişi, hasta ziyaret edebilir. Cuma namazına gidebilir. Mescitte yapması hoş olmayan işi, eve gidip eşiyle yapabilir. Kapalı mekânlara giremez. Ancak yolunda üstü kapalı olan geçitlerin altından geçebilir. Ailesinin yanında oturamaz. İhtiyaçlarını ayakta veya yürürken onlara söyler. Alışveriş yapamaz. Kapalı bir mekâna girdiğinde itikâfı bozulur."

Hasan b. Salih dedi ki: "İtikâftaki kişi, içinde yolu olmayan bir eve veya camie girerse itikâfı bozulur. Cenazeye katılabilir. Hasta ziyaret edebilir. Cuma namazına gidebilir. Abdest almak için mescidin dışına çıkabilir. (Ziyaretine gittiği) hastanın evine girebilir. Alışveriş yapması mekruhtur."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Zühri'nin bildirdiğine göre Urve b. Zübeyr, Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"İtikâftaki kişinin tabii ihtiyaçlar dışında mescitten dışarı çıkmaması, cenaze teşyiine gitmemesi, hasta ziyaret etmemesi, kadına elini sürmemesi, tenini onun tenine dokundurmaması sünnettir."

Said b. Müseyyeb ile Mücahid dediler ki: "İtikâftaki kişi hasta ziyaret edemez. Davete icabet edemez. Cenazeye katılamaz."

Mücahid, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İtikâftaki kişi, hasta ziyaret etmek ve cenazeye katılmakla yükümlü değildir."

Sahabe ve tabiinden olan selef ulemasının itikâftaki kişi hakkında kendilerinden rivayet edilen sözleri, bu naklettiğimiz sözlerdi. Onlardan başkalarından ise farklı görüşler nakledilmiştir.

Ebu İshak'ın bildirdiğine göre Asım b. Damure, Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İtikâftaki kişi; Cuma namazına gidebilir, hastayı ziyaret edebilir ve cenazeye katılabilir." Aynı ifadeler Hasan, Amir ve Said b. Cübeyr'den de rivayet edilmiştir.

Süfyan b. Uyeyne'nin bildirdiğine göre Ammar'ın babası Abdullah b. Yesar şöyle demiştir: "Hz. Ali *radıyallahu anh*, itikâftaki kişinin mescitten çıkıp alışveriş yapmasında sakınca görmezdi."

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Abdurrahman kızı Amre, Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: ***"Resûlullah*** *sallallahu aleyhi ve sellem* ***itikâfa girdiğinde (mescidin penceresinden) başını bana uzatır, ben de saçlarını tarardım. İnsanî ihtiyaçları karşılamak için hariç, başka bir amaçla eve gelmezdi."***

Bu hadis, itikâftaki kişinin insanî ihtiyaçlar dışında başka bir amaçla mescitten çıkmasının mahzurlu olmasını gerektirmektedir. Önce de anlattığımız gibi Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* itikâftaki uygulaması, kendisinin bu konudaki beyanı yerine geçer. Beyan makamındaki fiili ise vücup ifade eder. Bu da tabii ihtiyaç dediğimiz büyük ve küçük abdest bozma dışında mescidin dışına çıkmaması, başkalarının da itikâftayken bu amaç dışında dışarı çıkmasının mahzurlu olmasını gerektirir.

(وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ)

"Siz mescitlerde itikâftayken eşlerinize yaklaşmayın" ayetinden de anlaşılacağı üzere mescitte kalmak itikâfın şartlarından olduğuna göre, tabii ihtiyaçların giderilmesi ve Cuma namazına gidilmesi dışında başka bir amaçla mescidin dışına çıkmamak gerekir. Takdir edilir ki bir kişi nafile

bir ibadet olan itikâfa girmeye karar verirken, kendisine farz olan Cuma namazına gitmeme kastını gütmez. Şu hâlde Cuma namazına gitmek, itikâfın istisnası olup itikâfı bozmaz.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "(وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ) **"Siz mescitlerde itikâftayken eşlerinize yaklaşmayın"** ayetinde, mescitte kalmaya devam etmenin itikâfın şartı olduğuna delil yok mudur? Çünkü bu ayette itikâftaki kimselerin içinde bulundukları durum anlatılmaktadır. Bu durumdayken de cinsel ilişkide bulunma yasağı itikâfın şartlarına eklenmektedir. Ama itikâftayken mescidin dışına çıkmanın yasaklığından söz edilmemektedir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu söylediğiniz iki bakımdan hatalıdır.

1-İtikâftaki kişinin cinsel ilişkide bulunmasının yasaklanmış olması, onun mescitte bulunmasıyla alakalı değildir. Zira bir kimsenin kendi evinde itikâfa giren karısıyla cinsel ilişkide bulunmasının caiz olmayacağı hususunda ilim ehli görüş birliği etmişlerdir. Önce de anlattığımız gibi itikâftaki kişinin cinsel ilişkide bulunmasını yasaklayan ayet, ilk zamanlarda bazı kimselerin itikâfta oldukları hâlde mescitten çıkıp evlerine giderek eşleriyle cinsel ilişkide bulunduktan sonra tekrar mescide dönmeleri üzerine nazil olmuştur. Durum böyle olunca da itikâftaki kişinin cinsel ilişkide bulunmasının yasaklanması, kendisinin mescitte olmasıyla değil, itikâfta olmasıyla bağlantılıdır. Yani bu yasağa uyması, itikâfın şartıdır. Uymaması durumunda itikâfı sahih olmaz.

2-"İtikâf" kelimesinin sözlük anlamı beklemek olduğuna ve sonra da Cenab-ı Allah ilgili ayette itikâfı anlattığına göre, her ne kadar itikâfın sözlük anlamına dâhil olmayan başka bazı mana ve maksatlar da buna eklenmiş olsa demek ki, itikâftayken mutlaka bir yerde kalıp beklemek gerekmektedir. Tıpkı oruçta olduğu gibi. Orucun sözlük anlamı kişinin kendini tutup bir şeylerden uzak durması olduğu hâlde, daha sonra oruca bazı şer'î mana ve maksatlar eklenmiş olsa da imsâk dediğimiz bazı şeylerden uzak durmak, orucun geçerlilik şartı olmaktan çıkmaz. Böylece itikâfın mescitte kalıp beklemek olduğu ispatlanmış oldu. Buna göre itikâftaki kişinin tabii ihtiyaçlarını gidermek veya Cuma gitmek dışında başka bir amaçla

mescidin dışına çıkmaması vacip olmaktadır. Çünkü cumaya gitmek farzdır. Önce nakletmiş olduğumuz sünnet delili de bu anlattıklarımızın doğruluğunu teyit etmektedir. Cenazeye katılmak, hasta ziyaretine gitmek sadece itikâftaki kişinin yerine getirmesi gereken farizalar olmadığı (bunları başkalarının da yapabileceği) içini bu maksatla mescidin dışına çıkması caiz olmaz.

Abdurrahman b. Kasım'ın bildirdiğine göre babası, Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Resûlullah*sallallahu aleyhi ve sellem*itikâftayken hastaya uğrar, ama eğilip onunla ilgilenmeden geçip giderdi."[96]

Zühri'nin bildirdiğine göre Amret, Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* de böyle yaptığını rivayet etmiştir. Sözlerini naklettiğimiz fakihlerin tamamı, itikâftaki kişinin mescitten çıkıp insanların ihtiyaçlarını karşılamak, kendi ailesinin işleri peşinde koşturmak gibi hayır ve iyiliklerde bulunmasının caiz olmadığı hususunda görüş birliği ettiklerine göre, hasta ziyaretine gitmesinin de caiz olmaması gerekir. Onun davetine icabet edemediği gibi ziyaretine de gidemez. Çünkü insanların birbiri üzerindeki hakları arasında bu ikisi birbirine eşit ağırlıktaki haklardır. Kitap, sünnet ve aklî deliller, bizim söylediklerimizin doğruluğuna delalet etmektedirler.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Heyyac el-Horasani'nin bildirdiğine göre Enes *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem*: ***"İtikâftaki kişi cenazenin teşyiine katılabilir. Hasta ziyaretine gidebilir. (Ancak bu amaçlarla) mescitten çıktığında, dönünceye kadar başını önüne eğmiş vaziyette yürür"buyurduğunu rivayet etmiştir."***

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu, senedi meçhul olan bir hadistir. Bununla, Zühri'nin Amret kanalıyla Hz. Aişe'den *radıyallahu anh* rivayet ettiği hadise muaraza edilemez.

"İtikâftaki kişi mescitten çıktıktan sonra gidip üstü kapalı bir mekâna girerse itikâfı bozulur" diyen kimsenin üstü kapalı yerleri diğer yerlerden ayırmasının bir delili yoktur. Oysaki bu meselede üstü kapalı mekânla açık

96 Askalani, Et-Telhisu'l-Habir: 2/478

alan arasında herhangi bir fark yoktur. Açık alana ve sahraya çıkmak itikâfı bozmadığı gibi, üstü kapalı mekâna girmek de bozmaz. İtikâftaki kişinin eşya ve terazi getirmeksizin alışveriş yapmasında onlara göre sakınca yoktur. Alışveriş derken, eşya ve parayı hazır etmeksizin sözlü olarak alışverişi kastetmişlerdir. Bu, diğer mübah işlerdeki konuşmalar gibi mübah bir iş olduğundan dolayı itikâftaki kişinin bunu yapması caizdir. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem*, gündüz boyunca akşama kadar susmayı yasakladığı rivayet edilmiştir. Susmak mahzurlu olduğuna göre itikâftaki kişinin mübah olan şeyleri mutlaka konuşması ve susmaya aykırı diğer şeyleri yapması emredilmiş olmaktadır.

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Ali b. Hüseyin, Safiye'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resûlullah*sallallahu aleyhi ve sellem* itikâftaydı. Geceleyin kendisini ziyarete gittim. Kendisiyle konuştum. Sonra kalkıp dışarı yöneldim. (Evime kadar) bana refakat etmek için kendisi de kalktı. (Safiye'nin *radıyallahu anh* konutu, Üsame b. Zeyd'in *radıyallahu anh* binasındaydı). (İkimiz yolda giderken) ensardan iki adam da yoldan geçiyorlardı. Peygamber'i *sallallahu aleyhi ve sellem* görünce yürüyüşlerini hızlandırdılar. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara, ***"Yavaş olun. Bu, (eşim) Safiye binti Huyey'dir"*** dedi. Onlar da "Subhanallah! Ya Resûlallah!" dediler. Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara şöyle dedi: ***"Şeytan, insanın damarlarına kadar girer. Kalbinize bir şey (veya kötülük) bırakmasından endişe ettim."***[97]

Bu rivayetten anlaşıldığı gibi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* itikâftayken Safiyye *radıyallahu anh* validemizle konuşmakla meşgul olmuş ve mescidin kapısına kadar ona refakat etmiştir. Bu rivayet, 'İtikâftaki kişi konuşmakla meşgul olmaz. Alışveriş için kalkıp mescitteki malların yanına gitmez' diyenlerin görüşünü geçersiz kılmaktadır.

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Urve'nin babası Zübeyr *radıyallahu anh*, Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* mescitte itikâftayken başını hücreden bana uzatırdı. Ben de âdetli olduğum hâlde başını yıkar ve saçını tarardım."[98]

97 Muslim, Selam, 9
98 Suheyb Abdulcebbar, el-Câmi'u's-Sahih li's-Süneni ve'l-Mesanîd: 30/13

Bu rivayet, bazı hükümler içermektedir:

1-Kişi, mescitteyken başını yıkayabilir.

2-İtikâftaki kişi, şehvetsiz olarak karşı cinsin bedenine elini sürebilir, tenini onun tenine değdirebilir.

3-İtikâftaki kişi başını yıkayabilir. Başı yıkamak, vücudun bakımı için yapılır. Bu da gösteriyor ki, itikâftaki kişi vücut bakımını yapabilir. Vücut bakımını yapmakla meşgul olması mübah olduğu gibi, malının yararına olacak işlerle meşgul olması da mübahtır. Zira Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Müminle savaşmak, küfürdür. Ona sövmek fasıklıktır. Malının dokunulmazlığı, canının dokunulmazlığı gibidir."***[99]

4-İtikâftaki kişi süslenebilir. Çünkü saç taramak da süslenmektir.

5-Mescitteyken başını dışarı uzatıp yıkayan kimse, başını mescitte yıkamış sayılır. Bu hüküm şuna da delalet etmektedir: Bir kimse falan adam mescitteyken onun başını yıkamayacağına yemin eder de falan adam başını mescidin dışına uzatıp o kişi dışarıdayken öylece onun başını yıkarsa, yeminini bozmuş olur. Çünkü yıkayanın yeri değil, başı yıkanan kimsenin bulunduğu yere itibar edilir. Zira yıkayan kişi, yıkanana bitişik olmadıkça yıkama fiili gerçekleşmez. Bu sebeple fakihler dediler ki: Falan adamı mescitte vurmamaya yemin eden bir kimse, kendisi mescidin dışından içeriye silah sıkarak falanı öldürürse yeminini bozmuş olur. Çünkü bu yeminde vuranın değil, vurulanın mescitte olmasına bakılır.

6-Âdetli kadının eli ve artığı temizdir. Nitekim Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Hz. Aişe'ye *radıyallahu anh* ***"Hayızlı olman elinde değildir"***[100] demiştir.

Doğrusunu Allah bilir.

---

99 Bkz: İbn Mâce, İftitah, 7
100 İbn Mâce, Taharet, 120

Hâkimin Hükmü İle Helal Olan ve Olmayan Şeyler

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلَا تَأْكُلُوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا اِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٨﴾)

188-"Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hakimlere (rüşvet olarak) vermeyin."

Bu ayette **"mallarınızı haksız yere yemeyin"** derken, "birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin" denmek istenmiştir. Yine de doğrusunu Allah bilir. Tıpkı (وَلَا تَقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ) **"Kendinizi öldürmeyin"**[101] derken, "Birbirinizi öldürmeyin"; (وَلَا تَلْمِزُوا اَنْفُسَكُمْ) **"Kendinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın"**[102] derken "Birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın" manasının kastedilmesinde olduğu gibi. Ve tıpkı şu hadiste de olduğu gibi: (فإنّ أموالَكُمْ وأعراضَكُمْ ودمائكم عليكم حرام) **"Mallarınız, ırzlarınız ve canlarınız size haramdır"** derken, "Birbirinizin malları, ırzları ve canları size haramdır"[103] manasının kastedilmiş olması gibi.

Başkalarının mallarını haksız yere yemek iki şekilde olur:

1-Zulmederek, çalarak, hıyanet ederek, gaspederek ve benzeri şekillerde başkalarının malını yemek.

2-Kumarda kazanarak, müzisyenlik yaparak, şarkıcılık-türkücülük yaparak, oyun oynayarak, ağıt yakarak, içki, domuz ve hür bir insanı, temlik edinilmesi caiz olmayan bir şeyi sahibinin rızasıyla da olsa temlik edinip satarak başkalarının malını yemek ve haksız kazanç sağlamak.

Yukarıdaki ayet-i kerime bu saydığımız yollarla başkalarının malını yemeyi haram kılmıştır.

101 Nisa, 4/29
102 Hucurat, 49/12
103 Heytemi, Mecmau'z-Zevaid ve Menbau'l-Fevaid, Hac, 42

(وَتُدْلُوا بِهَا اِلَى الْحُكَّامِ)

"Onları hâkimlere rüşvet olarak vermeyin."

Mali davalarda lehine hüküm verilen kimse, o malı hak etmediğini bildiği halde hâkim kendisinin lehine hüküm versin de görünürde kendisine helalmiş gibi olsun diye hâkime o mallardan rüşvet vermesin. Bu ayette Cenab-ı Allah, hâkimin bu şekilde hüküm vermesiyle o malın kendisine helal olmayacağını açıklamakta ve birbirimizin mallarını haksız yol ve yöntemlerle yemekten bizleri men etmektedir. Sonra hâkim, kendisinin lehine hüküm verse bile bu malın o şahıs için batıl yolla elde edilmiş bir mal olduğunu, onu almasının haram olduğunu haber vermekte ve başka bir ayette de şöyle buyurmaktadır:

(يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ)

"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka."[104]

Başkasının malını haram olan değil de helal olan karşılıklı bir ticaret yoluyla elde etmek, batıl yolla mal elde etme yasağından istisna edilmiştir.

Okumuş olduğumuz ayetler, kişinin hak etmediği bir malın, hâkimin kendisi lehinde hükmetmesiyle mübah hâle gelmeyeceğine dair delildir. Bu doğrultuda haberler ve hadisler de rivayet edilmiştir.

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Abdullah b. Rafi, Ümmü Seleme *radıyallahu anh* validemizin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ben Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* yanındayken iki adam geldi. Bunlar, kendilerine miras kalan miras kalan bazı mal ve eski eşyaları paylaşmada anlaşamıyorlardı. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara şöyle dedi:

104 Nisa, 4/29

«إِنِّي إِنَّمَا أَقْضِي بَيْنَكُمَا بِرَأْيِي فِيمَا لَمْ يَنْزِلْ عَلَيَّ فَمَنْ قَضَيْتُ لَهُ لِقَضِيَّةٍ أَرَاهَا فَقَطَعَ بِهَا قِطْعَةً ظُلْمًا فَإِنَّمَا يَقْطَعُ بِهَا قِطْعَةً مِنْ نَارٍ , اسْطَامًا يَأْتِي بِهَا فِي عُنُقِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» , قَالَ: فَبَكَى الرَّجُلَانِ وَقَالَ كُلٌّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا: حَقِّي هَذَا الَّذِي أَطْلُبُ لِصَاحِبِي , قَالَ: «لَا وَلَكِنِ اذْهَبَا فَتَوَخَّيَا ثُمَّ اسْتَهِمَا ثُمَّ لِيُحْلِلْ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْكُمَا صَاحِبَهُ»

"Hakkında vahiy gelmeyen konularda ben aranızda ancak kendi görüşümle hükmederim. Bir meselede kendi görüşüme göre lehinde hüküm verdiğim kimse, eğer o hükme dayanarak başkasının hakkını zulüm ile alırsa, kendisi için ateşten bir parça ile hükmetmiş olurum. O kişi kıyamet gününde, ateşi harlamak için kullanılan demir parçası boynunda asılı vaziyette (hesap yerine) gelir!"

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* böyle demesi üzerine adamların her ikisi de ağladı ve her biri, "Ey Allah'ın Resûlü! Ben hakkımı ona veriyorum" dedi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Hayır. Gidin; her biriniz hak olanı arayın ve bulmak için gayret gösterin. Sonra da kur'a çekerek alın ve birbirinizle de helalleşin"*** buyurdu.[105]

Bu hadisin manası, kişinin hak etmediği malı hâkimin hükmünün mübah hâle getirmeyeceğini bildiren ayetin manasıyla örtüşmektedir.

[Bu Hadisten Çıkan Hükümler]

Bu rivayet, başka bazı manalar da içermektedir:

1-Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Hakkında vahiy gelmeyen konularda ben aranızda ancak kendi görüşümle hükmederim"*** buyurmakla, hakkında vahiy gelmeyen meselelerde kendi re'yi ile hükmettiğini bildirmiştir.

105 Darekutni, Sünen: 5/428

2-Hâkim, meselenin görünürde olan kısmına göre hüküm vermekle yükümlüdür. Allah katında bilinen ama kendisince bilinmeyen gaybî kısmı hakkında hüküm vermekle yükümlü değildir.

3-İctihad edilmesi caiz olan bir alanda her müctehid, yaptığı içtihadında isabet etmiş kabul edilir. Çünkü o, içtihadının kendisini ulaştıracağı sonuçtan başka bir yere gitmekle yükümlü değildir. Bilindiği gibi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, kendisinin zahire göre verdiği hükmünde -bu hükmü kendisince gizli olan Allah katındaki gaybî hükme aykırı olsa bile-isabet etmiş sayılacağını bildirmiştir. Bununla birlikte lehinde hüküm verilen kimsenin bu hükme dayanarak başkasının malını haksız yere alması mübah değildir.

4-Hâkim, bir insana hak etmediği bir malın verilmesine hükmetmiş olabilir. Lehinde hüküm verilen de, hak etmediğini bildiğinde bunu almamalıdır.

5-Herhangi bir ikrarda bulunulmasa bile taraflar sulh yapabilirler. Çünkü Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* huzurundaki hasımlardan hiçbiri ikrarda bulunmamış, ama hakkını arkadaşına bağışlamıştı. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de sulh yapmalarını ve miras kalan malı paylaşmalarını emretmişti.

6-Miras kalan akarları ve diğer malları taraflardan biri paylaşmayı talep ederse, paylaşmak vaciptir.

7-Hâkim, bir malın ortaklarına paylaşımda bulunmalarını emredebilir.

8-Mahiyeti ve miktarı bilinmeyen mallarda ortaklar birbirlerini ibrâ edebilirler. Çünkü bahsedilen rivayette eskimiş miras mallarının miktar ve mahiyeti belli olmadığı bildirilmekte sonra da Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* hasımlara helalleşmelerini emrettiği haber verilmektedir. Şu da var ki, miras mallarının eskiyip yıprandıkları söylenmiş olmasaydı bile, ***"birbirinizle de helalleşin"*** demiş olması, miktar ve mahiyeti belli olmayan şeylerde de ibrâ etmenin caiz olduğuna delalet etmektedir. Çünkü miras kalan malların belli olanıyla olmayanı arasında ayrım yapmaksızın

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* vermiş olduğu ***"birbirinizle de helalleşin"*** buyruğu genel mana ifade eden bir ibaredir.

9-Hâkimin hükmü olmadan da ortaklar karşılıklı rıza ile mallarını paylaşabilirler.

10-Başkasında hakkı bulunan bir kimse, hakkını ona hibe eder, ancak o bunu kabul etmezse, yapılan hibe sahih olmaz ve malın mülkiyeti, onu hibe eden sahibine geri döner. Çünkü ikisinden her biri, diğerinin kendisine yaptığı hibeyi reddetmiş ve kendi hakkını arkadaşına bırakmıştır. Bu meselede eşyalarla borçlar arasında bir ayrım yapılmadığından, ibrâ ve hibenin reddedilmesi durumunda bu işlemlerin ikisi de batıl olur.

11-Bir kimse, "Malımdan bin dirhem falan adama olsun" derse bu, ikrar değil, hibe olur. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* huzurundaki hasımlardan her birinin diğeri için "Benim hakkım ona olsun" demesini ikrar değil, hibe saymıştır. Eğer ikrar saysaydı, bunu söyleyenin hakkı diğerinin mülkiyetine geçerdi. Bundan sonra sulh yapmaya, helalleşmeye ve mal paylaşımına ihtiyaç duymazlardı.

Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri, "Malımdan bin dirhem falan adama olsun" diyen kimsenin bu sözünü ikrar değil, hibe saymışlardır.

12-Hakkı bulmak için, kesin sonuca varılamasa bile araştırıp içtihad etmek caizdir. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Her biriniz hak olanı arayın ve bulmak için gayret gösterin"*** buyurmuştur.

13-Hâkimin, yararlı görmesi hâlinde hasımları sulh yapmaya yönlendirmesi ve onları hükmün acılığına mecbur etmemesi caizdir. Bu sebeple Hz. Ömer *radıyallahu anh*, "Hasımları barışsınlar diye sulha yönlendirin" demiştir.

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre, Ümmü Seleme *radıyallahu anh* validemiz Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

«إِنَّكُمْ تَخْتَصِمُونَ إِلَيَّ، وَلَعَلَّ بَعْضَكُمْ أَنْ يَكُونَ أَلْحَنَ بِحُجَّتِهِ مِنْ بَعْضٍ، فَأَقْضِيَ لَهُ عَلَى نَحْوِ مِمَّا أَسْمَعُ مِنْهُ، فَمَنْ قَطَعْتُ لَهُ مِنْ حَقِّ أَخِيهِ شَيْئًا، فَلَا يَأْخُذْهُ، فَإِنَّمَا أَقْطَعُ لَهُ بِهِ قِطْعَةً مِنَ النَّارِ»

"Davalaşmak için bana geliyorsunuz. Biriniz delilini hasmından daha iyi açıklayıp anlatabiliyor. Ben de ondan dinlediklerime göre hüküm veriyorum. Bir kimseye kardeşinin hakkından bir şeyler verilmesine hükmedecek olursam, (lehinde hüküm verdiğim kişi) onu almasın. Çünkü (bu durumda) ben ona, ateşten bir parça verilmesine hükmetmiş olmaktayım."[106]

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Ümmü Seleme'nin *radıyallahu anh* azatlısı Abdullah b. Rafi, Ümmü Seleme *radıyallahu anh* validemizin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Miras paylaşımında anlaşamayan ve delilleri de olmayan ancak birbirleriyle davalaşan iki adam Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem* geldiler. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* yukarıdaki rivayetlerde geçen uyarıcı sözleri onlara söyledi. Adamlar ağladılar ve her biri diğerine, "Hakkımı sana veriyorum" dedi. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* da onlara şöyle buyurdu:

«أَمَّا إِذْ فَعَلْتُمَا مَا فَعَلْتُمَا فَاقْتَسِمَا، وَتَوَخَّيَا الْحَقَّ، ثُمَّ اسْتَهِمَا، ثُمَّ تَحَالَّا»

"Madem böyle yaptınız, öyleyse hakkı arayıp bulmaya çalışarak malı ikiye bölün ve kura çekerek hisselerinizi alın. Sonra da helalleşin."[107]

Bu iki hadis, lehinde hüküm verilen kişinin, alacağı malı hak etmediğini bilmesi durumunda almasının haram olduğunu bildiren hadisle aynı anlamdadırlar. Bunların ifade ettikleri başka bazı faideler de vardır:

a-Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Ben dinlediklerime göre hüküm veriyorum"*** ifadesi, kişinin kendi aleyhinde yaptığı ikrarın geçerli olduğuna ve ikrarına göre muamele göreceğine delalet etmektedir. Çünkü

---

106 Muslim, Akdıye, 3
107 Ebu Davud, Akdıye, 7

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* hasımlardan dinlediklerine göre hüküm verdiğini söylemiştir. Aynı şekilde şahitlerin ifadelerine de itibar edilmesi ve ona göre hüküm verilmesi gerektiğine de bu hadis delalet etmektedir.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem,* Abdullah b. Rafi'nin rivayetinde geçen ***"Öyleyse hakkı arayıp bulmaya çalışarak malı ikiye bölün ve kur'a çekerek hisselerinizi alın"*** ifadesi, paylaşım anında kur'â çekmenin caiz olduğuna delalet etmektedir.

Konunun başında nakledilen ayetler, lehinde hüküm verilen kişinin, alacağı malı hak etmediğini bilmesi durumunda almasının haram olduğunu bildirmektedir. Bir adam başkasının elinde bulunan, fakat hakikatte kendisinin olmayan bir malın kendisine ait olduğunu iddia ederek beyyine getirir ve hâkim de buna istinaden onun lehinde hüküm verirse, bu malı o kişiden alması caiz olmaz. Çünkü daha önce kendisine haram olan bu malı hâkimin hükmünün mübah kılmayacağı hususunda icma-ı ümmet vardır. Şahitlerin şehadetine dayanarak hâkim bir akdin inşasına veya feshine hükmeder ve lehinde hüküm verilen kimse de şahitlerin yalan beyanda bulunduklarını biliyorsa, bu hükmün geçerli olup olmayacağı hususunda fakihler ihtilaf etmişlerdir.

Ebu Hanife dedi ki: "Hâkim, şahitlerin şehadetine dayanarak, bidayeten yapılması sahih olan bir akdin inşasına veya feshine hükmederse bu, tarafların kendi aralarında akdettikleri bir akit gibi geçerli olur. Şahitlerin yalan beyanda bulunmuş olmaları sonucu değiştirmez."

Ebu Yusuf, Muhammed ve Şafiî dediler ki: "Hâkimin zahire göre verdiği hüküm, batına göre verdiği hüküm gibi geçerlidir."

Ebu Yusuf dedi ki: "Hâkim, eşlerin birbirlerinden ayrılmalarına hükmederse, kadının başka biriyle evlenmesi, kocasının da kendisine yaklaşması caiz olmaz."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Ebu Hanife'nin söylediklerinin benzeri Hz. Ali, İbn Ömer ve Şabi'den de rivayet edilmiştir.

Ebu Yusuf, Amr'ın babası Mikdam'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Kabilemizden bir adam bir kadınla evlenmeye talip oldu. Ancak soy bakımından kadının biraz aşağısında olduğunda kadın onunla evlenmeyi kabul etmedi. Bunun üzerine adam, Hz. Ali'ye *radıyallahu anh* giderek o kadınla evli olduğunu iddia etti ve iki şahit de gösterdi. Kadın, her ne kadar "Ben onunla evli değilim" dediyse de Hz. Ali *radıyallahu anh*, "İki şahit senin bununla evli olduğunu söylüyorlar" dedi ve birbirleriyle nikâhlı olduklarına hükmetti."

Ebu Yusuf dedi ki: Şube b. Haccac bana bir mektup yazdı. Mektubunda Zeyd'den rivayette bulunarak şunu yazmıştı:

"İki kişi, bir adamın karısını boşadığına yalan yere şahitlik yaptılar. Kadı da buna dayanarak eşleri birbirinden ayırdı. Sonra da o yalancı şahitlerden biri boşanan kadınla evlendi. Şabi, yalancı şahidin yapmış olduğu evliliğin geçerli olduğunu söyledi."

İbn Ömer *radıyallahu anh*, kusursuz diyerek bir köle satmıştı. Ancak kusurlu çıktığı için müşteri, Hz. Osman'a *radıyallahu anh* gidip şikâyette bulundu. Hz. Osman *radıyallahu anh*, İbn Ömer'e *radıyallahu anh*, "Gizlediğin bir kusuru olmaksızın onu sattığına dair Allah adına yemin eder misin?" diye sordu. Yemine yanaşmayınca Hz. Osman *radıyallahu anh* köleyi ona iade etti. O da kendisine geri verilen köleyi daha yüksek bir fiyata başkasına sattı. Kuşkusuz İbn Ömer *radıyallahu anh* bu hükmün batınının zahirine muhalif olduğunu bilerek köleyi satmayı caiz görmüştü. Hz. Osman *radıyallahu anh* onun bu bildiğini bilseydi, köleyi ona iade etmezdi. Böylece anlaşılmış oluyor ki Hz. Osman *radıyallahu anh*, hâkimin akdi feshetmesinin, malın mülkiyetini satıcıya iade ettiği görüşünde idi. Verilen hükmün batını bunun hilafına olsa bile sonuç değişmez.

Ebu Hanife'nin bu konuda söylediklerinin doğruluğuna İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* Hilal b. Ümeyye ile ilgili olarak yapmış olduğu şu rivayet delalet etmektedir:

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Hilal ile karısı arasında liân yaptırmış, sonra da şöyle buyurmuştu: ***"Doğacak çocuk eğer şu ve şu***

vasıfta olursa, Hilal b. Ümeyye'nindir. Ama başka bir vasıfta olursa (Hilal'in karısıyla zina ettiğine dair) kendisine isnatta bulunulan Şerik b. Semhâ'nındır." Çocuk, istenilmeyen vasıfta doğdu (ve Şerik'in çocuğu olduğu anlaşıldı). Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Eğer kadın lian yeminleri yapmış olmasaydı, kendisiyle hesaplaşır (ona gereken cezayı verir) idim."***

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu olayda kadının yalan söylediğini, kocası Hilal'in doğru söylediğini bildiği hâlde, liân sebebiyle birbirlerinden ayrılmış olmaları iptal edilmedi. Bu rivayet, davalaşmalarda hâkimin inşasına veya feshine hükmettiği akidlerin, bidayette akdedilen veya feshedilen hükümler gibi olduğu hususunda bir delildir.

Bu rivayet, görünürde âdil olan şahitlerin şehadette bulunmalarından sonra hâkimin mesele hakkında hüküm vermekle yükümlü olduğuna delalet etmektedir. Şahitlerin şehadeti doğrultusunda akdi, inşa veya fesh etme şeklinde hüküm vermeye yanaşmazsa günaha girer; Yüce Allah'ın hükmünü terk etmiş olur. Çünkü o zahire göre hüküm vermekle yükümlü kılınmıştır. Kendisince bilinmeyen ve gayb sayılan Allah katındaki hükme göre hüküm vermekle yükümlü değildir. Hükmünü verince de bu, tarafların kendi aralarında yapmış oldukları yeni bir akit gibi olur. Akdin feshedilmesine hükmedince bu da aynı şekilde tarafların kendi aralarında akdi feshetmeleri gibi olur. Akid ve fesih, ancak tarafların onur ve üstünlük sahibi Allah'ın ve hâkimin hükmüne razı olmaları durumunda geçerli olur.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Kölelerin şahitliğine dayanarak da olsa hüküm vermekle yükümlü olan hâkimin hükmü, bunların şehadetine dayanarak hüküm verdiği anlaşılırsa nafiz/geçerli olmaz."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Evet, bu durumda hâkimin verdiği hüküm nafiz/geçerli olmaz. Çünkü kölelik, sübutu yargı yoluyla gerçekleşen bir manâdır. Şirk ve kazf haddi de böyledir. Dolayısıyla kölenin şehadetine dayanarak hüküm veren hâkimin hükmünün feshedilmesi caizdir. Bilindiği gibi hâkimin huzurunda kölenin şahitliği ile beyyine getirilebilir ve davalaşmada bulunulabilir. Bu sebeple köle, müşrik ve başkasına zina iftirasında bulunmasından dolayı kendisine had tatbik edilmiş olan kimselerin -kendilerinde yargılama yoluyla tespit edilen manalardan

ötürü- şehadetlerine dayanarak hüküm veren hâkimin hükmü geçerli/nafiz olmayabilir. Yalan yere şehadette bulunduğundan dolayı fasıklık ve yalancı şahitlikle nitelenen kimsedeki bu nitelik, hüküm yoluyla tespit edilen bir mana değildir. Bu gibi kimselerin şahitliğine dayanılarak hâkim huzurunda davalaşma yapılamaz ve bu konuda hâkimin verdiği hüküm de feshedilemez. Başkasından alacaklı olmadığı hâlde alacaklı olduğu iddiasıyla hâkim huzuruna çıkan kimsenin karşı taraftaki alacağının kendisinin mutlak mülkü olduğuna dair verilen hükmü feshetmesi için hâkimi yükümlü kılmaya gerek yoktur. Çünkü bize göre hâkim, o alacağın davacıya teslim edilmesine hükmetmiştir. Mülkiyetine geçirilmesine hükmetmiş değildir. Şayet mülkiyetine geçirilmesine hükmetmiş olsa, şahitlerin ifadesinde mülkiyet cihetinin de geçmesine ihtiyaç vardır. Mülkiyet cihetinden söz etmeseler de şahitlerin şehadetinin kabul edilmesi gerektiği hususunda fakihler görüş birliği etmişlerdir. Bu da gösteriyor ki hâkim, davacının alacaklı olduğu şeyin kendisine teslim edilmesine hükmetmiştir. Bir şeyin karşı tarafa teslim edilmesi için verilen hüküm, o şeyin mülkiyetin ona intikal etmesine sebep teşkil etmez. Bu sebeple de o şey, mâlikinin mülkiyetinde kalmaya devam eder.

(لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ)

"İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için..."

Bu ayet, başkasının malını haksız yere almakta olduğunu bilen kimsenin vebal altında olduğunu bildirmektedir. Ama haksız yere almakta olduğunu bilmeyen kimsenin, beyyine göstermesi şartıyla, hâkimin hükmüne dayanarak o malı alması caizdir. Bu da gösteriyor ki, bir kimsenin ölmüş babasının falan adamda bin dirhemi bulunduğuna veya kendisine falan evin miras kaldığına ilişkin beyyine varsa, mirasçı olan bu kimsenin - bunun doğru olduğunu bilmese bile - bu hakkı elde etmek iddiasıyla hâkime başvurması ve hâkimin hükmüne dayanarak bunları alması caiz olur. Çünkü kendisi bu durumda haksız olduğunu bilmemektedir. Zira yüce Allah, bile bile başkasının malını haksız yere elinden alan kimseyi şu ayette kınamıştır:

(لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ)

"İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için..."

Anlattığımız şekilde akidler inşa etme, akidler feshetme konusunda hâkimin verdiği hükmün geçerli/nafiz olacağına fakihlerin tamamının şu ittifakı delalet etmektedir: Fakihler bir konuda ihtilaf etmişlerse hâkim, ortaya çıkan farklı görüşlerden birini esas alıp ona göre hüküm verirse, hükmü geçerli/nafiz olur. Verdiği hüküm, başkasının aksi yöndeki içtihadın önünü keser. Lehine hüküm verilen kişi de kendisinin olduğuna hükmedilen malı alır. Aleyhine hüküm verilen kişi, bu malı ona vermemezlik edemez. Her ne kadar taraflar hükmün aksi istikametinde bir inanışta olsalar da bu hükme uymak mecburiyetindedirler. Komşuların şuf'a hakkı, velisiz kıyılan nikâh akdi ve benzeri fakihlerce üzerinde ihtilaf edilen konularda olduğu gibi.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(اُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ اِلٰى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَاَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْئٰنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾)

189-"Sana, hilalleri soruyorlar. De ki: «Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takva sahibi (Allah'a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışıdır. Evlere kapılarından girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.»"

Gökteki ayın göze görünmez hâle geldikten sonra görünmeye yakın olduğu anda ve ilk görüldüğü andaki şekline hilal denmiştir. Çünkü o anlarda hilal zuhur etmekte, ortaya çıkmaktadır. Hacciçin telbiye izhar etmeye "ihlal" denmiştir. Yeni doğan çocuğun ses vermesine ve hareket etmesine de "istihlal" denmiştir. Böylece kendisinde hayat alametleri zuhur etmektedir. Bazı kimseler ihlalin, sesi yükseltmek olduğunu söylemişlerdir. Hilalin görünmesine de "ihlal-i hilal" denmiştir. Çünkü onu görenler, gördüklerini çevreye duyurmak için seslerini yükseltirler. Birinci mana daha açık ve aşikârdır. Mesela bir kimsenin yüzünde sevinç ve kıvanç emareleri belirdiğinde, Arapça'da bunun için (تَهَلَّلَ وَجْهُهُ) tabirini kullanırlar. Burada ses yükseltmek söz konusu değildir.

Bu bağlamda şair Tebbete Şerren şöyle demiştir:

وَإِذَ نَظَرْتَ إِلى أَسِرَّةِ وَجْهِهِ ... بَرَقَتْ كَبَرْقِ الْعَارِضِ الْمَتَهِلّلِ

Yüzünün çizgilerine baktığın zaman,

Göğün kenarında beliren şimşek gibi parlar.

Dil bilginleri, gökteki ata ne zaman hilal deneceği hususunda farklı görüş ortaya koymuşlardır. Bazısı ayın ilk iki gecesinde görünen aya "hilal" demiştir. Bazısı ilk üç gecesinde görünene hilal demiştir. Bundan sonrakine ise "kamer" demişlerdir.

Esmai dedi ki: "Etrafında inceden çizilmiş bir çizgi gibi hâle meydana gelinceye kadar "hilal" denir."

Bazısı, "gecenin karanlığı ışığını giderinceye kadar aya "hilal" denir" demiştir. Kendisinin ışığı gecenin karanlığını bastırınca da "kamer" denir. Bunun da ancak ayın yedinci gecesinde olabileceğini söylemişlerdir.

Zeccâc dedi ki: "Çoğunluk dil bilginleri, ayın ilk iki gecesinde görünene "hilal" demişlerdir."

Denildi ki: Hilalin önce iplik gibi incecik olmasının, sonra kalınlaşmasının, ardından yine incelmesinin sebeb-i hikmetini soranlara Yüce Allah

Kur'an ile şöyle cevap vermişti: "Aylar, insanların oruçlarında, haclarında, kadınlarının iddetlerinde, borçlarının vadesini belirlemede ve diğer bazı işlerinde ihtiyaç duydukları zamanın başlangıç ve bitimini tespit etmede kullandıkları bir araçtır. Bu saydıklarımız, insanların tümü için genel menfaatlerdir. Gökteki hilal sayesinde aylarını, senelerini ve Allah'tan başkasının sayamayacağı birçok menfaat ve maslahatlarını bilirler."

Bu ayet, senenin diğer aylarında da hacc ihramına girilebileceğine delalet etmektedir. Çünkü ayetin lafzı genel olup, hacc için diğer ayları da kapsamına almaktadır. Ancak "diğer aylarda hacc amelleri yapılabilir" denmemiştir. Şu halde ayette kastedilen mananın, hacc ihramına girmek şeklinde olması gerekir.

(اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ)

"Hac, bilinen aylardadır"[108] ayeti, söylediklerimize aykırı değildir. Çünkü bu ayette değinilmeden geçilemeyecek mukadder bir kelime vardır. Bu da hacc amellerinin birkaç ay sürmesinin imkânsız oluşudur. Çünkü hac, hacının yaptığı bir iştir. Hacının fiili ise aylarca sürmez. Zira ayette geçen ve aylar diye tercüme ettiğimiz "eşhür" kelimesi, birçok vaktin geçmesi demektir. Birçok vaktin geçmesi ise, Allah'ın yaptığı bir iştir. Hacının yaptığı iş değildir. Hacının fiili, haccetmektir. Böylece bahsedilenayette, değinilmeden geçilemeyecek mukadder bir kelime bulunduğu ispatlanmış oldu. Sonra ayetteki mukadder kelimenin, ya hacc fiili ya da hacc için ihrama girmek olması söz konusudur. Hiç kimse elinde bir delil olmadan o mukadder kelimeyi bu iki manadan sadece biri için kullanamaz. Ayetin lafzının her iki manaya da ihtimali bulunduğuna göre (قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ) **"Onlar, insanlar ve hacc için vakit ölçüleridir"** ayetini bu iki manadan sadece biri için tahsis etmek caiz olmaz. İhtimallere dayanarak genel bir hükmü tahsis edip özele indirgememiz caiz değildir.

"Hac, bilinen aylardadır" ayetinde kastedilen hacc ihramına girmekse bu, diğer aylarda hacc ihramına girmenin sahih olmayacağı anlamına

108 Bakara, 2/197

gelmez. Bu, bilinen aylarda hacc ihramına girildiğini ifade eden bir ayet olur.

Yine biz deriz ki:

(اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ)

"Hac, bilinen aylardadır" ayetine göre hacc aylarında ihrama girmek caizdir.

(قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ)

"Onlar, insanlar ve hacc için vakit ölçüleridir" ayetine göre diğer aylarda da hacc ihramına girmek caizdir. Çünkü bu iki ayetin birinde diğerinin hükmünü tahsis edecek bir kayıt bulunmamaktadır. Ayetin zahirî, kastedilenin hacc ihramına girmek değil de hacc amellerini yapmak olduğunu gerektirmektedir. Ancak ayette zaman zarfıyla ilgili mukadder bir harf bulunmaktadır ki o da (في) harfidir. Bu takdirde ayetin manası, "Hac, bilinen aylardır" şeklinde değil de "Hac, bilinen aylardadır" şeklinde olur ki, bu da hacc amellerinin belli aylarda yapılacağı manasına gelir. Buna göre hacc fiilleri başka aylara değil, sadece bu aylara tahsis edilmiş olmaktadır. Bu noktadan hareketle mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri dediler ki: Haccaylarından önce hacc ihramına girip hacc için tavaf eden, SafaMerve arasında hacc aylarından önce sa'y eden kimsenin bu sa'yı geçerli olmaz. (Zamanı gelince) yeniden sa'y etmesi gerekir. Çünkü hacc aylarından önce yapılan hacc fiilleri geçerli olmaz. Buna göre (اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ) ayetinin manası şöyle olur: "Hacc fiilleri, hacc aylarında yapıldığı bilinmektedir."

(يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ)

"Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve hacc için vakit ölçüleridir" ayeti ise vacip olan hacc fiillerini yapma hakkında değil de hacc ihramına girme hakkında genel hüküm ifade etmektedir.

(قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ)

"Onlar, insanlar ve hacc için vakit ölçüleridir" ayetinde kastedilenin, hacc aylarına mahsus hilaller olması doğru değildir. Aynı şekilde bu hilallerin, insanların vakitli ve vadeli işleriyle, borçlarının vadesi, oruçlarının ve bayramlarının zamanını belirleme konusunda diğer aylardan ayrı olarak sadece hacc aylarına mahsus kılınması da doğru değildir. Ayetin içerdiği vakit belirleme maksadının, diğer ayları da kapsayacak şekilde genel olduğu ispatlandığına göre bu hükmün diğer aylar gibi hacc aylarını da kapsaması gerekir. Çünkü insanların çeşitli işleri için vakit belirlemede ölçü olan diğer ayların hacc için belirlenen aylardan bir farkı yoktur. Hepsi aynı hükme tabidir.

Şunu da ifade edelim ki, (قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ) **"Onlar, insanlar ve hacc için vakit ölçüleridir"** ayetindeki hilalleri sadece hacc fiilleri için zaman belirleme ölçüsü anlamında kabul eder ve manasını da (اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ) **"Hac, bilinen aylardadır"** ayetinde anlatılan hacc mevsimine tahsis edersek bu, önceki ayeti faydasız hâle getirmek olur. Yine o ayetin hükmünü yok etmek, herhangi bir delil olmadan lafzını hacc mevsimiyle sınırlandırmak olur. Ayetteki her lafzın hüküm ve fayda bakımından hakkını vermek gerektiğine göre, manasının diğer hilallere de teşmil edilmesi, onlarda da hacc ihramına girilebilmesi gerekmektedir. İnşallah yeri geldiğinde bu meseleyi yeterince açıklayacağız.

(قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ)

"Onlar, insanlar ve hacc için vakit ölçüleridir" ayeti şu mesele için de bir delildir: Bir kocanın boşadığı iki kadının iddet beklemesi gerektiğinde bir iddet süresi geçtiğinde kadınların ikisi de iddet sürelerini doldurmuş olurlar. Yoksa birinin iddet süresi dolduktan sonra ay veya adet sayısına göre diğerinin iddeti yeni başlar diye bir kural yoktur. Çünkü Cenab-ı Allah hilalleri insanların tümü için vakit ölçüleri olarak belirlerken birilerini diğerlerinden ayırmadığı gibi, bu iki kadından birini de diğerinden ayırmamıştır. Bir iddet süresinin dolması, her ikisi için de geçerlidir. Zira

yüce Allah şu ayette iddet kadının beklemesinin, kocanın hakkı olduğunu beyan etmiştir.

(ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا)

"Sonra onlara dokunmadan (cinsel ilişkide bulunmadan) kendilerini boşadığınızda, onlar üzerinde sizin sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur."[109]

Sonra iddet beklerken bayağı uzunca bir vakit geçtiğine ve Cenab-ı Allah da hilalleri tüm insanlar için vakit ölçüsü kıldığına göre, her iki kadının iddeti için, bir iddet süresi beklenmesi yeterli olur. Bilindiği gibi (قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ) **"Onlar, insanlar için vakit ölçüleridir"** ayetinin hitabından anlaşıldığına göre hilaller, herkes için kira sürelerini ve borçların vadesini belirleme ölçüsüdür. Bir kimsenin bazı hilalleri kendi şahsı için vakit ölçüsü olarak almaya ihtiyacı olmasa bile bu aylar, insanlığın geneli için vakit ölçüleridir. Kira ve borçlar için böyle olduğu gibi, iddet konusunda da aylar vakit ölçüsüdür. Mesela boşanan bir kadınla başka bir erkeğin evlenebilmesi ve kendisini boşayan erkeğin de baldızıyla evlenebilmesi için, boşanan kadının bir iddet süresi beklemesi her iki erkek için de yeterli olur.

(قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ)

"Onlar, insanlar için vakit ölçüleridir" ayeti, şu mesele için de delil teşkil etmektedir: Boşanan bir kadın âdetten kesilmişse iddeti aylar hesabıyla olur. Bu kadın eğer kameri ayın başında iddet beklemeye başlamış ise, üç kameri ay boyunca iddet bekler. Kocası ölmüş ise dört ay on gün bekler. Bunda ayların 29 veya 30 gün çekmesine bakılmaz. Günlere itibar edilmez. Aynı şekilde oruç için de Ramazan ayının başında ve sonunda hilal görülmüş ise, ayın 29 veya 30 gün çektiğine bakılmaksızın ay boyunca oruç tutulur. Günlerin sayısına itibar edilmez. Ancak hilalin görülememesi durumunda günlerin sayısına bakılır.

109 Ahzab, 33/49

Yukarıdaki ayet şu mesele için de delil teşkil etmektedir: Bir adam ayın ilk gününde karısında îlâ yaparsa (onunla cinsel ilişkide bulunmamaya yemin ederse) hilallere göre dört ay bekler. Ayın 30 çekip çekmediğine bakmaz. Dört ay geçince de (eğer bu arada onunla cinsel ilişkiye girmemişse) karısı boşanmış olur. Kiralamalarda, yeminlerde ve borçların vadesinde de aynı yöntem uygulanır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*de böyle hükmetmiştir:

(صُومُوا لِرُؤْيَتِهِ وَأَفْطِرُوا لِرُؤْيَتِهِ فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ، فَأَكْمِلُوا الْعِدَّةَ ثَلَاثِينَ)

"Hilali görünce oruca başlayın, hilali görünce de orucu açın. Hava bulutlu olursa ayı otuza tamamlayın."

Bu hadiste de görüldüğü gibi, hilalin görülmemesi durumunda gün sayısına başvurulması emredilmiştir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا)

"İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir."[110]

Bu ayetin iniş sebebi hakkında şunlar anlatılmıştır:

Abdullah b. İshak el-Mervezi, Zühri'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ensardan bazı kimseler umre için ihrama girdiklerinde kendileriyle sema arasına bir engelin girmemesi gerektiği için çok sıkıntı yaşıyorlardı. Mesela bir adam umre için ihrama girdikten sonra evine gitme ihtiyacı doğduğunda evine dönerdi. Ama odasının kapısının üst tarafı kendisiyle semanın arasına girmesin diye evin arka tarafında avlu duvarında bir gedik açardı. Odasına doğru gidip orada durur içeriye seslenir, ihtiyacını söyler, sonra da evinden çıkıp giderdi.

Bize gelen bir haberde anlatıldığına göre Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Hudeybiye'de umre ihramına girdi. Ardından hücresine girdi.

110 Bakara, 2/189

Seleme oğulları kabilesinden ensarlı bir adam da peşinden gelip onun hücresine girdi. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ona ***"Ahmesim"*** dedi. Zühri'nin anlattığına göre ahmesler, umrede iken üstü kapalı mekâna girme yasağını tanımazlarmış. Ensarlı adam, Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem*, "Ben de ahmesim. Ben senin yolundayım" dedi. Bunun üzerine Yüce Allah (وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا) **"İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir"** ayetini indirdi.

İbn Abbas, Berâ, Katade ve Atâ'dan rivayet olunduğuna göre cahiliye döneminde insanlar ihrama girdiklerinde evlerinin arka tarafındaki duvarda bir gedik açar, evlerine oradan girip çıkarlardı. Bu ayetle böyle yapmaları yasaklandı, evlere kapıdan girmeleri emredildi.

Denilir ki: Bu ayette Yüce Allah, hayır ve iyiliklerin uygun şekilde yapılması gerektiğini bir örnekle anlatmıştır. Hayır ve iyiliği yapmanın uygun şekli de Yüce Allah'ın emrettiği şekildir. Bu ayette bu manaların tümünün Allah'ın muradı olmasına bir engel yoktur. Bu ayette, evlere arkadan girmenin, insanı Allah'a yakın kılan bir ibadet şekli olmadığı, şeriatın bunu emretmediği ve insanları bunu yapmaya davet etmediği beyan edilmektedir. Bununla birlikte bu ayet, bizim için uyulması gereken bir misal olmuştur. Bu misal, işlerin Allah'ın emir ve tavsiye ettiği şekilde yerine getirilmesi konusunda bize yol göstermektedir. Yine bu misal, Allah'ın emir ve tavsiye etmediği söz ve fiillerin ibadet sayılmayacağı, dinden olduğuna inanarak bunları yapmakla kişinin Allah'a yakınlaşmış olmayacağı açıklanmaktadır. Bu örnek ayetin sünnetten benzerleri şu rivayetlerdir:

"Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***gün boyu akşama kadar susup konuşmamayı yasakladı."***[111]

Bir adamın güneşte beklemekte olduğunu gördü. ***"Bunun nesi var?"*** diye sordu. "Güneşte bekleyeceğim" diye adakta bulunmuş, dediler. Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona, gölgeye gelmesini emretti.[112]

111 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 7/319
112 Taberani, el-Mucemu'l-Kebir: 22/397

Visal orucu tutmayı yasakladı. Çünkü geceleyin oruç tutmak olmaz. Kişinin geceleyin de oruç tutulabileceğine inanarak yemeyi içmeyi bırakması ve visal oruç tutmasını yasakladı.[113]

Bu anlatılanlar şuna delalet etmektedir: İbadet olmayan bir şeyi adayan kimse, adakta bulunmakla o şeyi ibadete dönüştüremez. Hasta ziyaret etmek, davete icabet etmek, mescide yürüyerek gitmek, mescitte oturmak gibi farzlar arasında benzeri olmayan bir kurbet ve ibadeti adamakla o şeyin yerine getirilmesi farz olmaz.

Doğrusunu Allah bilir.

Cihad Farizası

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿١٩٠﴾)

(وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَاَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ اَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَاِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْكَافِرِينَ ﴿١٩١﴾)

(فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٢﴾)

(وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلّٰهِ فَاِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ اِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٩٣﴾)

113 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 7/319; Taberani, el-Mucemu'l-Kebir: 22/397

﴿اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩٤﴾﴾

190-"Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez."

191-"Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden (Mekke'den) siz de onları çıkarın. Zulüm ve baskı adam öldürmekten daha ağırdır. Yalnız, Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşırlarsa (siz de onlarla savaşın) onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir."

192-"Eğer onlar (savaştan ve küfürden) vazgeçerlerse, (şunu iyi bilin ki) Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."

193-"Hiçbir zulüm ve baskı kalmayıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır."

194-"Haram ay, haram aya karşılıktır. Hürmetler (saygı gösterilmesi gereken şeyler) kısas kuralına tabidir. O halde kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın, (fakat ileri gitmeyin). Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Savaşın hicretten önce yasak olduğu hususunda ümmetin arasında farklı görüşte olan kimse yoktur. Bu husus, şu ayetlerden de anlaşılmaktadır:

﴿اِدْفَعْ بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ فَاِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَاَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ وَمَا يُلَقّٰيهَا اِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلَقّٰيهَا اِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ﴾

"Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir. Bu güzel davranışa ancak sabredenler kavuşturulur. Buna ancak (hayırdan ve olgunluktan) büyük payı olanlar kavuşturulur."[114]

(فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ)

"Sen onları affet ve onlara aldırış etme."[115]

(وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ)

"Onlarla en güzel şekilde mücadele et."[116]

(فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ)

"Senin görevin sadece tebliğ etmektir. Hesap görmek ise bize aittir."[117]

(وَاِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا)

"Cahiller onlara laf attıkları zaman, "selâm!" der (geçer)ler."[118]

Amr b. Dinar'ın bildirdiğine göre İkrime, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: (Medine'ye hicret eden) Abdurrahman b. Avf *radıyallahu anh* ile bir arkadaşının Mekke'de malları kalmıştı. Dediler ki: "Ey Allah'ın Resûlü! Bizler müşrik iken güçlüydük. Ne zaman ki iman ettik; boynu bükük olduk."

Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara şöyle karşılık verdi: *"Ben affetmekle emrolundum. Müşriklerle savaşmayın."* Ancak Medine'ye hicret

114 Fussilet, 41/34-35
115 Mâide, 5/13
116 Nahl, 16/125
117 Ra'd, 13/40
118 Furkan, 25/63

etmelerinden sonra savaşmakla emrolundular. Bu defa da kendileri savaştan geri durdular. Bunun üzerine Yüce Allah şu ayeti indirdi:

(اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا اَيْدِيَكُمْ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ اِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ)

"Daha önce kendilerine, "(savaşmaktan) ellerinizi çekin, namazı kılın, zekâtı verin" denilenleri görmedin mi? Üzerlerine savaş yazılınca, hemen içlerinden bir kısmı; insanlardan korkarlar."[119]

Cafer b. Muhammed el-Vasıti'nin bildirdiğine göre Ali b. Ebi Talha, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh*, "Şu ayetlerin tamamı neshedilmiştir" dediğini rivayet etmiştir:

(لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ)

"Sen, onlar üzerinde bir zorba değilsin."[120]

(وَمَا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ)

"Sen, onlara karşı bir zorba değilsin."[121]

(فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ)

"Sen onları affet ve onlara aldırış etme."[122]

(فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ)

"Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün."[123]

---

119 Nisâ, 4/77
120 Ğaşiye, 88/22
121 Kaf, 50/45
122 Mâide, 5/13
123 Tevbe, 9/5

(قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ)

"Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın."[124]

[İlk Savaş Ayeti]

Selef uleması, savaşla ilgili olarak inen ilk ayetin hangisi olduğu konusunda farklı görüş ortaya koymuşlardır. Rebi b. Enes ile diğerlerinden rivayet olunduğuna göre, savaşla ilgili olarak inen ilk ayet şudur:

(وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ)

"Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın."[125]

Aralarında Ebû Bekir es-Sıddik *radıyallahu anh*, Zühri ve Said b. Cübeyr'in de bulunduğu başka bir gruba göre, savaşla ilgili olarak inen ilk ayet şudur:

(اُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِاَنَّهُمْ ظُلِمُوا)

"Kendilerine savaş açılan müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi."[126]

(وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ)

124 Tevbe, 9/29
125 Bakara, 2/190
126 Hac, 22/39

"Allah yolunda savaşın" ayetinin, Müslümanlarla savaşanlara karşı savaşı mübah kılan ilk ayet olarak inmiş olması mümkündür. Ancak ikinci ayet, Müslümanlarla savaşanlara ve savaşmayanlara karşı savaşmaya genel izin veren bir ayet olarak inmiştir.

(وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ)

"Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın" ayetinin manasıyla ilgili olarak farklı görüş ortaya konulmuştur. Rebi b. Enes dedi ki: "Bu, Medine'de savaşla ilgili olarak inen ilk ayettir. Bu ayetin inişinden sonra Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, kendisine karşı savaş açan müşriklerle savaşmaya başladı. Ama tümüyle savaşma emri gelinceye kadar da, kendisine ilişmeyenlerle savaşmıyordu."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Müşriklerin tümüyle savaşma emri, şu ayetteki emir gibidir:

(فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ)

"Kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın."[127]

Muhammed b. Cafer b. Zübeyr dedi ki: Ebû Bekir *radıyallahu anh*, kilisenin hizmetine ve orada ibadete kendini vakfeden ancak rahiplerden daha aşağı mertebede olan din adamlarıyla da savaşılmasını emretti. Çünkü onlar da savaşa katılıyorlardı. Fakat onların görüşüne göre rahiplerin savaşa katılmamaları gerekiyordu. Bunun için de savaşa katılmayan rahiplerin öldürülmemesini emretti. Çünkü Yüce Allah, (وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ) **"Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın"** buyurmuştur.

Ayet bu şekilde manalandırıldığında hükmü sabittir, neshedilmiş değildir.

Rebi b. Enes'in ifadesinden anlaşıldığına göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ve Müslümanlar, bu ayetin inmesinden sonra, kendilerine

127 Bakara, 2/194

savaşan açanlara karşı savaşmakla emrolunmuşlardı. Ama kendilerine karşı savaş açmayan kimseler savaşçı olsalar da olmasalar da onlarla savaşılmayacaktı.

Rivayet olunduğuna göre Ömer b. Abdulaziz, (وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ) **"Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın"** ayetinin kadınlar, çocuklar ve savaşa katılmayan gayr-ı müslimlerle ilgili olduğunu söylemiştir. Ona göre bu ayet, genellikle zayıf ve güçsüz olduğu için savaşa katılmayan kimselere savaşta ilişilmemesini gerektirmektedir. Zaten kadınlar ile çocuklar, genellikle bu hâldedirler.

Yaygın olarak gelen rivayetlerde anlatıldığına göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* savaşta kadınların ve çocukların öldürülmesini yasaklamıştır.[128]

Yine Davud b. Husayn'ın İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* yapmış olduğu rivayetine göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* manastırlarda kendini ibadete veren kimselerin de öldürülmesini yasaklamıştır.[129]

Ayetin manası Rebi b. Enes'in dediği gibi ise yani Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem,* kendisiyle savaşanlarla savaşması, savaşmayanlarla savaşmaması emredilmişse o zaman, (قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ) **"Kâfirlerden (öncelikle) yakınınızda olanlarla savaşın"**[130] ayeti, fiilen savaş hâlinde olsalar da olmasalar da yakındaki müşriklerle savaşma emrini vermiş olmaktadır.

Önceki ayette geçen "Müslümanlara ilişmeyen müşriklerle savaşılmaması" emrini de neshetmiş olmaktadır. Daha sonra (وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَاَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ اَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ) **"Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden (Mekke'den) siz de onları çıkarın. Zulüm ve baskı, adam öldürmekten daha ağırdır. YalnızMescid-i Haram'ın yanında, onlar sizinle**

128 Rebi b. Habib, Müsnedu'r-Rebi: 1/300
129 Ahmed b. Hanbel, Müsned: 3/218
130 Tevbe, 9/123

savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın"[131] ayeti indirildi. Bu, yakınımızda olmayan müşriklerle değil de yakınımızdaki müşriklerle savaşmamızı emreden önceki ayetten daha genel bir hüküm içermekteydi. Ancak Mescid-i Haram'ın yanında kendileri savaşmadıkça onlarla savaşmayı yasaklayarak bir nevi özellemede bulunulmuştu. Sonra da **"Sizinle savaşırlarsa (siz de onlarla savaşın) onları öldürün"** buyruğu verilmişti. Bunun ardından müşriklerle topyekûn savaşmaya dair kesin emir gelmişti:

(وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً)

"Allah'a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın."[132]

(كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ)

"Savaş, hoşunuza gitmediği hâlde, size farz kılındı."[133]

(فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ)

"Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün."[134]

Bazı kimseler, (وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) **"Mescid-i Haram'ın yanında onlarla savaşmayın"** ifadesinin, (فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ) **"Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün"** ifadesiyle neshedildiğini söylemektedirler. Bazıları da bu hükmün sabit olduğunu, Harem'de savaşılamayacağını, ancak savaş açan müşriklere karşı savaşılabileceğini söylemektedirler. Bunu Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* Mekke fethi gününde söylediği şu söz de teyit etmektedir:

(إِنَّ مَكَّةَ حَرَامٌ حَرَّمَهَا اللهُ يَوْمَ خلق السَّماوَات وَالأَرْضَ)

131 Bakara, 2/191
132 Tevbe, 9/36
133 Bakara, 2/216
134 Tevbe, 9/5

"Mekke, saygın ve dokunulmazdır. Allah, gökleri ve yeri yarattığı günde onu saygın ve dokunulmaz kılmıştır."[135]

Ruhsatların peşinde koşan bir kimse, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* Mekke'de fetih günü savaştığını ileri sürerek orada savaşmanın caiz olduğu ruhsatını çıkarmaya çalışırsa bilsin ki, Mekke'de gündüzün sadece bir deminde savaşması Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem* helal kılınmış, sonra tekrar haram, yani saygın ve dokunulmazlığına dönmüştür. Bu da bahsedilen ayetin neshedilmediğine ve hükmünün bâki olduğuna, bizimle savaşmayanlara karşı orada bizim savaşı başlatmamızın helal olmadığına delalet etmektedir.

Haram aylarda savaşmak, (يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ) "Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: «O ayda savaş, büyük bir günahtır. Allah'ın yolundan alıkoymaktır»"[136] ayetiyle haram kılınmıştı. Bu ayetin hükmü daha sonra inen şu ayetle neshedildi:

(فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ)

"Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün."

Bazı kimseler, bahsedilen ayetin neshedilmediğini, yasağın devam ettiğini söylemektedirler.

(وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَاَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ اَخْرَجُوكُمْ)

"Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden (Mekke'den) siz de onları çıkarın" ayetine gelince; burada, ele geçirdiğimizde müşrikleri öldürmemiz emredilmektedir. Bu, bizimle savaş hâlinde olsalar da olmasalar da, muharip grubunda olduktan sonra bütün müşrikler hakkında geçerli olan genel bir hükümdür. Çünkü savaş hâlinde kadınları ve çocukları öldürmenin yasak olduğu hususunda farklı görüşte

135 Bezzar, el-Bahru'z-Zehhar: 11/184
136 Bakara, 2/217

olan bir kimse yoktur. Bunları ve manastırlarda kendilerini ibadete vakfeden kimseleri öldürmeyi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* yasaklamıştır.

(وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ)

"Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın" ayetiyle, bize ilişmeyenleri değil de bizimle savaşan muharipleri öldürmemiz emredilmekte ise ve (وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ) **"Aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez"** ayetiyle de bize savaş açmayanlarla savaşmamız yasaklandığına göre bunun (وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ) **"Onları nerede yakalarsanız öldürün"** emriyle mutlaka neshedilmiş olması gerekir. Çünkü bu ayet, (وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا) **"Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin"** ayetiyle öldürülmeleri yasaklanan kimseleri öldürmeyi emretmektedir. Zira Müslümanlarla savaşmayanları öldürmek, aşırı gitmektir.

(وَاَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ اَخْرَجُوكُمْ)

"Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın" ayeti, doğrusunu Allah bilir ya, imkân bulursanız o müşrikleri Mekke'den çıkarın manasına gelmektedir. Çünkü önceleri onlar Mekke'de Müslümanlara eziyet etmişler, nihayet onları Mekke'den çıkıp hicret etmek mecburiyetinde bırakmışlardı. Müslümanları oradan çıkaran onlar olmuşlardı.

Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(وَاِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ اَوْ يَقْتُلُوكَ اَوْ يُخْرِجُوكَ)

"Hani kâfirler seni tutuklamak veya öldürmek ya da (Mekke'den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı."[137]

Yüce Allah savaşı farz kıldığında Müslümanlara, imkân bulmaları durumunda müşrikleri Mekke'den çıkarmalarını emretmişti. Çünkü

137 Enfal, 8/30

Müslümanlar, kendilerine karşı savaş açılmadıkça Mekke içerisinde savaşmaktan men olunmuşlardı. Şu hâlde (وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ) **"Onları nerede yakalarsanız öldürün"** emri, Mekke dışındaki müşrikler hakkında verilmiş olmaktadır. Çünkü Mekke'deki müşriklerin sürgün edilmeleri emredilmişti. Ancak onlardan savaş açan olursa onların da öldürülmeleri emredilmişti.

Bunun delili de ayetin devamındaki şu ifadedir:

(وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ)

"Mescid-i Haram'ın yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın."

Böylece (وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ) **"Onları nerede yakalarsanız öldürün"** emrinin Mekke dışındaki müşrikler hakkında verildiği ispatlanmış oldu.

(وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ)

"Fitne, adam öldürmekten daha ağırdır."[138]

Bazı selef uleması, bu ayette geçen "fitne" kelimesinin küfür manasına geldiğini söylemişlerdir.

Denilir ki: Müşrikler eza ve cefa vererek, işkence ederek müminleri ağır bir imtihandan geçiriyor ve onları küfre dönmeye zorluyorlardı. Sonra da ashaptan Vakid b. Abdullah'ın haram ayda müşriklerden Amr b. el-Hadrami'yi öldürdüğünü ileri sürerek müminleri kınıyor ve "Muhammed haram ayda adam öldürmeyi ve savaşmayı helal kıldı" diyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah (وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ) **"Fitne, adam öldürmekten daha ağırdır"** ayetini indirdi. Yani müşriklerin kâfirliği, mukaddes belde olan Mekke'de ve haram ayda müminlere işkence etmeleri, haram ayda bir müşrikin öldürülmesinden daha büyük bir günahtır.

138 Bakara, 2/191

(وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ)

"Mescid-i Haram'ın yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın" ayeti, onlar bazınızı öldürünceye kadar onlarla savaşmayın demektir.

Tıpkı şu ayette olduğu gibi:

(وَلَا تَلْمِزُوا اَنْفُسَكُمْ)

"Kendinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın"[139]

Bu ayetteki **"kendinizi"** kelimesiyle "birbirinizi" manası kastedilmiştir. Çünkü müşriklerin Müslümanların tamamını öldürmelerinden sonra Müslümanlara, onları öldürmelerini emretmenin imkânsız bir şey olduğu bilinmektedir. Bu ayet, kimseyi öldürmeyen bir müşrikin Mekke'de öldürülmesini yasaklamaktadır. Ayrıca daru'l harpten gelen bir müşrikin kimseyi öldürmeden Mekke Haremi'ne sığınması durumunda öldürülemeyeceğine delalet etmektedir. Ayetin ifade ettiği genel mana, bir Müslümanı öldürdükten sonra hareme sığınan harbî müşrikin de öldürülemeyeceğine delalet etmektedir. Çünkü ayet, Müslümanları öldürenle öldürmeyen arasında bir ayrım yapmaksızın Mekke'deki bütün müşriklerin dokunulmaz olduğunu bildirmekte ve öldürülmelerini yasaklamaktadır. Ayetten anladığımıza göre, katil olsa da olmasa da Mekke Haremi'nde karşılaştığımız müşrikleri öldürmemiz yasaklanmıştır. Ancak harem dâhilinde bir Müslümanı öldürürse, (فَاِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ) **"Sizinle savaşırlarsa (siz de onlarla savaşın) onları öldürün"**[140] ayeti gereğince kendisi de öldürülür.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Müşriklerin Mekke Haremi'nde öldürülmelerini yasaklayan hüküm, (وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ

139 Hucurat, 49/12
140 Bakara, 2/191

(فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلّٰهِ) **"Hiçbir zulüm ve baskı kalmayıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın"**[141] ayetiyle neshedilmiştir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Her iki ayetin hükmünü uygulamak mümkün olduğunda ve de insanlar neshedilip edilmediği hususunda ihtilaf ettiklerinde ayetin nesh edilmediği sabit olur. Bu takdirde (وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ) **"Hiçbir zulüm ve baskı kalmayıncaya kadar onlarla savaşın"** emri, Mekke Haremi'nin dışı için geçerli olur. Bunun benzeri olan (وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِنًا) **"Oraya giren güvende olur"**[142] ayetine göre de, câni de olsa hareme girip sığınan kimsenin öldürülmesi haramdır. Bu ayet, öldürülme korkusuna karşı oraya sığınan kimsenin güvende olacağı manasını içermektedir. Kısacası ayet, öldürülmeyi hak etmiş olsa da oraya girmekle kişinin güvende olacağına delalet etmektedir. Aynı şekilde (وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَاَمْنًا) **"Hani, biz Kâbe'yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık"**[143] ayeti de dâhil olmak üzere bütün bu ayetler, öldürülmeyi hak ettiği hâldehareme sığınan kimsenin güvende olacağına ve oraya girmekle üzerindeki ölüm cezasının kalkacağına delalet etmektedirler. Bununla beraber (وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلّٰهِ) **"Hiçbir zulüm ve baskı kalmayıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın"** ayeti, ilk hitapla birlikte (وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) **"Mescid-i Haram'ın yanında onlarla savaşmayın"** ayetinin beraberinde inmiş ise, onu neshetmiş olması mümkün değildir. Çünkü nesh, önceki emri yapma imkânının doğmasından sonra yapılır. Dolayısıyla nesh eden ayetle neshedilen ayetin aynı ilahî hitapta birlikte inmiş olmaları mümkün değildir. Bu ayetlerin ikisi, hem mushaftaki okunuş sırasının hem de nüzûl sırasının gereğine göre aynı ilahî hitapta bir arada zikredildiklerine göre bir kimsenin bu ayetlerin nüzûl tarihlerini ve birinin diğerinden sonra indiğini sahih bir nakil olmadan ispatlaması mümkün değildir. Kaldı ki bir kimsenin bu konuda sahih bir nakil bulunduğunu iddia etmesi de mümkün değildir.

Ancak Rebi b. Enes'in bu konuda şöyle dediği rivayet edilmiştir:

141 Bakara, 2/193
142 Âl-i İmrân, 3/97
143 Bakara, 2/125

"(وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) **"Mescid-i Haram'ın yanında onlarla savaşmayın"** ayeti, (وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ) **"Hiçbir zulüm ve baskı kalmayıncaya kadar onlarla savaşın"** ayetiyle neshedilmiştir."

Katade dedi ki:"(وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) **"Mescid-i Haram'ın yanında onlarla savaşmayın"** ayeti, (فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ) **"Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün"** ayetiyle neshedimiştir."

Bu, Katade'nin kendi görüşü ve te'vili olabilir. Çünkü Tevbe Suresi'ndeki (فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ) **"Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün"** ayeti, Bakara Suresi'nden sonra inmiştir. Nakil ehli arasında bundan farklı bir görüşe sahip olan yoktur. Bununla birlikte bu ayette neshe delalet eden bir unsur bulunmamaktadır. Çünkü her iki ayetin hükmünü uygulama imkânı vardır.

Şöyle ki: (فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ) **"Allah'a ortak koşanları öldürün"** ayetinden sonra (وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) **"Mescid-i Haram'ın yanında onlarla savaşmayın"** ayeti okunduğunda şu mana ortaya çıkar: "Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün. Ancak Mescid-i Haram'ın yanında onlarla savaşmayın. Lakin orada da onlar size savaş açarlarsa siz de onları öldürün."

İbn Abbas, Ebu Şüreyh el-Huzai ve Ebu Hureyre'nin şu rivayetleri de buna delalet etmektedir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Mekke fethi gününde bir hutbe irad etti. Hutbesinde şöyle dedi: ***"İnsanlar! Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri yarattığı günde Mekke'yi haram/saygın ve dokunulmaz kıldı. Burası benden önce kimseye helal kılınmadığı gibi benden sonra da kimseye helal kılınmayacaktır. Bana da gündüzün sadece bir deminde helal kılındı. Sonra tekrar eski haramlığına/saygınlık ve dokunulmazlığına dönecek ve bu, kıyamet gününe kadar böyle devam edecektir."***

Bazı rivayetlerde şu ibare de yer almaktadır: ***"Bir kimse Resûlullah*** *sallallahu aleyhi ve sellem* ***Mekke fethinde savaştı diye bundan bir ruhsat***

elde etmeye kalkarsa bilsin ki, Mekke Haremi gündüzün sadece bir deminde bana helal kılındı."

Bununla ispatlanmış oluyor ki, Müslümanlar Mekke Haremi'nde kendilerine savaş açılmadıkça başkalarıyla savaşmaktan menolunmuşlardır.

Abdullah b. İdris'in bildirdiğine göre Said b. Ebi Said el-Makberi de bu hadisi Ebu Şüreyh el-Huzai'den rivayet etmiştir. Bu rivayette şöyle bir ifade yer almaktadır: ***"Mekke Haremi'nde savaşmak, gündüzün sadece bir deminde bana helal kılındı."***

Şu rivayet de bunu destekleyen delillerdendir: Huzaa kabilesinden bir adam, Hüzeyl kabilesinden bir adamı öldürdüğü günde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bir hutbe irad etmiş, hutbesinde şunları söylemişti:

(إِنَّ أَعْتَى النَّاسِ عَلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ مَنْ قَتَلَ فِي حَرَمِ اللهِ أَوْ قَتَلَ غَيْرَ قَاتِلِهِ أَوْ قَتَلَ بِذُحُولِ الْجَاهِلِيَّةِ)

"Şüphesiz Allah'a karşı en âsi olan kimse (şu üç kişiden biridir). Allah'ın hareminde adam öldüren, (yakınının intikamını almak için) katilden başkasını öldüren ve cahiliyeden kalma intikam duygusuyla adam öldüren."[144]

Bu da, haremde cinayet işlememiş olan kimsenin öldürülmesinin haram kılındığına iki yönden delalet etmektedir.

1-Haremde adam öldüren kimse, genel bir ifadeyle kınanmaktadır.

2-Böyle bir kimse kınanmakla birlikte, öldürülmeyi hak etmeyen birinin öldürülmesi de kınanmaktadır. Bu da haremin, kendisine sığınan kimsenin öldürülmesine mani olduğunu bildirmektedir.

Okuduğumuz ve Mekke Haremi'ne sığınan kimseyi öldürmeyi meneden bu ayetlerin delaleti, sadece öldürmekle sınırlıdır. Bunlar, yaralamanın hükmüne değinmemektedirler. Çünkü (وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ)

144 Ahmed b. Hanbel, Müsned: 11/370

"Mescid-i Haram'ın yanında onlarla savaşmayın" ayeti, öldürme eylemiyle sınırlıdır. Aynı şekilde (وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِنًا) **"Oraya giren güvende olur"** ve şekilde (مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَاَمْنًا) **"İnsanlara toplantı ve güven yeri"** ayetlerinden açıkça anlaşılan, Mekke Haremi'ne giren kimselerin öldürülmekten yana güvende olacaklarıdır. Ancak delalet yoluyla başkaları da bu kapsama girerler. Çünkü ayette geçen (وَمَنْ دَخَلَهُ) **"Oraya giren"** sözü ile hareme giren insan kastedilmektedir. Ayetin devamında gelen (كَانَ اٰمِنًا) **"Güvende olur"** ifadesi de oraya giren insanla ilgilidir. Bu ayetin gereğince oraya giren kimsenin öldürülmekten yana güvende olması gerekir. Ama vücudunun organlarına karşı işlenecek cinayetlerden yana emin olması gerektiği bu ayetten anlaşılmamaktadır. Bununla beraber ayetin lafzı oraya giren insanın, hem hayatının hem de vücut organlarının güvende olacağı anlamına gelse bile biz, ayetin manasındaki güvenliği bazı delaletlere dayanarak insanın hayatı ile sınırlayıp tahsis ettik. Ayetin lafzından anlaşılan güvenliğin hükmü, oraya giren insanın hayatına yönelik olarak devam etmektedir.

Borçlu kimsenin hareme sığınması durumunda hapsedileceği hususunda fakihler arasında görüş birliği vardır. Hareme girmesi onu borcunu ödememesi sebebiyle hapsedilmekten kurtarmaz. Ölüm cezasından aşağı cezalar da borç sebebiyle hapsedilmesine kıyasla kendisine uygulanır. Hareme girmiş ve oraya sığınmış olması, kendisine bu cezaların uygulanmasından onu kurtarmaz.

(فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ)

"Eğer onlar (savaştan ve küfürden) vazgeçerlerse, (şunu iyi bilin ki) Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."[145]

145 Bakara, 2/192

(فَاِنِ انْتَهَوْا)

"Eğer onlar (savaştan ve küfürden) vazgeçerlerse" ifadesi bir şarttır, cevap ister. Bu da, kasten adam öldüren katilin tevbe etmesi durumunda tevbesinin kabul edilebileceğine delalet etmektedir. Çünkü küfür hâli, adam öldürmekten daha büyük bir günahtır. Yüce Allah, bunların tevbe etmeleri durumunda tevbelerini kabul buyuracağını ve günahlarını bağışlayacağını haber vermiştir.

(وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلّٰهِ)

"Hiçbir fitne kalmayıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın" ayeti, küfürden vazgeçmelerine kadar kâfirlerle savaşmayı farz kılmaktadır.

İbn Abbas, Katade, Mücahid ve Rebi b. Enes dediler ki: "Bu ayette geçen "fitne" kelimesi ile şirk kastedilmiştir."

Denildi ki: Küfür hâline "fitne" denmiştir. Çünkü fitnenin insanı helâka sürükleyişi gibi, küfür hâli de insanı helâka sürükler.

Şöyle diyenler de olmuştur: Fitne, denemek ve sınamaktır. Deneme ve sınama bakımından küfür hâli, insanın içindeki fesat ve kötülüğü açığa vurmasıdır.

"Din" kelimesine gelince; bu, taat ve ibadette bulunarak insanın Allah'a boyun eğmesidir. Bu kelime sözlükte iki anlama gelir.

Mesela Şair Aşâ şöyle demiş:

هو دان الرباب إذ كرهوا الدين ... دراكا بغزوة وصيال

ثم دانَتْ بعد الرِباب وكانتْ ... كعذاب عقوبة الأقوالِ

O, âdetinden hoşlanmayan reisleri hep dize getirdi.

Kâh savaşarak kâh saldırarak itaat ettirdi kendine.

Sonra reislerin ardından yine dize getirdi

Kabile başlarının azap vermesi gibi cezalandırdı.

Din kelimesinin diğer anlamı da âdettir. Bu bağlamda şair şöyle demiş:

(تقول إذا درأت لها وضيني ... أهذا دينه أبدا وديني)

Diyorsun ki, devemin yükünü onun için yere serdiğimde

Onunla benim ikimizin âdeti hep böyle mi sürüp gidecek?

Terim olarak din, sürekli bir âdet hâline getirerek onur ve üstünlük sahibi Allah'a boyun eğip teslim olmaktır. Bu ayet, ehl-i kitaptan ayrı olarak özellikle müşrikler hakkında nazil olmuştur. Çünkü ilahî hitabın başında onlardan söz edilmektedir:

(وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَاَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ اَخْرَجُوكُمْ)

"Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden (Mekke'den) siz de onları çıkarın."

Burada anlatılanlar, Mekke müşriklerine uymaktadır. Çünkü onlar, Peygamber'i *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashabını Mekke'den çıkarmışlardı. Ehl-i kitap bu hükmün kapsamına girmemektedir. Bu da (وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلّٰهِ) **"Hiçbir fitne (küfür) kalmayıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın"** ayetinden ötürü Arap müşrikleri iki yoldan birine gireceklerdir. Bu iki yolun dışında başka bir yola girmeleri kabul edilmeyecektir. O iki yoldan biri İslam'a girmeleri, diğeri de kılıçtan geçirilmeleridir. Ayette geçen Allah'ın dininden maksat da İslam'dır. Allah'ın dininin İslam olduğu şu ayette açıkça bildirilmektedir: (اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ) **"Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır."**[146]

146 Âl-i İmrân, 3/19

(فَاِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ اِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ)

"Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır."[147]

Zalimlerden başkası öldürülmez. Doğrusunu Allah bilir ya, buradaki öldürme ile kastedilen, (وَقَاتِلُوهُمْ) **"Onlarla (müşriklerle) savaşın"** ifadesinin başında geçen öldürmedir. Onların kâfirlikleri (ve Allah'a ortak koşmaları sebebiyle) hak ettikleri öldürülme, bu ayette "düşmanlık" olarak adlandırılmıştır. Çünkü bu, onların kâfirliklerinin cezasıdır. Öldürülmelerine bu sebeple "düşmanlık" adı verilmiştir.

Tıpkı şu ayetlerde olduğu gibi:

(وَجَزٰؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا)

"Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür."[148]

(فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ)

"Kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın."[149]

Her ne kadar müşriklere verilen ceza, bir kötülük ve tecavüz değilse de ayette onlara verilen cezası bu şekilde adlandırılmıştır.

(اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ)

"Haram ay, haram aya karşılıktır.[150] Hürmetler (saygı gösterilmesi gereken şeyler) kısas kuralına tabidir."

147 Bakara, 2/193
148 Şûrâ, 42/40
149 Bakara, 2/194
150 Haram ay, saygı duyulması gereken bir zaman dilimi olduğu için savaşın yasak olduğu ay demektir. Haram aylar, Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep olmak üzere dörttür. İslâm'da haram ay uygulaması kaldırılmıştır.

Hasan'dan rivayet olunduğuna göreArap müşrikleri Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem*, "Haram aylarda bizimle savaşman yasaklandı mı?" diye sormuşlar, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de *"Evet"* diye cevap vermişti. Bu cevabı alınca da haram aylarda Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* aniden saldırıp onunla savaşmak istediler. Bunun üzerine Yüce Allah **"Haram ay, haram aya karşılıktır. Hürmetler (saygı gösterilmesi gereken şeyler) kısas kuralına tabidir"** ayetini indirdi.

Yani müşrikler, haram ayları hiçe sayıp size saldırıya geçerlerse siz de onlara misillemede bulunun.

İbn Abbas, Rebi b. Enes, Katade ve Dahhâk rivayet ettiler ki: Kureyşliler haram aylardan Zilkade ayında Hudeybiye'de Resûlullah'ı *sallallahu aleyhi ve sellem* ihramlı iken Kutsal Belde'ye girmekten menedip geri çevirdiler. Onlar böyle yapınca Allah da ertesi sene yine Zilkade ayında onun Mekke'ye girmesini müyesser kıldı ve Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de geçen yıl yapamadığı umresini kaza etti. Yüce Allah, geçen yıl Hudeybiye'de Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* yapılan engellemenin bir nevi kısasını Kureyşlilere uygulamış oldu. (وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ) ifadesiyle bu ayette her iki şeyin, yani haram ayın haram aya karşılık olması ile haram aylarda yapılan kural ihlallerinin birlikte kastedilmiş olması mümkün değildir. Bu durumda müşriklerin haram bir ayda Peygamber'i *sallallahu aleyhi ve sellem* Mekke'ye girmekten men etmelerine karşılık ertesi yıl yine aynı ayda Yüce Allah'ın Mekke'ye girip umresini kaza etme imkânını bahşetmesi bir emir değil, bir haber vermedir. Bununla birlikte müşriklerin haram aylarda savaş açması durumunda Müslümanların onlarla savaşmalarının mübah kılınması da bu ayetin lafzından anlaşılmaktadır. Bir lafzın, hem haber hem de emir kipinde olması mümkün değildir. İki manadan biri hâsıl olunca diğeri ortadan kalkar. Ancak müşriklerin geçen yıl haram ayda Kâbe'ye varmasına izin vermeyip geri çevirmeleri sebebiyle yapamadığı umresini ertesi sene aynı ayda yapma imkânını bahşetmesi bu ayette haber olarak bildirilmiş olabilir. Böylece bir sonraki yılın haram ayının saygınlığı, önceki yılın haram ayının saygınlığı gibi olur.

İşte bu sebeple Yüce Allah (وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ) **"Hürmetler (saygı gösterilmesi gereken şeyler) kısas kuralına tabidir"** buyurmuştur. Bunun ardından şu cümle gelmektedir:

(فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ)

"Kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın."

Burada ifade edilmek istenen şudur: Müslümanların haram aylarda savaşı başlatmaları her ne kadar caiz değilse de, müşrikler tarafından kendilerine karşı savaş açılması durumunda bu savaşa karşılık vermeleri gerekir. Ayette Müslümanların müşriklere verecekleri cezaya "saldırı" denmiştir. Çünkü cins bakımından bu, müşriklerin Müslümanlara karşı yaptığının mislidir ve saldırıları gereğince hak ettikleri miktarda bir cezadır. Bu sebeple de Müslümanların onlara karşılık vermelerine mecaz anlamında "saldırı ve tecavüz" denmiştir. Zira hakikatte saldırgan olan kişi, zalimdir.

(فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ)

"Kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın" ayeti genel bir hüküm ifade etmektedir. Şöyle ki: Bir kimse bir başkasının malını telef ederse, sahibine o malın mislini vermesi gerekir. Bu misillik de iki yönden olur:

1-Cins bakımından misil olması gerekir. Bu da ölçülen, tartılan ve sayılan mallarda olur. Kaç ölçek, kaç kilo veya kaç adet mal telef edilmişse, o kadar ölçekte, o kadar kiloda veya o kadar sayıda malın, telef edilen malın sahibine verilmesi gerekir.

2-Kıymet bakımından misil olması gerekir. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* iki kişinin eşit miktarda ortak oldukları bir köleyi sahiplerinden varlıklı olan birinin azad etmesi üzerine, azad edenin diğer ortağa kölenin yarı kıymetini ödemesine hükmetmişti. Diğerinin köle üzerindeki mülkiyet hukukuna tecavüzde bulunduğu için azad eden ortağın, kölenin yarısının mislini kıymet olarak ödemesini emretmişti. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hükmü, bu konuda mislin kıymet olarak ödenebileceğine

ve mislin kıymete isim olabileceğine dair bir delil oldu. Bu hüküm şuna da delalet etmektedir: Hak edilen karşılığın miktarı bakımından aynı ağırlıkta ve nitelikte olduktan sonra misil kelimesi, bazen telef edilen malın cinsinden olmayan bir şeyin de ismi olabilir. Mesela bir kimse bir başkasına zina iftirasında bulunarak hukukuna tecavüz ederse, bu iftiracının hak ettiği mislî ceza, kendisine aynı şekilde zina iftirasında bulunmak değildir. Aksine hak ettiği ceza, kendisine seksen sopa vurulmasıdır. Ya da zina iftirasından daha küçük bir suç işlerse, mesela bir başkasına söverse, (ceza olarak kendisine de mislince sövülmez. Aksine) kendisine tazir cezası uygulanır. İşlediği suçun misli olan ceza işte budur. Ceza sebebiyle ödenmesi gereken şeyin miktarınca aynı ağırlıkta ve nitelikte olduktan sonra "misil" kelimesinin, kendi cinsinden olmayan şeylerin de ismi olabileceği böylece ispatlanmış oldu. Bu delile dayanılarak şöyle denilebilir: Bir kimse bir başkasının malı olan sacdan bir tabakayı alıp kendi binasının inşaatında kullanırsa, o sacın kıymetini sahibine ödemesi gerekir. Çünkü kıymet, misil ismini de kapsamına almaktadır. Çünkü sacı gasbeden kişi onu almakla sahibinin mülkiyet hakkına tecavüzde bulunmuştur. Kamu hakkı gereği, sahibine onun mislini ödemesi gerekir. "Binasını yıkıp sacı ayniyle geri alsak, onun yapmış olduğu tecavüz gibi biz de onun hukukuna tecavüz etmiş oluruz" denilecek olursa, biz deriz ki: Sac tabakasını ayniyle kendisinden geri almak, o gasbedicinin hukukuna tecavüz olmaz. Nitekim bir kimse başkasının yanında emanet olarak bulunan eşyasını ondan aldığında onun hukukuna tecavüz etmiş olmaz. Tecavüz, mağdurun mülkiyetinden giderdiğinin mislini onun mülkünden gidermektir. Ya da mağdurun elinden aldığının mislini onun elinden almaktır. Ama gasbedilen malın kendisini geri almak, kimsenin hukukuna tecavüz değildir. Bu durumda malın misli değil, kendisi geri alınmış olmaktadır.

Bu hüküm şu mesele için de delil teşkil etmektedir: Cezada suça eşitlik ve denkliğin sağlanmasının mümkün olması durumunda kısas uygulamak farzdır. Ama bu eşitlik ve denkliğin sağlanıp sağlanamadığının bilinememesi durumunda kısas uygulanmaz. Mesela bir kimsenin elini bilekle dirsek arası orta yerinden kesen, karın bölgesinde derinlemesine yaralayan, başında yara açan şahsa kısas uygulanamaz. Çünkü karşı tarafın vücudunda açtığı yaranın mislini tam olarak onun vücudunda açmak mümkün değildir. Oysa Yüce Allah, kısasta tam bir misillemede bulunmamızı bize emretmiştir. Buna dayanarak Ebu Hanife şöyle demiştir: Bir kimse

bir başkasının elini kestikten sonra onu öldürürse, maktûlün velisi de onun elini kestikten sonra öldürme hakkına sahip olur.

Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ)

"Kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın."

Maktûlün velisi bu ayet uyarınca katile, yaptıklarının aynısını tatbik etme hakkına sahiptir."

(وَاَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ وَاَحْسِنُوا اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٩٥﴾)

195-"(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu ayet hakkında şunlar söylenmiştir.

1-Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Yezid b. Ebi Habib, Eslem Ebu İmran'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kostantiniyye'ye/İstanbul'a gazaya gittik. Topluluğumuzun başında Abdurrahman b. Velid vardı. Rumlar sırtlarını şehrin surlarına dayamışlardı. Bizden biri düşmanın üzerine bir hamle yaptı. Arkadaşlarımız "Vazgeç, vazgeç! Lailahe illallah. Kendi kendini tehlikeye atıyor!" dediler.

Ebu Eyyub dedi ki: "Bu ayet biz ensar topluluğu hakkında nazil oldu. Yüce Allah Peygamberi'ne yardım edip dini İslam'ı güçlendirdiğinde, 'Gelin mallarımızın başına gidip onların idaresiyle meşgul olalım' dedik. Bunun üzerine Yüce Allah (وَاَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ) **"(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın"** ayetini indirdi. Kendi kendimizi tehlikeye atmamız, mallarımızın başına geçip onların idaresiyle meşgul olmak ve cihadı terk etmekti."

Ebu İmrân dedi ki: "Ebu Eyyub, Allah yolunda cihada devam etti. Nihayet Kostantiniyye'ye/İstanbul'a defnedildi."

Ebu Eyyub, kişinin kendi kendini tehlikeye atmasının cihadı terk etmesi anlamına geldiğini ve ayetin de bu sebeple nazil olduğunu haber vermiştir.

İbn Abbas, Huzeyfe, Hasan, Katade, Mücahid ve Dahhâk'ın da benzer şeyler söyledikleri rivayet edilmiştir.

2-Berâ b. Âzib ile Ubeyde es-Selmani, kişinin kendi kendini tehlikeye atmasının, günah işlediğinden dolayı bağışlanmaktan ümidini kesmesi anlamına geldiğini söylemişlerdir.

3-Kişinin kendi kendini tehlikeye atmasının, yiyecek içecek bir şey bulamayacak derecede malını telef etmesi ve harcamada israfa gitmesi anlamına geldiği söylenmiştir.

4-Kişinin kendi kendini tehlikeye atmasının, düşmanı yenmeksizin savaşa girişmek anlamına geldiği söylenmiştir. Ebu Eyyub'un *radıyallahu anh* kınadığı ensar topluluğu da ayeti bu şekilde te'vil etmişlerdi. Ancak Ebu Eyyub *radıyallahu anh*, ensar topluluğunun bu şekilde bir te'vilde bulunmasının sebebini de açıklamıştı. (O sebep şöyle açıklanmıştı: Yüce Allah, Peygamberi'ne yardım edip dini İslam'ı güçlendirdiğinde, 'Gelin mallarımızın başına gidip onların idaresiyle meşgul olalım' dedik.)

Bu manaların hepsinin ayette kastedilmiş olması mümkündür. Çünkü ayetin lafzının bunların tümüne ihtimali vardır. Aralarında çelişki ve aykırılık bulunmadığı için bu manaların hepsinin bir arada bulunması mümkündür.

Bahsedilen ayette geçen kendi kendini tehlikeye atma ifadesini, bir kişinin düşman topluluğu üzerine hamle yapması şeklinde yorumlamaya gelince; Muhammed b. Hasan, "es-Siyeru'l- Kebir" adlı eserde bu mesele hakkında şöyle demiştir: "Bir kişi kurtulacağını veya onları bozguna uğratacağını umarak yalnız başına bin kişilik bir düşman topluluğu üzerine hamle yaparsa bunda bir sakınca yoktur. Ama kurtulacağını veya düşmanı bozguna uğratacağını ümid etmiyorsa, böyle yapmasını mekruh

görüyorum. Çünkü Müslümanların yararına olmaksızın kendi canını tehlikeye maruz bırakmıştır. Kendini kurtaracağını veya Müslümanlara yarar sağlayacağını umduğu bir zamanda kişinin bu hamleyi yapması gerekir. Kurtulacağını veya Müslümanlara yarar sağlayacağını ummuyor, ancak kendisinin yaptığını yaparak düşmanı bozguna uğratıp öldürmeleri için Müslümanlara cesaret vermek için böyle yapıyorsa, inşallah bunda da bir sakınca yoktur. Çünkü düşmanı bozguna uğratacağını umar da kendisi kurtulacağını ummadığı halde yalnız başına düşman topluluğu üzerine hamle yapmasında sakınca görmemekteyim. Aynı şekilde kendisine bakıp cesaretlenen başka askerlerin düşmanı bozguna uğratması için de kendisinin yalnız başına hamle yapmasında sakınca yoktur. Belki bu sebeple sevap kazanacağını dâhi umarım. Fakat hamlesinde hiçbir şekilde yarar söz konusu değilse, hamle yapması mekruh olur. Kurtulmayı ve düşmanı bozguna uğratmayı ummuyor, amahamlesiyle düşmanı ürkütecekse, hamle yapmasında sakınca yoktur. Çünkü düşmanın ürkmesi, bozguna uğramasından daha iyidir ve bunda Müslümanların yararı vardır."

Muhammed b. Hasan'ın bahsedilen ayetteki **"Kendi kendinizi tehlikeye atmayın"** ifadesiyle ilgili yapmış olduğu bu yorumların hepsi de doğrudur. Başka türlü yorumlar doğru değildir. Ebu Eyyub'un *radıyallahu anh* hadisinde anlatılan ve düşman topluluğuna yalnız başına hamle yaparak kendi kendini tehlikeye atan kişinin te'vili de caiz değildi. Çünkü onun yaptığı hamlenin, beraberindeki Müslüman savaşçılara bir yararı yoktu. Böyle olunca da dine ve Müslümanlara bir yarar sağlamaksızın kendini telef etmesi doğru değildi. Ama kendini telef etmesinde dinin yararı varsa, elbette ki bu şerefli bir makamdır.

Cenab-ı Allah bu makamda bulunan Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ashabını şu ayetlerde övmüştür:

﴿اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ﴾

"Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık onlar, Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve ölürler."[151]

151 Tevbe, 9/111

(وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتًاً بَلْ اَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ)

"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında rızıklandırılmaktadırlar."[152]

(وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ)

"İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için kendini feda eder."[153]

Benzer ayetlerde de Yüce Allah, kendini Allah yolunda feda eden kullarını övmektedir.

Emr-i bil maruf ve nehy-i anil münker (iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırmanın) hükmü de buna kıyaslanmalıdır. Bir kimse bu görevi dine faydası olacağına inanarak yapar ve bu yüzden de öldürülürse, şehitliğin en yüksek mertebesine çıkar.

Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلٰى مَٓا اَصَابَكَ اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ)

"İyiliği emret, kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir."[154]

İkrime'nin bildirdiğine göre İbn Abbas *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: ***"Şehitlerin en üstünü Abdulmuttalip oğlu Hamza'dır. Bir de zalim sultanın yanında hak söz söylediği için öldürülen adamdır."***

152 Âl-i İmrân, 3/196
153 Bakara, 2/207
154 Lokman, 31/17

Ebu Said el-Hudri *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(أَفْضَلُ الْجِهَادِ كَلِمَةُ عَدْلٍ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ)

"Cihadın en faziletlisi, zalim sultanın yanında doğru söz söylemektir." [155]

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Ebu Hureyre *radıyallahu anh* şöyle demiştir: Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu işittim:

(شَرُّ مَا فِي الرَّجُلِ شُحٌّ هَالِعٌ وَجُبْنٌ خَالِعٌ)

"Adamdaki en kötü şey, sıkıp tedirgin edici derecede bir cimrilik ve yüreği hoplayacak derecede bir korkaklıktır." [156]

Korkaklığın yerilmesi, kendisi öleceğini bilse de dine yararlı olacak yerde cesaret gösteren yiğidin övülmesini gerektirmektedir.

Doğrusunu Allah bilir.

Umre Farz mı, Yoksa Sünnet mi?

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِۚ وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُ۫سَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضاً اَوْ بِهٖ اَذًى مِنْ رَأْسِهٖ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍۚ فَاِذَٓا اَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِۚ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ

155 İbn Mâce, Fiten, 20
156 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 9/87

اَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٩٦﴾

196-"Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir. Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar. Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve Allah'ın cezasının çetin olduğunu bilin."

Bu ayetin te'vilinde selef uleması farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Hz. Ali, Hz. Ömer, Said b. Cübeyr ve Tavus'un şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Haccın ve umrenin tamamlanması, kendi ailenizin evlerinin bulunduğu yerde ihrama girmenizdir."

Mücahid dedi ki: "Haccın ve umrenin tamamlanması, başlandıktan sonra sonlarına kadar devam edilmesidir."

Said b. Cübeyr ve Atâ dediler ki: "Haccın ve umrenin tamamlanması, bu iki ibadetin menasikini sonuna kadar yerine getirmektir. Çünkü bu ibadetlerin ikisi de farzdır." Bu iki zât ayetteki **"tamamlayın"** emrine dayanarak böyle bir te'vilde bulunmuşlardır. **"Tamamlayın"** yerine sanki "Haccedin ve umre yapın" şeklinde emir verildiğini anlamışlardır.

İbn Ömer ile Tavus'un şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Haccın ve umrenin tamamlanması, her birinin ayrı ihramla yapılmasıdır."

Katade dedi ki: "Umrenin tamamlanması, hacc ayları dışında umre yapmaktır."

Alkame'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: (العمرة لله) ifadesiyle kastedilen mana şudur: "Umre yapmadan Kâbe'den geçip gitme."

Selef fukahası, umrenin farz olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir: Abdullah b. Mesud, İbrahim en-Nehâi ve Şabi, umrenin sünnet olduğunu söylediler.

Mücahid, (وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ) **"Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın"** ayeti hakkında konuşurken şöyle demiştir: "Hacc ve umrede yapmakla emrolunduğumuz şeyleri tam olarak yapmamız gerekmektedir."

Hz. Aişe, İbn Abbas, İbn Ömer, Hasan ve İbn Sirin, umrenin farz olduğunu söylediler. Mücahid'in de benzer bir ifade kullandığı rivayet edilmiştir.

Tavus, babası Keysan'ın, "Umre farzdır" dediğini rivayet etmiştir.

Umrenin farz olduğunu söyleyenler, (وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ) **"Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın"** ayetinin zahirini delil olarak ileri sürmüş ve şöyle demişlerdir: Ayetin lafzı, başlandıktan sonra hacc ve umrenin tamamlanması manasına gelebileceği gibi, her ikisinin ifasına başlanması manasına da gelebilir. Ayetin her iki manaya gelmesi, umumî bir ifadenin kapsamında olan şeyleri kapsaması gibidir. Kapsamındaki şeylerden biri, delil olmadan kapsam dışına çıkarılamaz.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Ayette umrenin farz olduğuna delalet eden bir delil bulunmamaktadır. Zira orada en fazla söylenen, başlanan hacc ve umrenin tamamlanması gereğidir. Bu da başlanan hacc ve umrenin eksik bırakılmamasını gerektirir. Zira tamamın zıddı butlan değil noksanlıktır. Bilindiği gibi eksik olan bir şeye, "tam değil" denir. Bir şeyin bir parçası eksik olduğunda onun için, "tam" denmez. Böylece anlamış oluyoruz ki, **"tamamlayın"** emri, başlanan haccı ve umreyi eksik bırakmamaktır.

Bu sebeple Hz. Ali *radıyallahu anh* ile Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Haccın ve umrenin tamamlanması, bu ibadetler için ailenizin evlerinin bulunduğu yerde ihrama girmenizdir."

Yani bu ibadetlerin mükemmel ve eksiksiz olarak yapılabilmesi için, ailenizin evlerinin bulunduğu mahalde ihrama girmeniz gerekir. Bu anlattıklarımızdan anlaşıldığına göre bahsedilen ayetin manası şöyle olur: Haccın ve umrenin tamamlanması, başlanan haccın ve umrenin eksik bırakılmaması demektir. Eksik bırakılmamalarının gerekli oluşu, bunların farz olduğuna delalet etmez. Çünkü böyle bir ifadenin nafile ibadetler hakkında da kullanılması caizdir. Mesela "Nafile haccı, nafile umreyi yaparken eksik bırakma. Nafile namazı kılarken de bu namazı eksik bırakma" diyebilmektesiniz. **"Tamamlayın"** emri söz konusu olan şeyi eksik bırakmamayı gerektirdiğine göre; bu emir, o şeyin farz olduğuna delalet etmez.

Bu söylediklerimizin doğruluğuna şu husus delalet etmektedir: Eksik bırakılmalarının yasaklanması bakımından nafile umre ve nafile hacc, bu ayette kastedilmektedirler. Ayetteki **"tamamlayın"** emri, bu iki ibadetin esasta farz olduğuna delalet etmemektedir. **"Tamamlayın"** emrinden açıkça anlaşılan mana, başlandıktan sonra bu ibadetlerin tamamlanmasıdır.

Nitekim bir ayette yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِۖ ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ)

"Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun."[157]

Bu ayette de başlanan orucu akşama kadar devam ettirme emri verilirken "tam tutun" ifadesi kullanılmıştır.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

(مَا أَدْرَكْتُمْ فَصَلُّوا وَمَا فَاتَكُمْ فَأَتِمُّوا)

157 Bakara, 2/187

"(Cemaate yetiştiğinizde) yetiştiğiniz kısmı (cemaatle birlikte) kılın. Yetişemediğiniz kısmı (imamın selamından sonra kendi başınıza) tamamlayın."[158]

Bu hadiste, ibadete başlandıktan sonra tamamlanması emredilmektedir. Başlandıktan sonra hacc ve umrenin tamamlanması gerektiğine şu hüküm de delalet etmektedir: Başlanan nafile hacc ve umrenin tamamlanması ayetle bildirilmektedir. Bu da, "İhramlarına girdikten sonra haccı ve umreyi tamamlayın" demek gibidir. Ayette geçen **"tamamlayın"** emri ile kastedilen mananın, başlandıktan sonra hacc ve umrenin tamamlanması olduğu ispatlandığına göre bunu, hacc ve umre yapmanın farz olduğu şeklinde yorumlamak doğru olmaz. Çünkü başlananı tamamlamanın farz olması ile başlamanın farz olması birbirine iki zıt manadır. Takdir edilir ki ayetteki "tamamlayın" emri ile, başlanan ibadeti tamamlamak kastedildiğine göre, artık hacc ve umre yapmaya başlamanın farz olduğunu mümkün olmaz. Bilindiği gibi haccetü'l İslam dediğimiz farz olan ilk hac, başlandıktan sonra farz olur, demek doğru değildir. Aynı şekilde öğle namazının da kılınmaya başlandıktan sonra farz hâle geldiğini söylemek doğru olmaz. Bu da başlandıktan sonra değil de başlanmadan önce hacc ve umrenin farz olduğunu söylemenin caiz olmadığına delalet etmektedir. Bu anlattıklarımızla umrenin başlanmazdan önce farz olmasıbahsedilen ayette bir delil bulunmadığı ispatlanmış oluyor.

Umrenin farz olmadığını ispatlayan delillerden biri şu rivayettir:

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

(إِنَّ الْعُمْرَةَ هِيَ الْحَجُّ الأَصْغَرُ)

"Şüphesiz umre, küçük hacdır."[159]

Abdullah b. Sedad ile Mücahid'in de aynı ifadeyi kullandıkları rivayet edilmiştir.

158 Buhari, Ezan,20

159 Beyhaki, Marifetu's-Süneni ve'l-Asâr: 7/55

"Hacc" kelimesinin umreyi de kapsadığı ispatlanmıştır.

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Ebu Sinan ed-Düeli, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Akra b. Habis *radıyallahu anh*, Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem*, "Ey Allah'ın Resûlü! Hacc her sene mi, yoksa (ömürde) bir defa mı?" diye sordu.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de, ***"Hayır, sadece bir defa yapılır. Fazlası nafiledir"*** diye cevap verdi.[160]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* yukarıda geçen birinci rivayette umreyi hacc olarak adlandırdığına ve Akra'ya da haccın bir defa yapılacağını, fazlasının nafile olacağını söylediğine göre umrenin farz olma ihtimali ortadan kalkmış oldu. Çünkü umre, hacc olarak adlandırılmıştır.

Umrenin farz olmadığını ispatlayan delillerden biri de şu rivayettir:

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Muhammed b. Münkedir, Cabir b. Abdullah'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir adam Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem*, "Namaz ve hacc farz mı?" diye sordu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Evet"*** diye cevap verdi. Adam, "Umre farz mı?" diye sordu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Hayır. Ama umre yapman, senin için hayırlı olur"*** diye cevap verdi.[161]

Abbad b. Kesir de Muhammed b. Münkedir'den bunun misli bir rivayette bulunmuştur.

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Ebu Salih, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

«الْحَجُّ جِهَادٌ وَالْعُمْرَةُ تَطَوُّعٌ»

"Hacc cihaddır. Umre nafiledir."[162]

---

160 İbn Mâce, Menasik, 3

161 Darekutni, Sünen: 3/348

162 İbn Mâce, Menasik, 44

Şu rivayet de umrenin farz olmadığına delalet etmektedir:

(دَخَلَتِ الْعُمْرَةُ فِي الْحَجِّ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ)

"Umre, kıyamet gününe kadar hacca dâhil oldu."[163]

Yani hac, umre yerine de geçer. Çünkü hacc fiilleri içinde umre fiilleri fazlasıyla mevcuttur. Yoksa bu hadis, "umre de hacc gibi farzdır" anlamına gelmemektedir. Çünkü her ikisi de farz olarak kabul edildiği takdirde umrenin hacca dâhil olması, haccın umreye dâhil olmasından evla olmaz. Aynı şekilde namazın da hacca dâhil olduğu söylenemez. Çünkü namaz da hacc gibi farzdır.

Cabir'in *radıyallahu anh* rivayet ettiği şu hadis de umrenin farz olmadığına delalet etmektedir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, hacc ihramına girdikleri zaman ashabına, umre yaparak ihramdan çıkmalarını emretti. Süraka b. Mâlik *radıyallahu anh*, "Şu umremiz bu seneye mi mahsus olacak, yoksa ebediyete kadar mı böyle olacak?" diye sordu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Bilakis ebediyete kadar böyle olacak"*** diye cevap verdi.[164]

Bilindiği gibi bu, haccın fevt olması durumunda yapılarak ihramdan çıkmayı sağlayan umre gibi, hacc ihramından tahallül edip çıkmayı sağlayan bir umre amelidir. Umrenin farz olduğu görüşünde olanlara göre bu, farz olan umrenin yerine geçmez. Bu da umrenin farz olmadığına delalet etmektedir. Şayet farz olsaydı, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* "Şu umreniz ebediyete kadar devam edecek" demezdi. Aslında böyle demekle Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, onlara bundan başka bir umre yapmakla yükümlü olmadıklarını haber vermişti.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ashabına umre yaparak hacc ihramından çıkmalarını emretmesi üzerine ashabın yaptığı fiilin umre olmadığını ispatlayan delillerden biri de şudur: Mesela bir kimse ihramda kaldığı takdirde Arafat'a çıkma imkânı bulamadığı için hacc yapamayacaksa,

163 Ebu Davud, Menasik, 23
164 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 4/534

haram aylarda umre yaparak hacc ihramından çıktığında ve müteakip hacc mevsiminde haccederse temettü değil, ifrad yapmış sayılacaktır.

Şu aklî delil, umrenin farz olmadığını ispatlamaktadır: Namaz, oruç, zekât ve hacc gibi farzlar belli vakitlerle sınırlıdır. Şayet umre farz olsaydı, onun da belli bir vakitte yapılması gerekirdi. Belli bir vakitle sınırlanmadığına göre kişi, dilediği vakitte umre yapmak serbestiyetine sahiptir. Bu bakımdan umre, nafile namaz ve oruca benzemektedir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Nafile haccın da belli bir vakitte yapılması gerekmektedir. O zaman bu da haccın farz olduğuna delalet etmez."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Hayır, böyle olması gerekmez. Çünkü biz şöyle demiştik: Herkesin yapması gereken farzların şartlarından biri de o şartın belli bir vakitte yapılmasıdır. Belli bir vakitle sınırlandırılmayan ibadet, farz değildir. Ama bazı nafilelerin belli bir vakitle sınırlandırılmasına, bazısının da her zaman yapılabilir olmasına engel de yoktur. Belli bir vakitle sınırlandırılmayan her ibadet nafiledir. Ama belli bir vakitle sınırlandırılan ibadetler de farz ve nafile olmak üzere iki kısma ayrılır.

Umrenin farz olmadığına şu rivayetler de delalet etmektedir: Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Talha b. Abdullah *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

«الْحَجُّ جِهَادٌ وَالْعُمْرَةُ تَطَوُّعٌ»

"Hacc cihaddır. Umre nafiledir."[165]

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre İbn Abbas *radıyallahu anh* da aynı hadisi rivayet etmiştir.

Umrenin farz olduğu görüşünde olanlar, şu rivayetleri delil olarak ileri sürmektedirler:

---

165 İbn Mâce, Menasik, 44

İbn Lehia'nın bildirdiğine göre Cabir *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(الْحَجُّ وَالْعُمْرَةُ فَرِيضَتَانِ وَاجِبَتَانِ)

"Hacc ve umre, ifa edilmeleri gerekli olan iki farzdır."[166]

Hasan'ın bildirdiğine göre Semüre *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَحُجُّوا واعْتَمِرُوا واسْتَقِيمُوا يُسْتَقَمْ لَكُمْ)

"Namazı kılın, zekâtı verin, hacc edin, umre yapın, dosdoğru olun; işleriniz yolunda gider."[167]

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* emri vücup ifade eder.

Bir rivayette anlatıldığına göre Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* İslam'ın ne olduğu sorulduğunda namazdan ve diğer farizalardan bahsetmişti. Sonra da ***"Hacc etmen ve umre yapmandır"*** demişti.

Subeyy b. Mabed dedi ki: (وَجَدْتُ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ مَكْتُوبَيْنِ عَلَيَّ) "Hacc ve umrenin bana farz olduğunu gördüm."[168] Subeyy, bunu söylediğinde Hz. Ömer *radıyallahu anh* onun bu söylediğine itiraz etmemiş ve "İkisini birlikte yap" demişti.

Âmir oğulları kabilesinden bir adam, Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem*, "Ey Allah'ın Resûlü! Babam çok yaşlıdır. Haccve umre yapmaya, yolculuğa dayanamıyor" dedi. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* da ona şöyle buyurdu:

(احْجُجْ عَنْ أَبِيكَ وَاعْتَمِرْ)

"Babanın yerine hacc ve umre yap."[169]

166 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 4/572
167 Taberani, El Mucemu's-Sağir: 1/99
168 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 4/577
169 Ebu Davud, Menasik, 25

İbn Lehia tarikiyle rivayet edilen ve umrenin farz olduğunu bildiren Cabir hadisini ele alacak olursak deriz ki: İbn Lehia, zayıf ve çok hata yapan bir ravidir. Anlatıldığına göre kitapları yandığı için sadece hafızasına dayanmıştı. Hafızası da iyi değildi. Umrenin farz olmadığına dair önceki sayfalarda nakledilen Cabir hadisinin senedi, İbn Lehia'nın rivayet ettiği bu hadisin senedinden daha iyidir. Aynı seviyede olsalar bile en fazla birbirilerine muarız olurlar. O zaman her ikisi de delil olmaktan çıkarlar. Bu durumda umrenin farz olmadığına dair elimizde Talha ve İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* hadisi muarızsız bir delil olarak kalmaktadır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Umrenin farz olmadığına dair Haccac b. Ertat'ın Muhammed b. Münkedir tarikiyle Cabir'den rivayet edilen hadis, umrenin farz olduğuna dair İbn Lehia'nın Atâ tarikiyle Cabir'den rivayet ettiği hadise muarız değildir. Çünkü Haccac b. Ertat'ın rivayet ettiği hadis, aslî kaynakta yer almaktadır. İbn Lehia ise hadisini oradan nakletmektedir. Biri olumsuzlayan diğeri de ispatlayan iki rivayet birlikte geldiğinde ispatlayan rivayet kabul edilir. Aynı şekilde biri farz kılan diğeri de farz kılmayan iki rivayet birlikte geldiğinde farz kılan rivayet kabul edilir. Çünkü farz kılan rivayet, farz kıldığı şeyin yapılmamasını haram kılar. Ama farz kılmayan rivayet, farz kılmadığı şeyin yapılmamasını haram kılmaz. Haram kılan rivayet, mübah kılana göre öncelikle kabul edilir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu dediğinizin olması şu sebepten dolayı gerekmez: Umrenin farz olduğunu bildiren İbn Lehia hadisi sabit olsaydı, herkesin ona ihtiyaç duymasından dolayı meşhur ve müstefiz olarak nakledilmiş olurdu. Haccın farz olduğunu bilen herkesin o rivayeti de bilmesi gerekirdi. Çünkü o takdirde umrenin farzlığı haccın farzlığı gibi olurdu. Haccetme emrine muhatap olan kimseler, umre yapma emrine de muhatap olurlardı. Senedinde zaaf bulunması ve kendisine başka bir rivayetin de muarız olmasının yanı sıra bu nitelikteki bir rivayetin ahâd yoldan gelmiş olması mümkün değildir. Bilindiği gibi her iki rivayet de aynı şahıstan gelmektedir.

Umrenin farz olduğunu ifade eden rivayetin vürud tarihi, farz olmadığını ifade eden rivayetin tarihinden sonra olsaydı, Cabir *radıyallahu anh* bunu hadisinde açıklar ve şöyle derdi: ***"Peygamber sallallahu aleyhi ve sel-***

lem, umrenin nafile olduğunu söyledi. Ancak daha sonraları farz olduğunu söyledi."

Bir kimsenin yanında, tarihlerini bildiği iki rivayet olur da bunlardan bazen umreyi farz kılan rivayeti bazen de farz olmadığını ifade eden rivayeti tarih belirtmeksizin kullanması caiz olmaz. Bu da bu iki rivayetin birbirine muarız olarak geldiklerine delalet etmektedir. Bu rivayetler, biri umreyi farz kılan ifadeleri içererek diğeri de farz olmadığını bildiren ifadeleri içererek iki ayrı kanaldan geldiğinde birbirlerine muarız oldukları için her ikisi de delil olmaktan çıkarlar.

Semüre'nin *radıyallahu anh* rivayet ettiği ***"Umre yapın"*** hadisindeki emir, önce nakletmiş olduğumuz deliller dolayısıyla mendubiyet ifade etmektedir.

Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* İslam'ın ne olduğu sorulduğunda onun, namaz kılmaktan ve diğer farizalardan bahsettikten sonra ***"Hacc ve umre yapmandır"*** demiş olmasına gelince, şüphesiz nafile ibadetler de İslam'dandır. İnsanı Allah'a yakın kılan diğer taât ve ibadetler de İslamdandır. Çünkü bunlar da İslam ahkâmındandır.

Rivayet olunduğuna göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

"İslam, yetmiş küsur bölümdür. Eziyet verici şeyleri yoldan alıp bir kenara bırakmak da bunlardan biridir."[170]

Subeyy b. Mabed'in Hz. Ömer'e *radıyallahu anh* "Hacc ve umrenin bana farz olduğunu gördüm" demesine ve Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* susup ona itiraz etmemesini anlatan rivayete gelince; Subeyy, "Hacc ve umrenin herkese farz olduğunu gördüm" dememiş, sadece "Bana farz olduğunu gördüm" demiştir. Bu ifadenin zahirine bakıldığında, kendisinin adakta bulunması sebebiyle hacc ve umreyi kendine vacip/farz kıldığı anlaşılmaktadır. Kendisi böyle derken ayeti te'vil ederek böyle demiştir. Ayet de bu şekilde te'vile müsait olduğu için Hz. Ömer *radıyallahu anh*, onun böyle demesine itiraz etmemiştir. Böyle demesi, umrenin farz olduğu görüşünde olanla-

170 Muslim, İman, 12

rın söyledikleri gibi bir şeydir. Onlar bu söylediklerinden ötürü kınanmayı hak etmezler. Çünkü bu meselede ictihad etme imkânı vardır.

Yaşlı babasının yerine hacc yapıp yapamayacağını soran adama Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Babanın yerine hacc ve umre yap"*** demesine gelince, bunda da umrenin farz olduğuna dair bir delil bulunmamaktadır. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu sözü, umreyi farz kılma makamında söylemiş değildir. Bu hususta fakihlerden farklı görüşte olan biri yoktur. Zira adamın, babasının yerine hacc ve umre yapma yükümlülüğü yoktur.

["Hayır İşleyin" Ayetinin Umrenin Farz Olmasına Delil Olmayışının Sebepleri]

Bazı kimseler (وَافْعَلُوا الْخَيْرَ) **"Hayır işleyin"**[171] ayetini delil göstererek umre yapmanın farz olduğunu söylemektedirler. Çünkü umre de bir hayırdır. Ayetin açık anlamı bütün hayırların farz olmasını gerektirmektedir. Bu ayet, birkaç sebepten dolayı be umrenin farzlığına delil olamaz:

1-Farz olduğuna inanarak umre yapmanın hayır olduğunu ispat etmeye ihtiyaç vardır. Çünkü umrenin farz olduğunu kabul etmeyenlerin, onu farz olarak yapmaları caiz olmaz. Şayet böyle inanarak yaparsa, tıpkı farz olduğuna inanarak nafile namaz kılan kimse gibi, hayır yapmış sayılmaz.

2-(وَافْعَلُوا الْخَيْرَ) **"Hayır işleyin"** ayeti mücmel bir lafızdır. Çünkü "hayır" kelimesi kullanıldığında hangi mananın kastedildiği bilinmeyen ve açıklanmaya ihtiyacı olan şeyleri kapsamaktadır. Bilindiği gibi bu kelimenin kapsamına namaz, zekât ve oruç da girmektedir. Bunların hepsi, açıklanmaya ihtiyacı olan mücmel farzlardır. Bir kelime mücmel şeyleri içerdiğinde kendisi de mücmel olur. Hükmünün ispat edilebilmesi için kendisi dışında başka bir delile ihtiyaç duyulur.

3-Ayette geçen "hayır" kelimesinin başında sayılamayacak kadar çok cinsleri içeren istiğrakiyye elif lâmı vardır. (شَرِبْتُ الْمَاءَ) "Su içtim" diyen bir

---

171 Hac, 22/77

kimse çok az miktarda su içtiğinde; (تَزَوَّجْتُ النِّسَاءَ) "Kadınlarla evlendim" diyen kimse de bir kadınla evlendiğinde nasıl ki bu ifadelerinin gereğini yerine getirmiş oluyorsa, aynı şekilde (وَافْعَلُوا الْخَيْرَ) "Hayır işleyin" ayetine muhatap olan bir kimse de en ufak bir hayır işlediğinde bu ayetin gereğini yapmış sayılır.

4. Hayrın her çeşidini işlemenin imkânsız olduğunu bildiğimize göre ayetteki (وَافْعَلُوا الْخَيْرَ) **"Hayır işleyin"** emri, bazı hayırları işleyin anlamına gelmektedir. Bu emirle "mutlaka umre yapın" manasının kastedildiğini söyleyebilmek için delile ihtiyaç vardır.

Umrenin farz olduğunu söyleyenler, şu iddiayı ileri sürmektedirler: "Nafilelerden her birinin mutlaka farzlar arasında bir aslının bulunduğunu gördük. Umre nafile olarak yapılsa bile farzlarda onun aslı vardır."

Bu iddianın sahibine şöyle karşılık verilebilir: Umre; tavaf ve sa'yden ibarettir. Bunun da farzlar arasında aslı vardır.

Umre dışında farz olarak tekbaşına tavaf ve sa'y bulunmamaktadır. "Bu, ancak farza bağlı olarak (umrede) görülmektedir" denilecek olursa şöyle cevap verilebilir:

Farzlar arasında tek başına yapılması söz konusu olmasa bile nafile olarak tavaf yapılabilmektedir. Aynı şekilde farzlar arasında aslı olmasa bile tavaf ve sa'yden ibaret olan umre de nafile olarak yapılabilir.

Şafiî, umrenin hacla birlikte yapılmasının caiz oluşuna dayanarak umrenin farz olduğunu söylemiştir. Ona göre; umre şayet nafile olsaydı, hacc ameliyle birlikte yapılması caiz olmazdı. Nitekim nafile namazla farz namazın da cem edilerek birlikte kılınması caiz olmaz. Ancak farz olan namazın dört rekâtı birlikte kılınabilir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu, fasid bir önermedir. Buna dayanarak umrenin farz olduğunu söylemek geçersizdir. Bu önermenin sahibine denilir ki: Hacla umreyi cem edip birlikte ifa etmek caiz olsa da iki farz namazı cemedip birlikte kılmak caiz olmaz. Bu da umrenin farz olmadığına delalet eder. Namazın dört rekâtını cem edip birlikte kılınmasına gelince, bu dört

rekâtın dördü de bir namazdır. Tıpkı bir hacc ibadetinin kendi içindeki rükünleri gibi kapsaması ve bir tavafın yedi şavtı kapsaması gibi. Haccrükünlerinin tamamı bir hacdır. Yedi şavtın tamamı da bir tavaftır. Bununla birlikte Şafiî, kendi fıkıh usûlü ile de çelişkiye düşmektedir. Şöyle ki: Bir kimse umre yaptıktan sonra farz olan haccını eda eder ve bu hacca bir umre ekleyerek kıran hacc yaparsa, bu umresi nafile, haccı ise farzdır. Bu durumda farz hacc ile nafile umre cemedilerek birlikte yapılmış olur. Bu takdirde farz olduğu için umrenin hacla cemedilerek birlikte yapılmasının caiz olduğu çıkarsamasında bulunan kimsenin istidlali bozulmuş olur.

Şafiî, hacc mikatı gibi umre için de mikat belirlenmesini de umrenin farz olduğuna delil saymıştır. Bunun için de kendisine şöyle denilebilir: Bir kimse farz umreyi yaptıktan sonra memleketine, ailesine döner de sonra yeniden umre yapmak ister ve yola çıkarsa, bu ikinci umre nafile olduğu hâlde hacc mikatı gibi mikatı olur. Şu hâldehacc mikatı gibi mikatının olması, umrenin farzlığına delalet etmez. Aynı şekilde nafile haccın mikatı da farz haccın mikatı gibidir.

Şafiî, kıran haccı yapana dem gerekmesini de umrenin farz olduğuna delil saymış, ancak burada demin hangi yönden delalet ettiğini açıklamamıştır. Böyle bir iddiada bulunmuş, ancak iddiası delilsiz klamıştır. Bununla birlikte o, kendi fıkıh usûlü ile çelişkiye düşmüştür. Çünkü farz hac ile nafile umre cem edilerek yapıldığında dem gerekirken, nafile hacc ve nafile umre de cem edilerek yapıldıklarında da dem gerekmektedir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِۚ)

"Eğer engellenmiş olursanız, artık size kolay gelen kurbanı gönderin." [172]

Kisai, Ebu Ubeyde ve çoğu dil bilginleri dediler ki: Haccveya umreden engellenme/ihsar, hastalanma veya yol nafakasının elden gitmesiyle

172 Bakara, 2/196

olur. "Hasr", düşman kuşatması demektir. Mesela Arapça'da (أَحْصَرَهُ الْمَرَضُ) "Hastalık onu engelledi", (حَصَرَهُ الْعَدُوُّ) "Düşman onu kuşattı" denir.

Ferrâ'dan nakledildiğine göre o, bu iki kelimeden her birinin diğerinin yerine kullanılabileceğini söylemiştir. Ancak Ebu'l Abbas el-Müberred ile Zeccâc bu görüşe karşı çıkmış ve bunların manalarının farklı olduğunu söylemişlerdir. Mesela hastalığın engellemesinden bahsedilirken (حَصَرَهُ) denmeyeceği gibi, düşman kuşatmasından bahsedilirken de (أَحْصَرَهُ) denmez.

Bu iki bilgin, sözlerine devamla şöyle dediler: "Bu, aynen şu misallere benzer: Mesela bir kimse bir başkasını hapsettiğinde "habesehu", onu hapsedilmeye maruz bıraktığında "ahbesehu" denir. Bir kimse bir başkasını öldürdüğünde "katelehu", onu öldürülmeye maruz bıraktığında "aktelehu" denir. Bir kimse bir ölüyü mezara gömdüğünde "defenehu", gömülmeye maruz bıraktığında "edfenehu" denir. Aynı şekilde bir kişi bir başkasını alıkoyup kuşattığında "haserehu", alıkonup kuşatılmaya maruz bıraktığında ise "ahserehu" denir."

İbn Ebu Nüceyh'in bildirdiğine göre Atâ, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hacc ve umreden engellenme, sadece düşman engellemesiyle olur. Ama kişinin yola gitmesine engel olacak şekilde bir yerinin kırılması veya hastalanması sebebiyle Allah tarafından gelen bir engelleme, ihsar sayılmaz."

İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* bildirdiğine göre "ihsar", sadece düşman engellemesi durumunda söz konusu olur. Hastalanmaya ihsar denmez. Bu görüş, "hasr" ve "ihsar" kelimelerinin manası hakkında dil bilginlerinin söylediklerine de uymaktadır. Bazı kimseler bunun, hacc ve umre ihramına girdikten sonra hastalanan kimsenin muhsar sayılmadığı için ihramdan çıkamayacağı anlamına geldiğini zannetmektedirler. Oysa bunda onların zannettiklerinin doğru olduğuna dair bir delil bulunmamaktadır. Çünkü burada yalnızca ihsar ve hasrın manası açıklanmıştır. Bu duruma düşen kimsenin ne yapacağından söz edilmemiştir. Şunu bilmelisin ki ihsar, hastalığa; hasr ise düşman engeline mahsustur.

[Muhsar Kişinin Hükmü]

Selef uleması, muhsar kişinin hükmü hakkında üç farklı görüş ortaya koymuştur.

1-İbn Mesud *radıyallahu anh* ile İbn Abbas *radıyallahu anh* bu konuda şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Düşman engellemesiyle hastalık engeli aynıdır. Bu durumdaki ihramlı kişi kurbanlık bir hayvanı Mekke'ye gönderir. Bu hayvan haremde kesildiğinde kendisi de ihramdan çıkar." Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed, Züfer ve Sevri de bu görüştedir.

2-İbn Ömer *radıyallahu anh* dedi ki: "Hastalanan kimse ihramdan çıkamaz. Düşman engellemesi olmadan muhsar olunmaz." Mâlik, Leys ve Şafiî de bu görüştedir.

3-İbn Zübeyr *radıyallahu anh* ile Urve b. Zübeyr *radıyallahu anh* dediler ki: "Hastalık engeliyle düşman engellemesi aynıdır. İhramlı kişi böyle bir duruma maruz kaldığında, sadece tavaf ederek ihramdan çıkabilir." Büyük İslam merkezlerindeki fakihlerden bu görüşe katılan bir kimsenin olduğunu bilmiyoruz.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: İhsar kavramının sadece hastalık engeline mahsus olduğu, dilbilginlerinin nakletmiş olduğumuz sözleriyle ispatlandığına ve Yüce Allah da (فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ) **"Eğer engellenmiş olursanız, artık size kolay gelen kurbanı gönderin"** buyurduğuna göre ihsar kavramının, hakikî manası olan hastalık anlamında kullanılması gerekir. Mana itibariyle düşman engellemesi de bu kapsama girer.

Ferra'nın, "ihsar" kelimesinin hem hastalık engeli hem de düşman engellemesi anlamına geldiği görüşünde olduğu söylenecek olursa, buna karşı şöyle cevap verilebilir:

Bu, doğru olsa bile ihsarın hastalık engeli anlamına geldiği ayette zaten ispatlanmıştır. Çünkü ayet, ihsarın hastalık engeli anlamına geldiğini reddetmemektedir. Ancak Ferra, ihsarın düşman engellemesi anlamına da gelebileceğini söylemiştir. "İhsar" kavramı, hem hastalık engeli hem de düşman engellemesi anlamında kabul edilirse, bu kavram her iki durumu

da kapsayacak genellikte olur. Hastalananların da düşman tarafından engellenenlerin de mahsur sayılmalarını gerekli kılar.

"İhsar ayetinin Hudeybiye'deki ihsar olayı hakkında nazil olduğu hususunda raviler arasında ihtilaf yoktur. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashabı, umre yapmaktan düşman tarafından engellenmişlerdi. Yüce Allah bu ayeti indirerek ihramdan çıkmalarını emretti. Bu da ayette, düşman engellemesiyle ihsarın vukubulacağının kastedildiğine delalet etmektedir" denilecek olsa, buna karşı şöyle cevap verilebilir:

Bu ayetin nüzûl sebebi, düşman engellemesiydi. Ancak ayette önce düşman engellemesi olan hasrdan söz edildikten sonra hastalık engeli olan ihsar bahsine geçilmiştir. Bu da gösteriyor ki ayetin lafzı, zahirî anlamında kullanılsın diye, ihramlının hastalanmasının hükmü de açıklanmıştır.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem,* Hudeybiye'de ashabına ihramdan çıkmalarını emredip kendisi de ihramdan çıkması, ayetin lafzının değil de manasının düşman engellemesini de ihsardan saydığına delalet etmektedir. Bu ayetin nüzûlü, hem hastalık hem de düşman engelinin ihsar sayılması hükmünü ifade etmektedir. Şayet Cenab-ı Allah'ın muradı hastalık engeli değil de sadece düşman engeli olsaydı, bunu ayette açıkça bildirirdi. Bununla birlikte ihsar kelimesi hastalık ve düşman engelinin her ikisinin ismi olduğuna göre, ayetin düşman engeli sebebiyle inmiş olması sadece düşman engeli anlamına gelmesini gerekli kılmaz. Aksine gereken, ayetin iniş sebebinin değil, kelimelerinin ifade ettiği genel mananın esas alınmasıdır.

Düşman engellemesinin yanı sıra hastalanmanın da ihsar sebebi sayılması gerektiğine sünnetten delilimiz şu rivayettir:

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Haccac b. Amr el-Ensari, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(مَنْ كُسِرَ أَوْ مَرِضَ أَوْ عَرَجَ فَقَدْ حَلَّ وَعَلَيْهِ الْحَجُّ مِنْ قَابِلٍ)

"Bir yeri kırılan veya hastalanan ya da topal olan kimse ihramdan çıkması caiz olur. Ertesi sene haccetmesi gerekir."[173]

Bu hadisin rivayet senedinde adı geçen İkrime dedi ki: "Ben bu hadisi İbn Abbas *radıyallahu anh* ile Ebu Hureyre'ye *radıyallahu anh* sordum. Her ikisi de ravinin doğru söylediğini ifade ettiler."

Hadiste geçen (فَقَدْ حَلَّ) ifadesi, ihramdan çıkması caiz olur, anlamına gelmektedir. Tıpkı (حَلَّتِ الْمَرْأَةُ لِلزَّوْجِ) ifadesinin, "kadının evlenmesi caiz olur" anlamına gelişi gibi.

Bir kişi çıkıp şöyle diyebilir:

Hammad ve İbn Zeyd'in bildirdiklerine göre Eyyub, İkrime'nin şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "İhsarlı kişi Mekke'ye hediy gönderir. Hediy yerine ulaşınca ihramdan çıkar ve ertesi sene haccını kaza eder. Noksanlıklardan münezzeh olan Allah, aralarındaki düşmanlığa son vermek için kulları arasında kısas yapılmasına razı olmuştur. İhsarda da yapılamayan hacca karşılık olmak üzere sonraki yılda haccedilir. İptal edilen ihrama karşılık sonraki yılda ihrama girilir."

Bu sözü nakleden kişi, şöyle bir iddiada bulunmuştur:"İkrime'nin yanında böyle bir hadis olsaydı o "İhsarlı kişi, Mekke'ye hediy gönderir" demez, gelen rivayette anlatıldığı gibi "ihramdan çıkar" derdi."

Bu iddianın sahibi ihsar meydana gelince ihramdan çıkışın da kendiliğinden gerçekleşeceğini zannetmiş olmakla yanılmaktadır. Oysa gerçek, onun zannettiği gibi değildir. Gerçek hüküm, ihsar meydana gelince ihramdan çıkması caiz olur, şeklindedir. Tıpkı (حَلَّتِ الْمَرْأَةُ لِلزَّوْجِ) ifadesinin, kadının evlenmesi caiz olur, anlamına gelişi gibi.

Düşman engellemesinin yanı sıra hastalanmanın da ihsar sebebi sayılması gerektiğine ilişkin aklî bir delil şudur: Düşman tarafından engel-

173 İbn Mâce, Menasik, 85

lenen kimse Kâbe'ye ulaşamadığı için ihramdan çıkması caiz olduğuna göre hastalanan kimsede de aynı şekilde Kâbe'ye ulaşamadığı için onun da ihramdan çıkmasının caiz olması gerekir. Bilindiği gibi düşman tarafından kuşatılan bir kimse bir yolunu bulup Kâbe'ye ulaşabilecekse, ihramdan çıkması caiz olmaz. Bu da ihramdan çıkma mazeretinin Kâbe'ye ulaşamamak olduğunu ispatlamaktadır. İhrama girdikten sonra kocası tarafından engellenen kadının ihramdan çıkmasının caiz olduğu şeklindeki görüşümüze muhaliflerimizin de katılması, düşman engellemesinin yanı sıra hastalanmanın da ihsar sebebi sayılması gerektiğine delalet etmektedir. Kocası tarafından engellenen kadın, ortada düşman bulunmadığı halde muhsar konumundadır. Borç veya başka bir sebepten dolayı hapsedilen ya da hastalanan ve Kâbe'ye ulaşma imkânı bulamayan kimse de muhsar hükmündedir.

Düşman engellemesinin yanı sıra hastalanmanın da ihsar sebebi sayılması gerektiğine delalet eden delillerden biri de şudur: Düşman engellemesi veya hastalık engeli yüzünden diğer farizaları yapamamak da aynı hükme tabidir. Mesela düşmanın kendisini görmesinden korkan bir kimse ayakta kılma imkânına sahip değilse namazını îmâ ile veya oturarak kılar. Hasta kimseler için de aynı uygulama söz konusudur. Aynı şekilde ihramlılık halini de devam ettirmek gerekir. Ancak hastalık veya düşman engeliyle karşılaşılıp da Kâbe'ye ulaşma imkânı bulunamadığında ihramdan çıkmak caiz olur. Düşman korkusu veya hastalık sebebiyle kıbleye yönelemeyen kimse de namazını, yönelebildiği tarafa doğru kılar. Yine su bulamayan, hasta olan, cihada gitmek için binek bulamayan kimseler de mazeret sahibi oldukları için, yapmakla yükümlü oldukları bazı farzlar üzerlerinden kalkar. Bu gibi mazeretleri olanların ihramlılık hâlini devam ettirme mecburiyetleri de ortadan kalkar ve ihramdan çıkmaları caiz olur. Bütün bunlarda ortak sebep, yapılması istenen farzın yerine getirilmesine imkân bulunamamasıdır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Yüce Allah, (فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ) **"Eğer engellenmiş olursanız, artık size kolay gelen kurbanı gönderin"** buyurmuştur. Bunun ardından da (فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ بِهِ اَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ) **"İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak**

ya oruç tutması ya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir"[174] buyruğunu vermiştir. Bu hastalanan kimsenin ihsar kapsamına girmeyeceğine iki yönden delalet etmektedir.

1-Hastalanan kimse eğer ihsar kapsamına girseydi, ilk ilahî hitabın içinde olmakla birlikte ikinci buyrukta kendisinden ayrıca bahsedilmezdi.

2-Eğer ihsar kapsamına hastalananların da girdiği kastedilmiş olsaydı, ihramlıyken hastalanan kimse ihsar kurbanı kesilince ihramdan çıkmış olurdu. Ayette sözü edilen fidye vermeye ihtiyacı kalmazdı."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Yüce Allah (وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ) **"Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin"** buyurmakla, ihsarlı kişinin gönderdiği kurban Mekke Haremi'nde kesilmeden ihramdan çıkmasını menetmiştir. Bu arada hastalanan kimsenin hükmünü açıklamış ve kurbanın haremde kesilmesinden önce de ihramdan çıkmasını mübah kılmıştır. Şunu da ifade etmek gerekir ki her hastalık, kişinin Kâbe'ye ulaşmasına engel değildir. Bilindiği gibi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Kâb b. Ucre'ye *radıyallahu anh "Başındaki haşereler seni rahatsız ediyor mu?"* diye sormuş, o da "Evet"deyince Cenab-ı Allah bu ayeti indirmişti.[175]

Başındaki haşereler, Kâb'ın Kâbe'ye ulaşmasına engel değildi. Ama Yüce Allah, başını tıraş etmesine ruhsat verdi ve fidye vermesini emretti. Ayette zikredilen hastalığın, beraberinde ihsar bulunmayan bir hastalık olması mümkündür. Ama noksanlıklardan münezzeh olan Allah, Kâbe'ye ulaşmaya engel olacak boyuttaki hastalığı ihsardan saymıştır. Fidye ödemeyi gerektiren hastalığın hükmünü açıklamasında, ileri derecedeki ağır bir hastalığın ihsar sebebi sayılmasına engel bir durum bulunmamaktadır.

Şunu da ifade edelim ki, (فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا) **"İçinizden her kim hastalanırsa..."** ibaresinin, ihsar hükmü gibi hitabın evveli olan (وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ) **"Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın"** ibaresine râci' olması mümkündür. Sonra bu hitaba (فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ) "Engellenmiş olursanız"

174 Bakara, 2/196
175 Ahmed b. Hanbel, Müsned: 4/241

ibaresi atfedilmiştir. Bu ibarede ve devamında, ihramlı kimselerin engellenmeleri hâlinde ne yapmaları gerektiği açıklanmıştır. Sonra da ayetin şu kısmı gelmektedir:

(فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا)

"(Yani ey hacc ve umre ihramında bulunanlar!) İçinizden her kim hastalanırsa..."

İhramlı kimselerin ihsar zamanında yapmaları gerekenler açıklandığı gibi, bu ibarede ve devamında da ihsardan önce hastalanmaları durumunda yapmaları gerekenler açıklanmaktadır. Şu hâlde (فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا) **"İçinizden her kim hastalanırsa..."** ibaresi, hastalık hâlinin ihsardan sayılmayacağına delalet etmemektedir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Ayetin devamında (فَاِذَا اَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ) **"Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser"** ibaresinin gelmesi, düşman kelimesiyle korku verici düşmanın kastedildiğine delalet etmektedir. Yani korku veren düşmandan kurtulan kimse kendini güvende hisseder."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Ayette geçen "güven" kelimesiyle, korku verici hastalıktan kurtulup güvende olmak kastedilmiş olamaz mı? Buna ne engel var? Neden bu güveni hastalığa değil de sadece düşmana mahsus kıldınız? Oysa güven ve korku, hem hastalıktan hem düşmandan dolayı duyulan şeylerdir.

(فَاِذَا اَمِنْتُمْ) **"Güvende olduğunuz zaman..."** ifadesi hakkında Urve b. Zübeyr'in *radıyallahu anh* şu açıklamayı yaptığı rivayet edilmiştir: "Kırıklarınla ağrılarından güvende olduğun zaman, Kâbe'ye gitmen gerekir."

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Düşman engeliyle hastalık engeli arasında fark vardır. Şöyle ki: Düşman engeliyle karşılaşan ihramlı kimse ilerleme imkânı bulamasa da geri dönme imkânına sahiptir.

Ama hastalık engeliyle karşılaşan ihramlı kimse, hem ilerleme hem de geri dönme imkânından yoksundur."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Hastalık engeliyle karşılaşan ihramlı kimsenin bu durumda öncelikle ihsarlı sayılması gerekir. Çünkü o, hem ilerleme hem de geri dönme imkânından yoksundur. Onun mazereti, düşman korkusundan dolayı ilerleme imkânından yoksun olan, ama geri dönme imkânına sahip olan kimsenin mazeretinden daha büyüktür.

Şöyle bir soru ile karşılaşılabilir: "Düşmanlar tarafından çepeçevre kuşatılan, ne geri dönme ne de ilerleme imkânına sahip olan ihramlı kimse hakkında ne dersiniz? Bunun ihramdan çıkmasının caiz olduğu hususunda fakihler ittifak etmiş değil midir?"

Buna göredüşman engeli ile hastalık engeli arasında fark olması gerektiğine ilişkin illetiniz bozulmuş olmaktadır. Bununla beraber Şafiî, ihramlı kadın (ile hapiste olan kimse) hakkında şöyle demiştir: "Kocası tarafından haccını veya umresini yapmaktan engellenen kadın ile hapsedilen kimse muhsardırlar. İhramdan çıkmaları caizdir. İlerleme ve geri dönme bunlar için aynıdır. Çünkü ikisini de yapmaktan menedilmişlerdir.

Şafiî, hasta kimse ile düşmandan korkan kimse arasındaki farkın şu olduğunu söylemiştir: "Savaşta düşmandan korkan kimsenin başka bir birliğe katılarak korkudan kurtulup güvene kavuşmasını Yüce Allah mübah kılmıştır."

Buna karşı Şafiî'ye şöyle denilebilir:

Yüce Allah, hasta kimsenin başından itibaren savaşa katılmamasını şu ayetle mübah kılmıştır:

(لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضٰى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ)

"Güçsüzlere, hastalara ve (seferde) harcayacakları bir şey bulamayanlara (sefere katılmadıkları için) bir günah yoktur."[176]

---

176 Tevbe, 9/91

Görüldüğü gibi hastanın ruhsatı, düşmandan korkan kimsenin ruhsatından daha geniştir. Çünkü düşmandan korkan kimse, savaşa katılmama ruhsatına sahip değildir. Ama hasta kimse, katılmama ruhsatına sahiptir. Düşmandan korkan kimse, bu mazereti sebebiyle başka bir birliğe katılarak korkudan kurtulup güven ortamına geçebilir. Ama başından itibaren savaşa katılmamazlık edemez. Buna göre hasta kimse, düşman engeliyle karşılaşan kimseye nispetle ihramdan çıkma konusunda daha önceliklidir.

Şafiî dedi ki: "Yüce Allah (وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ) **"Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın"** buyurduktan ve düşmandan korkan ihsarlı kimse hakkında söyleyeceklerini söyledikten sonra, haccı ve umreyi tamamlama farzının, düşmandan korkan kimseden başkasının üzerinden kalkmaması gerekir."

Bu söylediklerine karşılık olarak Şafiî'ye şöyle denilebilir: (وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ) **"Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın"** buyruğunu veren zât ile (فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ) **"Engellenmiş olursanız"** ifadesini kullanan zât aynıdır. Burada sözü edilen engellenme genel bir ifade olup, düşmandan korkan kimseyi de, hastalanan kimseyi de kapsamına almaktadır. Bir delil olmadan bu ikisinden biri bu kapsamın dışına çıkarılamaz. Engellenmeyi sadece düşmandan korkan kimseye tahsis etmenin delili nedir? Oysa siz, düşman korkusu olmadan kocası tarafından engellenen kadının ve yine hiçbir korkusu olmadan hapiste olan kimsenin ihramdan çıkabileceğini söylemekle siz bu kuralı bozdunuz.

Müzeni dedi ki: "Düşmandan korkan kimsenin ihramdan çıkmasına ruhsat tanınmıştır. Başkasının durumu onunkine benzemez. Mesela mestler üzerine mesh yapılması caizdir. Ama eldeki eldiveni meste benzeterek onun üzerine mesh edilemez."

Müzeni'nin bu söylediklerine cevaben şöyle denilebilir: Düşman korkusundan dolayı ihramdan çıkmak eğer bir ruhsatsa, ruhsatlardan birine kıyas yapmamak gerekir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* taşla istinca yapmaya ruhsat vermiş ise başka temizlik maddelerini buna kıyaslayarak tahta parçası veya bir bezle temizlik yapmayı caiz görmemek gerekir. Baştaki rahatsızlıktan dolayı saçı tıraş etmek ruhsat ise, bedendeki rahatsız-

lıktan dolayı bazı yerlerin tüylerini tıraş etmeyi ve fidye vermeyi buna benzeterek mübah kılmanın caiz olmaması gerekir. Hapiste olan kimseyi ve kocası tarafından engellenen kadını da düşmandan korkan kimseye benzeterek ihramdan çıkmalarını caiz görmemek gerekir. Eğer böyle olursa bütün bu anlattıklarımız, Şafiî'nin ve Müzeni'nin hasta kimseyi düşman engeliyle karşılaşan ihramlıya benzetmeme gerekçesi bozulmuş olur.

Hac ve Umrede İhsar

Ebû Bekir el-Cessâs (Allah ondan razı olsun) dedi ki:

Haccda ihsar ile umrede ihsarın hükmü aynıdır. Muhammed b. Sirin'in bu konuda şöyle dediği nakledilmiştir: "İhsar haccda olabilir. Ama umrede olmaz."

Bunu derken umrede vakit sınırlaması olmadığını ve umrede fevat (Arafat'a ulaşamama) durumunun söz konusu olmayacağını düşünmüş olmalıdır.

Mütevatir olarak gelen rivayetlerde bildirildiğine göre Hudeybiye senesinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ihramlı idi. Tavaf yapmaksızın umre ihramından çıktı. Bu umresini ertesi sene Zilkade ayında kaza etti. Buna da kaza umresi dendi. Yüce Allah (وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ) **"Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın"** buyurdu. Sonra da (فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ) **"Eğer engellenmiş olursanız, artık size kolay gelen kurbanı gönderin"** buyurdu. Bu ayetteki ihsar, kurbanı kesme hükmü, düşman engeliyle karşılaşanları da hastalık engeliyle karşılaşanları da ilgilendirmektedir. Bu hükmün bu ikisinden sadece biriyle ilgili olduğunu söylemek doğru olmaz. Aksi halde bu genel hüküm, herhangi bir delil olmaksızın tahsis edilmiş olacaktır.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ)

"Size kolay gelen kurbanı gönderin."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Selef fakihleri bu konuda farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Hz. Aişe *radıyallahu anh* ile İbn Ömer'in *radıyallahu anh* bu konuda şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "İhsar için deve ve sığırdan başka bir hayvan kurban edilemez."

İbn Abbas *radıyallahu anh*, bunun için "Bir koyun kurban edilir" demiştir. Büyük İslam merkezlerinin fakihleri bu konuda farklı şeyler söylemişlerdir.

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed, Züfer, Mâlik ve Şafiî dediler ki: "İhsar kurbanı üç çeşit hayvandan; deve, sığır ve koyundan olur."

İbn Şübrüme de bu görüştedir. İbn Şübrüme, "Bedene, özellikle deveden olur" demiştir. Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri ve Şafiî, "Bedene, deveden ve sığırdan olur" demiştir.

Kurban edilecek hayvanın/hediyin yaşı konusunda da fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri ve Şafiî dediler ki: "Kurban edilecek deve, sığır ve koyunun/hediyin ön dişlerini değiştirmiş (kapak atmış) ve daha büyük yaşta olması gerekir. Yalnız koyun, altı ayını doldurup da gösterişli ise o da kurban edilebilir."

Mâlik dedi ki: "Kurban edilecek hayvanın/hediyin ön dişlerini değiştirmiş (kapak atmış) ve daha büyük yaşta olması gerekir."

Evzai dedi ki: "Develerin erkek olanları kurban edilir. Deve ve sığırın yaşı dolmamış olanları, eğer iri ve gösterişli iseler hediy/kurban edilebilirler. Bunların her biri yedi kişi adına kurban edilebilir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Hediy, sevap kazanmak, Allah'a yakın olmak amacıyla Kâbe'ye hediye edilen hayvanın adıdır. Kâbe'ye hediye edilmese bile sadaka maksadı ile kesilen kurbana da hediy denilebilir.

Nitekim bir hadiste Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Cuma namazına erkenden giden bir deve, hediy/kurban etmiş gibi olur. Ondan sonra giden bir sığır, hediy/kurban etmiş gibi olur. Ondan sonra giden bir koyun, hediy/kurban etmiş gibi olur. Ondan sonra giden bir tavuk hediy etmiş gibi olur. Ondan sonra giden bir yumurta, hediy etmiş gibi olur."***[177]

Görüldüğü gibi her ne kadar Kâbe'ye hediye edilmese ve sevap kazanmak için sadaka olarak verilse bile tavuğa ve yumurtaya da hediy denilmiştir. Bu nedenle mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri dediler ki: "Bir kimse şu elbisemi veya şu evimi Allah rızası için hediye etmek adağım olsun" derse, o elbisesini veya evini sadaka olarak vermesi gerekir.

Fakihler üç çeşit hayvandan deve, sığır ve koyundan başkasının (فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ) **"Size kolay gelen kurbanı gönderin"** ayetiyle kastedilen hediy olamayacağı hususunda görüş birliği etmişlerdir. Bu hayvanların evsafı hakkında anlattığımız gibi farklı şeyler söylemişlerdir. Ayetin zahirinden anlaşıldığına göre koyun da bu kurbanlık hayvanlar kapsamına girmektedir. Çünkü hediy/kurbanlık adı koyunu da ihtiva etmektedir.

Fakihler, (هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ) **"Kâ'be'ye ulaştırılmak üzere bir kurbanlık hayvan"**[178] ibaresinin anlamına koyunun da dâhil olduğu ve koyunun ihramlıyken avlanma yasağını ihlal eden kimse tarafından ceza hediyi olabileceği hususunda ihtilaf etmemişlerdir.

İbrahim en-Nehâi'nin bildirdiğine göre Esved, Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, bir defasında bir koyunu hediy olarak kesti."

A'meş'in bildirdiğine göre Ebu Süfyan, Cabir'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: ***"Resûlullah'ın*** *sallallahu aleyhi ve sellem* ***hediy olarak kestikleri arasında işaretli bir koyun da vardı."***

177 Nesai, Cum'a, 12
178 Mâide, 5/95

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Koyunun hediy olarak kesildiğine dair Hz. Aişe'den *radıyallahu anh* gelen rivayet sahih değildir. Çünkü Kasım'ın rivayetine göre Hz. Aişe *radıyallahu anh* koyunu, ayette sözü edilen **"kolayınıza gelen kurban"**dan saymamaktaydı."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bunun manası, koyun hediyini kurban edip boynuna kurbanlık işareti takmakla ihrama girilmez, demektir. Ama kişi deve veya sığır hediyini kurban etmeye niyet edip boyunlarına kurbanlık işareti takmakla ihrama girmiş olur.

Hediy olacak hayvanın ön dişlerini değiştirmiş (kapak atmış) olmasının şart kılınmasına gelince, bununla ilgili olarak şu rivayete bakmamız gerekmektedir.

Rivayete göre Ebu Bürde b. Niyar, kurbanını bayram namazından önce kesince Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* başka bir kurban kesmesini emretti. Ebu Bürde, "Yaşını doldurmamış bir keçim var, ama etlik iki koyundan daha iyidir. (onu kessem olur mu?)" dedi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Senin için olur. Ama senden sonra hiç kimse için (yaşını doldurmamış hayvanı kurban etmek) yeterli olmaz"*** buyurdu.[179] Böyle buyurmakla, yaşını doldurmamış hayvanın kurban edilmesini menetti. Hediy de bu bakımdan kurban gibidir. (Onun da yaşını doldurmuş olması şarttır.) Çünkü hiçbir kimse hediyi kurbandan farklı görmüş değildir. Ancak Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem*, yaşını doldurmadığı hâlde gösterişli olan koyunun kurban edilmesini emrettiğine dair gelen rivayete dayanan fakihler, altı ayını doldurmuş olan gösterişli bir koyunun kurban edilmesini caiz görmüşlerdir. Bunu Şerhu'l-Muhtasar'da açıklamıştık.

Vacip hediylerde ortaklığın caiz olup olmadığı konusunda fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri ve Şafiî dediler ki: "Büyük baş hayvan yedi kişi adına hediy edilebilir."

Mâlik, bunun nafile hediylerde caiz olduğunu, ancak vaciplerde caiz olmadığını söylemiştir.

---

179 Nesai, Dahaya, 17

Cabir'den *radıyallahu anh* gelen bir rivayette anlatıldığına göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Hudeybiye gününde bir devenin yedi kişi adına, bir sığırın da yedi kişi adına hediy edilebileceğini söylemiştir. Orada kesilen hediyler de vacip hediylerdi. Çünkü onlar, ihsar sebebiyle kesilmişlerdi. Fakihler, nafile hediylerde büyükbaş hayvanın yedi kişi adına hediy edilmesinin caizliğinde ittifak ettiklerine göre, vacip hediyler de nafileler gibidir. Cevaz bakımından diğer hükümlerde de onlardan farklı olmamaları gerekir.

(فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ)

"Size kolay gelen hediyi gönderin" ayeti de buna delalet etmektedir.

Muhsar Kişi Hedyini Nerede Keser?

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ)

"Hedy (kurban), yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin." [180]

Selef uleması, muhsar kişinin ihsar hedyini nerede keseceği konusunda farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Abdullah b. Mesud, İbn Abbas, Atâ, Tavus, Mücahid, Hasan ve İbn Sirin, ihsar hedyinin kesim yerinin Mekke Harem'i olduğunu söylediler. Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri ile Sevri de bu görüştedirler.

Mâlik ile Şafiî dediler ki: "Kişi, muhsar duruma düştüğü yerde hedyini kesip ihramdan çıkar."

Birinci görüşün sahih olduğunun delili şudur:

180 Bakara, 2/196

"Mahill" kelimesi iki şeyin ismidir. Bu kelimeyle vakit manası kastedilebileceği gibi, mekân manası da kastedilebilir. Mesela "mahillü'd deyn" denildiğinde bununla, alacaklının borcun ödenmesini isteyeceği vakit kastedilmiş olur.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Dubaa binti Zübeyr'e *radıyallahu anh* şöyle buyurmuştu: ***"Haccederken şart koş ve*** (اَللّٰهُمَّ مَحِلِّي حَيْثُ حَبَسْتَنِي) ***"Allahım, ihramdan çıkış yerim, beni alıkoyduğun yerdir" de."***[181]

Bu hadiste geçen "mahill" kelimesi mekân ismi anlamında kullanılmıştır. "Mahill" kelimesinin hem zaman hem de mekân anlamında kullanılma ihtimali bulunduğuna ve umrede ihsar hedyinin kesimi de bütün fakihlerce zamanla sınırlı olmadığına, ayette de bu mana kastedildiği muhakkak olduğuna göre, "mahill" kelimesiyle mekân manasının kastedilmiş olması gerekir. Bu da ihsar hedyi, ihsar yerinden başka bir mekâna ulaşmadan muhsar kişinin ihramdan çıkamamasını gerektirir. Çünkü hedyin varacağı mekân, ihsarın vukubulduğu yer olsaydı, ihsarın meydana gelmesiyle hediy de yerine ulaşmış olacak ve ayette "hatta" kelimesiyle ifade edilen gaye geçersiz ve de anlamsız olacaktı. Bu da "mahill" kelimesiyle Mekke Haremi'nin kastedildiğine delalet etmektedir. Zira hedyin varacağı yerin ihsar yeri olduğunu kabul etmeyen her fakih, varacağı yerin harem olduğu görüşündedir. Hedyin varacağı yerin ihsar yeri olduğunu söyleyenler, ayetin ifadesini geçersiz ve ayeti anlamsız hâle getirmiş olurlar. Diğer taraftan şu ayetler de "mahill" kelimesi hakkında söylediklerimizin doğruluğuna delalet etmektedir:

(وَاُحِلَّتْ لَكُمُ الْاَنْعَامُ اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْاَوْثَانِ
وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ حُنَفَاءَ لِلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهٖ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَكَاَنَّمَا خَرَّ
مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ اَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ ذٰلِكَ وَمَنْ
يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللّٰهِ فَاِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ
مَحِلُّهَا اِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ)

181 Darekutni, Sünen: 3/220

“Haramlığı size okunanların (bildirilenlerin) dışında bütün hayvanlar size helâl kılındı. Artık putlara tapma pisliğinden kaçının, yalan sözden kaçının. Allah’a yönelen, O’na ortak koşmayan kimseler (olun). Kim Allah’a ortak koşarsa, sanki gökten düşmüş de kendisini kuşlar kapışıyor veya rüzgâr onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir. Bu böyle. Her kim de Allah’ın nişanelerini (kurbanlıklarını) yüceltirse, şüphesiz ki bu kalplerin takvasından (Allah’a karşı gelmekten sakınmasından)dır. Sizin için onlarda belli bir zamana kadar birtakım yararlar vardır. Sonra da kurbanlık olarak varacakları yer Beyt-i Atik (Kâbe)’dir.”[182]

Bu ayetler, “mahill” kelimesi hakkında söylediklerimizin doğruluğuna iki yönden delalet etmektedir. Biri bu ayetlerin, diğer hedyler için de genel bir hüküm niteliğinde oluşudur. Diğeri ise, (وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ) **“Hedy (kurban), yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin”**ayetindeki **“yerine varıncaya”** ifadesine açıklık getirmiş olmasıdır. Yüce Allah Beyt-i Atik’i (Kâbe’yi) hedyin varacağı yer olarak belirledikten sonra artık başkasının bu yeri değiştirmeye kalkması caiz olmaz.

Hedyin haremde kesilmesi gerektiğine, ihramlıyken avlanmanın cezasından bahseden ayetteki şu ibare de delalet etmektedir:

(هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ)

“Kâ’be’ye ulaştırılmak üzere bir hediy…”[183]

Görüldüğü gibi Kâbe’ye ulaştırılmak, bu ayette hedyin niteliği olarak belirlenmiştir. Kendisinde bu niteliğin bulunmadığı bir hayvan hediy olarak var olamaz. Mesela zıhar kefaretinden bahseden ayette, (فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ) **“Ard arda iki ay oruç tutmalıdır.”**[184] Bu orucun ard arda tutulması kaydı konulmuştur. Bu kayda uyulmazsa, kefaret orucu tutulmuş olmaz.

Cinayet kefareti olarak da mümin bir kölenin azad edilmesi gerekir:

---

182 Hac, 22/30-33

183 Mâide, 5/95

184 Mücadele, 58/4

(فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ)

"Bir mü'min köleyi azad etmesi gerekir."[185]

Azad edilen köle mümin değilse, kefaret ödenmiş sayılmaz. Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri, kesilecek hediylerin harem dışında kesilmesinin caiz olmadığını söylemişlerdir.

Hediylerin haremde kesilmesine ihsardan bahsedildikten sonra ayetin devamındaki şu ifadeler de delalet etmektedir:

(فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ بِهٖٓ اَذًى مِنْ رَأْسِهٖ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ)

"İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması ya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir."

Bu ilahî hitap, muhsar kimsenin hediy kesmesini gerektirmekte, hedyi kesilmeden de tıraş olmasını yasaklamaktadır. Hill bölgesinde (harem dışında) kesmesi caiz olsaydı, hastalanan veya başından rahatsız olan kimse, ihsar hedyini kesip ihramdan çıkar ve rahatsızlık fidyesi vermek mecburiyetinde kalmazdı. Bu da hillin, hedyin kesim yeri olmadığına delalet etmektedir.

Bu hükmün, ihsarda ihramdan çıkmak için kesecek hediy bulamayan kimseyle ilgili olduğu söylenecek olursa, cevaben şöyle deriz: Bu hitabın, kesecek hediy bulamayan kimseyle ilgili olması mümkün değildir. Çünkü yüce Allah onu oruç tutma, sadaka verme ve kurban kesme şıklarından birini tercih etme hakkına sahip kılmıştır. Bu üç şeyi bulamayan kimsenin bunlardan birini tercih etmesi söz konusu olamaz. Çünkü mevcut şeylerle mevcut olmayan şeyler arasında tercihte bulunmak mümkün değildir.

185 Nisâ, 4/92

Böylece hedyin kesim yerinin ihsarın meydana geldiği yer olmadığı, Mekke Haremi' olduğu ispatlanmış oldu.

Hedyin haremde kesilmesi gerektiğine delalet eden aklî bir delil şudur: Fakihler ceza hedyinin haremde kesilmesi gerektiği, harem dışında kesilmesi durumunda geçerli olmayacağı hususunda görüş birliği ettiklerine göre, kesilmesinin gerekli oluşu ihramla ilintili olan diğer bütün hediylerin de aynı hükme tabi olması gerekir. Aralarındaki ortak nokta, kesilmeleri gereğinin ihramla ilintili olmasıdır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyuruyor:

(هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيَ مَعْكُوفًا اَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ)

"Onlar, inkâr edenler ve sizi Mescid-i Haram'ı ziyaretten ve (ibadet amacıyla) bekletilen kurbanlıkları yerlerine ulaşmaktan alıkoyanlardır." [186]

Bu ayet, Hudeybiye hakkındadır. Burada, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ile ashabının hediylerini harem dışında kestiklerine delalet vardır. Eğer böyle olmasaydı, kurbanlıklar yerlerine-yani hareme- ulaşacaktı."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Hedyin kesim yerinin harem olduğuna en fazla bu ayet delalet etmektedir. Zira ihsar yeri olan Hill bölgesi hedyin kesim yeri olsaydı, müşriklerden bahsedilirken **"Kurbanlıkları yerlerine ulaşmaktan alıkoyanlardır"** denilmezdi. Müşriklerin kurbanlıkları yerlerine ulaşmaktan menettikleri söylendiğine göre; demek ki hedyin/kurbanlıkların kesim yeri, Hill bölgesi değildir. Bu anlatılanların, bu meselede bir delil başlangıcı olması uygundur.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ile ashabı hedylerini Hill bölgesinde kesmemişlerse, ayette **"Kur-**

186 Fetih, 48/25

banlıkları yerlerine ulaşmaktan alıkoyanlardır" denilmiş olmasının ne anlamı vardır?"

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Müşriklerin Müslümanlara en küçük bir engellemede bulunmalarından dolayı da, "Müslümanları engellediler" demek doğru olur. Bu ifadenin kullanılmış olması, onları daimi surette ebediyete kadar engellemiş olmalarını gerektirmez. Mesela bir kişi bir başkasının hakkını vermezse, "Onun hakkını vermedi" demek yanlış olmaz. Aynı şekilde müebbed olmaksızın kısa bir süreliğine hapsetse, "onu hapsetti" demek doğru olur. Müşrikler de hediylerin hareme ulaşmasını menettiklerine göre, daha sonraları bırakmış olsalar bile onlar hakkında, "Hedyin yerine ulaşmasına engel oldular" demek yanlış olmaz. Görüldüğü gibi ayet-i kerimede müşrikler -ertesi sene bırakmış olsalar bile- Müslümanları Mescid-i Haram'a girmekten menedici kimseler olmakla vasıflandırılmışlardır.

Mesela başka bir ayet-i kerimede de Yusuf'un *aleyhisselam* kardeşlerinden bahsedilirken şöyle denmektedir:

(قَالُوا يَا اَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ)

"Ey babamız! Bize artık tahıl verilmeyecek, dediler."[187]

Mısırlılar Yusuf'un *aleyhisselam* kardeşlerine bir zaman tahıl vermediler. Ama daha sonra verdiler. Aynı şekilde Mekke müşrikleri de hediylerin hareme ulaşmasına önce engel oldular. Ama daha sonra Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ile aralarında barış antlaşması yapılınca serbest bıraktılar. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ve sahabiler hediylerini haremde kestiler. Anlatıldığına göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Kâbe'yi tavaf ettikten sonra kesmek üzere develeri sevketmişti. Müşrikler hareme ulaşmalarına engel olunca da Cenab-ı Allah (وَالْهَدْيَ مَعْكُوفًا اَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ) **"Onlar, hediyleri yerlerine ulaşmaktan alıkoyanlardır"** ayetini indirdi. Hediyler kesilmeleri istenen zamanda Kâbe'ye ulaşamadığı için, bu ayet indirilmişti. Ya da kesilmeleri müstehap olan yere, yani Merve tepesinin

187 Yusuf, 12/63

yanına veya Minâ'ya ulaşmasına engel oldukları için bu ayet indirilmişti. İşte buna engel oldukları için haklarında, **"Onlar, hediyleri yerlerine ulaşmaktan alıkoyanlardır"** nitelemesinde bulunuldu.

Misver b. Mahreme ile Mervan b. Hakem'in anlattıklarına göre Hudeybiye'nin bir kısmı hill, bir kısmı da harem bölgesine dâhildir. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* konakladığı yer Hill tarafında, namazgâhı ise harem tarafındaydı. Namazını harem tarafında kılma imkânını bulduğuna göre, mutlaka hediylerini orada kesme imkânını bulmuştur. Naciye b. Cündeb el-Eslemi'nin *radıyallahu anh* Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem*, "Hediylerini bana teslim et. Ben onları alıp geçitlerden ve derelerden geçirerek Mekke'ye götürür, orada keserim" dediği ve öyle de yaptığı rivayet edilmiştir. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* hediylerin bir kısmını onunla göndermiş, bir kısmını da kendisinin haremde kesmiş olması mümkündür.

Doğrusunu Allah bilir.

İhsar Hedyini Kesme Vakti

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ)

"Size kolay gelen hediyi gönderin."

Hediy keserek ihramdan çıkmayı mübah gören ilim ehli arasında, umre hedyini kesmenin zamanla sınırlı olmadığı hususunda ihtilaf yoktur. Yükümlü kişi bu hedyi dilediği zaman kesip ihramdan çıkabilir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ile ashabı umre ihramında iken Hudeybiye'de muhsar duruma düştüler. Hediylerini kestikten sonra ihramdan çıktılar. Bu olay, Zilkade ayında olmuştu. Ancak ilim ehli kimseler, hacc ihramındayken meydana gelen ihsardan dolayı kesilmesi gereken hedyin kesim vakti hususunda farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ebu Hanife, Mâlik ve Şafiî, “Dilediği zaman keser. Kurban bayramından önce de ihramdan çıkar” dediler.

Ebu Yusuf, Sevri ve Muhammed, “Kurban bayramından önce kesemez” dediler.

Hâlbuki (فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ) **“Size kolay gelen hedyi gönderin”** ayetinin zahirî, bu hedyin vakitle sınırlı olmaksızın kesilebilmesini gerektirmektedir. Vakitle sınırlandırılması, ayetin lafzını tahsis etmektir. Bir delil olmadan bu tahsisi yapmaksa caiz değildir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: “Yüce Allah (وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ) **“Hedy (kurban), mahilline varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin”** buyurmaktadır. Ayette geçen “mahill” kelimesi vakte bağlamak anlamına gelmektedir. Şu hâlde hedyin belli vakitte kesilmesi gerekir.”

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: “Mahill” kelimesi her ne kadar bazen vakte bağlama anlamına gelse de, önce de açıkladığımız gibi burada mekân anlamında kullanılmıştır. Fakihlerin tamamı ayetteki “mahill” kelimesinin mekân anlamında kullanıldığı görüşünde birleşmişlerdir. Hediy hareme ulaşır da orada kesilirse geçerli olur. Bu takdirde kesim için vakit şartını koymak, fazladan bir ekleme olur. Çünkü burada en fazla söylenecek şey şudur: Bir kelime, iki anlamı içerdiğinde bunlardan biri gerçekleşince maksadın hâsıl olmuş olması gerekir. Zira hedyin “mahille” ulaşması, ihramlılık hâlinin bitiş noktasıdır. Hediy haremde kesilince de bu noktaya ulaşılmış olmaktadır. Cenab-ı Allah (وَالْهَدْيَ مَعْكُوفًا اَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ) **“Onlar hediyleri yerlerine ulaşmaktan alıkoyanlardır”** buyurmuştur. Burada geçen “mahill” ise haremdir. Sonra yine bu olayla ilgili olarak (حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ) **“hediy, mahilline varıncaya kadar...”** buyurduğuna göre, buradaki “mahill” ile önceki ayetteki “mahill” kelimesinin aynı olması gerekir ki, o da Mekke Haremi'dir.

İhsar hedyini kesmenin vakitle sınırlı olmadığını gösteren delillerden biri (فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ) **“Eğer engellenmiş olursanız, artık size kolay gelen kurbanı gönderin”** ayetidir. Burada sözü edilen hediy, (وَاَتِمُّوا

(وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ) **"Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın"** ayetinde bahsi geçen hacc ve umreyle ilgilidir. Hacciçin zikredilen hediy, umre için de zikredilen hediydir. Fakihlerin tamamı, umre ihsarından dolayı gereken hedyin kesiminin belli vakitle sınırlandırılmadığı hususunda görüş birliği etmişlerdir. Aynı şekilde hacc ihsarından dolayı gereken hediy için de bu hüküm geçerlidir. Çünkü ayetin lafzı, mutlak olup ikisini birbirinden ayırmış değildir.

Umrede karşılaşılan ihsar durumundan dolayı kesilmesi gereken hedyin kesiminin belli vakitle sınırlı olmadığının bir delili de (حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ) **"Hediy, mahilline varıncaya kadar..."** ayetidir. Burada geçen "mahill" kelimesiyle vakit sınırlaması olmaksızın umre hedyinin varacağı yer kastedilmiştir ki, o da haremdir. Bu, âdeta açıkça telaffuz edilmiş gibidir. Bu da hangi vakitte olursa olsun, umre ihsarı için hedyin haremde kesilmesini gerektirmektedir. Haccihsarında kesilmesi gereken hedyin de aynı hükme tabi olması gerekir. Ayetin lafzı umre hakkında mutlak olunca hacc hakkında mukayyed olması ileri sürülemez. Çünkü ayet, aynı lafızla ve aynı şekilde her ikisini de kapsamına almaktadır. Dolayısıyla ayetin içeriğinin bir kısmında (Hacc ihsarı hedyinde) vakit sınırlamasının, diğer kısmında (umre ihsarı hedyinde) ise mekân sınırlamasının kastedilmiş olması mümkün değildir. Tıpkı (وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ) **"Hırsız erkek ile hırsız kadının..."**[188] ayetinde bazı hırsızlar on dirhem çaldığında bazıları da çeyrek dinar çaldığında ellerinin kesilmesine hükmedilmesi şeklinde bir ayrıma gidilmesinin caiz olmayışı gibi.

Umrede ihsar durumunda ihramdan çıkmanın vakitle sınırlı olmadığına sünnetten bir delil, şu hadistir:

Haccac b. Amr el-Ensari, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(مَنْ كُسِرَ أَوْ مَرِضَ أَوْ عَرَجَ، فَقَدْ حَلَّ، وَعَلَيْهِ الْحَجُّ مِنْ قَابِلٍ)

---

188 Mâide, 5/38

"Bir yeri kırılan veya hastalanan ya da topal olan kimse ihramdan çıkar. Ertesi sene haccetmesi gerekir."[189]

İhramdan çıkar derken, ihramdan çıkması caiz olur, denmek istenmiştir. Çünkü ihramlı bir yerinin kırılması veya topallamasıyla ihramdan çıkmış olmaz. Bu hususta farklı düşünen bir fakih yoktur.

Umrede ihsar durumunda ihramdan çıkmanın vakitle sınırlı olmadığına sünnetten bir delil de, şu hadistir:

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* Dubaa binti Zübeyr'e *radıyallahu anh* şöyle buyurmuştu:

"Haccederken şart koş ve* (اللَّهُمَّ مَحِلِّي حَيْثُ حَبَسْتَنِي) *«Allahım, ihramdan çıkış yerim, beni alıkoyduğun yerdir» de."[190]

Bu hadiste Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* Dubaa'ya *radıyallahu anh,* (hastalık veya başka bir sebeple) alıkonduğu yerde ihramdan çıkabileceğini bildirmiştir. Ancak Kitap ve sünnetteki delillerin delaletiyle anlaşıldığına göre ihramın gereği olan hacc ve umre, ihramlının şart koşmasıyla ortadan kalkmaz. (Daha sonra kaza edilmeleri gerekir.) Bunu söylerken Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* Dubaa'ya *radıyallahu anh* böyle bir durumla karşılaştığında ihramdan çıkışını belli bir vakitle sınırlamamıştır.

Umrede ihsar durumunda ihramdan çıkmanın vakitle sınırlı olmadığının aklî delili şudur: Haccın fevatı durumunda ihramdan çıkmak için yapılması gereken umrenin belli vakitle sınırlı olmadığı hususunda fakihler görüş birliği etmişlerdir. İhsar durumunda kesilmesi gereken hedyin de aynı şekilde belli vakitle sınırlı olmaması gerekir. Çünkü bu, hediy ile fevat umresinde olduğu gibi, ihramı feshetme şeklinde bir tahallül meydana gelmektedir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ)

189 İbn Mâce, Menasik, 85
190 Darekutni, Sünen: 3/220

"Başlarınızı tıraş etmeyin."

Hacc veya umre ihramında bulunan kimselerin başlarını tıraş etmeleri yasaklanmıştır. Bu buyruk, (وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ) **"Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın"** emrine atfedilmiştir. Ayetteki tıraş yasağı, ihramlıların hem kendi başlarını hem de birbirlerinin başlarını tıraş etmelerinin yasak olmasını gerektirmektedir. Çünkü ayetin lafzının her iki manaya da ihtimali vardır. Tıpkı şu ayette olduğu gibi: (وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ) **"Kendinizi öldürmeyin"**[191] derken, "Birbirinizi öldürmeyin" manası da kastedilmiş olabilir. Dolayısıyla bu ayet, hem kendimizi öldürmemizi hem de birbirimizi öldürmemizi yasaklamaktadır. Tıraşı yasaklayan ayet, ihramlı kimsenin başkasının başını tıraş etmesini de yasaklamaktadır. Tıraş etmesi durumunda ceza ödemesi gerekir. Aynı ayet, kıran ve temettü haclarında hedy/kurban kesiminin tıraştan önce olması gerektiğine delalet etmektedir. Çünkü bahsedilen ayet, aynı vakitte hem tıraş hem de hediy ile yükümlü olan kimseler hakkında genel hüküm ifade etmektedir. Yine bu ayetten anlaşıldığına göre hediy kesmeden tıraş olan kimsenin, tıraşı hediyden öne almakla kurala uymadığı için ceza olarak bir kurban kesmesi gerekir.

Muhsarın tıraş olmasının gerekip gerekmediği hususunda fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ebu Hanife ve Muhammed, tıraş olmasının gerekmediğini söylediler.

Ebu Yusuf, kendisinden gelen iki rivayetten birinde dedi ki: "Tıraş olur. Ama olmasa da bir şey gerekmez."

Diğer rivayette ise, "Mutlaka tıraş olması gerekir" dedi.

Kocasından izin almadan nafile hacc veya umre ihramına giren kadını kocasının, efendisinden izin almadan nafile hacc veya umre ihramına giren köleyi efendisinin saçı tıraş etmeden veya kısaltmadan ihramdan çıkarabilecekleri konusunda fakihler arasında ihtilaf yoktur. İhramdan çıkarmaları ise, güzel koku sürme veya elbise giydirme gibi basit bir ihram yasağını işletmeleri şeklinde olur. Bu da muhsar kimsenin tıraş olmasının vacip

191 Nisa, 4/29

olmadığına delalet etmektedir. Çünkü kocasından izin almayan kadın ile efendisinden izin almayan köle muhsar kimse konumundadır. Bunları ihramdan çıkarma yetkisine sahip olan koca ile efendinin tıraş ettirmeksizin bunları ihramdan çıkarması caizdir. İmkân varken tıraş olmak vacip olsaydı, kocanın ihramdan çıkarırken kadının saçını kısaltması, efendinin de ihramdan çıkarırken kölenin başını tıraş etmesi gerekirdi. Tıraş olmak, hacc ve umre menasikinin tamamının yapılmasının ardından yapılması gereken bir nusuk olarak sabit olmuştur. Bunun dışında farklı bir şekilde sabit olmuş değildir. Bir delil olmadan tıraşı nusuk olarak ispat etmek mümkün değildir. Çünkü aslında tıraşın bir nusuk olmadığı ispatlanmıştır. Efendinin ve kocanın köle ile kadını hacc ve umrenin öndeki menasikini yapmamış olmaları hâlinde saç tıraşı veya kısaltması olmaksızın ihramdan çıkarmaları caizdir. Bu illete kıyas yapılarak diğer muhsar kimselerin de tıraş olmadan ihram çıkmalarının caiz olması gerekir.

Umre menasikini tamamlamadan umresini iptal etmesini Hz. Aişe'ye *radıyallahu anh* emrederken Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştu:

(انْقُضِي رَأْسَكِ وَامْتَشِطِي وَأَهِلِّي بِالْحَجِّ وَدَعِي الْعُمْرَةَ)

"Başını (örgülerini) çöz. Saçını tara. (guslet) hacc ihramına gir. Umreyi terk et."[192]

Görüldüğü gibi umre menasikinin tamamını yapmadığı zaman Hz. Aişe'ye *radıyallahu anh* saçını tıraş etmesini veya kısaltmasını emretmemiştir. Bu da menasiki tamamlamadan ihramdan çıkması caiz olan kimsenin, ihramdan çıkmak için tıraş olmakla yükümlü olmadığına delalet etmektedir.

İhsar ayetinde tıraşın, sıra itibariyle diğer menasikten sonra geldiğine delalet vardır. Menasikin kendi arasında bir sıralaması olduğu gibi, tıraş ile menasik arasında da bir sıra ve tertip vardır. (Menasik tamamlanmadan tıraş olunamaz.) İmam Muhammed, bu delile dayanarak "ihsar sebebiyle diğer menasiki yapma yükümlülüğü kalkan kimsenin tıraş olma yükümlü-

---

192 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 4/566

lüğü de kalkar" demiştir. İmam Muhammed'in bu sözü iki şekilde yorumlanabilir:

1-İmam Muhammed böyle derken tıraşın -yukarıda bizim de açıkladığımız gibi- diğer menasikin yapılmasına bağlı olduğunu, sıra itibariyle onlardan sonra geldiğini, diğer menasiki yapma yükümlülüğü ihsar sebebiyle ortadan kalktığına göre tıraş olma yükümlülüğünün de kalkması gerektiğini kastetmiştir.

2-Ya da böyle derken şunu kastetmiştir: Tıraş olmak, ihramdan çıkmak için vacip olduğuna göre menasikten biri olur. Muhsar kimsenin diğer menasiki yapma yükümlülüğü düştüğüne göre tıraş olma yükümlülüğünün de düşmesi gerekir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Muhsar kişi, diğer menasiki yapma imkânına sahip olamadığı için onları yapma yükümlülüğü düşer. Ama tıraş olması imkânsız olmadığından bu görevi yerine getirmesi gerekir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu, yanlış bir sözdür. Zira muhsar kimse Müzdelife'de vakfe yapma ve cemerata taş atma imkânına sahip olsa bile, Kâbe'ye ulaşma ve Arafat'ta vakfe yapma imkânını bulamazsa, yapma imkânına sahip olduğu Müzdelife'de vakfe yapması ve cemerata taş atması gerekmez. Çünkü bu iki yerdeki görev, önceki nusukların yerine getirilmesine bağlı olup sıra itibariyle onlardan sonra gelmektedir. Aynı şekilde tıraş olmak da önceki fiillerin yapılmış olmasına bağlı olduğu ve sıra itibariyle onlardan sonra geldiği için, onlardan önce yapılması hâlinde hacc ve umrenin bir nusuku olmaz. (Öylesine tıraş olunmuş olur).

Şu hâlde itiraz sahibinin itirazı düşmüş olmaktadır. Çünkü kişinin yapma imkânına sahip olduğu bazı menasiki ihsar durumunda yapmasının gerekmediğini görmüş olduk.

Bir kişi çıkıp da (وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ) **"Hedy (kurban), mahilline varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin"** ayetini Ebu Yusuf'un yorumladığı gibi yorumlayarak bundan onun lehine bir delil çıkarmaya çalışabilir. İhsar hedyinin hareme ulaşmasını ihram yasaklarının

sona ermesi için bir sınır sayabilir. Bu sınıra ulaşılınca artık ihramda yasak olan şeylerin yapılabileceğini ve ayetin şu manaya geldiğini söyleyebilir: *Hedy (kurban), mahilline varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Varınca da başlarınızı tıraş edin.*

Ayetin manası böyle olunca da tıraş olmayı vacip hâle getirir.

Ayeti bu şekilde yorumlayan kişiye şöyle cevap verilebilir: Bu söylediğiniz, isabetli değildir. Çünkü mübah kılmak, yasaklamanın zıddıdır. Aynı şekilde vacip kılmak da yasaklamanın zıddıdır. Hediy mahilline varınca tıraş olma yasağı ortadan kalkar. Ancak bu durumda tıraş olmak vacip mi yoksa mübah mı olur? Yasak ortadan kalkınca yasaklanmış olan şeyin yapılmasını mübah kılmayıp vacip kılmak hiç de evlâ değildir. Yasağın ortadan kalkması, yasaklanan şeyin önceki hâline dönmesini gerekli kılar. Bu durumda tıraşın hükmü, ihramdan önce ne ise yine öyle olur. Yani ihsar hâli sona eren kişi dilerse tıraş olur, dilerse olmaz. Mesela alışveriş yasağı, Cuma namazı kılındıktan sonra sona erer. Kişi namazdan sonra dilerse alışveriş yapar, dilerse yapmaz. Aynı şekilde avlanma yasağı da ihramdan çıkınca sona erer. Kişi dilerse avlanır, dilerse avlanmaz. Yasağın sona ermesi, yasaklanmış şeylerin yapılmasının vacipliğini değil, sadece mübahlığını gerektirir.

Hudeybiye umresi muhsar duruma düştükleri sırada Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem,* saçlarını tıraş edenler için üç kez ***"Allah başlarını tıraş edenlere rahmet etsin"*** demesi, dördüncüde ise saçlarını kısaltmış olanlar için de rahmet duasında bulunması,[193] tıraş olmanın vacip olduğunu söyleyen Ebu Yusuf'un lehinde delil olarak ileri sürülebilir. Bunu delil olarak ileri süren kimse der ki: "Bu hadis, tıraş olmanın nusuk olduğuna delalet etmektedir. Nusuk olunca da yapılması vacip olur. Muhsar olmayan kimsenin menasiki tamamladıktan sonra tıraş olması vacip olduğu gibi, muhsar kimse de hedyi hareme ulaşınca tıraş olması vacip olur."

Bu hadisi muhsarın hedyi hareme ulaştığında tıraş olmasının vacip olduğuna delil sayan kimseye şöyle cevap verilebilir:

193 Buhari, Hac, 126

Kâbe'yi tavaf etmeden tıraş olup ihramdan çıkmak, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ashabının zoruna gitmişti. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ihramdan çıkmalarını emredince, Kâbe'ye ulaşabilecekleri umuduyla biraz durakladılar. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* emrini tekrarladı. Sonra kendisi işe başlayarak kurbanını kesip saçını dipten tıraş etti. Onun tıraş olduğunu görenlerin bir kısmı saçlarını dipten tıraş etti, bir kısmı da kısalttı. Kendisine tam olarak uydukları ve emrine icabet etmekte acele davrandıkları için saçlarını dipten tıraş edenlere dua etti. Kendisine "Ey Allah'ın Resûlü! Saçlarını tıraş edenlere üç kez, kısaltanlara ise bir kez dua ettiniz" dediklerinde, ***"Onlar şüphe etmediler"*** karşılığını verdi.

Yani onlar, tıraş olmanın kısaltmaktan daha faziletli olduğu hususunda şüpheye düşmediler ve bunu bildikleri için de başkalarının hak etmedikleri sevabı hak ettiler.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Verilen emir, nasıl cari olduysa oldu. Ama şu muhakkak ki Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, tıraş olmalarını ashabına emretti. Onun emri de vücup ifade eder. Saçlarını dipten tıraş edenlere de kısaltanlara da dua etmesi, tıraş olmanın nusuk olduğunun delilidir. Sahabilerin Kâbe'ye varmadan tıraş olmaktan dolayı rahatsızlık duymaları, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* de tıraş olmalarını emretmesi, tıraşın nusuk olduğuna bu rivayetin delil oluşuna engel değildir."

Denilir ki: Misver b. Mahreme ile Mervan b. Hakem, Hudeybiye kıssasını anlatırken şöyle dediler: Peygamber*sallallahu aleyhi ve sellem*, sahabilere ***"İhramdan çıkın ve kurban kesin"*** buyurdu. Bazı rivayetlerde tıraş olmalarını emrettiği ifade edilmektedir. Biz her iki lafzı da kullanıyor ve diyoruz ki: İhramdan bir şeyle çıkıldıktan sonra, kişi artık ihram yasaklarından kurtulur. Çünkü bir rivayete göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"İhramdan çıkın"***, diğer bir rivayete göre ise ***"Tıraş olun"*** buyurmuştur. Bunu söylerken de maksadı, ihramdan çıkmaları idi. Yoksa başka bir şeyle değil de sadece tıraş olarak ihramdan çıkabileceklerini belirlemek değildi. Sahabiler, tıraş olarak ihramdan çıkmak ve Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* emrine uymakla sevap kazanmışlardı. Onun emrine uymak için gösterdikleri gayretten dolayı saçlarını dipten tıraş etmeleri, kısaltmalarından daha faziletli olmuştu.

Doğrusunu Allah bilir.

Muhsarın Hediy Kestirerek İhramdan Çıktıktan Sonra Yapması Gerekenler

Yüce Allah, muhsarın durumunu açıkladıktan sonra şöyle buyurdu:

(فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ)

"Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser."[194]

Selef uleması ve büyük İslam merkezlerinin fakihleri, haccda muhsar olan kişinin hediy kestirerek ihramdan çıkması durumuyla ilgili olarak farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Said b. Cübeyr, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh*; Mücahid de Abdullah b. Mesud'un *radıyallahu anh* şöyle dediklerini rivayet ettiler: "Bu durumdaki kişinindaha sonra hacc ve umre yapması gerekir. Haccmevsiminde temettü şeklinde ikisini birlikte yaparsa bir kurban kesmesi gerekir. Haccmevsiminde ikisini birlikte yapmazsa, kurban kesmesi gerekmez. Alkame, Hasan, İbrahim en-Nehâi, Salim, Kasım ve Muhammed b. Sirin de böyle dediler. Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri de bu görüştedirler.

Eyyub'un bildirdiğine göre İkrime, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah Teâlâ aranızdaki düşmanlığa son vermek için kısası emretti. Hacca karşılık hac, umreye karşılık da umre gerekir."[195]

Şabi'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu durumdaki kişinin bir hacc yapması gerekir." Ancak Ebu Hanife'ye göre, muhsar kişi hediy keserek ihramdan çıkar ve aynı senede haccetmezse, hem hacc hem de umre yapmakla yükümlü olur. Kurban bayramından önce ihramdan çıkar, sonra ihsar sona erer de hacc ihramına girerek aynı senede haccederse, umre yapması gerekmez. Çünkü bu umre, fevat durumunda yapılma-

194 Bakara, 2/196

195 İbn Ebi Şeybe, Musannef: 3/162

sı gereken bir umredir. Haccı fevt olan kişinin umre yaparak ihramdan çıkması gerekir. Haccı fevt olan kimsenin fevattan dolayı umre yapması gerekir. İhsarda kesilmesi gereken hediy, ihramdan çıkabilmek içindir. Bu hediy, haccın fevatı durumunda yapılması gereken umre yerine geçmez. Çünkü aslî kaynaklarda hedyin umre yerine geçtiğine dair bir ifade bulunmamaktadır. Mesela bir kimse, umre yapmayı adar da umre yapmayıp yerine bir kurban kesmek isterse, mazereti olsa da olmasa da bu kurban umre yerine geçmez. Umrenin farz olduğunu kabul edenler de hiçbir hâlde umre yerine kurban kesemezler. Haccı fevt olan kimsenin umre fiillerini yapması gerektiğine göre, bunları yapmayıp kurban kesmesi yeterli olmaz. Böylece muhsar kişinin kestiği hedyin sadece ihramdan çıkışı sağlamak için kesildiği ispatlanmış oldu. Bunu ispatlayan delillerden biri de şudur: Fevat dolayısıyla yapılması gereken umrenin fevattan önce yapılması caiz değildir. Çünkü bunun vakti henüz gelmemiştir. Ayrıca yapılmasını gerektiren sebep de henüz meydana gelmiş değildir. Ama ihsar hedyinin fevattan önce kesilmesi ve ona dayanarak da ihramdan çıkılması caizdir. Bu görüşümüze muhaliflerimiz de katılmaktadırlar. Bu da ihsar hedyinin umre yerine geçtiğine değil, ihramdan çıkmayı sağlamak için kesildiğine delalet etmektedir.

Mâlik ve Şafiî'nin ihsar hedyini fevat dolayısıyla yapılması gereken umrenin yerine geçerli saymaları doğru değildir. Çünkü onlar, "Haccı fevt olan kimsenin fevat umresiyle birlikte kurban kesmesi de gerekir" demişlerdir. Onlara göre ihsar hedyi, fevat dolayısıyla kesilmesi gereken kurbanın tâ kendisidir ve umre yerine geçmez. Fevattan sonra da umre yerine geçmez.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Siz temettü hedyi kesilemediği için haccda tutulması gereken üç günlük orucun, umre ihramından çıktıktan sonra ve kurban bayramından önce tutulmasını caiz görüyorsunuz. Oysa bu oruç, temettü hedyinin bedelidir. Bu hedyin de kurban bayramından önce kesilmesi caiz değildir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Temettünün sebebi olan umre mevcut olduğu için, tutulması gereken (on günlük) orucun bir kısmının hedyi kesme vaktinden önce tutulması caizdir. Ama muhsar kimsenin umre yapmasını gerektiren bir sebep mevcut değildir. Çünkü onun

umre yapmasını gerektiren sebep, Arafat'ta vakfe yapmadan kurban bayramının birinci günü sabahında fecrin doğmasıdır. Bu sebeple kurban kesmek, fevat dolayısıyla yapılması gereken umrenin yerine geçmez. Kurban kesmenin, fevat dolayısıyla yapılması gereken umrenin yerine geçmediğine, bu kurbanın fevattan korkmayan umreciye gerekmesi de delalet etmektedir. Bu umre, belli vakitle sınırlı değildir. Bu da söz konusu kurbanın fevatla alakalı olmadığına, sadece ihramdan çıkmayı çabuklaştırmak için kesilmesi gerektiğine delalet etmektedir. Çünkü bu umrenin fevtinden korkulsa da korkulmasa da kurban kesmek gerekir.

Haccac b. Amr el-Ensari, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(مَنْ كُسِرَ أَوْ مَرِضَ أَوْ عَرَجَ، فَقَدْ حَلَّ، وَعَلَيْهِ الْحَجُّ مِنْ قَابِلٍ)

"Bir yeri kırılan veya hastalanan ya da topal olan kimse ihramdan çıkması caiz olur. Ertesi sene haccetmesi gerekir."[196]

Görüldüğü gibi bu hadiste ihsar durumunda ihramdan çıkmak için umre yapmanın gerekli olduğu söylenmemiştir. Eğer hediy kesmenin yanı sıra umre yapmak da gerekli olsaydı, ertesi yıl haccın kaza edilmesinin gerekli olduğu söylendiği gibi o da söylenirdi.

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bahsedilen hadiste hediy/kurban kesmekten de söz edilmemiştir. Oysa kurban kesmeden muhsar kimsenin ihramdan çıkması caiz olmaz. Bu hadiste Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* hastalık sebebiyle meydana gelen ihsarı anlatmış, ihsar sebebiyle tamamlanamayan hacc ve umrenin daha sonra kaza edilmesi gerektiğini bildirmiştir.

Said b. Cübeyr'in rivayetine göre Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh* ile İbn Abbas *radıyallahu anh*, ayette ihsardan bahsedildikten sonra gelen(فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ) **"Hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse..."** ibaresinde kastedilen, fevat durumunda hacc ihramından çıkmak

196 İbn Mâce, Menasik, 85

için yapılması gereken umredir. Bu umreyi, kaza etmesi gereken hacc ile hacc aylarında birlikte yapan kimsenin temettü kurbanı kesmesi gerekir.

Muhsar kimse hakkında İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* başka bir görüş rivayet edilmiştir. Şöyle ki: Abdurrezzak'ın bildirdiğine göre Atâ ve Mücahid, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmişlerdir:

"Hapis (ihsar), düşmanın alıkoymasıyla olur. Düşman tarafından alıkonan (muhsar) kimse, beraberinde hediy yoksa hemen oracıkta ihramdan çıkar. Beraberinde hediy varsa yine orada ihramdan çıkar. Ancak hedyi kesmeden ihramdan çıkamaz. Daha sonra hacc ve umre yapması da gerekmez."

Fakat Muhammed b. Bekir, Atâ'nın bu haberi inkâr ettiğini rivayet etmiştir. Bununla ilgili olarak Muhammed b. Bekir şöyle demiştir: İbn Cüreyc'in bize bildirdiğine göre Amr b. Dinar, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Düşman tarafından muhsar duruma düşürülen kimsenin hediy kesmesi gerekmez."

Amr, "zannedersem İbn Abbas *radıyallahu anh* şunu da söyledi" demiştir:

"Hacc ve umreyi kaza etmesi de gerekmez."

İbn Cüreyc der ki: "Ben bunu Atâ'ya anlattım. "İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* "Düşman tarafından muhsar duruma düşürülen kimsenin hediy kesmesi gerekmez. İhsar sebebiyle tamamlayamadığı hacc ve umreyi kaza etmesi de gerekmez" dediğini işittiniz mi?"diye sordum. "Hayır" diyerek inkâr etti."

Ömrüme yemin ederim ki bu, münker bir rivayettir. Kur'an'ın nassına ve Resûlullah'tan *sallallahu aleyhi ve sellem* mütevatir olarak gelen haberlere aykırıdır.

Bu meseleyle ilgili ayette Cenab-ı Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِۚ وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ)

"Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin."[197]

"Size kolay gelen kurbanı gönderin" ibaresinden iki mana anlaşılmaktadır:

Biri, "Muhsar kimse, kolayına gelen hedyi/kurbanı kesmekle yükümlüdür."

Diğeri, "Kolayına gelen bir hedyi/kurbanı Kâbe'ye hediye etsin."

Bu ifadelerin ikisi de, ihramdan çıkmak istediği zaman muhsar kimsenin hediy kesmesinin vacip olmasını gerektirmektedir. Bu ifadenin ardından Cenab-ı Allah şu uyarıda bulunmuştur: **"Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin."**

Vacip kılan bir nass bulunduğu, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* Hudeybiye'de muhsar duruma düşmesi anlatıldığı ve onun sahabilere hediy keserek ihramdan çıkmalarını emrettiği nakledildiği hâlde, muhsar kimsenin hediy kesmeden ihramdan çıkmasının caiz olduğu nasıl söylenebilir?

Muhsar kimse haccı fevt oluncaya kadar ihramdan çıkmaz, haccı fevt olduktan sonra da Kâbe'ye ulaşırsa ne yapmalıdır? Fakihler bu hususta farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri ve Şafiî dediler ki: "Umre yaparak ihramdan çıkması gerekir. Haccfiillerini ilk ihramıyla yapması sahih olmaz."

Mâlik dedi ki: "İkinci senede hacc yapıncaya kadar ihramlı olarak beklemesi caizdir. Ama dilerse umre amelini işleyerek ihramdan çıkabilir."

Haccı fevt olduktan sonra ilk ihramıyla haccetmesinin caiz olmadığının delili, umre amelini işleyerek ihramdan çıkabileceği hususunda fakih-

---

197 Bakara, 2/196

lerin tümünün ittifak etmiş olmasıdır. İlk ihramı hacc yapmaya elverişsiz hâle gelmiş olmasaydı, tahallül ederek ondan çıkması caiz olmazdı. Bilindiği gibi birinci senede hacc yapma imkânı varsa, ihramdan çıkması caiz olmaz. Bu da, ihramının artık hacc yapmaya elverişsiz hâle geldiğine delalet etmektedir. Şunu da ifade etmeliyiz ki haccı feshetmek, (وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ) **"Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın"** ayeti ile neshedilmiştir. Böylece ihsarlı kimsenin ihramdan çıkması caiz olduğu zaman yapması gerekenin hacc ameli değil, umre ameli olduğunu öğrenmiş oluyoruz. Zira hacc ihramındaki bir kimse, hacc yapma imkânı varken umre yaparak ihramdan çıkarsa, yapma imkânı bulduğu hâlde haccını feshetmiş olur. Bu uygulama ise sadece Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* haccettiği senede olmuş, sonra neshedilmiştir.

Hz. Ömer *radıyallahu anh* bu anlamda şöyle demiştir: "Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* zamanında yürürlükte olan iki müt'ayı ben yasaklıyorum. Bunları yapanlara dayak atarım. Biri kadınlarla müt'a nikâhı yapmak. Diğeri ise hacc müt'asıdır."

Hacc müt'ası demekle, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* veda haccında ashabına emrettiği şekilde haccı feshedip umre yapmayı, ardından yeni bir ihramla hacc yapmayı kastetmiştir.

Nafile hacc veya nafile umre ihramında iken muhsar duruma düşen kimsenin durumu hakkında da fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır. Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri dediler ki: "İhsar düşman sebebiyle de olsa hastalanma sebebiyle de olsa, hediy keserek ihramdan çıkarsa, tamamlayamadığı haccını veya umresini kaza etmesi gerekir." Mâlik ile Şafiî, hastalığın ihsar sebebi olmayacağı görüşünde oldukları için dediler ki: "Düşman engellemesi sebebiyle muhsar duruma düşen kimse ihramdan çıkınca, tamamlayamadığı haccını veya umresini kaza etmesi gerekmez."

İhsar sebebiyle tamamlanamayan haccın ve umrenin kaza edilmesi gerektiğinin delili şu ayettir:

(وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ)

"Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın."

Bu ayet, ihrama girildikten sonra nafile haccın ve nafile umrenin tamamlanmasının vacip hâle geldiğine delalet etmektedir. İhrama girildikten sonra vacip hâle geldiğine göre nafile hac, haccetül İslam dediğimiz farz hac, nafile umre de nezredilmiş umre gibi olur. İster mazeretten dolayı ister mazeretsiz olarak tamamlanmadan ihramdan çıkınca da bunların kaza edilmeleri gerekir. Çünkü vacip ve farz olan şeyleri yapma yükümlülüğü, mazeret sebebiyle ortadan kalkmaz. Haccı ve umreyi ifsad etme durumunda bunların kaza edilmesi gerektiği hususunda fakihler görüş birliği ettiklerine göre, ihsar durumunda da aynı hükmün geçerli olması gerekir.

İhsar sebebiyle tamamlanamayan haccın ve umrenin kaza edilmesi gerektiğinin sünnetten delili şu hadistir:

Haccac b. Amr el-Ensari, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(مَنْ كُسِرَ أَوْ مَرِضَ أَوْ عَرَجَ، فَقَدْ حَلَّ، وَعَلَيْهِ الْحَجُّ مِنْ قَابِلٍ)

"Bir yeri kırılan veya hastalanan ya da topal olan kimse ihramdan çıkması caiz olur. Ertesi sene haccetmesi gerekir."

Görüldüğü gibi bu hadiste farz hacc ile nafile hacc ayrımı yapılmamıştır.

İhram yasaklarını ihlal eden kimse bunu ister mazerete binaen ister mazeretsiz yapmış olsun, gerekli cezayı çeker. Bunun delili de şudur:

Yüce Allah, farz veya nafile hacc ihramında olan ve başındaki rahatsızlıktan dolayı tıraş olan kimsenin mazeretli olduğunu kabul etmiş, ama yine de fidye ödemesinin gerekli olduğunu bildirmiştir. Aynı şekilde farz veya nafile hacc ihramındayken muhsar olup ihramdan çıkan kimsenin de bu haccını daha sonra kaza etmesi gerekir. Şunu da söylemeliyiz ki cinsel ilişkide bulunarak haccını ifsad eden kimse ile muhsar olup ihramdan çıkan kimsenin, haccı kaza etmede aynı hükme tabi olmaları gerekir. İhram

yasaklarını mazerete binaen veya mazeretsiz olarak ihlal eden kimseler gerekli kefaretleri öder ve cezalarını çekerler.

Mazereti olsa bile muhsar kimsenin tamamlayamadığı haccı veya umreyi kaza etmesi gerektiğine delalet eden delillerden biri de şudur: Mazeretli de olsa haccı fevt olan hasta kimsenin, tamamlayamadığı haccını kaza etmesi gerektiği hükmü üzerinde bütün fakihler görüş birliği etmişlerdir. Mazereti olmaksızın kasten haccının fevt olmasına kendisi de yol açtığında da haccını daha sonra kaza etmesi (haydi haydi) gerekir. Mazereti olanla mazeretsiz olanın bu meselede aynı hükme tabi tutulmasının sebebi, ihrama girdikten sonra haccın tamamlanmasının zorunlu olmasıdır. Bu sebep, muhsar kimsede de mevcuttur. Dolayısıyla onun da tamamlayamadığı haccı kaza etmesi gerekir.

İhsar sebebiyle tamamlanamayan haccın ve umrenin kaza edilmesi gerektiğinin bir delili de Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* başından geçen şu olaydır. Veda haccında Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* beraberinde bulunan Hz. Aişe *radıyallahu anh*, umre için ihramlı iken âdet görmeye başlamıştı. Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona şöyle buyurmuştu:

(انْقُضِي رَأْسَكِ وَامْتَشِطِي وَأَهِلِّي بِالْحَجِّ وَدَعِي الْعُمْرَةَ)

***"Başını (örgülerini) çöz. Saçını tara. (guslet) hacc ihramına gir. Umreyi terk et."*[198]**

Hz. Aişe *radıyallahu anh* haccını tamamladıktan sonra Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman'a emrederek Hz. Aişe'ye Tenim'de niyet ettirip umre yaptırdı. Ona, "İşte burası senin umre mekânındır" dedi. (Hacc öncesinde âdet) mazeretinden ötürü iptal ettirdiği umresini kaza ettirdi. Bu da mazerete binaen ihramdan çıkan kimsenin, haccını ve umresini kaza etme yükümlülüğünden kurtulamayacağına delalet etmektedir.

---

198 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 4/566

İhsar sebebiyle tamamlanamayan haccın ve umrenin kaza edilmesi gerektiğinin bir delili de şudur: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashabı, umre için ihramlı iken Hudeybiye'de muhsar duruma düştüklerinde yapamadıkları umrelerini ertesi senede kaza etmişler ve buna kaza umresi denmişti. Eğer umre, ihrama girdikten sonra tamamlanması gerekli olmasaydı ve tamamlanmadığı takdirde daha sonra kaza edilmesi vacip olmasaydı, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ile ashabının ertesi senede yaptıklarına kaza umresi denmez, o yaptıkları yeni bir umre olurdu. Bu da başlandıktan sonra tamamlanamadan bırakılıp ihramdan çıkma durumunda (haccın ve) umrenin kaza edilmesi gerektiğine delalet etmektedir. Başarıyı ihsan eden Allah'tır.

Muhsar Kimsenin Kesecek Hediy Bulamaması

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ)

"Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız, artık size kolay gelen kurbanı gönderin."

İlim ehli kimseler, kesecek hediy bulamayan kimsenin ne yapması gerektiği hususunda farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri dediler ki: "Hediy bulup kestirinceye kadar ihramdan çıkamaz."

Atâ dedi ki: "Kesecek hediy bulamayan muhsar kişi, temettü haccı yapıp da kesecek kurban bulamayan kimse gibi on gün oruç tutar. Sonra da ihramdan çıkar."

Şafiî'nin bu konuda iki kavli vardır:

1-Hediy kesmedikçe ebediyyen ihramdan çıkamaz.

2-Hediy kesecek imkâna sahip değilse ihramdan çıkar. Ancak daha sonra imkân bulunca da kesmesi gerekir.

Bir görüşe göre denildi ki: Hediy kesme imkânına sahip olmayan kimse, ihramdan çıkar. Ya fakirlere yiyecek verir ya da oruç tutar.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: İmam Muhammed mezhebimizin (Hanefî) "Hediy bulup kestirinceye kadar ihramdan çıkamaz" görüşünü destekleme babında şöyle bir delil ortaya koymuştur: Temettü haccı yapan kimsenin hediy kesmesi gerektiği hakkında nass vardır. Bu hedyi bulamayan kimsenin hediy kesme yerine (on gün) oruç tutması gerektiği hakkında da nass vardır. Hakkında nass bulunan şeylerden biri diğerine kıyas edilemez.

Bu mesele hakkında şunu da söylemeliyiz ki; kıyas yoluyla kefaret vaz etmek caiz değildir. Muhsar kimsenin hediy/kurban kesmesi gerektiği ayette zikredildiğine göre, başka şeylere kıyas yaparak hedyin yerine başka bir şey koymamız caiz olmaz. Çünkü bu, kefaret şeklinde bir cinayet hedyidir. Kefaretleri de kıyas yoluyla vaz etmek mümkün değildir. Kaldı ki böyle yapmakla, hakkında nass bulunan bir şey terkedilmiş olmaktadır. Zira bu mesele hakkında Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ)

"Hedy/kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin."

Muhsar kimsenin, hedyin yerine varmasından önce başını tıraş etmesini mübah gören kimse, nassa muhalefet etmiş olur. Kıyasa dayanarak nassı terk etmek ise caiz değildir.

Doğrusunu Allah bilir.

Mekkelilerin İhsarı

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Urve b. Zübeyr ile Zühri'nin şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Mekkeliler için ihsar söz konusu değildir. Onlar için ihsar, Kâbe'yi tavaf etmekten engellenmeleridir." Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri de böyle demişlerdir. Kâbe'ye ulaşma imkânını bulduklan hâlde tavaftan menedilirlerse, ya hacc ya da umre ihramındadırlar. Eğer umre ihramında iseler, umre tavaf ve sa'yden ibaret olduğu için (nasıl olsa bir süre sonra bunu yapma imkânını bulacakları için) muhsar

sayılmazlar. Şayet hacc ihramında iseler, muhsar olmamış gibi Arafat'a çıkmayı son vaktine kadar ertelerler. Arafat vakfesini yapamazlarsa hacları fevt olur. Umre yaparak ihramdan çıkarlar. Umre yapan kimse gibi olurlar. Muhsar olmazlar.

Doğrusunu Allah bilir.

İhramlı Kimsenin Başının Rahatsızlanması veya Hastalanması

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ بِهٖ اَذًى مِنْ رَأْسِهٖ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ)

"Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması ya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir."[199]

Allah bilir ya ayetin manası şöyle olsa gerek: Muhsar olsun olmasın sizden her kim ihramlı iken hastalanır veya başından rahatsızlanır da tıraş olursa oruç tutarak veya sadaka vererek ya da kurban keserek fidye vermesi gerekir. Bu da muhsar kişinin, hediy yerine varmadan tıraş olmasının caiz olmadığına delalet etmektedir. Hastalanır veya başından rahatsızlanır da tıraş olursa fidye vermesi gerekir. Muhsar değilse de hedyi mahilline varmayan muhsar hükmündedir. Bu da muhsar olanlarla muhsar olmayanların ancak bahsedilen şart çerçevesinde tıraş olabileceklerine delalet etmektedir.

"İçinizden her kim hastalanırsa" ifadesi ile, elbise giymeye veya ihramlıya yasak olan şeylerden birini yapmaya muhtaç bırakan hastalık kastedilmektedir. Bu durumda rahatsızlığı gidermek için yasak ihlal edilirse fidye vermek gerekir.

199 Bakara, 2/196

"Veya başından rahatsız olursa" ifadesi ile, başı tıraş etme veya örtme gibi ihramlıya yasak olan şeyleri yapmaya muhtaç bırakan rahatsızlık kastedilmektedir. Ama tıraş olmaya ve ihramlıya yasak olan diğer şeyleri yapmaya ihtiyaç duymayacak derecede hastalanan veya başından rahatsız olan kimse, ihram yasakları açısından sağlıklı kimse konumundadır.

Birbirini teyit eden rivayetlerde anlatıldığına göre, Hudeybiye senesinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Kâb b. Ucre'ye *radıyallahu anh* uğramıştı. O sırada Kâb'ın başındaki bitler âdeta yüzüne dökülüyorlardı. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Başındaki haşereler seni rahatsız ediyor mu?"*** diye sormuş, Kâb da "Evet" deyince Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, (tıraş olmasını ve) fidye ödemesini emretmişti.

Bitlerin çokluğu, insana rahatsızlık verici şeylerdendir. Başında çıban ve sivilce olsaydı ve bunları örtüp kapatmaya ihtiyaç duysaydı, bu da fidye vermeyi caiz kılan rahatsızlıklardan olurdu. İnsana isabet eden ve elbise giyme mecburiyetinde bırakan diğer hastalıklar da elbise giymeyi ve dolayısıyla fidye vermeyi mübah kılar. Çünkü Yüce Allah, bu hastalık ve rahatsızlık verici şeyler arasında herhangi bir ayrım yapmamıştır. Dolayısıyla ayet, bunların tümü için genel bir hüküm ifade etmektedir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "(فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ بِه۪ٓ اَذًى مِنْ رَاْسِه۪ فَفِدْيَةٌ) **"İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olursa fidye gerekir"** ayetinin manası şöyledir: Hastalık veya rahatsızlıktan dolayı tıraş olursa oruç tutarak fidye vermesi gerekir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Tıraş olmak, her ne kadar kastedilmekte ise de ayette açıkça zikredilmemektedir. Aynı şekilde elbise giymek ve başı örtmek de her nekadar kastedilmekte ise de bunların hiçbiri ayette açıkça zikredilmemektedir. Çünkü bu ayette kastedilen, ihramın yasakladığı şeylerin mazeret sebebiyle mübah olacağını bildirmektir. Yine bir kimse hasta olmadığı halde bedeninde hissettiği bir rahatsızlıktan ötürü rahatsızlık hissettiği bölgedeki tüyleri tıraş ederse bu, baştaki rahatsızlıktan dolayı tıraş olan kimse gibi fidye öder. Çünkü bunların tümünde güdülen maksadın ne olduğu anlaşılmaktadır. O maksat da, ihramlıya yasak olan şeylerin mazeret hâlinde mübah olmasıdır.

Bahsedilen ayetteki (فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ) **"Fidye olarak oruç tutması..."** ifadesine gelince; Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* Kâb b. Ucre'ye üç gün oruç tutmasını emrettiği sabit olmuştur.[200] Seleften bir ulema topluluğu ile büyük İslam merkezlerinin fakihleri de böyle demişlerdir. Yalnız Hasan ile İkrime'nin, temettü haccında kurban kesemeyenler gibi bu durumdaki kimselerin de on gün oruç tutmaları gerekir dedikleri rivayet edilmiştir.

Sadaka vermeye gelince bunun miktarı hususunda Kâb b. Ucre *radıyallahu anh* tarikiyle Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* zahirî birbirinden farklı rivayetler gelmiştir. Bunlardan biri şu rivayettir:

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Abdullah b. Mugaffel, Kâb b. Ucre'nin kendisine şunları anlattığını rivayet etmiştir: Kâb, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte ihramlı olarak yola çıkmıştı. Saçı ve sakalı bitlenmişti. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onun bu durumundan haberdar oldu. Berberi çağırtıp saçını tıraş ettirdi. Ona ***"(Kesecek) bir kurban bulabilir misin?"*** diye sordu. "Buna gücüm yetmez" dedi. Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, üç gün oruç tutmasını veya her birine yarım ölçek miktarı yiyecek vererek altı yoksulu doyurmasını emretti. İşte bu olaydan sonra Cenab-ı Allah, bütün Müslümanlar için genel bir hüküm olarak (فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ) **"Fidye olarak ya oruç tutması ya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir"** ayetini indirdi.

Salih b. Ebu Meryem de Mücahid kanalı ile Kâb b. Ucre'den bunun benzeri bir rivayette bulunmuştur.

Davud b. Ebu Hind'in Âmir kanalıyla Kâb b. Ucre'den yaptığı rivayete göre Kâ'b *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* kendisine şöyle buyurduğunu ifade etmiştir:

"Her iki yoksula bir ölçek olmak üzere üç ölçek hurmayı sadaka olarak ver."

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Abdurrahman b. Ebi Leyla, Kâb b. Ucre'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir:

---

200 Ahmed b. Hanbel: 4/241

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* kendisine şöyle buyurmuştur:

"Bir kurban kes veya üç gün oruç tut ya da altı yoksula üç ölçek yiyecek ver."

Birinci rivayette üç ölçek hurmanın altı yoksula sadaka olarak verilmesi emredilmiş, başka bir rivayette ise altı ölçek yiyeceğin sadaka olarak verilmesi emredilmiştir. Bu, daha kabule şayan bir rivayettir. Çünkü bu rivayette, verilmesi emredilen sadaka miktarı daha fazladır.

"Üç ölçek yiyeceğin altı yoksula verilmesi" ifadesine gelince, buradaki "yiyecek" kelimesiyle buğdayın kastedilmiş olması gerekir. Çünkü bu kelimeden anlaşılan, bilinen ve mutâd olan ana yiyecek maddesi buğdaydır. Bundan çıkan sonuç şudur: Hurma olarak verildiğinde altı, buğday olarak verildiğinde ise üç ölçek verilmelidir. Kendilerine yiyecek verilecek olan yoksulların sayısı ise ihtilafsız olarak altıdır.

Kurban kesmeye gelince, Kâb b. Ucre *radıyallahu anh* den gelen rivayetlerde anlatıldığına göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona bir kurban kesmesini, bazı varyantlarda ise koyun kesmesini emretmiştir. Kurbanın en düşüğünün bir koyun olduğu hususunda fakihler arasında farklı görüş beyan eden yoktur. Ama yükümlü kişi, dilerse deve veya sığır da kesebilir. Aynı şekilde kurban kesme, sadaka verme ve oruç tutma seçeneklerinden dilediğini tercih etme hakkına sahip olduğu hususunda da farklı görüş beyan eden bir fakih yoktur. Bu üçünden dilediğini öne alarak yerine getirebilir. Nitekim ayette de bu ifade edilmektedir:

(وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ بِهٖ اَذًى مِنْ رَأْسِهٖ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ)

"Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması ya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir."

Ayetteki oruç, sadaka ve kurban kelimelerini birbirine bağlayan (أَوْ) "veya" bağlacı, aksine bir delil olmadıkça seçme serbestiyeti manasına gelir. Bunu birkaç yerde açıklamışızdır.

Fidye olarak tutulacak olan orucun belli bir mekânla sınırlı olmadığı, istenilen yerde tutulabileceği hususunda fakihler görüş birliği ederlerken; kurban ve sadaka fidyelerinin nerede verileceği hususunda farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed ve Züfer dediler ki: "Kurban Mekke'de kesilir. Oruç ve sadaka ise istenilen herhangi bir yerde olabilir."

Mâlik b. Enes dedi ki: "Kurban, sadaka ve oruç istenilen herhangi bir yerde olabilir."

Şafiî dedi ki: "Sadaka ve kurban Mekke'de; oruç ise istenilen herhangi bir yerde olabilir."

(فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ)

"Fidye olarak ya oruç tutması ya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir" ayetinin zahirî anlamı, fidye verecek olan kişinin bu üç şeyi dilediği herhangi bir yerde yapabilmesini gerektirmektedir. Ancak başka ayetlerde bunların Mekke Haremi'nde yapılması kaydı konulmaktadır.

(لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ اِلَٓى اَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَٓا اِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ)

"Sizin için onlarda (kurbanlık hayvanlarda) belli bir zamana kadar birtakım yararlar vardır. Sonra da kurbanlık olarak varacakları yer Beyt-i Atik (Kâbe)'dir."[201]

Bu ayet, Kâbe'ye hediye edilen diğer kurbanlık hayvanlar için de genel bir hüküm niteliğindedir. Ayetin ifade ettiği genel hüküm gereğince,

201 Hac, 22/33

sevap kazanmak maksadıyla Kâbe'ye hediye edilen kurbanlıklar mutlaka haremde kesilmelidir. Başka yerde kesilmesi hâlinde geçerli olmaz. Şu ayet de buna delalet etmektedir:

(هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ)

"Kâ'be'ye ulaştırılmak üzere bir kurbanlık hayvan..."[202]

Bu ayetteki hediyden maksat, avlanma cezası olarak kesilen hediydir. Kâbe'ye ulaşması, hedyin sıfatı olmuştur. Oradan başka yerde kesilen hediy geçerli olmaz. Fidye hedyi, ihramla ilintili bir kesim olduğu için, avlanma cezası hedyi ile temettü hedyi gibi Mekke Haremi'nde kesilmesi gerekir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* Kâb b. Ucre'ye *radıyallahu anh "Veya bir koyun kes"* dediğine ve kesim yerini şart koşmadığına göre, fidyenin belli bir yerle sınırlı olmaması gerekir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Kâb b. Ucre *radıyallahu anh,* fidye gerektiren saç tıraşını Hudeybiye'de olmuştu. Hudeybiye'nin bir kısmı hill, diğer kısmı ise harem'e dâhildi. İhram yasaklarının ihlali sebebiyle kesilmesi gereken kurbanın harem'de kesilmesi gerektiğini Kâb'ın bildiğini düşünerek Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* fidye kurbanını nerede keseceğini ona söylememiş olabilir. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ashabı, hediylerin haremde kesilmesi gerektiğini önceden bilmekteydiler. Çünkü onlar, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* kesilmek üzere büyükbaş hayvanları hareme gönderdiğini görüyorlardı.

Fidye orucu ve sadakasına gelince yükümlü kişi bunları dilediği yerde eda edip verebilir. Çünkü Yüce Allah, ayette mekân kaydı koymaksızın bunları mutlak olarak zikretmiştir. Bizim bunların haremde yerine getirilmesi kaydını koymamız caiz olmaz. Çünkü bir şey için herhangi bir kayıtlamada bulunulmamışsa, artık o şey kayıtlanamaz. Kayıtlanmış bir şeyin üzerindeki kayıt da kaldırılamaz.

---

202 Mâide, 5/95

Fidye olarak verilmesi gereken sadakanın mutlaka belli bir yerde verilmesi gerektiğine, o yerden başka taraflarda verilmesi hâlinde geçerli olmayacağına dair bir kayıt, aslî kaynaklarda yer almamaktadır. Bu da, fidye olarak verilecek olan sadakanın belli bir mekânla kayıtlı olmadığına delalet etmektedir. Bu, bir sadaka olduğuna göre, başka yerde verildiği takdirde geçerli olmayacak şekilde belli bir mekânla kayıtlı olmaması gerekir. Böyle bir kayıtlamada bulunmak usûle aykırıdır, usûl dışıdır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Sadakanın da haremde verilmesi gerekir. Çünkü haremdeki yoksulların orada kesilen hediylerde/kurbanlarda hakkı bulunduğu gibi, bu sadakalarda da hakkı vardır."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Hedyin/kurbanın geçerli olması için haremde kesilmesinin şart kılınması, oradaki yoksulların hediyde hakkı bulunduğundan dolayı değildir. Çünkü haremde kesildikten sonra eti oradan çıkarılıp başka yerde sadaka olarak verilirse yine de geçerli olur. Bununla beraber sadaka, sadece harem yoksullarına mahsus değildir. Zira onların hakkı olsaydı, onu vermesi gereken kimseden talep etme hakkına sahip olurlardı. Talepte bulunma hakkına sahip olmadıklarına göre demek ki onların hakkı değildir, Allah'ın hakkıdır. Zekât ve ödenmesi herhangi bir yerle sınırlı olmayan diğer sadakalar gibi bir ibadet şeklinde onu yoksullara vermeyi Yüce Allah emretmiştir. Şunu da ifade etmeliyiz ki sevap, kurbanın kanını haremde akıtmak olmadığına göre, hedyin kesiminin hareme mahsus olmaması gerekir. Selef uleması da bu konuda farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Hasan, Atâ b. Ebi Rebah ve İbrahim en-Nehâi'nin şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Hediy/kurban şeklindeki fidye Mekke'de, oruç veya sadaka şeklindeki fidyeler ise istenilen herhangi bir yerde ifa edilebilir."

Mücahid b. Cebr'in, "Fidyeyi dilediğin yerde ifa edebilirsin" dediği rivayet edilmiştir.

Tavus b. Keysan dedi ki: "Hediy/kurban ve sadakayı Mekke'de, orucu ise dilediğin herhangi bir yerde ifa et."

Rivayet olunduğuna göre Hz. Ali *radıyallahu anh*, oğlu Hüseyin adına bir deve kesmişti. Hz. Hüseyin ihramdayken hastalanmış, Hz. Ali de tıraş olmasını emretmişti. Sonra da onun adına zemzem kuyusunun yanında bir deve kesmiş ve etleri orada görevli zemzem dağıtıcılarına taksim etmişti.

Bu rivayette Hz. Ali'nin *radıyallahu anh*, Mekke Haremi dışında hediy kesmenin caizliği görüşünde olduğuna dair bir delil yoktur. Çünkü etleri su dağıtıcılarına sadaka olarak vermiş olabilir ki, bize göre bu caizdir.

Doğrusunu Allah bilir.[203]

Temettü Haccı

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ)

"Hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser."[204]

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu çeşit temettü, iki manaya gelmektedir:

Bu manalardan biri umre yaptıktan sonra hacc ihramına girinceye kadar ihramsız olarak normal günlük hayata devam etmek ve kadınlardan yararlanmaktır.

Diğeri ise hacc aylarında tek seferde umre ile haccı birlikte yapmak ve her biri için ayrı ayrı sefer düzenleme zahmetinden kurtulmaktır.

Cahiliye döneminde Araplar, hacc aylarında umre yapmayı meşru bilmez ve bunu şiddetle reddederlerdi.

203 Bu rivayette devenin zaten haremde kesildiği açıkça ifade edilmektedir. Bunun, ihsar kurbanının harem dışında kesilebileceğine dair bir delil olması zaten mümkün değildir. Ayrıca etlerin zemzem görevlilerine dağıtılması da yapılması gereken bir iştir. Bu da etlerin harem dışındaki fakirlere sadaka olarak gönderilebileceğine delil gösterilmesi pek anlamlı görünmemektedir. Mütercim

204 Bakara, 2/196

İbn Abbas *radıyallahu anh* ile Tavus b. Keysan'dan rivayet olunduğuna göre temettü yapmak, cahiliyyet devri Araplarına göre en büyük günahlardandı. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* veda haccında ashabına umre yaparak ihramdan çıkmalarını emrettmekle bu konuda eski âdetlerine dönmüş oldu.

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Tavus, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Cahiliye dönemiArapları, hacc aylarında umre yapmayı yeryüzünde işlenen en büyük günahlardan sayarlardı. Muharrem ayını, Safer ayı ile değiştirir ve şöyle derlerdi: Hacc yolculuğundan dönenlerin develerinin sırtındaki yara kapanıp da yerinde tüyler bittiğinde ve Safer ayı da sona erdiğinde, yapmak isteyenlerin umre yapması helal olur."[205]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, hacc ihramına girişinin dördüncü gününün sabahında geldiğinde sahabilere, umre yaparak ihramdan çıkmalarını emretti. Bu, sahabilerin çok zoruna gitti ve 'Ey Allah'ın Resûlü! Bununla bize ne helal oluyor?' diye sordular. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de *"Her şey helal oluyor"* diye cevap verdi.[206]

Haccın temettüsü şu iki manayı içermektedir:

1-İhramdan çıkarak kadınlardan yararlanmanın mübah hâle gelmesi.

2-Haccaylarında tek seferde umre ile haccı birlikte yapmak.

Cahiliye döneminde böyle yapmayı helal görmeyen Araplar, hacc ve umrenin her biri için ayrı bir sefer düzenlerlerdi. Temettü, hacc aylarında hacc ve umreyi birlikte yapıp ikisinden de sevap kazanarak yararlanmak anlamına gelmesi de muhtemeldir. Bu da bu uygulamayı yapan kimsenin daha fazla fayda ve fazilet elde edeceğine delalet etmektedir.

Haccda müt'a veya temettü dört şekilde olur:

205 Taberani, el-Mucemu'l-Kebir: 11/39
206 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 4/563

1-Kıran şeklinde, yani hacc ve umrenin aynı ihramla birlikte yapılmasıdır.

2-Tek sefer düzenleyerek aynı senede umre yaptıktan sonra hacc yapılmasıdır. Ancak Mescid-i Haram bölgesinde oturanlar bunu yapamazlar.

3-Muhsar kimsenin ihramdan çıkmasını caiz olmadığını, Kâbe'ye ulaşıncaya kadar ihramda beklemesini, haccı fevt olduktan sonra umre fiillerini işleyerek hacc ihramından çıkması gerektiği görüşünde olanlara göre muhsar kişinin bu uygulaması bir temettüdür.

4-Haccihramındaki kimsenin umre yaparak haccı feshedip ihramdan çıkmasıdır.

(فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ)

"Hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser" ayeti farklı şekillerde te'vil edilmiştir.

İbn Mesud *radıyallahu anh* ve Alkame dediler ki: "Bu cümle, (فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ) **"(Haccı ifa etmekten) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin"** cümlesine atfedilmiştir. Yani haccetmek isteyen ihramlı kişi, muhsar duruma düşer de hediy/kurban keserek ihramdan çıkar, bir hacc ve umre kaza etmesi gerekir. Bu ikisini kaza ederken temettü şeklinde hacc ayları içinde birlikte kaza ederse, temettü için de ayrı bir hediy/kurban kesmesi gerekir. Ama hacc ayları içinde umre yaptıktan sonra memleketine ailesinin yanına döner, aynı yıl içinde sonra dönüp haccederse, temettü hedyi kesmesi gerekmez."

Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh* dedi ki: "İki sefer olursa bir hediy; bir sefer olursa iki hediy kesilmesi gerekir."

"İki sefer olursa bir hediy kesilmesi gerekir" sözünün anlamı şudur: Muhsar kişi, hacc ihramından çıktıktan sonra hacc aylarında umre yapıp memleketine ailesinin yanına döner ve sonra aynı sene içinde dönüp haccederse, bir hediy kesmesi gerekir ki o da ihsar hedyidir. Çünkü umre ile haccı iki ayrı sefer düzenleyerek yapmıştır.

"Bir sefer olursa iki hediy kesilmesi gerekir" sözünün anlamı ise şudur: Hacc ayları içinde umre yaptıktan sonra memleketine ailesinin yanına dönmezse, bir de temettü için hediy kesmesi gerekir. İlk hediy, ihsar içindi. İşte bir sefer olursa iki hediy, bu demektir.

İbn Cüreyc'in bildirdiğine göre Atâ, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:"(فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ) **"Hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse"** ayeti, yolu açılanla muhsar kişiyi birlikte zikretmiştir."

Atâ dedi ki: "Temettü haccına temettü denmesinin sebebi, bu şekilde hacc yapacak olan kimsenin kadınlardan yararlanmak için ihramdan çıkması değildir. Haccayları içinde umre yapıp ardından vakti gelince de hacc yapması sebebiyle bu uygulamaya temettü denilmiştir."

İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* görüşüne göre bu ayet, her iki şekli de kapsamaktadır. Yani muhsar kimseler, yapamadıkları haclarını fevat sebebiyle yapılması gereken umre ile birlikte kaza ederler. Muhsar olmayanlar da hacc ayları içinde umre yaptıktan sonra bekleyip vakti gelince de hacc ederler.

Abdullah b. Mesud'a *radıyallahu anh* göre (فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ) **"Hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse"** cümlesi ihsarlı kimselere atfedildiğine göre buradaki hükümle onlar kastedilmişlerdir. Bu da haccın fevatı sebebiyle umre yapmalarını gerekli kılmaktadır. Bu umreyi kaza edecekleri hacla birlikte bir seferde ve hacc ayları içinde kaza ederlerse hediy/kurban kesmeleri gerekir. Ama bunları iki ayrı seferde kaza ederlerse hediy/kurban kesmeleri gerekmez. İbn Mesud'un *radıyallahu anh* bu meseledeki görüşü, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* görüşüne aykırı değildir. Ancak İbn Abbas *radıyallahu anh* demiştir ki: "Bu ayet muhsar olanlarla olmayanlar hakkında genel bir hüküm ifade eder." Oysa İbn Mesud'un *radıyallahu anh* anlattıklarına bakılırsa bu ayet muhsar kimseler hakkında kayıtlıdır. Temettü şeklinde hacc yapmaları caiz olduğu için muhsar olmayan kimseler hakkında da kayıtlıdır. Muhsar olmayanlar, temettü haccı yaptıklarında ne yapmaları gerektiği de bu ayette açıklanmaktadır.

İbn Mesud *radıyallahu anh* dedi ki: "Bu ayet, özü itibariyle muhsar kimseler hakkındadır. Muhsar olmayanlar, temettü haccı yaptıklarında bu bakımdan onların konumunda olurlar."

Kıran haccı yapanlar, hacc aylarında umre yaptıktan sonra ihramdan çıkan ancak memleketlerine dönmeden Mekke'de kalıp aynı senede hacc ibadetini de yapanlar, iki bakıma mütemetti (faydalanmış) sayılırlar.

1-Haccve umreyi Mekke'ye tek sefer düzenleyerek birlikte yapmış olurlar.

2-İkisini birlikte yapmanın sevap ve faziletini elde etmiş olurlar.

Bu da bu uygulamanın ifrattan, yani hacc ve umrenin her birini ayrı bir seferde yapmaktan ya da umreyi hacc ayları dışında yapmaktan daha faziletli olduğuna delalet etmektedir. Temettü hakkında Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ashabından bazı rivayetler gelmiştir. Bu rivayetlerin zahirî anlamı, temettünün mübahlığında ihtilaf olmasını gerektirmektedir. Böyle bir şey meydana gelince de o zaman ihtilaf, temettünün diğer hacc çeşitlerine göre daha faziletli olup olmadığı hususunda olur. Yoksa caiz mi değil mi konusunda olmaz.

Hz. Ömer, Hz. Osman, Ebu Zerr el-Gifari ve Dahhâk b. Kays'ın temettüyü caiz görmedikleri rivayet edilmiştir.

Cafer b. Muhammed el-Vasıti'nin bildirdiğine göre İbn Şihab, Muhammed b. Abdullah b. Haris b. Nevfel'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Muaviye'nin haccettiği senede Sa'd b. Ebi Vakkas ile Dahhâk b. Kays'ın temettü haccı konusunu aralarında müzakere ettiklerini işittim. Dahhâk dedi ki: "Allah'ın emrini bilmeyenlerden başkası temettü haccı yapmaz." Sa'd ona, "Ne kötü söyledin yeğenim!" deyince Dahhâk şöyle karşılık verdi: "Ömer b. el-Hattab bunu yasakladı." Bunun üzerine Sa'd dedi ki: "Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* temettü haccı yaptı. Biz de onunla beraber temettü yaptık."

Cafer b. Muhammed el-Vasıti'nin bildirdiğine göre Katade, Cürey b. Küleyb'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Osman'ın *radıyallahu anh* temettüyü yasakladığını, Hz. Ali'nin *radıyallahu anh*se tavsiye ettiğini gör-

düm. Hz. Ali'ye varıp, "İkinizin arasında şer var! Sen temettüyü tavsiye ediyorsun. Osman ise yasaklıyor" dedim. Hz. Ali *radıyallahu anh*, "İkimizin arasında hayırdan başka bir şey yoktur. Lâkin en hayırlımız, şu dine en fazla uyandır" dedi.

Hz. Osman'ın temettüyü yasaklamadığı, ancak tercihinin temettüden yana olmadığı da gelen rivayetler arasında yer almaktadır.

Tercihinin bu yönde olmasının sebepleri de şunlar olabilir:

1-Haccın bilinen aylarda yapılması, umrenin ise bu ayların dışındaki zamanlarda yapılması ona göre daha faziletlidir.

2-Bu uygulama sayesinde hacc ayları dışında umre için gelip Kâbe'yi ziyaret edenlerin sayısı fazla olacak ve Kâbe'nin çevresi şenlenecektir. Hz. Osman'ın istediği buydu.

3-Senenin her ayında Kâbe'yi ziyarete gelenlerin harem halkına faydası olacaktır.

Hz. Osman'ın *radıyallahu anh* bu maksadını açıklayıcı mahiyette başka rivayetler de gelmiştir:

Cafer b. Muhammed el-Müeddeb'in bildirdiğine göre İbn Ömer, Ömer b. Hattab'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hacc ve umreyi birbirinden ayırsanız da umreyi hacc ayları dışındaki zamanlarda yapsanız, hem sizlerden biri haccını mükemmel bir şekilde yapar hem de biz umremizi mükemmel bir şekilde yaparız."

Ebu Ubeyd'in bildirdiğine göre Abdullah b. Ömer, babası Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: (وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ) **"Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın"**, (اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ) **"Hacc (ayları), bilinen aylardır."** Allah böyle buyurduğuna göre hacc aylarını hacca mahsus kılın. Umreyi de diğer aylarda yapın. Çünkü hacc aylarında umre yapanın umresi, hediy kesmeden tamamlanmış olmaz. Ama hacc ayları dışında ya-

pılan umre, hediy kesmeden de tamamlanmış olur. Ancak vacip olmaksızın gönüllü olarak kesilen hediy bunun dışındadır."

Bu ifadesiyle Hz. Ömer *radıyallahu anh*, tercihinin hacc ile umreyi ayrı zamanlarda yapmaktan yana olduğunu açıklamış olmaktadır.

Ebu Ubeyd'in bildirdiğine göre Urve, babasının şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Hz. Ömer *radıyallahu anh*, Kâbe'nin hacc ayları dışında ziyaretçisiz kalmaması için, umrenin hacc ayları dışındaki zamanlarda yapılmasından yana olduğunu ifade etmiştir."

Bu rivayette, Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* bu şekilde bir tercihte bulunmasının bir başka sebebinden de bahsedilmiştir. Onu da Ebu Ubeyd şöyle açıklamıştır:

Ebu Ubeyd'in bildirdiğine göre Ebu Bişr, Yusuf b. Mâhik'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Yılda hem hacc mevsimi olsun hem de umre mevsimi olsun ve bu iki mevsimde, ziyaretçiler Mekke'ye gelsin de şehir halkı bundan yararlansın diye, Hz. Ömer *radıyallahu anh* temettüyü yasakladı."

Bu rivayette de görüldüğü gibi Hz. Ömer *radıyallahu anh*, Mekke halkının yararına temettüyü yasaklamıştır. Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* temettüyü diğer hacc çeşitlerine tercih ettiği de rivayetler arasında yer almıştır.

Cafer b. Muhammed b. el-Yeman'ın bildirdiğine göre Tavus, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini duydum: "Umre yapsaydım, sonra umre yapsaydım, sonra yine umre yapsaydım, sonra da haccetseydim; mutlaka temettü yapardım."

Bu rivayette Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* temettüyü tercih ettiği bildirilmektedir. Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* umreye karşı çıkışı gerçekten yasaklama değildi. Bazen Mekke halkının gelen ziyaretçilerden ticari yönden yararlanmasını bazen de Kâbe'nin ziyaretçisiz kalmamasını sağlamak için temettüye karşı çıktığı böylece ispatlanmış oldu. Haccve umrenin ayrı ayrı

yapılması mı, kıran veya temettü şeklinde yapılması mı daha faziletlidir? Fakihler bu konuda farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri fazilet sırasına göre önce kıran, sonra temettü, en sonda da ifrad haccının geldiğini söylemişlerdir.

Şafiî dedi ki: "İfrad haccı, diğerlerinden daha faziletlidir. Kıran ve temettü da güzeldir."

Ubeydullah'ın bildirdiğine göre Nâfi, İbn Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Şevval veya Zilkade ya da Zilhicce gibi hediy kesmeyi gerektiren bir ayda umre yapmam, hediy kesmemi gerektirmeyen başka aylarda umre yapmaktan daha çok hoşuma gider."

Kays b. Müslim, Tarık b. Şihab'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hacc ile umreyi birlikte yapmak isteyen bir kadının durumunu İbn Mesud'a *radıyallahu anh* sordum. Bana şöyle dedi: "Allah'ı dinle, bak ne buyuruyor?! (اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ) **"Hacc (ayları), bilinen aylardır."** Bence bu, ancak hacc aylarında yapılabilir."

Bu rivayetteki ifadelerine göre İbn Mesud'un *radıyallahu anh* ifrad haccını, temettü ve kıran haccından daha faziletli gördüğüne dair bir delil bulunmamaktadır. İbn Mesud *radıyallahu anh* böyle demekle, belki de temettü şeklinde hacc ve umrenin birlikte yapılabileceği ayların hangileri olduğunu açıklamak istemiştir.

Hz. Ali *radıyallahu anh* dedi ki: "Tam bir umre, ailenizin evlerinin bulunduğu yerde ihrama girip başlattığınız ve öylece yaptığınız umredir."

Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* böyle demesi şuna delalet etmektedir: Bu sözüyle o, temettü ve kıran yapmayı kastetmiştir. Bunun için de ailesinin evlerinin bulunduğu yerde ihrama girerek önce umre yapar, memleketine ailesine dönmeden haccını yapar.

Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* bu sözünü şöyle yorumlamıştır: "Kişi, işin içine haccı karıştırmaksızın kendi evinde umreye niyet ederek yola çıkar."

Kişinin kendi ailesinin evinin bulunduğu yerde umre için ihrama girmesi sünnete aykırıdır. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ihrama nerelerde girilebileceğini (mikat mahallerini) bildirmiştir. Dolayısıyla bu, geçersiz bir te'vildir. Zira Hz. Ali'nin *radıyallahu anh*, "Tam bir umre, ailenizin evlerinin bulunduğu yerde ihrama girip başlattığınız ve öylece yaptığınız umredir" dediği rivayet edilmiştir. Yani evinin bulunduğu yerde, hem hacc hem de umre için ihrama girebileceği kesin olarak Hz. Ali *radıyallahu anh* tarafından ifade edilmiştir. Ancak Kasım b. Sellam'ın Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* bu sözü üzerine yaptığı te'vil, onun zannettiği gibi olmayıp sünnete aykırıdır. Çünkü sünnet, ihramsız olarak Mekke civarına yaklaşmayı yasaklamıştır. Ama mikat mahalline varmadan ihrama girilebileceği hususunda fakihler arasında farklı görüşte olan yoktur.

Esved b. Yezid'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Umre yapmak üzere yola çıktık. Umreyi tamamladıktan sonra dönerken Ebu Zerr'e *radıyallahu anh* uğradık. Bize "Saçınızı tıraş edip vücudunuzdaki kirleri giderdiniz mi? Umre için evinizden çıkarken niyet etmeliydiniz" dedi.

Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam onun bu sözünü, Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* sözünü te'vil ettiği gibi te'vil etti. Aslında Ebu Zerr *radıyallahu anh* böyle demekle 'Efdal olan, umre için ailenizin bulunduğu yerden itibaren niyet edip başlamanızdır' demek istemişti. Tıpkı Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* "Hacc ve umrenin tam olarak yapılması, bunlar için ailenizin evinin bulunduğu yerde ihrama girmenizdir" demesi gibi. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* hacc ile umreyi birleştirip kıran yaptığı mütevatir haberlerle bize nakledilmiştir.

Cafer b. Muhammed el-Vasıti'nin bildirdiğine göre A'meş, Ebu Vail'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Subeyy b. Mabed, hıristiyandı. Müslüman oldu. Cihad etmek istedi. Kendisine "Haccederek işe başla" denildi. Ebu Musa el-Eş'ari'nin yanına gitti. Ebu Musa *radıyallahu anh*, hacc ve umre için birlikte ihrama girmesini tavsiye etti. Öyle yaptı. Bir ara hacc ve umre için telbiye getirirken Zeyd b. Savhân ile Selman b. Rebia onun yanından geçtiler. Biri diğerine, "Bu adam kendi devesinden daha şaşkın!" dedi. Subeyy onların dediklerini duydu. Bu söz, çok zoruna gitti. Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* yanına vardığında durumu ona anlattı. Hz. Ömer *radıyallahu*

anh, "Onların söyledikleri boş şeyler. Sen Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* sünnetine uydun" dedi.

Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam'ın bildirdiğine göre İbn Abbas, Ebu Talha'nın şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, hacc ve umreyi birlikte yaptı."*

Yine aynı zatın bildirdiğine göre Mutarrif b. Abdullah b. eş-Şehîr, İmran b. Husayn'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: ***"Resûlullah** sallallahu aleyhi ve sellem**, hacc ve umreyi birlikte yaptı. Sonra vefat edinceye kadar da bunu yasaklamadı. Bunun haram olduğuna dair Kur'an ayeti de inmedi."***

Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam'ın bildirdiğine göre Bekir b. Abdullah, Enes b. Mâlik'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: ***"Resûlullah'ın** sallallahu aleyhi ve sellem **hacc ve umre için telbiye getirdiğini işittim."***

Bekir dedi ki: "Ben bunu İbn Ömer'e *radıyallahu anh* anlattım. Bana ***'Resûlullah** sallallahu aleyhi ve sellem **sadece hacc için telbiye getirdi'*** dedi. Daha sonra Enes b. Mâlik *radıyallahu anh* ile karşılaştım. İbn Ömer'in *radıyallahu anh* söylediklerini kendisine aktardım. ***"Bizi çocuktan sayıyorlar herhâlde. Ben, Resûlullah'ın** sallallahu aleyhi ve sellem* (لَبَّيْكَ حَجًّا وَعُمْرَةً) ***hacc ve umre için telbiye getirdiğini işittim"*** dedi."[207]

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: İbn Ömer'in *radıyallahu anh*,Resûlullah'ı *sallallahu aleyhi ve sellem* sadece hacc için telbiye getirirken duymuş; Enes *radıyallahu anh* de hem hacc hem de umre için telbiye getirirken duymuş olabilir. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* kıran haccı yapmıştı. Kıran haccı yapanın da bazen umre ve hac, bazen sadece hac, bazen de sadece umre için telbiye getirmesi caizdir. Dolayısıyla İbn Ömer'in *radıyallahu anh* söylediklerinde, Enes'in *radıyallahu anh*ifadelerine aykırı bir husus yoktur.

Hz. Aişe *radıyallahu anh*, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* dört umre yaptığını, bunlardan birinin veda haccı ile birlikte yapıldığını söyledi.

207 İbn Kayyım el-Cevziyye, Tehzibu Sünen-i Ebi Davud ve İzahu Müşkilatih: 1/209

Yahya b. Ebi Kesir'in bildirdiğine göre İbn Abbas *radıyallahu anh*, Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* Akik vadisinde şöyle dediğini işittim: "Bu gece Rabbimin katından biri bana gelerek, "Şu mübarek vadide namaz kıl ve'hacc ve umre için' de" dedi."[208]

Amre'nin rivayetine göre ise "Sadece hacc için" ifadesi kullanılmaktadır.

Cabir *radıyallahu anh* ile başka bazılarının rivayet ettikleri bir hadiste anlatıldığına göre Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hacc ihramındaki sahabilerine umre yaparak ihramdan çıkmalarını emretmiş ve şöyle buyurmuştur: ***"Şimdiki düşündüklerimi önceden düşünmüş olsaydım hedyi/ kurbanlıkları sevketmez ve ihramımla umre yapardım."***[209]

Hz. Ali'ye *radıyallahu anh* de, ***"Neye niyet ettin?"*** diye sormuş, oda "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* gibi niyet ettim" demişti. Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştu: ***"Ben hediyleri sevkettim. Kurban bayramı gününe kadar ihramdan çıkmayacağım."***

Sevkettiği hediyler, temettü veya kıran hedyi olmasaydı, ihramdan çıkmasına engel olmazdı. Çünkü nafile hediy için belirlenmiş bir kesim vakti yoktur. Kesmek isteyen kimse onu dilediği zaman kesebilir. Bu da sevkettiği hediylerin, kıran hedyi olduğuna delalet etmektedir. Bu sebeple hediyleri ihramdan çıkmasına engel olmuştu. Zira bu hediylerin kurban bayramından önce kesilmeleri caiz değildir.

Bu rivayetler, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* kıran haccı yaptığını ispatlamaktadır. İfrad haccı yaptığını söyleyenlerin rivayeti, kıran yaptığını bildiren rivayetlere birkaç bakımdan aykırı olmayabilir:

1-İfrad haccı yaptığına dair ifadeler içeren rivayet, kıran haccı yaptığına dair ifadeler içeren rivayetlerle meşhur/müstefiz olma bakımından aynı ağırlıkta değildir.

---

208 Buhari, Hac, 15

209 Ebu Cafer et-Tahavi, Şerhu Maâni'l-Âsâr: 2/153

2-İfrad haccı yaptığına dair ifadeler içeren rivayetin ravisi en fazla, ***"Peygamber'in** sallallahu aleyhi ve sellem **hacc için telbiye getirdiğini işittim"*** demektedir. Bu ifade, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* kıran haccı yapmış olmasına engel değildir. Çünkü kıran haccı yapan kimse bazen sadece hac, bazen sadece umre, bazen de hem hacc hem de umre için telbiye getirebilir.

3-Bu rivayetler, nakil ve ihtimal bakımından birbirlerine eşit olsalar bile, fazlalık içeren rivayet, kabulde öncelikli olur.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* kıran haccı yaptığı bu anlattıklarımızla sabit olduğuna ve kendisi de (خُذُوا عَنِّي مَنَاسِكَكُمْ) ***"Haccın menâsikini benden alınız"***[210] buyurduğuna göre en faziletli ve evla olan iş, yaptığı işlerde Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem* uymaktır.

Çünkü Yüce Allah, (فَاتَّبِعُوهُ) **"Ona tabi olun"**[211] ve (لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ) **"And olsun, Allah'ın Resûlü'nde sizin için güzel bir örnek vardır"**[212] buyurmuştur.

Ayrıca Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* amellerin en faziletlisini yapmayı tercih ederdi. Bu da kıran ve temettü haccının ifrad haccından daha faziletli olduğuna delalet eder. Kıran haccının diğer hacc çeşitlerinden daha faziletli olduğunu ispatlayan delillerden biri de, onda fazla bir ibadetin mevcut oluşudur. Bu fazla ibadet de demdir/kurbandır. Çünkü Hanefî mezhebine göre kıran kurbanı, sevap kazanmak maksadıyla kesilen bir nusuk kurbanıdır. Tıpkı udhiye kurbanı gibi onun da etinden yenilir.

Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(فَكُلُوا مِنْهَا وَاَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ)

---

210 Muslim, Hac, 310; 1/893.

211 En'am, 6/153, 155.

212 Ahzab, 33/21

"Onlardan siz de yiyin, yoksula fakire de yedirin. Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atik'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler."[213]

Kıran ve temettü kurbanları dışındaki kurbanlardan hiçbirinin ardından bu ayette sayılan ameller yapılmaz.

Şu ayet de kıran haccının diğerlerinden daha faziletli olduğuna delalet etmektedir:

(فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ)

"Hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse..."

Önce de açıkladığımız gibi temettünün/faydalanmanın hacc için bir isim olması caizdir. Çünkü bu şekilde hacc yapan -yani umre ilke haccı birleştirerek yapan- kimse, bunların her biri için ayrı bir sefer düzenleme zahmetinden kurtularak faydalanmakta, ikisini de yaptığı için sevap ve fazileti hak etmektedir. Temettünün, ikinci bir sefer düzenlemeksizin hacla umreyi birleştirmenin adı olması da mümkündür. Bu durumda "temettü" kelimesi, hem kıran hem de temettü haccına isim olmaktadır. Bahsedilenayette her iki mananın birlikte kastedilmiş olması mümkündür. Dolayısıyla bu ayet, hem kıran hem de temettü haccını iki bakımdan konu edinmektedir:

1-Haccve umrenin birlikte yapılması sebebiyle fazilet elde edilecektir.

2-Haccve umrenin her biri için ayrı bir sefer düzenleme zahmetine girilmeyecektir.

Temettü/müt'a, ailesi Mescid-i Haram civarında olmayan kimselere mahsustur. Zira Yüce Allah böyle buyurmuştur:

(ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ)

213 Hac, 22/28-29

"Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir."[214]

İkamet etmekte olduğu evi Mikat ile Mekke arasında olan kimseler temettü veya kıran yapamazlar. Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri bu görüştedirler. Yaparlarsa, hatâ yapmış olurlar. Ceza kurbanı kesmeleri gerekir. Bu kurbanın etinden yiyemezler. Çünkü bu şükür hedyi değil, ceza hedyi/kurbanıdır. Zira mikat ile Mekke arasındaki yerlerde oturanlar, (ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) **"Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir"** ayetinden ötürü temettü veya kıran yapamazlar.

İbn Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Temettü (ve kıran), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar için sadece bir ruhsattır."

Bazıları, **"Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir"** ayetinin şu manaya geldiğini söylemişlerdir: "Mikat ile Mekke arasında bir yerde oturmakta olduğu hâlde temettü veya kıran haccı yapan kimselerin kurban kesmesi gerekmez. Bununla birlikte onlar, kurban kesmeksizin temettü (veya kıran) haccı yapabilirler."

Bahsedilen ayetin zahirî manası, bunların söylediklerinin aksini gerekli kılmaktadır. Çünkü Yüce Allah **"Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir"** buyurmuştur. Ayette kastedilen müt'a, yani temettü (veya kıran) yapmaktır. Şayet kastedilen kurban olsaydı, (ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) yerine (ذٰلِكَ عَلٰى مَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) denilir ve ayetin manası da şöyle olurdu: "Temettü veya kıran haccında, ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanların üzerinde kurban kesme yükümlülüğü vardır."

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Bahsedilen ayetin manasının "Temettü veya kıran haccında, ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanların üzerinde kurban kesme yükümlülüğü vardır" şeklinde olması doğru olabilir. Çünkü "lam" harfi bazen "alâ" harfi yerine kullanılabil-

214 Bakara, 2/196

mektedir. Mesela bir ayet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır: (لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ)**"Lânet onlara, yurdun kötüsü (cehennem) de onlaradır."**[215]"

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Delil olmaksızın bir kelimeyi hakikî manasından koparıp mecazî manada kullanmak caiz olmaz. "Lam" ve "alâ" edatlarından herbirinin kendisi için konulmuş olan hakikî bir manası vardır. "Alâ" edatının hakikî manası ile "lam" edatının hakikî manası birbirinden farklıdır. Delil olmadan bunlardan birini diğerinin manasında kullanmak doğru olmaz.

Şunu da ifade etmeliyiz ki temettü (ve kıran) haccı, harem ve Hill bölgesi dışında oturan afakiler içindir. Bu, Yüce Allah tarafından onlar için bir hafifletmedir. Haccve umrenin her biri için ayrı ayrı sefer düzenleme zahmet ve meşakkatini üzerlerinden kaldırıp gidermek içindir. Tek seferle yetinerek ikisini birlikte yapmalarını Cenab-ı Allah mübah kılmıştır. Şayet bunu yapmaktan menedilselerdi, zarar ve meşakkate maruz kalırlardı. Oysa umreyi hacc ayları dışında yapmakta Mekkeliler için bir zarar ve meşakkat söz konusu değildir.

"Temettü" kelimesinin te'viline dair önce yapmış olduğumuz nakillerde de ifade edildiği gibi bu kelime, her biri için ayrı bir sefer düzenleme zahmetini ortadan kaldırma ve hacc ile umreyi birlikte yaparak kolaylığa erişmeyi gerekli kılmaktadır. (Tabii bu kolaylığın bedeli olarak da kurban kesmek gerekmektedir). Bu, Kâbe'ye yürüyerek gitmeyi (adak şeklinde) kendine vacip kılan, binek üzerinde gittiği takdirde kurban kesmesi gereken kimsenin durumuna benzemektedir. Çünkü binek üzerinde gitmekle kolaylık ve rahatlık elde etmiş olmaktadır. Ancak bu kişi, kestiği kurbanın etinden yiyemez. Ama temettü (ve kıran) için kesilen kurbanın etinden sahibi yiyebilir. Bu bakımdan ikisinin birbirinden farklı olması, kurban kesmenin vacipliğinde birbirleriyle aynı konumda olmalarına engel teşkil etmez.

Tavus b. Keysan'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Mekke halkı, temettü (ve kıran) yapmakla yükümlü değildir. Bu şekilde haccederlerse, başkalarıyla aynı yükümlülüklere tabi olurlar."

---

215 Ra'd, 13/25

Tavus bu sözüyle, Mekkelilerin temettü (veya kıran) yapmaları durumunda hediy/kurban kesmeleri gerektiğini kastetmiş olabilir. O zaman bu nusuk kurbanı değil, ceza kurbanı olur.

Bir kişi, ancak hacc aylarında umre yaptıktan sonra aynı senede haccederse temettü yapmış olur. Bu hususta selef ve halef uleması görüş birliği etmişlerdir. Ama bu senede umre yapar da haccetmez, fakat gelecek sene haccederse, temettü yapmış sayılmaz; şükür hedyi/kurbanı kesmesi de gerekmez.

Bir kişi, hacc aylarında umre yaptıktan sonra memleketine ailesinin yanına döner, sonra aynı senede dönüp haccederse, işte bunun hükmü üzerine ilim ehli kimseler farklı görüş ortaya koymuşlardır. Çoğu âlimler bu kişinin temettü yapmış sayılmayacağını söylemişlerdir. Mesela Said b. Müseyyeb, Atâ b. Ebi Rebah, Tavus b. Keysan, Mücahid b. Cebr, İbrahim en-Nehâi, iki rivayetten birine göre Hasan bu görüştedirler. Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri ile fakihlerin geneli böyle demişlerdir.

Eş'as, Hasan'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir kimse hacc aylarında umre yapar, sonra aynı sene içinde haccederse, (umre ile hacc arasında) memleketine ailesinin yanına dönmüş olsada olmasa da temettü yapmış olur."

Birinci görüşün sahihliği şu delille ispatlanmaktadır: Cenab-ı Allah, temettü ve kıran yapma imkânından özel olarak Mekke halkını ayrı tutmuş, bu imkânı afakilere (mikat ötesinde yaşamakta olanlara) tanımıştır. Bundaki gerekçe şudur: Mekkeliler umre yaptıktan sonra ihramdan çıkmaları caiz olduğundan kısa bir süre için ailelerinin yanına dönebilmektedirler. Afakiler de umre yaptıktan sonra ihramdan çıkıp kısa bir süre için memleketlerine ailelerinin yanına dönünce (ve aynı sene içinde dönüp haccederlerse) Mekkeliler gibi olurlar. (Yani her ikisi de temettü değil, ifrad haccı yapmış olurlar). Ayrıca Yüce Allah, temettü (veya kıran) haccı yapan kimsenin (normalde hacc ve umreden her biri için ayrı bir sefer düzenlemesi gerektiği halde bunların ikisini tek seferde birlikte yaptığından dolayı) yapmadığı o bir seferin yerine bir kurban kesmesini vacip kılmıştır. Bunları ayrı ayrı seferlerde yapması durumunda kurban, karşılıksız kalacağı için kesilmesine gerek kalmaz.

Hacc aylarında umre yaptıktan sonra memleketine ailesinin yanına dönmeyen ancak Mekke'den çıkıp mikat sınırını geçen ve dönüp aynı senede hacceden kimsenin hükmünde fakihler farklı görüşler beyan etmişlerdir.

Ebu Hanife dedi ki: "Bu kişi Mekke'ye dönüp aynı senede haccederse, temettü yapmış sayılır. Çünkü umreden sonra memleketine ailesinin yanına dönmemiştir. Bu, Mekke'de kalmış gibidir."

Ebu Yusuf'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu kişi, temettü yapmış sayılmaz. Çünkü onun şimdiki hacc mikatı, kendi memleketinin halkının mikatıdır. Bu mikatı da kendisiyle Mekke halkı arasına girmiştir. Mikat sınırını aşmakla memleketine ailesinin yanına dönmüş gibi olur."

Doğru olan, açıkladığımız sebepten dolayı birinci görüştür.

Umre ihramına Ramazan ayında giren ve Mekke'ye Şevval ayında yahut Şevval ayından önce giren kimsenin hükmünde de fakihler farklıgörüşler beyan etmişlerdir:

Katade, Ebu İyâz'ın bu konuda şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu kişinin umresi, ihrama girdiği ayda yapılmış sayılır."

Hasan ve Hakem dediler ki: "Umresi, tamamlayıp ihramdan çıktığı ayda yapılmış sayılır." İbrahim En-Nehâi'nin de böyle dediği rivayet edilmiştir.

Atâ b. Ebi Rebah ile Tavus b. Keysan dediler ki: "Umresi, hareme girdiği ayda yapılmış sayılır."

Kendilerinden nakledilen başka bir rivayete göre Hasan ile İbrahim en-Nehâi şöyle demişlerdir: "Umresi, Kâbe'yi tavaf ettiği ayda yapılmış sayılır." Mücahid de böyle demiştir.

Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri de bu görüşte olup tavafın yapıldığı ayı esas almışlardır. Buna göre umre tavafının şavtlarının çoğunu Ramazan ayında yapmış ve aynı senede haccı da ifa etmişse, temettü yapmış sayılmaz. Ama tavafın şavtlarının çoğunu Şevval ayında yapmışsa temettü yapmış sayılır. Çünkü bu fakihlerin usûlüne göre bir şeyin fasid olmaması için çoğunun yapılması, tamamının yapılması hükmündedir.

Umresi Ramazan ayında tamamlanınca demek ki umre ile haccı hacc ayları içinde birleştirmiş değildir. İhramlılık hâlinin Şevval'e sarkması bir hüküm ifade etmez. Mesela bir kimse umre ihramına girdikten sonra umresini ifsad eder ve ardından ihramdan çıkar, sonra aynı sene içinde haccederse, temettü yapmış sayılmaz. Çünkü umre ile haccın ihramları hacc ayları içinde içtima etmiş olsa bile umre, hacc ayları içinde tamamlanmış değildir. Aynı şekilde bir kimse kıran haccına niyet ettikten sonra umre için tavaf etmeden Arafat'ta vakfe yaparsa müt'a/temettü yapmış olmaz. Şu halde hacc ve umre ihramlarının hacc ayları içinde bir araya getirilmiş olmasının bir hükmü yoktur. Burada umre ile haccın hacc aylarında yapılıp yapılmamış olması önem arzetmektedir. "Umre, ihrama girilen ayda yapılmış sayılır" diyenlerin sözü, bir anlam ifade etmemektedir. Çünkü umrenin ihramı değil, fiilleri nazar-ı itibara alınmaktadır.

Doğrusunu Allah bilir.

Ailesi Mescid-i Haram Civarında Olanlar Hakkında Ulemanın Farklı Görüşleri

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: İnsanlar bu konuda dört farklı görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir.

Atâ ile Mekhul dediler ki: "Ailesi Mescid-i Haram civarında olanlar, mikkat ile Mekke arası yerlerde ikamet edenlerdir." Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri de bu görüştedirler. Ancak bunlar, "Mikat mahallinde ikamet edenler de bu kapsama dâhildirler" derler.

İbn Abbas ile Mücahid dediler ki: "Ailesi Mescid-i Haram civarında olanlar, harem halkıdır."

Hasan, Tavus, Nâfi ve Abdurrahman el-A'rec dediler ki: "Bunlar, Mekke halkıdır." Mâlik b. Enes de böyle demiştir.

Şafiî dedi ki: "Bunlar, ailesi Mekke'ye iki gecelik yoldan daha az bir mesafede olan kimselerdir."

Bu durumdakilerin mesafesi, Mekke'ye en yakın mikat olmaktadır. Bunun ötesinde olanlar, temettü yaparlar.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Mikat mahallindekilerle mikat ile Mekke arası yerlerde ikamet edenler, ihramsız olarak Mekke'ye girebildiklerine göre Mekkeliler konumunda olmaları gerekir. Mesela bir kimse Mekke'den çıkıp gittikten sonra mikatı aşmadıkça geri dönüp ihramsız olarak Mekke'ye girebilir. Mekkelilerin mikat mahallinde ve berisinde bir takım işler yapmaları, Mekke'de yaptıkları bir takım işler yapmaları gibidir. Şu hâlde bunların da temettü hususunda Mekke halkı gibi olmaları gerekir.

Haremde ve yakınlarında ikamet edenlerin Mescid-i Haram'ın sâkinleri sayılmaları gerektiğine şu ayet delalet etmektedir:

(كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ اِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ)

"Allah'a ortak koşanların Allah katında ve Resûlü yanında bir ahdi nasıl olabilir? Ancak Mescid-i Haram'ın yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız başkadır."[216]

Mescid-i Haram'ın yanında kendileriyle antlaşma yapılanlar, Mekke halkı değildi. Çünkü onlar, Mekke fethedildiğinde Müslüman olmuşlardı. Bu ayet ise fetihten sonra Hz. Ebû Bekir'in *radıyallahu anh* haccettiği senede nazil olmuştur. Kendileriyle antlaşma yapılan müşriklerse Benu Müdlic ve Benu Düel kabilelerinin insanlarıydı. Bunların evleri de Mekke dışında Harem'de ve Harem'e yakın yerlerde idi.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Zülhuleyfe halkı ile Mescid-i Haram arasında on gecelik yürüme mesafesi olduğu hâlde, nasıl olur da onları Mescid-i Haram civarında oturan kimselerden sayarsınız?"

216 Tevbe, 9/7

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Onlar, Mescid-i Haram civarında ikamet etmeseler de, Mekke'ye ihramsız girme ve ihrama girmek istediklerinde de Mekkeliler gibi kendi evlerinde ihrama girip yola çıkma bakımından Mescid-i Haram civarda oturan kimseler hükmündedirler. Bu da bahsedilen ayette, Mescid-i Haram civarında oturanlar ile onların hükmünde olan kimselerin kastedildiğine delalet etmektedir.

Yüce Allah kurbanlıklar hakkında (ثُمَّ مَحِلُّهَا اِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ) **"Kurbanlık olarak varacakları yer Beyt-i Atik (Kâbe)'dir"**[217] buyurdu.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de kurban kesim yeri hakkında şöyle buyurdu:

(كُلُّ مِنًى مَنْحَرٌ , وَكُلُّ فِجَاجِ مَكَّةَ طَرِيقٌ وَمَنْحَرٌ)

"Mina'nın her tarafı kesim yeridir. Mekke'nin yolları da hem yol hem de kesim yeridir."[218]

Cenab-ı Allah ayet-i kerimede Beyt-i Atik'ten bahsetmekle, şehrin dışında kalsalar bile Mekke'ye yakın yerleri de kastetmiştir. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur:

(وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَٓاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ)

"İçinde, yerli-misafir bütün insanları eşit kıldığımız Mescid-i Haram..."[219]

Bu ayette Mescid-i Haramile, Mekke ve yakınları kastedilmiştir.

Buraya kadar iki müt'anın, kıran ile temettünün hükmünü açıklamış olduk.

---

217 Hac, 22/33
218 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 5/199
219 Hac, 22/25

Üçüncü müt'aya gelince, Abdullah b. Zübeyr ile Urve b. Zübeyr'in anlatımlarına göre bu şöyle olur:

"İfrad haccı için ihrama girmiş olan bir kimse hastalık veya başka bir engel sebebiyle muhsar duruma düşer. Gelip umre yaparak ihramdan çıkar. Ertesi seneye kadar normal yaşantısını sürdürdükten sonra Mekke'ye varıp haccederse, bu kişi hacca kadar umreyle yararlanmış olur."

Bu görüşe göre muhsar kişi ihramdan çıkmaz. Kurban bayramında kendisi adına kurban kesilinceye, tıraş oluncaya kadar ihramlılık hâli devam eder. Mekke'ye gelip umre amellerini yaparak haccdan tehallül edinceye kadar ihramlılık hâli devam eder. Bu görüş, şu ayete aykırıdır:

(وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِۚ)

"Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin."

Bu ibarenin ardından şu uyarı gelmektedir:

(وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ)

"Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin."

Görüldüğü gibi tıraş olarak ihramdan çıkmanın mübah oluşu hususunda hacc ile umre birbirinden ayrılmış değildir. Ayette sözü edilen tıraşın umre ihramından çıkış tıraşı olduğu hususunda fakihler arasında ihtilaf yoktur. Bu, aynı zamanda hacc için de böyledir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashabı Hudeybiye'de muhsar kaldıklarında kendisi tıraş olup ihramdan çıkmış; ashabına da aynı şekilde ihramdan çıkmalarını emretmişti. Bununla beraber haccın fevatı dolayısıyla yapılan umre ameli, umre değildir. Bu, sadecehacc ihramından çıkmak için yapılan umre amelidir. Noksanlıklardan münezzeh olan Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ)

"Hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse..."

Demek ki haccı fevt olan kişi, umre amaelini işlemekle umre yapmış sayılmamaktadır. Bahsedilen ayetin devamında şöyle buyrulmaktadır:

(فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ)

"Hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser."

Temettü yapanın, Kurban bayramının ilk gününde tıraş olabilmesi için kurban kesmesi vacip kılınmıştır. Umreden hemen sonra haccedip etmemesi bu hükmü değiştirmez. Mesela on sene bekledikten sonra haccetse yine kurban kesmesi gerekir. Bu da ayette bahsi geçen temettünün, İbn Zübeyr'in anlattığı temettü olmadığına delalet etmektedir. Zira ayette sözü edilen temettünün kurban kesimini gerektirmesi, umre amelini işlemek ve sonraki yılda da haccetmekten dolayıdır. İhsar sebebiyle kesilmesi gereken kurban, umreden sonra haccın da yapılmış olmasından dolayıdır. Bu müt'a/temettü, ihramdan çıkıp karı-koca ilişkisini sürdürme anlamındaki temettüdür. Yoksa önce anlatmış olduğumuz şekilde hacc aylarında hacc ve umreyi birlikte yapmak değildir.

Dördüncü çeşit müt'a/temettüye gelince; bu, kurban bayramından önce tavaf ettikten sonra haccın feshedilmesidir. İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* başka bir sahabinin böyle söylediğini bilmiyoruz.

Cafer b. Muhammed el-Vasıti'nin bildirdiğine göre Atâ, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kâbe'yi tavaf eden kimse mutlaka ihramdan çıkmış olur."

İbn Cüreyc, Atâ'ya "Bilinen şekilde bayrama girildikten sonra ziyaret tavafı yapılırsa ancak hacc ihramından çıkılır" dediğini, Atâ'nın da kendisine, "İbn Abbas'a göre bayramdan önce de olsa, sonra da olsa tavaftan sonra ihramdan çıkılır" dediğini nakletmiştir.

Yine İbn Cüreyc, Atâ'ya "İbn Abbas bu hükmü nereden almış?" diye sorduğunu, onun da cevaben, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* veda

haccında sahabilere ihramdan çıkmaları için verdiği emirden ve (ثُمَّ مَحِلُّهَا اِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ) **"Kurbanlık olarak varacakları yer Beyt-i Atik (Kâbe)'dir"**[220] ayetinden aldığını söylediğini nakletmiştir.

Ebu Ubeyd'in bildirdiğine göre Katade, Ebu İhsan el-Arec'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir adam İbn Abbas'a *radıyallahu anh*, "(Bayramdan önce de olsa sonra da olsa) tavaf eden kimsenin ihramdan çıkmış olduğu şeklinde fetva vererek insanları birbirinden ayırıp kopardın. Bu fetva nereden çıktı?" diye sordu. İbn Abbas *radıyallahu anh* da ona şu karşılığı verdi: "Hoşunuza gitmese de bu, Peygamber'inizin*sallallahu aleyhi ve sellem* sünnetidir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* veda haccında, beraberlerinde hediy/kurbanlıkları bulunmayan ashabına haccı feshetmelerini emrettiğine dair mütevatir haberler gelmiştir. Kendisi feshetmeyip ihramda kalmaya devam etmiş ve "Ben hediyleri/kurbanlıkları (Mina'ya) sevkettim. Kurban bayramına kadar ihramdan çıkmayacağım" buyurmuştu. Sonra da terviye gününde Minâ'ya gitmek istediklerinde hacc ihramına girmelerini emretmişti. Bu, Hz. Ömer'in *radıyallahu anh*, ***"Resûlullah'ın*** *sallallahu aleyhi ve sellem* ***zamanında iki müt'a vardı. Ben ikisini de yasaklıyorum. Yapanları döverim. Biri hacc müt'ası (temettü haccı) diğeri de kadınlarla müt'a nikâhı yapmaktır"*** ifadesinde geçen iki müt'adan biridir.

Tarık b. Şihab, Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* hacc müt'asını/temettüyü yasaklamasıyla ilgili olarak Ebu Musa'nın Hz. Ömer'e şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ey müminlerin emiri! (Haccdamüt'a yani temettü haccıyla) kadınlarla müt'a yapma hakkında çıkardığın şu yasak da neyin nesi?" Hz. Ömer *radıyallahu anh* de ona şu cevabı vermişti: "Allah'ın Kitabı'yla amel etmemiz gerekiyor. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **'Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın.'** Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* sünnetiyle amel etmemiz gerekiyor. Çünkü Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* kurban kesmeden ihramdan çıkmış değildir."

---

220 Hac, 22/33

Hz. Ömer *radıyallahu anh* **"Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın"** ayetiyle haccda müt'a/temettünün neshedildiğini haber vermiştir. Onun bu ifadesi, sünnetin Kur'an ile neshedilmesinin mümkün olduğuna delalet etmektedir.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem*, haccı feshedip umreye dönüştürmelerine dair verdiği emrin sadece veda haccında beraberindeki sahabilere mahsus olduğu da rivayet edilmiştir.

Cafer b. Muhammed el-Vasıti'nin bildirdiğine göre Haris, babası Bilal b. Haris el-Müzeni'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ey Allah'ın Resûlü! Haccı feshed(ip umreye dönüştür)mek sadece bize mi mahsustur, yoksa bizden sonrakiler için de geçerli midir?" diye sordum. "Hayır, sadece bize mahsustur" buyurdu.[221]

Ebu Zerr el-Gifari *radıyallahu anh* dedi ki: "Haccın feshedilip umreye dönüştürülmesi, sadece Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* ashabına mahsustu."

Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* sonraki zamanlarda haccı feshedip umreye dönüştürmeyi Hz. Ali ve Hz. Osman ile bir sahabi topluluğunun hoş karşılamadığı rivayet edilmiştir.

Hz. Ömer'in *radıyallahu anh*, "Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* zamanında iki müt'a vardı. Ben ikisini de yasaklıyorum" demesinden ve sahabilerin bunu Hz. Ömer gibi böyle bilmesinden anlaşılması gereken, bu iki müt'anın neshedilmiş olmasıdır. Eğer öyle olmasaydı, Hz. Ömer'in *radıyallahu anh*,Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* sünnetine aykırı gibi görünen bu yasağı kabul etmezlerdi. Sahabiler bu iki müt'anın varlığını biliyorlardı, ancak neshedildiği onların yanında sabit değildi.

Cabir'den sahih yollarla gelen bir rivayette anlatıldığına göre Süraka b. Mâlik *radıyallahu anh* şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Resûlü! Şu umremiz bu senemize mi mahsus, yoksa bu ebediyete kadar hep böyle mi olacak?"

221 Darimi, Sünen, Menasik, 37

Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona, (دَخَلَتِ الْعُمْرَةُ فِي الْحَجِّ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ) ***"Bu ebedlerin ebedine kadar böyle devam edecektir. Umre, kıyamet gününe kadar hacca dâhil olmuştur."***[222]

Bu hadiste bildirildiğine göre sahabilerin veda haccında hacc ihramını feshederek umreye dönüştürmeleri, o seneye ve o duruma mahsus idi. Daha sonraki yıllarda böyle bir uygulamanın yapılamayacağı hükme bağlanmıştı.

Umrenin hacca dâhil olduğu ifadesine gelince Cafer b. Muhammed b. el-Yeman'ın bildirdiğine göre Cabir *radıyallahu anh* de bunu Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* rivayet etmiştir.

Ebu Ubeyd dedi ki: ***"Umre, kıyamet gününe kadar hacca dâhil olmuştur"*** sözü iki şekilde açıklanabilir:

1-Umrenin hacca dâhil olması. Bu haccın umre yapılarak feshedilmesidir. Bu uygulama şöyle olur: Kişi hacca niyet ederek ihrama girer, sonra Kâbe'yi tavaf edince de umre yaparak hacc ihramından çıkar.

2-Umrenin hacca dâhil olması, müt'anın/temettünün kendisidir. Bu uygulama da şöyle olur: Kişi hacc aylarında müstakil bir ihramla umre yapar, ihramdan çıkar ve aynı senede hacceder.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu iki maddedeki açıklama karışık olup, umrenin hacca dâhil olduğunu ifade eden hadisin lafzına uygun değildir. Hadisin zahirî anlamı haccın umre yerine de geçerli olmasını ve umrenin haccın içine dâhil olmasını gerektirmektedir. Bir kimse haccederse, bu kendisi için umre yerine de geçerli olur. "Bir, on'a dâhildir" örneğinde olduğu gibi. Yani on elde edilince bire ihtiyaç kalmaz. Çünkü on, bire duyulan ihtiyacı da karşılar. Ayrıca bir'in hükmünü yeniden söyleyip anlatmaya ihtiyaç kalmaz.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ashabına ihramdan çıkmalarını emredişinde başka bir mana daha mevcut olduğu söylenmiştir. O da

---

222 Darekutni, Sünen, Hac, 1

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ashabı ihramdan çıkarması olayı ile ilgili şu rivayette anlatılmaktadır. Ömer b. Zerr, bu olayla ilgili rivayetin sonunda şöyle demiştir: Mücahid'e dedim ki: "Sahabiler hacca karar verdikleri hâlde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* umreye niyet etmelerini mi istedi, yoksa kendilerine bu hususta verilecek emri mi beklediler?" Bana şöyle cevap verdi: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* gibi niyet ettiler ve kendilerine verilecek emri beklediler."

Hz. Ali *radıyallahu anh* ile Ebu Musa *radıyallahu anh* da Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* gibi niyet getirdiler. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* kendisi de başta hacc ihramına niyet etmişti. Onun şu sözü de buna delalet etmektedir: ***"Şimdiki düşündüklerimi önceden düşünmüş olsaydım, hedyi/kurbanlıkları sevketmez ve ihramımla umre yapardım."***[223]

Bundan da anlaşılıyor ki Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* hacc yolculuğuna çıkarken niyet konusunda kendisine gelecek ilahî emri bekliyordu. Sonra da gelen emri ashabına iletti. Buna şu hadis-i şerif de delalet etmektedir: ***"Bu gece Rabbimin katından biri bana gelerek, "Şu mübarek vadide namaz kıl ve'hacc ve umre için' de" dedi."***[224]

Bu da yola çıkarken kendisine gelecek ilahî emri beklediğine delalet etmektedir. Akik vadisine vardığında da umre üzerine haccetmekle emrolundu. Sonra sahabiler hacca niyet ettiler ve Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* de hacca niyet ettiklerini zannettiler. Bu sebeple de böyle yapmaları caiz oldu. Ama bazı sahabiler, önceden hacc ihramına niyet ettiklerinde niyetleri sahih olmamıştı. Çünkü onların niyetleri askıdaydı (mevkuf idi). Mesela Hz. Ali *radıyallahu anh* ile Ebu Musa el-Eş'ari'nin *radıyallahu anh* niyetleri bu şekilde olmuştu. Vahiy geldi; temettü yapmakla, Kâbe'yi tavaf edip umre amelini işleyerek ihramdan çıkmakla ve daha sonra da hacc ihramına girmekle emrolundular. Tıpkı neye ettiğini söylemeksizin ihrama giren kimse gibi. Bu kimse umre yaparak ihramdan çıkabilir. Sahabiler de ihrama girerken hacca niyet ettiklerini söylemedikleri hâlde, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bu husustaki talimatını beklemekle emrolundukları için, umre yaparak ihramdan çıkabilmişlerdi. Bu sahabile-

223 Ebu Cafer et-Tahavi, Şerhu Maâni'l-Âsâr: 2/153
224 Buhari, Hac, 15

rin özel durumu şuydu: Onlar, sahih bir şekilde belirlemede bulunmaksızın hacc ihramına girmişler ve net bir şekilde belirleme yapmaksızın ihrama giren kimse konumunda olmuşlardı. Çünkü Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* konuyla ilgili talimatının gelmesini beklemekle emrolunmuşlardı. Bu, o sahabilere özgü bir durumdu. Ama diğer insanlar niyetini hacc veya umre şeklinde kesin olarak belirleyerek ihrama girerse, neye niyet etmişse o ibadeti yapması gerekir. Başka bir ibadete yönelmesi caiz olmaz.

Bazı kimseler Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* haccı feshetmekle emrolunmasının hiçbir hâlde vaki olmadığını söyleyerek buna karşı çıkmışlar ve şu rivayeti delil olarak ileri sürmüşlerdir:

Zeyd b. Harun'un bildirdiğine göre Yahya b. Abdurrahman b. Hâtıb, Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: ***"Resûlullah** sallallahu aleyhi ve sellem **ile birlikte, farklı niyetlerle yola çıktık. Kimimiz ifrad haccına, kimimiz umreye, kimimiz de kırana niyet etmiştik. İfrad haccına niyet edenler, hacc menasikini tamamlamadan ihramdan çıkmadı. Umreye niyet edenler Kâbe'yi tavaf edip Safa ile Merve arasında sa'y ettikten sonra haremde ihramdan çıktı. Hacca başlayıncaya kadar ihramsız kaldı."*** [225]

Cafer b. Muhammed el-Vasıti'nin bildirdiğine göre Urve, Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: ***"Resûlullah** sallallahu aleyhi ve sellem **ile birlikte hacc yolculuğuna çıktık. Kimimiz hacca, kimimiz hacc ve umreye, kimimiz de umreye niyet etmiştik. Resûlullah** sallallahu aleyhi ve sellem **ise hacca niyet etmişti. Umreye niyet etmiş olan, Kâbe'yi tavaf edip sa'y yaptıktan sonra ihramdan çıktı. Hacca veya hacc ile birlikte umreye niyet etmiş olanlar ise Kurban bayramına girmeden ihramdan çıkmadılar."***

Ebu Ubeyd'in bildirdiğine göre Ebu'l Esved, Süleyman b. Yesar'ın da benzer şeyler söylediğini rivayet etmiştir. Ancak o, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* neye niyet ettiğini söylememiştir. Ancak Hz. Aişe'den *radıyallahu anh* bunun aksi yönde ifadeler nakledilmiştir: ***"Zilkade ayının bitimine beş gün kala Resûlullah** sallallahu aleyhi ve sellem **ile***

225 Bkz: Buhari, Hac, 33

birlikte yola çıktık. Haccetmekten başka bir niyetimiz yoktu. Harem'e yaklaştığımızda Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***beraberinde hediy/ kurbanlık getirmiş olmayanların, niyetlerini umreye dönüştürerek umre yapıp ihramdan çıkmalarını emretti. Kurbanlıklarını beraberlerinde getirmiş olanlar dışında herkes ihramdan çıktı."***

Ebu Ubeyd'in bildirdiğine göre Hz. Aişe *radıyallahu anh*, Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* de böyle bir rivayette bulunmuş ve o rivayette öncekine göre şu ilaveler vardır: Yahya b. Said dedi ki: Ben bunu Kasım b. Muhammed'e anlattım. O da, "Bu hadis, sana aslî şekliyle gelmiştir. Sahih olan rivayet budur. Çünkü Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem*, haccı feshetmelerini ashabına emrettiğine dair rivayetler mütevatir olarak gelmiştir" dedi.

Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* sahabiler huzurunda, "Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* zamanındaki iki müt'ayı yasaklıyorum. Bunları yapanı döverim. Bunlardan biri, kadınlarla müt'a nikâhı yapmak; diğeri ise hacc müt'ası/temettü yapmaktır."

Hz. Ömer *radıyallahu anh* bunları söylerken sahabilerden hiç kimse ona muhalefet edip karşı çıkmamıştı.

Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* haberleri birbirleriyle çelişecek olursa, bundan çıkış yolu, bu haberleri hiç rivayet edilmemiş gibi sayıp görmezden gelmektir. O zaman geride Hz. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem*, sahabilere haccı feshedip umreye çevirmelerine dair verdiği emre ilişkin rivayetler kalmaktadır ki, bunlara aykırı rivayetler yoktur. Ancak bunlar da **"Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın"** ayetiyle neshedilmişlerdir. Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* böyle dediği rivayet edilmiştir.

(فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ)

"Size kolay gelen hedyi/kurbanı gönderin."[226]

226 Bakara, 2/196

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu ayette geçen hediy/kurbanlık ihsar için kesilmesi gereken hediy gibi olup, ancak kurban bayramında kesilmesi hâlinde geçerli olur. Zira Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(فَكُلُوا مِنْهَا وَاَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ)

"Onlardan siz de yiyin, yoksula fakire de yedirin. Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atik'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler."[227]

İhramlının kirlerini gidermesi ve ziyaret tavafını yapması kurban bayramının birinci gününden önce mümkün olmaz. Bu fiillerin yapılması, sıra itibariyle kurbanlıkların kesilmesinden sonraya bırakılması, burada sözü edilen kurbanların kıran ve temettü kurbanı olduğuna delalet etmektedir. Zira fakihler, diğer kurbanların kesiminin bu fiillerin yapılmasından sonraya bırakılmadığı hususunda görüş birliği etmişlerdir. Şu halde diğer hediyleri/kurbanları kesmekle yükümlü olanlar, onları diledikleri zamanda kesebilirler. Böylece temettü hedyinin/kurbanının kurban bayramından önce kesilmesi hâlinde geçerli olmayacağı ispatlanmış oldu. Buna Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şu hadisi de delalet etmektedir:

"Şimdiki düşündüklerimi önceden düşünmüş olsaydım, hedyi/kurbanlıkları sevketmez ve ihramımla umre yapardım."[228]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* kıran haccı yapmıştı. Kurbanlıklarını da önceden Minâ'ya sevketmişti. O zaman düşündüklerini daha önceden düşünmüş olsaydı, kurbanlıkları sevketmiş olmayacağını bildirmişti. Haccda müt'a/temettü (veya kıran) hedyini kurban bayramından önce kesmek caiz olsaydı hemen keser ve ashabına emrettiği gibi kendisi de ihramdan çıkardı. Önceden kaçırdığı fırsatı telafi etmeye çalışmaz ve "Ben de Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* niyeti gibi niyet ettim" diyen Hz. Ali'ye, "Ben kurbanlıkları sevkettim. Kurban bayramına kadar ihramdan çıkmayacağım" demezdi.

227 Hac, 22/28-29

228 Ebu Cafer et-Tahavi, Şerhu Maâni'l-Âsâr: 2/153

(خُذُوا عَنِّي مَنَاسِكَكُمْ)

"Hacc menâsikinizi benden alınız (öğreniniz)"[229] buyurmuş olması da buna delalet etmektedir. Kendisi, kurban bayramında büyükbaş hayvan kurban etmişti. Bu hususta ona uymak gerekir. Dolayısıyla temettü veya kıran kurbanını vaktinden, (kurban bayramından) önce kesmek caiz olmaz.

Doğrusunu eksikliklerden münezzeh olan Yüce Allah bilir.

Temettü Orucu

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ)

"Kurban bulamayan kimse üçü haccda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar."[230]

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: (فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ) **"Haccda üç gün oruç tutar"** cümlesinin ne manaya geldiği hususunda ihtilaf edilmiştir.

Hz. Ali'nin *radıyallahu anh,* "Bu oruç terviye gününden bir gün önce, terviye günü ve bir de Arefe günü olmak üzere üç gün şeklinde tutulur" dediği rivayet edilmiştir.

Hz. Aişe *radıyallahu anh* ile İbn Ömer *radıyallahu anh,* "Bu üç günlük oruç, hacc ihramına girdikten sonra arefe gününe kadar tutulur" dediler. Ancak İbn Ömer *radıyallahu anh,* hacc ihramına girilmeden bu oruca başlanamayacağını söylemiştir.

Atâ, "Bu üç günlük oruç istenirse ihramsız olarak Zilhicce'nin ilk on günü içinde tutulur" dedi. Tavus da bu görüştedir. Bu ikisi, umre yapmadan bu orucun tutulamayacağını söylemişlerdir. Atâ dedi ki: "Bu oruç, Zilhicce

229 Muslim, Hac, 310;1/893.
230 Bakara, 2/196

ayının ilk on gününe ertelenir. Çünkü kurban kesmekle yükümlü olan ama kesemeyen kişi, belki o zamana kadar kurban temin edebilir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu erteleme, Tavus ile Atâ'ya göre vacip değil de müstehaptır. Bu, su bulamayan kimsenin su bulma ümidiyle teyemmümü namaz vaktinin sonuna ertelemesini müstehap saymamıza benzemektedir.

Hz. Ali *radıyallahu anh*, Atâ ve Tavus'un sözleri; bu üç günlük orucun, Zilhicce ayının ilk on günü içinde ihramlı veya ihramsız olarak tutulabileceğine delalet etmektedir. Çünkü bunlar, ihramlı veya ihramsız tutulması gerektiği şeklinde bir ayrımda bulunmamışlardır.

Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri, bu üç günlük orucun umre ihramına girdikten sonra tutulduğu takdirde geçerli olacağı, daha önce tutulması hâlindeyse geçerli olmayacağı görüşündedirler. Çünkü umre ihramına girmek, temettünün sebebidir.

Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ)

"Hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse..."

Sebep var olduğunda üç günlük orucun, vacip olma vaktinden önce tutulması caiz olur. Mesela nisaba mâlik olduktan sonra yılın geçmesini beklemeden zekâtı önceden vermenin, yaralama meydana geldikten sonra adam öldürme kefaretinin önceden yerine getirilmesinin caiz olması gibi.

Sebebi olan umre ihramının var oluşundan dolayı bu üç günlük orucun vücup vaktinden önce tutulmasının caiz olduğuna şu husus da delalet etmektedir: Biliyoruz ki temettü veya kıran kurbanını kesmek, haccın tamamlanmasıyla vacip olmaktadır. Bu da Arafat vakfesiyle olur. Çünkü bu vakfeden önce haccın fasid olma ihtimali vardır. Dolayısıyla hedyin/kurbanın kesilmesi, Arafat vakfesinden önce vacip olmaz. Hâl böyleyken ve fukahanın tamamına göre üç günlük orucun hacc ihramına girdikten sonra -her ne kadar bu orucun tutulmasının vacip oluşu bu ihram sebebiyle değil-

se de, çünkü bu orucun vücubu hacc ve umrenin tamamlanması sebebiyledir- tutulması caiz olduğuna göre, sebebi (umre) meydana geldikten sonra tutulmasının caizliği de ispatlanmış oldu. Bu oruç, hacc ihramına girdikten sonra tutulduğu takdirde, artık hacc ihramıyla umre ihramı arasında fark kalmaz. Çünkü bu oruç, sebebi (umre) var olduğu için tutulmaktadır. Bu sebep de umre ihramına girildikten sonra meydana gelmektedir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Sebebi mevcut olduğu için üç günlük orucun umre ihramına girildikten sonra tutulmasını caiz gördüğünüz gibi, yedi günlük orucun da umre ihramına girildikten sonra tutulmasını caiz görmeniz gerekir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Üç günlük orucu umre ihramına girdikten sonra tutmayı caiz gördüğümüz gibi, kalan yedi günlük orucu da caiz görmemiz gerektiğini söylüyorsunuz. Buna göre sizin de üç günlük orucu hacc ihramına girdikten sonra tutmayı caiz gördüğünüz gibi, kalan yedi günlük orucu da tutmayı hacc ihramına girdikten sonra caiz görmeniz gerekir. Çünkü siz, üç günlük orucu tutmayı ancak hacc ihramına girdikten sonra caiz görüyorsunuz. Ancak yedi günlük orucu hacc ihramına girdikten sonra tutmayı caiz görmüyorsunuz.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Oruç, temettü veya kıran kurbanının bedeli olduğuna ve kurbanın bayramdan önce kesilmesi caiz olmadığına göre; orucun kurban bayramından önce tutulması nasıl caiz olur?"

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Kurbanın bedeli olan orucun bayramdan önce tutulmasının caiz olduğu hususunda aykırı görüşte olan bir fakih yoktur. Temettü veya kıran hedyi/kurbanının bayramdan önce kesilmesinin caiz olmadığı sünnetle sabittir. Oruç ve kurban ikilisinden, orucun üç günlük kısmının bayramdan önce tutulması gerektiği hususunda ittifak vardır. Bu hususta Yüce Allah da (فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ) üç günlük orucun haccda-yani bayramdan önce- tutulması gerektiğini bildirmiştir. Oruç ve kurban ikilisinden, kurbanın bayramdan önce kesilmesinin caiz olmadığı sünnetle sabittir. Bu iki naklî delile, aklî delil ile karşı çıkmak hükümsüzdür.

Diğer taraftan bu oruçla iki hedef gözetilmektedir: Bu hedeflerden biri, haccın ve umrenin tamamlanmasıdır. Diğeri kurbanlık temin edilemediğinde ihramdan çıkmayı sağlamaktır. Bu iki sebep mevcut olunca temettü ve kıran haclarında oruç tutmak sahih olur. Bunlardan biri mevcut olmayınca oruç, temettü ve kıran için değil, nafile olarak tutulmuş olur.

Temettü veya kıran hedyine gelince; bu hediy kesilince ardından tıraş olmak, vücuttaki kirleri gidermek ve ziyaret tavafı gibi yapılması gereken bir takım görevler vardır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Yüce Allah (فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ) **"Kurban bulamayan kimse haccda üçgün oruç tutar"** buyurmuştur. Dolayısıyla bu orucun hacc öncesinde tutulması caiz olmaz."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: İtirazınızda zikrettiğiniz ayet, mutlaka şu manalardan birini taşımaktadır:

Bu ayetle, ya haccın farzları ve Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* hacc olarak adlandırdığı Arafat vakfesi kastedilmiştir. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, (اَلْحَجُّ عَرَفَةٌ) ***"Hacc Arafat'tır"***[231] buyurmuştur.

Bahsedilen ayetle hacc ihramı veya hacc ayları da kastedilmiş olabilir. Çünkü Cenab-ı Allah (اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ) **"Hacc, bilinen aylardadır"** buyurmuştur. Ayette onlarsız haccın sahih olamayacağı fiillerin kastedilmiş olması mümkün değildir. Çünkü o fiil, arefe günü zeval vaktinden sonra yapılan Arafat vakfesidir. Üç günlük orucun, o bir günde tutulması imkânsız bir şeydir. Bununla beraber bu orucun arefe gününden önce tutulmanın caizliği hususunda ihtilaf yoktur. Böylece bu orucun arefe gününde tutulma ihtimali ortadan kalktı. Geride hacc ihramında veya hacc aylarında tutulma ihtimalleri kaldı. Ayetin zahirî manası, bu ikisinden herhangi birinde tutulmasının caiz olmasını gerektirmektedir. Çünkü ikisi de ayetin lafzına mutabıktır.

(فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ)

231 Tirmizi, Hac, 57; 3/236.

"Haccda üçgün oruç tutar."

Bilindiği gibi bu orucun caizliği, vacipliğinin değil de sebebinin var olmasına bağlıdır. Bu mana, yani sebebi umre ihramına girdiğinde var olduğuna göre, artık o ihrama girdikten sonra tutulmasının caiz olması gerekir. Bu, bahsedilen ayete aykırı da olmaz. Tıpkı şu ayette olduğu gibi:

(وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَـًٔا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ)

"Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, bir mü'min köleyi azad etmesi gerekir."[232]

Mesela bu ayette bir kimse, yanlışlıkla ağır şekilde yaraladığı adamın ölmesinden önce ölüm için kefaret verebilir. Çünkü ölümün sebebi olan ağır yaralama mevcuttur. Nisap miktarına ulaşan, ancak yılını doldurmayan malın zekâtı da önceden verilebilir. Çünkü zekâtın sebebi olan nisap mevcuttur. Aynı şekilde (فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ) **"Haccda üçgün oruç tutar"** ayetinde sözü edilen orucun da, haccdan önce umre ihramına girdikten sonra tutulması caiz olur. Çünkü bu orucun sebebi olan umreye artık başlanmıştır. Haccda tutulması caiz olan orucun umrede de tutulması caizdir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Biz bir bedelin, kendisine bedel olduğu şeyin vaktinden önce yapılmasının caiz olduğunu hiç görmüş değiliz. Oruç, hedyin/kurbanın bedeli olduğuna göre, onun kesim vaktinden önce tutulması caiz olmaz."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu, ayete yapılan bir itirazdır. Çünkü Kur'an'ın nassı, üç günlük orucun haccda kurban bayramından önce tutulmasını caiz kılmaktadır. Ayrıca biz buraya kadar anlattıklarımızda, bedelin tümünün, kendisine bedel kılındığı şeyin vaktinden önce yapıldığını görmemekteyiz. İşte görüldüğü gibi on günlük orucun sadece üç günlük kısmının hediy kesme vaktinden önce tutulması caiz görülmüştür. Kalan yedi günlük orucunsa öne alınması caiz değildir. Zira Yüce Allah, (وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ) **"Yedisi de döndüğünüz zaman..."** buyurmaktadır.

232 Nisâ, 4/92

Kesecek hediy temin edilememesi durumunda, on günlük oruçtan sadece bayramda ihramdan çıkmaya yetecek kadar olan üç günlük kısmın tutulması caiz görülmüştür.

Şunu da ifade etmeliyiz ki, oruç hedyin bedelidir. Umrenin hedyi de umre ihramına girdikten sonra vacip olur. Bu durumda bu hediy, temettü hükümleriyle bağlantılı hâle gelir. Hediy kesilmeden hacc ihramından çıkılamaz. Temettü için kesilmesi gereken bu hedyin bedeli olarak oruç tutmak sahih olur. Şu mesele de bu hükmün doğruluğuna delalet etmektedir:

Bir kimse temettü hedyini Minâ'ya doğru sevkettikten sonra ihram niyetiyle yola çıkarsa, hediy yerine varmazdan önce bu kişi ihrama girmiş olur. Bu da temettü hedyinin, sırf sevkedilmekle sahih olacağına delalet etmektedir. Temettü için kesecek veya sevkedecek hediy bulunamaması durumunda, onun yerine bedel olarak oruç tutmak sahih olur.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Kişi, umre ihramına girmeden sevketmekle hedyi sahih olmaktadır. Ama umre ihramına girmeden hediy bedeli olarak oruç tutması sahih olmamaktadır."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Temettü haccı yapmak isteyen bir kimse, umre ihramına girmeden temettü hükümlerine tabi olmaz. Bunun delili de şudur: Çünkü ihrama girmeyen kimseye ihram hükümlerinin tesiri olmaz. Bu kimse için ihramın varlığıyla yokluğu aynıdır. Dolayısıyla umre ihramına girmeden temettü için oruç tutmak sahih olmaz. Umre ihramına girdiğinde artık bayramda hacc ihramından çıkabilmek için hediy kesme yükümlülüğü devreye girer. Bu sebeple bu durumdaki kimsenin temettü hedyini/kurbanını kesmesi caiz olduğu gibi, bunu temin edemeyenin de oruç tutması sahih olur. Orucun, hacc ihramına girmeden tutulmasının caizliğine şu husus delalet etmektedir: Temettü haccı yapacak olan kimsenin terviye gününde hacc ihramına girmesi sünnettir. Veda haccında umre yaparak ihramdan çıkan ashabına Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* böyle yapmalarını emretmişti. Bu da orucun terviye gününden önce tutulmuş olduğunu göstermektedir.

Hediy Temin Edemeyen Mütemettinin Bayramdan Önce Oruç Tutmamış Olması

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ)

"Kurban bulamayan kimse haccda üçgün oruç tutar."

Hediy/kurbanlık temin edemeyen ve kurban bayramından önce üç gün oruç tutmayan kimsenin hükmü hakkında selef fukahası farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ömer b. Hattab, İbn Abbas, Said b. Cübeyr, İbrahim en-Nehâi ve Tavus b. Keysan dediler ki: "Bu kimsenin hacc ihramından çıkabilmesi için mutlaka hediy/kurban kesmesi gerekir." Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve Muhammed de bu görüştedirler.

İbn Ömer ve Hz. Aişe dediler ki: "Bu kişi Minâ günlerinde oruç tutar." Mâlik de bu görüştedir.

Ali b. Ebu Talib dedi ki: "Bu kişi teşrik günlerinden sonra oruç tutar." Şafiî de bu görüştedir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Ramazan bayramının ilk günü ile nahr günü (Kurban bayramının ilk günü) ve teşrik (kurban bayramının ikinci, üçüncü ve dördüncü) günlerinde oruç tutmayı Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* yasakladığı, meşhur ve mütevatir rivayetlerle sabittir. Bu rivayetleri delil olarak kullanma konusunda fakihler görüş birliği etmişlerdir. Bu günlerde temettü orucundan başka farz veya nafile oruç tutmak hiç kimseye caiz değildir. Yasak genel olduğu için, temettü orucu tutmak da caiz olmaz. Hakkında yasaklama bulunduğu için hacc günlerinden olan kurban bayramının ilk gününde oruç tutmanın caiz olmadığı hususunda fakihler görüş birliği ettiklerine göre, aynı şekilde Mina günlerinde de oruç tutmak caiz olmaz. Bir kimse tutmadığı Ramazan orucunu (فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ) **"Tutamadığı günler**

sayısınca başka günlerde oruç tutar"[233] ayeti gereğince kaza etmekle yükümlüdür. Ama kaza orucunu bu günlerde tutamaz. Ayette her ne kadar oruç tutulması caiz olmayan günlerden söz edilmemekteyse de, bazı günlerde oruç tutmanın caiz olmadığını bildiren bahsedilen rivayetlerdeki yasaklama, ayetteki mutlaklığı tahsis edip, kaza orucunun bu günlerin dışında tutulmasını gerektirmektedir. Aynı şekilde temettü orucunun yani (فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ) ayetiyle tutulması emredilen üç günlük orucun bayram dışındaki günlerde tutulması gerekmektedir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bahsedilen ayette bu üç günlük orucun haccda tutulması emredildiğine ve bu oruç kurban bayramına kadar da tutulmadığına göre, artık hacc zamanı geride kaldığından dolayı bu orucun tutulması caiz ve geçerli olmaz.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Ayette (فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ) **"Haccda üçgün oruç tutar"** denildiğine ve Kurban bayramı günleri de hacc günlerinden sayıldığına göre bu orucun o günlerde tutulmasının caiz olması gerekir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Sizin dediğiniz gibi olması şu sebeplerden dolayı olamaz:

1-Bu günlerde oruç tutulmasını Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* yasaklaması, (فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ) **"Tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutar"**ayetinde olduğu gibi bu ayetteki mutlaklığı da ortadan kaldırıp tahsis etmektedir. Böylece bu günlerde o üç günlük orucun tutulması yasaklanmış olmaktadır.

2-Haccgünleri oldukları için Kurban bayramı günlerinde oruç tutmak caiz olsaydı, birinci gününde tutulmasının daha çok caiz olması gerekirdi. Çünkü hacc fiillerinin işlenmesine en mahsus olan gün bayramın ilk günüdür.

3-Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*(اَلْحَجُّ عَرَفَةٌ) **"Hacc Arafat'tır"** buyurmakla arefe gününü hacca tahsis etmiştir. Bu da (فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ)

233 Bakara, 2/184

"Haccda üç gün oruç tutar" ayetiyle tutulması emredilen üç günlük orucun son gününün arefe gününe denk gelmesini gerektirmektedir.

4. Hacc-ı ekber gününün arefe günü olduğu rivayet edildiği gibi, Kurban bayramının ilk gününün hacc-ı ekber olduğu da rivayet edilmiştir. Haccgünlerinden olduğu hâlde kurban bayramının ilk gününde oruç tutmanın caiz olmadığı hususunda fakihler görüş birliği ettiklerine göre, hacc günleri olarak adlandırılmayan ve oruç tutmanın yasaklandığı bayramın 2, 3 ve 4. günlerinde oruç tutmak öncelikle caiz olmaz. Şunu da belirtmeliyiz ki, bayramın ilk gününden sonraki menasik, haccın aslî görevleri olmayıp talî görevleri arasında yer almaktadır. Bu da o günlerde cemerata taş atma görevidir. O günlerde bu görev yapılıyor diye o günleri hacc günleri olarak adlandırmak gerekmez. Dolayısıyla o günlerde tutulan oruç, hacc günlerinde tutulmuş sayılmaz.

Üç günlük temettü orucunun Mina günlerinden sonra tutulmasına gelince, mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri (فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ) **"Hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse haccda üçü gün oruç tutar"** ayetinden dolayı bunu caiz görmemişlerdir. Ayette hediy kesmek aslî farz kılınmıştır. Ancak bu farz yerine getirilemediğinde yerine hacc günlerinde üç gün oruç tutulabileceği bildirilmiştir. Kurban bayramına kadar tutulmaması durumunda hacc günleri geride kaldığı için, tekrar aslî farza dönülüp hediy kesilmesi gerekir. Tıpkı (وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَـًٔا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ) **"Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, bir mü'min köleyi azad etmesi gerekir"**[234] ayetiyle mümin köle azad etmesi gereken kimsenin buna imkân bulamaması durumunda, (فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ) **"İmkân bulamayanın, iki ay ard arda oruç tutması gerekir"**[235] ayetinde belirtildiği üzere, köle azad etme yerine iki ay peşpeşe oruç tutması gerekmesinde olduğu gibi. Bu iki aylık oruç, peşpeşe tutulmazsa tekrar eski hâle dönülerek mümin bir kölenin azad edilmesi gerekir.

234 Nisâ, 4/92
235 Nisâ, 4/92

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Vaktinde yapılması gereken bir şeyin, vakti geçince en fazla söylenebilecek olan, o şeyin sakıt olmadığıdır. Mesela Yüce Allah şu ayetlerde şöyle buyuruyor:

(اَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ اِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ)

"Güneşin zevalinden (öğle vaktinde batıya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl"[236]

(حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى)

"Namazlara ve orta namaza devam edin."[237]

Bu ayetlerde anlatılanlarla bunlar gibi vakitlere bağlı diğer farzlar, kendileri için belirlenen vakitte yapılmamaları durumunda sakıt olmazlar."

Bu itirazın sahibine iki şekilde cevap verilebilir:

1-Belli bir vakte bağlı farzlar, o vaktin geçmesi durumunda sakıt olurlar. Onun yerine başka bir farzın yapılabilmesi için başka bir delile ihtiyaç vardır. Çünkü ikinci vakitte farz kılınan şey, birinci vakitteki farzdan ayrı bir şeydir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* (مَنْ نَامَ عَنْ صَلَاةٍ أَوْ نَسِيَهَا فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا) ***"Bir kimse uyuyakaldığı veya unuttuğu için namazını (vaktinde) kılamazsa, hatırladığında kılsın"***[238] buyurmuş olmasaydı, vaktinde kılınmayan namazın kaza edilmesi gerekmezdi. (فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ) **"Tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutar"** ayeti olmasaydı, vaktinde tutulmayan Ramazan orucunun da kaza edilmesi gerekmezdi. Üç günlük temettü orucu da hacc günlerinde tutulması gibi, belli bir vakte ve niteliğe bağlı olduğuna göre, şart koşulan belli vasıfta ve belirlenen vakitte yerine

236 İsrâ, 17/78

237 Bakara, 2/238. Âyette geçen "orta namaz"ın sabah, öğle ve ikindi namazı olduğu şeklinde çeşitli görüşler vardır. Ancak kuvvetli görüş, bu namazın ikindi namazı olduğu görüşüdür.

238 Taberani, el-Mucemu'l-Evsat: 6/182

getirilmediğinde, nass olmaksızın kaza edilmesi veya başka bir şeyin bedel kılınması caiz olmaz.

2-Üç günlük oruç, hediy temin edilememesi durumunda -hacc günlerinde tutulması şartıyla- onun yerine bedel kılınmıştır. Ancak hacc günlerinde tutulması şartıyla orucu hedyin yerine bedel kılmak caiz olur. Mesela toprakla teyemmüm etmek, suyun yerine bedel kılınmıştır. Toprağın bulunamaması durumunda onun yerine un ve çöven gibi bir şeyi bedel kılmamız caiz olmaz. Aynı şekilde hacc günlerinde tutulan üç günlük oruç da hedyin yerine bedel kılındığına göre, başka günlerde ve başka şekilde tutulan orucu bunun yerine bedel yapmamız caiz olmaz.

Kazaya kalan namazların hükmüne gelince bu farklı bir şeydir. Çünkü biz kaza namazını, vaktinde kılınamayan namazın bedeli saymıyoruz. Kaza olarak kılınan namaz, namazın vaktinde kılınamaması durumunda teşri kılınan başka bir farzdır. Yoksa kılınamayan namazın bedeli değildir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Cenab-ı Allah zıhar[239] kefareti orucunu cinsel ilişkiden önce tutmayı şart koşmuştur. Zıharda bulunan kimse kefaret orucunu tutmadan eşiyle cinsel ilişkide bulunursa bu oruç, köle azad etmeye dönüşmez. Aynı şekilde hacc günlerinde tutulması şart koşulan üç günlük oruç, o günlerde tutulmazsa bu oruç, hediy kesmeye dönüşmez."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Zıhar kefareti orucunun cinsel ilişkiden önce tutulması şart koşulduğuna ve cinsel ilişkide bulunma yasağı önce de sonra da mevcut olduğuna göre, köle azad etmenin bedeli kılınan arda arda iki aylık oruç tutma emrinin ilintili olduğu zıhar olayı mevcut olduğu için, cinsel ilişkide bulunmak caiz olur. Temettü hedyinin bedeli kılınan üç günlük oruç tutulmadığı ve hacc günleri de geride kaldığı için artık bu oruç tutulamaz. Şunu da söylemeliyiz ki zıhar kefaretini emreden ayetin zahirî, oruçtan önce cinsel ilişkide bulunulması durumunda, zıharın mevcut olmasından dolayı artık orucun sakıt olmasını gerektirmektedir. Eğer zıhar kefaretini anlatan ayetin dışında bu orucun -cinsel

---

239 Zıhâr, erkeğin eşine, onu kendisine haram kılmak maksadıyla "sen bana anamın sırtı gibisin" demesidir.

ilişkide bulunulmuş olsa bile yine de -tutulması gerektiğine dair delilimiz olmasaydı, bu orucun tutulmasını caiz görmezdik.

Bazı kimseler, cinsel ilişkide bulunduktan sonra zıhar için kefarete gerek kalmayacağını söylemişlerdir. Zannedersem bu, Tavus b. Keysan'ın görüşüdür. Ancak Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem*, zıharda bulunan kişinin cinsel ilişkide bulunsa bile kefaret vermeden tekrar ilişkiye girmesini yasakladığı sabittir.

Doğrusunu Allah bilir.

Temettü Orucuna Başlandıktan Sonra Hediy/Kurbanlık Temin Edilmesi

Mezhebimizin (Hanefî) müçtehidleri dediler ki:"Daha önce hediy/kurbanlık temin edemediği için oruca başladıktan veya üç günlük orucu tamamladıktan sonra ama hacc ihramından çıkmadan öncehediy/kurbanlık temin eden kimsenin hediy kesmesi gerekir. İhramdan çıkması için bunun dışında başka bir şey kendisi için yeterli olmaz." Bu, İbrahim en-Nehâi'nin de görüşüdür.

Mâlik ve Şafiî dediler ki: Oruca başladıktan sonra hediy temin eden kimsenin, ihramdan çıkması için oruç tutması yeterli olur. Hediy kesmesi gerekmez." Hasan ve Şabi'den de böyle bir görüş rivayet edilmiştir.

Atâ dedi ki: "Bir gün oruç tuttuktan sonra hediy temin edecek imkâna kavuşursa hediy kesmesi gerekir. Üç gün oruç tuttuktan sonra hediy temin edecek imkâna kavuşursa hediy kesmesi gerekmez. Kalan yedi günlük orucu da tutması gerekir."

Birinci görüşün sahihliğinin delili, şu ayet-i kerimedir:

(فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ)

"Hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse haccda üçü gün oruç tutar."[240]

Bu kişi ihramdan çıkıncaya veya kurban kesim günleri geçinceye kadar, hediy kesme farizasıyla yükümlüdür. Kurban kesme günleri ki, ihramdan çıkıp tıraş olmanın sünnet olduğu günlerdir. İmkân elde ettiğinde hedyi kesmesi gerekir ve orucu da artık geçersiz hâle gelir. Bilindiği gibi ihramdan çıkabilmek için hediy kesmek şarttır.

(وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ)

"Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin" ayetinden dolayı, tıraş olmadan ihramdan çıkmak caiz değildir. Hediy temin ettiğinde henüz ihramdan çıkmamışsa, hedyi kesmesi gerekir. Zira Yüce Allah, hediy kesmenin vacipliği hususunda oruca başlamış olmakla orucu tamamlamış olma arasında ayrım yapmamıştır. İhramdan çıkmak için hediy kesmenin şart olduğuna şu ayet delalet etmektedir:

(فَكُلُوا مِنْهَا وَاَطْعِمُوا الْبَٓائِسَ الْفَقٖيرَ ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ)

"Onlardan siz de yiyin, yoksula fakire de yedirin. Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler."[241]

Hediy kestikten sonra kirlerini gidermelerini Cenab-ı Allah emretmiştir. Bu emrin gereği yapıldıktan sonra tehallülün/ihramdan çıkışın gerçekleşmesi gerekir. Bir kişi üç günlük orucu tamamladıktan sonra hediy temin ederse, orucu bozulmaz ve hediy kesmesi de gerekmez. Çünkü hediy kesmenin şart kılınmasının amacı gerçekleşmiştir. Ancak hediy temin edilemediği için onun bedeli olan oruca yönelinmiştir. Bu teyemmümle namaz kıldıktan sonra suyu bulan, giysisi olmaksızın namaz kıldıktan sonra giysi bulan, zıhar kefareti olarak oruç tuttuktan sonra köle bulan kimsenin durumuna benzer. Bunlar üzerlerindeki farizayı yerine getirmiş oldukları için, o vakte kadar yaptıklarının hükmü

240 Bakara, 2/196
241 Hac, 22/28-29

bozulmaz (geçerli olur). Bu şeyler tamamlanmadan asıl şey bulunursa onun hükmü geçerli olur ve yapılmakta olan geçersiz hâle gelir. Ama yapılmakta olan sona erip tamamlandıktan sonra asıl olan şey bulunsa bile farizanın aslı yerine gelmiş olur. Evet, yapılmakta olan bedel tamamlanmadan asıl bulunursa yapılmakta olanın hükmü bozulur ve asıl olana dönülür. Mesela namaza duran kimsenin namazının sonu beklenir ve son kısmına bakılır. Çünkü sonunu bozan şey baş kısmını da bozar. Aynı şekilde teyemmümlü kimse de namaza durduğunda namazının sonu beklenir ve son kısmı gözönünde bulundurulur. Aynı şekilde zıhar kefaretinin orucuna da başlandığında sonuna kadar beklenir ve son kısmı göz önünde bulundurulur. Mesela bir günü bozulacak olsa iki aylık orucun tamamı bozulmuş olur ve farzın aslına dönülür. Teyemmüm aldıktan sonra namaza durmadan suyu gören kimse gibi olur. Bu kişinin teyemmümü bozulur. Çünkü suyu görmeden o namazını sonuna kadar tamamlaması gerekir.

Görüşümüze muhalif olan bazı kimseler şöyle bir iddiada bulunmaktadırlar: "Bir kişi, zıhar kefareti orucuna başladığında artık köle azad etme yükümlülüğü üzerinden kalkar. Çünkü orucunu tutmaya başladığı kısım sahihtir. Aynı şekilde teyemmüm ederek namaza duran kimsenin de o namaz için suyla abdest alma yükümlülüğü üzerinden kalkar. Yine bir kimse, temettü hedyi bulamadığı için üç günlük oruca başladığında artık imkân bulsa bile hediy kesme yükümlülüğü üzerinden kalkar. Çünkü tutmaya başladığı orucun o ana kadar olan kısmı sahihtir. Sahih olduğuna hükmedilince de asıl olan farz (yani hediy kesme yükümlülüğü) üzerinden kalkar."

Muhalifimiz dedi ki: "Teyemmüm eden kimse namaza durmazdan önce suyu görürse bu hükme dâhil olmaz. Teyemmümü bozulur. Çünkü teyemmüm, amaç olan bir farz değildir. Aksine o, namaz için bir araç olarak farz kılınmıştır. Dolayısıyla bunda işin sonuna bakılır. Namaza başlamadan su bulunursa teyemmüm bozulur. Namaza başladıktan sonra teyemmümün hükmü, başlandıktan sonra orucun hükmü gibidir."

Muhalifimizin bu söyledikleri son derece karışık ve apaçık fasid bir görüştür. Çünkü temettü orucunu, zıhar kefareti orucunu tutmaya başladıktan ve teyemmümle namaza duruldaktan sonra yükümlünün üzerindeki

farz hemen kalkmaz. Aksine ibadetin sonu gözönünde bulundurulur. Bunun delili de şudur:

Namazın sonu bozulunca baş tarafı da bozulmuş olur. Aynı şekilde zıhar kefareti orucunun sonraki günlerinde oruç bozulacak olursa, başta tutmuş olduğu günlerin de orucu bozulur. Temettü orucuna başladıktan sonra hemen ilk günde oruç bozulursa ve hediy bulursa, artık oruç tutmasının geçerli olmayacağı hususunda görüş birliği vardır. Hedyin bedeli olarak başladığı orucun o ana kadar tuttuğu kısmın sahih olması dolayısıyla aslî farz olan hediy kesme yükümlülüğünün o şahsın üzerinden kalktığını söylemek hatâdır. Çünkü orucun (ve namazın) baş tarafının sahih olması, aslî farzın kalkması için yeterli olmayıp sonuna kadar sahih olması gereklidir. Başlanan oruç, hediy temin etme imkânı elde edilmeden ve namaz da su bulunmadan tamamlanırsa geçerli olur ve aslî farz olan hediy kesme yükümlülüğü ile namaz için suyla abdest alma yükümlülüğü ortadan kalkar. Ama başlanan ibadet tamamlanmadan aslî farz olan hediy veya su bulunursa batıl olur; hedyin kesilmesi ve su ile de abdest alınması gerekir.

Teyemmüm eden kimsenin namaza duruncaya kadar suyu bulamaması şart olduğu gibi, namazı tamamlayıncaya kadar da suyu bulamamış olması şarttır. Çünkü kılmaya başladığı namazın sahihliğine hükmedebilmek için namazın sonuna kadar beklemek gerekmektedir. Bu sebeple de namazın sahihliği, namaz öncesinde de namaz boyunca da suyun bulunamaması hükmüne bağlıdır. Temettü ve zıhar oruçlarında da sahihlik hükmü buna göre verilir. (Temettü orucuna başlanmadan hedyin temin edilememesi şart olduğu gibi, üç günlük oruç boyunca da temin edilememesi şarttır. Zıhar orucunda da oruca başlanmadan köle azad etme gücüne sahip olamamak şart olduğu gibi bu orucun sonuna kadar bu güce sahip olamamak şarttır).

Fakihlerin tamamı dediler ki: "Küçük yaştaki evli kızı, kocası boşadığında bu kız, iddetini ay hesabına göre bekler. Boşanmazdan önce âdet görmemesi ile boşandıktan sonra âdet görmemesi önemli olmayıp, ay hesabına göre iddet beklemekteyken âdet görmeye başlarsa, iddeti âdet hesabına intikal eder."

Fakihler dediler ki: "Mest üzerine meshederek abdest almış olan bir kimsenin meshinin süresi sona ererse namaza durmadan abdesti bozul-

duğu gibi, namazdayken de meshinin süresi sona ererse meshi bozulur. Namazdan önce süresi dolduğunda namaza duramayacağı gibi, namazdayken süresi dolduğunda da namaza devam edemez. Ayaklarını yıkaması gerekir."

İstihazeli kadın hakkında Şafiî de aynı şeyleri söylemiştir. Şöyle ki: Kadın, namaza durmadan istihaze hâli sona ererse veya namazdayken sona ererse, abdestini yenilemeden namaza duramaz veya namazda ise namaza devam edemez.

Mâlik'in ashabından bazıları dediler ki: "Bir kadını kocası ric'î talakla boşadıktan sonra kocası ölürse kadının vefat iddeti beklemesi gerekir. Çünkü bu kadın, kocasının vefatı anında onun nikâhındaki kadınlardan biri hükmündedir. Bir adamın mülkiyetinde bir cariyesi olur da onu boşarsa, bunun cariye iddeti beklemesi gerekir. İddet beklemekteyken efendisi onu azad ederse kocası onu geri alma hakkına sahip olmakla birlikte iddeti, hür kadının iddetine dönüşmez. Çünkü önceki meselede kocanın ölümü sebebiyle değişik bir iddet beklemeyi gerektiren yeni bir durum meydana gelmiş değildir. Buna göre boşanan ve ay hesabına göre iddet beklemesi gereken küçük kızın, âdet görmeye başlayınca iddetinin âdet hesabına dönüşmemesi gerekir. Nitekim boşanan cariyenin de, azad edildiğinde iddeti hür kadının iddetine dönüşmez."

(وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ)

"Yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) ..."

Bu oruç hakkında Atâ'nın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu orucu tutması gereken kimse dilerse bunu Mekke'de, dilerse memleketine ailesinin yanına döndüğünde tutar."

Hasan'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Dilerse dönüş yolunda, dilerse ailesinin yanına döndüğünde tutar." Mücahid ile Said b. Cübeyr de böyle demişlerdir.

İbn Ömer *radıyallahu anh* ile Şabi dediler ki: "Yedi günlük orucu, memleketine ailesinin yanına döndüğünde tutar."

(اذا رَجَعْتُمْ)

"Döndüğünüzde" kelimesi, memlekete ailenin yanına dönme anlamına geldiği gibi, Mina dönüşü anlamına da gelebilir. Bu dönüş, ikisinden ilki olan Minâ dönüşü üzerinde kalmaktadır. Bunun delili de şudur: Yüce Allah, teşrik günlerinde oruç tutmayı yasaklamış, döndükten sonra yedi günlük orucu tutmayı mübah kılmıştır. Ama evlâ olan, oruç tutmayı yasakladıktan sonra mübah kıldığı vakti, yani teşrik günlerinin sona erme vaktini kastetmiş olmasıdır.

(تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ)

"İşte bu, tam on gündür."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu ayet hakkında birkaç mülahazada bulunulmuştur:

- On günlük orucun tamamı, kesildiği takdirde elde edilecek sevap bakımından tam olarak hedyin yerine geçmektedir. Çünkü yedi günlük oruçtan önce tutulan baştaki üç günlük oruç, kurban bayramında ihramdan çıkabilme hususunda hedyin yerine geçmektedir. Bu durumda birileri, hediy kesme durumunda elde edilecek sevabı kazanma hususunda üç günlük orucun tam olarak hediy yerine geçebileceğini zannedebilirler. Bu sebepten dolayı Yüce Allah, on günlük orucun tamamının sevap kazanma bakımından hediy yerine geçeceğini bize bildirmiştir. Başta tutulan üç günlük oruç, sadece ihramdan çıkmayı sağlamaktadır. Bu da kalan yedi günlük orucu memlekete döner dönmez aceleyle tutmaya teşvik etmektedir ki bu sayede hediy kesme sevabı kadar sevap elde dilebilsin.

(تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ)

- **"İşte bu tam on gündür"** ifadesi kullanılmakla, isteyen haccda üç gün oruç tutar, isteyen de onun yerine memleketine ailesinin yanına döndüğünde yedi gün oruç tutar şeklinde bir ihtimali ve yanlış

anlamayı ortadan kaldırmıştır. Çünkü (فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ) **"Kurban bulamayan kimse üçü haccda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar"** ayetinde geçen (فِي الْحَجِّ) kelimesi ile (سَبْعَةٍ) kelimesi arasındaki (و) harfinin bazı yerlerde "ve" anlamında değil de "veya" anlamında kullanıldığı bilinmektedir.[242] İşte (تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ) **"İşte bu tam on gündür"** ifadesi kullanılmakla bu ihtimal ortadan kalkmış olmaktadır.

- Bazıları da (تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ) ifadesinin, muhatabın kalbinde orucun tam on gün olarak tutulması hükmünün kesin olduğunu pekiştirmek ve üç ile yedi günlük oruçların aralarına fasıla konulması gerektiğini bildirmek için kullanıldığını söylemişlerdir.

Mesela şair (Ferezdak) bir şiirinde şöyle demiştir:

(ثَلاَثٌ وَاثْنَتَيْنِ فَهُنَّ خَمْسٌ وَسَادِسَةٌ تَمِيلُ إِلَى شَمَامٍ)

Üç kız, iki kız, bunların hepsi beş eder.

Altıncı biri var ki yükseklere meyleder.

Şafiî, bu ayetteki ifadeleri beyanın kısımlarından saymıştır. Fakat ilim ehlinden hiç kimse bunu beyanın kısımlarından saymamıştır. Çünkü "üç" ve "yedi" nin açıklanmasına ihtiyaç yoktur. Bunları anlamakta herhangi bir kimsenin problemi de yoktur. Bunları beyanın kısımlarından sayanlar, ne dediklerini bilememektedirler.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

---

242 Eğer "veya" anlamında kullanılmış olsaydı, dileyen haccda üç gün oruç tutar, memlekete döndükten sonra yedi gün oruç tutmazdı. Dileyen de hacc da üç gün oruç tutmaz, memlekete döndükten sonra yedi gün oruç tutardı.

(اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّٰهُ وَتَزَوَّدُوا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى وَاتَّقُونِ يَٓا اُو۬لِي الْاَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾)

197-"Hacc (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir. (Ahiret için) azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) dır. Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Selef fukahası, hacc ayları konusunda farklı görüş ortaya koymuşlardır.

İbn Abbas *radıyallahu anh*, İbn Ömer *radıyallahu anh*, Hasan, Atâ ve Mücahid'in, şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Hacc ayları Şevval ve Zilkade aylarının tamamı ile Zilhicce'nin ilk on günüdür."

Abdullah b. Mesud'un *radıyallahu anh*, "Hacc ayları Şevval, Zilkade ve Zilhicce aylarının tamamıdır" dediği rivayet edilmiştir. Başka bir rivayete göre İbn Abbas *radıyallahu anh*, İbn Ömer *radıyallahu anh* de böyle demişlerdir. Atâ ve Mücahid'in de böyle dedikleri rivayet edilmiştir.

Bazıları dediler ki: Bu ifadeler, gerçek manada bir ihtilaf sayılmaz. Zira Zilhicce ayının da hacc aylarından olduğunu söyleyen kimse bu ifadesiyle, bu ayın bir kısmını kastetmiş olabilir. Çünkü hacc ibadeti, bu ayın tamamında değil de bir kısmında yapılmaktadır. Minâ günlerinden sonra geride yapılmadık bir hacc menasiki kalmadığı hususunda fakihler arasında ihtilaf yoktur.

Bazı fakihler dediler ki: Zilhicce ayının tamamının hacc aylarına dâhil olduğunu söyleyen kimse muhtemelen şöyle bir te'vilde bulunarak böyle demiştir: "Bu üç ay, hacc ayları olduklarına göre, umrenin diğer aylarda yapılması gerekir." Nitekim Hz. Ömer *radıyallahu anh* ile bazı sahabilerden rivayet olunduğuna göre onlar, umrenin hacc ayları dışındaki aylarda yapılmasını müstehap görmüşlerdir. Nitekim bunu daha önce de söylemiştik.

Hasan b. Ebu Mâlik, Ebu Yusuf'un şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Şevval, Zilkade ve Zilhicce ayından da ilk on gece, hacc mevsimidir. Zira kurban bayramının birinci günü fecre kadar Arafat vakfesine yetişemeyen kimsenin haccı fevt olur."

(اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ)

"Hacc (ayları), bilinen aylardır"

Bilinen aylar ifadesiyle iki ayın tamamı ile üçüncü ayın bir kısmının kastedilmiş olabileceği hususunda dil bilimciler arasında ihtilaf yoktur. Nitekim Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de şöyle buyurmuştur:

"Minâ günleri üçtür. İki gün ve üçüncü günün bir kısmı."

Mesela "Ben falan sene haccettim" denildiğinde, o senenin tamamında değil de bir kısmında haccedildiği kastedilmiş olur. "Falan sene falan adamla karşılaştım" denildiğinde de o senenin bir kısmında o adamla karşılaştığı kastedilmiş olur. "Cuma günü" denildiğinde de o günün tamamı değil, bir kısmı kastedilmiş olur. Yapılan hitaptan anlaşılan da budur. Yapıldığı söylenen işin o vaktin tamamını kapsaması imkânsız olduğunda, söylenen vaktin tamamı değil de bir kısmı kastedilmiş olur.

Ebû Bekir el-Cessâs dediki: Haccaylarının Şevval, Zilkade ve Zilhicce aylarının tamamı olduğunu söyleyenlerin ifadelerinin doğru ve yaygın olan başka bir yönü de vardır. Bu söylem, **"bilinen aylar"**ın manasıyla ilgili birbirinden farklı iki görüşü ortaya koymaktadır:

1-Cahiliye dönemi insanları, ayları "nesi" uygulamasıyla erteleyerek yerlerini değiştirirlerdi. Mesela Safer ayını Muharrem yapar, Muharrem'i de başka bir ayın yerine koyarlardı. Bunu, haram aylarda savaşmak istediklerinde ve başka sebeplerle kendi keyiflerince yaparlardı. Cenab-ı Allah "nesi" uygulamasını geçersiz saydı ve hacc aylarını, gökleri yarattığı günde ne zaman başlatmış ise, yine eski zamanına yerleştirdi.

Nitekim Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, veda haccında şöyle buyurmuştur:

(الزَّمَانُ قَدْ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللهُ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضَ السَّنَةُ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ثَلاثَةٌ مُتَوَالِيَاتٌ ذُو الْقَعْدَةِ وَذُو الْحِجَّةِ وَالْمُحَرَّمُ وَرَجَبُ مُضَرَ الَّذِي بَيْنَ جُمَادَى وَشَعْبَانَ)

"Zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki gibi dönmektedir. Sene, on iki aydır. Bunların dördü haram aylardır. Bu dördün üçü ard ardadır: Zilkade, Zilhicce ve Muharrem. Bir de Mudarlıların Receb ayı ki, Cemaziyelahir ile Şaban ayı arasındadır."[243]

Yüce Allah (اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ) **"Hacc (ayları), bilinen aylardır"** buyurmuştur. Yani haccetmenin vakti, bu ayların içinde sabit olmuştur; cahiliye dönemi insanların yerlerini değiştirdikleri aylarda değildir. Onlar, haccın zamanını bazen öne alıyor, bazen de gerilere atıyorlardı. Onların zamanında haccın vakti, hacc aylarının yerlerinin değiştirilip değiştirilmemesine göre değişiyordu. Güvende oldukları bu üç ayda diledikleri yerlere gidip geliyorlardı. Yüce Allah, bu ayları zikretti ve hacc vaktinin bunların içerisinde sabit olduğunu bize haber verdi. Artık bunların başka aylarla değiştirilmesini de yasakladı.

2-Yüce Allah, umre yaparak hacca kadar yararlanmayı (temettü yapmayı) önce zikrettiği, hacc aylarında umre yapılmasına ruhsat verdiği ve Arapların "Hacc aylarında umre yapılamaz" şeklindeki inanışlarını geçersiz saydığı için **"Hacc (ayları), bilinen aylardır"** buyurdu. Bu ayetle de, umre yaparak hacca kadar temettü yapmanın bu aylarda sahih olduğunu, başka aylarda umre yapılır da sene içinde hacc da yapılırsa temettünün gerçekleşmeyeceğini ifade etmiş oldu.

Doğrusunu Allah bilir.

243 Buhari, Bed'ul-Halk, 2. [Müellif, Muharrem ayı yerine sehven Şevval demiştir. Doğrusu, bizim naklettiğimiz şekildedir. Mütercim]

Hacc Aylarından Önce hacc İhramına Girmek

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Hacc aylarından önce hacc ihramına girmenin hükmü hakkında selef fukahası farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Miksem ed-Dabbi, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Haccın sünnetlerinden biri de hacc aylarından önce hacc ihramına girmemektir."

Ebu Zübeyr, Cabir'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kişi, hacc aylarından önce hacc ihramına giremez." Tavus, Atâ, Mücahid, Amr b. Meymun ve İkrime'nin de böyle dedikleri rivayet edilmiştir.

Atâ dedi ki: "Hacc aylarından önce hacc ihramına giren kimse, bunu umreye dönüştürsün."

Hz. Ali *radıyallahu anh*, (وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ) **"Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın"** ayetini açıklarken, "Haccın ve umrenin tamamlanması, bunlar için kendi ailenizin evlerinin bulunduğu yerde ihrama girmenizdir" demiş ve ailesinin evlerinin bulunduğu yerle Mekke arasındaki mesafenin uzak veya yakın olması gibi bir detaydan bahsetmemiştir. Bu da Hz. Ali'nin *radıyallahu anh*, hacc aylarından önce hacc ihramına girilebileceği görüşünde olduğuna delalet etmektedir.

Miksem'in İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* rivayet ettiği "Haccın sünnetlerinden biri de hacc aylarından önce hacc ihramına girmemektir" sözünün zahirî, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* bununla kesinlik ifade eden bir vacibi kastetmediğine delalet etmektedir.

İbrahim en-Nehâi ile Ebu Nuaym'in, hacc aylarından önce hacc ihramına girmeyi caiz gördükleri rivayet edilmiştir. Mezhebimizin (Hanefî) müctehitlerinin tamamı, Mâlik, Sevri ve Leys b. Sa'd bu görüştedirler.

Hasan b. Salih b. Hayy dedi ki: "Bir kimse hacc aylarından önce hacc ihramına girerse, bunu umreye dönüştürür. Ancak umreye dönüştürmeden hacc ayları girerse, haccına devam eder ve haccı da geçerli olur.

Evzai, "Umreye dönüştürür" dedi.

Şafiî, "Bu, bir umre olur" dedi.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Önceki sayfalarda da anlattığımız gibi hacc aylarından önce hacc ihramına girmek caizdir. Buna şu ayet delalet etmektedir:

(يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ)

"Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve hacc için vakit ölçüleridir."[244]

Bu ayet, senenin her ayında hacc ihramına girilebileceğine delalet etmektedir. Haccayları dışındaki ayların hacc fiilleri için vakit ölçüsü olmadığı bilindiğine göre, ayetin lafzının hükmü hacc ihramına girmek için kullanılacaktır. Bu da diğer aylarda da hacc ihramına girmenin caiz olmasını gerektirmektedir. Haccihramına bazı aylarda girilebilir deyip, bazılarında girilemez diyerek bir sınırlandırmaya gitmek caiz değildir. İnsanlar ve hacc için vakit ölçüsü derken Cenab-ı Allah'ın bütün ayları kastettiği ve bunda ayları birbirinden ayırmadığı hususunda herkes görüş birliği etmiştir. Bütün ayları herkes için vakit ölçüsü kılarken bu hükmün hacc için de geçerli olması ve bütün aylarda hacc ihramına girilebilmesi gerekmektedir. Çünkü bu iki hüküm, aynı lafzın içinde yer almaktadır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Hilaller /aylar hacc için vakit ölçüsü kılındıklarına, hakikatte"hacc"kelimesi de hacc fiilleri manasına geldiğine, ihrama girmek hacc sayılmadığına göre, ayları hakikî manasında anlamak gerekir. Bu durumda Şevval, Zilkade ve Zilhicce ayları hacc için zaman ölçüsü olurlar. Çünkü hacc fiilleri, bu aylarda yapıldıkları takdirde sahih olurlar. Mesela hacc aylarından önce hacc için tavaf ve sa'y yapılırsa bunlar, fakihlerin hiçbirine göre sahih olmazlar. Buna göre ayette geçen"hacc"kelimesi, kendi hakikî manasında kullanılmış olmaktadır."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu söylediğiniz isabetli değildir. Çünkü bunda"hacc"kelimesinin hükmü, baştan itibaren düşürülmüş olmaktadır. Zira : (يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ) **"Sana, hilâlleri**

244 Bakara, 2/189

soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve hacc için vakit ölçüleridir" ayeti, hilallerin/ayların hacc için vakit ölçüsü olmalarını gerektirmektedir.

[Haccın Farzları]

Haccın farzları üç tanedir:

1-İhram,

2-Arafat vakfesi,

3-Ziyaret tavafı.

Bilindiği gibi hilaller, vakfe ve ziyaret tavafı için zaman ölçüsü değildirler. Çünkü bunlar, hilal vaktinde yapılmamaktadırlar. Bu durumda hilaller, haccın diğer farzları için değil, sadece ihram için vakit ölçüsü olarak kalmaktadırlar. Meseleyi sizin dediğiniz şekilde anlayacak olursak, bu farzlardan hiçbiri hilallerle bağlantılı olmaz. Hilaller de bu farzlar için vakit ölçüsü olmazlar. Bu da hilallerin ayette zikredilmelerini anlamsız ve faidesiz hâle getirir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Arafat vakfesinin vakti, hilalle bağlantılı olduğuna göre, 'hilal bu vakfe için bir vakit ölçüsüdür' demek doğru olur."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Hakikat, sizin zannettiğiniz gibi değildir. Çünkü önce de belirttiğimiz gibi hilalin belli bir vakti vardır. O vakit geçtikten sonra gökteki aya "hilal" denmez. Mesela Arafat vakfesinin gecesinde gökteki aya hilal denmez. Yüce Allah, hilalin kendisini hacc için vakit ölçüsü kılmıştır. Sense hilalden başkasını hacc için vakit ölçüsü kılmaktasın. Böyle olunca da ayetin lafzı ve delaleti iptal edilmiş olmaktadır. Mesela bir borcun ödenme vakti "Falan ayın hilali" diye belirlense alacaklı kişi, daha sonraki günlerde değil de o ayın hilali görüldüğünde alacağının ödenmesini talep etme hakkına sahip olur. Kira akitleri de hilallere göre yapıldığında, hilalin görülme zamanı esas alınır. Bu da ayetin lafzından açıkça anlaşılmaktadır. İdrâki normal bir kimse bu hususta sıkıntı çekmez.

"Hac, ihrama girme sebebiyle yapılması gereken fiillerin adıdır. İhrama hacc denmez" ifadesine gelince; ihram, bu fiillerin sebebi olduğuna ve ihram olmadan da bunların yapılması sahih olmadığına göre, ihramın 'hac' olarak adlandırılması sahih olur. Çünkü kitabın başında anlattığımız gibi bir şey, sebebi veya mücaviri olduğu şeyin adıyla adlandırılabilir. Buna göre ihrama 'hac' demek mümkün olmaktadır. Diğer taraftan 'ihram' kelimesini bahsedilen ayette takdir edilmiş saymak da mümkündür. Buna göre ayetin manası şöyle olur: *"De ki: Hilaller, insanlar ve hacc ihramı için vakit ölçülerdir."*

Tıpkı şu ayetlerde olduğu gibi:

(وَسْئَلِ الْقَرْيَةَ)

"Şehre sor"[245]

Yani, şehir halkına sor.

(وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقٰى)

"Ama iyi davranış, takva sahibi (Allah'a karşı gelmekten sakınan) kimsedir."[246]

Yani iyi davranış, takva sahibi (Allah'a karşı gelmekten sakınan) kimsenin davranışıdır. Evet, bu ayetlerde birer kelime takdir edildiği gibi hilallerle ilgili bahsedilenayette de 'ihram' kelimesini takdir etmek gerekir ki, hilallerin hacc için de vakit ölçüsü oldukları manası düzgün bir şekilde yerine otursun.

Her ne kadar kendisine"hacc"adı verilebilen başka bazı fiillerle ilintili de olsa hacc kelimesi sözlükte kastetme ve yönelme manasına geldiğine göre, ihrama da hacc adı verilmesine engel bir durum yoktur. Çünkü hüküm ifade eden ilk hedef ve maksat, ihrama girmektir. Bundan dola-

245 Yusuf, 12/82
246 Bakara, 2/189

yı ihrama“hacc”denilmesi caizdir. Şu hâlde (يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ) **“Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve hacc için vakit ölçüleridir”** ayetinin zahirî manası, ihramla birlikte diğer hacc fiillerini ve menasikini de ihtiva etmektedir. Haccfiilleri, sınırlı vakitler içinde yapılmaları gerektiğinden biz onları, bahsedilen ayetin kapsamından çıkardık. Geride ihram kaldı ki, ayetin hükmü onunla ilintili olmakta devam etmektedir. “Hacc” kelimesinin sözlükte kastetmek ve yönelmek manasına geldiğine şairin şu şiiri de delalet etmektedir:

(يَحُجُّ مَأْمُومَةً فِي قَعْرِهَا لَجَفٌ)

“Dibinde çukur bulunan bir hedefe yöneliyor.”

Yani derinliğinin miktarını anlamak için o çukura doğru yöneliyor.

Doğrudan hedefte ve maksatta olmasalar da onlar yapılmadan haccın tamamlanmış olmayacağı diğer bazı menasik ve fiillere de hacc adı verilmesine engel bir durum yoktur. Mesela “savm (oruç)” kelimesi sözlükte kişinin bazı şeylerden uzak durup kendini tutması/imsâk anlamına gelmektedir.

Şer’î ıstılahta ise bunun yanı sıra başka bazı manalar da orucun tanımına eklenmiştir. Ama bununla birlikte orucun sahih olması için imsâkın gözardı edilmemesi gerekmemektedir. Keza “itikâf” da sözlükte bir yerde durup beklemek anlamına gelmektedir.

Şer’î ıstılahta ise bir yerde durup beklemenin yanı sıra başka bazı manalar da itikâfın tanımına eklenmiştir. Bununla birlikte her ne kadar başka bazı manalar eklenmiş de olsa bir yerde durup bekleme kaydı, itikâfın tanımında asıl yerini korumaya devam etmektedir. Durup bekleme olmadan yapılan itikâfa dinen geçerli bir itikâf denemez. Aynı şekilde“hacc”kelimesi de sözlükte bir yere veya bir şeye kastedip yönelmek manasına geldiğine, daha sonra bu kast ve yönelmenin hükmü ihram ile ilintili kılındığına, ihram öncesi ise hükümsüz sayıldığına göre ihramın hacc olarak adlandırılması caiz olur. Nitekim tavaf, Arafat vakfesi ve diğer menasik de hacc olarak adlandırılmaktadır. Şu hâlde ayetteki “hilaller” kelimesinin ifade

ettiği genel hüküm gözönüne alındığında bütün hilallerin/ayların ihram için vakit ölçüsü olmaları gerekmektedir. Aslında belli bir vakitle sınırlandırılmış olmasalardı, haccın diğer fiilleri de başka zamanlarda ve aylarda yapılabilirdi. Ama bu fiillerin belli bir zamanda yerine getirilmeleri gerektiği, delille sabittir.

Hacc ihramına herhangi bir ayda girilebileceğinin başka bir delili de şudur: (اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ) **"Hacc (ayları), bilinen aylardır."**

Hacc ayları hakkında selef fukahasının görüşlerini önceki sayfalarda nakletmiştik. Bazıları bunların Şevval, Zilkade ve Zilhicce'nin ilk on günü olduğunu, diğer bazılarıysa Şevval, Zilkade ve Zilhicce aylarının tamamı olduğunu söylemişlerdir. Buna göre kurban bayramının ilk günü olan Zilhicce'nin onuncu gününün hacc aylarına dâhil olduğu hususunda bütün fakihlerin görüş birliği ettikleri görülmektedir. **"Hacc (ayları), bilinen aylardır"** ayetindeki genel ifade uyarınca, bayramın ilk gününde hacc ihramına girmenin caiz olması gerekmektedir. Bayramın ilk gününde hacc ihramına girmek caiz olunca, senenin diğer günlerinde de girmek caiz olur. Çünkü hacc ihramına girmenin caizliği konusunda hiç kimse, bayramın ilk günü ile senenin diğer günlerini birbirinden ayırmış değildir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir:"Hacc aylarından bahsederken "Zilhiccenin ilk on'u" diyen kimse, bu sözüyle geceleri kastetmiştir. Dolayısıyla bayramın ilk gününü hacc aylarından saymamıştır. Çünkü o gün fecrin doğmasıyla hacc zamanı artık geride kalmış olur."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: "Zilhiccenin ilk on'u" diyen kimse, bu sözüyle geceleri kastetmiş olsa bile geceden bahsedildiğinde onun hizasındaki gündüz de kastedilmiş olur. Mesela (اٰيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَ لَيَالٍ سَوِيًّا) **"İşaretin, sapasağlam olduğun hâlde insanlarla (üç gün) üç gece konuşamamandır"**[247] ayetinde geçen (لَيَالٍ) kelimesiyle gecelerin yanı sıra gündüzler de kastedilmiştir. Zekeriya *aleyhisselam* ile ilgili bu kıssadan bahseden başka bir ayette de Yüce Allah, Zekeriya *aleyhisselam* a şöyle

247 Meryem, 19/10

buyurmuştur: (اٰيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ اِلَّا رَمْزًا) **"Senin için alâmet, insanlarla üç gün konuşamaman, ancak işaretleşebilmendir."**[248]

Kocası vefat eden kadının beklemesi gereken iddet süresini bildiren ayette şöyle buyrulmaktadır:

(وَالَّذٖينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْرًا)

"İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler."[249]

Görüldüğü gibi ayette geçen (عَشْرًا) kelimesi yalın olarak kullanıldığı hâlde gün anlamına gelmektedir.

Ali b. Ebu Talib, Abdullah b. Şeddad ve Abdullah b. Ebi Evfa'nın, hacc-ı ekber gününün kurban bayramının ilk günü olduğunu söyledikleri rivayet edilmiştir. Bayramın ilk günü, haccı ekber günü olduğu hâlde bu günün hacc aylarına dâhil olmaması mümkün değildir. Bununla beraber (اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ) **"Hacc (ayları), bilinen aylardır"** ayetinin zahirî anlamı, her üç ayın hacc ayları kapsamına girmesini gerektirmektedir. Bir delil olmadan bu aylardan herhangi bir eksiltmeye gidilemez. Böylece kurban bayramının ilk gününün hacc aylarına dâhil olduğu ispatlanmış oldu. O günde hacc ihramına girmeyi Cenab-ı Allah (اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ) **"Hacc (ayları), bilinen aylardır"**ayetiyle mübah kılmıştır. Buna göre Kurban bayramının ilk gününde hacc ihramına girmek sahih olur. Bu günde sahih olduğuna göre senenin diğer günlerinde de sahih olur. Bu hususta görüş birliği vardır. Haccayları başlamadan hacc ihramına girmenin caiz olduğuna bu ayetin devamında başka bir açıdan da delalet vardır:

---

248 Âl-i İmrân, 3/41
249 Bakara, 2/234

(فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ)

"Kim o aylarda haccı farzederse"

Bu ayetteki "farzederse" kelimesi, ihrama girerek hacca başlamak anlamındadır. Çünkü haccın diğer fiilleri, ihrama girdikten yapılmaları gerekli hâle gelir. Ayette ihrama girerek hacca başlamak için belli bir vakit tayin edilmiş değildir. Haccfiilleri için belli vakit tayin edilmiştir. Çünkü ayette sözü edilen farz kılma, yani ihrama girmek haccın kendisi değildir. Durum böyle olunca da hacc fiilleri ve menasikinin yapılması için belli vakit tayin edilmiş olmaktadır. Hacca başlamak, vakitle sınırlandırılmayan ihrama girmekle olduğuna göre, menasikin yapılmasını gerektiren hacc aylarından önce de ihrama girmenin sahih olması gerekmektedir.

Bu söylediklerimizin doğruluğunu sana ispatlayacak bir delil de şudur: Bir kimsenin adakta bulunarak hacc aylarından önce ihrama girerek haccı başlatması sahihtir. Her ne kadar bu haccı, daha önceden kendine vacip kılmışsa da, hacc menasikini ancak belirlenen zamanda yapması gerekir. Bir kimse "Allah rızası için yarın oruç tutmayı adadım" diyerek adakta bulunursa, bu sözü söylediği vakitte -oruca başlamış değilse de - yarının orucunu tutmayı kendine vacip kılmış olur. Aynı şekilde hacc aylarından önce hacc ihramına giren kimse hakkında, "O, haccetmeyi hacc aylarında kendine vacip kıldı" demek caizdir. Bu kişi, her ne kadar hacc ayları dışında ihrama girip hacca başlamış olsa da, hakkında böyle demek caizdir.

(فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ)

"Kim o aylarda hacca başlarsa" ayetinin zahirî anlamı, hacc aylarından önce veya hacc aylarında ihrama girmekle hacc fiillerinin yapılmasını gerektirmektedir. Çünkü lafzın zahirî manası, ihrama her iki vakitte yani hacc aylarında da hacc aylarından önce de girilebileceğini göstermektedir.

Hacc ihramına hacc aylarından önce de girilebileceğine sünnetten bir delil, şu rivayettir:

İbn Abbas *radıyallahu anh,* Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(مَنْ اَرَادَ الْحَجَّ فَلْيَتَعَجَّلْ)

"Hacc yapmak isteyen kimse acele etsin."[250]

Yani ihrama girmekte ve hacc fiillerini yapmakta acele etsin. Bundan da anlaşılıyorki, hacc ayları başlamadan da hacc ihramına girilebilir. Meğerki girilemeyeceğine dair bir delil bulunsun.

Mikatlarla ilgili hadis de, hacc ayları dışında hacc ihramına girilebileceğine delalet etmektedir:

(هُنَّ لَهُنَّ وَمَنْ اَتَي عَلَيْهِنَّ مِنْ غَيْرِ اَهْلِهِنَّ مِمَّنْ اَرَدْ نَ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ)

"Bu yerler, buralarda yaşayanlar ile buraların yerlisi olmayıp da hacc veya umre yapmak için gelmiş olanların mîkatıdır."[251]

Bu ifadeler genel nitelikte olup senenin herhangi bir vaktinde buralardan geçenlerin hacc ihramına girmelerinin caiz olduğuna delalet etmektedir.

Hacc ayları dışında hacc ihramına girmenin caiz olduğuna aklî yönden delalet eden bir delil şudur: Bütün fakihler, hacc ihramının Kurban bayramının ilk gününde fecir doğduktan sonra şeytan taşlama vaktine kadar eksiksiz devam ettiği hususunda görüş birliği etmişlerdir. Eğer hacc aylarından önce hacc ihramına girmek caiz olmasaydı, ihrama girmenin sahih olmadığı bir vakitte, ihramlılık hâlinin eksiksiz bir şekilde devam etmemesi gerekirdi. Kurban bayramının ilk günü şeytan taşlayıncaya kadar ihramlılık hâlinin devam etmesi, o vakitte hacc ihramına girmenin caiz olduğuna delalet eder. Çünkü hacc menasiki vakitle sınırlıdır. Bu menasikin, kendisi için belirlenmiş olan vakitten öne alınması caiz değildir. Kurban bayramının ilk günü ihrama girmek için vakit olmasaydı, ihramlılık

250 İbn Mâce, Menâsik, 1
251 Buhârî, Hac, 7; 2/142.

hâlinin o günde devam etmesi de caiz olmazdı. Mesela Cuma namazı için bir vakit belirlenmiştir. Bu namazın o vakitten önce kılınması caiz olmaz. Cuma namazına başlandıktan sonra bu namazın, kılınması sahih olmayan bir vakte kadar devam ettirilmesi caiz olmaz. Diyelim ki cemaat, geç vakitte Cuma namazına durduktan sonra bu namaz henüz tamamlanmadan ikindi vakti girerse namaz bozulur. Vakit çıktıktan sonra da artık hükmü kalmaz. İkindi vaktinde Cuma namazı kılmak sahih olmadığı gibi, öğlenin geç bir zamanında başlandıktan sonra ikindi vaktine sarkması durumunda da sahih olmaz. Aynı şekilde hacc ihramı hacc aylarıyla sınırlandırılmış olsaydı, bu aylar sona erdikten sonra kurban bayramının ilk gününde şeytan taşlayıncaya kadar ihramlılık hâlinin devam etmesi sahih olmazdı. Görüşümüze muhalif olanlara göre, o günde hacc ihramına girmek sahih değildir. Oysaki o günde ihramlılık hâlinin devam etmesi sahih olduğuna göre, o günde hacc ihramına girmek de sahih olur.

Hacc fiillerini yapmanın sahih olmadığı ve daha sonraya bırakılması gereken bir vakitte hacc ihramına girmenin caiz olduğu hususunda fakihler görüş birliği etmeleri, hacc aylarında ihrama girmek sahih olduğu gibi, bu aylardan önce de ihrama girmenin sahih olduğuna delalet eder. Zira hacc ayları dışında hacc fiillerinin yapılması sahih olmayıp daha sonraya ertelenmesi gerekmektedir. Ancak bu aylarda ihrama girilebilir.

Hacc ihramı eğer vakitle sınırlandırılmış olsaydı, bu ihramın gereği olan hacc fiillerinin de ihramın hemen peşinden yapılması gerekirdi. Namazın ihramı (iftitah tekbiri) vakitle sınırlı olduğu için, onun gereği olan namazın diğer farzlarının da bu ihramın (iftitah tekbirinin) hemen peşinden yapılması gerekmektedir. Bunların, sonraya bırakılması caiz olmaz.

Bu konudaki delillerden biri de şudur: Temettü haccı yapanın, ailesi Mescid-i Haram civarında olmadığı hâlde tek bir seferde hacc ve umre fiillerini birlikte yapan şahıs olduğu hususunda fakihler görüş birliği etmişlerdir. Kişinin temettü yapmış sayılması için umre ihramına hacc aylarında girmiş olmasıyla bu aylardan önce girmiş olması arasında bir fark yoktur. Aynı şekilde hacc ihramına da hacc aylarında girmiş olmasıyla bu aylardan önce girmiş olması arasında bir fark yoktur. Temettü haccında-hacc ile umre arasındaki ortak nokta, bu ihramlardan her birinin gereği olan fiillerin/nusukların hacc ayları içerisinde yapılmış olmasıdır. Şu hâlde

anlattığımız şekilde hacc ve umre ihramlarının hükmünün aynı olması gerekmektedir. Nitekim bu ihramların gereği olan fiillerin de sahih olması için bu fiillerin hacc aylarında yapılmış olması gerekmektedir.

Hacc aylarından önce hacc ihramına girmenin caizliğini kabul etmeyenler, (اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ) **"Hacc (ayları), bilinen aylardır"** ayetinin zahirî anlamını delil olarak kullanmaktadırlar. Oysa biz bu ayetin, hacc aylarından önce hacc ihramına girmenin caizliğine delalet ettiğini önce açıklamıştık. Bununla birlikte bu ayetin hükmü, değinmeden geçemeyeceğimiz takdir edilmiş, gizli bir kelimeyle ilintilidir.

Bilindiği gibi ayette herhangi bir takdir yapılmazsa mana şöyle olur: **"Hac, bilinen aylardır"** Haccın, aylar olması söz konusu olamaz. Çünkü hac, kulun yaptığı bir fiildir. Aylar ise Allah'ın fiili (yarattığı şeyler)dir. Allah'ın fiilinin, kulun fiili olması caiz ve mümkün değildir. Şu halde bu ayette takdir edilmiş gizli bir kelime olduğu ispatlanmış oldu. O gizli kelimeye göre ayetin meâli şöyle olur: "Hacc fiilleri/menasiki bilinen aylarda yerine getirilir." Bu meâlde, hacc aylarından önce hacc ihramına girmenin caizliğini reddeden bir kelime yoktur. Bu meâl, hacc fiillerinin hacc aylarında yapılacağını ve ihrama da girileceğini ifade etmektedir. Ancak bu aylarda ihrama girmenin caiz olması, başka aylarda ihrama girmenin caiz olmadığını göstermez.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Bu emir, hacc ihramının veya fiillerinin hacc aylarında yapılması anlamına gelmektedir. Bunların hacc ayları dışında yapılması caiz değildir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu söylediğiniz, isabetli değildir. Bahsedilen ayetin lafzında emre delalet eden bir kelime yoktur. Ayette, hacc aylarında hacc ihramına girmenin ve hacc fiillerini yapmanın ancak caizliğine delalet vardır. Ayette vücup manasına gelecek bir lafız bulunmamaktadır. Durum bu olunca da ayette en fazla, hacc aylarında hacc ihramına girmenin ve hacc fiillerini yapmanın caizliği ifade edilmiş olmaktadır. Haccihramına başka aylarda girilemeyeceğine dair bir ifade yoktur.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Senenin herhangi bir gününde ihrama girmek caiz olduğuna göre hacc için bilinen ayları vakit olarak belirlemenin anlamı kalmaz. Bu görüş, o ayları hacc için tahsis etmenin faydasını da yok eder."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Hakikat, sizin anlattığınız gibi değildir. Aksine bunda birkaç fayda vardır. Mesela ayetin ifadesinden anlaşıldığına göre hacc fiillerinin bu aylarda yapılması gerekmektedir. Bilindiği gibi bir kimse hacc aylarından önce hacc için tavaf ve sa'y yaparsa, bu tavafı ile sa'yının geçerli olmadığını, bunları yeniden yapması gerektiğini söylüyoruz.

Hacc fiillerinin hacc aylarında yapılması gereğinin bir faydası da şudur: Temettü haccı yapabilmek için, umre ile haccın hacc aylarında yapılması gerekir. Mesela bir kimse umre tavafını hacc aylarından önce yapar ve aynı sene hacc da yaparsa, temettü yapmış sayılmaz.

Bu sebeple mezhebimizin (Hanefî) fakihleri dediler ki: "Bir kimse kıran haccına niyet ederek hacc aylarından önce Mekke'ye girip umre tavafını ve sa'yını yapar ve kıran'ını devam ettirirse hacc müt'ası yapmış sayılmayacağından kıran kurbanı kesmesi gerekmez."

Buna göre ayetin ifade ettiği hüküm şudur: Haccayları, temettü ve kıran hükmünün ilintili olduğu aylardır. Haccaylarında umre ile hacc birlikte yapılırsa temettü yapılmış olur. Bununla beraber (اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ) **"Hacc (ayları), bilinen aylardır"** ayeti, haccın başka aylarda değil; sadece bu aylarla sınırlandırılmasını gerektirecek olsa, bu sınırlamayı hacc ihramıyla değil, hacc fiilleriyle ilgili saymamız gerekir. Böyle yaptığımız takdirde (يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ) **"Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve hacc için vakit ölçüleridir"**[252] ayetini doğru anlamış oluruz. Haccayları dışında hacc ihramına girilebileceği de hükme bağlanmış olur. Ama **"Hacc (ayları), bilinen aylardır"** ayeti gereğince hacc ayları dışında hacc ihramına girilemeyeceğini söylersek, o zaman **"Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve hacc için vakit ölçüleridir"** ayetinin faydasını yok etmiş oluruz. **"Hacc**

252 Bakara, 2/189

(ayları), bilinen aylardır" ayeti gereğince hacc ihramına sadece hacc aylarında girilebileceğini söylediğimiz takdirde, hilallerin insanlar ve hacc için vakit ölçüleri olduğunu bildiren ayeti delil olarak kullanmamış oluruz. Oysa Cenab-ı Allah, hilalleri hacc için vakit ölçüsü kılmıştır. Biz hilalleri sadece hacc aylarıyla sınırlandırırsak, haccın hükmünü hilallerle bağlantılı olmaktan çıkarmış, başka vakitlerle, mesela vakfe için arefe gününe, tavaf ve şeytan taşlama için bayramın ilk gününe ve benzer diğer vakitlere bağlamış oluruz.

(اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ)

"Hacc (ayları), bilinen aylardır" ayeti ile hem ihramın hem de hacc fiillerinin kastedilmiş olduğunu söylemek doğru değildir. Haccfiilleri kastedildiğinde, ihram devre dışında kalır. Çünkü her ikisini ayette aynı lafızla kastetmek mümkün değildir. Çünkü bunlardan birinin yapılması esas amaçtır. O da hacc menasikidir. Diğeri (ihram) ise onun sebebidir. Ona da hacc denmesi, mecazîdir. Şu hâlde ayettekihacc kelimesiyle hem hacc fiillerinin hem de hacc ihramının kastedilmiş olması mümkün değildir. Mesela hacc ihramına giren, ancak vakfe yapmayan kimse için "Hacc yapmadı" demek caizdir. Ama vakfe yaptığı zaman kendisine "hacı" denir.

Yüce Allah (اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ) "Hacc **(ayları), bilinen aylardır"** buyurduğuna, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de (اَلْحَجُّ عَرَفَةٌ) ***"Hacc Arafat'tır"*** buyurduğuna göre, bunun ayette zikredilen haccın tanımı olması gerekir. (اَلْحَجُّ) kelimesinin başındaki lâm-ı tarif, zihnimizde bildiğimiz haccın tarifi için hacc kelimesinin başına konulmuştur. Buna göre "Hacc Arafat'tır" hadisiyle birlikte ayetin takdiri manası şöyle olur: "Arafat vakfesi demek olan hac, bilinen aylarda yapılır."

(اَشْهُرٌ) "aylar" kelimesinin ayette yer almasının faydası da önceki sayfalarda anlatılmıştı.

Bahsedilen ayette ihrama girmek için vakit belirlemesinin kastedildiği doğru olsa, yani ihrama hacc aylarında girilmesi kastedilmiş olsa, bu mendubiyet anlamına gelir. Hilallerin insanlar ve hacc için vakit ölçüleri olduğunu bildiren ayet de, diğer aylarda hacc ihramına girmenin caiz olduğu

şeklinde anlaşılmalıdır. Böyle manalandırıldıkları takdirde her iki ayetin lafızları, faydadan ve hükümden paylarına düşeni almış olurlar.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "(اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ) **"Hacc (ayları), bilinen aylardır"** ayetinde geçen "hac" kelimesiyle ihram kastedilmiş ise vaktinden yani bu aylardan önceihrama girmek caiz olmaz. Bu takdirde bahsedilen ayet, (اَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ) **"Güneşin zevalinden (öğle vaktinde batıya kaymasından) itibaren namazı kıl"**[253] ve (اَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ الَّيْلِ) **"(Ey Muhammed!) Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl"**[254] ayetleri gibi ibadetleri belli vakitlere bağlayan ayetler gibi olur."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: (اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ) **"Hacc (ayları), bilinen aylardır"** ayetinde vücuba delalet olmadığını açıklamıştık. Çünkü ayet, emir kipinde değildir. Onda takdir edilen gizli bir kelime vardır. Bunun da ispat edilebilmesi için ayetin kendisinden başka bir delile ihtiyaç vardır. Bu ayette kastedilen mana, hacc ihramının bu aylarda caiz olması ya da bu aylarda hacc ihramına girmenin daha faziletli olacağı şeklinde olabilir. Ayetin lafzının zahirinde, bahsedilen vakit belirlemesinin niçin yapıldığına dair bir delil mevcut değildir. Bu sebeple hacc ihramına ancak hacc aylarında girilebileceği şeklinde bir çıkarsamada bulunmak sağlıklı olmaz. Namazla ilgili olarak naklettiğimiz ayete gelince; Yüce Allah o ayette, namazların belirlenen vakitte kılınması gerektiğini açıkça bildirmiştir. Bildirirken kullandığı ifade, başka bir mananın anlaşılmasına ihtimal vermeyecek şekilde farziyyeti gerektirmektedir.

Muhaliflerimizin itirazlarının yersiz olduğu şu açılardan da ispatlanabilir:

- Hacc ihramına ancak hacc aylarında girilebileceğini bir an için kabul ettiğimizi varsayalım. Namazla ilgili ayette, namazların ancak belirlenen vakitlerde kılınabileceği bildirilmektedir. İftitah tekbiri, namaz vaktinin girmesinden önce alınacak olursa geçerli olmaz.

---

253 İsra, 17/78
254 Hûd, 11/114

Çünkü bu tekbirin hemen ardından sırasıyla namazın diğer farzlarının ve rükünlerinin yerine getirilmesi gerekmektedir. İftitah tekbirini aldıktan sonra araya bir fasıla koyup bu farzları ve rükünleri sonraki bir zamanda yerine getirmek caiz olmaz. Oysa hacc ihramına girdikten sonra haccın menasikini daha sonra yerine getirmek mümkündür. Bu bakımdan namaz ile hacc birbirinden farklı olup birbirlerine kıyaslanamazlar.

- Yasaklanmış bir şekilde de olsa hacc ihramına girme durumunda, ihrama girilmiş olunur. Ama yasaklanmış şekilde iftitah tekbirini almakla namaza girilmiş olunmaz. Bunun delili şudur: Bilerekabdestsiz hâlde veya kıbleye yönelmeksizin ya da elbisesi varken de çıplak vaziyette iftitah tekbiri alıp namaza duran kimse, namaza girmiş sayılmaz. Ama hanımıyla ilişkide veya dikişli elbise giyinik iken hacc ihramına niyet eden kimse, ihrama girmiş sayılır. Haccı fasit kılan ilişki hâlinde olmakla birlikte ihram ahkâmına tabi olur. Haccihramının ahkâmını namazla mukayese etmek doğru olmaz.

- Bazı farzlarını terk etmek, namazı bozar. Mesela abdestin bozulması, konuşmak, yürümek ve benzeri şeyleri yapmak namazı bozar. İhramın bazı farzlarını terk etmek, ihramı bozmaz. Mesela ihramlı kişi esans sürünür veya elbise giyer ya da kara hayvanlarını avlarsa, bunları yapmamak her ne kadar farz ise de ihramı bozmaz.

- Haccın bazı farzları hacc aylarından sonra da yapılsa, hacc aylarında yapılmış gibi kabul edilir. Bu farz, ziyaret tavafıdır. Ama namazın farzlarından birinin, namazdan çıktıktan sonra yapılabildiğini bilmiyoruz. Ancak kaza etme durumu bunun dışındadır. Şu hâlde namazın, ihram için esas alınması doğru değildir. Ama bu anlattığımız şeyin, işlemekte olduğumuz meselenin aslına delil olması mümkündür. Buna göre şöyle denilebilir: Haccın bazı farzları hacc aylarından sonra yapılabildiğine ve yapıldığı vakit kendisi için vakit kabul edildiğine göre, hacc aylarından önce de hacc ihramına girmek caiz olur. Girildiği vakit, ihramın vakti olur. Zira ihrama girmek hacc aylarından önce caiz olmazsa, haccın farzlarından bazısının hacc aylarından sonraya bırakılması da -namazda olduğu gibi- caiz olmaz.

- Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Haccı fevt olan kimsenin, ertesi sene bu haccını kaza edinceye kadar ihramda beklemesi caiz olmaz. Aksine umre fiillerini yaparak ihramdan çıkması gerekir. Fakihlerin bu hususta görüş birliği etmiş olmaları, hacc ayları dışında hacc ihramına girmenin, bu ihramla umre yapmayı gerektirdiğine ve bununla hacc yapmanın caiz olmadığına delalet etmektedir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Haccyapmakta olan kimsenin ihramının hacc ayları sona erdikten sonra da, kurban bayramının ilk gününde şeytan taşlama öncesine kadar eksiksiz olarak devam etmesi mümkündür. Hatta Şafiî, "bayramın ilk gününde şeytan taşlamadan önce cinsel ilişkide bulunan kimsenin haccı fasid olur" demiştir. Şafiî'nin bu görüşünden, önceki sayfalarda hacc aylarından önce hacc ihramına girmenin caizliğine ne yönden delil çıkarılacağını açıklamıştık. Çünkü ona göre kurban bayramının ilk günü, hacc aylarına dâhil değildir. Ama o günde hacc ihramının eksiksiz olarak devam etmesi de mümkündür. Bu da iki manaya delalet etmektedir:

1-Bize itiraz eden kişinin itirazı düşmüş ve sorusu da hükümsüz kalmıştır. Çünkü hacc aylarından önce hacc ihramının sahih bir şekilde mevcudiyeti mümkün olmaktadır.

2-Bu, hacc aylarından önce hacc ihramına girmenin sahih olduğuna delalet etmektedir. Zira önce de açıkladığımız gibihacc ayları dışında hacc ihramında kalmaya devam etmek de caizdir.

Şafiî'nin "Hacc aylarından önce hacc ihramına giren bir kimse, aslında umre ihramına girmiş olur" sözü, yanlışlığı apaçık ortada olan bir sözdür. Çünkü bu kişi için mutlaka şu iki durumdan biri söz konusudur:

1-Ne şekilde niyet etmişse niyet ettiği şekle göre hacc ihramı artık kendisi için bağlayıcı olur. Gereğini yapması zorunlu olur.

2-Haccihramı kendisi için bağlayıcı olmaz. Bağlayıcı olmayınca da hiç ihrama girmemiş gibi olur. Bu kişi, vakti girmeden öğle namazı için iftitah tekbiri alarak namaza duran kimse gibidir. Kendisine bir şey gerekmez. Ne öğle namazına ne de başka bir namaza girmiş olur.

"Hacc aylarından önce hacc ihramına giren bir kimsenin haccetmesi gerekiyorsa, hacc aylarından önce ihrama girmek caiz olur. İhramı sahih olup hacc menasikini yapmaya devam etme imkânı bulursa, umre yaparak bu ihramdan çıkması caiz olmaz. Bu kişi, haccı fevt olan kimse durumundadır. Umre yaparak ihramdan çıkması gerekir" denilecek olursa, buna şöyle cevap verilebilir:

Bu yapılacak olan, umre değildir. Bu, ancak ihramdan çıkmayı sağlayan umre amelidir. Bilindiği gibi Mekke'de iken haccı fevt olan kişi, ihramdan çıkmasını sağlayacak olan umre amelini yapmak için Hill bölgesine çıkmakla emrolunmuş değildir. Oysa tam bir umre yapması gereken kimsenin, Mekke'nin haremi dışına, Hill bölgesine çıkması gerekir. Bu da gösteriyor ki fevattan sonra yaptığı şey, umre olmayıp umre amelidir. Onu yapmakla ihramdan çıkar. Fevat durumunda hacc ihramı varlığını devam ettirir. Haccı fevt olan kimsenin, hacc ihramının gereğini yapması zorunludur. Ancak umre ameli yaparak tehallüle, yani ihramdan çıkmaya ihtiyacı vardır.

Şafiî, "Hacc aylarından önce hacc ihramına giren kimse hacc yapmakla yükümlü olur. Ancak umre ameli yaparak ihramdan çıkar ve ertesi sene o haccı kaza etmesi gerekir" der mi? Bu kişi Şafiî'ye göre eğer hacc ihramına girmiş sayılmıyorsa, bu durumda kendisine iki şey gerekir:

1-Bu kişi, niyet etmediği ve ihramına girmediği bir umre yapmak mecburiyetinde kalacaktır.

2-Bu kişi, ihrama girdikten sonra haccı fevt olan kimse durumuna düşecektir. Oysa bu kişi, hacc ihramına girmemiş ve sebepsiz yere umre yapmak mecburiyetinde bırakılacaktır. Hâlbuki Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bir hadiste şöyle buyurmuştur:

(إِنَّمَا الْاَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَانَوَى)

"Ameller(in kıymeti) ancak niyetlere göredir. Herkesin niyet ettiği ne ise eline geçecek olan ancak odur."[255]

255 Buhârî, Bedu'l-Vahy, 1

Bir kimse ihrama girerek hacca niyet ederse, yukarıdaki hadis gereğince niyetine göre amel etmesi icap eder.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ)

"Kim o aylarda hacca başlarsa..."[256]

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Selef uleması, bu ayetin te'vilinde ihtilaf etmişlerdir.

Bir rivayete göre İbn Abbas, Hasan ve Katade, ayette geçen (فَرَضَ) kelimesinin hacc ihramına girmek manasına geldiğini söylemişlerdir.

Şüreyk'in bildirdiğine göre Ebu İshak, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu ayet-i kerime, hacc için telbiye getirmek manasınadır." Abdullah b. Mesud, İbn Ömer, İbrahim en-Nehâi, Tavus, Mücahid ve Atâ'nın da böyle dedikleri rivayet edilmiştir.

Amre, Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Niyet ve telbiye getirmeyen kimse, ihrama girmiş sayılmaz."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: (فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ) **"Kim o aylarda hacca başlarsa"** ayetini ihrama girmek şeklinde te'vil eden kimsenin sözü, o kişinin telbiye getirmeksizin ihrama girmiş olabileceğine delalet etmez. Çünkü bu te'vilde bulunan kimsenin, "Kim ihrama girerse, bilsin ki ihramın şartı telbiye getirmektir" demiş olabilir.

Selef ulemasından hiç kimsenin telbiye getirmeden veya kurbanlığın boynuna işaret takmak yahut kurbanlığı Mina'ya sevketmek gibi telbiye yerine geçecek bir şeyi yapmadan ihrama girilebileceğini söylediği sabit değildir. Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri, telbiye getirmeden veya kurbanlığın boynuna işaret takmadan yahut kurbanlığı Mina'ya sevketme-

256 Bakara, 2/197

den ihrama girmenin geçerli olmayacağını söylemişlerdir. Bunun delili de Fürad b. Ebi Nuh'un rivayet ettiği şu hadistir:

Nâfi'nin bildirdiğine göre İbn Ebi Melike, Hz. Aişe'den *radıyallahu anh* şu rivayette bulunmuştur: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* yanına varmıştı. Hz. Aişe, biraz üzgün gibiydi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona, ***"Neyin var?"*** diye sordu. Hz. Aişe anlattı: "Umremi yapamadım. Ben âdetliyken hacc da gelip çattı!" Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona şöyle buyurdu:

"Bu, Allah'ın Âdem'in *aleyhisselam* ***kızlarına yazdığı bir durumdur. Haccını yap ve Müslümanların haccederken söylediklerini sen de söyle."***

Bu hadis, telbiye getirmenin vacip olduğuna delalet etmektedir. Çünkü Müslümanlar ihrama girerken telbiye getirirler. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* emri, vaciplik ifade eder.

İhrama girerken telbiye getirmenin vacipliğine Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şu hadisi de delalet etmektedir: ***"Cebrail bana geldi ve 'Ümmetine emret de telbiye getirirken seslerini yükseltsinler. Çünkü telbiye, haccın şiarlarındandır' dedi."***

Bu hadis iki manaya gelmektedir? Biri telbiye getirmek, diğeri de telbiye getirirken sesi yükseltmek. Fakihler telbiye getirirken sesi yükseltmenin vacip olmadığı hususunda görüş birliği etmişlerdir. Şu hâlde vaciplik, telbiye getirme üzerinde kaldı.

İhrama girerken telbiye getirmenin vacipliğini gösteren delillerden biri de şudur: Bir ihramın altında birbirinden farklı fiilleri içeren hacc ve umre, bir iftitah tekbirinin altında birbirinden farklı filler içeren namaza benzemektedir. Namaza girmek için zikir ("Allahu ekber" demek) şart olduğu gibi, hacc ve umre ihramına girerken de zikir (telbiye getirmek) veya onun yerine geçecek bir şeyi yapmak (kurbanlığın boynuna işaret takmak ya da kurbanlığı sevketmek) şarttır.

Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri dediler ki: "Bir kimse ihrama girmek maksadıyla hedyin/kurbanlığın boynuna işaret takar veya kurbanlığını sevkederse, ihrama girmiş olur."

Cabir'in iki oğlunun bildirdiklerine göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

(مَنْ قَلَّدَ بَدَنَةً فَقَدْ أَحْرَمَ)

"Büyükbaş hedyin boynuna işaret takan kimse, ihrama girmiş olur."[257]

Selef fukahası bu konuda farklı görüş ortaya koymuşlardır.

İbn Ömer *radıyallahu anh* dedi ki: "Bir kimse büyükbaş hedyinin/kurbanlığının boynuna işaret takarsa, ihrama girmiş olur." Hz. Ali, Kays b. Sa'd, İbn Mesud, İbn Abbas, Tavus, Atâ, Mücahid, Şabi, Muhammed b. Sirin, Cabir b. Zeyd, Said b. Cübeyr ve İbrahim en-Nehâi'nin de böyle dedikleri rivayet edilmiştir.

Tabii bunu yapan kimse ihrama girme niyetiyle yaparsa ihrama girmiş olur. Çünkü bunu yapan kişi ihram niyeti taşımaksızın böyle yaparsa, böyle yapmakla ihrama girmiş olmayacağı hususunda fakihler arasında ihtilaf yoktur. Bununla ilgili olarak Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Ben, hedyin boynuna işaret taktım. Kurban kesme (Bayramın ilk) gününe kadar ihramdan çıkmayacağım."

Böyle buyurmakla da Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, hedyin boynuna işaret takmanın ve onu sevketmenin, ihramdan çıkmaya engel olduğunu bildirmişti. Bu hadis, bu uygulamanın ihramdan çıkmaya engel olduğu gibi, ihrama girmeye de etkili olduğuna ve telbiye yerine geçtiğine delalet etmektedir.

Hedyin/kurbanlığın boynuna işaret takmanın yalnız başına ihrama girmede etkili olmayacağına şu rivayet delalet etmektedir: Hz. Aişe *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* hedyini gönderdiğini kendisinin ikamet ettiğini ve ihram yasaklarının kendisi için başlamadığını rivayet

257 Zeylai, Nasbu'r-Râye: 3/97

etmiştir. Hz. Aişe *radıyallahu anh* dedi ki: "İhrama niyet edip telbiye getirmeyen kimse ihrama girmiş sayılmaz." Hz. Aişe böyle demekle, hedyini/kurbanlığını sevketmeyen ve kendisi de onunla birlikte hacc yolculuğuna çıkmayan kimsenin ihrama girmiş sayılmayacağını söylemek istemiştir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ)

"Haccda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur."[258]

Bu ayette geçen "refes" kelimesinin manası üzerinde selef uleması farklı görüş ortaya koymuşlardır. İbn Ömer *radıyallahu anh* bu kelimenin cinsel ilişki anlamına geldiğini söylemiştir. İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* da böyle dediği rivayet edilmiştir. Onun, "Bu kelime, kadınlara imalı sözler söylemek anlamına gelir" dediği de rivayet edilmiştir. İbn Zübeyr'in *radıyallahu anh* de böyle dediği rivayet edilmiştir. İhrama girerken İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle bir şiir okuduğu rivayet edilmiştir:

هُنَّ يَمْشِينَ بِنَا هَمِيسًا إِنْ يَصْدُقِ الطَّيْرُ نَنِكْ لَمِيسًا

Onlar bizi sessizce üzerlerinde taşıyıp götürürken,

Kuşlar doğru söylüyorsa, yumuşak sırta bineriz.[259]

Atâ, "refes" in cinsel ilişki ve hayâsızca sözler söylemek olduğunu söylemiştir. Amr b. Dinar da bu kelimenin cinsel ilişki ve kadınlarla ilgili cinsellik manası içeren sözler söylemek olduğunu ifade etmiştir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: "Refes" kelimesinin sözlükte; konuşma bağlamında kullanıldığında çirkin şeyler söylemek, üreme organıyla ilgili olarak kullanıldığında cinsel ilişkide bulunmak, ellemekle birlikte

---

258 Bakara, 2/197

259 İbn Abbas bu şiirde develere binmekten bahsetmektedir. Ebu'l Âliye, onun bu sözle kadınlarla ilişkiyi kasdettiğini zannederek kendisini "ihramlıyken böyle şeyler söylenmez" diyerek eleştirmiş, İbn Abbas ise maksadının bu olmadığını açıklamıştı.

kullanıldığında bir kişinin bir başkasıyla cinsel ilişkide bulunmak için onu eli ile yoklaması anlamlarına geldiği söylenmiştir. Böyle olunca da haccda "refes"in yasaklanması, bu anlamlarının tümünü içermektedir. Bahsedilen ayeti te'vil edenlerin tümü, ayetteki "refes" kelimesiyle bu manaların tümünün kastedilmiş olduğu hususunda görüş birliği etmişlerdir.

"Refes" kelimesinin çirkin şeyler söylemek anlamına geldiğine şu hadis-i şerif delalet etmektedir:

(إِذَا كَانَ يَوْمُ صَوْمِ أَحَدِكُمْ فَلَا يَرْفُثْ وَلَا يَجْهَلْ، فَإِنْ جَهِلَ عَلَيْهِ أَحَدٌ فَلْيَقُلْ: إِنِّي امْرُؤٌ صَائِمٌ)

"Biriniz oruçlu olduğu günde başkasına kötü söz söylemesin ve sövmesin. Kendisine kötü söz söylenir ve sövülürse (karşılık vermesin ve) 'Ben oruçlu bir adamım' desin."[260]

Bu hadiste geçen (فَلَا يَرْفُثْ) kelimesi, kötü söz söylemek anlamındadır.

Ayette geçen "Refes" kelimesiyle, ihramlıyken cinsellik açısından kadınlardan bahsetmenin yasak olduğu kastedilmişse, ihramlıyken onları elleyip okşamanın ve onlarla cinsel ilişkide bulunmanın öncelikle yasaklanmış olması gerekir. Mesela (فَلَا تَقُلْ لَهُمَا اُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا) **"Sakın onlara (anne-babana) "öf!" bile deme; onları azarlama"**[261] ayetinde anne-babaya "öf!" bile demek yasaklanmışken, onlara sövüp onları dövmenin öncelikle yasaklanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Cenab-ı Allah "refes" kelimesini oruç bağlamında zikrederken şöyle buyurmuştur:

(اُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ اِلٰى نِسَائِكُمْ)

260 İbn Mâce, Siyam, 22
261 İsrâ, 17/23

"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı." [262]

Bu ayetteki (الرَّفَثُ) kelimesiyle cinsel ilişkinin kastedilmiş olduğu hususunda fakihler aykırı görüş ileri süren olmamıştır. Bundan da anlaşılıyor ki, cinsel ilişkiye varmayan sevişmeler de oruç gecesinde mübah kılınmıştır. Haccda ihramlıyken cinsellik içeren şeyler söylemek ve karşı cinsi elleyip okşamak yasaklandığına göre bunun daha ötesi olan cinsel ilişkinin de yasaklandığı anlaşılmaktadır. Çünkü az olanın yasaklanması, aynı cinsten çok olan şeyin de yasaklandığına delalet eder. Yine çok olanın mübah kılınması, aynı cinsten az olanın da mübah kılındığına delalet eder.

Muhammed b. Raşid'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hacca gitmek üzere yola çıktık. Rüveyse denilen yere vardığımızda orada Ebu Herem adında yaşlı bir adam gördük. Ebu Hureyre'den *radıyallahu anh* işittiğini söylediği şu sözü bize nakletti: "İhramlı kişi, cinsel ilişki dışında eşinden her türlü yararlanabilir." Yaşlı adamdan bunu duyan arkadaşlarımızdan biri hemen eğilip kendi hanımını öptü. Nihayet Mekke'ye vardık. Yaşlı adamın bu söylediklerini Atâ b. Ebi Rebah'a aktardık. Atâ, "Allah kahretsin! Müslümanların yoluna oturmuş. Onları sapıklığa sürükleyip fitneye düşürüyor!" dedi. Sonra da hanımını öpen adama (ceza olarak) "Bir kurban kes" dedi.

Bu sözü söylemiş olan yaşlı adamın adı kayıtlarda geçmediği için kim olduğu bilinmemektedir. Bütün ümmet, onun söylediklerinin aksi görüştedir. Yine ümmetin icmasına göre, ihramlıyken eşini şehvetle öpen kimsenin ceza olarak bir kurban kesmesi gerekir. Hz. Ali, İbn Abbas, İbn Ömer, Hasan, Atâ, İkrime, İbrahim en-Nehâi, Said b. Müseyyeb ve Said b. Cübeyr'in de bu görüşte oldukları rivayet edilmiştir. Büyük İslam merkezlerindeki fakihler de bu görüştedirler.

Bu anlattıklarımızla, ihramdayken kadınlarla cinsellikten bahsetmenin, cinsel ilişkiyi çağrıştıracak şeyler söylemenin, onları elleyip okşamanın haram olduğu ispatlanmıştır. Bu da ihramlının cinsel ilişkide bulunmasının ve bu ilişkiye götürecek hareketler yapmasının, şehevî sözler sarfetmesinin haramlığına delalet etmektedir. Bu anlatılanlar,

---

262 Bakara, 2/187

cinsel ilişkiye götürme ihtimali bulunduğundan dolayı ihramlının güzel kokular sürünmesinin yasak olduğuna delalet etmektedir. İhramlının güzel kokular sürünmesi, sünnetçe de yasaklanmıştır.

(فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ)

"Haccda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur" ayetindeki (فُسُوق) "füsuk" kelimesine gelince İbn Ömer'in *radıyallahu anh*, "Füsuk, sövmektir" dediği rivayet edilmiştir.

Ayette geçen (جِدَال) "Cidal" kelimesine gelince bu, münakaşa etmek anlamına gelir.

İbn Abbas *radıyallahu anh* dedi ki: "Cidal, kendisini öfkelendirinceye kadar bir kimseyle münakaşa etmendir. Füsuk ise, günahlardır."

Mücahid'in (وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ) **"Haccda kavga etmek yoktur"** ayeti hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Yüce Allah hacc aylarının hangileri olduğunu bildirmiştir. Bunda şüphe ve ihtilaf yoktur."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bahsedilen ayet hakkında geçmiş ulemadan nakledilen bu manaların tümünü, Yüce Allah'ın kastetmiş olması mümkündür. Buna göre ihramlı kişi hacc aylarında da hacc ayları dışında da başkalarına sövmekten, onlarla münakaşa etmekten, günah işlemekten ve sair masiyetleri irtikâb etmekten menedilmiştir. Bu ayet, dili ve üreme organını mahzurlu şeylere karşı koruma emrini içermekte, günah ve masiyet işlemekten uzak durmayı emretmektedir. Günah ve masiyetten uzak durmak, ihram öncesinde de yasaktır. Ama ihramın saygınlığından ve kadrinin yüceliğinden dolayı, ihramlıyken bunları yapmamayı kesin bir ifadeyle ve açıkça yasaklamıştır. Çünkü ihramlıyken günah ve masiyet işlemenin cezası, sair zamanlarda işlenenlere göre daha şiddetli olacaktır. Oruçluyken günah ve masiyet işlemenin cezası da sair zamanlarda işlenenlere göre daha şiddetli olacaktır.

Nitekim bir hadis-i şeriflerinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bizi bu hususta şöyle uyarmıştır:

(إِذَا كَانَ يَوْمُ صَوْمِ أَحَدِكُمْ فَلَا يَرْفُثْ وَلَا يَجْهَلْ، فإنْ جهل عَلَيْهِ أَحَدٌ فَلْيَقُلْ: إِنِّي امْرُؤٌ صَائِمٌ)

"Biriniz oruçlu olduğu günde başkasına kötü söz söylemesin ve sövmesin. Kendisine kötü söz söylenir ve sövülürse (karşılık vermesin ve) 'Ben oruçlu bir adamım' desin."

Rivayet olunduğuna göre Fadl b. Abbas *radıyallahu anh,* Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bineğinin terkisine binmiş vaziyette Müzdelife'den Minâ'ya doğru gitmekteydiler. Fadl, göz ucuyla kadınlara bakıyordu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de elini arka tarafına uzatarak onun başını diğer tarafa çeviriyor ve şöyle buyuruyordu:

"Bu, gözüne ve kulağına sahip olan kimsenin günahlarının bağışlanacağı bir gündür."[263]

Bilindiği gibi namahreme bakmak, diğer günlerde de haramdır. Ama hürmet ve azametinden dolayı arefe gününde bu haramlık daha da şiddetlidir. Günah işlemek, masiyet irtikâb etmek, başkalarıyla münakaşaya girmek, ayıp ve çirkin sözler sarfetmek, bunlar ihram yasakları kapsamında olsalar da olmasalar da, ayetin genel ifadesiyle yasaklanmışlardır. Ancakazamet ve saygınlığından ötürü bunların ihramlıyken yapılmasının cezası daha da şiddetli olmaktadır.

Mesud'un bildirdiğine göre Ebu Hureyre *radıyallahu anh,* Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(مَنْ حَجَّ لِلَّهِ فَلَمْ يَرْفُثْ، وَلَمْ يَفْسُقْ، رَجَعَ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ)

"Bir kimse Allah için hacceder de (Hacc sırasında) kötü şeyler konuşmaz ve günah işlemezse, anasından doğduğu günkü gibi (günahsız olarak evine) döner."[264]

---

263 Ahmed b. Hanbel, Müsned: 1/329

264 Buhari, Hac, 4

Bu hadiste anlatılan, ayetin delalet ettiği mana ile örtüşmektedir. Yüce Allah haccda günah ve masiyet işlemeyi yasakladığına göre bu emir, -şayet işlenmiş iseler-günah ve masiyetlerden ötürü tevbe etme gereğini içermektedir. Çünkü bu emre aykırı gitmeye devam etmek de günah ve masiyettir. Yüce Allah, hadis-i şerifte de ifade edildiği üzere hacının annesinden doğduğu günkü gibi günahsız olarak evine dönebilmesi için, işlemiş olduğu günah ve masiyetlerden ötürü tevbe etmesini dilemiştir.

(وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ)

"Haccda kavga etmek yoktur" ayeti, hacca giden kişinin hacc sırasında dostlarıyla ve yol arkadaşlarıyla münakaşa etmesini, onları öfkelendirmesini yasaklamaktadır. Cahiliye döneminde yapıldığı gibi hacc vaktini tespit konusunda başkalarıyla kavga etmeyi de haram kılmakta, o dönem insanlarının haram ayları erteleme uygulamasını ("nesi") haram kılmıştır. Bu manada Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de şöyle buyurmuştur:

(الزَّمَانُ قَدْ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ)

"Zaman,Allah'ıngökleriveyeriyarattığıgündekigibidönmektedir."[265]

Yani haccın vakti, Allah'ın belirlediği asıl vaktine dönmüştür. Bu da Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* veda haccında gerçekleşmişti.

(فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ)

"Haccda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur" ayeti her ne kadar zahiren haber kalıbında ise de aslında bu fiillerin işlenmesini yasaklamaktadır. Ayette bu fiiller, olumsuzluk edatı olan nefy lamı ile ifade edilmişlerdir. Çünkü yasaklanan şeyden kurtuluşun yolu, onu yapmamaktır.

---

265 Buhari, Bed'ul-Halk, 2

Mesela emzirmeyle ilgili bir ayet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır:

(وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ)

"Anneler, çocuklarını emzirirler."[266]

Burada **"emzirirler"** fiili, her ne kadar haber kalıbında ise de bununla, "emzirsinler" manası kastedilmiştir.

Kocası vefat eden kadınların iddet beklemeleriyle ilgili bir ayette de şöyle buyrulmaktadır:

(يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْرًا)

"Kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler."[267]

Burada **"beklerler"** fiili, her ne kadar haber kalıbında ise de bununla, "beklesinler" manası kastedilmiştir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَتَزَوَّدُوا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى)

"Azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma)dır."[268]

Mücahid ile Şabî'nin şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Bazı Yemenliler hacca gelirken beraberlerinde azıklarını getirmezlerdi. Derken bu ayet nazil oldu."

Said b. Cübeyr dedi ki: "Azık, çörek ve zeytinyağıdır."

266 Bakara, 2/233
267 Bakara, 2/234
268 Bakara, 2/197

Bazıları bu ayetin nüzûl sebebi hakkında şöyle demişlerdir: Bir grup insan hacca geldiklerinde azıklarını atıyorlar ve kendilerini mütevekkil olarak adlandırıyorlardı. İşte bunun üzerine bu ayet onlara "Azık edinin. İnsanlara yük olmayın" demiş oldu.

Bazı kimseler de ayetin şu manaya geldiğini söylemişlerdir: Salih ameller işleyerek kendiniz için ahiret azığı toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma)dır.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Ayet-i kerimenin, hem gıda hem de takva azığı edinme emrine ihtimali olduğuna ve bu ikisinden sadece birinin edinilmesi gerektiğine dair tahsis edici bir delil bulunmadığına göre, her ikisini de edinmek gerekmektedir. Haccda salih ameller işleyerek ahiret azığı edinme emri verilmiştir. Orada sevaplar kat kat yazılacağı için salih amellerin, hayır ve hasenatın orada yapılması başka yerlere göre daha önceliklidir. Başka yerlerde de günah ve masiyetten uzak durmak gerekli olmakla birlikte haccda bunlardan uzak durmak daha bir önem kazanmaktadır. Çünkü ihramın azamet ve saygınlığı vardır. Ayrıca ihramlıyken işlenen günahların cezasının daha ağır olacağı da haber verilmiştir. İşte bu sebeple ayette hem gıda hem de takva azığının edinilmesi emredilmiştir. Bu emrin ardından, faydası kalıcı ve sevabı daimi olacağından takva azığının gıda azığından daha hayırlı olacağı bildirilmiştir.

Bu ayet, geçimlerini sağlamak için çalışmayı terk edip azık edinmeyen ve kendilerini mütevekkil olarak adlandıran mutasavvıfların tuttuğu yolun yanlışlığına delalet etmektedir.

Yine bu ayet, hacc yoluna güç yetirmenin (istitaatın) şartlarından birinin de azık ve binek edinmek olduğuna delalet etmektedir. Çünkü haccetme emrine muhatap olan kimseler, azık ve binek edinme emrine de muhataptırlar. Bu bağlamda hacc yoluna güç yetirmenin (istitaatın) ne olduğu kendisine sorulduğunda Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, azık ve binek edinmek olduğunu söylemiştir. Doğruyu bulmaya muvaffak kılan, Allah'tır.

Haccda Ticaret Yapmak

Yüce Allah haccetme ve azık edinme emrinin ardından şöyle buyurmuştur:

(لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ فَاِذَٓا اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِۖ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدٰيكُمْۚ وَاِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِه۪ لَمِنَ الضَّٓالّ۪ينَ ﴿١٩٨﴾)

198-"(Hacc mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur. Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin. Onu, size gösterdiği gibi zikredin. Doğrusu siz onun yol göstermesinden önce yolunu şaşırmışlardan idiniz."

Bu ayette, hacc için azık edinmekle emrolunanlara hitap edilmekte, bunların hacc sırasında ticaret yapmalarının mübah olduğu bildirilmektedir.

Ebu Yusuf'un bildirdiğine göre Alâ b. Saib, Ebu Ümame'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: İbn Ömer'e *radıyallahu anh*, "Ben, develeriyle Mekke'ye kadar taşımacılık yapan bir adamım. Oraya gidip gelmekle hacı olur muyum?" diye sordum. Bana, "Sen telbiye getirmiyor musun, Arafat'ta vakfe yapmıyor musun? Cemerata taş atmıyor musun?"diye sordu. Ben de, "Bu dediklerini yapıyorum" deyince şu karşılığı verdi: Bir adam, senin bana sorduğun bu soruyu Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem* sordu. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona cevap vermedi. Derken Cenab-ı Allah, **"(Hacc mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur"** ayetini indirdi. Bunun üzerine Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, soruyu soran kişiye, *"Siz hacısınız"* diye cevap verdi.

Amr b. Dinar, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini nakletti: "Zülmecaz ve Ukaz, cahiliye döneminde insanların ticaret yaptıkları panayırlardı. İslamiyet gelince insanlar oraları terk ettiler. Nihayet **"(Hacc**

mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur" ayeti nazil oldu.

Said b. Cübeyr, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir adam bana gelip 'Ben hacca gidecek birkaç kişiye ücret karşılığında hizmet edeceğim. Onlarla beraber hacca gidince ben de hacı olur muyum?' diye sordu. İşte bu adam, Yüce Allah'ın haklarında (اُولٰٓئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا) **"İşte onlara kazandıklarından bir nasip vardır"**[269] buyurduğu kimselerdendir.

Aralarında Hasan, Atâ, Mücahid ve Katade'nin de bulunduğu bir grup tabiinin de bu görüşte oldukları rivayet edilmiştir. Buna aykırı görüş beyan eden bir fakih bulunduğunu bilmiyoruz.

Yalnız Süfyan es-Sevri'nin bildirdiğine göre Abdulkerim, Said b. Cübeyr'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: ["Bir bedevi bana 'Ücret karşılığında Mekke'ye develerimle taşımacılık yapıyorum. Oraya giderken hacc yapmak niyetindeyim. Bu şekilde hacc yaparsam kabul olur mu?' diye sordu. Ben de "Kabul olmaz. Bunun hiçbir kıymeti yok" dedim.]

Bu, cumhur-u fukahanın görüşüne aykırı, şaz bir görüştür. Ayrıca Kitab'ın şu ayetinin (لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ) **"(Hacc mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur"** açık anlamına da ters düşmektedir. Bu hüküm, hacılar hakkındadır. Çünkü ayetin başındaki ilk hitap onlara yöneliktir. Haccda ticaret yapmayı mübah kılan diğer ayetlerin zahirî anlamı da, bu ayetin delalet ettiği şeye delalet ederler.

Örnek olarak şu ayetleri gösterebiliriz:

(وَاٰخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْاَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ)

"Bir kısmınızın Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacağını bilmektedir."[270]

---

269 Bakara, 2/202
270 Müzzemmil, 73/20

(وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالاً وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ)

"İnsanlar arasında haccı ilan et ki, gerek yaya olarak, gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler. Gelsinler ki, kendilerine ait birtakım menfaatlere şahit olsunlar."[271]

Ayet-i kerimede şu menfaat, bu menfaat diye bir ayrıma gidilmemiş, hem dünya hem de ahiret menfaatlerini kapsayacak genel bir ifade kullanılmıştır.

Başka bir ayette de şöyle buyrulmaktadır:

(وَأَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا)

"Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır."[272]

Bu ayetin hükmünün sadece haccetmekte olanlara mahsus olduğu bildirilmemiştir. Bütün bu ayetler, haccın ticaret yapmaya engel olmadığına delalet etmektedirler. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* zamanından günümüze kadar insanların, gerek Minâ gerekse Mekke'de kaldıkları haccetme günlerinde, ticaretle ilgili durumları hep böyle devam edegelmiştir.

Doğrusunu Allah bilir.

Arafat Vakfesi

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَاِذَا اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ)

"Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde, Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin."[273]

---

271 Hac, 22/27-28

272 Bakara, 2/275

273 Bakara, 2/198. Meş'ar-i Haram, Müzdelife'de bir yerdir. Müzdelife vakfesinin burada yapılması sünnettir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu ayet, Arafat vakfesinin hacc menasikinden olduğuna delalet etmektedir. Ancak ayetin zahirinde bu vakfenin haccın farzlarından olduğuna delalet eden bir delil yoktur. Ancak ayetin devamında Cenab-ı Allah, (ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ) **"Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin"**[274] buyurmakla, Arafat vakfesi yapmanın farzlığını ve lüzumunu açıklamıştır. Çünkü **"akın edin"** emri, farzlığı gerektirir. Arafat'ta olmayan kimsenin akın etmesi farzolmaz. Akın etmenin farz olması için, kişinin Arafat'ta olması gerekir. Çünkü kişi daha önce Arafat'ta olmalı ki, oradan başka yere (Müzdelife'ye) akın edebilsin.

(ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ)

"Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin" ayeti farklı şekillerde te'vil edilmiştir. Hz. Aişe, İbn Abbas, Atâ, Hasan, Mücahid, Katade ve Süddi'ye göre burada kastedilenin, Arafat'tan akın etmek olduğu rivayet edilmiştir. Bunlar bu konuda şöyle demişlerdir: Kureyşliler ile onların yolundan gidenler -ki bunlara Hıms denilmekteydi- Müzdelife'de vakfe yaparlardı. Diğer Araplarsa Arafat'ta vakfe yaparlardı. İslamiyet gelince Yüce Allah, Peygamberi'ne *sallallahu aleyhi ve sellem* şu ayeti indirdi: (ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ) **"Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin."** Bu ayet inince Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Kureyşlilere ve onlara tabi olanlara Arafat'a gelip orada diğer insanlarla birlikte vakfe yapmalarını ve insanların akın ettikleri yerden kendilerinin de akın etmesini emretti.

Dahhâk'ın bu ayetle, Müzdelife vakfesinin ve Hz. İbrahim'in *aleyhisselam* akın ettiği yerden akın edilmesinin kastedildiğini söylediği nakledilmiştir. Ayette **"İnsanların akın ettiği yerden"** denilirken aslında 'insanlar' kelimesiyle sadece İbrahim'in *aleyhisselam* kastedildiğini söyleyenler de olmuştur. Buna şu ayet de örnek gösterilmiştir:

(اَلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ اِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ)

"Onlar öyle kimselerdir ki, halk kendilerine, "İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun" dediklerinde..."[275]

274 Bakara, 2/199
275 Âl-i İmran, 3/173

Bu ayette geçen (النَّاسُ) "Halk" kelimesi ile sadece bir kişi kastedilmiştir. İbrahim *aleyhisselam*, kendisine uyulan bir önder olduğu için Yüce Allah onu "ümmet" olarak adlandırmıştır. O, sünnetine uyulan bir peygamber olduğu için bir ümmet mesabesindeydi. Bu sebeple kendisinden bahsedilirken (النَّاسُ) ifadesinin kullanılması, isabetli olmuştur. Aslında kastedilen, sadece kendisidir.

Aslına bakılacak olursa doğru olan, birinci te'vildir. Çünkü selef uleması, ayeti bu şekilde te'vil etme üzerinde görüş birliği etmişlerdir. Dahhâk'ın bu te'viline itibar etmemişlerdir. Bu, şaz bir görüştür. Ayette (النَّاسُ) "insanlar" kelimesi geçmekte ve Kureyşlilere, insanların akın ettiği yerden akın etmeleri emredilmektedir. Çünkü Kureyşlilerin dışındakiler, büyük bir insan kitlesi oluşturmaktaydılar. Kureyşlilerle onlara tabi olanlar, diğer kitleye göre azınlıktaydılar. Bu sebeple Yüce Allah (اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ) **"İnsanların akın ettiği yerden siz de akın edin"** buyurdu.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Cenab-ı Allah (فَاِذَٓا اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ) **"Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde"** ayetinden sonra (ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ) **"Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin"** buyurmuştur. Bilindiği gibi ikinci ayetteki (ثُمَّ) edatı tertip/sıra manasını gerektirmektedir. Bundan da anlıyoruz ki ikinci ayetteki "akın etme", Arafat'tan yapılan akından sonradır. Arafat'tan yapılan akından sonra ise sadece Müzdelife (Meş'ar-i Haram) den yapılan akındır. Şu hâlde ikinci ayetteki "akın etme"yi Arafat'tan yapılan akından çok Müzdelife'den yapılan akın olarak anlamak daha isabetli olacaktır. Çünkü Arafat'tan yapılan akından daha önce söz edilmişti. Ondan tekrar söz etmek anlamlı olmaz."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: (ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ) **"Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin"** buyruğu kelamın evveline aittir.

Orada haccdan bahsedilmiş, hacc fiilleri ve menasikinin ne şekilde yapılacağı anlatılmış, sanki şöyle buyrulmuştu: "Ey Kureyşlilerden haccetmekle emrolunanlar! Bu anlattıklarımızdan sonra artık siz, insanların akın ettiği yerden akın edin."

Bu cümle, haccetmekle emrolunanlara yapılan hitaba dönmektedir ve onunla ilintili hâle gelmektedir. Bu bakımdan şu ayet de buna benzemektedir:

(ثُمَّ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذ۪ٓي اَحْسَنَ)

"Sonra iyilik yapanlara nimeti tamamlamak için Mûsâ'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik."[276]

Yani size bunları anlattıktan sonra, iyilik yapanlara nimeti tamamlamak için Mûsâ'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) verdiğimizi bildirdik.

İkinci ayetteki (ثُمَّ) edatı "sonra" anlamında değil de "ve" anlamında kullanılmış olabilir. Buna göre bahsedilen ayetin meali şöyle olur: **"Ve insanların akın ettiği yerden siz de akın edin."** Mesela şu ayetlerde de (ثُمَّ) edatı "sonra" anlamında değil, "ve" anlamında kullanılmıştır:

(ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا)

"Ve iman edenlerden olup..."[277]

(ثُمَّ اللّٰهُ شَه۪يدٌ عَلٰى مَا يَفْعَلُونَ)

"Ve Allah onların yapmakta olduklarına da şahittir."[278]

(ثُمَّ) edatının "sonra" anlamında değil, "ve" anlamında kullanılması dilbilimi açısından mümkün olduğuna ve selef ulemasından da bahsedilen ayeti bu şekilde manalandıranlar olduğuna göre, artık bu ayeti başka şekilde manalandırmak caiz olmaz.

(فَاِذَٓا اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ) **"Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde"** ayetinde Arafat'tan Müzdelife'ye akın etmekten söz edildiğine göre bu ayetin ardından (ثُمَّ اَف۪يضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ) **"Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin"** buyruğuyla tekrar Arafat'tan akın etmenin kastedilmiş olması anlamlı değildir, diyorsunuz. Hakikat sizin de-

276 En'âm, 6/154
277 Beled, 90/17
278 Yunus, 10/46

diğiniz gibi değildir. Çünkü (فاذا افضتم من عرفات) **"Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde"** ayetinde, Arafat'ta vakfe yapmanın farzlığına delalet eden bir delil yoktur.

(ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ)

"Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin" buyruğu, Arafat'ta vakfe yapmayan Kureyşlilere yönelik bir emirdir. Burada, (فَاِذَا اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ) **"Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde"** ayetinin içermediği Arafat'ta vakfe yapmanın farz olduğu ifade edilmektedir. Çünkü (فَاِذَا اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ) ayetinde, Arafat vakfesinin farzlığına delalet edilmemektedir. Bununla beraber (فَاِذَا اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ) ayetiyle yetinilmiş olsaydı, bazı kimseler bununla Arafat'ta vakfe yapmayı gerekli görmeyenlere değil de, orada vakfe yapanlara hitap edildiğini zannedeceklerdi. Orada vakfe yapmayanlar, eski uygulamalarına göre sadece Müzdelife'de vakfe yapacaklardıdı. İşte böyle zannedenlerin yanlış düşündükleri, (ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ) **"Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin"** buyruğu ile ortaya konulmuştu.

Bununla beraber ümmetin uleması, Arafat vakfesi yapmayanların haccının geçersiz olduğu hususunda görüş birliği etmişlerdir. Bu konuda Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* sözlü ve uygulamalı nakillerde bulunmuşlardır.

Bükeyr b. Atâ, Abdurrahman b. Yamer ed-Dili'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Haccın nasıl yapılacağı Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem* soruldu. Şöyle cevap verdi:

(الحجُّ يَومُ عرفةَ، مَنْ جاء قبلَ صلاةِ الصُبحِ مِن ليلةِ جَمْعٍ فتمَّ حَجُّه)

"Hac, arefe günündedir. Bir kimse Müzdelife gecesinde sabah namazından (fecirden) önce (Arafat'a) gelirse haccı tamam olur."[279]

279 Ebu Davud, Menasik, 68

Şabî'nin bildirdiğine göre Urve b. Mudarris et-Tâî *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* Müzdelife'de şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(مَنْ صَلَّى مَعَنَا هَذِهِ الصَّلَاةَ ثُمَّ وَقَفَ مَعَنَا حَتَّى نُفِيضَ وَقَدْ أَفَاضَ قَبْلَ ذَلِكَ مِنْ عَرَفَاتٍ لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَقَدْ تَمَّ حَجُّهُ وَقَضَى تَفَثَهُ)

"Bir kimse bizimle birlikte (Müzdelife'de) şu namazı (sabah namazını) kılar, sonra bizimle birlikte vakfe yapar, biz buradan (Mina'ya) akın edinceye kadar vakfede kalırsa ve daha önce de gece ya da gündüzleyin Arafat'tan buraya akıp gelmiş ise haccı tamam olur, kirlerini giderir (tıraş olup ihramdan çıkar)."[280]

İbn Abbas, İbn Ömer, İbn Zübeyr ve Cabir'in (Allah hepsinden razı olsun) şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Bir kimse fecirden önce Arafat'ta vakfe yaparsa haccı tamam olur." Fakihler bu görüş üzerinde ittifak etmişlerdir.

Arafat'ta geceye kadar kalmayan kimsenin durumu hakkında fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır. Fakihlerin çoğu, gündüzleyin (zeval vaktinden itibaren) Arafat'ta vakfe yapan kimsenin haccının tamam olacağını söylemişlerdir. Ancak güneşin batışına kadar orada beklemeden ayrılan ve imamın ayrılmasından önce araya dönmeyen kişinin, mezhebimiz (Hanefî) fukahasına göre bir dem/kurban kesmesi gerekir.

Mâlik b. Enes dedi ki: "Bayram gecesi fecrin doğuşuna kadar dönmezse haccı batıl olur."

Mâlik'in ashabı derler ki: "Mezhebine göre Arafat vakfesi gündüz değil de gece yapılması farz olduğu için Mâlik böyle demiştir. Gündüz vakfe yapmaksa sünnettir."

İbn Zübeyr'in *radıyallahu anh*, "Güneşin batmasından önce Arafat'tan ayrılan kimsenin haccı fasid olur" dediği rivayet edilmiştir.

280 Dârekutni, Mevakit, 1

Birinci görüşün sahih olduğunun delili, Urve b. Mudarris'in rivayet ettiği şu hadistir:

(وَقَدْ أَفَاضَ قَبْلَ ذَلِكَ مِنْ عَرَفَاتٍ لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَقَدْ تَمَّ حَجُّهُ وَقَضَى تَفَثَهُ)

"Bir kimse gece ya da gündüzleyin Arafat'tan buraya akıp gelmiş ise haccı tamam olur, kirlerini giderir (tıraş olup ihramdan çıkar)."

Görüldüğü gibi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, gece veya gündüz vakti Arafat'ta vakfe yapan kimsenin haccının sahih ve tamam olacağına hükmetmiştir.

Birinci görüşün sahih olduğuna şu ayet de delalet etmektedir:

(ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ)

"Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin."

Ayette geçen (حَيْثُ) kelimesi mekân anlamına gelmektedir. O mekân da Arafat'tır. Böyle olunca da ayette "Sonra insanların akın ettiği Arafat'tan siz de akın edin" denilmiş gibi olmakta, Arafat vakfesi için gece veya gündüz belirlemesi yapılmamaktadır. Vakitten söz edilmemiştir. Bu da vakfenin (gece veya gündüz) herhangi bir vakitte yapılmasının caiz olmasını gerekli kılmaktadır.

Birinci görüşün sahih olduğuna şu aklî delil de delalet etmektedir: Haccın diğer menasikinin başlama vaktinin gündüz olduğunu gördük. Ancak gündüze bağlı olarak gece de bu vakte dâhil olmaktadır. Bunlardan herhangi birinin özel olarak geceleyin yapılması gerektiğini, geceden başka vakitte yapılması hâlinde geçerli olmayacağını görmedik. Arafat vakfesinin geceleyin yapılmasının farz olduğunu söyleyen kimse, usûl dışına çıkmış olur. Bilindiği gibi ziyaret tavafı, Müzdelife vakfesi, cemeratın taşlanması, kurban kesimi ve tıraş olmak gibi hacc fiilleri hep gündüz yapılan işlerdir. Bunlar geceleyin de yapılabilirler. Ancak o zaman geciktirilmiş olurlar ve gündüze tâbi olarak geceleyin yapılmaları caiz olur. Arafat vakfesi de bu hükme tâbidir.

Ümmetin uleması, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* gündüz vakti Arafat vakfesi yaptığını, güneş batınca da oradan ayrıldığını rivayet etmişlerdir. Bu rivayetler, günümüze kadar ulaşmıştır. Bu da Arafat'ta vakfe vaktinin gündüz olduğuna, güneşin batmasının da oradan ayrılış vakti olduğuna delalet etmektedir. Oradan ayrılış vaktinin farz olan vakfe vakti olması mümkün değildir. Vakfe vakti, farz için vakit olmaz.

Vakfenin yapıldığı güne arefe günü denilmesine gelince, o güne bu adı Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* verdiğine dair birçok rivayet vardır. Bu rivayetlerden birinde şöyle denmektedir: ***"Yüce Allah, arefe gününde meleklerine karşı övünür."***

Başka bir rivayette şu ifadeler vardır: ***"Arefe gününün orucu, bir senenin orucuna denktir."***

Bu sebeple Müslümanlar, bu gün için "arefe" adını kullanmışlardır. Bu da vakfe yapmanın farz olan vakti, gündüzdür. Gündüz vakfe yapmayan gece vakti yapabilir. Mesela "Cuma günü" dediğimizde Cuma namazının o günün gündüzünde kılındığı, kurban bayramı günü denildiğinde o günün gündüzünde kurbanın kesildiği, "fıtır (Ramazan) bayramı" denildiğinde o günün gündüzünde oruç tutulmadığı anlaşılır. Bu da vakfenin arefe günü gündüzleyin yapılmasının farz olduğuna, geceleyin yapılması durumunda bu vakfenin kaza olarak yapıldığına delalet eder. Tıpkı cemerata gündüz vakti taş atamayan kimsenin, bu taşları geceleyin kaza olarak oraya atmasında olduğu gibi. Tavaf, tıraş ve kurban kesmede de durum böyledir.

Vakfenin yeri konusunda da farklı görüş ortaya konulmuştur.

Cübeyr b. Mutim *radıyallahu anh,* Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(كُلُّ عَرَفَاتٍ مَوْقِفٌ وَارْفَعُوا عَنْ بَطْنِ عُرَنَةَ وَكُلُّ مُزْدَلِفَةَ مَوْقِفٌ، وَارْفَعُوا عَنْ مُحَسِّرٍ)

"Arafat'ın tamamı vakfe yeridir. Yalnız Urene Vadisi'nin üst tarafında durun. Müzdelife'nin tamamı vakfe yeridir. Yalnız Muhassir Vadisi'nin üst tarafında durun."[281]

281 Ahmed b. Hanbel, Müsned: 4/82

Cabir *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: ***"Arafat'ın tamamı vakfe yeridir."***

İbn Abbas *radıyallahu anh* dedi ki: "Vakfe yaparken Urene vadisinin üst tarafında, dere yatağının uzağında durun. Bunların ötesindeki her yer vakfe mekânıdır."

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, güneş battıktan sonra Arafat'tan ayrıldığı hususunda raviler arasında farklı bir şey söyleyen yoktur.

Rivayet olunduğuna göre cahiliye dönemi insanları, güneş dağların tepesine adamın başına konan sarık gibi indiğinde (güneşin batmasına yakın bir vakitte) Arafat'tan ayrılır (ve Müzdelife'ye giderlerdi.) Güneş doğduktan sonra da Müzdelife'den ayrılırlardı. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara muhalefet ederek güneş battıktan sonra Arafat'tan ayrıldı. Güneş doğmadan da Müzdelife'den ayrıldı.

Seleme b. Küheyl'in bildirdiğine göre Hasan el-Ureni, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* arefe günü hutbe irad etti. Hutbede şöyle buyurdu:

"İnsanlar! İyilik, atları ve develeri koşturmakta değildir. Aksine iyilik, hoş ve güzel bir seyirdedir. Zayıfı ezmeyin, Müslümana eziyet etmeyin."[282]

Hişam b. Urve'nin bildirdiğine göre babası Urve, Üsame b. Zeyd'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Arafat'tan (Müzdelife'ye doğru) akın ederken Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte seyir hâlindeydik. Hızlı bir şekilde ilerliyordu. Arada boşluk bulunca da süratini artırıyordu."[283]

Doğrusunu Allah bilir.

---

282 Ebu Yusuf, el-Asâr: 1/93

283 Muslim, Hac, 47

Müzdelife Vakfesi

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَاِذَٓا اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ)

"Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde, Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin."[284]

Ayette geçen Meş'ar-i Haram'ın Müzdelife olduğu hususunda ilim ehli arasında aykırı görüş beyan eden olmamıştır. Bazı kimseler Meş'ar-i Haram'daki zikirden kastın, Müzdelife'de birleştirilerek kılınan akşam ve yatsı namazları olduğunu söylemişlerdir. Ayetin devamındaki (وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدٰيكُمْ) **"Onu (Allah'ı), size gösterdiği gibi zikredin"** cümlesinde geçen "zikir" ile kastın ise sabahleyin yapılan vakfe esnasındaki zikir olduğunu söylemişlerdir. Şu hâlde ayette geçen birinci zikir, ikinci zikirden ayrı bir şeydir. Namaza da "zikir" denir. Nitekim bir hadis-i şerifte Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

(«مَنْ نَامَ عَنْ صَلَاةٍ أَوْ نَسِيَهَا فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا» ، ثُمَّ تَلَا: {أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي})

"Uyuya kaldığı veya unuttuğu için namazını vaktinde kılamayan kimse, hatırladığında kılsın." Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* böyle buyurduktan sonra **"Beni zikretmek için namaz kıl"**[285] ayetini okudu.[286]

Görüldüğü gibi bu ayette namaza "zikir" denmiştir. Bu ayet, Müzdelife'de yatsı namazıyla birlikte kılınsın diye akşam namazının ertelenmesini gerekli kılmaktadır.

Rivayet olunduğuna göre Üsame b. Zeyd *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* bineğinin terkisine binmiş, Arafat'tan Müzdelife'ye

284 Bakara, 2/198
285 Tâ hâ, 20/14
286 Taberani, el-Mucemu'l-Evsat: 6/182

doğru giderken akşam namazını hatırlatmıştı. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona ***"Namaz senin önünde (az sonra)"*** demişti. Müzdelife'ye vardığında akşam namazını yatsıyla birlikte kılmıştı.[287]

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* akşam namazını Müzdelife'de yatsıyla birlikte kıldığı mütevatir rivayetlerle bildirilmiştir.

Akşam namazını Müzdelife'ye varmadan kılan kimsenin durumu hakkında farklı görüş ortaya konulmuştur.

Ebu Hanife ve Muhammed, "Bu kişinin akşam namazı geçerli olmaz" dedi.

Ebu Yusuf, "Geçerli olur" dedi.

(فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ) **"Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde, Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin"** ayetindeki "zikir" kelimesiyle namaz kastedilmiş ise, Müzdelife'ye varmadan kılınan akşam namazı geçerli olmaz.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* Üsame'ye *radıyallahu anh* **"Namaz senin önünde (az sonra)"** demesi ve bunun akşam namazı şeklinde anlaşılması, vakfedeki zikir şeklinde anlaşılmasından evladır. Zira (وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدٰيكُمْ) **"Onu (Allah'ı), size gösterdiği gibi zikredin"** cümlesinde geçen zikirle vakfede yapılan zikir kastedilmiştir. Şu hâlde bu ayette geçen birinci "zikir" kelimesiyle akşam namazının kastedildiğini anlamamız gerekmektedir. Böyle anlarsak o zaman ayette geçen iki "zikir" kelimesinden her birinin ifadedeki hakkını vermiş oluruz. Yoksa aynı ayette "zikir" kelimesi gereksiz olarak tekrarlanmış değildir. (فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ) **"Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin"** ifadesi bir emir olup vücup gerektirmektedir. Müzdelife'de vakfe yaparken zikretmek vacip değildir. Fakihler, bu konuda görüş birliğietmişlerdir. Ama ayetteki zikir kelimesinden vakfede yapılan zikir değil de akşam namazı anlaşılırsa, işte o zaman ifade ettiği vücup manasına sevkedilmiş olur. Demek ki "zikir" kelimesini akşam namazı manasına sevketmek gerekmektedir.

287 Muslim, Hac, 47

Müzdelife vakfesinin hükmü hakkında ilim ehli kimseler farklı görüş ortaya koymuşlardır. Bu vakfe haccın farzlarından mıdır, değil midir? Bazıları, Müzdelife vakfesinin haccın farzlarından olduğunu, bu vakfeyi kaçıranların, tıpkı Arafat vakfesini kaçıran kimse gibi haccetmiş olmayacağını söylemişlerdir. Cumhur-u ulema ise bu durumdaki kişinin haccının tam olduğunu, Müzdelife vakfesini yapmamış olmasının haccını bozmayacağını söylemişlerdir.

Müzdelife vakfesinin haccın farzlarından olmadığı görüşünde olanlar, şu rivayeti delil olarak ileri sürmektedirler.

Abdurrahman b. Yamer ed-Dilî *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Hac, Arafat'tır. (Kurban bayramının ilk günü) fecir doğmadan vakfe yapan kimsenin haccı tamam olur."[288]

Bazı haberlerde şöyle denmiştir: ***"Arafat vakfesine yetişen, hacca yetişmiş olur. Arafat vakfesini kaçıran da haccı kaçırmış olur."***

Bu rivayette görüldüğü gibi Arafat vakfesine yetişmekle haccın sahih olmasına hükmedilmiştir. Haccın sahih olması için bu vakfenin yanı sıra Müzdelife vakfesinin de yapılması şart koşulmamıştır. Müzdelife vakfesinin haccın farzı olmadığına şu rivayet de delalet etmektedir:

İbn Abbas *radıyallahu anh* ile İbn Ömer'in *radıyallahu anh* rivayetlerinden ve bazı insanların nakillerinden anlaşıldığına göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Müzdelife'de aile fertlerinden güçsüz olanları (bazı rivayetlerde ise bir kısım güçsüz kimseleri sabahleyin vakfe yapmayı beklemeden) geceleyin Minâ'ya göndermişti. Onlara "Güneş doğmadan Akabe cemresini taşlamayın" demişti. Müzdelife'de vakfe yapmak eğer farz olsaydı, güçsüzlükleri sebebiyle bu vakfeyi yapmadan gitmelerine ruhsat vermezdi. Güçsüzlük sebebiyle Arafat vakfesinin yapılmamasına ruhsat verilmediği gibi, şayet farz olsaydı; aynı sebepten Müzdelife vakfesinin de yapılmamasına ruhsat verilmezdi.

288 İbn Mâce, Menasik, 57

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Güçsüz kimseler, geceleyin vakfe yapmışlardı. Zaten Müzdelife'de vakfe yapmanın vakti gecedir.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* güçsüzleri Müzdelife'den geceden gönderdiği hadisini rivayet eden kişilerden biri olan Salim b. Ömer *radıyallahu anh* şöyle bir rivayette bulunmuştur:

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* ailesinden güçsüz kimseleri Müzdelife'den geceden gönderirdi. Onlar da Meş'ar-ı Haram'a varıp geceleyin orada vakfe yapıp uygun gördükleri şekilde zikreder, sonra da oradan ayrılıp giderlerdi."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Müzdelife'de vakfe yapmanın vakti, fecrin doğmasından sonradır. İnsanlar, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* fecir doğduktan sonra Müzdelife'de vakfe yaptığını nakletmişlerdir. Ailesinden güçsüz kimseleri geceleyin erkenden Müzdelife'den gönderdiğinde vakfe yapmalarını emretmemişti. Vakfe eğer geceleyin yapılabilseydi, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* vakfe yapmalarını emrederdi. Mazeretsiz olarak yapma imkânları olduğu hâlde yapmamalarına ruhsat vermezdi. Aile efradına geceleyin Müzdelife vakfesi yaptırmakla ilgili olarak Salim b. Ömer'den *radıyallahu anh* gelen rivayet, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bir uygulaması değil, Salim'in yaptığı bir ameldir. Kaldı ki Salim *radıyallahu anh,* vakfenin vaktinin gece olduğunu söylemiş değildir. O, Minâ'ya dönmeden Meş'ar-ı Haram'da zikretmeyi müstehap sayarak ailesine böyle yaptırmıştır. Müzdelife vakfesi vaktinin fecirden sonra olduğuna delalet eden hususlardan biri de şudur: Haccın diğer menasikinin vaktinin hep gündüz olduğunu gördük. Bu menasikin geceleyin yapılabilmesi, ancak gündüze tabi olarak mümkün olmaktadır. Nitekim bunu daha önce de açıklamıştık.

Müzdelife vakfesinin farz olduğu görüşünde olanlar, (فَاِذَٓا اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ) **"Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde, Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin"** ayetinin zahirî manasına dayanmışlardır. Bu ayetin zahirî manası, bahsedilen vakfenin farz olmasını gerektirmektedir. Bu görüşte olanlar, şu rivayeti de delil olarak kullanmaktadırlar:

Mutarrif b. Tarif 'in bildirdiğine göre Urve b. Mudarris, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

«مَنْ أَدْرَكَ جَمْعًا وَالْإِمَامُ وَاقِفٌ، فَوَقَفَ مَعَ الْإِمَامِ، ثُمَّ أَفَاضَ مَعَ النَّاسِ، فَقَدْ أَدْرَكَ الْحَجَّ، وَمَنْ لَمْ يُدْرِكْ، فَلَا حَجَّ لَهُ»

"İmam vakfedeyken Müzdelife'ye yetişen, imamla birlikte vakfe yapan, sonra da insanlarla birlikte Müzdelife'den akın eden kimse hacca hacca yetişmiş olur. Müzdelife vakfesine yetişmeyen kimsenin haccı yoktur."[289]

Müzdelife vakfesinin farz olduğu görüşünde olanlar, şu rivayeti de delil olarak kullanmaktadırlar:

Yalâ b. Ubeyd'in bildirdiğine göre Bükeyr b. Atâ, Abdurrahman b. Yamer ed-Dilî'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resûlullah'ı *sallallahu aleyhi ve sellem* Arafat'ta vakfe yaparken gördüm. Necid halkından bazı kimseler kendisine yönelip hacc hakkında bir şeyler sordular. Şöyle buyurdu:

«الْحَجُّ يَوْمُ عَرَفَةَ وَمَنْ أَدْرَكَ جَمْعًا قَبْلَ صَلَاةِ الصُّبْحِ فَقَدْ أَدْرَكَ الْحَجَّ»

"Hac, arefe günüdür. Sabahtan önce Müzdelife'ye yetişen, hacca yetişmiş olur."[290]

«فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ»

"Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin" ayetinde Müzdelife vakfesinin farz olduğuna dair bir delil bulunmamaktadır. Çünkü bu ayette zikretme emri verilmektedir. İlim ehlinin tamamı, burada sözü edilen zikrin farz olmadığı hususunda görüş birliği etmişlerdir. Bu zikrin yapılmaması, haccda noksanlığa sebep olmaz. Ayette vakfeden söz edilmemektedir.

289 Ebu Cafer et-Tahavi, Şerhu Maâni'l-Âsâr: 12/109
290 Tahavi, Şerhu Maâni'l-Âsâr: 2/209

Dolayısıyla bu ayet, Müzdelife vakfesinin farzlığını ispatlamak için delil olarak ileri sürülemez. Bununla beraber biz ayette geçen "zikir" kelimesiyle, akşam namazının Müzdelife'de kılınmasının kastedilmiş olduğunu açıklamıştık.

Mutarrif b. Tarif'in Şabî'den rivayet ettiği hadise gelince bunu Mutarrif'ten başka aralarında Zekeriya b. Ebi Zaide, Abdullah b. Ebi Sifr, Seyyar ve diğerlerinin de bulunduğu beş kişi rivayet etmiştir. Bunların Şabî tarikiyle Urve'den yaptıkları rivayette Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

(مَنْ صَلَّى مَعَنَا هَذِهِ الصَّلَاةَ فِي هَذَا الْمَكَانِ وَوَقَفَ مَعَنَا هَذَاالْمَوْقِفَ حَتَّى يُفِيضَ أَفَاضَ قَبْلَ ذَلِكَ مِنْ عَرَفَاتٍ لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فقَدْ تَمَّ حَجُّهُ وَقَضَى تَفَثَهُ)

"Bizimle birlikte şu mekânda (Müzdelife'de) şu (sabah) namazını kılan ve şu vakfe yerinde vakfe yapıp imam ayrılıncaya kadar bekleyen, daha önce de Arafat'ta gece veya gündüz hazır bulunmuş olan kimse haccını tamamlamış olur ve (ihramdan çıkarak) kirlerini giderir."[291]

Ravilerden hiçbiri bu hadiste Müzdelife vakfesi yapmayan kimsenin haccının geçerli olmayacağına dair bir ifadenin bulunduğunu söylemiş değildir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*akşam namazının Müzdelife'de kılınmasını emrettiği hâlde akşam namazının Müzdelife'de kılınmamasının haccı fasit kılmayacağı hükmü üzerinde âlimler görüş birliği etmişlerdir. Müzdelife vakfesi de bu hükme tabidir.

Urve b. Mudarris'in rivayet ettiği, (مَنْ أَدْرَكَ جَمْعًا وَالْإِمَامُ وَاقِفٌ، فَوَقَفَ مَعَ الْإِمَامِ، ثُمَّ أَفَاضَ مَعَ النَّاسِ، فَقَدْ أَدْرَكَ الْحَجَّ، وَمَنْ لَمْ يُدْرِكْ، فَلَا حَجَّ لَهُ) ***"İmam vakfede iken Müzdelife'ye yetişen, imamla birlikte vakfe yapan, sonra da insanlarla birlikte Müzdelife'den akın eden kimse, hacca yetişmiş olur. Müzdelife vakfesine yetişmeyen kimsenin haccı yoktur"***[292] hadisindeki (فَلَا حَجَّ

291 Ahmed b. Hanbel, Müsned: 30/235

292 Ebu Cafer et-Tahavi, Şerhu Maâni'l-Âsâr: 12/109

لَهُ) ***"haccı yoktur"*** ifadesi, haccın geçersiz olacağı anlamına değil de faziletinin eksileceği anlamına gelmesi muhtemeldir. Tıpkı ***"Besmele çekmeyenin abdesti yoktur"*** hadisinde ve Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* *"Nafilesini önce yapanın haccı yoktur"* ifadesinde olduğu gibi.

Yamer ed-Dilî'nin *radıyallahu anh* Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* rivayet ettiği hadisteki, ***"Fecir doğmadan vakfe yapan kimsenin haccı tamamlanmış olur"*** ifadesine gelince; biz buradaki vakfe ile hacca yetişmiş sayılmak için şart koşulan Arafat vakfesinin kastedilmiş olduğunu biliyoruz. Sabahleyin fecir doğmadan Müzdelife'ye yetişen kimsenin hacca yetişmiş sayılacağı şeklinde rivayette bulunanların rivayeti vehim ve yanılmadır. Bu nasıl vehim olmaz ki? Ümmet, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* fecir doğduktan sonra Müzdelife'de vakfe yaptığını nakletmiştir. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* hiçbir kimseye, Müzdelife vakfesini gece vakti yapmasını emrettiği rivayet edilmiş değildir.

Bununla birlikte Abdurrahman b. Yamer'in rivayet ettiği şu hadise (مَنْ صَلَّى مَعَنَا هَذِهِ الصَّلَاةَ فِي هَذَا الْمَكَانِ وَوَقَفَ مَعَنَا هَذَاالْمَوْقِفَ) ***"Bizimle birlikte şu mekânda (Müzdelife'de) şu (sabah) namazını kılan ve şu vakfe yerinde vakfe yapan..."*** ve Abdurrahman'ın diğer rivayetleriyle sahih hadisler çatışmaktadır. Bu sahih hadislerden biri şudur:

"Arafat'a yetişen hacca yetişmiş ve haccı tamamlanmış olur. Arafat'ı kaçıran, haccı kaçırmış olur."

Bu da Arafat vakfesiyle birlikte Müzdelife vakfesini de haccın tamamlanması için şart koşanların rivayetlerini hükümsüz kılmaktadır. Asamm ile İbn Âliye'nin bu görüşte olduklarını zannediyorum.

Müzdelife vakfesinin farz olduğu görüşünde olanlar, bu görüşlerini teyit etmek için şu aklî delile başvurdular: "Haccda iki vakfe olduğuna ve bunlardan arefe vakfesinin farzlığı hususunda ittifak ettiğimize göre diğerinin de farz olması gerekir. Zira Yüce Allah bu vakfelerin ikisini de Kur'an-ı Kerim'de zikretmiştir. Nasıl ki rükû ve secdeyi Kur'an-ı Kerim'de zikrettiği için namazda bunlar farz olmuşlarsa aynı şekilde haccda her iki vakfenin de farz olması gerekir."

Bu iddianın sahibine şöyle cevap verilebilir: Vakfelerin ikisi Kur'an'da zikredildiği için ikisinin de farz olması gerekir şeklindeki ifadeniz son derece yanlıştır. Eğer doğru olsaydı, Kur'an'da zikredilen her şeyin farz olması gerekirdi ki, bu isabetli olmazdı. Kaldı ki Yüce Allah, Kur'an'da Müzdelife vakfesini zikretmiş de değildir. Sadece (فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ) **"Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin"** buyurmuştur. Meş'ar-i Haram'da zikretmenin farz olmadığı hususunda ulema görüş birliği etmiştir. Bu durumda Müzdelife vakfesi nasıl farz olur? Şu hâlde bu vakfenin farz olduğuna bu şekilde bir istidlalde bulunmak geçerli olmaz.

Eğer Arafat vakfesine kıyas edilerek Müzdelife vakfesinin de farz olduğu söyleniyorsa, o zaman bu kıyası gerektiren illetin sahih olduğuna dair bir delil gösterilmesi istenir ki, böyle bir delil de mevcut değildir. Bu kıyası yapana şöyle bir soru yöneltilir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* veda haccı için Mekke'ye geldiğinde tavaf ve say yaptıktan sonra Kurban bayramının ilk gününde de tavaf yaptı. Mekke'den ayrılırken de veda tavafı yaptı. Bütün bu yaptıklarını sahabilerinin de yapmalarını emretti. Bu tavafların hepsinin de farz olmaları gerekir mi? Bu tavaflardan bazısının farz, bazısının mendup olması mümkün olduğuna göre, aynı şekilde vakfelerin de birinin farz, diğerinin mendup olması mümkün olur.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَاِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ اٰبَاۤءَكُمْ اَوْ اَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ﴿٢٠٠﴾)

200-"Hacc ibadetinizi bitirdiğinizde, artık (cahiliye döneminde) atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anışla Allah'ı anın. İnsanlardan, «Ey Rabbimiz! Bize (vereceğini) bu dünyada ver» diyenler vardır. Bunların ahirette bir nasibi yoktur."

Bu ayette geçen "kaza" kelimesi hacc menasikini tamamlamak anlamına kullanılmıştır. Bu kelime şu ayetlerde de benzer manada kullanılmıştır:

(فَاِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا)

"Namazı kaza ettiniz (kıldınız) mı, gerek ayakta, gerek otururken hep Allah'ı anın."[293]

(فَاِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْاَرْضِ)

"Namaz kaza edilince (kılınınca) artık yeryüzüne dağılın."[294]

Şu hadiste de "kaza" kelimesi aynı anlamda kullanılmıştır:

(فَمَا أَدْرَكْتُمْ فَصَلُّوا وَمَا فَاتَكُمْ فَاقْضُوا)

"Cemaate kavuştuğunuz kısmı (imamla birlikte kılın) kaza edin, kaçırdığınız kısmı ise (imamın selam vermesindensonra) tamamlayın."[295]

(فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ اٰبَاءَكُمْ)

"Atalarınızı andığınız gibi Allah'ı anın."

Bu ayetin iki cihete baktığı söylenmiştir. Biri, (ziyaret tavafından önceki) hacc menasiki sırasında yapılan zikirlerdir.

(اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَاَحْصُوا الْعِدَّةَ)

"Kadınları boşamak istediğinizde, onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik hâlinde) boşayın ve iddeti sayın."[296]

Burada iddeti dikkate almak, boşamadan önce yapılması gereken bir şeydir. Bu tıpkı "Haccettiğinde Kâbe'yi tavaf et. İhrama girdiğinde guslet. Namaz kıldığında abdest al" cümlelerine ve (اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ) **"Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi yıkayın"**[297] ayetine

293 Nisâ, 4/103
294 Cum'a, 62/10
295 İbn Huzeyme, Sahih: 1/528
296 Talak, 65/1
297 Mâide, 5/6

benzemektedir. Kâbe'nin tavaf edilmesi haccdan, gusletmek de ihrama girmezden, abdest almak ise namazdan önce yapılması gereken şeylerdir. Son ayetteki "yüz yıkama" da namazdan önce yapılması gereken bir iştir.

(فَاِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ)

"Hacc ibadetinizi tamamladığınızda, artıkAllah'ı anın" emri ile Arafat, Müzdelife, Cemerat ve tavafta yapılması sünnet olan zikirler de kastedilmiş olabilir. Anlatıldığına göre cahiliye döneminde insanlar hacc menasikini tamamladıklarında durup kendi eserlerini, atalarının övünç vesilesi olacak taraflarını anlatırlardı. İşte bu sebepten Cenab-ı Allah bunun yerine kendisini zikretmelerini, nimelerine şükretmelerini, kendisini övmelerini emretti.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*Arafat'taki veda hutbesinde şöyle buyurmuştu:

"Allah sizden cahiliyet kibrini, atalarla övünüp büyüklük taslamayı giderdi. İnsanlar Âdem'dendir. Âdem ise topraktandır. Arabın Arap olmayana, üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takva iledir." Böyle buyurduktan sonra şu ayeti okumuştu:

(يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا)

"Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık."[298]

Cahiliye dönemi insanları atalarıyla övünüp başkalarına karşı büyüklük tasladıkları için bu konu üzerinde durulmuştur.

Doğrusunu Allah bilir.

298 Hucurat, 49/13

Minâ Günleri ve Oradan Ayrılış (Nefr)

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فٖي اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فٖي يَوْمَيْنِ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۚ وَمَنْ تَاَخَّرَ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۙ لِمَنِ اتَّقٰىۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوٓا اَنَّكُمْ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾)

203-"Sayılı günlerde Allah'ı anın (telbiye ve tekbir getirin). Kim iki gün içinde acele edip (Mina'dan Mekke'ye) dönerse, ona günah yoktur. Kim geri kalırsa, ona da günah yoktur. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve onun huzurunda toplanacağınızı bilin."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Süfyan ve Şube'nin bildirdiklerine göre Abdurrahman b. Yalâ ed-Dilî *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmişti açıkladığır:

(أيامُ مِنًى ثلثةٌ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِ ومَن تَأَخَّرَ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِ)

"Minâ günleri üçtür. Kim iki gün içinde acele edip (Mina'dan Mekke'ye) dönerse, ona günah yoktur. Kim geri kalırsa, ona da günah yoktur."[299]

Bu hadisin, ayetteki (اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ) **"Sayılı günler"**i açıkladığı hususunda görüş birliği etmişlerdir. "Sayílı günler"in teşrik günleri olduğu hususunda ihtilaf yoktur.

Bu görüş; Hz. Ali, Hz. Ömer, İbn Abbas, İbn Ömer ve diğerlerinden rivayet edilmiştir. Yalnız İbn Ebi Leyla'nın bildirdiğine göre Zer, Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:

---

299 Abdullah b. Zübeyr Ebû Bekir el-Humeydî, Müsned: 2/399

"Sayılı günler, kurban kesme günü (bayramın ilk günü) ile ondan sonraki iki gündür. Bu günler içinde dilediğin herhangi bir zamanda kurban kesebilirsin." Ancak bu rivayetin asılsız olduğu söylenmiştir.

Hz. Ali'den *radıyallahu anh* gelen sahih rivayete göre o, bu sözü bilinen günler hakkında söylemiştir. Ayetin zahirî de bunu reddetmektedir. Çünkü ayette (فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَٓا اِثْمَ) **"Kim iki gün içinde acele edip (Mina'dan Mekke'ye) dönerse, ona günah yoktur"** denilmektedir ki, bunun kurban kesme ile alakası yoktur. Bu, ancak teşrik günlerinde cemeratın taşlanması ile alakalıdır.

Bilinen günlere gelince Hz. Ali *radıyallahu anh* ile İbn Ömer'in *radıyallahu anh*, "Bilinen günler, kurban kesme (bayramın ilk) günü ile ondan sonraki iki gündür. Bu günlerde dilediğin zaman kurbanını kesebilirsin" dedikleri rivayet edilmiştir.

İbn Ömer *radıyallahu anh* ayrıca "Sayılı günler, teşrik günleridir" demiştir.

Said b. Cübeyr, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bilinen günler, Zilhicce ayının ilk on günü, sayılı günlerse teşrik günleridir."

İbn Ebi Leyla'nın bildirdiğine göre Miksem, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bilinen günler, kurban kesme (bayramın ilk) günü ile ondan sonraki üç günlük teşrik günleridir. Sayılı günler, kurban kesme (bayramın ilk) günü ile ondan sonraki üç günlük teşrik günleridir."

Abdullah b. Musa'nın bildirdiğine göre Mücahid, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Sayılı günler, Zilhicce ayının ilk on günü, bilinen günlerse, kurban kesme (bayramın ilk) günüdür."

"Sayılı günler, Zilhicce ayının ilk on günüdür" sözünün yanlış olduğunda şüphe yoktur. Bunu söyleyen kimse olmamıştır. Bu, Kitab'a da aykırıdır. Yüce Allah, (فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَٓا اِثْمَ) **"Kim iki gün içinde acele edip (Mina'dan Mekke'ye) dönerse, ona günah yoktur"** buyurmuştur. On günde, üç değil de iki günle ilintili bir hüküm yoktur.

Sahih senedle gelen bir rivayette anlatıldığına göre İbn Abbas *radıyallahu anh* şöyle demiştir: "Bilinen günler, Zilhicce ayının ilk on günü; sayılı günlerse teşrik günleridir." Bu, aralarında Hasan, Mücahid, Atâ, Dahhâk ve İbrahim en-Nehâi'nin de bulunduğu bir tabii uleması tarafından benimsenen bir görüştür.

Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve Muhammed'den rivayet olunan görüşe göre bilinen günler, Zilhicce ayının ilk öngünüdür. Sayılı günlerse teşrik günleridir.

Tahavi'nin bildirdiğine göre şeyhi Ahmed b. Ebi İmran, Beşir b. Velid'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ebu'l-Abbas et-Tusî, Ebu Yusuf'a bir mektup yazarak "bilinen günler"in hangileri olduğunu sordu. Ebu Yusuf, onun mektubuna verdiği cevabı bana yazdırdı.

Yazdırdığı cevap şöyleydi: "Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* ashabı bu konuda farklı görüş ortaya koymuşlardır. Hz. Ali ile İbn Ömer'in, "Bilinen günler, kurban kesme günleridir" dedikleri rivayet edilmiştir. Ben de bu görüşe katılıyorum. Zira Yüce Allah (عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْاَنْعَامِ) **"Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine..."**[300] buyurmuştur."

Şeyhimiz Ebu'l-Hasan el-Kerhi'nin bildirdiğine göre Muhammed, Ebu Hanife'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bilinen günler, Zilhicce ayının ilk on günüdür."

Muhammed'in ise, "Bilinen günler, üç günlük kurban kesme günleridir. Kurban bayramının ilk günü ile ondan sonraki iki gündür" dediği rivayet edilmiştir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Ahmed el-Kari'nin Muhammed'den; Bişr b. Velid'in de Ebu Yusuf'tan yaptığı rivayetlerden elde edilen sonuç şudur: Bilinen günler, Kurban bayramının birinci, ikinci ve üçüncü günleridir.

---

300 Hac, 22/28

Ebu Hanife'den gelen tek rivayete göre ise bilinen günler, Zilhicce ayının ilk on günüdür. Sayılı günlerse teşrik günleridir. Bu, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* meşhur görüşüdür. (عَلَى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ) **"Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine..."** ayetinde kastedilen mananın kurban kesme günleri olduğuna dair bir delil bulunmamaktadır. Çünkü Allah'ın rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar ifadesi ve (وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلَى مَا هَدٰيكُمْ) **"Hidayete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz içindir"** ayetiyle, Zilhicce ayının ilk on gününün kastedilmiş olması muhtemeldir. Çünkü o günlerin içinde kurban kesme(nin ilk) günü vardır. O günde kurban kesilmektedir. Senelerin tekerrür etmesiyle de kurban kesmenin o bir günü üst üste eklenir ve "günler" olur. Dil bilimcilerin anlattıklarına göre kelimenin delaleti ile (معدودات) yani "sayılı" kelimesi ile (معلومات) "bilinen" kelimesi sayı bakımından birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Zira az olduğu dile getirilmek istenen bir şey sayı ile nitelendirilir. Çünkü azlık, çokluğun zıddıdır. Bir şeyin miktarını belirtirken "az" deriz, "çok" deriz. Az sayıdaki günler için (أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ) "Sayılı günler", çok sayıdaki günler içinse (أياما معلومات) "Bilinen günler" denir. Zilhiccenin ilk on günleri, bilinir oldukları için bu günlere (أياما معلومات) "Bilinen günler" denir.

İlim ehli kimseler, Minâ günlerinin kurban kesme (bayramın ilk) gününden sonra üç gün olduğu, hacının dilerse Minâ günlerinin ikincisinde (bayramın üçüncü gününde) cemeratı taşladıktan sonra acele edip Minâ'dan Mekke'ye dönebileceği, dilerse de orada kalıp Minâ günlerinin üçüncüsüne (bayramın dördüncü gününe) kadar kalıp cemeratı taşladıktan sonra Mekke'ye dönebileceği hususunda görüş birliği etmişlerdir.

Minâ günlerinin ikinci (bayramın üçüncü) gününde güneş batıncaya kadar Minâ'dan ayrılmayan kimsenin durumu hakkında ilim ehlifarklı görüş ortaya koymuşlardır.

Hz. Ömer, oğlu Abdullah, Cabir b. Zeyd, Hasan ve İbrahim en-Nehâi'nin, "Minâ günlerinin ikinci (bayramın üçüncü) günü güneş batıncaya kadar Minâ'dan ayrılmayan kimse artık ertesi günün de taşlarını atmadan Minâ'dan ayrılamaz" görüşünde oldukları rivayet edilmiştir.

Hasan el-Basri'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Minâ günlerinin ikinci (bayramın üçüncü) günü öğle vakti cemeratın tamamını taşlayan kimse, o günde ikindiden önce Minâ'dan ayrılabilir. Ama oradayken ikindi vakti girerse artık ertesi günün de taşlarını atmadan Minâ'dan ayrılamaz."

Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri dediler ki: "Minâ günlerinin ikinci (bayramın üçüncü) günü güneş batıncaya kadar Minâ'dan ayrılmayan kimse, artık ertesi günün de taşlarını atmadan Minâ'dan ayrılması caiz olmaz."

Minâ günlerinin üçüncü (bayramın dördüncü) gününe kadar Minâ'da kalan kimsenin o günde cemeratı taşlamadan oradan ayrılmasının caiz olmayacağı hükmüne aykırı görüşte olan bir fakih yoktur. Ancak fakihler şunu da söylemişlerdir: "Minâ günlerinin ikinci (bayramın da üçüncü) günü akşamına kadar Minâ'da kalmış olan kimsenin son günün taşlarını atması vacip olmaz. Şundan ki: Bayramın üçüncü gününü dördüncü gününe bağlayan gece, üçüncü güne tabi olup onun hükmüyle aynı hükmü taşır. Sonraki günün hükmüne tabi olmaz. Bilindiği gibi ilk günün taşını atmayan bir kimse, taşları birinci günü ikinci güne bağlayan gecede atar. Bu durumda taşları vaktinin dışına ertelemiş de sayılmaz. Zira Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, çobanların taşları gece vakti cemerata atmalarına ruhsat vermiştir. Gecenin hükmü, kendisinden önceki gündüzün hükmü gibidir. Kendisinden sonra gelecek olan gündüzün hükmü gibi değildir. Bu sebeple fakihler dediler ki: "Bir kimse bayramın üçüncü günü akşama kadar Minâ'da kalırsa sanki orada gündüzleyin kalmış gibi olur. Bayramın dördüncü günü sabahına kadar orada kalırsa o günün de taşlarını cemerata atması gerekir." Bu hususta ihtilaf yoktur. Bu da Ebu Hanife'nin, son günün taşlarının zevalden önce cemerata atılmasını caiz gördüğüne ilişkin görüşünün sahihliğine delalet etmektedir. Son günün zeval öncesi, taşları atmanın başlangıç vaktidir. Ancak zevalden önce atılması zorunlu değildir. Daha sonra güneş batıncaya kadar atılması da sahihtir.

﴿فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَاَخَّرَ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقٰى﴾

"Kim iki gün içinde acele edip (Mina'dan Mekke'ye) dönerse, ona günah yoktur. Kim geri kalırsa, ona da günah yoktur. Bu,

Allah'a karşı gelmekten sakınanlar içindir"[301] ayetine gelince, bu ayet iki şekilde yorumlanmıştır.

1-Ayette belirtilen şekilde bir uygulama yapan kimseye günah yoktur. Çünkü günah ve kötülükleri, yapmış olduğu mebrur hacc sebebiyle affedilmiştir.

Abdullah b. Mesud'un *radıyallahu anh* da böyle dediği rivayet edilmiştir. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hususta benzer bir ifade kullanarak şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

(مَنْ حَجَّ لِلّٰهِ فَلَمْ يَرْفُثْ، وَلَمْ يَفْسُقْ، رَجَعَ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ)

"Bir kimse Allah için hacceder de (Hacc sırasında) kötü şeyler konuşmaz ve günah işlemezse, anasından doğduğu günkü gibi (günahsız olarak evine) döner."[302]

2-Acele edip son güne kadar beklemeden bir gün önce Minâ'dan ayrılan kimseye günah yoktur. Hasan ve diğerleri de böyle dedikten sonra ayetin (مَنْ تَاَخَّرَ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِ) son kısmını okumuşlardır. Bundan anlaşıldığına göre Minâ'da bayramın son gününe kadar kalmak mübahtır. Ayetin sonundaki (لِمَنِ اتَّقٰى) gelince; bununla, ihramlıyken Allah'ın yasakladığı şeylerden sakınan kimse kastedilmiş olabilir.

İhramlı kimse, şu ayette belirtilen şeylerden sakınmakla emrolunmuştur:

(فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ)

"Haccda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur." Bunlardan sakınmaması durumunda kendisi için vaad edilen bir sevap yoktur.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

301 Bakara, 2/203

302 Buhari, Hac, 4

(وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾)

204-"İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (Sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar. Halbuki o düşmanlıkta en amansız olandır."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu ayette, söylenen sözlerin zahirine, konuşma uslubunda gösterilen tatlılığa, söylenenlerin doğruluğuna inandırmak için yapılan tekide ve gösterilen çabaya aldanmaktan sakındırılmaktadır.

Yüce Allah bazı kimselerin, dilleriyle hoşunuza gidecek bazı şeyler söyleyeceklerini haber vermekte ve onların, (وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى مَا فِي قَلْبِهِ) sözlerinin özlerine uygun olduğunu söyleyecekleri hususunda uyarıda bulunmaktadır. Bu, münafıkların vasıflarındandır. Müminler, şu ayetlerle de münafıklar hakkında uyarılmışlardır:

(قَالُوا نَشْهَدُ اِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ)

"Onlar "Senin, elbette Allah'ın peygamberi olduğuna şahitlik ederiz" derler. Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor. (Fakat) Allah, o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduklarına elbette şahitlik eder."[303]

(اِتَّخَذُوا اَيْمَانَهُمْ جُنَّةً)

"Yeminlerini kalkan yaptılar."[304]

(وَاِذَا رَاَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ اَجْسَامُهُمْ وَاِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ)

303 Münafikun, 63/1
304 Münafikun, 63/2

"Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider. Konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin."[305]

Yüce Allah, Peygamberi'ne *sallallahu aleyhi ve sellem* münafıkların kalplerindeki nifakı bildirdi ki, onların sözlerinin zahirine aldanmasın. Onlarla ilgili örnekler verdi ki ibret alalım; insanların dünyevî işlerinin zahirine ve dışa vurdukları şahsî hâllerine aldanmayalım. Münafıkların emsallerinin dinî ve dünyevî işleriyle ilgili hususularda ihtiyatlı olmamız bu ayetle emredilmektedir. Bu emrin gereği olarak da dinî ve dünyevî konularda herhangi bir araştırma yapmaksızın insanların sadece dış görünüşlerine bakarak onlara güvenmemeliyiz.

Bu ayetler, yetkililerin şöyle bir mükellefiyetle yükümlü olduklarına delalet etmektedirler: Kadılık yapması, şahitlikte bulunması, fetva vermesi, devletin başına imam olması ve benzeri görevlere atanması istenen kimselerin dış görünüşlerinin yeterli sayılmaması, haklarında araştırma ve soruşturma da yapılması gerekir. Çünkü Yüce Allah, münafıkları ve emsallerini Müslümanlarla ilgili kamu görevlerinin başına tayin etmekten bizi sakındırmıştır. Görüldüğü gibi yukarıda değindiğimiz Bakara 204. ayetin ardından şöyle buyurmaktadır:

(وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِي الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ)

"O, (senin yanından) ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeye çalışır."[306]

Münafıkların yanımızdan ayrılıp gittiklerinde bozgunculuk yapacakları bildirilmiştir ki, durumlarını iyice araştırıp kendilerinden emin olmadıkça dış görüntülerine aldanmayalım.

(وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ)

"Hâlbuki o, düşmanlıkta en amansız olandır."[307]

305 Münafikun, 63/4
306 Bakara, 2/205
307 Bakara, 2/204

Bu ayette münafıklar, karşı tarafın hakkını alıp ele geçirmek için husumet yapmada ve adam öldürmede amansız kimseler olarak nitelendirilmektedirler. (اَلَدُّ الْخِصَامِ) tamlamasındaki (اَلَدُّ) ism-i tafdili, (ledde) fiilinden türemiş olup hapsetme anlamına gelmektedir.

Bu anlamdaki bir hadis-i şerifte Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

(إِنَّكُمْ تَخْتَصِمُونَ إِلَيَّ، وَلَعَلَّ بَعْضَكُمْ أَنْ يَكُونَ أَلْحَنَ بِحُجَّتِهِ مِنْ بَعْضٍ، فَأَقْضِيَ لَهُ عَلَى نَحْوِ مِمَّا أَسْمَعُ مِنْهُ، فَمَنْ قَطَعْتُ لَهُ مِنْ حَقِّ أَخِيهِ شَيْئًا، فَلا يَأْخُذْهُ، فَإِنَّمَا أَقْطَعُ لَهُ بِهِ قِطْعَةً مِنَ النَّارِ)

"Davalaşmak için bana geliyorsunuz. Biriniz delilini hasmından daha iyi açıklayıp anlatabiliyor. Ben de ondan dinlediklerime göre hüküm veriyorum. Bir kimseye kardeşinin hakkından bir şeyler verilmesine hükmedecek olursam, (lehinde hüküm verdiğim kişi) onu almasın. Çünkü (bu durumda) ben ona ateşten bir parça verilmesine hükmetmiş olmaktayım."[308]

Şu hâlde (وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ) husumeti ve düşmanlığı en şiddetli olan kimse anlamına gelmektedir.

(وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِي الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾)

205-"O, (senin yanından) ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmağa, ekin ve nesli yok etmeğe çalışır. Allah ise bozgunculuğu sevmez."

Bu ifade, Cebriye mezhebini temelden yıkmaktadır. Çünkü Allah, sevmediği şeyi murad etmez. Murad etmediği şeyi de sevmez. Bu ayette Yüce Allah, bozgunculuğu sevmediğini haber vermektedir. Bu da O'nun

308 Muslim, Akdıye, 3

bozgunculuk yapmamasını gerektirir. Zira yaparsa onu murad etmiş ve sevmiş olur. Bu ayet, şu ayet gibidir:

(وَمَا اللّٰهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ)

"Allah, kullarına asla zulmetmek istemez."[309]

Yüce Allah, kendisinin zulum yapmayacağını bu ayetle bildirmiştir. Şayet zulüm yapsaydı, zulmü murad etmiş olurdu. Çünkü O'nun murad etmediği şeyi yapması imkânsızdır. Bir iş meydana gelmişse Allah onun meydana gelmesini murad etmiş demektir. Bu da o işi sevdiğine delalet eder. Olmasını murad etmediği, hatta hoş karşılamadığı bir şeyi sevmesi mümkün değildir. Aksi hâlde bu bir çelişki olur. Mesela "Hoşuna gitmediği hâlde bir işin olmasını istiyor" demek çelişkili, tutarsız ve bozuk bir ifade olur. Bu gerçeğe şu ayet delalet etmektedir:

(اِنَّ الَّذ۪ينَ يُحِبُّونَ اَنْ تَش۪يعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ)

"İnananlar arasında hayâsızlığın yayılmasını arzu eden kimseler var ya; onlar için elem dolu bir azap vardır."[310]

Ayette geçen (يُحِبُّونَ) fiili, arzu etmek ve istemek manasına gelmektedir. Bu da sevmenin, istemek ve murad etmek anlamına geldiğine delalet etmektedir.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bu bağlamda şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Allah, sizin için üç şeyi sevdi; üç şeyden de hoşlanmadı. Kendisine ibadet etmenizi, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamanızı, başınıza amir olarak görevlendirdiklerine samimi davranmanızı sevdi. Dedikodu yapmanız, çok soru sormanız ve malı zayi etmenizden de hoşlanmadı."

309 Mü'min, 40/31
310 Nur, 24/19

Görüldüğü gibi bu hadiste hoşlanmama, sevmenin karşıtı olarak kullanılmıştır. Bu da Allah'ın murad ettiği şeyin, sevdiği şey olduğuna delalet etmektedir. Aynı şekilde hoşlanmadığı şeyin de murad etmediği şey olduğuna delalet etmektedir. Çünkü hoşlanmamak, sevmenin karşıtı olduğu gibi murad etmenin de karşıtıdır. Hoşlanmamak, murad etme ile sevmenin karşıtı olduğuna göre; demek ki sevmek ve murad etmek, anlam bakımından birbirlerine eşit durumdadırlar.

(فَاِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٠٩﴾)

209-"Size apaçık deliller geldikten sonra, eğer yine de yan çizerseniz, bilin ki Allah, gerçekten mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

Ayette geçen (عَزِيزٌ) kelimesi kuvvetli, dayanıklı, engellemeye muktedir, engellenemeyen gibi anlamlara gelir. Çünkü "izzet"in asıl anlamı dayanıklılık, engelenememe ve korunmuşluktur. Mesela (أَرْضٌ عَزَازٌ) denildiğinde, sarp ve aşılmaz bir yer akla gelir.

(حَكِيمٌ) kelimesi Allah'ın bir sıfatı olarak kullanıldığında iki manaya gelir: Biri, bilen zât demektir. "Hakîm" kelimesiyle bu mana kastedildiğinde, "Allah ezelden beri hakîmdir" demek caiz olur. Bu kelimenin diğer manası ise bir işi sağlam ve muhkem yapmaktır. "Hakîm" kelimesiyle bu mana kastedildiğinde, "Allah ezelden beri hakîmdir" demek caiz olmaz. Tıpkı "Allah ezelden beri faildir" demenin caiz olmayışı gibi. Yüce Allah'ın kendini "Hakîm" olarak nitelemesi, kendisinin zulüm, cahillik, hak tanımazlık ve kabahat işlemediğine ve bunların işlenmesini murad etmediğine delalet eder. Çünkü bunları yapan bir zât, akıl sahiplerinin tamamına göre hakîm sayılmaz. Bu, Cebriyecilerin söylediklerinin geçersizliğine delalet eder.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَقُضِيَ الْاَمْرُ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٢١٠﴾)

210-"Onlar (böyle davranmakla), bulut gölgeleri içinde Allah'ın (azabının) ve meleklerin kendilerine gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar? Halbuki bütün işler Allah'a döndürülür."

Bu, müteşabih ayetlerdendir. Yüce Allah bunları muhkem olanlara arzetmemizi şöyle emretmiştir:

(هُوَ الَّذِي اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ وَاُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَاَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ)

"O, sana Kitab'ı indirendir. O'nun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşabihtir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, müteşabih âyetlerinin ardına düşerler."[311]

Önceki ayette geçen **"Allah'ın gelmesi"** ifadesi müteşabihtir. Çünkü bu ifade ile hakikî mananın, yani Allah'ın gelmesinin kastedilmiş olması muhtemel olduğu gibi, Allah'ın emrinin ve mucizelerinin gelmesi de kastedilmiş olabilir. Bunun benzeri başka bir ayet de En'am Suresi'ndedir:

(هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ اَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ)

311 Âl-i İmran, 3/7. Müteşabih âyetler, manasını ve hakikatini sadece Allah'ın bildiği âyetlerdir. Bunların insan zihni tarafından tümüyle kavranmasına imkân yoktur. Allah'ın sıfatları, kıyametin ahvali, cennet, cehennem gibi hususlarla ilgili âyetler ile, sûrelerin başında yer alan "hurûf-u mukatta'a" bunlardandır. İnsan ne kadar çabalarsa çabalasın, bu âyetleri bütün yönleriyle anlaması mümkün değildir. Müteşabih âyetler dışındaki âyetler de muhkem âyetlerdir.

"(Ey Muhammed!) Onlar (iman etmek için) ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini ya da Rabbinin bazı âyetlerinin gelmesini mi gözlüyorlar?"[312]

Bu müteşabih ayetlerin tümü, Allah'ın kendisinin değil de emrinin ve mucizelerinin gelmesi şeklinde yorumlanır. Çünkü Yüce Allah'ın zatının gelmesi imkânsızdır. Çünkü gelmek, intikal etmek, yok olmak, cisimlerin sıfatlarındandır ve sonradan meydana gelmişliğin delilleridir.

Yüce Allah muhkem bir ayette kendinden bahsederken şöyle buyurmuştur:

(لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ)

"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur."[313]

Hz. İbrahim *aleyhisselam* yıldızların hareketlerini, intikallerini ve batıp gözden kaybolmalarını müşahede ettiğinde bunu, onların sonradan yaratılmış varlıklar olduklarına delil saydı. Bu delile dayanarak kendi kavmi ile tartıştı. Bu hususta güç ve hikmet sahib Allah şöyle buyurmuştur:

(وَتِلْكَ حُجَّتُنَا اٰتَيْنَاهَا اِبْرٰهِيمَ عَلٰى قَوْمِهِ)

"İşte kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimiz."[314]

Yıldızların ve diğer gök cisimlerinin sonradan yaratılmış şeyler oldukları hususunda İbrahim'e (a.s.) Allah tarafından bahşedilen delillerdi bunlar. Cenab-ı Allah, Müşebbihe fırkasının kendisine isnad ettiği şeylerden çok yüce ve münezzehtir.

"Mektubu veya elçisi geldi ya da buna benzer bir mana kastedilerek "Allah geldi" demek caiz olur mu?" diye sorulacak olursa, bu soruya şöyle cevap verilebilir:

312 En'am, 6/158
313 Şûrâ, 42/11
314 En'am, 6/83

Böyle bir ifadenin kullanılması mecazdır. Mecaz ise ancak hakkında delil bulunan bir yerde kullanılabilir. Mesela şu ayetlerde mecaz vardır:

(وَسْئَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا)

"Bulunduğumuz şehre sor."[315]

Bu ayette **"şehre sor"** derken"şehir halkına sor" manası kastedilmiştir.

(اِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ)

"Şüphesiz Allah ve Resûlü'nü incitenlere..."[316]

Bu ayette **"Allah ve Resûlü'nü incitenler"** derken "Allah'ın veli kullarını incitenler" kastedilmiştir. Mecaz, ancak bu sanatın kullanıldığını gösteren bir delilin bulunduğu ve dinleyicinin zihninde anlam karmaşası meydana getirmeyecek ifadelerde kullanılabilir.

(وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ)

"Bütün işler Allah'a döndürülür."[317]

Bu ayet, iki şekilde yorumlanmıştır:

1-Kullara bazısını temlik etmesinden önce her şey hususiyle Allah'a ait idi. Sonra birçok şeyi onların hükümranlığına ve mülkiyetine verdi. Sonra bütün bunlar ahirette tekrar kendisine dönecektir. Eğer bu mana kastedilirse "Her şey Allah'a döndürülecektir" demek doğru olur.

2-(وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ) **"Bütün işler Allah'a döndürülür"** ifadesi, (اَلَا اِلَى اللّٰهِ تَصِيرُ الْاُمُورُ) **"İyi bilin ki, bütün işler sonunda Allah'a döner"**[318] ayeti gibi manalandırılır. Yani bütün işler ve mevcudat, başkasının mülkiyetin-

315 Yusuf, 12 7 82
316 Ahzab, 33/57
317 Bakara, 2/210
318 Şûrâ, 42/53

deyken Allah'ın mülkiyetine geçecektir şeklinde değil, bunlar zaten Allah'ındır. Başkasının mülkiyetine geçmiş değildir. Bunlara O'ndan başkası mâlik olamaz. Nitekim şair Lebid de bu manada şöyle demiştir:

وما المَرْءُ إلاّ كالشّهاب وضَوْئه

يحورُ رَماداً بَعْدَ إذْ هُوَ ساطِعُ

İnsan, bir alev ve saçtığı ışık gibidir.

Işıklı şekilde görünür, sonra küle döner.

Burada kastedilen mana, "İnsan kül idi de sonra tekrar eski hâline döndü" değildir. Kastedilen mana, "Işıklı bir alev iken kül hâline geldi" dir.

(سَلْ بَنِي اِسْرَآئِيلَ كَمْ اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ اٰيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُ فَاِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢١١﴾)

213-"İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi. Kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra o konuda ancak; kitap verilenler, aralarındaki kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah iman edenleri, kendi izniyle, onların hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe iletti. Allah dilediğini doğru yola iletir."

Denildi ki: İnsanlar, önceleri farklı mezheplerden de olsalar hepsi küfür üzere idiler. Aralarında Müslümanların da olması mümkündü. Ancak Müslümanlar az sayıda idiler. Böyle olunca da ayette geçen "ümmet" kelimesinin topluluk ve cemaat anlamında kullanılması caiz olur. O zaman bu kelime, sayısı daha fazla ve genel olan topluluk manasına gelir.

Katade ve Dahhâk dediler ki: "İnsanlar, önceleri hak üzere olan tek bir ümmet idiler. Ancak daha sonra birbirleriyle ihtilafa düşüp ayrıştılar."

(فَهَدَى اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ)

"Bunun üzerine Allah iman edenleri, kendi izniyle, onların hakkında ayrılığa düştükleri hakikate iletti."

Abdullah b. Tavus'un bildirdiğine göre Ebu Hureyre *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّابِقُونَ بَيْدَ أَنَّ كُلَّ أُمَّةٍ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِنَا وَأُوتِينَاهُ مِنْ بَعْدِهِمْ، فَهَذَا الْيَوْمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ فَهَدَانَا اللهُ لَهُ، فَغَدًا لِلْيَهُودِ وَبَعْدَ غَدٍ لِلنَّصَارَى)

"Biz (dünyaya geliş itibariyle en son ümmetiz. (Ahirette hesabın görülmesi bakımından da) herkesten önde olacağız. Yalnız her ümmete bizden önce kitap verildi. Bize de onlardan sonra verildi. Şu günlerini (Cuma'yı) tespitte ihtilafa düştüler. Bu hususta Allah bize doğruyu gösterdi. (Cuma bizim günümüzdür). Yarın (cumartesi) Yahudilerin, yarından sonraki gün de hıristiyanların günüdür."[319]

A'meş'in de bildirdiğine göre Ebu Hureyre *radıyallahu anh*, Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* böyle bir rivayette bulunmuştur. Ancak onun rivayetinde şu ifadeler yer almaktadır:

"Allah, bize o günü Cuma olarak gösterdi. Yahudilere yarını, hıristiyanlara da yarından sonraki günü gösterdi."

(فَهَدَى اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ)

"Bunun üzerine Allah iman edenleri, hakkında ayrılığa düştükleri hakikate iletti" ayetindeki hakikat, bu hadisle Cuma günü olarak onlara gösterilmiş oldu. Ayetin genel nitelikteki lafzı, Allah tarafından müminlerin iletildikleri diğer hakikatleri de kapsamaktadır. Cuma günü

319 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 3/268

de o hakikatlerden biridir. Doğruyu noksanlıklardan münezzeh olan Yüce Allah bilir.

Öncelikle Geçimlerini Sağlamakla Yükümlü Olduğumuz Kimseler

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٢١٥﴾)

215-"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: «Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak ne yaparsanız, gerçekten Allah onu hakkıyla bilir.»"

Ayette, harcanacak şeyin miktarı sorulmaktadır. Cevap ise az-çok yapılan harcamaları içermekte ve harcamanın kime yapılacağı beyan edilmektedir. Yüce Allah **"De ki: Hayır olarak ne harcarsanız..."** buyuruyor ki, bu ifade, harcamanın azını da çoğunu da kapsamaktadır. Çünkü "hayır" kelimesi, Allah rızası için yapılan bütün harcamaları kapsamaktadır.

"Anne-baba ve akrabalar içindir" buyurmakla da, harcamanın kimlere yapılacağı açıklanmaktadır. Kendilerine harcama yapılacak kimseler ayette sıralanmıştır. Bunlar, harcamayı yapacak olanın evinde oturmayan diğer akraba ve fakirlerden daha önceliklidirler. Başka bir ayette de neyin harcanması gerektiği beyan edilmektedir:

(وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ)

"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: İhtiyaçtan arta kalanı."[320]

---

320 Bakara, 2/219

Bu ayeti açıklarken İbn Abbas'ın *radıyallahu anh*, "Ailenizin ihtiyacından fazlasını Allah yolunda harcayın" dediği rivayet edilmiştir.

Katade, bu ayeti tefsir ederken şöyle demiştir: "Ayette geçen (الْعَفْوِ) kelimesi, artan fazlalık demektir."

Burada Cenab-ı Allah, kişinin kendisi, eşi ve diğer aile fertlerinin ihtiyacından artanı Allah yolunda harcaması gerektiğini bildirmiştir. Bu bağlamda Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

(خَيْرُ الصَّدَقَةِ مَا كَانَ عَنْ ظَهْرِ غِنًى)

"Sadakanın en hayırlısı, zenginlikten artakalanın verilenidir."[321]

Başka bir rivayette ise şöyle buyrulmaktadır:

(خَيْرُ الصَّدَقَةِ مَا أَبْقَتْ غِنًى، وَالْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى، وَابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ)

"Sadakanın en hayırlısı, verildikten sonra da vereni zengin bırakan sadakadır. Veren el, alan elden üstündür. Sen öncegeçimlerinden sorumlu olduğun kimselere nafaka vererek işe başla."[322]

Bu hadis, anlam bakımından(وَيَسْئَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ) **"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: İhtiyaçtan arta kalanı"** ayeti ile de örtüşmektedir.

Nafaka vermeye önce en yakın akrabadan başlanması, sonra da yakınlık sırasına göre diğerlerine verilmesi gerektiğine dair hadisler Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* rivayet edilmiştir:

İbn Mesud *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

---

321 Buhari, Nafakat, 2

322 Taberani, el-Mucemu'l-Evsat: 9/184

﴿الْيَدُ الْعُلْيَا أَفْضَلُ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى، وَابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ، أُمَّكَ وَأَبَاكَ، وَأُخْتَكَ وَأَخَاكَ، وَأَدْنَاكَ فَأَدْنَاكَ﴾

***"Veren el, alan elden üstündür. Öncelikle geçimlerinden sorumlu olduğun kimselere nafaka ver. Bunlar; annen, baban, kız kardeşin, erkek kardeşin ve bunlardan sonra sana en yakın olanlardır."*[323]**

Salebe b. Zehdem ve Tarık *radıyallahu anh* da Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* buna benzer bir rivayette bulunmuşlardır.

Bu hadis, şu ayetin manasını anlamamıza da yardımcı olmaktadır:

﴿قُلْ مَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ﴾

"De ki: «Hayır olarak ne harcarsanız o, anne-baba ve akrabalar içindir.»"

Burada söylenmek istenen, nafaka vermede, yakınlık derecesinin gözönünde bulundurulması gereğidir.

Hasan el-Basri, bu ayetin hem zekât hem de gönüllü olarak verilen sadakalarla ilgili olduğunu, hükmü sabit olup neshedilmediğini söylemiştir.

Süddi, "Zekâtın farz kılınmasıyla bu ayet neshedildi" demiştir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu ayetin hükmü, hem farz (zekât) hem de tatavvu (gönüllü olarak verilen) sadakalar hakkında geçerlidir. Ancak haklarında delil bulunduğu için zekât, anne, baba, çocuklar ve ne kadar ileriye doğru gitseler de torunlara verilemez. Tatavvu (gönüllü olarak verilen) sadakalar ise bunların hepsine verilebilir. Bu iki ayeti zekâtın farzlığı ile birlikte delil olarak kullandığımızda, sondaki ayetin neshedildiğine hükmetmek doğru olmaz. Diğer ayetleri de neshedildiğine hükmetmeksizin hüküm bakımından birbirleriyle telif etme imkânı bulunduğunda,

323 Taberani, el-Mucemu'l-Kebir: 10/186

neshedilmiş olduklarını söylememiz doğru olmaz. Bu ayetle anne baba, şayet muhtaç ve oğulları da zengin ise onlara vermesi gereken nafaka kastedilmiş olabilir. Zira (قُلِ الْعَفْوَ) **"De ki: İhtiyaçtan arta kalanı"** buyruğu, kişinin ihtiyacından fazlasını vermesini gerekli kılmaktadır. Ama kendisi ve çoluk çocuğu muhtaç iseler, kendilerinden bir şey artmıyorsa, anne-babasına nafaka verme yükümlülüğü yoktur.

Bu ayet-i kerime birkaç manaya delalet etmektedir:

- Az veya çok infakta bulunmak, eğer Allah rızası amaçlanmış ise infakta bulunana sevap kazandırır. Bu, hem zekâtı hem de gönüllü olarak verilen sadakaları kapsar.
- **"Hayır olarak ne harcarsanız o, anne-baba ve akrabalar içindir"** ayeti gereğince en yakındaki akraba, sonra onun peşinden gelen akraba, sonra yakınlık sıralarına göre akrabalar bu sadakalarla gözetilir. Bununla birlikte Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de Cenab-ı Allah'ın bu ayetteki maksadını şöyle açıklamıştır:

"Öncelikle geçimlerinden sorumlu olduğun kimselere nafaka ver. Bunlar; annen, baban, kız kardeşin, erkek kardeşin ve bunlardan sonra sana en yakın olanlardır."

Bu hadis, anne-baba ve yakın akrabanın geçimlerini temin etmenin vacip olduğuna delalet etmektedir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Yoksulların, yolda kalmışların veayette bahsi geçen diğer kimselerin de geçimlerini temin etmek gerekir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Ayetin zahirî manası bu dediğinizi gerektiriyor. Ancak bu dediğiniz kimseler, kendilerine zekât ve sadaka verilenler grubunda yer aldıkları için onları, kendilerine nafaka verilecek akrabalar zümresinden ayırdık.

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Mücahid, Ebu Hureyre'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:

(دِينَارٌ أَعْطَيْتَهُ مِسْكِينًا وَدِينَارٌ أَعْطَيْتَهُ فِي رَقَبَةٍ وَدِينَارٌ أَعْطَيْتَهُ فِي سَبِيلِ اللهِ وَدِينَارٌ أَنْفَقْتَهُ عَلَى أَهْلِكَ قَالَ: الدِّينَارُ الَّذِي أَنْفَقْتَهُ عَلَى أَهْلِكَ أَعْظَمُ أَجْرًا)

"Yoksula verdiğin bir dinar, bir köleyi esaretten kurtarmak için verdiğin bir dinar, Allah yolunda verdiğin bir dinar, ailene harcadığın bir dinar. Sevabı en büyük olan, ailene harcadığın bir dinardır."[324]

Bu rivayet, Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* kadar ulaştırılarak merfu şekilde de nakledilmiştir. Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Ebu Hureyre *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* aynı şeyleri ifade buyurduğunu rivayet etmiştir.

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre İbn Mesud *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(إِنَّ الْمُسْلِمَ إِذَا أَنْفَقَ نَفَقَةً عَلَى أَهْلِهِ وَهُوَ يَحْتَسِبُهَا كَانَتْ لَهُ صَدَقَةً)

"Şüphesiz Müslüman bir kimse, sevabını Allah'tan bekleyerek ailesinin nafakasını verdiğinde bu onun için verilmiş bir sadaka olur."[325]

Bu rivayetler, (وَيَسْئَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ) **"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: İhtiyaçtan arta kalanı"** ayeti ile örtüşmektedirler. Ancak bu ayetteki murad-ı ilahinin ne olduğu hususunda farklı görüş ortaya konulmuştur.

İbn Abbas ile Katade dediler ki: "İhtiyaçtan arta kalanın verilmesi gerekir."

Hasan ile Atâ dediler ki: "İsrafa kaçmadan orta ölçekte vermek gerekir."

Mücahid dedi ki: "Bununla, zekâtın verilmesi gerektiği kastedilmiştir."

---

324 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 7/770
325 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 4/178

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Ayette geçen (الْعَفْوَ) kelimesi, artan fazlalık demek olduğuna göre bununla, farz olan zekâtın kastedilmiş olması mümkündür. Çünkü zekâtın, temel ihtiyaçlardan artan ve kendisiyle şer'î zenginlik hâsıl olan maldan verilmesi gerekir. Verilmesi vacip olan diğer sadakaların da aynı şekilde bu kelimeyle kastedilmiş olması mümkündür. Gönüllü olarak verilen sadakaların kastedilmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Şu hâlde bu ilahî emir, kişinin kendi şahsının, ailesinin ve yakınlık derecelerine göre evvela ön sıradaki akrabalarının geçimlerini temin etmesi gereğini içermektedir. Bundan sonra arta kalanı da yabancısı olan ihtiyaç sahiplerine sarftemesi gereğini içermektedir. Bu ayete dayanılarak fakir kimselerin vacip olan fıtır sadakasını ve gönüllü olarak verilen diğer sadakaları vermekle yükümlü olmadıkları hükmü çıkarılabilir. Çünkü Yüce Allah, ihtiyaçtan arta kalan ve şer'î zenginlik ölçüsünü aşan maldan infakta bulunmamızı emretmiştir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ وَعَسٰى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـٔاً وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسٰى اَنْ تُحِبُّوا شَيْـٔاً وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾)

216-"Savaş, hoşunuza gitmediği halde, size farz kılındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz."

Bu ayetteki (كُتِبَ عَلَيْكُمُ) ifadesi, (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ) **"Oruç size farz kılındı"** ayetinde olduğu gibi farz kılınma manasına gelmektedir.

Bu ayetteki savaş, ya muhatapların bildiği bir savaşla ilgilidir ya da onların bilmedikleri ve zihinlerinde olmayan herhangi bir savaşla ilgilidir. Çünkü ayette savaş diye tercüme ettiğimiz "kıtal" kelimesinin başındaki "el" takısı, hem cins isimlerinin hem de zihinde yeri bulunan bir ismin başında yer alır. Bu takı, eğer ayetin muhataplarının bildikleri bir savaş "kıtal" kelimesinin başında yer alıyorsa, kelam o savaşa rücu eder. Şu ayetlerde olduğu gibi:

(وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَٓافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَٓافَّةً)

"Allah'a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın."[326]

(وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِۚ فَاِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ)

"Yalnız Mescid-i Haram'ın yanında, onlar sizinle savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşırlarsa (siz de onlarla savaşın) onları öldürün."[327]

Eğer böyle olursa bu, şarta bağlı olarak verilen bir savaş emridir. Yani müşrikler bize savaş açarlarsa onlarla savaşacağız. O zaman bu ayetteki savaş emri, zihinde var olup hükmü bilinen ve tekit için kendisinden mükerrer olarak söz edilen bir savaş hakkındaki emir olur. Ama bu ayetteki savaş, muhatabın zihninde mevcut olmayan bir savaş ise o takdirde bu ayet, açıklanmaya ihtiyacı olanmücmel bir ayet olur. Âlimlerin cihad farizası hakkındaki farklı görüşlerini (فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ) **"Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün"**[328] ayetini açıklarken inşallah sizlerle paylaşacağız.

(وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ)

"Savaş hoşunuza gitmediği hâlde…"

Buradaki (كُرْهٌ) mastarı, (مكروه) manasında kullanılmıştır. Tıpkı şu örnekte olduğu gibi: (فُلانٌ رِضى) "Falan adam rızadır" derken (فُلانٌ راضِي) "Falan adam razıdır" manası kastedilmiştir.

(يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِۜ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاِخْرَاجُ اَهْلِه۪ مِنْهُ اَكْبَرُ عِنْدَ اللّٰهِۚ وَالْفِتْنَةُ اَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِۜ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتّٰى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ اِنِ اسْتَطَاعُواۜ

326 Tevbe, 9/36
327 Bakara, 2/191
328 Tevbe, 9/5

وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَأُولَٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢١٧﴾)

217-"Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: «O ayda savaş büyük bir günahtır. Allah'ın yolundan alıkoymak, onu inkar etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyük günahtır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür.» Onlar, güç yetirebilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim dininden döner de kafir olarak ölürse öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da, ahirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır."

Bu ayet-i kerime, haram aylarda savaşmanın haram olduğu hükmünü içermektedir. Şu ayetler de benzer manaya delalet etmektedirler:

(اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ)

"Haram ay, haram aya karşılıktır. Hürmetler (saygı gösterilmesi gereken şeyler) kısas kuralına tabidir."[329]

(اِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللّٰهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللّٰهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ اَنْفُسَكُمْ)

"Şüphesiz Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu, Allah'ın dosdoğru kanunudur. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin."[330]

Cafer b. Muhammed el-Vasıti'nin bildirdiğine göre Ebu Zübeyr, Cabir b. Abdullah'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: ***"Resûlullah***

329 Bakara, 2/194
330 Tevbe, 9/36

sallallahu aleyhi ve sellem ***haram ayda kendisine karşı savaş açılmadıkça başkalarıyla savaşmazdı. Kendisi savaşmaya niyetliyken haram ayı girdiğinde, ayın sona ermesini beklerdi."***

Yukarıdaki ayetin neshedilip edilmediği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir grup ulema, neshedilmediğini ve hükmünün baki olduğunu söylemişlerdir. Böyle diyenlerden biri de Atâ b. Ebi Rebah'tır.

Cafer b. Muhammed el-Vasıti'nin bildirdiğine göre Haccac, İbn Cüreyc'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Atâ'ya şöyle dedim: "İnsanların haram aylarda başkalarıyla savaşmaları niye helal değil? Sonra bu aylarda savaşmışlar da!" Atâ yemin ederek bana şu karşılığı verdi: "Kendilerine karşı savaş açılmadıkça insanların Mekke Haremi'nde ve haram aylarda savaşmaları helal değildir. Bu hüküm, neshedilmiş de değildir."

Süleyman b. Yesar ile Said b. Müseyyeb'den gelen bir rivayette bildirildiğine göre haram aylarda savaşmak caizdir. Büyük İslam merkezlerindeki fakihler de bu görüştedirler. Önceki ayet, şu ayetlerle neshedilmiştir:

(فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ)

"Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün"

(قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ)

"Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen kimselerle savaşın."[331]

Bu ayet, haram aylarda savaşmanın haram kılınmasından sonra inmiştir.

Haram aylarda savaşmanın hükmünü, Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem* kimin sorduğu hususunda farklı görüş ortaya konulmuştur.

Hasan ve diğerleri dediler ki: "Bunu Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem* kâfirler sordular. Sormalarının amacı da, haram aylarda savaşmayı helal saydıkları için Müslümanları kınamaktı."

331 Tevbe, 9/29

Başkaları dediler ki: "Haram aylarda savaşmanın dinî hükmünü öğrenmek amacıyla bu soruyu Müslümanlar sordular."

Şöyle diyenler de olmuştur: Vakid b. Abdullah adındaki bir sahabi, Amr b. el-Hadremi adlı müşriki öldürünce müşrikler, 'Muhammed, haram aylarda savaşmayı helal hâle getirdi!' dediler. Bunun üzerine bahsedilen ayet nazil oldu. Cahiliye dönemi insanları haram aylarda savaşmanın haram olduğuna inanırlardı. Cenab-ı Allah bu ayeti indirmekle bahse konu aylarda savaşma haramlığının hâlen devam ettiğini onlara bildirdi. Ayrıca bu aylarda savaşmanın ve adam öldürmenin büyük günah olduğunu kabul etmekle birlikte, kâfirlik daha büyük bir günah olduğu hâlde kâfirlikte inat etmelerinin bir çelişki olduğunu onlara gösterdi. Kâfirlere göre Mescid-i Haram'da bulunmak hakkına daha fazla sahip olan müminleri oradan çıkarıp kovmalarının da daha büyük bir cürüm olduğunu onlara gösterdi. Mescid-i Haram üzerinde onlardan daha çok müminlerin hakkı vardı. Zira Yüce Allah şöyle buyurmuştu:

(اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ)

"Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan kimseler imar eder."[332]

Cenabı Allah onlara, kendisini ve Mescid-i Haram'ı inkâr ettiklerini bildirdi. Şöyle ki: Cenab-ı Allah, mescidi müminlere ve onların ibadetlerine tahsis etmiştir. Fakat müşrikler, kendi putlarını oraya yerleştirdiler ve Müslümanları oraya girmekten engellediler. İşte bu yaptıkları, Mescid-i Haramı inkâr etmekti. Ehlini, yani müminleri oradan çıkardılar. Oysa kendilerinden çok, müminlerin orada hakları vardı. İşte bu sebeple Yüce Allah, haram aylarda bir müşrikin öldürülmesine göre kendilerinin işledikleri bu cürümlerin, kınanmayı ve ayıplanmayı daha çok hak ettiğini onlara bildirdi.

332 Tevbe, 9/18

İçkinin Haram Kılınması

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَٓا اِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَاِثْمُهُمَٓا اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَاۜ وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَۜ قُلِ الْعَفْوَۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَۙ ﴿٢١٩﴾)

219-"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: «Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.» Yine sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: «İhtiyaçtan arta kalanı.» Allah size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz."

Bu ayet, içkinin haramlığını gerektirmektedir. İçkiyi haram kılma konusunda başka ayet inmiş olmasaydı, bu bile haram kılmada tek başına yeterli olacak ve başka bir delile ihtiyaç bırakmayacaktı. Çünkü ayette (قُلْ فِيهِمَٓا اِثْمٌ كَبِيرٌ) **"Onlarda büyük günah vardır"** ifadesi yer almaktadır. (اِثْمٌ) "Günah"ın her çeşidi, şu ayetle haram kılınmıştır:

(قُلْ اِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْاِثْمَ)

"De ki: Rabbim ancak, açık ve gizli çirkin işleri ve günahı haram kılmıştır."[333]

Bu ayette Yüce Allah, "günah"ın haram olduğunu bildirmiş, bununla da yetinmemiş, haramlığını pekiştirmek için, içki içmeyi büyük günah olarak nitelemiştir.

333 Arâf, 7/33

(وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ)

"Onda insanlar için (bazı zahirî) yararlar vardır" ifadesi, içkinin mübahlığına delalet etmez. Çünkü bu yararlardan kasıt, dünyevî yararlardır. Haram olan diğer şeyleri yapanlar da dünyevî bakımdan bazı yararlar elde edebilirler. Ancak bu yararlar, o haramlar sebebiyle hak edilecek azap zararını ortadan kaldırmayacaktır. Ayette bu dünyevî yararlardan söz edilmesi, içkinin mübahlığına delalet etmez. Bu yararlardan söz edilirken, ayetin devamındaki (وَاِثْمُهُمَا اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا) **"Ama günahları, yararlarından büyüktür"** cümle ile haramlıkları daha da pekiştirilmiştir. Yani içki ve kumar sebebiyle hak edilen azap, dünyevî açıdan bu hayatta sağlanan yararlardan daha büyüktür.

İçki hakkında inen ayetlerden biri şudur:

(يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ)

"Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın."[334]

Bu ayette, sarhoş edici olmayan nesnelerin haram olduğunu gösteren bir delil yoktur; (bilakis) sarhoş edici olan nesnelerin haram olduğunu gösteren delil vardır. Namaz, vaktinde kılmakla emrolunduğumuz bir farz olduğuna göre, onu kılmamıza engel olan her şey haramdır. Sarhoş iken namaz kılmak yasaklandığına ve içki içmek de namazı terk etmeye yol açtığına göre, içki içmek haramdır. Zira farza engel olan şey haramdır.

İçki hakkında inen ve yoruma kapı aralamayacak şekilde içkiyi haram kılan ayetlerden biri şudur:

334 Nisâ, 4/43

(اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ اِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ)

"(Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları; ancak şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?"[335]

Bu ayetler, içkinin haramlığına birkaç yönden delalet etmektedirler. Bu delalet yönlerinden biri şudur: (رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ) **"Şeytan işi bir pislik"** olması. Bu ifade ancak mahzurlu ve haram şeyler hakkında kullanılır. Bu ifadenin ardından manayı pekiştirici şu emir gelmektedir: (فَاجْتَنِبُوهُ) **"Ondan kaçının."** Bu da içkiden uzak durmayı açıkça emreden bir ifadedir. Bunun da ardından Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: (فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ) **"Artık vazgeçiyor musunuz?"** Yani artık bundan vazgeçin!

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "(فِيهِمَا اِثْمٌ كَبِيرٌ) **"Onlarda büyük günah vardır"** ifadesi, az miktarda içilen içkinin haramlığına delalet etmez. Çünkü ayette sarhoş olma, sarhoşluk sebebiyle namazı kılmama, başkalarına sataşma ve onlarla kavga etme, hatta cinayet işlemekten dolayı günaha girmek kastedilmiştir. Bu fiiller sebebiyle günaha girildiğinde, ayetin zahirinin gereği olan haramlık tam yerini bulmuş olmaktadır. Bu ayette, az miktarda içilen içkinin haram olmadığına delalet eden bir delil bulunmamaktadır."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: (فِيهِمَا اِثْمٌ كَبِيرٌ) **"Onlarda büyük günah vardır"** ifadesinde gizli bir "içme" kelimesi takdir edilmiştir. Buna göre ayetin takdiri manası şöyle olur: İçkiyi içmekte büyük günah vardır. Çünkü içkinin kendisi, Allah'ın yarattığı bir şeydir. Onun yaratılmış

335 Mâide, 5/90-91

olmasına günah denemez. Günah, bizim fiilimiz olan içmektedir. "İçme" kelimesi ayette takdir edilmiş olduğuna göre, içki içmek, kumar oynamak büyük günah olur. Buna göre azını da çoğunu da içmek günah kapsamına girer. İçki haram kılındığına göre, onu içmenin ve ondan yararlanmanın haram kılınmış olduğu akla gelir. Bu ise, azının da çoğunun da içilmesinin haram olmasını gerektirir.

Bununla ilgili olarak Cafer b. Muhammed el-Vasıti, (يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا اِثْمٌ كَبِيرٌ) **"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: Onlarda hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zahirî) yararlar vardır"** ayeti hakkında İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ayette geçen (الْمَيْسِر) "el-meysir" kelimesi kumar demektir. Cahiliye döneminde erkekler, malları ve karıları üzerine kumar oynarlardı."

(يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ)

"Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın" ayetine gelince, İslam'ın ilk zamanlarında içki henüz kesin olarak haram kılınmamış iken bazı Müslümanlar, namaz vakitlerinde içki içmezlerdi. Yatsı namazını kıldıktan sonra içerlerdi. Bir ara bazı müslümanlar içki içmişler, birbirleriyle kavga etmişler, onur ve üstünlük sahibi Allah'ın razı olmayacağı bazı sözler sarfetmişler, bunun üzerine Yüce Allah şu ayeti indirmişti:

(اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ)

"(Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları; ancak şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının."

(الْمَيْسِرُ) "el-meysir" kumar, (الْاَنْصَابُ) "el-ensab" dikili taşlar ile putlar, (الْاَزْلَامُ) "el-ezlam" ise cahiliye dönemi insanlarının fal ve kısmet çekimi için kullandıkları oklardır."

Ebu Ubeyd'in bildirdiğine göre Ebu Meysere, Hz. Ömer'in *radıyallahu anh*, "Allahım! İçki hakkında bize açıklayıcı bir ayet gönder" dediğini ve sonra da şu ayetlerin indiğini rivayet etmiştir:

(اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ اِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ)

"(Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları; ancak şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?"

Bu ayetler indikten sonra Hz. Ömer *radıyallahu anh*, "İçkiden vazgeçtik. Kuşkusuz o, hem malı hem de aklı gideriyor" dedi.

Ebu Ubeyd'in bildirdiğine göre Muğire, Ebu Rezin'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bakara Suresi'ndeki (219.) ve Nisa Suresi'ndeki (43.) ayetlerin nazil olmasından sonra da içki içiliyordu. İnsanlar namaz vakti gelinceye kadar içiyorlardı. Namaz vakti girince içmeyi bırakıyorlardı. Daha sonra Mâide Suresi'nin (90 ve 91.) ayetleri (فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ) **"Artık vazgeçiyor musunuz?"** kısmına kadar inerek içki haram kılındı. Bundan sonra Müslümanlar artık içkiyi bıraktılar ve bir daha da içmediler.

Bazı kimseler, (قُلْ فِيهِمَا اِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ) **"Onlarda hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zahirî) yararlar vardır"** ifadesinin içki içmenin haramlığına delalet etmediğini zannetmekte ve şöyle demektedirler: "Şayet haramlığına delalet etseydi, sahabiler içmezlerdi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onların içmesini kabullenmezdi. Hz. Ömer *radıyallahu anh* de içkinin hükmünün tam olarak açıklığa kavuşturulmasını Allah'tan dilemezdi."

Hayır, bu zanna sahip olanların bu söyledikleri doğru değildir. Çünkü içkiyi içen Müslümanlar, (وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ) **"İnsanlar için (bazı zahirî) yararlar vardır"** ifadesini, içkinin zahirîyararlarını mübah sayma ve içki içmenin bazı durumlarda günah olabileceği şeklinde te'vil etmiş olabilirler. Tabii ki yaptıkları bu te'vil sebebiyle de ayetin hükmü dışına çıkmışlardır.

"Şayet haram olsaydı, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onların içmesini kabullenmezdi" iddiasına gelince Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem,* sahabilerin içki içtiklerinden haberi olduğuna, haberi olduğu hâlde içmelerini kabullendiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır:

(يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا اِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَاِثْمُهُمَا اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا)

"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: Onlarda hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zahirî) yararlar vardır. Ama günahları, yararlarından büyüktür" ayetinin inmesinden sonra Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* açıklayıcı vahiy gelmesini Allah'tan dilemesi ise bu ayetin çeşitli şekillerde yorumlanmasına mahal kalmamasını arzu etmesinden dolayıydı. Gerçi kendisi içkinin haram olduğunu biliyordu. Ama başkalarının bu ayeti diledikleri gibi yorumlamaları ihtimalini ortadan kaldıracak açıklayıcı vahiy gelmesini dilemişti. Bunun üzerine Yüce Allah, (اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ) şeklinde başlayan ve içkiyi açıkça haram kılan ayeti indirdi.

Ravilerin ittifakla bildirdiklerine göre İslam'ın ilk zamanlarında içki içmek mübahtı. Medine'de Müslümanlar içki içiyor ve içki alışverişi yapıyorlardı. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* de bundan haberi vardı. Bu yapılanlara ses çıkarmıyordu. Bu hâl, Yüce Allah'ın içkiyi haram kılmasına kadar devam etti.

Bazı kimseler derler ki: "İçkinin kesin bir şekilde haram kılınması şu ayetle olmuştur: (اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ اِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ) **"(Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları; ancak şeytan işi birer pisliktir. On-**

lardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?" Bu ayetlerin inmesinden önce ise içkinin bazı vakitlerde içilmesi haramdı. O vakitler de namaz vakitleriydi. İlgili ayet şuydu:

(لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى)

"Sarhoşken namaza yaklaşmayın."

(قُلْ فِيهِمَا اِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ)

"Onlarda hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zahirî) yararlar vardır" ifadesi sebebiyle de bazı menfaatleri mübah, bazılarıysa mahzurlu idi. Nihayet (فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ) **"Artık vazgeçiyor musunuz?"** ve (فَاجْتَنِبُوهُ) **"Ondan uzak durun"** emri ile haram kılınma süreci tamamlanmış oldu."

Bu ayetlerden her birinin zahirî hükmünün, gereği olarak içkinin haram olduğunu daha önce açıklamıştık.

Ayet-i kerimelerin mealine "içki" olarak aktardığımız "hamr" kelimesinin hangi içkileri kapsadığı hususunda fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır. Fakihlerin büyük çoğunluğu "hamr" kelimesinin, içeni sarhoş edecek derecede keskinleşen/köpük atan üzüm şırası anlamına geldiğini söylemişlerdir.

Bazı Medine fakihleri ile Mâlik ve Şafiî, çoğu sarhoş eden içeceklerin tümünün "hamr" olduğunu söylemişlerdir. "Hamr" kelimesinin, sarhoş edecek derecede keskinleşen/köpük atan üzüm şırasının adı olduğunun, başka içeceklere "hamr" adı verilse bile bunun gerçek "hamr"a bir benzetme olduğu ve bu ismin ona mecazen verildiğinin delili, Ebu Said el-Hudri'nin *radıyallahu anh* şu rivayetidir:

Sarhoş bir adamı Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* huzuruna getirdiler. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona sordu: ***"Hamr mı içtin?"***

Adam, "Allah ve Resûlü'nün haram kılmasından bu yana asla hamr içmedim" dedi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Şu hâlde ne içtin?"*** diye sordu. Adam, "Halitayn içtim" dedi.[336] Bunun üzerine Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, halitayn içkisini haram kıldı.

Sarhoş kişi halitayn'ın "hamr" olmadığını söylediğinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onun bu cevabını reddetmedi. Eğer halitayn içkisi, Arap dili veya şeriat dili açısından hamr olsaydı, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onun bu cevabını reddederdi. Çünkü halitayn için "bu hamr değildir" derken halitayn'ın hamr'ın hükmüne tabi olmayacağını da söylemiş oluyordu. Bilindiği gibi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, bir kimsenin mübah bir şeyi haram kılmasını veya haram bir şeyi mübah kılmasını asla kabullenmezdi. Şu hâlde bu olayda, keskinleşip köpük atan üzüm şırası dışındaki içeceklere hamr denilemeyeceğine delalet vardır. Sarhoş edici etkisi olduğu hâlde halitayn'a hamr denilemeyeceğine göre hamr'ın sadece sarhoş edici üzüm şırasının adı olduğunu öğrenmiş olmaktayız. Bu söylediğimizi teyit eden delillerden biri de şu rivayettir:

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Haris, Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Veda haccı senesinde Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem* içeceklerin hükmünü sordum: ***"Hamrın kendisi ve sarhoş edici her içecek haramdır"*** dedi.[337]

Yine Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Muhammed b. Hanefiye de Hz. Ali'den *radıyallahu anh* benzer bir hadis rivayet etmiştir.

Yine Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Enes b. Mâlik *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: ***"Hamrın kendisi ve sarhoş edici her içecek haramdır."***

Abdullah b. Şeddad'dan bunun gibi bir rivayette bulunmuştur. Yine aynı zattan bu hadis, merfu olarak rivayet edilmiş ve senedi Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* dayandırılmıştır.

---

336 Halitayn, iki şeyin karışımı demektir. Hurma şırasıyla kuru üzüm şırasının kaynatılarak keskinleşmesi ve alkol oranının yükselmesi sebebiyle sarhoş eden bir içki.

337 Suyuti, Câmiu'l-Ahadis: 30/405

Bu rivayet birkaç mana içermektedir. Bu manalardan biri şudur: Hamr adı, üzüm şırasından yapılan keskinleşip köpük atan içeceğe (şaraba) verilen özel bir addır. Başka içecekler bununla adlandırılamazlar. Çünkü hadiste hamr ile sarhoş edici diğer içkiler ayrı ayrı zikredilmişlerdir. Yine bu rivayet, sarhoş edici diğer içeceklerin de haram olduklarına delalet etmektedir. Eğer böyle olmasaydı, hamr'dan ayrı olarak diğer içeceklerden ***"sarhoş edici olanlar"*** kaydını kullanmazdı.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* haramlık açısından hamr ile diğer içecekleri birbirinden ayırmış olması, haramlık hükmünün sadece hamr ile sınırlı olduğuna delalet etmektedir. Bu hüküm sarhoş etmeyen başka içeceklere sirayet etmez. Bu hususta kıyaslama yapılamaz ve istidlalde bulunulamaz. Çünkü haramlık hükmü, hamrın kendisine bağlanmış olup başka içeceklerdeki bir sebebe bağlanmış değildir. Bu da başka içecekleri haram kılma konusunda hamr'a kıyaslamaya engel teşkil eder. Zira kendisine kıyas yapılabilen asıl/makisün aleyh olan şeyin hakkında nass ile verilmiş olan hüküm, o aslın sadece kendisiyle bağlantılı ve sınırlı olmaz. Aksine o hüküm, kendisinde ve fürularında mevcut olan bazı vasıfların üzerine kurulmuş olur. Bu durumda hüküm, kendisiyle aynı illeti paylaşan diğer meselelerde de cari olan vasfına bağlı olur.

Sarhoş edici diğer içeceklere hamr adı verilemeyeceğine delalet eden delillerden biri, Ebu Hureyre'nin *radıyallahu anh* Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* rivayet etmiş olduğu şu hadistir:

(الْخَمْرُ مِنْ هَاتَيْنِ الشَّجَرَتَيْنِ النَّخْلَةِ وَالْعِنَبَةِ)

"Hamr, şu iki ağaçtan, yani hurma ve üzümdendir."[338]

Hadisteki (الْخَمْر) kelimesi, başındaki lâm-ı tarif dolayısıyla cins ismidir. Bu kelime "hamr" adını taşıyan bütün içecekleri kapsamına almaktadır. Hurma ve üzüm ağacı dışındaki kaynaklardan elde edilen içecekler hamr adıyla adlandırılamazlar. Bir de hamr dışında bu iki ağaçtan elde edilen diğer içeceklere bakalım. Bu iki ağaçtan elde edilen bütün içeceklere

338 Muslim, Eşribe, 4

hamr adı verilebilir mi, verilemez mi? Bütün fakihler bu iki ağaçtan elde edilen içeceklerin tümüne hamr denemeyeceği hususunda görüş birliği etmişlerdir. Çünkü bu iki ağaçtan elde edilen şıra, pekmez, sirke ve benzeri içilebilir sıvılara;"hamr" adı verilemeyeceğine göre, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem*, bu iki ağaçtan elde edilen sıvılardan bazısını kastetmiş olduğunu anlamış bulunuyoruz. Ancak bu sıvılardan kastedilen bazısının hangisi veya hangileri olduğunu belirleyebilmek ve ona hamr adını verebilmek için de istidlalde bulunmaya ihtiyaç vardır. Şu hâlde bu iki ağaçtan elde edilen bütün sıvıların haram kılınıp hepsinin hamr olarak adlandırılması için ileri sürülen deliller geçersiz olmuştur. Bununla birlikte Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* "iki ağaç" derken, hamrın bunlardan sadece birinden elde edilebileceğini kastetmiş olma ihtimali de vardır. Tıpkı şu ayetlerde olduğu gibi:

(يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ)

"O denizlerin her ikisinden de inci ve mercan çıkar."[339]

(يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ)

"(O gün Allah, şöyle diyecektir:) Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size peygamberler gelmedi mi?"[340]

Birinci ayette iki deniz derken biri, ikinci ayette de "peygamberler" derken sadece Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* kastedilmiştir. Aynı şekilde hadiste de iki ağaç derken bir ağaç kastedilmiş olması mümkündür. Aynı şekilde (الْخَمْرُ مِنْ هَاتَيْنِ الشَّجَرَتَيْنِ) ifadesinde de iki ağaçtan biri kastedilmiş olabilir. Eğer ikisi de kastedilmiş ise hadisin zahirî manası, hamr kelimesiyle adlandırılan şeyin, bu iki ağaçtan elde edilen ilk içecek olduğuna delalet eder. Bilindiği gibi (مِنْ هَاتَيْنِ الشَّجَرَتَيْنِ) ifadesi ile bu ağaçların her birinin bir kısmının hamr olarak adlandırılması kastedilmemiştir. Çünkü ağaçların bir kısmının hamr olması mümkün değildir. Şu hâlde hadisten

339 Rahman, 55/22
340 En'âm, 6/130

kastedilen mana, bu iki ağaçtan elde edilen ilk içeceğin hamr olmasıdır. Çünkü (مِنْ) edatı bir bütünün parçalarını ifade etmekte ve "Kûfe'den yola çıktım" yahut "Bu mektup falan kişiden gelmektedir" cümlelerinde olduğu gibi bir hareketin başlangıç noktasını bildirmede ve benzer anlamları dile getirmede kullanılır. Bu hadisteki (مِنْ) edatı da, hamrın bu iki ağaçtan çıkışının başlangıcını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu da keskinleşen/köpük atan üzüm şırasını ve hurma ağacından süzülüp akan, sonra da keskinleşen/köpük atan pekmezi kapsar.

Bu bağlamda mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri şöyle demişlerdir: "Bir kimse şu hurma ağacından bir şey yememeye yemin ederse, bu yemini o ağacın taze ve kuru hurması ile pekmezini kapsar."

Böyle derken müctehitlerimiz, "ağacından" kelimesinin sonundaki "dan" takısını, hurma ve pekmezin oluşumunun başlangıç yerini ve kaynağını belirtme anlamında kullanmışlardır.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: "Hamr" kelimesinin, belirttiklerimiz dışındaki diğer içecekler için isim olarak kullanılamayacağına delalet eden delillerden biri, İbn Ömer'den *radıyallahu anh* gelen şu rivayettir:

"Hamrın haram kılındığı günde artık Medine'de hamr diye bir şey yoktu."

İbn Ömer *radıyallahu anh* Arap dilbilgisine vakıf olan bir kimseydi. Bilindiği gibi o zamanlar Medine'de sarhoş edici içecekler, hurma şırasından elde edilen içecekler vardı. O zaman halk bunları içerdi. Bu sebeple Cabir b. Abdullah *radıyallahu anh*, şöyle demiştir:

"Hamrı haram kılan ayet indiğinde insanlar o zamanlar büsr[341] ve hurma şırasından başka bir şey içmiyorlardı."

Enes b. Mâlik *radıyallahu anh* dedi ki: "Hamrı haram kılan ayet indiğinde ben ensardan olan amcalarımın sakiliğini yapıyordum. O gün onlar,

341 Büsr: Hurma koruğundan ve koruktan elde edilen bir içki.

üzümden yapılan içkiyi (fadih) içiyorlardı. Haram kılındığını duyunca bütün içkilerini döktüler."[342]

İbn Ömer *radıyallahu anh* şarap dışında, Mdine'deki diğer içkilere hamr adını vermediğine göre bu, ona göre hamrın üzüm şarabından elde edilen keskinleşip köpük atmış ve sarhoş edici olan içki olduğuna delalet eder. Onun dışındaki içkilere hamr adı verilemez. Sadece üzüm şırasından elde edilen içkiye "hamr" denildiğine delalet eden hususulardan biri de şudur: Araplar hamra "sebie" adını da verirlerdi. Hurma şırasından elde edilen diğer içeceklere "sebie" demezlerdi. Çünkü hamr veya diğer adıyla sebie, onlara kendi ülkeleri dışından gelirdi.

Bu bağlamda şair A'şâ şöyle demiştir:

(وسَبِيئَةٍ مِمَّا تُعَتَّقُ بَابِلٌ ... كَدَمِ الذَّبِيحِ سَلَبْتُهَا جِرْيَالَهَا)

Yıllanmış Babil şarabı ki, kesilen hayvanın kanı gibi kırmızıdır.

O şarabı içince ben de onun rengini alıp kıp kırmızı oluyorum.

"Sebie" kelimesi (سَبَأَ) (se-be-e) kökünden türemiştir. Şarap/hamr satın aldığınızda (سَبَأْتُ الْخَمْرَ) dersiniz. Ancak daha sonraları bu keime satın alınan şey anlamında da kullanılır olmuştur. Dışarıdan Araplara gelen hamra "sebie" denmesi, aslında biraz da kelime haznesini genişletmek amacıyla olmuştur.

Lügat âlimlerinden olup bu alanda söyledikleri hüccet sayılan Ebu'l Esved ed-Düeli konuyla ilgili bir şiirinde, hizmetçisini hamr/şarap içmekten vazgeçirmek için şöyle demiştir:

(دَعِ الْخَمْرَ تَشْرَبْهَا الغُوَاةُ فَإِنَّنِي ... رَأَيْتُ أَخَاهَا مُغْنِياً عَنْ مَكَانِهَا)

(فَإِلاَّ يَكُنْهَا أَوْ تَكُنْهُ فإنَّهُ ... أَخُوهاَ غَذَتْهُ أُمّهُ بِلِبَانِهَا)

342 Ebu Ya'lâ el-Musıli, Müsned: 6/178

Bırak, şarabı azmışlar içsin. Gördüm ki,

Kardeşi yerini tutar, ona ihtiyaç kalmaz.

Olsa da olmasa da o, onun kardeşidir.

Annesi onu kendi sütüyle beslemiştir.

Şair, hamrın/şarabın dışındaki diğer içecekleri, "Gördüm ki, kardeşi yerini tutar" cümlesiyle hamra/şaraba kardeş yapmıştır. Bilindiği gibi diğer içeceklere "hamr" denseydi, şair onlara hamrın kardeşi demezdi. Sonra da "Olsa da olmasa da o, onun kardeşidir" diyerek aralarındaki bu kardeşliği pekiştirmiştir. Bu ifadeleriyle de diğer içeceklerin hamr olmadığını haber vermiş olmaktadır. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* sahabe ve lügat âlimlerinden nakletmiş olduğumuz bu haberlerle ispatlanmış oluyor ki "hamr" kelimesi, üzüm şırasından elde edilen şarabın özel adıdır. Bu kelime, başka içkilere isim olamaz. Hamr kelimesinin üzüm şırasından elde edilen şarabın özel adı olduğuna delalet eden hususlardan biri de şudur: Medine halkı, hamr/şaraptan çok hurmadan ve hurma koruğundan elde edilen içkiye düşkün idiler. Yanlarında az bulunduğu için hamr tüketimi az miktarda idi. Sahabiler üzüm şırasından elde edilen keskinleşip köpük atmış, alkol oranı yükselmiş hamrın haram kılındığını bildiklerine göre, onun dışındaki hurma şırasından elde edilen içeceklerin hükmü üzerinde ihtilaf ettiler. Hz. Ömer, Abdullah b Mesud, Ebu Zerr ve diğer büyük sahabilerin, keza tabiilerin, onlardan sonra gelen halefleri Iraklı fakihlerin keskinleşip köpük atmış hurma nebizini içtikleri rivayet edilmiştir. Bu içecekleri haram saymaz, bunlara hamr demez, hatta denmesini de reddederlerdi. Bu da iki manaya delalet eder:

1-Bunlar hamr adını alamayacakları gibi hamrın kapsamına da girmezler. Çünkü fukahanın tamamı, hamr içen kimseyi yerme ve hamrın her türlüsünün haram olduğu hususunda görüş birliği etmişlerdir.

2-Nebiz[343] haram değildir. Şayet haram olsaydı, hamrın haramlığını bildikleri gibi bunun da haram olduğunu bilirlerdi. Zira nebiz içmek, Medine halkı arasında umumî belva haline geldiğinden, onun haramlığını

343 Nebiz: Üzüm, hurma v.b. suyunun köpük atmasıyla meydana gelen bir nevi içecek.

bilmeye olan ihtiyaçları, hamrın haramlığını bilmeye olan ihtiyaçlarından daha fazla idi. Umumî belva hâline gelen şeyler hakkında verilen hükümler tevatür yoluyla gelip hem bilgiyi hem de ameli gerekli kılarlar. Bu da hamrın haram kılınmasıyla diğer içeceklerin de haram kılındığı manasının anlaşılmaması gerektiğine, hamr adının diğer içeceklere de verilemeyeceğine delalet eder.

Çoğunu içmekle sarhoş olunan diğer içeceklerin de hamr olduğunu iddia edenler, şu rivayetleri delil olarak ileri sürmüşlerdir:

"İbn Ömer *radıyallahu anh,* Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(كُلُّ مُسْكِرٍ خَمْرٌ وَكُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ)

"Sarhoş edici her şey hamrdır ve sarhoş edici her şey haramdır."[344]

Şabi'nin bildirdiğine göre Numan b. Beşir *radıyallahu anh,* Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(الْخَمْرُ مِنْ خَمْسَةٍ مِنَ التَّمْرِ وَالْحِنْطَةِ وَالشَّعِيرِ وَالْعَسَلِ وَالْعِنَبِ)

"Hamr, beş şeyden elde edilir: Hurma, buğday, arpa, bal ve üzüm."[345]

Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* de benzer şeyler söylediği rivayet edilmiştir. Yine Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dediği rivayet edilmiştir:

(الخمرُ ما خامَرَ العقلَ)

"Hamr, aklı örten şeydir."[346]

Tavus'un bildirdiğine göre İbn Abbas *radıyallahu anh,* Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

344 Muslim, Eşribe, 7
345 Nesai, Eşribe, 20
346 Buhari, Eşribe, 2

(كل مُخَمِّرٍ خمرٌ، وكلُّ مُسكرٍ حرامٌ)

***"Aklı örten her şey hamrdır ve sarhoş edici her şey haramdır."*[347]**

Enes *radıyallahu anh* şöyle demiştir: "Hamr haram kılındığında ben Ebu Talha'nın evinde insanlara sakilik yapıyordum. O günkü hamrımız, hurma koruğunun şırasından yapılmış fadih içkisi idi. Millet hamrın haram kılındığını duyunca, kaplarındaki içkileri yere döktüler. Kapları da kırdılar. Ve "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, bu içecekleri hamr olarak adlandırdı" dediler."[348]

Hz. Ömer *radıyallahu anh*, Enes *radıyallahu anh* ve ensar, hamrın haram kılınmasıyla fadihin de haram kılındığını da anlamışlardı. "Fadih", hurma koruğundan yapılan bir şerbettir. Bu sebeple onu dökmüş, kaplarını da kırmışlardı. "Hamr" kelimesi, ya Arap dili bakımından ya da şer'î ıstılah bakımından bu içeceklere isim olarak verilir. Hangi bakımdan verilirse verilsin, bunun hücceti sabittir. Adlandırma da doğrudur. Böylece ispatlanmış oluyor ki, çoğunun içilmesiyle sarhoş olunan içecekler, hamrdır ve Allah'ın lafzen haram kılmasıyla da haram kılınmıştır."

Bu iddiaya şöyle cevap verilebilir:

Başarıyı Allah'tan dileyerek söze başlıyorum.

İsimler iki çeşittir:

Biri, eşyaya kendi hakikatından dolayı verilen gerçek isim olup onun manasını ifade eder. Diğeri ise bir şeye mecazen verilen isimdir.

Birinci çeşit isim, bulunduğu yerde kullanılması gereken isimdir.

İkincisi ise hakkında delil bulunduğu zaman kullanılması gereken isimdir.

Birincinin, yani lafzın hakikî manasında kullanıldığının örneği şu ayettir:

---

347 Ebu Davud, Eşribe, 5
348 Bkz: Buhari, Mezalim, 22

(يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ وَاللّٰهُ يُرِيدُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ اَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا)

"Allah, size (hükümlerini) açıklamak, size, sizden öncekilerin yollarını göstermek ve tevbelerinizi kabul etmek istiyor. Allah, hakkıyla bilendir; hüküm ve hikmet sahibidir. Allah, sizin tevbenizi kabul etmek istiyor. Şehvetlerine uyanlar ise sizin büyük bir sapıklığa düşmenizi istiyorlar."[349]

Bu ayetlerdeki "istiyor" diye meâllendirdiğimiz (يُرِيدُ) fiili, hakikî manasında kullanılmıştır.

Lafzın mecaz anlamında kullanılmasının örneği ise şu ayettir:

(فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ اَنْ يَنْقَضَّ فَاَقَامَهُ)

"Orada yıkılmak isteyen bir duvar gördüler. Adam hemen o duvarı doğrulttu."[350]

Bu ayette geçen ve "yıkılmak isteyen" şeklinde meâllendirdiğimiz (يُرِيدُ) kelimesi hakikî anlamında değil, mecaz anlamında kullanılmıştır. Çünkü duvarın istemesi söz konusu olamaz. Özel olarak "hamr" kelimesinin hakikî anlamında kullanıldığına şu ayeti örnek gösterebiliriz:

(اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ)

"Hamr (şarap) ve kumar…"

Bu ayette "hamr" kelimesi, hakikî anlamında kullanılmıştır. Şu ayette ise aynı kelime mecaz anlamında kullanılmıştır:

349 Nisâ, 4/26-27
350 Kehf, 18/77

(اِنّ۪ي اَرٰين۪ي اَعْصِرُ خَمْرًا)

"Ben rüyamda hamr (şarap) sıktığımı gördüm."[351]

Hamr (şarap) sıkılmaz. Hamr (şarap) yapılmak üzere üzüm sıkılır. Görüldüğü gibi burada hamr (şarap) sıkma sözü, mecazen kullanılmıştır. Kelimenin hakikî anlamında kullanıldığına dair bir örnek daha:

(رَبَّنَا اَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَا)

"Ey Rabbimiz! Bizleri halkı zalim olan şu memleketten çıkar."[352]

Bu ayette "memleket" diye tercüme edilen "karye" kelimesi hakikî anlamda, şehir ve şehrin binaları anlamında kullanılmıştır. Aynı kelime şu ayette ise mecazî anlamda kullanılmıştır:

(وَسْـَٔلِ الْقَرْيَةَ الَّت۪ي كُنَّا ف۪يهَا)

"Bulunduğumuz şehir halkına sor."[353]

Bu ayette "karye" kelimesi, hakikî anlamı olan "şehir"anlamında değil, mecaz olarak şehrin halkı anlamında kullanılmıştır.

Hakikatın mecazdan ayırt edilmesinin formülü şudur: *İsim, müsemması olan şeyden hiçbir durumda ayrılmıyorsa, o isim hakikî anlamda kullanılmış olmaktadır. Ama bir isim, müsemması olan şeyden bazı durumlarda ayrılabiliyorsa o zaman o isim mecaz anlamında kullanılmış olmaktadır.*

Mesela "Duvarın istemesi söz konusu olamaz" dediğinizde doğru söylemiş olursunuz. Ama "Allah bir şey istemez veya akıllı bir insanın istemesi/iradesi yoktur" derseniz yanlış konuşmuş olursunuz. Aynı şekilde "üzüm şırası hamr/şarap değildir" demeniz doğrudur. Ama keskinleşip

351 Yusuf, 12/36
352 Nisâ, 4/75
353 Yusuf, 12/82

köpük atmış olan üzüm şırası hamr/şarap değildir" demeniz doğru değildir. Arap lügatinde ve şer'î ıstılahlarda bunun çok örnekleri vardır. Şer'î isimler, mecazî isimler gibi konuldukları yerden başka yerde kullanılamaz. "Hamr" kelimesinin, keskinleşip köpük atan şıradan başka içecekler için isim olamayacağını gördüğümüzde, hakikatte o şıranın da hamr olmadığını anlamış oluruz. "Hamr"kelimesinin anlattığımız içeceğe isim olamayacağına Ebu Said el-Hudri'nin *radıyallahu anh* şu rivayeti delalet etmektedir:

Sarhoş bir adamı Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* huzuruna getirdiler. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona sordu: ***"Hamr mı içtin?"*** Adam, "Allah ve Resûlü'nün haram kılmasından bu yana asla hamr içmedim" dedi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Şu hâlde ne içtin?"*** diye sordu. Adam, "Halitayn içtim" dedi.[354] Bunun üzerine Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, halitayn içkisini haram kıldı.

Sarhoş kişi halitayn'ın hamr olmadığını söylediğinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onun bu cevabını reddetmedi. Bu da onun hamr olmadığına delalet etmektedir.

İbn Ömer *radıyallahu anh* dedi ki: "Hamr haram kılındığında, o gün Medine'de "hamr" diye bir şey yoktu." Bu ifadesiyle o zaman Medine'de mevcut olan hurma şırasından mamul içkileri hamr saymamış oluyordu. Buna Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şu hadisi de delalet etmektedir: (الْخَمْرُ مِنْ هَاتَيْنِ الشَّجَرَتَيْنِ) ***"Hamr, şu iki ağaçtandır."***[355] Bu hadisin senedi, şu hadisin senedinden daha sahihtir: (الْخَمْرُ مِنْ خَمْسَةٍ مِنَ التَّمْرِ وَالْحِنْطَةِ وَالشَّعِيرِ وَالْعَسَلِ وَالْعِنَبِ) ***"Hamr, beş şeyden elde edilir: Hurma, buğday, arpa, bal ve üzüm."***[356]

Önceki hadis, hamr içmeyi helal sayan kimsenin dinden çıkacağına delalet etmektedir. Bu hususta ihtilaf yoktur. Ama diğer içecekleri helal sayanlara fasık bile denemeyeceğine de delalet etmektedir. Bunları helal sayanlara fasık bile denemezken, nasıl olur da kâfir denebilir? Bu, diğer

354 Halitayn, iki şeyin karışımı demektir. Hurma şırasıyla kuru üzüm şırasının kaynatılarak keskinleşmesi ve alkol oranının yükselmesi sebebiyle sarhoş eden bir içki.

355 Muslim, Eşribe, 4

356 Nesai, Eşribe, 20

içeceklerin hamr olmadıklarına da delalet etmektedir. Bu içeceklerin sirkesine de hamr sirkesi denmez. Çünkü hamr sirkesi, keskinleşip köpük atan üzüm suyundan dönüşmüş olan sirkedir. Bu anlattıklarımızla bu içeceklerin "hamr" adını taşıyamayacakları sabit olduğuna göre, bunlara "hamr" dense bile hakikatte bunlar hamr değildirler. İçilmeleri sebebiyle sarhoşluk meydana geldiği takdirde bunlara benzetme yoluyla "hamr" denir. Yoksa mutlak olarak bu içeceklere her zaman "hamr" denmesi doğru olmaz. Mecaz anlamda kullanılan kelimeler, eşyaya hakikî isim olarak kullanılamazlar. Buna göre hamrın beş şeyden elde edildiğini bildiren hadisindeki beş şeyden elde edilen içeceklerin sarhoş etmeleri durumunda mecazen hamr adını alacakları şeklinde yorumlanmalıdır. Çünkü bu içecekler, içen kimseyi sarhoş ettikleri ve onun da içki içme haddini hak etmesi durumunda hamr etkisi meydana getirdikleri için kendilerine hamr denilmektedir.

Hz. Ömer *radıyallahu anh*, "İçki, aklı örten şeydir" demiştir. Nebizin azı aklı örtmez. Zira aklı örten şey, aklı tamamen perdeleyen şeydir. Bu özellik ise, çoğu sarhoş eden bu içeceklerde mevcut değildir. Bu içecekler için "hamr" adının kullanılmasının mecazî olduğu bu anlattıklarımız sayesinde sabit olduğuna göre, "hamr" adı bir delil bulunmayan yerde bu içecekler için kullanılamaz. Dolayısıyla bu içecekler, hamr gibi mutlak şekilde haram olmazlar. Mesela Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* aciliyet arzeden panikli bir ortamda Medine'de Ebu Talha'nın *radıyallahu anh*atına binerek sıkıntılı durumdan kurtulmuş ve "Atı deniz gibi bulduk" diyerek o ata,"deniz" adını vermişti. Çünkü at, adımlarını deniz gibi geniş olarak atan rahvan bir attı. Bu olayın arka planını bilmeyen kimse "deniz" denildiğinde bu kelimeyle at kastedildiğini anlayamaz.

Şair Nabiğa, Numan b. Münzir adındaki hükümdar hakkında şöyle demişti:

وَإِنَّكَ شَمسٌ وَالمُلوكُ كَواكِبٌ ... إِذا طَلَعَت لَم يَبدُ مِنهُنَّ كَوكَبُ

Sen güneşsin, diğer hükümdarlar ise yıldızdır.

Sen doğunca o yıldızlardan hiçbiri görünmez.

Hükümdar Numan b. Münzir'in adı "Güneş", diğer hükümdarlarınki ise "Yıldız" değildi. Bu anlatılanlardan anlaşılıyor ki hamr adı diğer içeceklerin adı olarak kullanılamaz. Bu kelime, sadece keskinleşip köpük atan üzüm şırasına vediğer içeceklere isim olarak kullanılır. Diğer içecekler için kullanıldığında mecazen kullanılmış olur.

Doğrusunu Allah bilir.

Kumarın Haram Kılınması

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا اِثْمٌ كَبِيرٌ)

"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: Onlarda büyük günah vardır."[357]

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu ayet, önceki sayfalarda anlatıldığı şekilde hamrın haramlığına delalet ettiği gibi, kumarın da haramlığına delalet etmektedir. Yukarıdaki ayette geçen ve kumar şeklinde tercüme edilen (الْمَيْسِر) "el-meysir" kelimesinin sözlükte bölme ve parçalara ayırma anlamına geldiği söylenmiştir. Mesela aynı kökten gelen (يَسَرْتَهُ) dediğinizde, muhatabınıza "Sen o şeyi bölüp parçalara ayırdın" demiş olursunuz. Deveyi kesip parçalara ayıran kimseye de "yasir" denir. Kesilip parçalara ayrılmış deveye ise "meysir" denir. Eski zamanlarda Araplar develeri kesip parçalara ayırır ve bu parçalar üzerine kendi âdetlerine göre okları koyarak kumar oynarlardı. Kimin nasibine hangi ok çıkarsa onun üzerindeki simgeye bakar, o simgeye göre o kişi hakkında karar verilirdi. Diğer kumar çeşitleri de buna benzetilerek onlara da kumar dendi.

İbn Abbas, Katade, Muaviye b. Salih, Atâ, Tavus ve Mücahid, (الْمَيْسِر) "meysir"in kumar olduğunu söylemişlerdir. Atâ, Tavus ve Mücahid, çocukların zar ve cevizlerle oynadıklarına da kumar demişlerdir.

357 Bakara, 2/219

Ali b. Zeyd'in bildirdiğine göre Ebu Musa *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(إِيَّاكُمْ وَهَذِهِ الْكِعَابَ الْمَوْسُومَةَ الَّتِي تُزْجَرُ زَجْرًا، فَإِنَّهَا مِنَ الْمَيْسِرِ)

"Şu işaretli zarlardan uzak durun. Bunlardan şiddetle menedilir. Çünkü bunlarla oynamak kumardır."[358]

Ebu Said'in bildirdiğine göre Ebu Musa *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(مَنْ لَعِبَ بِالنَّرْدِ فَقَدْ عَصَى اللهَ وَرَسُولَهُ)

"Tavla oynayan Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelmiş olur."[359]

Hammad b. Seleme'nin bildirdiğine göre Katade, Hellas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir adam bir başkasına "Şu kadar yumurta yersen sana şu kadar mal veririm" dedi. Aralarında ihtilaf çıkınca Hz. Ali'ye *radıyallahu anh* başvurdular. Hz. Ali *radıyallahu anh*, "Bu kumardır" dedi ve yaptıkları bu işi caiz görmedi.

Kumarın haramlığı ve karşılıklı bahsin de kumardan sayıldığı konusunda ilim ehli arasında ihtilaf yoktur. İbn Abbas *radıyallahu anh*, "Karşılıklı bahis, kumardır" dedi. Cahiliye dönemi insanları malları ve eşleri üzerine karşılıklı bahse girerlerdi. İslam tarafından haram kılınıncaya kadar bu mübahtı. Rum Suresi'nin şu ayetleri nazil olduğunda Hz. Ebû Bekir *radıyallahu anh* müşriklerle karşılıklı bahse girdi.

(الٓمٓ غُلِبَتِ الرُّومُ فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ فِي بِضْعِ سِنِينَ)

358 Beyhaki, Şuabu'l-İman: 8/461

359 Ebu Davud, Edeb, 64

"Elif Lâm Mîm. Rumlar, yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar. Onlar yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir."[360]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona, ***"Bahis için ortaya koyduğun malın miktarını arttır, süreyi de uzat"*** dedi.

Ancak karşılıklı bahse girmenin mübahlığı daha sonra kumar ayetiyle neshedildi ve karşılıklı bahse girmek yasaklandı. Bunun haramlığı konusunda fakihler arasında ihtilaf yoktur. Ancak deve ve diğer hayvan yarışlarında atıcılık müsabakalarında ortaya tek taraflı bir ödül konulmasına ruhsat verilmiştir. Fakat iki taraftan hangisi kazanırsa ödülü o alır şeklinde bir şart koşulması durumunda bu bahis batıl olup caiz değildir. Yalnız iki taraf, kendileri dışında üçüncü bir şahsı yarışa katarak eğer yarışı kazanırsa kendisine ödül vereceklerini, kazanamazsa bir şey vermeyeceklerini söylerlerse bu, caiz olur. Araya giren bu üçüncü kişiye Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, helal kılan anlamında "muhallil" adını vermiştir.

Ebu Hureyre *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(لاَ سَبْقَ إِلاَّ فِى خُفٍّ أَوْ فِى حَافِرٍ أَوْ نَصْلٍ)

"Deve veya at ya da ok-mızrak atıcılığı dışında yarışma yapılamaz."[361]

İbn Ömer *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* at yarışı düzenlediğini rivayet etmiştir.[362]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* hızlı koşmaya idmanlı hâle getirmek ve düşmanlara güç gösterisinde bulunmak için, özellikle at yarışları düzenlemiştir.

Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ)

---

360 Rum, 30/1-4

361 Ebu Davud, Cihad, 67

362 Buhari, Mesacid, 9

"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet (silah kullanma eğitimi yapın) ve savaş atları hazırlayın."[363]

"Savaş atları hazırlayın" buyruğu, düşmana karşı güç kazandıracağı için yarış düzenlenmesini gerektirmektedir. Silah kullanma eğitimi vermek de bu hükme tabidir.

Yüce Allah'ın meysiri/kumarı haram kılması, ölüm hastalığındaki efendinin, aralarında kur'a çektirerek kölelerinden bazısını azad edip sonra da ölmesi hâlinde yapılan bu uygulamayı da haram hâle getirmektedir. Çünkü bunda bir nevi kumar vardır. Bazıları amaçlarına kavuşurken bazıları da haktan mahrum kalmaktadır. Ama ortakların mal paylaşımında kura çekmeleri kumar sayılmaz. Çünkü bu kurada kimse haksızlığa uğratılmamaktadır.

Doğrusunu Allah bilir.

Yetimin Malın Üzerinde Tasarrufta Bulunmak

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰى قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٠﴾)

220-"Dünya ve ahiret hakkında düşünesiniz diye böyle yapıyor. Bir de sana yetimleri soruyorlar. De ki: «Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir. Allah bozguncuyu yapıcı olandan ayırır. Allah dileseydi sizi zora sokardı. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.»"

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Yetim, ebeveyninden birini kaybeden çocuğa denir. Bazen babası hayatta olsa bile annesini kaybeden çocuğa

363 Enfal, 8/60

yetim; bazen de annesi hayatta kalsa bile babasını kaybeden çocuğa yetim denir. Ancak kuvvetli olan görüşe göre yetim kelimesi yalın olarak kullanıldığında, annesi hayatta olsa bile, babasını kaybeden çocuk akla gelir. Cenab-ı Allah'ın yetimler hakkında koymuş olduğu hükümlerden bahsedilirken, küçük yaşta babalarını kaybeden çocuklar kastedilir. Ergen olduktan sonra babalarını kaybedenlere yetim denmez. Ancak yetimlik çağına yakın olmaları sebebiyle mecazen kendilerine yetim denir. Sözlükte yetim kelimesi, yalnız kalan kimseye denir. Mesela yaşı küçük de olsa büyük de olsa kocasını kaybeden veya evlenemeyen kadına da yetim denir.

"Yetim" kelimesini bu anlamda kullanan şair, bir şiirinde şöyle demiştir:

(إن القبور تنكح الأيامي ... والنسوة الأرامل اليتامى)

Mezarlar dulları evlendirir.

Kocasız kalan yetimleri de evlendirir.

Bu şiirde geçen ve yetim kelimesinin çoğulu olan "yetama" kocasız kalan kadın anlamında kullanılmıştır.

Tepelere de yetim denir. Çünkü etraflarına göre biraz daha yüksek oldukları için yalnız kalmış gibi görünürler. Şair, devesini vasfederken şöyle demiş:

قوداءُ تملكُ رحلَها ... مثل اليتيمِ من الأرانبِ

Devem kavda, yükünü hörgücünün üstünde taşımaktadır.

Hörgüçteki o yük, yüksek tepeler gibi yalnız ve yetimdir.

Eşsiz ve nefis inciye de Arapça'da yetim inci anlamında "Dürrü yetim" denir. İbn Mukaffa'nın, Abbasi halifesi Ebu'l Abbas es-Seffah'a övgüler içeren ve haricilerle diğer mezheplerin ihtilaflarını anlatan kitabının ismi "Yetime"dir. Şair Ebu Temmam, bu eserden bahseden bir şiirinde şöyle der:

(وكثيرَ عَزَّةَ يومَ بَيْنٍ يَنْسُبُ ** وابْنَ المُقفَّعِ في اليَتِيمَةِ يُسْهِبُ)

Kesir Azze,[364] ayrılış gününde birine yamanıyor.

İbn Mukaffa'da Yetime kitabında lafı çok uzatıyor.

"Yetim" kelimesi, yalnız kalma anlamına geldiğine göre, yaşı ister küçük, ister büyük olsun, anne babasından birini kaybeden çocuğu kapsamına almaktadır. Ancak bu kelime yalın olarak kullanıldığında, önce de ifade ettiğimiz gibi, küçük yaşta babasını kaybeden çocuk anlamına gelir.

Cafer b. Muhammed'in bildirdiğine göre Ali b. Ebi Talha, (وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰى قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ) **"Sana yetimleri soruyorlar. De ki: Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır"** ayet-i kerimesi hakkında İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Yüce Allah, (اِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْمًا اِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًاۜ وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا) **"Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasıya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir"**[365] ayeti indiğinde Müslümanlar, yetimleri himayelerine almaktan çekindiler. Onlara karışıp onlarla birlikte yaşama konusunda sıkıntıya düştüler. Nasıl bir yol izleyeceklerini Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* sordular. Bunun üzerine Yüce Allah şu ayeti indirdi:

(وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰى قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْ)

"Sana yetimleri soruyorlar. De ki: Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir. Allah, bozguncuyu yapıcı olandan ayırır. Allah, dileseydi sizi zora sokardı."[366]

---

364 Kesir Azze. Ebu Temmam'ın zamanında yaşamış bir şair.

365 Nisâ, 4/10

366 Bakara, 2/220

Allah dileseydi size güçlük çıkarır ve sizi dara sokardı. Ama O sizi genişliğe çıkardı, kolaylık ihsan etti ve şöyle buyurdu:

(وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ)

"(Velilerden) kim zengin ise (yetim malından yemeye) tenezzül etmesin. Kim de fakir ise, aklın ve dinin gereklerine uygun bir biçimde (hizmetinin karşılığı kadar) yesin."[367]"

[Yetim Mallarından Zekat Vermek Yerine Malı Ticarette Kullanmak]

Yetim mallarıyla ilgili olarak Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

(ابْتَغُوا بِأَمْوَالِ الْيَتَامَى لاَ تَأْكُلُهَا الصَّدَقَةُ)

"Zekât tüketmesin diye yetim mallarını ticaretle nemalandırın."

Bu hadis, Hz. Ömer'den *radıyallahu anh* mevkuf olarak da rivayet edilmiştir.[368]

Hz. Ömer, hz. Aişe, İbn Ömer, Şüreyh ve bir tabii grubu, yetimin malını ticaret ve mudarebe yoluyla nemalandırdıktan sonra kendilerine verilmesi gerektiğini söylemişlerdir.

Bu ayet konuyla ilgili birkaç hüküm içermektedir:

- (قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ)

"De ki: Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır."

Bu emir, yetimin malını işleten kişinin onun malını kendi malına katmasının, yetimin yararına olacak şekilde alıp satarak o malda tasarrufta

367 Nisâ, 4/6

368 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 6/2

bulunmasının, mudarebe olarak başkasına teslim etmesinin, velinin kendisinin de mudarebe yapmasının caiz olduğuna, delalet etmektedir.

- Ayet-i kerime, karşılaşılan hadiselerin hükmünü verebilmek için içtihatta bulunmanın caiz olduğuna delalet etmektedir. Çünkü yetimlerin yararına olacak şeylerin hangisi olduğunu tespit etmeyi Yüce Allah emretmektedir. Bu tespit de ancak içtihat zann-ı galip dediğimiz ağırlıklı kanaatin oluşmasıyla yapılabilir.

- Eğer yararına olacaksa, yetimin malını velinin kendisi de satın alabilir. Bu da piyasa değerinden daha yüksek bir fiyata satın almakla olur. Bu, Ebu Hanife'nin görüşüdür. Aynı şekilde kendi malını da yetime satabilir. Çünkü böyle yapmakla onun durumu düzeltilmektedir.

- Velisi, eğer yararına olacaksa yetimi evlendirebilir. Bize göre bunu, yetimle arasında nesep bağı bulunan veli yapabilir. Ama yetimle arasında nesep bağı bulunmayan vasi bu yetkiye sahip değildir. Çünkü vesayet, evlendirme yetkisi vermez. Lâkin ayetin zahirî, yararına olmak kaydıyla yetimi evlendirme ve malı üzerinde tasarrufta bulunma yetkisinin kadıda olmasını gerekli kılmaktadır.

- Veli, din ve edep konularında yararına olacak şeyleri yetime öğretme yetkisine sahiptir. Bunun için kendisine ücretli bir öğretici görevlendirebilir. Ona sanat ve ticareti öğretecek birini de ücret karşılığında tutabilir. Çünkü bütün bunlar, yetime yararlı olacak şeylerdir.

Bu sebeple mezhebimiz (Hanefî) müctehitleri dediler ki: "Yetimi himayesinde bulunduran mahrem akrabası, ona sanat öğretecek birini ücret karşılığında tutabilir."

İmam Muhammed dedi ki: "Bu durumda öğreticiye yetimin malından ücret ödeyebilir."

Fakihler dediler ki: Yetime bir mal hibe edildiğinde, onu himayesinde bulunduran kişi bu hibeyi onun adına teslim alabilir. Çünkü bunda yetimin yararı vardır. Evet, ayetin zahirî anlamı bütün bunları gerektirmektedir.

(وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰى قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ)

"Sana yetimleri soruyorlar. De ki: Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır."

Bu ayette takdir edilmiş iki gizli mana vardır:

(وَيَسْئَلُونَكَ) Bu kelimede gizlenen takdirî mana şudur:

Yetimleri himayelerine alan, onların işlerini yürüten mahrem akrabalarıdır. Bunlar himayeleri altına aldıkları yetimi yanlarında tutup koruma altına alır ve gereken bakımlarını yaparlar. (قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ) **"De ki: Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır"** cümlesinde gizlenen takdirî mana da şudur: Yukarıda anlatıldığı gibi yetimi terbiye etme, evlendirme ve malını da kendisine yararlı olacak şekilde işletip nemalandırmaktır.

Ayet-i kerimede geçen (خَيْرٌ) "hayr" kelimesi birkaç manaya delalet etmektedir:

- Yukarıda anlatılan şartlar çerçevesinde yetimin malı üzerinde tasarrufta bulunmak mübahtır.

- Yetimin yararına olacak tasarruflarda bulunmak, kişiye sevap kazandırır. Çünkü Yüce Allah bunu "hayır" olarak adlandırmıştır. "Hayır" yapmaksa kişiye sevap kazandırır.

- Yetimin malında tasarrufta bulunmak vacip kılınmamıştır. Ancak onun yararına olacak şekilde tasarrufta bulunan kimseye sevap vaad edilmiştir. Bu da ticaret yaparak onun malında tasarrufta bulunmanın vacip olmadığına delalet etmektedir. Yetimi himayesinde bulunduran kişi, onu evlendirmek mecburiyetinde de değildir. Çünkü ayetin zahirî, bunları yapmanın mendup ve tavsiye türünden olduğunu göstermektedir.

(وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ)

"Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir."

Ayet-i kerimede yetimin veli veya vasisinin, onun yararına olmak kaydıyla malını kendi malına katarak ticaret yapmasının ve tasarrufta bulunmasının caiz olduğuna delalet etmektedir. Evlenme ve hısımlık yoluyla aralarında bağ kurup birlikte yaşamalarının da caiz olduğuna delalet vardır. Buna göre yetimi himayesinde bulunduran kişi, onu kendi çocuklarıyla evlendirebilir. Böylece yetimi kendi ailesine katmış olur.(وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ) **"Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız"** ifadesi, yetimin malını kendi malına katmasının, onun malında tasarrufta bulunmasının, onu kendi çocuklarıyla ya da velayeti altında bulunan diğer kimselerle evlendirmesinin mübah olduğu hükmünü düzenlemektedir. Bu durumda veli, canla ve bedenle de himayesindeki yetimlerin arasına karışmış olur. Muhalata/karışma kelimesinin bütün bu saydığımız manaları ifade ettiğinin delili, Arapça'daki şu sözdür: Bir kişi bir başkasıyla ortaklık yapar ya da ortaklık yapmaksızın alışveriş yapar ve borçlanma muamelesine girerse, (فُلَانٌ خَلِيطُ فُلَانٍ) "Falan adam, falanca adama karışmıştır" derler. Bir kimse bir başkasıyla hısım olduğunda (قَدِ اِخْتَلَطَ فُلَانٌ بِفُلَانٍ) "Falan ile falanca birbirine karışmıştır" derler. Bütün bu ifadeler, birbirinden ayırdedilemeyecek şekilde haklarda birbirine ortak olma anlamına gelen (الخِلْطَة) "el-hilta" kökünden alınmıştır. Burada sözü edilen muhalata/karışma, ancak yetimin yararına olmak şartıyla olursa caizdir. Bunun da iki sebebi vardır:

1-Yetimlerin durumunun sorulması üzerine verilen cevapta"Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır" denilmesidir.

2-Ayet-i kerimede muhalata/karışmadan söz edildikten sonra şu uyarının yapılmış olmasıdır: (وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ)**"Allah, bozguncuyu yapıcı olandan ayırır."**

Ayet-i kerime, yetimin malından onun tüketeceği miktarda olduğuna ağırlıklı kanaati oluşan velinin kendi malına katmasını caiz kılmıştır. İbn Abbas'tam *radıyallahu anh* rivayet olunduğuna göre bu ayet, münahedenin caiz olduğuna delalet etmektedir. Münahede şu demektir: Birkaç kişi birlikte sefere çıktıklarında her biri yolda harcanmak üzere her biri, eşit olarak

belirlenen bir miktar parayı harcamalardan sorumlu kişiye teslim ederdi, o da kendisinde toplanan parayı ihtiyaca göre harcardı. Eşit miktarda para verdikleri hâlde biri diğerinden fazla yemek yiyebilirdi. Yüce Allah, kendilerinin tüketmeleri için yetimlerin mallarının velilerininkine katılmasını mübah kıldığına göre akıllı ve ergen kimselerin kendi rızalarıyla mallarını birbirine katmaları öncelikle caiz olmalıdır. Caiz görülen münahedenin bir benzeri de ashab-ı kehfle ilgili şu ayette anlatılmaktadır:

(فَابْعَثُوا اَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هٰذِهٖ اِلَى الْمَدٖينَةِ فَلْيَنْظُرْ اَيُّهَا اَزْكٰى طَعَامًا)

“Şimdi siz birinizi şu gümüş paranız ile şehre gönderin de baksın; (şehir halkından) hangisinin yiyeceği daha temiz ve lezzetli ise ondan size bir rızık getirsin.”[369]

Ayette “paranız” denmesinden anlaşıldığına göre gümüş para ashab-ı kehfin hepsine ait idi. (بِوَرِقِكُمْ) denildiği için para, ashab-ı kehf topluluğunun tümüne izafe edilmiştir. Şehre gönderilen kişi, hepsinin yemesi için o parayla yiyecek satın alacaktı.

(وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ)

“Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir.”

Bu ayet, önce de anlattığımız gibi yararlarına olması şartıyla yetimlerle ortaklık etme, mallarını velilerin kendi mallarına katması, onlarla hısım olma ve birlikte yaşamalarının caiz olduğuna delalet etmektedir. Bunu yapan veli ve vasiler, yetimin yararını arayıp bulma gayreti içinde olduklarından dolayı da sevabı hak ederler. Zira **“(Onlar da) sizin kardeşlerinizdir”** cümlesi buna delalet etmektedir. Çünkü kişi, kendi kardeşine yardım etmeye, onun yararını araştırıp bulmaya davet edilmektedir.

369 Kehf, 18/19

Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ فَاَصْلِحُوا بَيْنَ اَخَوَيْكُمْ)

"Mü'minler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin."[370]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de bir hadiste şöyle buyurmuştur:

(وَاَللّٰهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا دَامَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ)

"Kul, kardeşine yardımcı olduğu müddetçe Allah da ona yardım eder."[371]

(فَاِخْوَانُكُمْ)

"(Onlar da) sizin kardeşlerinizdir" cümlesi, kişinin himayesi altındaki yetime bu iyilikleri yapmasının mendup olduğunu tavsiye türünden bildirmekte ve bunun karşılığında sevap kazanılacağını haber vermektedir.

(وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْ)

"Allah, dileseydi sizi zora sokardı."

Bu yükümlülükte size güçlük çıkarırdı. Sizi dara sokardı. Yetimlerin arasına karışmanızı, malları üzerinde tasarrufta bulunmanızı engellerdi. Mallarınızı onların mallarından ayrı tutmanızı emrederdi. Ya da malları üzerinde tasarrufta bulunmanızı bir vacip bir görev olarak size emreder, ticaret yoluyla onlar için kazanç sağlamanızı talep ederdi. Ama Allah bu işi geniş tutup kolaylaştırdı. Durumlarını düzeltecek şekilde malları üzerinde tasarrufta bulunmanızı size mübah kıldı. Bu yaptığınız fedakârlıklarınız karşılığında size sevap vaad etti. Bunu size vacip kılmadı ve böylece sizi

370 Hucurat, 49/10
371 Ebu Davud, Büyu, 28

sıkıntıya sokmadı. Nimetlerini hatırlattı. İşi kolaylaştırdığını ve kullarının yararının bunda olduğunu bildirdi.

(فَاِخْوَانُكُمْ)

"(Onlar da) sizin kardeşlerinizdir" cümlesi, müminlerin çocuklarının da dinî hükümler bakımından mümin olduklarına delalet etmektedir. Çünkü Yüce Allah, onları bizim kardeşlerimiz olarak adlandırmıştır. Nitekim bir ayette (اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ) **"Mü'minler ancak kardeştirler"** buyurmuştur.

Doğrusunu Yüce Allah bilir.

Müşrik Kadınlarla Evlenmek

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتّٰى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ اَعْجَبَكُمْ اُولٰٓئِكَ يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ وَاللّٰهُ يَدْعُٓوا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِه وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِه لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٢١﴾)

221-"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Allah'a ortak koşan kadın hoşunuza gitse de, mü'min bir cariye Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır. İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin. Allah'a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse de, iman eden bir köle, Allah'a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır. Onlar ateşe çağırırlar, Allah ise izniyle, cennete ve bağışlanmaya çağırır. O, insanlara âyetlerini açıklar ki, öğüt alıp düşünsünler."

Cafer b. Muhammed el-Vasıti'nin bildirdiğine göre Ebu Talha, yukarıdaki ayetle ilgili olarak İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet

etmiştir. **"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin."**

Daha sonra kitap ehli kimseler bu kapsamın dışına çıkarıldılar.

(وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ اِذَا اٰتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي اَخْدَانٍ)

"Daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir."[372]

İbn Abbas *radıyallahu anh*, **"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin"** ayetinin, hüküm itibariyle önceki ayetin peşinden geldiğini söylemiştir. Kitap ehli kadınlar, kendileriyle evlenilmesi yasaklanan müşrik kadınlardan ayrı tutulmuş olup onlarla evlenmek caizdir.

Evlenme yasağının, hem müşrikler hem de kitap ehli kadınlar hakkında genel olduğunu İbn Ömer'in *radıyallahu anh* söylediği rivayet edilmiştir.

Cafer b. Muhammed'in bildirdiğine göre Yahya b. Said, Ubeydullah b. Nafi'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İbn Ömer, kitap ehli kimselerinin yemeklerini yemekte sakınca görmezdi. Ancak kitap ehli kadınlarla evlenmeyi mekruh görürdü."

Ebu Ubeyd'in bildirdiğine göre Leys, Nafi'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Yahudi ve hıristiyan kadınlarla evlenmenin hükmü kendisine sorulduğunda İbn Ömer *radıyallahu anh* şöyle cevap verdi: "Şüphesiz Allah, müşrik kadınlarla evlenmeyi Müslümanlara haram kılmıştır. "İnsanın rabbi İsa'dır" veya "Allah'ın kullarından biridir" demekten daha büyük bir şirk bulunduğunu bilmiyorum!"

Birinci hadiste, kitap ehli kadınlarla evlenmeyi mekruh gördüğünü söylemiş ve haramlıktan söz etmemiştir.

372 Mâide, 5/5

İkinci hadiste ise ayet okumuş ve kesin bir hüküm ifade etmemiş, ancak hıristiyanları gittiği yolun şirk olduğunu bildirmiştir.

Ebu Ubeyd'in bildirdiğine göre Ebu'l Melih, Meymun b. Mehran'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İbn Ömer'e *radıyallahu anh*, 'Biz, kitap ehli kimselerin aramıza karıştığı bir diyarda yaşamaktayız. Onların kadınlarıyla evleniyor, yemeklerini yiyoruz' dedim. Bana onlarla evlenmeyi helal kılan ayet (Mâide, 5) ile haram kılan ayeti (Bakara, 2/221) okudu. Kendisine 'Senin okuduğun ayetleri ben de okuyorum. Ama onların kadınlarıyla evleniyor, yemeklerini yiyoruz' dedim. Helal kılan ayet ile haram kılan ayetleri tekrar bana okudu."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: İbn Ömer'in *radıyallahu anh* mübah veya haram şeklinde cevap vermeyip ayetleri okumakla yetinmesi, bu konuda hüküm verebilmek için kesin bir karara varamadığına delalet etmektedir. Mekruh gördüğüne dair gelen rivayet ise, haram saymadığını, ama hoş karşılamadığını göstermektedir. Tıpkı ehl-i kitapharbî kadınlarla evlenmenin mekruh oluşu gibi. Bu kadınlarla evlenmek haram değil, ama mekruhtur.

Sahabe ve tabiinden bir cemaatin, kitap ehli kadınlarla evlenmenin mübah olduğu görüşünde oldukları rivayet edilmiştir.

Cafer b. Muhammed el-Vasıti'nin bildirdiğine göre Afre'nin azatlısı Ömer, Abdullah b. Ali b. Saib'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Osman *radıyallahu anh*, hıristiyan bir kadın olan Naile binti Ferafise el-Kelbiyye ile evlendi ve onu karılarına kuma yaptı." Arada sadece Nafi'nin adı olmaksızın aynı senedle gelen bir rivayette anlatıldığına göre Talha b. Ubeydullah, Şamlı bir Yahudi kadınla evlenmiştir. Huzeyfe'nin *radıyallahu anh* de Yahudi bir kadınla evlendiği rivayet edilmiştir. Hz. Ömer *radıyallahu anh* ona mektup yazarak kadını boşamasını istedi. Huzeyfe *radıyallahu anh* de cevabi yazısında "Onunla evlenmem haram mı?" diye sordu. Hz. Ömer *radıyallahu anh* tekrar bir mektup yazarak, "Hayır. Ama iffetsiz kadınlarla aynı yatakta yatmanızdan korkarım" dedi.[373]

---

373 Bkz: Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 7/280

Aralarında Hasan, İbrahim en-Nehâi ve Şabî'nin de bulunduğu bir tabii cemaatinin, kitap ehli kadınlarla evlenmenin mübah olduğu görüşünde oldukları rivayet edilmiştir. Bu kadınlarla evlenmenin haram olduğunu söyleyen bir sahabi veya tabii bulunduğunu bilmiyoruz. İbn Ömer'den *radıyallahu anh* bu konuda gelen rivayet, onun bu kadınlarla evlenmeyi haram saydığına delalet etmemektedir. Bu rivayetten, onun bunlarla evlenmeyi mekruh gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Ömer'in de, Huzeyfe'nin *radıyallahu anh* kitap ehli bir kadına evlenmesini haram saymadığı, ama mekruh gördüğü rivayet edilmiştir. Hz. Osman, Talha *radıyallahu anh* ve Huzeyfe *radıyallahu anh* kitap ehli kadınlarla evlenmişlerdir. Bu kadınlarla evlenmek sahabilere göre haram olsaydı, bu zatların evliliklerine karşı çıkıp itiraz ederlerdi. Karşı çıkıp itiraz eden birilerinin olmaması, bu kadınlarla evlenmenin caizliği konusunda sahabilerin görüş birliği içinde olduklarına delalet etmektedir.

(وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ)

"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin" ayeti, kitap ehli kadınlarla evlenmenin haram olmasını şu iki sebepten dolayı gerektirmez.

1-"Müşrik" kelimesi yalın olarak kullanıldığında puta tapanlar akla gelir. Herhangi bir delil olmadığı takdirde kitap ehli kimseler bu kapsama girmez. Buna şu ayetler örnek gösterilebilir:

(مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ)

"Ne kitap ehlinden inkâr edenler ve ne de Allah'a ortak koşanlar, Rabbinizden size bir iyilik gelmesini isterler."[374]

374 Bakara, 2/105

(لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِّينَ)

"Kitap ehlinden inkâr edenler ile Allah'a ortak koşanlar, (küfürden) ayrılacak değillerdi."[375]

Görüldüğü gibi her iki ayette müşriklerle kitap ehli kimseler ayrı ayrı kelimelerle anılmışlardır. Yine her iki ayette "müşrik" kelimesi ehl-i kitaba atfedilmiştir. Hepsinin aynı kapsama girdiğine dair bir delil bulunmadıkça atfedilen ile üzerine atfedilen şeyler birbirinden ayrı ve farklı şeyler olurlar. Aynı grupta yer alan şeyler bazen tazim veya tekit için birbirinden ayrı zikredilebilirlerse de burada müşrikler ile kitap ehli kimselerin birbirlerinden ayrı zikredilmelerinde böyle bir durum söz konusu değildir. Aynı grupta yer aldıkları hâlde bazı şeylerin ayrı ayrı zikredilmelerine şu ayet örnek gösterilebilir:

(مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ)

"Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mîkâil'e düşman olursa..."[376]

Burada zikredilenlerin hepsi melek grubunda yer aldıkları hâlde, şanlarını yüceltmek için her biri ayrı ayrı zikredilmiştir. Ancak kuvvetli olan görüşe göre, aynı cinsten olduklarına dair bir delil bulunmadıkça atfedilen şey, üzerine atfedildiği şeyden ayrı ve farklı bir şeydir. Yukarıdaki ayetlerde "müşrik" kelimesinin kitap ehline atfedilmesi, müşrikler ile kitap ehli kimselerin birbirlerinden ayrı olmalarını ve ikisinin aynı kapsama girmeyeceğini, evlenme yasağının sadece puta tapan müşriklere yönelik olmasını gerekli kılmaktadır.

2-Evlenme yasağı, müşrik kadınlarla birlikte kitap ehli kadınları da kapsayacak şekilde genel nitelikte ise yasaklayıcı ayetin (Bakara, 221), **"Daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost**

375 Beyyine, 98/1
376 Bakara, 2/98

tutmamak üzere size helâldir"[377] ayetinden sonra gelmesi ve ikisini birlikte kullanma imkânı bulunduğu takdirde birinin diğeriyle neshedilmiş olmaması gerekir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "(وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ) **"Daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar size helâldir"** ayeti ile kitap ehli kadınlardan Müslüman olanlar kastedilmiştir. Tıpkı şu ayetlerde anlatılanlarda olduğu gibi:

(وَاِنَّ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ)

"Kitap ehlinden öyleleri var ki, Allah'a ve size indirilene inanırlar." [378]

(مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اُمَّةٌ قَٓائِمَةٌ يَتْلُونَ اٰيَاتِ اللّٰهِ اٰنَٓاءَ الَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ)

"Kitap ehli içinde, gece saatlerinde ayakta duran, secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okuyan bir topluluk da vardır."[379]"

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu, iki sebepten dolayı yanlış bir sözdür ve söyleyenin, delil olarak ileri sürenin geri zekâlı olduğunu gösterir. O iki sebep de şunlardır:

1-"Kitap ehli" ifadesi yalın olarak kullanıldığında, şu ayetlerde de ifade edildiği gibi, onların kâfir olanları akla gelir:

(قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ)

377 Mâide, 5/5
378 Âl-i İmran, 3/199
379 Âl-i İmran, 3/113

"Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın."[380]

(وَمِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ اِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهٖٓ اِلَيْكَۚ)

"Kitap ehlinden öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana (eksiksiz) iade eder."[381] Ve daha başka örnekler.

Görüldüğü gibi "kitap ehli" ifadesi kullanıldığında Yahudi ve hıristiyanlar gelmektedir. İman ettiklerine dair bir kayıt konulmadan bu ifadeden, onların iman etmiş olanları anlaşılmaz. Bilindiği gibi Yüce Allah kitap ehlinden Müslüman olanları zikrederken onların Müslüman olduklarına dair bir kayıt koymaktadır:

(لَيْسُوا سَوَٓاءً مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اُمَّةٌ قَٓائِمَةٌ يَتْلُونَ اٰيَاتِ اللّٰهِ اٰنَٓاءَ الَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ)

"Onların (Kitap ehlinin) hepsi bir değildir. Kitap ehli içinde, gece saatlerinde ayakta duran, secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okuyan bir topluluk da vardır."[382]

(وَاِنَّ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ)

"Kitap ehlinden öyleleri var ki, Allah'a ve size indirilene inanırlar." [383]

2-Ayette mümin kadınlardan söz edilmektedir. Ayet, kitap ehli olup da iman ederek Müslüman olan kadınlarla aslen mümin olan kadınları kapsamaktadır. Şöyle ki:

---

380 Tevbe, 9/29
381 Âl-i İmran, 3/75
382 Âl-i İmran, 3/113
383 Âl-i İmran, 3/199

(وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ)

"Mü'min kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da size helâldir."[384]

Ayetin başında geçen iffetli kadınlar ifadesiyle, kitap ehlinden olan iffetli kadınların kastedilmiş olması doğru değildir. Bu görüşte olan bazı kimseler, şu rivayeti delil olarak ileri sürmektedirler:

Ali b. Ebi Talha dedi ki: Kâ'b b. Mâlik *radıyallahu anh,* kitap ehlinden bir kadınla evlenmek istedi. Bunu Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem* sordu. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* onu bu evlilikten menetti ve ***"O, seni muhsan kılmaz (senin iffetini koruyamaz)"*** dedi.[385]

Bu yasağın zahirî anlamı, böyle bir evliliğin fasid olmasını gerektirir. Ancak bu hadisin senedinin munkatı olduğu ve bu gibi hadislerle Kur'an'ın zahir hükmüne itiraz edilemeyeceği, Kur'an ayetinin bununla neshedilemeyeceği, genel hükmünün özele indirgenemeyeceği söylenmektedir. Munkatı olmayıp sabit olsa bile bu hadisin, kitap ehli kadınlarla evlenmeyi haram değil de mekruh kıldığı söylenebilir.

Nitekim Hz. Ömer *radıyallahu anh* de, Huzeyfe'nin *radıyallahu anh* Yahudi bir kadınla evlenmesini mekruh görmüştü. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* Kâb'a *radıyallahu anh,* ***"O kadın, seni muhsan kılmaz (senin iffetini koruyamaz)"*** demesi, nikâhlarının fasid olmasını gerektirmez. Çünkü kendisiyle evlenilen küçük kız ve cariye de kocalarını muhsan kılamaz ve onun iffetini koruyamazlar. Ama buna rağmen nikâhları geçerlidir.

Harbî olan kitap ehli kadınlarla evlenmenin hükmü üzerinde fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

384 Mâide, 5/5
385 İbn Hacer, Ed-Diraye fi Tahrici Ahadisi'l-Hidaye: 2/99

Cafer b. Muhammed el-Vasıti'nin bildirdiğine göre Mücahid, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Harbî olan kitap ehli kadınlarla evlenmek helal olmaz." Böyle dedikten sonra şu ayeti okudu:

(قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ)

"Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın."[386]

Bu rivayeti nakledenlerden Hakem der ki: "Ben bunu İbrahim en-Nehâi'ye anlattım. Hoşuna gitti."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* böyle demesi, harbî olan kitap ehli kadınlarla evlenmeyi mekruh saydığı anlamına gelebilir. Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri de bu kadınlarla evlenmeyi haram görmeyip mekruh saymışlardır. Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* de harbî olan kitap ehli kadınlarla evlenmeyi mekruh gördüğü rivayet edilmiştir.

(وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ)

"Daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da size helâldir."

Bu ayette harbî kadın-zimmî kadın ayrımı yapılmamıştır. Bir delil olmaksızın bunların hükmünü birbirinden ayırmak caiz değildir.

(قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ)

"Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen kimselerle savaşın."

386 Tevbe, 9/29

Bu ayetin kitap ehli kadınlarla evlenenlerin nikâhlarının geçerli veya fasid oluşuyla bir ilgisi yoktur. Kitap ehliyle savaşmanın vacip olması, onların kadınlarıyla yapılan nikâhın fasitliğine gerekçe olsaydı, haricilerle İslam devletine başkaldıranların kadınlarıyla da evlenmenin caiz olmaması, şu ayetten dolayı gerekirdi:

(فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتّٰى تَفِيءَ اِلٰى اَمْرِ اللّٰهِ)

"Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın."[387]

Bu anlattıklarımızdan açıkça anlaşılıyor ki, bazı kimselerle savaşmanın vacip oluşu, onlarla yapılan nikâhın fasid olmasına etkili olmaz. Mezhebimiz (Hanefî) müctehitlerinin harbî olan kitap ehli kadınlarla evlenmeyi mekruh görmeleri şu ayetten dolayıdır:

(لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ يُوَٓادُّونَ مَنْ حَٓادَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُٓوا اٰبَٓاءَهُمْ اَوْ اَبْنَٓاءَهُمْ اَوْ اِخْوَانَهُمْ اَوْ عَشٖيرَتَهُمْ)

"Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy-sopları olsalar bile, Allah'a ve Resûlü'ne düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin."[388]

Nikâh, şu ayette de belirtildiği gibi, eşler arasında sevgi meydana getirir.

(وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً)

"Aranızda bir sevgi ve merhamet var etti."[389]

Yüce Allah, nikâhın eşler arasında sevgi ve merhameti meydana getirdiğini bildirdiği, harbîlerle dost olmamızı yasakladığı için mezhebimiz

387 Hucurat, 49/9
388 Mücadele, 58/22
389 Rum, 30/21

(Hanefî) müctehitleri, harbî olan kitap ehli kadınlarla evlenmeyi mekruh görmüşlerdir.

(يُوَآدُّونَ مَنْ حَادَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ)

"Allah'a ve Resûlü'ne düşman olan kimselere sevgi beslediğini (göremezsin)" yasağı zimmîler hakkında değil, harbîler hakkındadır. Ayette geçen (حَادَّ) kelimesi, bizim bir sınırda (had), onların da başka bir sınırda olmalarından türemiştir. Bizim bir şık/tarafta olmamız, onların da başka bir şık/tarafta olmalarından türeyen (مُشَاقَّة) kelimesi de kelimesi gibidir. Yani onlarla biz, ayrı diyarlarda yaşamaktayız. Bu, zimmîlerin değil harbîlerin niteliğidir. Bu sebeple mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri, harbî olan kitap ehli kadınlarla evlenmeyi mekruh görmüşlerdir.

Harbî olan kitap ehli kadınlarla evlenmenin mekruh olmasının sebeplerinden biri de Müslüman kocanın o kadından doğan çocuğu, darulharpte harbîlerin ahlakı üzere yetiştirilecektir ki bu da dinen yasaklanmıştır. Nitekim Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hususta şöyle buyurmuştur:

(أَنَا بَرِئٌ مِنْ كُلِّ مُسْلِمٍ مُقِيمٌ بَيْنَ أَظْهُرِ الْمُشْرِكِينَ)

"Ben, müşriklerin arasında ikamet eden her Müslümandan beriyim." [390]

(أَلاَ إِنِّي بَرِئٌ مِنْ كُلِّ مُسلِمٍ مَعَ مُشْرِكٍ)

"Bilesiniz ki, müşrikle beraber olan her Müslümandan beriyim." [391]

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Sen, (لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ يُوَآدُّونَ مَنْ حَادَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ) **"Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, Allah'a ve Resûlü'ne düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin"**[392] ayetinin (وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ)

390 Ebu Said b. A'rabi, Mucemu İbnu'l A'rabi: 2/439

391 Müsnedu'ş-Şafiî: 2/102

392 Mücadele, 58/22

"Daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da size helâldir" ayetinin hükmünü harbîler için değil de zimmî kadınlar için özellediğini reddetmedin. Buna ne dersin?"

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Ayet-i kerime Müslümanın harbî kimseleri sevip dost edinmesini yasaklamaktadır. Her ne kadar sevme ve dost olmaya vesile olsa da nikâh akdi bu kapsama girmez. Çünkü nikâh akdinin kendisi, iki taraf arasında karşılıklı sevgi ve dostluk değildir. Ancak ileride karşılıklı sevgi ve dostluğun meydana gelmesine vesile olacağı için, harbî olmayan kadınlarla evlenmek güzel görülüp tavsiye edilmiştir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Müşrik kadınlarla evlenmeyi haram kılan ayetin devamında (أُولٰٓئِكَ يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ) **"Onlar ateşe çağırırlar"** cümlesi, yer almaktadır. Bu da, bu illetten dolayı kendileriyle evlenmenin haram kılınmış olduğuna delalet etmektedir. Bu illet, kitap ehlinden zimmîlerle harbîlerde mevcuttur. Bu illetten dolayı müşrik kadınlarla evlenmek haram olduğu gibi, zimmî ve harbî kadınlarla da evlenmenin haram olması gerekir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bilindiği gibi müşrik kadınların "ateşe çağırmaları" onlarla evlenmenin haram kılınmasını gerektiren illet değildir. Eğer öyle olsaydı, onları nikâhlamak hiçbir hâlde mübah olmazdı. Kendilerinde bu nitelik yani Müslümanları ateşe çağırma niteliği mevcut olmasına rağmen İslam'ın ilk zamanlarında müşrik kadınlarla evlenmenin mübah olduğunu biliyoruz. Bu hâl, onlarla evlenmeyi haram kılan ayetin inmesine kadar devam etti. Bu da sözü edilen niteliğin, onlarla evlenmeyi haram kılmayı gerektiren illet olmadığına delalet etmektedir. Hz. Nuh ile Hz. Lut'un eşleri kâfir oldukları hâlde iki peygamberle evliydiler.

Bu hususta Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَاَتَ نُوحٍ وَامْرَاَتَ لُوطٍ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّاخِلِينَ)

"Allah, inkâr edenlere, Nûh'un karısı ile Lût'un karısını örnek gösterdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki salih kişinin nikâhları altında bulunuyorlardı. Derken onlara hainlik ettiler de kocaları, Allah'ın azabından hiçbir şeyi onlardan savamadı. Onlara, "Haydi, ateşe girenlerle beraber siz de girin!" denildi."[393]

İkisi de kâfir oldukları hâlde, kocaları Hz. Nuh ve Hz. Lut ile olan nikâhlarının sahih olduğu bu ayette haber verilmektedir. Böylece kâfirliğin müşrik kadınlarla evlenmenin haram olmasını gerektiren illet olmadığı ispatlanmış oldu. Müşrik kadınlarla evlenmeyi haram kılan ayetin devamında Yüce Allah'ın (اُولٰٓئِكَ يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ) **"Onlar ateşe çağırırlar"** buyurması, bu evliliğin geçerli olmadığının işareti olmuştur. Şer'î illetler gibi görülen ve onların yerine geçen bazı manalarda hükmün dayandırıldığı ismin ne olduğu hususunda kesin bir şey söylenemez. Böyle olunca da onu isim gibi tahsis etmek caiz olur.

(وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ)

"Daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da size helâldir" ayetiyle, müşrik kadınlarla evlenme yasağına illet gibi görünen "ateşe çağırma"yı zimmî kadınlar dışında harbî kadınlara tahsis etmek doğru olur. Buna benzer bir örnek de şu ayettir:

(اِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَٓاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ)

"Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan alıkoymak ister."[394]

---

393 Tahrim, 66/10
394 Mâide, 5/91

Ayette, içki içme sonucunda meydana gelen bazı mahzurlu durumlardan söz edilmekte ve bunlar, içkinin haram kılınmasının illeti yerine kaim kılınmaktadır. İllet gibi görünen bu şeylerin sebep olabileceği diğer olaylara uygulamak gerekli değildir. Şayet gerekli olsaydı, diğer alışveriş, evlenme, borçlanma gibi akitlerin de haram olması gerekirdi. Çünkü şeytan, sözü edilen diğer akitler ve münasebetlerle de aramıza düşmanlık ve kin sokmaya, Allah'ı anmaktan bizi alıkoymaya çalışır. Bir hükümde illet yerine geçen mananın diğer meselelerde uygulanmaması, sadece kendisinin esas alındığı yerle sınırlı olması gerektiğine göre, hakkında nass bulunan diğer şer'î illetlerin de hükmünün böyle olması gerekir. İşte bu, şer'î illetlerin belli bir meseleye tahsis edilmesi gerektiğinin delilidir. Bu anlattıklarımız sebebiyle evlenme haramlığının, gayrı müslim kadınlardan sadece müşrik olanlarla ilgili olması gerekmektedir. Ayette müşrik kadınların bizi ateşe çağırmalarından söz edilmesi, onlarla evlenme yasağını pekiştirmek içindir. Bu gerekçe, onların dışındaki kadınlara sirayet etmez. Çünkü müşriklik ve ateşe çağırma, onlarla evlenmenin haramlığının işaretleridir. Bu işaretler, diğer ehl-i kitap kadınlarda mevcut değildir.

Denildi ki: Evlenme yasağı Allah ve Resûlü ile müminlere karşı savaş açan Arap müşrikleri hakkındadır. Müslümanlar ile müşrikler arasında sevgi ve dostluk oluşmasın ve onlara karşı savaşmada taksir gösterilmesin diye onların kadınlarıyla evlenmek, Müslümanlara haram kılındı. Yoksa aramızda sevgi ve dostluk bağları kurulabilen, kendileriyle savaşmaktan men olunduğumuz zimmî kadınlarla Müslümanların evlenmeleri haram kılınmış değildir. Olsa olsa harbî olan kitap ehli kadınlarla evlenmemiz yasaklanmış olabilir. Çünkü onlarda da "ateşe çağırma" niteliği mevcuttur. "Ateşe çağırma" illetinin yasaklanmasına sebep olduğu şeyin hükmünü, yeniden anlatmaya gerek görmüyoruz. Çünkü bunu daha önce anlatmıştık.

(وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ)

"Mü'min bir cariye, Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır." [395]

395 Bakara, 2/221

Bu ayet, hür kadınla evlenme imkânı olan kimsenin cariye nikâhlamasının caiz olduğuna delalet etmektedir. Çünkü Yüce Allah, hoşlarına gidip beğenseler bile hür ve müşrik bir kadın yerine mümin bir cariye ile evlenmelerini müminlere emretmiştir. Hür ve müşrik bir kadınla evlenme imkânına sahip olan bir kimse, hür ve Müslüman bir kadınla de evlenme imkânına sahip demektir. Çünkü mehir ve âdetler bakımından aralarında fark yoktur. Yüce Allah da (وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ)**"Allah'a ortak koşan kadın hoşunuza gitse de, mü'min bir cariye Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır"** buyurmuştur. Buna göre, hür ve mümin bir kadınla evlenme imkânı olan bir kimsenin hür ve müşrik bir kadını bırakıp mümin bir cariye ile evlenmeye teşvik edilmesi doğru olmaz. Ancak bu ayet, hür ve Müslüman bir kadınla evlenme imkânı varken, mümin bir cariyeyi nikâlamanın caiz olduğuna delalet etmektedir. Bu ayet, mümin cariyeyi nikâhlamaya başka bir yönden de delalet etmektedir. Şöyle ki: Evlenmek için maddi imkânı olsun veya olmasın, zengin olsun, fakir olsun Müslüman bir erkeğin müşrik bir kadınla evlenmesi haramdır. Bu genel bir hükümdür.

(وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ) **"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin"** ayetinin devamında (وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ) **"Mü'min bir cariye Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır"** buyrulmaktadır. Bu da müşrik bir kadınla evlenmesi haram olan bir Müslüman erkeğin, mümin bir cariyeyi kendine nikâhlamasını mübah kılmaktadır. Bu da zengin-fakir her iki gruptaki erkeklerin cariye nikâhlamalarının caiz olmasını gerektirmektedir.

Hayız/Âdet Bahsi

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ اَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾)

222-"Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: «O bir ezadır (rahatsızlıktır). Ay halinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever.»"

Ayette geçen (مَحِيض) "mahid" kelimesi hayzın/ay hâlinin ismi olabileceği gibi hayzın yeri anlamına da gelebilir. Tıpkı kaylule, yani öğle istirahatinin yapıldığı yere (مَقِيل), gecenin geçirildiği yere de (مَبِيت) denmesi gibi. Fakat ayetin özünden anlaşıldığına göre burada (مَحِيض) kelimesiyle hayz/ay hâli kastedilmiştir. Çünkü ayetteki soruya verilen cevapta mahîd'ın ezâ olduğu söylenmektedir. Ezâ ise hayzın yerinin değil, kendisinin niteliğidir. Bazı kimseler Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* hayzın ne olduğunu, kadının hayız görmesi durumunda ne yapılması gerektiğini sormuşlardı. Bu soru da şundan dolayı sorulmuştu: Medine'de bir kısım Yahudiler, Müslümanlara komşu olarak yaşamaktaydılar. Kadınlar ay hâline girdiklerinde erkekler onlarla birlikte yemek yemekten, bir şeyler içmekten ve onlarla bir arada oturmaktan uzak dururlardı. Bunun İslam'daki hükmünü öğrenmek istediler. Yüce Allah da **"O, bir ezadır"**, yani necaset ve pisliktir cevabını verdi. Cenab-ı Allah'ın hayzı bu şekilde nitelemesi, ondan uzak durulması gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü daha önce de onlar, necasetten uzak durulması gerektiğini biliyorlardı. Cevapta, onların hayızdan uzak durulması gerektiği emrini anlayacakları şekilde mutlak bir lafız kullanıldı.

"Ezâ" kelimesinin necaset anlamında kullanıldığına şu hadis-i şerif delalet etmektedir:

"Birinizin ayakkabısına pislik bulaştığında onu yere sürsün ve o ayakkabısıyla namaz kılsın. Yer, ayakkabısını temizler."

Bu hadiste "ezâ" kelimesi necaset/pislik anlamında kullanılmıştır.

Ayette (قُلْ هُوَ أَذًى) **"De ki: O bir ezadır"** buyrulmakla, insanın hayızdan ötürü sadece eziyet duyduğu haberi verilmemektedir. Çünkü sadece böyle bir haberi vermekte bir yarar yoktur. Şu hâlde Yüce Allah, hayzın

necis olduğunu haber vermekle ondan uzak durulması gerektiğini de bildirmiştir. Yoksa her eziyet veren şey necis değildir. Bunu teyit eden bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

(وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ كَانَ بِكُمْ اَذًى مِنْ مَطَرٍ)

"Yağmurdan zahmet çekerseniz ya da hasta olursanız, silâhlarınızı bırakmanızda size bir beis yoktur."[396]

Bilindiği gibi yağmur, zahmet ve eziyet verse de necis değildir. Başka bir ayette de şöyle buyrulmaktadır:

(وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا اَذًى كَثِيرًا)

"Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan üzücü birçok söz işiteceksiniz."[397]

Burada da "eza" kelimesi, üzücü söz anlamında kullanılmıştır. Hayızla ilgili ayetteki "ezâ" kelimesi necaset anlamındadır. O kan da necis bir nesne olduğu için bu hâle "ezâ" denmesi, anlaşılır ve fayda vericidir. İlahî hitabın delaletinden anlaşıldığı gibi erkeklerin o hâldeki kadından cinsellik bakımından uzak durmaları gerekir. Hayzın hükmünü Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* soranların sorusuna uygun olan cevap da budur.

Fakihler, hayızlı kadından hangi bakımlardan uzak durulması gerektiği hususunda ihtilaf ettiler. Ancak peştemal veya benzeri bir çamaşır üzerinden kocasının onunla sevişebileceği hususunda görüş birliği ettiler. Bununla ilgili olarak Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* nass da nakledilmiştir.

Hz. Aişe ile Hz. Meymune, hayızlı oldukları zamanlarda eşleri ile Hz. Peygamber'in arada bir izar olduğu halde sarmaş dolaş olduklarını

---

396 Nisâ, 4/102
397 Âl-i İmran, 3/186

söylemişlerdir. Kocanın bu dönemde karısının üreme organından uzak durması gerektiği hususunda da fakihler görüş birliği ettiler. Ancak üreme organından uzak durmak kaydıyla izarın altından sevişme hususunda farklı görüş ortaya koydular.

Hz. Aişe ile Ümmü Seleme validelerimizden rivayet olunduğuna göre erkek, üreme organı dışında karısının bedenine penisini sürerek onunla sevişebilir. Sevri ile Muhammed b. Hasan da böyle demişlerdir. Bu iki zât da üreme organından uzak durulması gerektiğini söylediler. Hasan, Şabi, Said b. Müseyyeb ve Dahhâk'tan da böyle bir görüş rivayet edilmiştir.

Ömer b. Hattab *radıyallahu anh* ile İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Erkek, ay hâlindeki eşinden izar üstünden sevişerek yararlanabilir. Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Evzai, Mâlik ve Şafiî de bu görüştedirler.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki:

(فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ)

"Ay hâlinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın"[398] ayeti, izar altından sevişmenin caiz olmadığına iki yönden delalet etmektedir.

1- (فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ)

"Ay hâlinde kadınlardan uzak durun."

Ayetin zahirî anlamı, ay hâlindeki kadınla ne izar altından ne de izar üstünden sevişilebileceği hususunda kesin hüküm ifade etmektedir. Ancak fakihler, izar üstünden sevişmenin mübahlığı hususunda görüş birliği ettiklerine ve bunu da bir delile dayandırdıklarına göre, biz bu yasağın izar altı sevişmeyle ilgili olduğunu kabul ediyoruz. İzar üstü sevişmeyi yasaklayan bir delil de bulunmamaktadır.

---

398 Bakara, 2/222

2- (وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ)

"Onlara yaklaşmayın."

Bu yasaklama, ayetin başında geçen (فَاعْتَزِلُوا) **"uzak durun"** buyruğu ile aynı hükmü ifade etmektedir. İhtilaf hâlinde bir delil olmadıkça bunlardan birinin hükmünü diğerinin hükmünden ayırmak doğru olmaz.

Ay hâlindeki kadınla kocasının izar üstünden sevişebileceklerine sünnetten şu rivayet delalet etmektedir.

Yezid b. Ebi Enise'nin bildirdiğine göre Ebu İshak, Ömer b. Hattab'ın *radıyallahu anh* azatlısı Umeyr'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Iraklı birkaç kişi Hz. Ömer'e, erkeğin ay hâlindeki karısından yararlanması helal olan şeylerin neler olduğunu ve başka bazı şeyleri sordular. Hz. Ömer *radıyallahu anh* onlara şöyle cevap verdi: Ben de bunu Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem* sordum. Bana şöyle cevap verdi:

(لَكَ مَا فَوْقَ الإِزَارِ وَلَيْسَ لَكَ مَا تَحْتَهُ)

"İzarın üstünden hakkındır. Ama izarın altından hakkın değildir."[399]

Ay hâlindeki kadınla kocasının izar üstünden sevişebileceklerine Şeybani'nin hadisi de delalet etmektedir.

Abdurrahman b. Esved'in bildirdiğine göre babası, Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:

(كَانَ إِحْدَانَا إِذَا كَانَتْ حَائِضًا أَمَرَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تَأْتَزِرَ فِي فَوْرِ حَيْضَتِهَا، ثُمَّ يُبَاشِرُهَاوَأَيُّكُمْ يَمْلِكُ إِرْبَهُ كَمَا كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْلِكُ إِرْبَهُ)

399 Abdulvahid el-Makdisi, el-Ahadisu'l-Muhtare: 1/375

"(Eşleri olarak) Birimiz ay hâli olduğunda ve bu hâlde kanama çoğaldığında Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***bir izara bürünmemizi emrederdi. Sonra da ona sarılırdı. Ama Resûlullah'ın*** *sallallahu aleyhi ve sellem* ***penisine hâkim olabildiği kadar, hanginiz penisine hâkim olabilir?"***[400]

Şeybani'nin bildirdiğine göre Abdullah b. Şeddad da Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* eşi Meymune'den *radıyallahu anh* böyle bir rivayette bulunmuştur.

İzarın altından da ay hâlindeki kadınla kocasının sevişebileceği görüşünde olanlar, şu hadisi delil olarak ileri sürmüşlerdir:

Hammad b. Seleme'nin bildirdiğine göre Sabit, Enes'in *radıyallahu anh-* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Yahudiler ay hâlindeki kadınlarını evden çıkarır, onunla birlikte yemek yemez ve onunla birlikte aynı evde durmazlardı. Bu durum Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* sorulunca Yüce Allah, (وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ) **"Sana kadınların ay hâlini sorarlar..."** ayetini indirdi. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* da şöyle buyurdu:

(جَامِعُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ وَاصْنَعُوا كُلَّ شَيْءٍ غَيْرَ النِّكَاحِ)

"Onlarla aynı evde bir arada bulunun. Cinsel ilişki dışında her şeyi yapabilirsiniz."[401]

Bu konudaki delillerden biri de Hz. Aişe'den *radıyallahu anh* gelen şu rivayettir:

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* Hz. Aişe'ye ***"Seccadeyi bana ver"*** dediğinde o, "Ben hayızlıyım" demiş, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de ***"Hayzın elinde değildir"***[402] cevabını vermişti.

Fakihler dediler ki: Bu hadis, ay hâlindeki kadının kanamayla ilgili olmayan organı dışındaki organlarının hükmünün, o organın bu hâlin

---

400 Muslim, Hayz, 1
401 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 1/467
402 Muslim, Hayz, 3

başlamasından önceki hükmü gibi olduğuna delalet etmektedir. Yani ay hâlinden önce o organı nasıl temiz olup ondan yararlanılabiliyorsa, bu hâlin devamı sırasında diğer organları da temiz olup onlardan yararlanılabilir.

Yukarıda anlatılanlara izar altından sevişmeyi caiz görmeyenlerin verecekleri cevap şöyle olabilir: Enes'in *radıyallahu anh*rivayet ettiği hadiste ay hâliyle ilgili ayetin nüzûl sebebi ve Yahudilerin bu hâldeki kadınlarına yaptıkları muamele anlatılmaktadır. Ayrıca bizim bu hâldeki kadınlarımızı evden çıkarmamızın ve onlarla ayrı yerlerde oturmamızın gerekmediği bildirilmektedir.

(وَاصْنَعُوا كُلَّ شَيْءٍ غَيْرَ النِّكَاحِ)

"Ay hâlindeki kadınlarla nikâh dışında her şeyi yapabilirsiniz" cümlesindeki "nikâh" kelimesi ile, cinsel ilişki değil de kadının üreme organı dışındaki başka yerlerinden yararlanma kastedilmiş olabilir. Çünkü penisin başka yerlere sürülmesi de bir nevi cinsel ilişki gibi değerlendirilebilir.

Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* rivayet ettiği: (لَكَ مَا فَوْقَ الإِزَارِ وَلَيْسَ لَكَ مَا تَحْتَهُ) ***"İzarın üstünden hakkındır. Ama izarın altından hakkın değildir"*** şeklindeki hadis, izar altından sevişmeye izin veren hadisten sonra varid olduğu için onun hükmünü ortadan kaldırmış olmaktadır. Bunun delili de şudur: Enes'in *radıyallahu anh*rivayet ettiği hadiste ay hâli ile ilgili ayetin iniş sebebi bildirilmektedir. Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* rivayet ettiği hadis ise bundan sonra varid olmuştur. Çünkü o, bahsedilen ayetin iniş sebebini anlatmamaktadır. Bu rivayette anlatıldığına göre Hz. Ömer *radıyallahu anh*, ay hâlindeki kadınla ne şekilde sevişmenin helal olacağını Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* sormuştur. Şüphesiz bu da Enes'in *radıyallahu anh*rivayet ettiği hadisin vürudundan sonra olmuştur. Bunun da iki delili vardır:

1-Ay hâlindeki kadınla ne şekilde sevişmenin helal olacağı, ancak onunla cinsel ilişkide bulunmanın ve çıplak vaziyette sevişmenin haram kılınmasından sonra Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* sorulmuş olabilir.

2-Eğer bu soru ay hâliyle ilgili ayetin inişinden hemen sonra Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* sorulmuş olsaydı, Enes'in *radıyallahu anh* Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* nakletmiş olduğu ***"Cinsel ilişki dışında her şeyi yapabilirsiniz"*** cümlesiyle yetinilirdi. Bu da Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem*, Enes'in *radıyallahu anh* bahsedilen rivayetindeki hadisten sonra bu soruyu sorduğuna delalet etmektedir. Diğer taraftan Hz. Ömer'in hadisiyle Enes'in hadisi birbiriyle çatışacak olsa, öncelikle Hz. Ömer'in hadisini delil olarak kullanmak gerekir. Çünkü bu hadiste, ay hâlindeki kadının cinsel organı dışındaki taraflarına penisi sürmek haram kılınmaktadır. Enes'in hadisinin zahirinde ise bu mübah görülmektedir. Haramlıkla mübahlık bir araya geldiğinde haramlığı bildiren rivayet esas alınır.

Başka bir açıdan bakıldığında Hz. Ömer'in rivayet ettiği hadisi Kur'an'ın şu ayetinin zahirî de desteklemektedir:

(فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ)

"Ay hâlinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın."

Enes'in *radıyallahu anh*rivayeti ise ayetteki **"yaklaşmayın"** hükmünü tahsis etmekte, özelleyip sınırını daraltmaktadır. Kur'an'a muvafık olan rivayetler, onun hükmünü özelleyip sınırını daraltan rivayetlere göre öncelikle kabul edilirler. Şunu da belirtmeliyiz ki, Enes'in *radıyallahu anh*rivayet ettiği hadis, mücmel ve genel ifadeli olup onda, ay hâlindeki kadının neresinden yararlanılabileceği açıklanmamaktadır. Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* rivayet ettiği hadiste ise izar altı ve izar üstü ifadeleri kullanılarak her iki yer açıklanmıştır.

Doğrusunu Allah bilir.

Hayzın Anlamı ve Miktarı

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Hayz, bir miktar kana verilen isimdir. Bu kan meydana gelince kendisine bağlı olarak bazı hükümler de mey-

dana gelir. Mesela bu kan görüldüğünde namaz kılmak, oruç tutmak ve cinsel ilişkide bulunmak haram olur. Bununla iddet tamamlanır. Mescide girilmez, mushafa el sürülmez, Kur'an okunmaz. Bu kanı gören kız çocuğu büluğa erer. Hayza bağlı olarak bu hükümler meydana geldiğine göre, görülen kana hayız denmesi için belli bir miktarda olması gerekir. Eğer bu hükümlerin meydana gelmesine sebep olmazsa, akan kana "hayız" denmez. Bilindiği gibi ay hâlindeki kadın, âdet günlerinde kanama görür. Âdet günlerinden sonra da aynı şekilde kendinde kanama görebilir. Âdet günlerinde gördüğüne "hayız" denir. Çünkü o kanama sebebiyle yukarıda sıralanan hükümler meydana gelir. Âdet günleri dışında gördüğü kanama ise hayız değildir. Çünkü o kanama sebebiyle yukarıdaki hükümler meydana gelmez.

Hamile kadında ay hâli olmaz. Kanama gördüğü hâlde o kan, yukarıdaki hükümlerin meydana gelmesine sebebiyet vermediği için, hayızlı sayılmaz.

İstihazeli kadın, hayız zamanında görülen kana benzer şekilde uzun bir zaman boyunca kanama gördüğü hâlde hayızlı/âdetli sayılmaz. Şu hâlde hayız, yukarıda sayılan hükümlerin meydana gelmesine sebep olacak şekilde görülen belli miktardaki kandır.

Hayız ve nifas (âdet ve lohusalık) namaz kılmanın, oruç tutmanın ve cinsel ilişkide bulunmanın haram kılınması, ay hâlindeki kadının uzak durması gereken şeylerden uzak durulması bakımından aynı hükme tabidirler. Ancak iki bakımdan birbirlerinden ayrılırlar:

1-Hayzın müddeti ile nifasın müddeti aynı değildir.

2-İddetin tamamlanmasında ve kız çocuğunun büluğa ermesinde nifasın bir etkisi yoktur.

Ebu'l Hasan (el-Kerhi), hayzı şöyle tarif etmiştir: "Hayız, ilk defa görüldüğünde küçük kızın büluğa ermesini sağlayan ve rahimden gelen bir kandır."

Kadınlar, bu kanı mutad aralıklarla kendilerinde görürler. Daha önce yaşını doldurma, düş görme, cinsel ilişki sırasında meni gelmesi şeklinde

büluğa ermemişse, bu kanı ilk defa gören kız çocuğu bununla büluğa erer. Ama daha önce anlattığımız şekilde büluğa ermiş, sonra kanama görmüş ve bu da belli bir miktara ulaşmış ise bu, hayızdır. Daha önce gördüğü kanamayla büluğa ermiş olmasa bile bu hüküm değişmez.

Hayzın/ay hâlinin süresi konusunda fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Mezhebimiz (Hanefî) müctehitleri, hayzın asgari süresinin üç, azami süresinin ise on gün olduğu görüşündedirler. Süfyan es-Sevri de bu görüştedir. Mezhebimiz (Hanefî) fakihlerinin tamamından nakledilen meşhur görüş budur.

Ebu Yusuf ile Muhammed'den rivayet edilen bir görüşe göre kanama, eğer iki gün tam ve üçüncü günün de yarıdan fazlası bir süre devam ederse hayızdır. Kendisinden gelen meşhur rivayete göre İmam Muhammed bu konuda Ebu Hanife ile aynı görüştedir.

Mâlik dedi ki: "Hayzın azı ve çoğu için belirlenmiş bir vakit yoktur." Abdurrahman b. Mehdi'nin anlattığına göre Mâlik, hayzın en uzun süresinin on beş gün olduğu görüşündedir. Abdullah b. Cafer b. Faris'in bildirdiğine göre Harun b. Süleyman el-Cezzar, Abdurrahman b. Mehdi'nin böyle dediğini nakletmiştir.

Şafiî dedi ki: "Hayzın/ay hâlinin asgari süresi bir gün bir gece, azami süresi ise on beş gündür."

Abdurrahman b. Mehdi'nin bildirdiğine göre Muhammed b. Zeyd, Said b. Cübeyr'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hayzın/ay hâli on üç güne kadar devam edebilir. Daha fazla devam ederse istihazedir."

Atâ dedi ki: "Kanama on beş günden fazla devam ederse istihazedir." İlk zamanlarda Ebu Hanife de Atâ ile aynı görüşte olup hayzın asgari süresinin bir gün bir gece, azami süresinin ise on beş gün olduğunu söylüyordu. Ancak daha sonra bu görüşten vazgeçip yukarıda nakletmiş olduğumuz görüşünü ortaya koydu.

Hayzın/ay hâlinin asgari süresinin üç, azami süresinin on gün olduğu görüşünde olanların dayandıkları delillerden biri şu hadistir:

Kasım'ın bildirdiğine göre Ebu Ümame *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(أَقَلُّ الْحَيْضِ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ وَأَكْثَرُهُ عَشَرَةُ أَيَّامٍ)

"Hayzın en azı üç gün, en çoğu ise on gündür."[403]

Eğer bu hadis, sahih ise bir kimsenin bunu bırakıp başka görüşe yönelmesi doğru olmaz. Bunu Osman b. Ebu'l Âs es-Sakafi *radıyallahu anh* ile Enes b. Mâlik'in *radıyallahu anh* hadisleri de doğrulamaktadır. Bu iki zât dediler ki: "Hayız üç gün, dört gün, on güne kadardır. Daha fazla olursa istihazedir."

Bu rivayet, görüşümüzün doğruluğuna iki şekilde delalet etmektedir:

1-Bir sözü bir sahabi topluluğu söyler ve bu meşhur olarak yayılır, buna muhalefet eden bir kimse de çıkmazsa bu, sonra gelen nesiller için bir icma ve hüccet olur. Yukarıda adı geçen iki sahabinin naklettiğimiz görüşlerini emsalleri de dillendirmiş olup buna muhalefet eden bir kimse de çıkmamış olduğundan bu, artık bir hüccet hâline gelmiştir.

2-Bu gibi miktar ve ölçüler, yüce Allah'ın hukukunu ve salt ibadetleri ilgilendirdiğinden bunlar, ancak nass veya icma ile tespit edilebilirler. Mesela farz namazların rekât sayısı, Ramazan orucu, hadlerin miktarı, zekâtta deve nisabı bu miktar ve ölçülere örnek gösterilebilir. Hayzın ve temizliğin süresi, nikâh akdinde şart koşulan mehrin miktarı, namazın sonunda teşehhüt miktarınca oturmak da böyledir. Bir sahabiden bu konularda bir ölçü ve miktar belirlemeye dair bir rivayet gelirse bu bizim için nass niteliğinde olur ve kabul ederiz. Çünkü bu konularda ölçü ve miktar belirlemek, kıyas yoluyla yapılamaz.

403 Darekutni, Hayz, 2

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Hayız/ay hâli süresinin kadınların âdetlerine göre belirlenmesine engel bir durum yoktur. Şu hâlde onların âdetlerini esas almak gerekir.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* Hamne binti Cahş'a *radıyallahu anh* söylediği şu söz de bu görüşümüzün doğruluğuna delalet etmektedir: ***"Allah'ın bilgisi çerçevesinde diğer kadınlar gibi her ay altı veya yedi gün âdet görürsün."***[404]

Böyle buyurmakla Hamne'yi *radıyallahu anh*, kadınların âdetine göre hareket etmeye yönlendirmiş, ay hâlini altı veya yedi gün olarak belirlemişti. Buna göre 'hayzın en çoğu on, en azı da üç gündür' diyenler, kadınların geneldeki âdetini gözönünde bulundurarak böyle söylemiş olabilirler."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Muhaliflerimizle anlaşamadığımız nokta, hayzın daha aşağısı düşünülemeyecek olan asgari süresi ile daha fazlası düşünülemeyecek olan azami süresidir. Hamne binti Cahş *radıyallahu anh* ile ilgili hadiste sözü edilen altı-yedi günlük sürenin genelde ortalama bir hayız süresi olduğu hususunda fakihlerin hepsi görüş birliği etmişlerdir. Ancak bu sürenin hayız hâlinin asgari ve azami süresiyle alakası olmadığı için bunun ihtilafılı olan bu konuda delil olması mümkün değildir. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* Hamne'ye *radıyallahu anh* ***"Allah'ın bilgisi çerçevesinde diğer kadınlar gibi her ay altı veya yedi gün âdet görürsün"*** demiş olması, bizim söylediklerimizin doğruluğuna şu bakımdan delalet etmektedir. Kadınların her ay altı-yedi gün âdet görmesi sözü, bütün kadın cinsini kapsayacak olursa o zaman her kadının ay hâlinin altı-yedi günden aşağı olmaması gerekirdi. Hayzın asgarisinin üç gün olacağına dair icma mevcut olmasaydı, bir kimsenin hayzı altı-yedi günden az sayması caiz olmazdı. Üç gün süreli kanamayı, hayız sayma konusunda ittifak meydana geldiğine göre; biz bu üç günlük süreyi, yukarıdaki rivayetin genel ifadesinden tahsis edip özellemiş olduk. Üç günden aşağısının ise hayız olamayacağı bahsedilen rivayet gereğince hükme bağlanmış oldu. Hayzın azami süresi hakkında bu delile dayanılabilir. Bu görüşün isabetli olduğuna şu rivayet de delalet etmektedir:

404 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 1/500

(مَا رَأَيْتُ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ أَغْلَبَ لِأُوْلِى الرَّأْيِ مِنْكُنَّ)

"Aklınız ve dininiz noksan olduğu hâlde, akıl ve fikir sahibi erkeklerin aklını sizin kadar başlarından alıp götüren birilerini görmedim."

"Kadınların aklının ve dininin noksanlığı nedendir?"diye sorulduğunda Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle cevap vermişti:

"Onlardan biri (ay hâli sebebiyle) (فَتَمْكُثُ أَيَّامًا) ***günlerce gecelerce namaz kılmadan bekleyip durur."***[405]

Bu hadis hayzın asgari süresinin, "günler ve geceler" denebilecek bir süre olmasını gerektiğine delalet etmektedir ki, bu sürenin de asgarisi üç, azamisi on gündür. Hadisin aslında geçen ve günlerce namazsız oruçsuz bekleme anlamına gelen (فَتَمْكُثُ أَيَّامًا) cümlesindeki "eyyam" kelimesinin asgarisinin üç, azamisinin on gün olduğuna şu rivayetler de delalet etmektedir:

A'meş'in bildirdiğine göre Urve, Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Fatıma binti Ebu Hubeyş'e *radıyallahu anh* şu emri vermişti:

(اجْتَنِبِي الصَّلَاةَ أَيَّامَ مَحِيضِكِ، ثُمَّ اغْتَسِلِي، وَتَوَضَّئِي لِكُلِّ صَلَاةٍ)

"Ay hâli günlerinde namazdan uzak dur. Ay hâlinden sonra (özür kanaması devam etse bile) guslet ve her namaz için abdest al."[406]

Hakem'in bildirdiğine göre Ebu Cafer, Sevde *radıyallahu anh* validemizin Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem*, "Ben istihaze/özür kanaması görmekteyim" dediğini ve Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* de ona ay hâli günlerinde namaz kılmamasını, ay hâli geçtikten sonra her namaz için abdest almasını emrettiğini, onun da bu emre göre hareket ederek her vakit abdest alıp namaz kıldığını rivayet etmiştir.

---

405 Bkz: Busıri, İthafu'l-Hıyereti'l-Mehere: 3/44

406 İbn Mâce, Taharet, 115

Fatıma binti Ebu Hubeyş *radıyallahu anh* ile ilgili hadisin bazı varyantlarında ***"Hayız gördüğün günler adedince namazı bırak. Hayız sona erince de guslet"*** ifadesi yer almaktadır.

Ümmü Seleme *radıyallahu anh* validemizin rivayetinde anlatıldığına göre bir kadın, kendisinde meydana gelen kanamanın hükmünü sorduğunda Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona şu mealde cevap vermiştir: "Kadın, ay içinde hayız gördüğü geceler ve günler adedince namaz kılmaksızın bekleyecek, hayız sona erince de gusledip namaza başlayacak."

Şerik'in bildirdiğine göre Adiyy b. Sabit, babasından naklen dedesinin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* buyurdu ki:

(الْمُسْتَحَاضَةُ تَدَعُ الصَّلَاةَ أَيَّامَ حَيْضِهَا ; ثُمَّ تَغْتَسِلُ وَتَتَوَضَّأُ لِكُلِّ صَلَاةٍ)

"Özür kanaması gören kadın, hayızlı günlerinde namazı bırakır. (Hayzı sona erince) gusleder. (Özür kanaması devam ettiği için de) her namaz vakti için abdest alır."[407]

Bu hadisin bazı varyantlarında(الْمُسْتَحَاضَةُ تَدَعُ الصَّلَاةَ أَيَّامَ أَقْرَائِهَا) denilerek "hayız" kelimesinin yerine aynı anlama gelen kur' kelimesinin çoğulu olan "akraiha" kelimesi kullanılmıştır.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* Fatıma binti Ebu Hubeyş *radıyallahu anh* ile Ümmü Seleme *radıyallahu anh* validemizin kendisinden bahsettiği kadından hayız süresini sormadan hayızlı günlerinde namazı bırakmalarını emretmesi şunu gerekli kılmaktadır: Hayız süresi, Arapça'daki (eyyam) yani günler denebilecek süre miktarınca olmalıdır ki, bu da Arap dilbilim kurallarına göre üç ila on gün arası bir süredir. Hayzın süresi üç günden az olsaydı, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bahsedilen kadınlara,günler ve geceler anlamına gelen "eyyam ve leyali" kelimeleriyle cevap vermezdi.

Adiyy b. Sabit'in rivayet ettiği hadiste de (الْمُسْتَحَاضَةُ تَدَعُ الصَّلَاةَ أَيَّامَ حَيْضِهَا) ***"Özür kanaması gören kadın, hayızlı günlerinde namazı bırakır"*** buyrulmuştur. Bu, bütün kadınları ilgilendiren genel bir ifadedir. Bu hadiste

407 Tahavi, Şerhu Maâni'l-Asâr: 1/102

geçen ve günler diye tercüme ettiğimiz, (أَيَّام) "eyyam" kelimesi sınırlı bir sayı için kullanıldığında asgarisi üç, azamisi de on olur. Şu hâlde (أَيَّام) "eyyam" kelimesinin, günleri sınırlı olan bir şeye izafe edilmesi gerekir. Burada günleri sınırlı olan hayza izafe edildiği için, hayız süresinin Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* zikrettiği gibi asgarisi üç, azamisi de on gün olmalıdır.

(أَيَّام) "Eyyam" kelimesinin, günleri sınırlı olan bir şeye izafe edilmesi durumunda asgarisinin üç, azamisinin de on gün olduğuna şu kural da delalet etmektedir: Bu kelimenin izafe edildiği vakit daha önceden bilinen bir vakit ise, sayısı sınırlı olan şeyleri kapsamaz. Mesela bir kimse (أَيَّامُ السَّنَة) "senenin günleri" dediğinde bu ifade, üç güne de on güne de mahsus olmaz. (أَيَّامًا مَعْدُودَات) ifadesi de üç ila on gün arası bir süreye mahsus olmaz. Çünkü Yüce Allah (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ) **"Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı"**[408] buyurmuştur. Cenab-ı Allah bu ayette (أَيَّام) "eyyam" kelimesini, muhataplarca daha önce bilinen bir şeye (Ramazan ayı orucuna) izafe ettiği için bu kelime, üç ila on gün arası bir süreye mahsus olmaz. (تَدَعُ الصَّلَاةَ أَيَّامَ حَيْضِهَا) ve (تَدَعُ الصَّلَاةَ أَيَّامَ أَقْرَائِهَا) ***"Hayızlı günlerinde namazı bırakır"*** sözündeki hayızlı günlerin miktarını muhataplar daha önce bilmedikleri için bu durumda günler anlamındaki (أَيَّام) "eyyam" kelimesi, belli bir sayı akla gelmeksizin üç ila on arasındaki sayıya döner. Bunun böyle olduğunu söyledik. Çünkü (أَيَّام) "eyyam" kelimesi sayıdan yalın olarak kullanıldığında kendisiyle belirsiz bir vakit kastedilmiş olur. Aynı şekilde geceler anlamındaki "leyal" kelimesi de sayıdan yalın olarak kullanıldığında kendisiyle gecenin karanlığı değil de belirsiz bir vakit kastedilmiş olur. (أَيَّام) "Eyyam" kelimesinin izafe edildiği vakit önceden biliniyorsa, oradaki "eyyam" kelimesiyle sayısı kastedilmeyen belirsiz bir vakit ifade edilmek istenmiş olur.

Nitekim şair şöyle demiş:

(ليالِيَ تَصطادُ الرجالَ بفاحمٍ)

---

408 Bakara, 2/183-184

Geceler... Karanlığıyla adamları avlar.

Burada gündüzün aydınlığından ayrı olarak gecenin karanlığı kastedilmiş değildir.

Başka bir şair de şöyle der:

وَأَذْكُرُ أَيَّامَ الحُمَّى ثُمَّ أَنْثَنِيعَلَى كَبَدِي مِنْ خَشْيَةٍ أَنْ تَصْدَعا

وَلَيْسَتْ عَشَياتُ الْحُمَّى بِرَواجِعٍإِلَيْكَ وَلَكِنْ خَلِّ عَيْنَيْكَ تَدْمَعا

Sıtma günlerini hatırlarım. Sonra da eğilirim

Ciğerimin üstüne, parçalanmasından korkarım.

Sıtma akşamları sana geri dönecek değildir.

Lâkin serbest bırak gözlerini, yaşarsınlar.

Şair sıtma günleri derken o günlerin gündüzlerinin aydınlığını kastetmediği gibi, sıtma akşamları derken de günün son demlerini kastetmiş değildir. Şair bunu demekle, muhatabın bildiği bir vakti kastetmiş olmaktadır.

(فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ)

"Artık pişmanlık duyanlardan olmuştu."[409]

Ayette geçen ve "olmuştu" şeklinde meallendirdiğimiz (فَأَصْبَحَ) kelimesiyle sabaha erme manası kastedilmiş değildir. Bu bağlam da şair de şöyle demiş:

(أَصْبَحَتْ عاذِلَتِي مُعْتَلَّةً)

409 Mâide, 5/31

Beni kınayan illetli oldu.

Şiirde geçen ve "oldu" şeklinde tercüme ettiğimiz (أَصْبَحَتْ)kelimesiyle akşama erme dışında sabaha erme manası kastedilmiş değildir.

Şair Lebid dedi ki:

وَأَمْسَى كَأَحْلامِ النِّيَامِ نَعِيمُهُمْ وَأَيُّ نَعِيمٍ خِلْتَهُ لا يُزَايِلُ

Sahip oldukları nimetler rüya gibi oldu.

Sona ermeyecek nimet var mı sanırsın?

Şiirin başında yer alan ve "oldu" diye tercüme ettiğimiz (أَمْسَى) kelimesiyle sabahtan ayrı olarak akşam kastedilmiş değildir. Bununla belirsiz bir vakit kastedilmiştir. Arapça'da bu daha fazla örnek göstermeye ihtiyaç bırakmayacak kadar meşhur olan bir kuraldır.

(أَيَّام) "Eyyam" kelimesi bu iki manaya bölündüğüne göre biz deriz ki: Bu kelime daha önce bilinen bir vakte izafe edildiğinde vakit manasını ifade eder. Daha önce bilinmeyen yeni bir şeye izafe edilerek kullanıldığında bu şey günlü bir şey ise, üç ila on gün arasında olacak bir şey anlamına gelir. Başka bir şekilde ifade edecek olursak deriz ki: (أَيَّام) "Eyyam" kelimesi sayıya izafe edildiğinde sadece üç ila on gün arası bir süre anlamına gelir. Bu sayı, (أَيَّام) "eyyam" kelimesinden hiçbir zaman ayrılmaz. Ama üç ila on arası bir sayıyı değil de mesela on bir sayısını bu kelimeye bağlarsanız o zaman (أَيَّام) "eyyam" değil, "yevm" demeniz gerekir. Bu durumda (أَحَدَ عَشَرَ يَوْماً) dersiniz. Aynı şekilde bir ayın günlerinden bahsedecek olduğunuzda (ثَلاثِينَ أيَاماً) demeniz doğru olmaz. Aksine (ثَلاثِينَ يَوْماً) demeniz gerekir.

(أَيَّام) "Eyyam" kelimesi daha önce vakti ve sayısı bilinmeyen bir şeye izafe edildiğinde, üç ila on arası bir sayıyı ifade eder. Bu kelimenin bu anlamı ifade etmesi bir hakikattir. Bir delil olmadan bunu başka manaya yorumlamak doğru olmaz. Aksi hâlde bu, bir mecaz olur. Ama bir delil olduğunda bu kelimeden üç ila on sayısı manası çıkarılır ve o zaman "ey-

yam" kelimesi mecazen kullanılmış olur. Sayısı belirli günler için de bazen "eyyam" kelimesi kullanılır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "(دَعِي الصَّلاَةَ أَيَّامَ أَقْرَائِكِ) "*Hayız günlerinde namazı bırak*" cümlesinde hayız için "eyyam" kelimesi kullanılmıştır. Bunun da en azı üç gündür. "Eyyam" kelimesi cem-i killet denilen bir çoğuldur ki, ifade ettiği en az sayı, üçtür. Şu hâlde üç günün her birinin hayzı ayrı bir hayız sayılmalıdır."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: "*Hayız günlerinde*" sözü ile tek bir hayız kastedilmiştir. Şöyle ki: Bu söz ile âdeti üç ila on gün arasında belli olan bir kadın kastedilmiştir. Bundan başka bir şey kastedilmiş olamaz. Zira bilindiği gibi "*hayız günlerinde*" sözü ile bu durumdaki kadınlar için her günün hayzı ayrı bir hayız değil, âdet günlerinin toplamı bir hayız sayılmaktadır. Âdet günlerinin sayısı belli olmayan kadın da bu hükme tabidir. Bunun delili de şudur:

(ثُمَّ اغْتَسِلِي وَتَوَضَّئِي لِكُلِّ صَلاَةٍ)

"Ay hâlinden sonra (özür kanaması devam etse bile) guslet ve her namaz için abdest al."

Bilindiği gibi burada kastedilen, hayız günlerinin tümünün sonunda gusletme emri verilmiştir. Demek ki her günün kanaması yalnız başına bir hayız değil, toplamı bir hayız sayılmaktadır.

A'meş'in rivayet ettiği hadiste (أَيَّامَ مَحِيضِكِ), diğer rivayetlerde ise (أَيَّامَ حَيْضِكِ) denmektedir. Sonra da (فَلْتَدَعِ الصَّلاَةَ الأَيَّامَ وَاللَّيَالِيَ الَّتِي كَانَتْ تَقْعُدُ) ***"Ay hâlinde oturduğu günlerde ve gecelerde namazı bıraksın"***, başka bir rivayette ise şöyle geçmektedir: (نُقْصَانُ دِينِهِنَّ تَمْكُثُ إِحْدَاهُنَّ الأَيَّامَ وَاللَّيَالِيَ لاَتُصَلِّي) ***"Dinlerinin noksanlığı da şöyledir: Ay hâlindeki kadınlar, günler ve gecelerce namaz kılmadan beklerler."***

Bu rivayetlerde "hayız" ve "mahîz" kelimeleri kullanılmış, ama aynı anlama gelen ve kur' kelimesinin çoğulu olan akrâ' kelimesi kullanılmamıştır. Hayzın süresinin de "eyyam", yani üç ila on gün arasında olması

gerekmektedir. "Eyyam" denemeyecek bir süre görülen kanamaya ise hayız denemez. Zira Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, hayız konusunda bütün kadınları ilgilendiren hükmü açıklamak istemiştir.

Muhammed b. Şüca'nın bildirdiğine göre Abdullah b. Ebi Melike, Fatıma binti Ebu Hubeyş'in *radıyallahu anh* kendisiyle ilgili hadisi anlattığını rivayet etmiş ve şöyle demiştir: Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Hz. Aişe'ye *radıyallahu anh* buyurdu ki:

(مُرِي فَاطِمَةَ بِنْتَ أَبِي حُبَيْشٍ فَلْتُمْسِكْ كُلَّ شَهْرٍ عَدَدَ أَيَّامِ أَقْرَائِهَا، ثُمَّ تَغْتَسِلُ)

"Fatıma'ya söyle. Her ay âdet günleri sayısınca namazdan uzak dursun. Sonra gusletsin..."[410]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, bu hadiste "akrâ" kelimesini kullanmakla bu kelimenin her ay görülen kanamanın toplamının bir hayız manasına geldiğini bildirmek istemiştir. ***"Her ay âdet günleri sayısınca namazdan uzak dursun"*** ifadesiyle, bunu demek istemiştir. Başka bir hadiste kadınların her ay gördükleri kanamalı günlerin toplamının bir hayız sayıldığını bildirmiştir. Şöyle ki: Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Hamne'ye *radıyallahu anh* şöyle buyurmuştur: ***"Allah'ın bilgisi çerçevesinde diğer kadınlar gibi her ay altı veya yedi gün âdet görürsün."***

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Kur' kelimesinin çoğulu olan akra' kelimesi, bir tek hayzın adı olması ne derece doğrudur? Oysa bir hayız, bir kur'dur. Buna göre akra' kelimesinin birkaç hayzın adı olması gerekir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: "Kur" kelimesi, hayız kanının adı olduğuna göre, bir hayız kanının cüzleri esas alınarak "akra" kelimesiyle adlandırılması caiz olur. Mesela yıpranmış ve paralanmış elbisenin her bir parçası kastedilerek o elbiseye çoğul bir kelime olan (أَخلاق) kelimesini sıfat yaparak (ثَوْبٌ أَخلاقٌ) demek, nahiv açısından doğrudur.

410 Ahmed b. Hanbel, Müsned: 6/464

جاء الشتاء وقميصي أخلاقْ ... شراذمٌ يضحكُ منه التواقْ

Kış geldi. Gömleğim eski ve paramparça.

Oğlum Tevvak ise ona bakıp gülüyor.

Bu şiirde sözü edilen gömlek bir tanedir. Ama yırtılan parçaları göz önüne alınarak çoğul bir kelime olan (أخْلاق) kelimesiyle nitelendirilmiştir. Aynı şekilde bir hayzın, akan kanın cüzleri esas alınarak çoğul bir kelime olan akrâ' kelimesiyle adlandırılması caiz olur.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "(أيَّام) "Eyyam" yani günler kelimesi iki gün anlamına da gelebilir. Buna göre hayzın asgari süresinin iki gün olması gerekir. Çünkü iki güne de "eyyam" denmektedir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: İki güne "eyyam" denmesi mecazîdir. Hakikatte üç gün ve daha fazlasına "eyyam" denmektedir. Bir kelime hakikî manasında kullanılır. Ancak mecazî anlamda kullanılmasının caiz olduğuna dair bir delil mevcut olduğunda mecazî anlamda kullanılabilir.

Başka bir delil de şudur: Hayzın asgari ve azami süresini kıyas yoluyla belirleme imkânımız olmadığına göre, bunu belirlemenin yolu nass veya icmadır. Nitekim bununla ilgili açıklama, bu konunun başında verilmişti. Sonra fakihler üç günlük kanamanın, aynı şekilde on günlük kanamanın hayız olduğu hükmünde birleşmişlerdir. Ancak üç günden az süren kanama ile on günden fazla süren kanamanın hayız olup olmadığı hususunda farklı görüş ortaya koymuşlardır. Böyle olunca da nass veya icma mevcut olmadığı için, fakihlerin ihtilaf ettikleri süreyi değil de üzerinde ittifak ettikleri üç ila on günlük süreyi asgari ve azami süreler için esas aldık.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Fakihlerin tümü, ilk defa hayız görmeye başlayan kadının kanaması sadece bir gün bir gece de sürse, kanamayı ilk gördüğünde namazı bırakması hükmünde ittifak etmişlerdir. Bu da bir gün bir gece süren kanamanın hayız olduğuna delalet eder. Bunun hayız olmadığını iddia eden kimsenin delil göstermesi gerekir. Çünkü

bunun hayız kanaması olduğuna başta hükmedilmişti. Bozmayı gerektiren bir delil getirilmeden bu hüküm bozulamaz. Bu da bir gün bir gece devam eden kanamanın hayız sayılmasını gerekli kılmaktadır."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Fakihlerin tümü, ilk defa hayız görmeye başlayan kadının kanaması sadece bir namaz vakti boyunca devam ettiğinde namazı bırakması gerektiği hükmü üzerinde birleşmişlerdir. Öyle ise bu da hayız süresinin sadece bir namaz vakti kadar olması gerektiğine delalet eder. Bir namaz vakti boyunca kanamanın devam etmesi durumunda namazı bırakmasını söylememiz, hayız süresinin asgarisinin bir namaz vakti olduğuna delil sayılmadığına göre; bu kanama, hayız müddetinin bununla başlangıcını gösterir. Hayız süresinin azamisi hesaplanırken de bu vakit gözönünde bulundurulur. Kanamanın bir gün bir gece sürmesinde de bu hüküm geçerlidir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Yüce Allah (وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ) **"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz"**[411] buyurmakla, bu hususta kadınların ifadesine başvurmamızı vacip kılmıştır. Çünkü ayette kadınlara, rahimlerinde meydana gelen şeyleri gizlememeleri öğütlenmiştir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu söylediklerinizin bizim meselemizle alakası yoktur. Bu ayet, Cenabı Allah'ın kendilerinin rahimlerinde bir cenin yarattığını kadınların haber vermeleri durumunda sözlerini kabul etmemiz gerektiğini bildirmektedir. Ama rahminden gelen kanın hayız olup olmadığı hususunda hüküm verme yetkisi kadının elinde değildir. Bunun hayız olup olmadığını söylemek, bir hükümdür. Hüküm de onun rahminde yaratılmış bir şey değildir ki bu hususta hüküm verirken kadının ifadesine başvuralım.

[Hayzın Asgari ve Azami Süresi Hakkındak Görüşümüzün Neticesi]

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Buraya kadar anlattıklarımız, hayzın asgari süresinin bir gün bir gece olduğunu, hayzın asgari ve azami süresinin

411 Bakara, 2/228

olmadığını, hayzın asgari ve azami süresini belirlemede kendi kadınlarının âdetinin esas alınacağını söyleyenlerin iddialarının geçersiz olduğunu ispatlayan delilleri içermektedir. Hayzın asgari ve azamisi için sürenin esas alınmasının gerekmediğini söyleyenlerin de iddiası geçersizdir. Süre esas alınmayacak olursa hayzın, kadında mevcut olan kanın kendisi olması gerekir. Her kadında kan mevcut olduğu ve her kan da hayız sayılacağı için, dünyada istihazeli bir kadın bulunmaması gerekir. Bu iddianın geçersiz olduğunu sünnet ve icma-ı ümmet sayesinde öğrenmiş bulunmaktayız. Şöyle ki: Fatıma binti Ebu Hubeyş *radıyallahu anh*, Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem*, "Ben istihaze kanaması görmekteyim. Asla temizlenemiyorum. (İbadetlerimi yapamadığım için) korkarım ki İslam'da payım olmayacak" demişti. Hamne *radıyallahu anh* de yedi yıl boyunca istihaze kanaması görmüştü. Ama şeriat koyucusu bu iki kadına, uzun süren istihaze kanamasının tamamının hayız/âdet kanaması olduğunu söylememişti. Aksine bu kanamanın bir kısmının hayız, bir kısmının da istihaze olduğunu onlara bildirmişti. Bir kısmı hayız olduğuna göre bu hayzın da belirli bir süresinin olması gerekir. Bu süreyi de Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* "eyyam" kelimesiyle belirlemişti. (Bilindiği gibi "eyyam" kelimesi de asgari üç, azami on gün manasına gelmektedir). Hayzın asgari ve azamisinin için belli bir süresi olmadığını söyleyenlerin, ilk defa hayız/âdet gören bir genç kızın kanaması bir yıl sürse bile, bunun belli bir âdeti olmadığı ve rahminde de kan mevcut olduğu için, bu kanamanın tamamını hayız sayması gerekir ki bu, geçersizliği üzerinde ittifak edilen yanlış bir sözdür.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "İbadet edememe ve cinsel ilişkide bulunamama gibi hükümler bakımından nifas/lohusalık kanı da hayız/âdet kanı gibidir. Nifasın asgari süresi olmadığı gibi, hayzın da asgari süresinin olmaması gerekir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Biz nifas için asgari bir süre olmadığını icma yolu ile tespit ettik. Hayzı buna kıyaslayamayız. Çünkü bunu tespit etmenin yolu kıyas değildir.

Az veya çok görülen kanamanın hayız olduğunu söyleyenler ile bir gün bir gece süren kanamanın hayız olduğunu söyleyenler, bu grupların ikisi de şu ayeti ve akabindeki hadisi delil göstermektedirler:

(فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ)

"Hayız hâlinde kadınlardan uzak durun."

(اِذَا اَقْبَلَتِ الْحَيْضَةُ فَدَعِي الصَّلَاةَ)

"Hayız kanı geldiğinde namazı bırak."[412]

Burada delil olarak nakledilen ayet ile hadisin zahirî manası, hayzın azını da çoğunu da kapsamaktadır. Çünkü bu ayet ile hadiste süre ifade eden bir kelime bulunmamaktadır. Kadın bir gün bir gece süreyle kanama görse, bu ayet ile hadisin zahirine göre hayız görmüş sayılır.

Bunları delil olarak ileri sürenlere şöyle denir: Bu kanın hayız olduğunun ispatlanması gerekir ki kocası, bu hâldeki karısıyla ilişkiye girmesin ve ondan uzak dursun. Çünkü bahsedilen ayet ile hadiste hayzın keyfiyeti, mana ve sıfatı hakkında bir açıklama mevcut değildir. Hayız olduğu ispatlandığında, kendisinde bu kanamanın meydana geldiği kadın hakkında ayetin ve hadisin hükmü cari olur. Ama bu kanamanın hayız olup olmadığı hususunda ihtilaf ederlerse, bu ayette o kanın hayız olduğuna dair bir delil yoktur. Hasmın iddiası, bizim meselemiz için delil olamaz.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Şeriat koyucusu ***"Hayız kanı, siyaha yakın koyu kırmızı renkte bir kandır"*** diyerek hayız kanını, miktar ve kanama süresini bilmeye ihtiyaç bırakmayacak şekilde alamet ve niteliğini belirterek tanımlamıştır."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Âdet günlerinde görülen veya büluğa yeni giren genç kızın gördüğü kan, bu nitelikte olmasa bile hayız kanı olabilir. Bu hususta ihtilaf yoktur. Bu nitelikteki kan âdet günlerinde görülebildiği gibi, âdet günlerinden sonra da görülebilir. Âdet günlerinde görülen hayızdır. Âdet günlerinden sonra görülen ise istihaze/özür kanıdır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, bu niteliğin varlığını hayız kanına alamet ve delil yaptığı hâlde, bu niteliğin hayız olmayan kanda

412 Buhâri, Hayz, 19

bulunması veya hayız kanında bu niteliğin bulunmaması imkânsız olan bir şeydir. Şu hâlde bu durumu şöyle açıklamak mümkün olur: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Hayız kanı, siyaha yakın koyu kırmızı renkte bir kandır"*** derken, bir kadının ay hâlinde sürekli bu nitelikte bir kan görmüş olmasından hareketle, başka kadınların değil sadece o kadının durumuyla ilgili olarak böyle demiş olabilir. Şu hâlde bu sözü diğer kadınlar için ölçü kabul etmek doğru olmaz.

Yine yukarıda anılan iki fırka, yani hayzın asgari süresinin bir gün ve bir gece olduğunu söyleyenler ile asgari ve azami süresinin olmadığını söyleyenler (وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ اَذًى) **"Sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki: O bir ezadır (rahatsızlıktır)"** ayetini delil olarak ileri sürmektedirler. Hayzın süresi olmadığı görüşünde olanlar derler ki: "Ayet-i kerimede hayız eza olarak nitelendirilmiştir. Görülen kanama eğer eziyet veriyorsa, nassı göz önünde bulundurmaksızın bu kan hayızdır. Çünkü ayette hayzın miktar ve süresinden söz edilmemektedir."

Hayzın asgari süresinin bir gün bir gece olduğu görüşünde olanlar derler ki: "Bahsedilen ayetin zahirî manası, kanamanın verdiği ezâ, bir gün bir gece de sürse, bir gün bir geceden az da sürse âdet görmekte olan kadında mevcuttur. Ancak bir delile dayanarak bir gün bir geceden kısa süren kanamanın hayız olmadığına hükmederek ayetin hükmünü tahsis etmiş olduk. Böylece bir gün bir gece süren kanamanın hayız olduğuna dair hüküm sabit kaldı."

Bunların bu söylediklerine karşı şöyle denilebilir: Bu niteliğin ispatlanabilmesi için önce hayzın ne olduğunun ispatlanması gerekir. Çünkü Yüce Allah, hayzın eza/rahatsızlık olduğunu bildirmiştir. Ama ezanın hayız olduğunu ifade etmemiştir. Bundan da anlıyoruz ki, her hayız eza olsa da her eza hayız değildir. Tıpkı her hayzın necaset oluşu ama her necasetin hayız olmayışı gibi. Dolayısıyla görülen kanamanın hayız olduğu ispatlanmalı ki, eza olsun. Bilindiği gibi Cenab-ı Allah'ın kastı, hayzı eza olarak adlandırmak olsaydı, bununla her eza ve rahatsızlığın hayız olduğunu kastetmiş olmazdı. Çünkü diğer eza ve rahatsızlıklar hayız değildir. Şu hâlde ayette bilinmeyen bir eza kastedilmiş olmaktadır. Bilinmeyen dedik. Çünkü bu ezayı bilmek için başka bir delile ihtiyaç vardır. Delil sayesinde

bildiğimiz takdirde o ezanın/kanın hayız olduğuna hükmederiz. Şunu da ifade etmek gerekir ki eza kelimesi, manaları farklı olan şeyler için kullanılan ortak bir isimdir. Bu nitelikteki isimlerin genel hüküm ifade etmeleri doğru olmaz.

Hayzın azami süresinin on beş gün olduğunu söyleyenler, şu hadisi delil olarak ileri sürmektedirler:

"(مَا رَأَيْتُ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ أَغْلَبَ لِأُوْلِى الرَّأْيِ مِنْكُنَّ)

"Aklınız ve dininiz noksan olduğu hâlde, akıl ve fikir sahibi erkeklerin aklını sizin kadar başlarından alıp götüren birilerini görmedim."

"Kadınların aklının ve dininin noksanlığı nedendir?"diye sorulduğunda Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle cevap vermişti:

(تَمْكُثُ إِحْدَاهُنَّ نِصْفَ عُمْرِهَا لَا تُصَلِّي)

"Onlardan biri (ay hâli sebebiyle) ömrünün yarısı kadar bir süre namaz kılmadan bekleyip durur."

Bu hadis, hayzın azami süresinin on beş gün, temizlik süresinin de on beş gün olduğuna delalet etmektedir. Çünkü on beş gün, temizlik döneminin en az süresidir. Bu takdirde bir kadının hayatı boyunca gördüğü hayız sürelerinin toplamı, ömrünün yarısı kadar olmaktadır."

Bu iddiaya karşı şöyle denilebilir: Hiç kimse yukarıdaki hadiste (نِصْفَ عُمْرِهَا) ***"ömrünün yarısı"*** ifadesini rivayet etmiş değildir. Bu hadis iki şekilde rivayet edilmiştir. Birinde (شَطْرَ عُمْرِهَا), diğerinde ise (تَمْكُثُ إِحْدَاهُنَّ الأَيَّامَ وَاللَّيَالِيَ لَا تُصَلِّي) ibaresi vardır. (نِصْفَ عُمْرِهَا) ***"ömrünün yarısı"*** ifadesi hiçbir rivayette yer almamaktadır. (شَطْرَ عُمْرِهَا) ifadesiyle ömrün yarısının kastedilmiş olsuğuna ilişkin bir delil bulunmamaktadır. Çünkü (شَطْر) kelimesi, "bir kısım" ve "bazı" gibi anlamlara gelmektedir. Nitekim bir ayet-i kerimede yüce Allah şöyle buyurmaktadır: (فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) **"Yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir."** Görüldüğü gibi bu ayette (شَطْر) kelimesiyle "yarı" manası değil, "yön" ve "taraf" kastedilmiştir. Hayızla

ilgili hadiste Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu (شَطْر) kelimesinin miktarını şöyle açıklamıştır:

(تَمْكُثُ إِحْدَاهُنَّ الْأَيَّامَ وَاللَّيَالِيَ لَا تُصَلِّي)

"Onlardan biri (ay hâli sebebiyle) günlerce gecelerce namaz kılmadan bekleyip durur."

Şu hâlde hadisteki (شَطْر) kelimesiyle ömrün yarısı değil, bir kısmı kastedilmiş olmaktadır. Bununla birlikte dünyada ömrünün yarısını hayızlı geçiren bir kadın da bulunmamaktadır. Çünkü kadının ergenlik öncesinde geçen ömrü, hayızsız ve temiz geçmiştir. Ergenlikten sonra ömrünün sonuna kadar her ay gördüğü hayız hâli on beş gün olsa bile ki bu durumda temizlik süresi de her ayda on beş gündür. Ergenlik öncesi geçen temiz ve hayızsız seneleri de dikkate alındığında ömrünün yarısı hayızlı geçmiş olmamaktadır. Böylece kadının hayız hâlinin ömrünün yarısı kadar sürdüğünü söyleyenlerin iddiasının asılsız olduğu anlaşılmış olmaktadır.

Temizlik Döneminin Asgari Süresi Konusundaki İhtilaf

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed, Züfer, Sevrî, Hasan b. Salih ve Şafiî, "Temizlik döneminin asgari süresi on beş gündür" dediler. Atâ b. Ebi Rebah da bu görüştedir.

Kendisinden gelen rivayetlerden birine göre Mâlik, temizlik dönemi için bir süre belirlenemeyeceğini söylemiştir. Abdulmelik b. Habib'in, kendisinden yaptığı rivayete göre Mâlik, "Temizlik dönemi on beş günden az olmaz" demiştir.

Evzai, temizlik döneminin on beş günden az olabileceğini, bunu belirlemede kadının önceki temizlik dönemlerinin sürelerinin esas alınması gerektiğini söylemiştir.

Şafiî'den nakledildiğine göre kendisi şöyle demiştir: "Kadının temizlik döneminin on beş günden az olduğu bilinirse, kendisinin bu konudaki sözüne itibar edilir."

Tahavi'nin bildirdiğine göre Ebu İmran, Yahya b. Eksem'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Temizlik döneminin asgari süresi on dokuz gündür. Çünkü Yüce Allah, her bir hayız ve temizlik dönemini bir aya sığdırmıştır. Normalde bir hayız hâli, temizlik döneminden az olur. Dolayısıyla hayız hâlinin on beş gün olması mümkün değildir. On gün olması gerekir. Ayın kalan kısmının ise -ki bu da on dokuz gündür - temizlik dönemi olması icap eder. Zira bir ay, yirmi dokuz gündür."

Said b. Cübeyr'in, "Temizlik dönemi on üç gündür" dediğini nakletmiştik.

Temizlik döneminin asgari süresinin on beş gün olduğunun delili şudur: Hayız hâlinin azami süresi on gündür. Yüce Allah bir hayız dönemi ile bir temizlik dönemini bir aya sığdırmıştır. Böyle olunca da temizlik döneminin hayız döneminden daha uzun süreli olması gerekir. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* Hamne'ye *radıyallahu anh* şöyle buyurmuştur: ***"Allah'ın bilgisi çerçevesinde diğer kadınlar gibi her ay altı veya yedi gün âdet görürsün."***[413]

Bu hadiste Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* hayzın süresini altı-yedi gün olarak belirlemiş, temizlik dönemini de aynı aya yerleştirmiştir. On beş, on, on üç gün hakkında bir delil bulunmadıkça bu hükmün bütün kadınlar için geçerli olması gerekir. Çünkü on beş günden az olan kanama kesintileri sahih bir temizlik sayılmaz.

Şunu da ifade etmeliyiz ki, hayızdan temizlenme durumunda namaza başlamak gerektiğine göre temizlik dönemi tıpkı mukimlik hâline benzemektedir. Mezhebimize göre mukimliğin asgari süresi on beş gün olduğuna, üst sınırı da olmadığına göre hayızdan temizliğin de aynı şekilde olması gerekir. Ayrıca temizlik döneminin süresini belirlemenin yolu nass veya icmadır. On beş günlük bir sürenin sahih bir temizlik dönemi olacağı hususunda selef fukahası görüş birliği etmişlerdir. Ancak on beş günden az bir sürenin sahih bir temizlik dönemi sayılıp sayılmayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Biz ittifak edilen yerde durduk ve on beş günlük süreyi

413 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 1/500

esas aldık. Bundan az bir süreyi, hakkında nass veya icma bulunmadığı için temizlik dönemi olarak kabul etmedik.

Yahya b. Eksem'in temizlik dönemini on dokuz gün olarak kabul etmesine gelince bu görüş, birkaç bakımdan fasittir:

1-Kendisinden önce selef fukahası, temizlik döneminin on beş gün olduğu hususunda görüş birliği etmişlerdir. "On dokuz gündür" diyerek onlara muhalefet etmesi doğru olmaz. Zira kendisinden öncekiler üç sayı üzerinde ihtilaf etmişlerdir.

Atâ b. Ebi Rebah on beş, Said b. Cübeyr on üç, Mâlik bir rivayete göre on beş, başka bir rivayete göre on gün demiştir. Bunların hiçbiri, temizlik döneminin on dokuz gün olduğunu söylemiş değildir.

2-Temizlik dönemi için nassa veya icmaya dayanmaksızın on dokuz günlük bir süre belirlemiştir. Böyle bir konuda bu şekilde hüküm vermesi caiz değildir. Yukarıda geçen ve delil diye ileri sürdüğü şeyler, bir mana ifade etmemekte ve zikrettiğimiz şeyleri gerektirmemektedir. Bilindiği gibi Yüce Allah'ın bir hayız ve bir de temizlik dönemini bir aya yerleştirmiş olması gerçeği, bir hayız ve bir temizlik döneminin bir aydan daha kısa bir zaman içinde gerçekleşmesine engel değildir. Çünkü bir kadının hayız süresi üç gün olsa, bir hayız dönemi ile bir temizlik dönemi bir aydan daha az bir zaman içinde gerçekleşmiş olur. Cenab-ı Allah'ın bir hayız ve bir temizlik dönemini bir aya yerleştirmiş olması, bir hayız dönemi ile bir temizlik döneminin bir aydan daha az bir zamanda gerçekleşmesine engel değildir. Hayzın da on günden az olması caizdir. Buna göre hayız görerek iddet bekleyen bir kadın, iddetini üç aydan daha kısa bir sürede tamamlamış olur. Ama ay hesabıyla iddet bekleyecek olan kadının iddetini üç aydan önce tamamlaması mümkün değildir. Âdet gören kadın hayzını on güne tamamladıktan sonra da temizlik döneminin on dokuz günden az olmasına engel bir durum yoktur. Bu anlattıklarımızdan anlaşıldığına göre Yahya b. Eksem'in, temizlik döneminin on dokuz günden az olamayacağına dair görüşüne bağlı kalmanın vacip olmadığı, bu dönemin daha da kısa olabileceği apaçık ortaya çıkmıştır. Söylediklerinde, bu dönemin on dokuz günden az olamayacağına dair bir delil bulunmamaktadır.

Doğrusunu Allah bilir.

Hayız/Âdet Döneminde Görülen Geçici Temizlikle İlgili Farklı Görüşler

Mezhebimiz (Hanefî) müçtehidlerinin tamamı dediler ki: "Bir kadın, bir gün kanama bir gün de kesinti görürse bunların tamamı kesintisiz devam eden kanama gibidir."

Ebu Yusuf dedi ki: "İki kanama arasındaki kesinti on beş günden kısa süreli ise bunların tamamı kesintisiz devam eden kanama gibidir."

İmam Muhammed dedi ki: "İki kanama arasındaki kesinti üç günden kısa süreli ise bunların tamamı kesintisiz devam eden kanama gibidir. Üç gün veya üç günden fazla ama on günden kısa sürmüşse o zaman iki kanamanın ve aradaki kesintinin her birinin süresine bakılır. Aradaki kesintinin süresi iki kanamanın toplam süresinden fazla ise, iki kanamayı birbirinden ayırmış olur. Her biri ayrı ayrı değerlendirilir. Ama aradaki kesintinin süresi iki kanamanın toplamına eşit veya daha az ise, o zaman bunların tamamı kesintisiz devam eden bir kanama gibi olur. Aaradaki kesintinin süresi iki kanamanın toplamından fazla olursa önceki ve sonraki kanamaların her biri ayrı ayrı değerlendirilir. Önceki üç gün sürmüş ise o hayızdır. Önceki üç gün değil de sonraki üç gün sürmüş ise sonraki hayızdır. Bunların her biri üç gün sürmemiş ise ikisi de hayız değildir."

Mâlik dedi ki: "Bir kadın bir gün kanama görür bir veya iki gün de kesinti görür, sonra yine kanama görürse, kesinti günleri geçersiz sayılır ve kanama günleri birbirine eklenir. Bu hâl devam ederse hayız günlerine ihtiyaten üç gün daha ekler. İhtiyat günlerinde de kesinti olursa onu geçersiz sayar ki üç günlük ihtiyat süresini tamamlamış olsun. Aradaki kesinti/geçici temizlik günlerinde namaz kılar, oruç tutar, kocası kendisiyle ilişkiye girebilir. Birbirine eklediği kanama günlerinin toplamı bir hayız sayılır. Aradaki bu kesinti günleri, boşanma iddetini beklemede nazar-ı itibara alınmaz. Hayız günlerinden sonra beklediği üç günlük ihtiyat günlerinde kanama kesildiğinde her gün gusleder ve her namaz için abdest alır. Çünkü bu arada kanamanın yeniden başlamayacağından emin değildir." Rebî, Şafiî'nin de böyle dediğini nakletmiştir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bilindiği gibi hayız hâlindeki kadın sürekli kanama görecek değildir. İstihaze hâlindeki kadın da böyledir. Bunlarda bazen kanama, bazen de kesinti olur. Kanamasının bir müddet kesilmesi, o süre içinde kendisini hayız hükmünden çıkarmaz. Bunda ihtilaf yoktur. Akıntı ve kesinti zamanları bir olup hepsinde kanama devam ediyor sayılır. Çünkü iki kanama arasındaki kesinti, sahih bir temizlik sayılmaz. Fakihlerin hepsi bu görüştedirler. Bir iki günlük kesintinin sahih bir temizlik dönemi olduğunu hiçbir fakih söylemiş değildir. Önceki sayfalarda da açıkladığımız gibi iki hayız/âdet arasındaki temizliğin on günden aşağı olduğunu söyleyen de yoktur. İki kanama arasındaki bir iki günlük kesinti, namaz kılmayı ve oruç tutmayı gerektiren bir temizlik olsa, önceki ve sonraki iki kanamanın her birinin kendi başına tam bir hayız olması gerekir. Fukahanın tamamı, bir iki günlük kesintinin iki kanamayı birbirinden ayıracak ve her birinin kendi başına bir hayız sayılmasını gerektirecek bir temizlik sayılmayacağı hükmünde ittifak ettiklerine göre, bu kesintinin hükümsüz sayılması ve öncesindeki ile sonrasındaki kanamanın tek bir hayız sayılması icab eder.

Hayız/âdet döneminde görülen sarımtırak renkteki kan ile boz bulanık renkteki kanın hükmü hakkında fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ümmü Atiyye el-Ensari'nin *radıyallahu anh* şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Biz hayız hâli sona erip de guslettikten sonra gördüğümüz sarımtırak renkteki kan ile ve boz bulanık renkteki kana aldırış etmezdik."

Aralarında Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed, Züfer, Mâlik, Leys, Abdullah b. Hasan ve Şafiî'nin de bulunduğu büyük İslam merkezlerinin fakihleri, hayız/âdet döneminde görülen sarımtırak kanların hayız olduğu görüşünde birleşmişlerdir. Ancak boz ve bulanık renkteki kanın hükmü hakkında farklı görüş ortaya koymuşlardır. Yukarıda adı geçen fakihlerin tamamı, hayız/âdet döneminde asıl kanamadan önce de olsa görülen boz ve bulanık renkteki kanın hayız olduğunu söylemişlerdir.

Ebu Yusuf ise hayız kanaması başladıktan sonra görülürse bu kanın da hayız kanı sayılacağını söylemiştir.

Hz. Aişe ve Esma binti Ebibekir *radıyallahu anh* in, “Hayızlı kadın, kanamanın geldiği yere tıkadığı bezin beyaz ve lekesiz kaldığını görünceye kadar namaz kılmaz” dedikleri rivayet edilmiştir.[414]

Asıl hayız kanaması başladıktan sonra görülen boz ve bulanık renkteki kanın hayız kanı olduğu hususunda fakihlerden aykırı görüş beyanında bulunan olmamıştır. Asıl hayız kanamasından sonra görülmesi, bulanıklığın kanın eczasının birbirine karışmasından kaynaklandığına delalet eder. Bu takdirde bunun da hayız döneminde görülmesi şartıyla kendisinden önce hayız kanaması görülmüş olmasa bile hayız kanı hükmünde olması gerekir. Hayız/âdet döneminde görülmesi de, hayız kanının eczasının beyaz bir şeyle karıştığını gösterir. Hayız/âdet döneminin bunda tesiri bulunduğunun delili şudur: Kadın, hayız döneminde de hayız dönemi dışında da kanama görebilir. Hayız döneminde gördüğü hayız kanıdır. Ama hayız dönemi dışında gördüğü hayz kanı değildir. Şu hâlde vakit, bu kanın hayız olduğuna alamet ve delil olmaktadır. Aynı şekilde vakit, boz bulanık renkteki kanın da hayız kanının bir cüzü olduğuna ve dolayısıyla hayız olduğuna delalet eder.

Hayız/âdet görmeye yeni başlayan kadında kanama başladıktan sonra devam ederse bu kadın durumu hakkında farklı görüş ortaya konulmuştur.

Mezhebimiz (Hanefî) müctehitlerinin tamamı dediler ki: “Bu kanamanın ilk on günlük kısmı hayızdır. Fazlası ise ay sonuna kadar istihaze/özür kanıdır. Bu durumda hayzı on, temizlik dönemi ise yirmi gün olur.” Asıl kitaplarda buna aykırı görüş bulunmamaktadır.

Bişr b. Velid, Ebu Yusuf’un bu konuda şöyle dediğini nakletmiştir: “Bu durumdaki kadın, kanamanın başlamasından üç günden sonra namaza başlar; on günden sonra da kocasıyla ilişkiye girebilir. Kanamanın başlamasından on gün sonra oruç tutmasına hükmedilir. Ramazan’da on gün oruç tutar. Bunun yedi gününü sonra kaza eder.”

İbrahim en-Nehâi dedi ki: “Bu durumdaki kadın, normal adet gören kadınlar gibi namaz kılmadan bekler.”

---

414 Bkz: Buhari, Hayz, 19

Mâlik dedi ki: "Kendisinin durumunda olan kadınlar gibi namaz kılmadan bekler. Kendisinin durumundaki kadınlar kadar hayız/âdet dönemi bekledikten sonra artık istihazeli/özür kanaması görüyor sayılır."

Şafiî dedi ki: "Bu durumdaki kadının hayzı, hayzın asgari süresi olan bir gün ve bir gecedir."

Birinci görüşün sahihliğinin delili şudur: Bu durumdaki kadın, hayzın azami süresi olan on güne kadar namaz kılmadan bekler. Bu hükümde ittifak edilmiştir. Ancak hayzın azami süresi konusunda farklı görüşler vardır. Bu on günlük sürede hayızlı olduğuna hükmedilir. Hayız/âdet görmeye başlayan genç bir kızın kanaması devam ediyorsa, ilk on günlük kısmın hayız olması mümkündür. Hayzın azami süresinin on gün olduğuna hükmedildiğine ve bu genç kızın da önceden hayızla ilgili belli bir âdeti olmadığına göre, ilk on günlük kanama devresinin hayız kabul edilmesi gerekir. Bilindiği gibi bütün fakihler, kanamanın on günde kesilmesi durumunda on günlük sürenin tamamına hayız demektedirler. Böylece on günlük sürenin hayız süresi olduğuna hükmedilmiş olmaktadır. Bir delil olmadan bu hükmü bozmak caiz değildir. Şunu da belirtmeliyiz ki, hayzın asgari süresinden sonra da kanamanın devam etmesi durumunda uzayan bu sürenin hayız sayılması şüpheliyken, hayzın azami süresinden sonra devam eden kanama dolayısıyla hayız süresi uzayacak olursa o zaman evlâ olan, hayzın on gün olduğuna dair verdiğimiz hükmün bir şüphe sebebiyle bozulmaması gerekir. Bilindiği gibi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* son günde hilalin bulut, sis ve benzeri bir engel sebebyle görülememesi durumunda ayın otuz gün kabul edilmesine hükmetmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Bulut veya duman sizinle hilalin arasına girip onu görmenize engel olursa, ayın günlerinin sayısını otuza tamamlayın."[415]

Ayın başlangıcı kesin olarak biliniyorsa, şüpheye dayanarak bitimine hükmedilemez.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Bir kadının hayızla ilgili öteden beri kanama günlerinin sayısı on günün altında ise ve bir

415 İbn Huzeyme, Sahih: 3/204

ara kanaması bu günlerden fazla olarak uzarsa, eski hayız/âdet günlerine itibar edilir. Uzayan kısma hayız diyemeyiz. Çünkü önceki âdeti buna engeldir. Aynı şekilde ilk hayız görmeye başlayan bir kadının kanama süresince namazı bırakması gerekir. Kanaması üç gün sürmeden kesilirse, gördüğü kanın hayız olmadığına hükmederiz. Kanama üç gün sürerse hayız olur."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Önceden belli bir hayız/âdet süresi olan kadın, hayız görürken kanaması on günü geçmeyecek şekilde eski âdetinden fazla sürerse, eski âdetine göre hareket eder. Zira Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"özür kanaması gören kadın, hayızlı günlerinde namazı bırakır"*** buyurmuştur. Bu hadis, daha önce belli bir hayız süresi/âdeti olan kadının, normalden fazla ama on günden aşağı olan kanamasına değil, eski âdetine itibar etmesini gerekli kılmaktadır. Ama ilk defa hayız görmeye başlayan kadının önceden bilinen ve itibar etmesi gereken bir hayız süresi/âdeti olmadığı için on gün süreyle kanama görmesi durumunda âdeti on gün olarak sabit olur. Bu, onun hayız süresi ve zamanı/âdeti olur. Böyle olunca hayız görmeye yeni başlayan/mübtedie kadının on gün süreyle gördüğü kanamanın hayız olup olmadığına ihtiyatla bakılmaması, aksine bunun hayız olduğuna hükmedilmesi gerekir. Çünkü bu durumdaki kadınların on gün süreyle gördükleri kan, hayız kanıdır.

İlk defa kanama gören bir genç kızın, namazı ve orucu bırakmasını emretme bağlamında bu durumunun hayız olduğuna hükmederiz. Ama kanaması üç günden önce kesilirse bu durumu hayız olmaktan çıkar. Çünkü bu kanama başlangıçta hayız olduğu kesin olarak bilinmediği için ihtiyatla karşılanmıştı ve sonra da hayız olmadığı anlaşılmıştı. Zira hayzın asgari bir süresi bulunduğunu bilmekteyiz. Bu sürenin sonuna kadar devam etmeyen kanama hayız sayılmaz. Bu sebeple bu kanın, hakkında kesin hüküm verilmeden ihtiyatla karşılanması gerekir. İlk defa hayız gören/mübtedie bir kadının, kanamasının üç günden sonraki kısmını ihtiyatla karşılamasını gerektiren bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla kanaması on gün sürse bile bu on günün tamamının hayız sayılması gerekir. Çünkü üç günle yetinmesini, üç günden fazlasını özür saymasını gerektiren bir delil bulunmamaktadır.

Ebu Yusuf'a gelince o, bu durumdaki kadını, hayzı/âdeti beş veya altı gün olan, altıncı günde de şüphesi olan bir kadın gibi kabul etmektedir. Fakihlerin tamamı bu durumdaki bir kadının namazı bırakma, miras ve ric'at konusunda âdet günlerinin azını esas alması, karı kocalık ilişkisinde ise âdet günlerinin ihtiyaten azamisini esas alması gerektiğini söylemişlerdir. Âdet/hayız görmeye yeni başlayan mübtedie kadın da bu hükme tabidir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu anlatılanlar, bizim meselemizin karşılığı değildir. Şundan ki: Bu durumdaki kadının hayız/âdet günlerinin sayısı önceden belliydi. Bunun beş gün olduğunu kesin olarak biliyor, altıncı günün de buna dâhil olup olmadığında ise şüphe ediyorduk. Namazı ve orucu bırakması, karı kocalık ilişkisinde bulunmaması bakımından altıncı günü de ihtiyaten bu süreye dâhil ettik. Şüpheye dayanarak altıncı günde bu sayılan şeyleri yapmasını mübah görmedik. Hayız/âdet görmeye yeni başlayan kadın ise önceden bilinen bir hayız/âdet süresi yoktur ki onu esas alsın. Hayız sayılabilecek bir kanama gördüğünde bu kanaması hayızdır. Bunun gördüğü kanamayı hayzın asgari süresine indirgemenin anlamı yoktur. Çünkü böyle yapmamızı gerektiren bir delil bulunmamaktadır. Bu yaklaşım, şu açıdan da fasittir: Hayzın asgari süresi, hayız/âdet görmeye yeni başlayan kadın için âdet değildir. Hayzın asgari süresinden fazla bir müddetle kanama olması durumunda bu fazlalığı asgari süreye indirgemenin doğru olmaması bakımından, bu kadın için hayız süresinin asgarisi ile asgarisinden fazlası arasında bir fark yoktur. Bu durumda hayzın azami süresini esas almak gerekir. Çünkü azami süreye kadar görülen kanamaya da hayız adı verilmektedir. Bu hükmün bozulmasını gerektiren bir delil de bulunmamaktadır.

Ebu Hanife'nin söylediğinin sahihliğini gösteren bir delil de şudur: Yüce Allah hayızdan kesilen kadınla hayız görmeye başlamamış küçük yaştaki kadının iddetini, hayız yerine üç ay olarak belirlemiştir. Her bir hayız ve temizliğin karşılığına bir ay koymuştur. Bu da şuna delalet etmektedir: Kadının kanaması devam eder ve önceden bilinen belli bir âdeti de yoksa, bir ay içinde hem hayzının hem de temizlik döneminin tamamlanması gerekir. Bilindiği gibi temizlik döneminin üst sınırı yoktur. Ama hayız/âdet döneminin üst sınırı için belli bir süre vardır. Buna göre hayzının azami süresini tamamlaması, ayın geri kalan kısmının da temizlik dönemi

olarak kabul edilmesi gerekir. Çünkü ayın geri kalan kısmının temizlik döneminin bir kısmına mahal olması uygun değildir. Öyleyse hayzın azami süresinden sonra ayın geri kalan kısmının, temizlik döneminin tamamına mahal olması daha uygun olur. Mesela hayzın süresini on günden daha az tutacak olursan, on günden çıkardığın günleri temizlik dönemine eklemen gerekecektir. Temizlik dönemine yedi gün eklemiş olmanla beş veya altı gün eklemiş olman arasında ne fark vardır? Şu hâlde hayız için azami süreyi esas almak ve ayın geri kalan kısmını da temizlik dönemi saymak gerekmektedir.

Hayız/âdet görmeye yeni başlayan, ancak kanaması devam eden kadın için hayız dönemi ile temizlik dönemini bir aya sığdırmak gerektiğine Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* Hamne binti Cahş'a *radıyallahu anh* söylediği şu söz de delalet etmektedir: ***"Allah'ın bilgisi çerçevesinde diğer kadınlar gibi her ay altı veya yedi gün âdet görürsün."***[416]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hadisi ile, her ayda bir hayız ve bir de temizlik dönemi geçirmenin, kadınların âdeti olduğunu haber vermektedir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "İlk defa hayız/âdet görmeye başlayan kadın için de Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* buyurduğu gibi siz de altı-yedi günü esas alsaydınız ya."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Biz böyle demiyoruz. Bunun da şu sebepleri vardır:

1-İlim ehli kimselerden herhangi birinin ilk defa hayız/âdet görmeye başlayan (müptedie) kadın için böyle dediğini bilmiyoruz.

2-Altı yedi gün hayız görme durumu, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hadisine muhatap olan Hamne *radıyallahu anh* adındaki kadın sahabi için geçerlidir. Başka kadınlar için esas alınamaz. Bizim anlatmış olduğumuz hükme bu hadisten delil çıkarmamız sahihtir. Çünkü biz, bilinen standart şekliyle bir hayız/âdet ile bir temizlik dönemini bir aya sığdırmayı amaçlamıştık. İlk defa hayız/âdet görmeye başlayan (mübtedie)

416 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 1/500

kadının kanaması on güne kadar devam ederse, hayız/âdet süresi belli olan diğer kadınlar gibi namaz ve oruçtan uzak durarak beklemesi gerektiğini söylemek pek anlamlı değildir. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* istihazeli olan Hamne'yi *radıyallahu anh*, diğer kadınların âdetlerine göre hareket etmeye yönlendirmedi. Aksine onu kendi âdetine göre hareket etmeye, altı-yedi günden sonra gusledip ibadetlerini yapmaya yönlendirdi. Mesela bir başka kadını Fatıma binti Ebu Hubeyş'in *radıyallahu anh* hayızlı günlerinde namaz kılmadan beklemesini, bir başka kadına da her namaz için gusletmesini emretmişti. Bunlardan hiçbirine "Emsallerin olan diğer kadınlar gibi oturup bekle" dememişti. Şunu da belirtelim ki emsali durumundaki kadınlarla yabancı kadınlar, kendisinden yaşça küçük olan kadınlarla yaşça büyük olan kadınlar bu bakımdan aynı olup aralarında bir fark yoktur. Bunlar yaşça aynı oldukları hâlde hayız görme âdeti bakımından farklı olabilirler. Şu hâlde emsal kadınların bu bakımdan farklı bir özellikleri yoktur.

İlim ehli kimseler şu ayet hakkında tartışıp farklı görüş ortaya koymuşlardır:

(وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ)

"Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, onlara yaklaşın."[417]

Bazı kimseler "Kanamanın kesilmesinin, kadınla kocasının ilişkiye girmesinin mübah olmasını gerektirir" demektedirler. Bunlar, hayzın asgari süre kadar devam etmiş olmasıyla azami süre kadar devam etmiş olması arasında bu bakımdan fark gözetmemektedirler. Diğer bazıları ise hayzın asgari süre kadar devam etmiş olması durumunda da azami süre kadar devam etmiş olması durumunda da kadın gusletmeden kendisiyle cinsel ilişkiye girmenin caiz olmayacağını söylemişlerdir. Şafiî bu görüştedir.

Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri dediler ki: Kadının kanaması on güne varmadan kesilirse, su temin etmiş ise gusledinceye veya üzerinden bir namaz vakti geçinceye kadar hayızlı/âdetli hükmündedir. Bu

417 Bakara, 2/222

ikisinden biri olunca hayız hâlinden çıkmış sayılacağından kocasının kendisiyle cinsel ilişkide bulunması helal olur. İddet beklemekte ise ve bu da son hayzı/âdeti ise, iddeti de sona ermiş olur. Eğer âdeti on gün ise, on günün geçmesi ile hayız hâli sona ermiş olur. Bu durumda kocasının kendisiyle cinsel ilişkide bulunması, iddetinin tamamlanması ve diğer hükümler bakımından cünüp kadın konumunda olur.

Kanamasının kesilmesi ve hayız günlerinin geçmesi durumunda gusletmesinden önce de kadınla cinsel ilişkiye girmenin mübah olduğu görüşünde olanlar şu ayeti delil olarak ileri sürmektedirler:

(وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ)

"Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın."

Bu ayette geçen (حَتّٰى) "kadar" edatı bir sınır ifade eder. Sınırdan sonraki hükmün, sınıra kadar olan hükmün tersine olmasını gerektirir. Bu da kanamanın kesilmesinden sonra kadınla kocasının cinsel ilişkide bulunabileceklerine dair genel bir hükümdür. (حَتّٰى) edatı şu ayetlerde de bir gaye ve sınır manasında kullanılmıştır.

(حَتّٰى مَطْلَعِ الْفَجْرِ)

"Tan yerinin ağarmasına kadar..."[418]

(فَقَاتِلُوا الَّت۪ي تَبْغ۪ي حَتّٰى تَف۪ٓيءَ اِلٰٓى اَمْرِ اللّٰهِ)

"Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın."[419]

(وَلَا جُنُبًا اِلَّا عَابِر۪ي سَب۪يلٍ حَتّٰى تَغْتَسِلُوا)

418 Kadr, 97/5
419 Hucurat, 49/9

"Bir de -yolcu olmanız durumu müstesna- cünüp iken yıkanıncaya kadar namaza yaklaşmayın."[420]

Bu ayetlerde geçen ve "kadar" olarak meallendirilen (حَتّٰى) edatı takdir edilen sınırın sonuna gelindiğini ifade etmektedir. Kendisinden sonraki hüküm, önceki hükme muhaliftir. (حَتّٰى يَطْهُرْنَ) **"Temizleninceye kadar"** ifadesi de şeddesiz olarak okunduğunda, kanamanın kesilmesi şeklinde anlaşılır. Bazıları bu ifadedeki fiilin şeddeli olarak okunduğunu da söylemişlerdir. Bu şekilde okunduğunda da muhtemelen aynı manaya, yani kanamanın kesilmesi manasına gelir. Mesela hayız görmekte olan kadının kanaması kesildiğinde (طَهُرَتِ الْمَرْاَةُ) denildiği gibi (تَطَهَّرَتِ الْمَرْاَةُ) de denilebilir. İpin kopması durumunda (تَقَطَّعَ الْحَبْلُ); testinin kırılmasında (تَكَسَّرَ الْكُوزُ) denilmesi gibi. Bu fiillerin şeddeli olarak kullanılması, bu fiilleri meydana işleyen bir failin olmasını gerektirmez. Hayzın sona ermesi, testinin kırılması ve ipin kopması gibi kendiliğinden meydana gelen olaylarda da şeddeli fiilin kullanılması mümkündür.

Hayzı/âdeti sona eren kadın gusletmeden kendisiyle cinsel ilişkiye girilmesinin haram olduğu görüşünde olanlar şu ayeti delil olarak ileri sürmektedirler:

(فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُ)

"Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın."[421]

Kocanın karısıyla cinsel ilişkiye girmesinin mübah olması için iki şart vardır. Biri, kanamanın kesilmesidir. Diğeri, gusletmiş olmasıdır. Zira (فَاِذَا تَطَهَّرْنَ) "Temizlendikleri vakit" ifadesi, gusülden başka bir manaya gelmez. Bu, bir kişinin bir başkasına şöyle bir talimat vermesine benzer: "Eve girinceye kadar Zeyd'e bir şey verme. Eve girip içeride oturduğunda ona bir dinar ver."

420 Nisâ, 4/43
421 Bakara, 2/222

Bu talimattan anlaşılan şudur: Dinarı hak etmek, eve girip içeride oturma şartına bağlanmıştır. Şu ayet de buna örnek gösterilebilir:

(فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَٓا اَنْ يَتَرَاجَعَٓا اِنْ ظَنَّٓا اَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ)

"Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz. (Bu koca da) onu boşadığı takdirde, onlar (kadın ile ilk kocası) Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetebileceklerine inanıyorlarsa tekrar birbirlerine dönüp evlenmelerinde bir günah yoktur."[422]

Görüldüğü gibi bu ayette üç talakla boşanan kadının ilk kocasına dönebilmesi iki şarta bağlanmıştır. Bunlardan sadece birinin gerçekleşmesiyle dönüş helal olmaz. Aynı şekilde (فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ) ***"Temizlendikleri vakit, onlara yaklaşın"*** ifadesinden da anlaşılacağı gibi, kişinin karısıyla cinsel ilişkide bulunmasının mübah olması iki şarta bağlanmıştır. Bu şartlardan biri, kanamanın kesilmesiyle meydana gelen temizlik hâli, diğeri de kadının gusletmiş olmasıdır.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: (حَتّٰى يَطْهُرْنَ) ifadesi şeddesiz olarak okunduğunda, kanamanın kesilmesi şeklinde anlaşılır; gusletme anlamına gelmez. Çünkü kadın hayızlı/âdetliyken gusledecek olsa temizlenmiş olmaz. Şu hâlde (حَتّٰى يَطْهُرْنَ) ifadesinin bir tek manası vardır. O da hayız döneminin sona ermesini sağlayan kanamanın kesilmesidir. Bu cümledeki fiil şeddeli olarak okunduğunda, az önce anlattığımız şekilde muhtemelen kanamanın kesilmesi ya da gusletme manasına gelir. Şu hâlde şeddesiz olarak okunması muhkem, şeddeli olarak okunması ise müteşabih olmaktadır. Müteşabihin ise muhkem olanı esas alarak ona göre manalandırılması gerekir. Bu durumda bahsedilen fiili her iki şekilde okumanın manası bir noktada birleşmiş olmaktadır. Her iki okuyuşun da zahirî manası, hayız döneminin sona ermesini sağlayan kanamanın kesilmesiyle kadın ile kocasının cinsel ilişkiye girmelerinin mübah olmasını gerektirmektedir.

---

422 Bakara, 2/230

(فاذا تَطَهَّرْنَ) fiiline gelince muhtemelen bu, (حَتّٰى يَطْهُرْنَ) ibaresindeki fiilin şeddeli olarak okunması durumunda taşıdığı iki ihtimal manadan birini ifade etmekte ve bununla sanki şu ayetteki mana kastedilmiş olmaktadır:

(وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ)

"Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, onlara yaklaşın."

O zaman bu, anlaşılır ve düzgün bir cümle olur. Tıpkı bir kimseye şöyle bir talimat vermeniz örneğin'de olduğu gibi: "Eve girinceye kadar falan adama bir şey verme. Eve girdiğinde ver." Burada (حَتّٰى) edatı, her ne kadar kendisinden önceki cümlenin hükmüne aykırı bir mana da ifade etse, belirlenen sınırın hükmünü desteklemektedir. (فاذا تَطَهَّرْنَ) ibaresinde önce anlatmış olduğumuz ihtimali mana olduğundan dolayı bu fiili hakikî manasında anlamamız gerekir. Bu fiilin zahirî, kadının hayız döneminden çıkmasını sağlayan kanamanın kesilmesiyle kendisi ve kocasının cinsel ilişkiye girmelerinin mübah oluşunu ifade etmektedir.

Diğer taraftan (فاذا تَطَهَّرْنَ) ibaresinin şu manaya gelmesi de muhtemeldir: Kadın'ın hayız dönemi sona erip de suyla veya teyemmümle temizlenmesi helal olduğunda kendisiyle kocasının cinsel ilişkiye girmeleri mübah olur. Mesela(إِذَاغَابَتِ الشَّمْسُ فَقَدْ أَفْطَرَالصَّائِمُ) ***"Güneş batıp kaybolduğunda oruçlu orucunu açmış olur"***[423] hadisinde "açmış olur" derken orucunu açması helal olur" manası; (مَنْ كُسِرَ أَوْ مَرِضَ أَوْ عَرَجَ فَقَدْ حَلَّ وَعَلَيْهِ الْحَجُّ مِنْ قَابِلٍ) ***"Bir yeri kırılan veya hastalanan ya da topal olan kimsenin ihramdan çıkmış olur. Ertesi sene haccetmesi gerekir"***[424] derken "ihramdan çıkması caiz olur" manası; boşanan kadın için ***"iddetini tamamladığında kocalara helal olur"*** derken de "evlenmesi helal olur" manası kastedilmiştir.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Fatıma binti Kays'a *radıyallahu anh* bu manaya gelecek şekilde şöyle buyurmuştur:

423 Ebu Davud, Savm, 19
424 İbn Mâce, Menasik, 85

(إِذَا حَلَلْتِ فَآذِنِينِي)

"(İddetini tamamlayarak evlenmen) helal olduğunda bana bildir."[425]

(فاذا تَطَهَّرْنَ) ibaresinin "kadının hayız dönemi sona erip de suyla veya teyemmümle temizlenmesi helal olur" şeklinde manalandırılması muhtemel olduğuna göre, kanamanın kesilmesinden sonra da gusletmeden veya bir namaz vakti geçmeden cinsel ilişkiye girmek haram olmakta devam etmektedir. Yani (حتّى) edatı hakikî manasında kullanılmış olmaktadır.

(فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ)

"Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz" ayetine gelince, burada (حتّى) edatı hakikî manasında kullanılmış olmaktadır. İkinci kocanın nikâhlaması, onunla cinsel ilişkiye girmesi anlamındadır. Bu ilişkide bulunduktan sonra kadın, kendisini üç talakla boşamış olan ilk kocasına helal hâle gelir. İkinci kocanın kendisiyle ilişkide bulunması bunun için şarttır. Önceki kocaya haram oluşu, ikinci kocanın ilişkide bulunmasıyla ve hatta kendisinin de boşamasından önce ortadan kalkmıştır. Kadının, kendisini üç talakla boşamış olan önceki kocaya helal olması için, ikinci kocanın boşaması şart değildir. Şu hâlde (وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَاذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ) **"Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, onlara yaklaşın"** ayetinde, asgari sürede de azami sürede de hayız kanaması kesilen kadının, gusletmeden kocasıyla cinsel ilişkiye girmesinin caiz olmadığını söyleyen Şafiî'nin görüşünün sahihliğine, ona muhalif olanların görüşlerinin de sahih olmadığına dair bir delil bulunmamaktadır.

Mezhebimizin (Hanefî) görüşüne göre ise yukarıda geçen ayet, her iki ihtimali manada da hakikî manasında kullanılmıştır. Buna göre biz deriz ki: (يَطْهُرْنَ) fiili şeddesiz olarak okunduğunda, hayız süresi/âdeti on gün olan kadınla ilgili olarak hakikî manasında kullanılmıştır. Buna göre on

---

425 İbn Mâce, Nikâh, 11

günün geçmesi ile kadınla kocasının cinsel ilişkide bulunmaları mübah olur. Ama şeddeli olarak okunduğunda bu fiil ve (فَإِذَا تَطَهَّرْنَ) ibaresi, hayız süresi/âdeti on günden az olan kadınla ilgili olarak kullanıldığında, kanamanın kesilmesinden sonra bir namaz vakti de geçmemiş ise, gusül manasında kullanılmış olurlar. Zira daha sonra da açıklayacağımız gibi, kanamanın kesilmesinden sonra bir namaz vaktinin geçmesi, bu durumdaki kadınla kocasının cinsel ilişkide bulunmasını mübahhâle getirdiğine dair delil vardır. Bahsedilen ayetteki iki fiilden hiçbiri mecaz anlamında kullanılmamış, aksine her ikisi de hakikî anlamda kullanılmıştır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "(يَطْهُرْنَ) fiilini şeddesiz ve bir de şeddeli okumanız durumunda bunu aynı mesele hakkında kullanılan iki ayrı ayet konumuna getirmiş olmuyor musunuz?"

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu iki okuyuş şeklini iki ayet gibi saysak yine bizim söylediğimizin kabul edilmesi gerekir. Şundan ki: Şayet ortada iki ayet olsaydı da biri kanamanın kesilmesini, cinsel ilişkinin mübahlığının başlangıcına sınır yapsaydı; diğeri de gusletmeyi sınır yapsaydı, ikisini iki durumda kullanmak gerekirdi. Her biri gerekli kıldığı sınırın hükmünde hakikî manasını ifade ederdi. Bu da ancak ikisini iki durumda kullanmakla mümkün olur. Muhalifimizin dediği gibi kullanmış olsaydık, iki sınırdan birini hükümsüz hâle getirmiş olacaktık. Çünkü muhalifimiz, kadının kanaması kesilse de gusletmedikçe kendisiyle cinsel ilişkiye girmenin helal olmayacağını söylemektedir. Bu sözü ilk defa hayız/âdet görmeye başlayan bir kadın için delil yapsak, yerinde ve ikna edici bir delil olur. Ancak mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri, hayız/âdet süresi on günden aşağı olan ve kanaması kesilen kadının kanamasının tekrar başlayabileceği ve gördüğü kanın da hayız olacağı değerlendirmesinde bulunmuşlardır. Çünkü kadının gördüğü her kesinti, sahih bir temizlik değildir. Hayız dönemindeki kadın, bazen kendinde kanama görürken bazen kesinti görebilir. Hayızlı olabileceği bir zamanda kanamanın kesildiğini görmesiyle, hayız hâlinin ortadan kalktığına hükmedilemez. Dolayısıyla mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri dediler ki: Durumunu anlattığımız kadının kanamasının kesilmesi, iki şeyden biriyle muteber, yani âdeti sona ermiş olur:

1-Gusledip namaz kılmayı kendine mübah hâle getirir. Bu durumda hayzın hükmünün ortadan kalkacağı hususunda görüş birliği vardır. Çünkü namaz kılmak, hayzın hükmüne aykırıdır.

2-Kanama kesildikten sonra bir namaz vaktinin geçmesi. Bir namaz vakti geçince namazın farzını kılmakla yükümlü olur. Namazın farzını kılmakla yükümlü olmaksa, hayzın hükmünün devamına engeldir. Çünkü hayızlı kadının, namazın farzını kılmakla yükümlü olması mümkün değildir. Bu durumda hayzın hükmü ortadan kalktığına ve temizliğin hükmü sabit olduğuna ve de kadının gusülden başka yapması gereken bir şey kalmadığına göre artık o, cünüp bir kadın konumunda olur. Kocasının onunla cinsel ilişkide bulunması caiz olur. Bizim bu görüşümüzü teyit edici mahiyette olmak üzere, iddetin tamamlanmasında bu guslün esas alınması gerektiğine dair sahabeden gelen rivayetler vardır.

İsa el-Hayyat'ın bildirdiğine göre Şabî, aralarında Ebû Bekir, Ömer, İbn Mesud ve İbn Abbas'ın da bulunduğu (Allah hepsinden razı olsun) on üç sahabinin şöyle dediklerini rivayet etmiştir: *"İddet bekleyen kadın üçüncü hayzını da tamamladıktan sonra gusletmedikçe kocası ona geri dönmede, başkalarından daha fazla hak sahibidir."*

Hz. Ali, Ubade b. Samit *radıyallahu anh* ve Ebu Derdâ'nın *radıyallahu anh* da böyle dedikleri rivayet edilmiştir. Ama kadının hayız/âdet süresi on gün ise, on günü tamamladıktan sonra artık hayızlı olduğunu söylemek, bize göre caiz değildir. Hayzının sona erdiğini söylemek gerekir. Çünkü hayzın hükmünün bundan sonraya kalması mümkün değildir.

Yüce Allah, hayızlı olan ve hayızlı olması muhtemel olan kadınla cinsel ilişkide bulunmayı yasaklamıştır. Ama hayız hükmü ortadan kalkıp gittikten sonra kadının kocasıyla cinsel ilişkide bulunması yasak değildir. Zira Yüce Allah, (فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ) **"Ay hâlinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın"** buyurmuştur. Bu kadın ise kesinlikle temizlenmiştir. Bilindiği gibi eğer iddet bekleyen biri ise bu durumda iddeti tamamlanmış olmakta ve temiz durumdaki diğer kadınlarla aynı hükme tabi olmaktadır. Önce de açıkladığımız gibi gusletmesinin gerekli oluşu, kendisiyle cinsel ilişkide bulunmayı yasak hâle getirmez.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Kadının kanaması on günden önce kesilirse gusletmesi gerekir. Guslün gerekmesi, hayzın hükmünün devam etmesine aykırıdır. Çünkü sizin de namazın farzının kılınmasının gerekli oluşunda söylediğiniz gibi hayız hâlindeki kadının gusletmesi caiz değildir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Gusül, hayzın gereklerinden olduğuna göre onun gerekli oluşu, hayzın hükmüne ve hayzın devam edişine aykırı değildir. Mesela selam vermek, namazın iftitah tekbirinin gereklerinden olduğuna göre, namazın sonuna varıldığında selam vermenin gerekmesi, namazın hükmünün devam etmesine aykırı değildir. Tıraş olmak da hacc veya umre ihramının gereklerinden olduğuna göre tıraş olmanın gerekmesi, tıraş olmadıkça ihramın hükmünün devam etmesine aykırı değildir. İşte aynı şekilde gusletmek de hayzın gereklerinden olduğuna göre guslün gerekli oluşu, hayzın hükmünün devam etmesine aykırı değildir. Namaza gelince o, hayzın gereklerinden değildir. O, başka bir hüküm ifade eder. Onun gerekliliği, hayızlı olanlara değil temiz olan kadınlara mahsustur. Onun gerekli oluşu, hayzın hükmüne aykırıdır. (حَتّٰى يَطْهُرْنَ فَاِذَا تَطَهَّرْنَ) ayetinin gusül manasına gelme ihtimali bulunduğuna göre, tıpkı şu ayet gibi olması gerekir: (وَاِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا) **"Eğer cünüp iseniz, iyice yıkanarak temizlenin."**[426] Bu ayet, hayız hâli sona erdikten sonra kadının gusletmesi gerektiğine delalet etmektedir. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* böyle buyurduğu rivayet edilmiş ve ümmet de bu hüküm üzerinde icmâ etmiştir.

(فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُ) "

Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın."[427]

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu ayetteki "yaklaşın" emri bağlayıcı olmayıp, yasaktan sonraki bir serbestlik anlamına gelmektedir. Tıpkı şu ayetlerde olduğu gibi:

426 Mâide, 5/6
427 Bakara, 2/222

(فَاِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْاَرْضِ)

"Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın."[428]

(وَاِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا)

"İhramdan çıktığınızda avlanın."[429]

Bu ayetlerdeki "dağılın" ve "avlanın" emirleri bağlayıcı olmayıp, yasaktan sonra serbestlik anlamına gelmektedirler.

(مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُ)

"Allah'ın size emrettiği yerden" ifadesi ile ilgili olarak İbn Abbas, Mücahid, Katade ve Rebî b. Enes, kadının üreme organının kastedildiğini söylemişlerdir.

Hayızla ilgili (فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ) **"Ay hâlinde kadınlardan uzak durun"** ayetinin başında uzak durulması gerektiği bildirilen yerdir bu üreme organı.

Süddi ve Dahhâk dediler ki: "(Allah'ın) **"Allah'ın size emrettiği yerden"** buyruğu ile hayız hâli dışında temizlik dönemi kastedilmiştir. Yani temizlik döneminde kadınlarınıza yaklaşabilirsiniz."

İbnu'l-Hanefiyye dedi ki: "(Allah'ın) **"Allah'ın size emrettiği yerden"** buyruğu ile zina olarak değil de nikâh kıyarak kadınlarınıza yaklaşın denmek istenmiştir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Yukarıda adı geçen zâtların söyledikleri̇nin tamamı, Allah'ın murad ettiği manadır. Çünko O, bunların hepsini emretmiştir. Dolayısıyla bahsedilen ayet-i kerime bu manaların tümünü içermektedir.

---

428 Cum'a, 62/10
429 Mâide, 5/2

(اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ)

"Şüphesiz Allah çok tevbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever."[430]

Atâ, bu ayetteki "temizlenenleri" kelimesi ile, suyla temizlenenlerin kastedildiğini söylediği rivayet edilmiştir.

Mücahid ise bu kelimeyle, günahlardan temizlenenlerin kastedildiğini söylemiştir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Suyla temizlenenlerin kastedilmiş olması doğruya daha çok benzemektedir. Çünkü bahsedilen ayette daha önce de temizlikten bahsedilmiştir. Demek ki (فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ) ibaresindeki temizlikten maksat, namaz için suyla temizlenmektir. Zahire en muvafık olan manalandırma, (وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ) ibaresi ile namaz için suyla temizlenenlerin methedilmiş olmalarıdır. Başka bir ayette yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ اَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ)

"Orada temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da tertemiz olanları sever."[431]

Rivayete göre Cenabı Allah, suyla istinca ettikleri için onları methetmiştir.

[Cinsel İlişkiyle İlgili Hükümler]

(نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ اَنّٰى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٢٣﴾)

430 Bakara, 2/222

431 Tevbe, 9/108

223-"Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın. Kendiniz için (geleceğe hazırlık olarak) güzel davranışlar takdim edin. Allah'a karşı gelmekten sakının ve her hâlde onun huzuruna varacağınızı bilin. (Ey Muhammed!) Mü'minleri müjdele."

Ayette geçen (الحَرْثُ) kelimesi ekinlik manasına gelmektedir. Burada üstü kapalı bir şekilde cinsel ilişkiden söz edilmiştir. Kadınlar da ekinlik olarak adlandırılmıştır. Çünkü çocuklar onların bedenine ekilmektedir. (فَأْتُوا حَرْثَكُمْ اَنّٰى شِئْتُمْ) **"Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın"** ifadesi, kadının sadece üreme organıyla cinsel ilişkide bulunmanın mübah olduğuna delalet etmektedir. Çünkü ekinin ekileceği yer orasıdır.

Kadınlarla anüsten cinsel ilişki kurmanın hükmüyle ilgili olarak farklı görüş ortaya konulmuştur.

Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri bunu haram sayıyor ve şiddetle menediyorlardı. Sevri ve Müzeni'nin anlattığına göre Şafiî de bu görüştedir.

Tahavi dedi ki: Muhammed b. Abdullah b. Abdulhakim, Şafiî'nin şöyle dediğini işittiğini bize nakletti: "Bunun haram veya helal olduğuna dair Resûlullah'tan *sallallahu aleyhi ve sellem* gelen sahih bir rivayet yoktur. Kıyasa göre bu helaldir."

Esbağ b. Ferec'in bildirdiğine göre İbn Kasım, Mâlik'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Dinî konularda kendisine uyduğum kimselerden hiçbirinin bunun, yani kadının anüsünden cinsel ilişkiye girmenin helal olduğundan şüphe ettiğini görmedim." Mâlik böyle dedikten sonra (نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ اَنّٰى شِئْتُمْ) **"Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın"** ayetini okudu ve şöyle dedi: "Bundan daha açık bir şey olabilir mi? Benim bu konuda şüphem yoktur."

İbn Kasım dedi ki: Mâlik b. Enes'e şöyle dedim: Mısır'da yanımızda Leys b. Sa'd var. Onun anlattığına göre Said b. Yesar, cariyelerle anüsten ilişki kurmanın hükmünü İbn Ömer'e *radıyallahu anh* sormuş. İbn Ömer *radıyallahu anh* de, "Müslüman bir kimse böyle yapar mı?" diye karşılık vermiş. Benim böyle dememe karşılık olarak Mâlik şöyle dedi: "Rebia b.

Ebi Abdirrahman'ı şahit gösteriyorum. Onun bana anlattığına göre Ebu'l-Habbab Said b. Yesar, bu meseleyi İbn Ömer'e *radıyallahu anh* sormuş. İbn Ömer *radıyallahu anh* de, "Bunun bir sakıncası yok" demiştir."

İbn Kasım sözüne devamla der ki: O mecliste bulunanlardan biri, Mâlik'e 'Ey Abdullah'ın babası! Sen bize Salim'in şöyle dediğini nakletmiştin: İbn Ömer'den rivayette bulunan Nafi hakkında Salim'in "İkrime'nin İbn Abbas'a iftira ettiği gibi bu köle (ya da kaba adam) babama iftira ediyor." Adamın böyle bir itirazda bulunması üzerine Mâlik şöyle karşılık verdi: "Yezid b. Roman'ı şahit gösteriyorum. Onun bana anlattığına göre Salim, babası İbn Ömer'in böyle yaptığını kendisine haber vermiştir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Süleyman b. Bilal'in bildirdiğine göre Zeyd b. Eslem, İbn Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir adam karısıyla anüsten cinsel ilişkide bulundu. Ben o adama karşı içimde kızgınlık duymaya başladım. Ama daha sonra şu ayet nazil oldu:

(نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ اَنّٰى شِئْتُمْ)

"Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın."

Ancak Zeyd b. Eslem'in İbn Ömer'den *radıyallahu anh* hadis dinlediği bilinmemektedir.

Fadl b. Fudale'nin bildirdiğine göre Ebu Nadr, İbn Ömer'in *radıyallahu anh* azatlısı Nafi'ye şöyle demiş: "Kadınlarla anüsten cinsel ilişki kurmaya İbn Ömer'in fetva verdiğini söylediğin için birçok kimse senin aleyhinde konuşuyor." Ebu Nadr'ın böyle demesi üzerine Nafi ona şu cevabı vermiş: Yalan konuşuyorlar. İbn Ömer *radıyallahu anh* bir gün mushafı açıp okumaya başladı. (نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ) ayetine vardığında bana, "Ey Nafi! Sen bu ayetin arka planını biliyor musun?" diye sordu. Ben bilmediğimi söyleyince şöyle dedi: "Biz Kureyşliler, kadınları yüz üstü domaltarak kendileriyle cinsel ilişkide bulunurduk. Ensar kadınları da Yahudilerden öğrenmiş

oldukları yan yatma usûlüyle kocalarıyla cinsel ilişkide bulunuyorlardı. Bunun üzerine Cenab-ı Allah bu ayeti indirdi."

Bu rivayet, bahsedilen ayetin iniş sebebinin Zeyd b. Eslem'in İbn Ömer'den yaptığı rivayette anlattığı sebep olmadığına delalet etmektedir. Çünkü bu son rivayette Nafi, başka bir sebepten bahsetmektedir. Meymun b. Mehran da, Nafi'nin kadınlarla anüsten cinsel ilişkide bulunmanın helal oluşunu yaşlanıp bunadıktan sonra söylediğini ifade etmiştir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Kendisinden gelen meşhur rivayete göre Mâlik, kadınlarla anüsten cinsel ilişkide bulunmayı mübah görmüştür. Ancak mezhebinin müctehitleri onun bu görüşünü, anılan fiilin çirkinlik ve şenaatinden ötürü inkâr etmişlerdir. Ancak onun bu görüşü, inkâr etmekle gizlenemeyecek kadar meşhurdur.

Muhammed b. Said, Ebu Süleyman el-Cüzcani'nin şöyle dediğini nakletmiştir: Mâlik b. Enes'in yanında oturuyordum. Kendisine, kadınlarla anüsten cinsel ilişkide bulunmanın hükmünü sordular. Eliyle başına vurarak, "Daha şimdi böyle bir ilişkide bulunduğum için guslettim" diyerek cevap verdi. İbn Kasım da Mâlik'ten böyle bir rivayette bulunmuştur. Bu, şer'î kitaplarda geçmektedir.

Muhammed b. Kâ'b el-Kurezi'nin de böyle bir ilişkide sakınca görmediği ve şu ayetin bunu doğrulayacak şekilde yorumlanabileceğini söylediği rivayet edilmiştir:

(اَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ)

"Rabbinizin, sizin için yarattığı eşlerinizi bırakıyor da insanlar arasından erkeklere mi yanaşıyorsunuz?"[432]

"Bu ayette anlatıldığı gibi eğer arzu ediyorsanız, kadınlarınızla bu şekilde-yani anüsten- cinsel ilişkide bulunabilirsiniz."

Abdullah b. Mesud'un *radıyallahu anh* şöyle dediği rivayet edilmiştir:

432 Şuara, 26/165-166

(مَحَاشُّ النِّسَاءِ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ)

***"Kadınların anüsünden cinsel ilişkide bulunmak size haramdır."*[433]**

Abdullah b. Ömer *radıyallahu anh*, bunun küçük livata olduğunu söylemiştir. Bu konuda Abdullah b. Ömer'in *radıyallahu anh* farklı şeyler söylediği de rivayet edilmiştir. Kendisinden gelen rivayetler çelişkili olduğu için, bu konuda ondan hiçbir rivayet gelmemiş gibi saymalıyız. Konuyla ilgili bahsedilen ayetten açıkça anlaşılan odur ki, cinsel ilişkinin mübahlığı, kadının sadece üreme organıyla sınırlıdır ki, orası da çocuk ekim yeridir. Çocuk oraya ekildiği gibi oradan da doğar. Anüsten cinsel ilişkide bulunmanın haramlığına dair Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* çok sayıda hadis rivayet edilmiştir.

Huzeyme b. Sabit, Ebu Hureyre ve Ali b. Talk (Allah hepsinden razı olsun), Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet ettiler:

(لَا تَأْتُوا النِّسَاءَ فِي أَدْبَارِهِنَّ)

***"Kadınlarla anüslerinden cinsel ilişkide bulunmayın."*[434]**

Amr b. Şuayb'ın bildirdiğine göre dedesi, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(هِيَ اللُّوطِيَّةُ الصُّغْرَى)

***"O (kadınlarla anüsten cinsel ilişkide bulunmak) küçük livatadır."*[435]**

Hammad b. Seleme'nin bildirdiğine göre Ebu Hureyre *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

---

433 Beyhaki, Şuabu'l-İman: 4/252
434 İbn Mâce, Nikâh, 29
435 Beyhaki, Şuabu'l-İman: 7/278

(مَنْ أَتَى حَائِضًا، أَوِ امْرَأَةً فِي دُبُرِهَا، أَوْ كَاهِنًا، فَصَدَّقَهُ بِمَا يَقُولُ، فَقَدْ كَفَرَ بِمَا أُنْزِلَ عَلَى مُحَمَّدٍ)

"Hayız/âdet hâlindeki kadınla cinsel ilişkide bulunan veya kadınla anüsten ilişkide bulunan veya kâhine gidip onun söylediklerini doğrulayan kimse, Muhammed'e indirileni inkâr etmiş olur." [436]

İbn Cüreyc'in bildirdiğine göre Muhammed b. Münkedir, Cabir'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Yahudiler Müslümanlara, 'Arka tarafından gelerek karısının vajinasıyla cinsel ilişkide bulunan kimsenin çocuğu şaşı doğar' dediler. Bunun üzerine Cenab-ı Allah şu ayeti indirdi:

(نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ)

"Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın."

Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: ***"İster önden ister arkadan olsun. İlişki, vajinadan yapılır."***

Hafsa binti Abdurrahman'ın bildirdiğine göre Ümmü Seleme *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(فِي صِمَامٍ وَاحِدٍ)

"(İster önden ister arkadan olsun, cinsel ilişki) tek delikten (vajinadan) yapılır." [437]

436 İbn Mâce, Taharet, 122

437 Taberani, el-Mucemu'l-Evsat: 8/83

Mücahid, bahsedilen ayeti te'vil ederken İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* da benzer şeyler söylediğini rivayet etmiştir. Yani çocuk, doğan yerden olduktan sonra dilediğin şekilde cinsel ilişkide bulunabilirsin.

İkrime, İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* naklederek Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(لَا يَنْظُرُ اللّٰهُ إِلَى رَجُلٍ أَتَى امْرَأَتَهُ فِي دُبُرِهَا)

"Karısıyla anüsten cinsel ilişkide bulunan kimseye Allah (rahmet nazar ile) bakmaz."[438]

İbn Tavus, babasının şöyle dediğini nakletmiştir: Karısıyla anüsten cinsel ilişkide bulunan kimsenin durumu kendisine sorulan İbn Abbas *radıyallahu anh* şöyle dedi: "Şu adam bana kâfirliği soruyor."

(نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ)

"Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir" ayetiyle ilgili olarak İbn Ömer'in *radıyallahu anh* (إِنْ شِئْتَ عَزْلًا وَإِنْ شِئْتَ غَيْرَ عَزْلٍ) ***"Dilediğin gibi ister azil yaparak (meniyi dışarıya akıtarak) ister azil yapmaksızın karınla cinsel ilişkide bulunabilirsin"*** dediği rivayet edilmiştir.[439] Ebu Hanife bunu Kesir er-Riyahü'l Esamm'dan rivayet etmiştir. İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* da buna benzer bir şey söylediği rivayet edilmiştir.

Mezhebimize göre cinsel ilişki sırasında azil yapmak-yani meniyi dışarıya akıtmak-, cariye ile ilişkide bulunurken kendisinden izin almaksızın, ama hür kadınla ilişkide bulunurken ondan izin alarak yapılabilir. Ashaptan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Mesud *radıyallahu anh*, İbn Abbas *radıyallahu anh* ve diğer bazı kimselerin de bu görüşte oldukları rivayet edilmiştir.

---

438 İbn Hıbban, Sahih: 9/517

439 İbn Ebi Şeybe, Musannef: 3/518

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir:

"(وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ اِلَّا عَلَى اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ)

"Onlar ki, ırzlarını korurlar. Ancak eşleri ve ellerinin altında bulunan cariyeleri bunun dışındadır."[440]

Bu ayet, eşler ve cariyelerle anüsten cinsel ilişkide bulunmanın mübah olmasını gerektirmektedir. Çünkü burada mübahlıktan kayıtsız olarak söz edilmektedir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Yüce Allah (فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُ) **"Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın"** buyurdu. Bunun ardından da (فَأْتُوا حَرْثَكُمْ اَنّٰى شِئْتُمْ) **"Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın"** buyurmakla cinsel ilişkinin hangi organ üzerinde yapılacağını açıkladı ki, o organ da ekimin yapılacağı vajinadır. Hayızlıyken yasaklanan cinsel ilişki temizlik dönemine girildiğinde serbest bırakılınca sadece kadının üreme organı üzerinden yapılabilir. Başka yerinden yapılamaz. Bu da, (اِلَّا عَلَى اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ) **"Ancak eşleri ve ellerinin altında bulunan cariyeleri bunun dışındadır"** ayetindeki mutlaklığı kayıtlamaktadır. Tıpkı hayız hâlindeki kadınla cinsel ilişkide bulunma yasağının (اِلَّا عَلَى اَزْوَاجِهِمْ) **"Ancak eşleri bunun dışındadır"** ifadesindeki mutlaklığı kayıtlamasında olduğu gibi. Bu ayet, hayızlı kadınla ilgili hükmü düzenleyen ayetten sonra inmiştir.

Kadının anüsünden cinsel ilişkide bulunmayı haram sayanların bir kısmı, (قُلْ هُوَ اَذًى) **"De ki: O bir ezadır (rahatsızlıktır)"** ayetini delil olarak ileri sürmektedirler. Bunlar hayız hâlinde cinsel ilişkide bulunmayı, o dönemde kadındaki pislik ve necasetten dolayı haram saymaktadırlar. Bu pislik ve necaset, vajina dışındaki organda/anüste de her zaman vardır. Bu gerekçe, kadınlarla sadece vajinadan cinsel ilişkide bulunulmasını gerektirmektedir. Anüstenkadınla cinsel ilişkide bulunmayı mübah sayanlar buna karşı şöyle demektedirler: İstihazeli yani özür kanaması olan kadında hayız kanı gibi pislik ve necaset olan istihaze kanı mevcut olduğu hâlde

440 Müminun, 23/5-6

kendisiyle cinsel ilişkide bulunmanın mübah olduğu hususunda fakihler görüş birliği etmişlerdir. Kadınla sadece vajinadan cinsel ilişkide bulunulabileceği hükmüne karşı da şöyle demektedirler: Penisi kadının vajinası dışındaki yerlerine de sürerek tatmin yoluna gidilmesinin, -buralar çocuk ekim yeri olmasa da- mübah olduğu hususunda fakihler görüş birliği etmişlerdir. Bu da cinsel ilişkide bulunma mübahlığının, kadının bedenindeki çocuk ekim yeri olan vajinayla sınırlı olmadığına delalet etmektedir.

Bunlara cevaben şöyle denilebilir: Ayetin zahirî, cinsel ilişkide bulunma mübahlığının sadece vajinayla sınırlı olmasını gerekli kılmaktadır. Cenab-ı Allah (فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللّٰهُ) **"Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın"** ifadesiyle de vajinayı kastetmiştir. Çünkü bu ifade oraya atfedilmiştir. Vajina dışında kadının vücudunun başka yerlerine penisi sürerek tatmin yoluna gitmenin caizliği hakkında icma olmasaydı, o yerlere penisi sürerek tatmin olmak caiz olmazdı. İcma delili bulunduğu için bunu kabul ettik. Ancak caizliği hakkında delil bulunmayan anüsten cinsel ilişkide bulunmanın haramlığı, mevcudiyetini devam ettirmektedir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلَا تَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٤﴾)

224-"İyilik etmemek, takvaya sarılmamak, insanlar arasını ıslah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."

Bu ayet-i kerime iki şekilde manalandırılmıştır:

1-Yemini iyilik yapmaya, takvalı olmaya, insanların arasını düzeltmeye engel kılmaktır. Mesela bir kimseden bu saydığımız şeyleri yapması talep edildiğinde, "Ben bu işi yapmamaya yeminliyim" diyerek yeminini, kendisinden istenilen ya da görevi olan o iyiliği, takvalı olmaya veya insanların arasını düzeltmeye engel olarak gösterir. Bir kimse bu gibi şeyleri yapmamaya yemin ederse, yeminini bozsun ve o işi yapsın. Mücahid, Said

b. Cübeyr, İbrahim en-Nehâi, Hasan ve Tavus b. Keysan'ın bu görüşte oldukları rivayet edilmiştir.

Bunun benzeri bir ayet-i kerime de şudur:

(وَلَا يَأْتَلِ اُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ اَنْ يُؤْتُوا اُولِي الْقُرْبٰى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ)

"İçinizden varlık ve servet sahibi kimseler yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere (kendi mallarından bir şey) vermeyeceklerine yemin etmesinler."[441]

Eş'as, İbn Sirin'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hz. Ebû Bekir *radıyallahu anh,* himayesinde olup da Hz. Aişe'ye *radıyallahu anh* iftira olayı ile ilgili dedikodulara dalan iki yetime -ki bunlardan biri Bedir savaşına katıanlardan Mistah idi-mali yardımda bulunmamaya ve onlarla asla ilgilenmemeye yemin etti. Onun bu yemini üzerine yukarıdaki ayet (Nur, 22) nazil oldu. Ayet nazil olunca da Hz. Ebû Bekir *radıyallahu anh* birine elbise aldı, diğerine de bir binek verdi.

Yemini iyiliklere engel kılmama gerektiği konusunda hadis de vardır. Enes b. Mâlik, Adiyy b. Hatim ve Ebu Hureyre (Allah hepsinden razı olsun), Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet ettiler:

(مَنْ حَلَفَ عَلَي يَمِينٍ فَرَأَي غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا فَلْيَأْتِ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ وَلْيُكَفِّرْ عَنْ يَمِينِه)

"Bir şeye yemin edip de (yapmaya yemin ettiği şeyden) başka bir işi daha hayırlı bulan kişi, hayırlı bulduğu işi yapsın ve yemininden dolayı kefaret versin."[442]

---

441 Nur, 24/22

442 Muslim, Eyman, 3

(وَلَا تَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِاَيْمَانِكُمْ)

"Yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın" ayetinin manası, bizim yaptığımız yoruma göre böyledir. Buna göre kişi, yapmış olduğu yemini yapacağı hayra ve iyiliğe engel kılmamalı, hayır ve iyiliği yapmalı, yeminini de bozup kefaret vermelidir.

2-(عُرْضَةً لِاَيْمَانِكُمْ) **"Yeminlerinize siper"** ifadesi, çokça yemin etmekten sakınılması gerektiği manasına gelmektedir. Çünkü çokça yemin etmek, Yüce Allah'a karşı bir nevi cüret göstermektir. Yeminin gereğini yapmak ve günaha girmekten sakınmak için, haklı haksız her konuda yemin etmekle O'nun adındaki mehabet eksiltilmiş olmaktadır. Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* de benzer anlamda bir şeyler söylediği rivayet edilmiştir. Bir şeyi çokça söyleyen, onun değerini azaltır ve onun hakkında ileri geri konuşulmasına sebep olur.

Şair demiş ki:

(لاتَجْعَلِيني عُرْضَةً اللّوائِمِ)

Beni kınayanların hedefi hâline getirme.

Yüce Allah çok yemin edenleri yermiştir:

(وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ)

"Yemin edip duran, aşağılık kimseye sakın boyun eğme."[443]

Yani yemin ettiğinizde gereğini yapmak ve günahtan sakınmak için Allah'ın adını siper yapmayın ve olur olmaz her şeyde harcamayın. Az yemin etmekle günahtan da sakınmış olursunuz. Çünkü çok yemin etmek, insanı iyilikten ve takvadan uzaklaştırır; günaha girmeye ve Allah'a karşı cüretkâr olmaya yaklaştırır. Buna göre bahsedilen ayetin manası

443 Kalem, 68/10

sanki şöyle olmaktadır: Allah sizi çok yemin etmekten ve kendisine karşı cüretkâr davranmaktan menediyor. Bundan sakınmanızda iyilik, takva ve insanların arasını düzeltme vardır. Çok yemin etmekten ve Allah'a karşı cüretkâr davranmaktan sakındığınız takdirde iyi ve takvalı insanlar olursunuz. Zira Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ)

"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz."[444]

(وَلَا تَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِاَيْمَانِكُمْ)

"Yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın" ayetinin her iki manaya gelme ihtimali bulunduğuna ve bu manalar birbirine zıt olmadıklarına göre, ayeti her ikisine göre yorumlamak gerekir. O zaman ayet bize şunu ifade eder: Allah'ın adını çok yemin ederek mehabetini azaltmayın. Haklı haksız her şeye yemin ederek O'nun adını hedef hâline getirmeyin. Bunun yanı sıra çok yemin etmeseniz bile ettiğiniz yeminlerinizi iyilik yapmaya, takvalı olmaya ve insanların arasını düzeltmeye engel kılmayın. Zaten çok yemin etmemeniz de gerekir. Bir kimse yemin ettiğinde bu yemini iyilik etmenin, takvalı olmanın ve insanların arasını düzeltmenin aksi istikametinde ise yemini bozup iyi ve hayırlı işi yapmalıdır.

Nitekim Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

"Bir şeye yemin edip de (yapmaya yemin ettiğinden) başka bir işi daha hayırlı bulan kişi, hayırlı bulduğu işi yapsın ve yemininden dolayı kefaret versin."[445]

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِي اَيْمَانِكُمْ)

444 Âl-i İmran, 3/110
445 Muslim, Eyman, 3

"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."[446]

Ebû Bekir (rahimehullah) dedi ki: Yüce Allah bu ayette geçen "lağv" kelimesini ve türevlerini Kur'an-ı Kerim'in birkaç yerinde kullanmıştır. Duruma ve bağlama göre bu kelime farklı manalar ifade etmektedir. Mesela (لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً) **"Orada boş bir laf işitmezler"**[447] ayetindeki "lağiye" kelimesi çirkin ve kabih/kaba söz; (لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْثِيمًا) **"Orada ne günah ne de batıl bir söz işitirler"**[448] ayetindeki "lağv" kelimesi aynı manaya; (وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ) **"Boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler"**[449] ayetindeki "lağv" kelimesi küfür ve çirkin söz manasına; (وَالْغَوْا فِيهِ) **"onlara gürültü yapın"**[450] ayetindeki "velğav" kelimesi, dinleyenleri asıl dinlemeleri gerekeni duymasınlar diye söylenen, ama hiçbir şey ifade etmeyen boş söz manasına; (وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا) **"boş sözlerle karşılaştıkları zaman vakar ile (oradan) geçip giderler"**[451] ayetindeki "lağv" kelimesi, batıl söz manasına gelmektedir. Mesela "Falan kişi konuşmasında lağvetti" denildiğinde bununla, o kişinin faydasız şeyler söylediği kastedilmiş olur.

Lağv yemininin manası hakkında selef ulemasının farklı şeyler söyledikleri rivayet edilmiştir:

İbn Abbas *radıyallahu anh* bu yemini tarif ederken şöyle demiştir: "Kişi doğruluğunu zannettiği bir şeye yemin eder, ama durum kendisinin zannettiği gibi değilse bu yemini lağv olur." Mücahid ve İbrahim en-Nehâi'nin de bu görüşte oldukları rivayet edilmiştir.

Mücahid, (وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ) **"Ancak bağlandığınız yeminler sebebiyle sorumlu tutar"**[452] ayetini açıklarken "Allah, bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar" şeklinde manalandırmıştır.

---

446 Bakara, 2/225
447 Ğaşiye, 88/11
448 Vakıa, 56/25
449 Kasas, 28/55
450 Fussilet, 41/26
451 Furkan, 25/72
452 Maide, 5/89

Şu ayet de mana bakımından bununla aynıdır:

(وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ)

"Allah, sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar."[453]

Hz. Aişe *radıyallahu anh*, lağv yeminini tarif ederken "Kişinin konuşurken "yok vallah", "evet vallah" demesidir" demiştir. Bunu Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* söylediğini bildirdiği de gelen rivayetler arasındadır.

Bize göre bu, geçmiş zamanla ilgili yemin etme yasağıyla ilgilidir. Atâ, Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh*, geçmiş zamanla ilgili olarak edilen yeminle ilgili yasak hakkında şöyle konuştuğunu rivayet etmiştir: "Adam:"Vallahi şöyle yaptık, Vallahi böyle bir şey yaptık" der." Hasan ve Şa'bî de böyle bir rivayette bulunmuşlardır.

Said b. Cübeyr dedi ki: "Lağv yemini, kişinin haram bir iş yapmaya yemin etmesidir. Sonra da o yeminin gereği olan o işi yapmadığı takdirde yeminini bozdu diye Allah onu hesaba çekmez." Bu te'vil, (وَلَا تَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِاَيْمَانِكُمْ) **"Yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın"** ayetini yaptığı yemin dolayısıyla mübah bir işi yapmaktan imtina etme veya haram bir işi yapmaya girişme şeklinde te'vil edenlerin te'viline uymaktadır.

Lağv yemininin bu manalara gelmesi muhtemel olduğuna ve bu yeminden bahseden ibareye ayetin şu bölümü de: (وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ) **"Allah, sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar"** atfedildiğine göre; bu yemin, kişinin bilerek yalan yere yemin etmesidir. Ayette sözü edilen sorumlu tutulma ile kastedilen, yemini bozma durumunda verilmesi gereken kefaret değil, ahiret azabıdır. Zira kefaret, bile bile bozulan yeminle ilgili değildir. Çünkü kasıtlı olarak yemini bozan kişi, hayrı da şerri de amaçlamış olsa, yeminini kasten de sehven de bozmuş olsaaynı hükme tabidir. Bundan da anlaşılıyor ki yeminini bozan kişinin hak ettiği ahiret azabı, gamus yemini dolayısıyladır. Gamus

453 Bakara, 2/225

yemini ise, geçmiş zamanla ilgili ve gerçeğe aykırı olarak edilen yemindir. Şu hâlde lağv yemini, geçmiş zamanla ilgili ama yalan kastedilmeksizin ve doğruluğuna inanılarak edilen yemin olmalıdır. Buna "lağv yemini" denmiştir. Çünkü bunun bozulması sebebiyle kefaret gerekmediği gibi, bozan kişi azabı da hak etmez.

Manası Hz. Aişe ile İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* rivayet edilen yemin de budur. Onlar bunu şu şekilde tanımlamışlardı: "Kişi konuşurken doğruluğunu zannederek "yok vallah", "evet vallah" diyerek yemin eder. Bu, faydasız ve hükümsüz, boş bir sözdür."

Bu tanımla Said b. Cübeyr'in söylediği şu söz de kastedilmiş olabilir: "Lağv yemini, kişinin haram bir iş yapmaya yemin etmesidir. Sonra da o yeminin gereği olan o işi yapmadığı takdirde yeminini bozdu diye her ne kadar kefaret vermesi gerekse de Allah onu hesaba çekmez."

Mesruk dedi ki: "Gereği yerine getirilmeyen her yemin lağvdır. Gereği yerine getirilmediği için de kefaret vermek gerekmez." Bu tanım, Said b. Cübeyr'in tanımına uymaktadır. Ama evla olan tanım, başa aldığımız tanımdır. Ancak Said b. Cübeyr, bozulan bu yeminden dolayı kefaret verilmesi gerektiğni söylerken Mesruk, kefaret verilmesini gerekli görmemektedir.

İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* gelen başka bir rivayette ise şöyle denmektedir: "Lağv yemini, bozulması durumunda kefaret gerektiren bir yemindir." Dahhâk'ın da böyle dediği rivayet edilmiştir. İbn Abbas'ın *radıyallahu anh*, "Lağv yemini, unutularak bozulan yemindir" dediği de rivayet edilmiştir.

Îlâ Bahsi

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ)

226-"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: "Îlâ" kelimesi sözlükte yemin etmek anlamına gelir. Arapça'da bu anlamda (آلَى , يُؤْلِي , إيلاء , وَأَلِيَّةً) kalıpları kullanılır. Şair Kesir bir şiirinde şöyle der:

(قليلُ الألايا حافظٌ ليمينِهِ ** فإن سَبَقَتْ مِنْهُ الأَلِيَّةُ بَرَّتِ)

Az yemin eder, edince de yeminini korur.

Ağzından bir yemin çıksa, gereğini yapar.

"Îlâ" kelimesinin sözlük anlamı buydu.

Şer'î ıstılahta ise kişinin karısıyla cinsel ilişkide bulunmamaya yemin etmesi ve belirlenen sürenin geçmesiyle de talaka/boşamaya dönüşen bir yemindir. Mesela "falan kişi kimse karısına îlâ etti" dendiğinde bu mana anlaşılır.

Hangi durumlarda îlâ meydana geleceği hususunda farklı görüş ortaya konulmuştur. Bunu maddeler şeklinde sıralamak mümkündür:

1-Hasan ve Atâ'nın rivayetine göre Hz. Ali ile İbn Abbas *radıyallahu anh* şöyle demişlerdir: "Bir kişi çocuğunu emzirebilmesi için karısıyla cinsel ilişkide bulunmamaya yemin ederse, îlâ yapmış olmaz. Ancak öfkelendiği veya zarar vermek istemesi sebebiyle karısıyla cinsel ilişkide bulunmamaya yemin ederse, îlâ yapmış olur."

2-İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* gelen bir rivayette anlatıldığına göre kocanın karısıyla cinsel ilişkide bulunmasına engel olan her yemin, îlâdır. Bu yeminin hoşnutluk ya da kızgınlık hâlinde edilmiş olması bu hükmü değiştirmez." İbrahim en-Nehâi, İbn Sirin ve Şa'bî de bu görüştedirler.

3-Said b. Müseyyeb'dengelen bir rivayette anlatıldığına göre kocanın karısıyla cinsel ilişkide bulunmasına ve diğer bazı şeyleri yapmasına mesela onunla konuşmasına engel olacak şekilde yemin etmesi îlâdır.

Cafer b. Bürkan, Yezid el-Asamm'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir kadınla evlendim. Bir süre sonra İbn Abbas ile karşılaştım. Bana,

'Duyduğuma göre o kadının boğazında bir şeyler var' dedi. Ben de 'Dışarı çıkmış olmalı ki, başkaları onun boğazını görmüşler. Allah'a yemin ederim ki, onunla konuşmayacağım!' dedim. Bunun üzerine İbn Abbas, 'Dört aya kadar onu yanında tutmalısın' dedi.

Bu rivayet Said b. Müseyyeb ile İbn Ömer'in söylediklerine muvafık olup kocanın karısından ayrı durmasının îlâ olduğuna delalet etmektedir.

4-İbn Ömer'in *radıyallahu anh* görüşüne göre bir adam karısını terkederse bu îlâ olur. Bu rivayette yeminden bahsedilmemektedir.

Kadına zarar vermek maksadıyla cinsel ilişkide bulunmamak için edilen yeminle, zarar verme kastı olmaksızın cinsel ilişkide bulunmamak için edilen yemin arasında ayrım yapanlar, cinsel ilişkinin kadının hakkı olduğunu, kadının bunu kocasından talep etme hakkına sahip olduğunu, kocanın onu bu haktan mahrum bırakamayacağını söylemişlerdir. Buna göre koca, kadının hakkı olan cinsel ilişkide bulunmamaya yemin ederse îlâ etmiş olur. Ancak ondan ayrılmakla bu hakkına kavuşabilir. Çünkü kocası onu, ya meşru bir şekilde evli olarak onu yanında tutacak ya da iyilikle salıverecektir. Ama iyi niyetle yemin ederse mesela karısı emzikli ise ve çocuğun zarar görmemesi için onunla cinsel ilişkide bulunmamaya yemin ederse, karısının cinsel ilişki hakkını engellemeyi kastetmemiştir. Koca, onu meşru bir şekilde evli olarak yanında tutmaktadır. Dolayısıyla onu iyilikle salıvermesine de gerek kalmamaktadır. Bu yemini, ayrılmalarını gerektirmemektedir.

(فَاِنْ فَاۤؤُ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ)

"Eğer (bu süre içinde) dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."[454]

Bu ibare ile, karısına zarar vermek maksadıyla onunla cinsel ilişkide bulunmamaya yemin eden kimsenin kastedildiği anlaşılmaktadır. Çünkü bu, îlâ yapanın günahkâr olduğunu göstermekte ve geri dönüşü sebebiyle de bağışlanmasının gerektiğine delalet etmektedir. Bize göre bu ayet, îlânın

454 Bakara, 2/226

iyi niyetli ve kötü niyetli şeklinde tahsis edilmesine delalet etmemektedir. Çünkü ayet-i kerime hepsini kapsamaktadır. Karısına zarar verme kastını güden kimse de, ayetin genel hükmünün kapsamına giren kimselerden biridir. Îlânın hükmü başkalarına değil, ona dönmektedir. Yemininde itaatkâr ile asinin, yemini bozmada ikisinin de kefaretle yükümlü olmada birbirine eşit olmaları, îlada dört aylık sürenin dolmasından sonra talakın meydana gelmesinde de iyi niyetli olanın da kötü niyetli olanın da hükmünün aynı olmasını gerektirmektedir. Diğer yeminlerde de itaatkâr ile asi, yemini bozma sebebiyle kefaretle yükümlü olmada birbirlerine eşit olup aynı hükme tabidirler. Talakın hükmü de böyledir. Çünkü talak da îlâ da yeminle ilgilidirler. Aynı şekilde karısına zarar verme maksadıyla boşamış olan kimsenin karısına ric'at etmesi ve îlâdan dönmesi de aynı hükme tabidir.

Büyük İslam merkezlerinin fakihleri bu görüşe muhaliftirler. Çünkü ayet-i kerime, itaatkâr ile asi arasında bir ayrım yapmamıştır. Ayetin hükmü, genel olup hepsini kapsamaktadır.

Karısına zarar vermek kastıyla onunla konuşmamaya veya benzeri bir işi yapmamaya yemin eden kimsenin bu yemini, îlâ bakımından bir anlam ifade etmez. Çünkü (لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ) **"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için"** ayetinde, kişinin karısıyla cinsel ilişkide bulunmamaya yemin etme manasının gizli olduğu hususunda ihtilaf yoktur. Fukahanın tamamı, karısıyla cinsel ilişkide bulunmamaya yemin eden kişinin îlâ etmiş olduğu hususunda görüş birliği etmişlerdir. Şu hâlde cinsel ilişkide bulunmama manası, fukahanın tamamına göre ayette gizlidir. Biz bunu bu şekilde tespit etmiş olduk. Cinsel ilişki dışında konuşmama ve benzeri işleri yapmamaya yemin etme manasının ayette gizli olduğuna dair bir delil mevcut değildir. Bahsedilen ayet böyle bir manayı içinde gizlememektedir. Bu açıklamamızın doğruluğuna şu ayet delalet etmektedir:

(فَإِنْ فَاؤُ فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ)

"Eğer (bu süre içinde) dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."

Fakihlerin tümünün de bildiği gibi bu ayetteki dönüş ile cinsel ilişki kastedilmektedir. Selef uleması arasında bu hususta farklı görüş beyan eden yoktur. Bu, (لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَائِهِمْ) **"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için"** ayetinde de gizlenen mananın sadece cinsel ilişki olduğuna delalet etmektedir. "Kadının terkedilmesi talakın meydana gelmesini gerektirir" şeklinde İbn Ömer'den *radıyallahu anh* rivayet edilen görüş, şaz bir görüştür. Belki de böyle demekle, "Bir kimse karısıyla cinsel ilişkide bulunmamaya yemin ettikten sonra îlâ süresi boyunca onu terkederse bu, talakın meydana gelmesini gerektirir" manası kastedilmiştir. Gerçi böyle yapmak da Allah'ın Kitabı'na aykırıdır. Yüce Allah (لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَائِهِمْ) **"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için"** buyurmuştur. Bu ayette geçen "yü'lune" muzari fiilinin mastarı olan "Eliyye", önce de açıkladığımız gibi yemindir. Kadını terk etmekse yemin değildir. Ondan dolayı yemin kefareti gerekmez.

Eşas'ın Hasan'dan rivayet ettiğine göre Enes b. Mâlik *radıyallahu anh*, kötü ahlâklı bir kadınla evliydi. Enes *radıyallahu anh* bazen beş, bazen de altı ay süreyle onu terkeder, sonra tekrar ona dönerdi. Bu yaptığını da îlâ saymazdı.

Selef fukahası ile onlardan sonra büyük İslam merkezlerinin fakihleri, kocanın îlâ etmiş sayılması için karısıyla ne kadar bir süre için cinsel ilişkide bulunmamaya yemin etmiş olması gerektiği hususunda farklı görüş ortaya koymuşlardır.

İbn Abbas, Said b. Cübeyr ve Atâ b. Ebi Rebah dediler ki: "Bir kimse dört aydan az bir süre için karısıyla cinsel ilişkide bulunmamaya yemin eder ve sonra onu dört ay süreyle cinsel ilişkide bulunmaksızın terkederse, îlâ yapmış olmaz."

Mezhebimiz (Hanefî) müctehitleri, Mâlik, Şafiî ve Evzai de bu görüştedirler.

Abdullah b. Mesud, İbrahim en-Nehâi, Hakem, Katade ve Hammad'dan rivayet edilen görüşe göre bir kimse, karısını dört ay süreyle terkederse îlâ yapmış ve bu sebeple karısı bir bâin talakla boşanmış olur. İbn Şübrüme ile Hasan b. Salih de bu görüştedirler.

Hasan b. Salih dedi ki: "Bir kimse karısıyla şu evde cinsel ilişkide bulunmamaya yemin ederse, bu da îlâ olur. Dört ay süreyle onu terkederse, karısı bu îlâ sebebiyle bâin olarak boşanmış olur. Ama bu sürenin dolmasından önce başka bir evde karısıyla cinsel ilişkide bulunursa, îlâ düşmüş olur. Yine bir kimse, içinde karısının bulunduğu bir eve sırf karısı yüzünden girmemeye yemin ederse, îlâ yapmış olur."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki:

(لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ)

"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır."[455]

Îlâ, yemin demektir. Yemin etmeksizin karısıyla cinsel ilişkiyi terkeden kimsenin îlâ yapmış sayılmayacağı, önceki anlattıklarımızla ispatlanmış idi. Bir kimse dört aydan kısa bir süreliğine karısıyla cinsel ilişkide bulunmamaya yemin eder, yemin süresi geçtiği hâlde dört ayı dolduruncaya kadar da cinsel ilişkide bulunmazsa, yeminsiz ve ilişkisiz şekilde dört ayı doldurması, bu karı-kocanın boşanmış olmalarını gerektirmez. Dört aydan kısa bir süre ilişkide bulunmamaya yemin etmiş olması, bu sürenin sonunda eşlerin birbirlerinden ayrılmaları hükmünü meydana getirmez. Çünkü Cenab-ı Allah kocaya dört ay bekleme süresi tanımıştır. Bu durumda eşlerin birbirlerinden ayrılmalarını gerektirecek bir sebep yoktur. Koca, sanki yemin etmeksizin cinsel ilişkide bulunmayı terk etmiştir. Bu da îlâ hükmünü doğurmaz.

Hasan b. Salih'in, "Şu evde karısıyla cinsel ilişkide bulunmamaya yemin eden kişi, îlâ yapmış olur" sözüne gelince. Bunun bir anlamı yoktur. Çünkü îlâ, kişinin karısıyla dört ay süreyle cinsel ilişkide bulunmamaya yemin etmesidir. Şu evde ilişkide bulunmamaya yemin eden kişi, ilişkide bulunduğu takdirde, açıklamış olduğumuz gibi yeminini bozmuş olmaz. Bu yemini, karısıyla ilişkide bulunmasına engel teşkil etmez. Çünkü yeminini bozmaksızın başka bir evde karısıyla cinsel ilişkide bulunması mümkündür.

455 Bakara, 2/226

Tam dört ay süreyle karısıyla cinsel ilişkide bulunmamaya yemin eden kimsenin durumu hakkında da ihtilaf edilmiştir.

Ebu Hanife, Züfer, Ebu Yusuf, Muhammed ve Sevri dediler ki: "Bu kişi îlâ yapmıştır. Bu süre geçinceye kadar cinsel ilişkide bulunmazsa, karısı bâin olarak boşanmış olur."

Atâ b. Ebi Rebah, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Cahiliye dönemi insanları, bir iki yıl süreyle îlâ yaparlardı. Yüce Allah, onlar için dört aylık bir süre belirledi. Bundan daha kısa bir süre cinsel ilişkide bulunmamaya yemin eden kişi, dört aydan daha uzun bir süre için yemin etmedikçe îlâ yapmış olmaz."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu, (لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ) **"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır"** ayetinin zahirinin reddettiği bir görüştür. Dört ay, îlâ'dan dönüş için beklenebilen bir süre olarak belirlenmiştir. Bundan daha fazla beklenemez. Bu süre zarfında karısıyla cinsel ilişkiye yanaşmayan kimsenin bu îlâsı talak hükmü ile sonuçlanır. Dört ay süreyle ilişkide bulunmamaya yemin etmekle, dört aydan fazla bir süreyle ilişkide bulunmamaya yemin etmek arasında bir fark yoktur. Çünkü bu yemini eden kimsenin, ilişkisiz olarak dört aydan fazla bir süre beklemeye hakkı yoktur. Bununla beraber ayetin zahirî dört aya, dört aydan daha kısa bir süreye veya dört aydan daha fazla bir süreye yemin eden kimsenin îlâ yapmış sayılmasını gerektirmektedir. Çünkü ayette yemin süresinden bahsedilmemektedir. Biz bir delile dayanarak dört aydan eksik süre için edilen yeminin îlâ sayılmayacağını söyleyerek ayetin hükmünü tahsis etmiş olduk. Sonuçta dört ay ve daha fazla bir süre için karısıyla cinsel ilişkide bulunmamaya yemin eden kimsenin îlâ yapmış olduğu hükmü, ayetin lafzına göre mevcudiyetini korumuş oldu.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Bir kişi tam dört ay süreyle karısıyla cinsel ilişkide bulunmamaya yemin ederse, bu yeminin boşanma sonucunu doğurması sahih olmaz. Çünkü size göre boşanma, dört aylık sürenin geçmesiyle meydana gelir. Oysa burada îlâ diye bir şey yoktur."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Tam dört ay süreyle ilişkide bulunmamaya yemin etmenin îlâ sayılmasına engel bir durum yoktur. Zira dört ayın geçmesi talakın meydana gelmesine sebep olduğuna göre, talakın meydana gelmesi anında yeminin varlığının devam etmesini esas almak gerekmez. Bilindiği gibi zekâtın farz olması için malın üzerinden bir yıllık bir sürenin geçmesi gerekmektedir. Ama malın zekâtının farz olması hâlinde o bir yıl mevcut değildir. Yıl sona ermiş ve geçip gitmiştir. Bir kimse karısına, "Falan kimseyle konuşursan boşsun" derse bu, yemin-i münakide olur. Karısı, o kimseyle konuşursa derhal boş olur ve o konuda ettiği yemin de çözülüp iptal edilmiş olur. Îlâ süresinin geçmiş olması da boşanmanın meydana gelmesine sebep olduğuna göre, yemin mevcut değilken boşanmanın meydana gelmesine engel bir durum yoktur.

(فَاِنْ فَٓاؤُ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ)

"Eğer (bu süre içinde) dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Ayette geçen (فَٓاؤُ) kelimesinin mastarı olan "fey'",geri dönüş anlamına gelmektedir. Bu mastarın türevi olan (تَفِيٓءَ) kelimesi şu ayette geçmektedir:

(فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتّٰى تَفِيٓءَ اِلٰٓى اَمْرِ اللّٰهِ فَاِنْ فَٓاءَتْ فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ)

"Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah'ın emrine) dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin."[456]

Haddi aşan taraf, taşkınlıktan vazgeçip Allah'ın emri olan adalete dönünceye kadar onunla savaşın. "Fey'" kelimesi geri dönüş anlamına geldiğine göre ayetin zahirî şunu gerektirmektedir: Bir kişi zarar vermek maksadıyla karısıyla cinsel ilişkide bulunmamaya yemin eder, sonra da ona

456 Hucurat, 49/9

"Sana geri döndüm. Yemin ederek yatağını terk etmeye dair vermiş olduğum karardan vazgeçtim" derse, ona dönmüş olur. Cinsel ilişkiye muktedir olup olmaması bu hükmü değiştirmez. Ayetin lafzının zahirî manası bunu gerektirmektedir. Ancak ilim ehli kimseler, cinsel gücü yerinde olan erkeğin karısına geri dönüşünün sadece cinsel ilişkide bulunmakla mümkün olacağı hususunda görüş birliği etmişlerdir.

Bir kimse hastayken veya karısıyla kendisinin arasında dört aylık yürüme mesafesi varken veya karısının cinsel organı, ilişkiye engel olacak şekilde tıkalıyken ya da kendisi penisi kesik iken îlâ yapmış ise, bu kişinin karısına geri dönüşü hususunda fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri dediler ki: "Karısına sözlü olarak dönüş yapar ve mazeret mevcut iken dört aylık süre geçerse, bu sahih bir dönüş olur. Sürenin geçmesiyle boşanma meydana gelmez. Adam hacc ihramında ise, kendisiyle hacc arasında dört aylık bir süre varsa karısına dönüşü, ancak cinsel ilişkide bulunmakla mümkün olur."

Züfer, dönüşün sözlü olmasının da mümkün olacağını söylemiştir.

İbnu'l-Kasım dedi ki: "Karısı, emsalleriyle cinsel ilişkide bulunulamayacak derecede küçük yaşta olan kişinin, cinsel ilişkide bulunmamaya yemin etmesiyle îlâ meydana gelmez. Ancak karısı cinsel ilişkiye müsait duruma geldikten sonra dört ay geçtikten sonra durdurulur. Kadı, bu işe el koyar." Bu, İbnu'l-Kasım b. Amr'ın kendi görüşüdür. Mâlik'ten rivayet etmiş değildir.

İbn Vehb, Mâlik'in bu mesele hakkında şöyle dediğini nakletmiştir: "Îla yapan kişi dört ayın bitiminde durur sonra karsına dönüş yapar, ancak iddeti tamamlanıncaya kadar cinsel ilişkide bulunamazsa, artık karısıyla arasındaki nikâh bağları tamamen kopmuş olur. Onunla evlilik hayatını devam ettiremez. Ancak hastalık, hapiste olma ve benzeri bir mazereti varsa karısına geri dönme hakkı mahfuzdur. İddeti bittikten sonra karısıyla yeniden nikâh kıyarak bir araya gelir ve dört ay geçinceye kadar yine cinsel ilişkide bulunamazsa yine durdurulur. Bu işe kadı el koyar."

İsmail b. İshak, Mâlik'in şöyle dediğini nakletti: "Îla yapan kişinin hasta veya hapiste iken üzerinden dört ay geçse, iyileştikten sonra cinsel ilişkide bulunması için beklemeye alınır. Çünkü kişi, gücünün yetmediği şeyle yükümlü kılınamaz."

Mâlik dedi ki: "Îla yapan kişi gaipte iken dört ay geçerse, dilerse yemini için kefaret verir ve böylece îlâsının hükmü düşer." İsmail b. İshak dedi ki: "Mâlik bu mesele hakkında böyle dedi. Çünkü ona göre her ne kadar yemini bozmadan kefaret vermek müstehap değilse de, yemini bozmazdan önce kefaret vermek de caizdir."

Eşcaî, Sevrî'nin şöyle dediğini nakletti: "Îlâ yapan kişinin hastalık, yaşlılık veya hapiste olmak gibi bir mazereti varsa ya da karısı âdetli veya lohusa ise karısına "sana döndüm" diyerek sözlü dönüş yapsın. Böyle demesi onun için yeterli olur." Hasan b. Salih de bu görüştedir.

Evzai dedi ki: "Bir adam karısına îlâ yaptıktan sonra hastalanır veya sefere giderse, hasta veya seferi olduğu için cinsel ilişkiye gücü yetmediğinden ilişkisiz olarak sözlü biçimde karısına dönüş yaptığına başkalarını şahit tutarsa dönüş yapmış olur. Yemini için de kefaret versin. Karısı da kendisinin nikâhında kalmakta devam eder. Dört aylık süre içinde karısı doğum yapar veya âdet görür veya kendisi devlet tarafından uzak bir yere sürülürse, karısına dönüş yaptığına başkalarını şahit tutar ve artık îlâ da hükmünü yitirir."

Leys b. Sa'd dedi ki: "Bir kimse îlâ yaptıktan sonra hastalanır ve ardından dört aylık süre de geçerse bu kişi, sağlıklı kimse gibi durdurulur; işe kadı el koyar, ya karısına dönüş yapar ya da boşar. İyileşinceye kadar durdurulmaz."

Şafiî'den naklen Müzeni dedi ki: "Îla yapan penisi kesik kişinin karısına dönüşü sözlü olur."

"el-İmlâ" adlı eserde Şafiî şöyle demiştir: "Penisi kesik kişinin dönüş yapması gerekmez. Îlâ yapan kişinin karısı çocuk yaştaysa, kadın cinsel ilişkiye müsait duruma geldikten sonra dört aylık süre işlemeye başlar. Hapisteki kimse, karısına sözlü olarak dönüş yapar. Haccveya umre ihramına

giren kimsenin dönüşü, ancak cinsel ilişki ile olur. Bir kimse karısı bâkire iken îla yapar, ancak karısının bekâretini gideremeyeceğini söylerse, iktidarsız erkeğe tanınan süre kadar kendisine süre tanınır."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Îlâ yapan erkeğin belirlenen sürede karısıyla cinsel ilişkide bulunmaya gücü yetmezse, dönüşünün sözlü olabileceğinin delili şu ayettir:

(فَإِنْ فَآؤُ فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ)

"Eğer (bu süre içinde) dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."

Cinsel ilişkide bulunmaya gücü yetmeyen bu kişi, sözlü olarak döndüğünü ifade ederse, karısına geri dönüş yapmış olur. Îla yapan kişi bir söz söyleyerek (yemin ederek) kendini karısıyla cinsel ilişkiden alıkoymuştu. Karısına "Sana dönüş yaptım" diyerek sözlü dönüş yaptığında, daha önce sözlü olarak kendini menettiği ilişkiye, sözlü olarak kavuşma imkânı bulmuş olmaktadır. Cinsel ilişki gücünü kendinde bulamazsa, onun yerine sözlü beyan da dönüş için ilişkinin yerine geçer ve boşanma önlenmiş olur.

İhram ve âdet sebebiyle cinsel ilişkinin haram oluşu mazeret değildir. İhrammazeret değildir. Çünkü ihramın gereği yapılır ve cinsel ilişkide bulunma hakkı da ihramdan sonra elinden alınmaz. Âdet ve lohusalığa gelince Yüce Allah, îla yapan kimsenin karısının âdet göreceğini bildiği hâlde dört ay süreyle beklemesini emretmiştir. Selef fukahası, cinsel ilişkide bulunma gücüne sahip olan kimsenin îlâdan dönüşünün sadece cinsel ilişkide bulunmakla mümkün olabileceği hususunda görüş birliği etmişlerdir. Bunu yapma gücüne sahip olma durumunda bunu yapmayıp başka bir şeyle dönüşü gerçekleştirmek caiz olmaz. Cinsel ilişkinin bazı sebeplerle haram kılınması onu yapma gücünden yoksun olma anlamına gelmez. Bu durumda îlâ, ihrama girme ve zıhar yapma gibi şeyler konumuna girmiş olur. Çünkü bunları yapan kişi, cinsel ilişkide bulunmayı kendisi şahsı için haram veya imkânsız hâle getirmiştir. Durum böyle de olsa cinsel ilişkide bulunma hakkı bakidir.

Cinsel ilişkide bulunma hakkının baki kaldığına delalet eden delillerden biri şudur: Bir kişi îlâ yapmış olduğu karısını hulu' yaparak bain talakla kendinden ayırıp meydana getirdiği bu mahremiyet, karısına dönüş yapmasına engel olmaz. Yani bu hâldeyken karısıyla cinsel ilişkide bulunursa, îlâsı iptal edilmiş olur.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Sözlü olarak dönüş yapmak, îla yeminini ortadan kaldırmadığına göre, bu yeminin hükmünün devam etmesi gerekir. Çünkü sözlü dönüşün îlâ yeminini ortadan kaldırmaya etkisi yoktur."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu durumda yeminin hükmünün devam etmesi gerekmez. Çünkü boşanma sonucunu meydana getirmemesi bakımından îlâ iptal edildiği hâlde yeminin hükmünün devam etmesi mümkündür. Mesela bir kişi îlâ yaptıktan sonra karısını üç talakla boşar. Karısı başka bir erkekle evlenip ondan ayrıldıktan sonra tekrar eski kocasıyla evlenir. Îlâ yapmış olan eski kocası kendisiyle cinsel ilişkide bulunduğunda yeminini bozmuş olur ve cinsel ilişkide bulunmasa bile boşanma meydana gelmez. Aynı şekilde kendisine yabancı olan bir kadına cinsel ilişkide bulunmama anlamında "Vallahi sana yaklaşmayacağım" derse bu, bir îlâ olmaz. Ama bu kadınla evlenirse yeminin hükmü devam eder. Onunla cinsel ilişkide bulunduğu takdirde yemin kefareti vermesi gerekir. Talak hükmü bakımından ise îlâ yapmış sayılmaz. Şu hâlde yeminin hükmünün devam etmesi, boşanmanın meydana gelmesine sebep olmaz. Bu sebeple de karısına sözlü olarak dönüş yapması caiz olur. Bu durumda bu yeminde talakın hükmü düşer. Ancak cinsel ilişkide bulunma sebebiyle yemin bozmanın hükmü baki kalır. Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri sözlü dönüşün sahih olması için îlâ müddeti boyunca cinsel ilişkide bulunamama mazeretinin mevcut olmasını şart koşmuşlardır. Bu süre içinde cinsel ilişkide bulunma gücünü elde eden erkeğin dönüşü, ancak cinsel ilişki ile mümkün olur. Şundan ki: Sözlü dönüş, yapılamaması durumunda cinsel ilişkiyle dönüşün yerine geçerli olur ki, sürenin geçmesiyle boşanma meydana gelmesin. Dört aylık süre içinde cinsel ilişkide bulunma gücüne sahip olursa, kocanın daha önce yaptığı sözlü dönüş geçersiz hâle gelir. Tıpkı teyemmüm meselesinde olduğu gibi. Teyemmüm eden kimsenin teyemmümü, namaz kılabilmek için suyla abdest almanın

yerine geçmektedir. Teyemmüm ederek namaza duran kişi, namazı tamamlamadan suyu görürse teyemmümü bozulur ve asıl farza -yani suyla abdest almaya- döner. Suyu namazın baş kısmında görmesiyle sonunda görmesi arasında bir fark yoktur. Aynı şekilde îlâ süresi içinde cinsel ilişkide bulunma gücünü elde eden kimsenin de sözlü olarak dönüş yapma hükmü bozulur.

Muhammed dedi ki: "Bir kimse mazeret dolayısıyla süre içinde karısına sözlü dönüş yapar. Mazeret devam ederken süre sona ererse îlâ'nın hükmü bozulur. Bu durumda koca, kendisine yabancı olan bir kadınla cinsel ilişkide bulunmamaya yemin edip sonra da o kadınla evlenen kimse gibi olur. Yemininin hükmü devam eder. O kadınla cinsel ilişkide bulunursa yeminini bozmuş olur. Dört ay süreyle onunla cinsel ilişkide bulunmaz ise de boşanma meydana gelmez."

(وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٧﴾)

227-"Eğer (yemin edenler yeminlerinden dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Îlâ yapan kimse karısına dönüş yapmazsa boşamaya karar vermeyle ilgili olarak selef fukahası üç farklı görüş ortaya koymuşlardır.

[Birinci Görüş:] İbn Abbas *radıyallahu anh* dedi ki: "Boşama kararı, dört aylık süre dolunca kendiliğinden verilmiş gibi olur." İbn Mesud, Zeyd b. Sabit ve Osman b. Affan bu görüştedirler. Bunlar, bu durumda kadının bir bain talakla boşanmış olacağını söylediler.

[İkinci Görüş:] Hz. Ali, İbn Ömer ve Ebu Derdâ öncekilerin görüşünde oldukları rivayet edilmişse de bunların farklı olan şu görüşü ortaya koydukları rivayet edilmiştir: Dört aylık süre dolduğunda durdurulur, kadı işe el koyar; adam, ya karısına döner ya da boşar. Hz. Aişe ve Ebu Derdâ *radıyallahu anh* bu görüştedirler.

Üçüncü görüş ise Said b. Müseyyeb, Salim b. Abdullah, Ebû Bekir b. Abdurrahman, Zührî, Atâ ve Tavus'un görüşüdür. Bunlar dediler ki: "Dört aylık süre geçince bir ric'î talak meydana gelir.

Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* ve ona tabi olanların görüşünü benimseyip şöyle demişlerdir: "Koca dönüş yapmadan dört aylık süre geçerse kadın bir bain talakla boşanmış olur." Sevrî ile Hasan b. Salih de bu görüştedirler.

Mâlik, Leys ve Şafiî; Ebu Derdâ *radıyallahu anh* ile Hz. Aişe'den rivayet edilen görüşü benimseyerek şöyle demişlerdir: "Dört aylık süre geçtikten sonra durdurulur, kadı işe el koyar; adam, ya dönüş yapar ya da boşar. Bu boşama da bir ric'î boşama olur."

Mâlik dedi ki: "İddet süresi içinde karısıyla cinsel ilişkide bulunmadıkça ric'at edemez."

Şafiî dedi ki: "Kadın, bu süre içinde kocasını kendisiyle cinsel ilişkide bulunma yükümlülüğünden affederse, bunu kocasından daha sonra isteme hakkına sahip olur. Cinsel ilişkide bir günden fazla erteleme olmaz."

Evzai, Said b. Müseyyeb ile Salim ve onlara tabi olanların görüşüne uyarak, dört aylık sürenin geçmesi durumunda kadının birric'î talakla boşanmış olacağını söyledi.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki:

(وَاِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَاِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ) **"Eğer (yemin edenler yeminlerinden dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir"** ayetinin, selef ulemasının ortaya koydukları farklı görüşlere ihtimali olmasaydı, onlar bu ayeti farklı şekillerde te'vil etmezlerdi. Çünkü ayetin lafzını, ihtimali olmayan manalara te'vil etmek caiz değildir. Muhakkak ki selef uleması, lügat ehli idiler. Ayetlerin lafızlarının manalardan hangilerine ihtimali bulunduğunu, hangilerine bulunmadığını pekâlâ biliyorlardı. Bu ayeti yukarıda geçen farklı şekillerde te'vil ettiklerine göre, demek ki ayetin lafzının o manalara ihtimali vardır. Diğer taraftan bu farklı te'viller selef uleması arasında

meşhur olup yaygın bir şekilde dolaşmakta ve hiçbiri tarafından reddedilmiyordu. Böylece bahsedilen ayetin bu farklı te'villere müsait olduğu hususunda icma meydana gelmişti. Bu ayetle ilgili farklı te'villerin yapıldığı tespit edildiğine göre, bunlardan hangisinin evla ve gerçeğe daha yakın olduğuna bakmamız bizim için bir ihtiyaç hâline geldi. Mesela İbn Abbas *radıyallahu anh* bu bağlamda şöyle demiştir: "Îlâ yapan kimse karısına dönüş yapmadan dört aylık süre geçince, onu boşamaya karar vermiş olur."

Dönüş yapılmadan dört aylık sürenin dolmasını İbn Abbas *radıyallahu anh* boşama kararı olarak adlandırmıştır. Buna göre sürenin geçmesine boşama kararı adı verilmesi vacip olmuştur. Çünkü İbn Abbas *radıyallahu anh* bunu, ya şer'î bakımdan ya da lügat bakımından söylemiştir. Hangi bakımdan söylemiş olursa olsun bu söz, bir hüccet olarak sabittir. Şer'î isimler ancak bir nassa dayanarak alındığına göre, bunun genel bir hüküm olarak kabul edilmesi gerekir. Yüce Allah'ın îlâ yapan kimse hakkında iki şıklı bir hüküm verdiğini biliyoruz. Bu kişi, ya dört aylık süre dolmadan karısına dönüş yapmalı ya da dönüş yapmayıp boşamalıdır. Dönüşün dört aylık süre ile sınırlandırılması vaciptir. Bu süre geçtikten sonra dönüş yapılamaz ve kadın boşanmış olur. Eğer dönüş hakkı dört aylık süreden sonra da devam etseydi, bu sürenin geçmesiyle kadın boşanmış olmazdı.

Meseleye başka bir açıdan bakıldığında herkesçe bilinmektedir ki karar vermek (azimet), hakikatte kalbî bir şeye bağlamaktır. Mesela 'Şu işe karar verdim/azmettim' dediğinizde, 'Kalbimi o işe bağladım' demek istemiş oluyorsunuz. Durum böyle olunca da dört aylık sürenin geçmesini boşama kararı verme manasında anlamak, bu işe kadı tarafından el konulmasından evlâ olur. Çünkü kadı tarafından bu işe el konulması, boşamanın sözlü olarak yapılmasını gerektirir. Ya koca boşar ya da bu işe kadının el koymasını benimseyenlere göre, kocaya rağmen kadı boşar. Böyle olunca koca dönüş yapmadan dört aylık sürenin geçmesiyle boşamanın meydana gelmesi, ayetin manasına daha yakın olmaktadır. Çünkü Cenab-ı Allah bu ayette, kadı tarafından işe el konularak yeni bir boşama sürecinin başlatılmasından bahsetmemektedir. Sürenin dolmasıyla boşama kararından bahsetmektedir. Ayette olmayan bir şeyi ayete eklemek caiz değildir.

Diğer taraftan Cenab-ı Allah, ayet-i kerimede şöyle buyurmaktadır:

(لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ فَاِنْ فَاؤُ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ وَاِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَاِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ)

"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. Eğer (bu süre içinde) dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Eğer (yemin edenler yeminlerinden dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."[457]

Bu iki şey gerektirmektedir. Ya îlâdan dönüş yapılacak ya da boşama gerçekleştirilecektir. Bunların üçüncüsü yoktur. Kocanın karısına dönüş yapması, sadece dört aylık süre içinde istenmektedir. Dönüş bu süreyle sınırlandırılmıştır. Bunun delili de şu (فَاِنْ فَاؤُ) şart ifadesidir. Bu ifadenin başındaki "fe" harfi takibiyedir ki bu da, dönüşün îlâ yemininden sonra olmasını gerektirmektedir. Bu sebeple dönüş, yeminden sonra yapılır. Yine dönüş yapma hakkı, dört ay bekleme hakkına sahip kılınan erkeğe tanınmıştır. Dönüş yapabilmek dört ayla sınırlandırıldığına ve bu sürenin geçmesiyle dönüş yapma fırsatı yitirildiğine göre artık boşanmanın meydana gelmesi gerekir. Çünkü kocanın, hem dönüş yapmaması hem de boşamaması caiz değildir. Dört aylık süre içinde yapılan dönüşün sahih olmasında fukahanın tamamının görüş birliği etmesi, bu süre zarfında dönüş yapmanın ayet-i kerime ile istendiğine delalet etmektedir. Buna göre ayetin takdiri şöyle olur: (فَاِنْ فَاؤُ فِيهَا) **"Eğer bu süre içinde dönerlerse..."** Nitekim Abdullah b. Mesud'un *radıyallahu anh* kıraati de bu şekildedir. Buna göre dönüş yapmak, sadece dört aylık süre ile sınırlandırılmış olmaktadır. Bu süre geçtikten sonra artık dönüş yapılamaz. Dönüş yapma fırsatı kaçınca boşanma meydana gelir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Yüce Allah (لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ فَاِنْ فَاؤُ) **"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. Eğer (bu süre içinde) dönerlerse"**

457 Bakara, 2/226-227

buyururken (فَإِنْ فَاؤُ) şart ifadesini "fe" harfiyle (تَرَبُّص) "bekleme" kelimesine atfetmiştir. Bu da îlâ yapan erkeğin karısına dönüşünün beklemeden yani dört aylık sürenin geçmesinden sonra olacağına delalet etmektedir. Bu müddet geçtikten sonra dilediği bir zamanda dönüş yapabilir. Ama dört aylık süre dolmadan dönüş yaparsa, borcunu vadesinden önce ödeyen kimse gibi, acele davranarak bu hakkını erkenden kullanmış olur."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Cenab-ı Allah'ın ayetteki kastı erkeğin dönüş yapması olmasaydı, dönüşün bu dört aylık süre içinde olması sahih olmazdı. Bu süre içindeki dönüşe ek olarak sürenin geçmesinden sonra da bir dönüşün yapılmasına ihtiyaç duyulurdu. Ama bu süre içinde yapılan dönüş sahih olduğuna göre bu, Yüce Allah'ın ayetteki muradının dönüş olduğuna delalet etmektedir. Bu sebeple de süre içinde dönüş yapılınca artık boşanma durumu iptal edilmiş olacaktır. Sonra sizin dönüşten kastedilenin dört aylık süreden sonra yapılan dönüş olduğunu söylemenizle birlikte, süre içinde yapılan dönüşün de süre geçtikten sonra yapılan dönüş gibi sahih olup boşama kararını geçersiz hâle getirir demeniz bir çelişkidir.

Bu tıpkı şöyle demenize benzer: "Îlâ yapan erkeğin dört aylık süre içinde dönüş yapması ayette kastedilmiştir. Dört aylık süre içinde dönüş yapması kastedilmiş değildir."

Yine bu şöyle demenize benzer: "Peşin ödenen, vadeli borç gibidir."

Dönüşün ve ödemenin zamanından önce yapılması sizin bu çelişkili ifadenizi ortadan kaldırmaz. Çünkü borcun vadeye bağlanması, onu ödeme yükümlülüğünü ortadan kaldırmaz. Şayet böyle olmasaydı, vadeli mal satın almak sahih olmazdı. Zira ileriki bir vakitte satıcının mülkiyetine geçecek bir para üzerine alışveriş akdi yapmak sahih olmazdı. Mesela bir kişi müşterisine "Şu malı, bedeli dört ay sonra ödemekle yükümlü olacağın şekilde bin liraya sana sattım" derse bu satış akdi batıl olur. Konulan vade de bin liranın satıcının mülkiyetine geçmesine engel olmaz. Müşteri vadeyi iptal edip bedeli peşin öderse, akdin gereğini yapmış olur. Ancak bu, uygulama îlâdan dönüş yapmaya uymaz. Çünkü dönüş yapmanın vakti geçerse boşanma meydana gelir. Belirlenen dört aylık süre içinde dönüş

yapmak ayette murad edildiğine göre, dönüş yapmadan bu sürenin geçmesi durumunda, önce de açıklamış olduğumuz gibi boşanmanın meydana gelmesi gerekir.

(فَاِنْ فَاۤؤُ) **"Dönerlerse..."** ifadesinin faili gizli olup îlâ yapan kişidir. Kendisine dört ay bekleme süresi tanınmıştır. Ayetin zahirinden anlaşılan odur ki bu dönüşün yeminden sonra yapılması gerektiğidir. Dönüş yapılmadan dört aylık süre geçtiğinde boşanma meydana geldiğinin başka bir delili de ayetteki (تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ) **"dört ay bekleme süresi vardır"** ifadesidir. Bu tıpkı şu ayetteki ifadeye benzemektedir:

(وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوۤءٍ)

"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler."[458]

Bu ayette ifade edildiği gibi kadın üç ay hâli geçirdikten sonra kendisiyle eşi arasında beynunet/kesin ayrılık meydana geldiğine göre aynı şekilde îlâ yapan kişinin de dönüş yapmadan dört aylık süreyi doldurmasından sonra boşanmanın meydana gelmesi birkaç bakımdan meydana gelmektedir:

1-Dört aylık süre dolduğunda dönüş yapılmamışsa boşanmanın kendiliğinden meydana gelmediğini söyleyip kadı tarafından işe el konulmasını gerekli gördüğümüzde, bekleme süresini dört aydan fazla yapmış oluruz. Bu da Kur'an'ın hükmüne aykırıdır. Îlâ yaptıktan sonra kişi karısından uzaklaşıp kayıplara karışır; bu durum bir iki sene sürer ve bu arada karısı da durumu kadıya arzetmez, hakkını talep etmezse, bekleme süresi sınırsız hâle gelmiş olacaktır ki bu da Kur'an'ın hükmüne aykırıdır.

2-Boşanmış kadın üç ay hâli bekledikten sonra kocasıyla kendisi arasında kesin ayrılık/beynunet meydana geldiğine göre, îlâda da dönüş yapılmadan dört aylık süre beklendikten sonra boşanmanın meydana gelmesi gerekir. Bu ikisi arasındaki ortak nokta, her biri için beklenmesi gereken belli bir sürenin ayette zikredilmiş olmasıdır.

458 Bakara, 2/228

3-Bu sürelerin her ikisi de kocanın sarfetmiş olduğu bir ifadeden dolayı beklenmesi gerektiğinden dolayı karı koca arasında ayrılık hükmünü meydana getirmektedir. Bunlardan birinin sona ermesi durumunda boşanma meydana geldiğine göre, diğerinde de sürenin sona ermesi durumunda boşanma meydana gelmesi gerekir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "İktidarsız kocaya bir yıl süre tanınır. Fakihler bu hüküm üzerinde görüş birliği etmişlerdir. Bu süre içinde cinsel ilişkide bulunamazsa bir yılın bitiminden sonra karısına seçim hakkı tanınır. Bu uygulama, bir yıllık süreye ekleme yapmayı gerektirmez. Îlâda da dönüş yapmadan dört aylık sürenin bitiminden sonra kadı tarafından duruma el konulması îlâ süresine ekleme yapmayı gerektirmez."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: İktidarsız kocaya tanınan sürenin bir yıl olarak belirlendiğine dair Kitap'ta ve sünnette bir kayıt bulunmamaktadır. Bir yıllık süreyi selef uleması belirlemiştir. İktidarsız kocaya bir yıl süre tanınması gerektiğini söyleyenler, kocanın cinsel ilişkide bulunamadan bu sürenin geçmesi hâlinde karısına seçim hakkı tanımışlardır. Bir yıllık süre geçmeden boşanma meydana geleceğini söylememişlerdir. Îlâda bekleme süresi, kadına seçim hakkı tanınmaksızın Kitap'ta belirlenmiştir. Bu süreye ekleme yapmak, Kitab'ın hükmüne aykırıdır.

Şunu da belirtmeliyiz ki iktidarsız kocaya tanınan süre, cinsel ilişkide bulunamadan dolduğunda karı kocanın her ikisi de evliliği devam ettirip ettirmeme konusunda serbest hâle gelirler. Îlâ yapan kimsenin bekleme süresi ise kocanın dönüş yapmasını gerektirir. Koca "Dönüş yapıyorum" derse, eşler birbirinden ayrılmazlar. Ama îktidarsız kişiye tanınan bir yıllık süre dolduğu hâlde, "Bundan sonra eşimle cinsel ilişkide bulunacağım" derse, sözüne itibar edilmez; karısının tercihi üzerine hâkim, onları birbirinden ayırır.

"Îlâ", ne sarih ne de kinayeli talaktır. Dolayısıyla boşanma meydana gelmemesi gerekir, denilecek olursa, buna cevaben şöyle denilebilir: Liân da ne sarih ne de kinayeli talaktır. Muhalifimizin görüşüne göre liân sebebiyle kendilerini hâkim ayırmadıkça karı kocanın birbirlerinden ayrılmamaları gerekir. Bu söylediğiniz, mezhebimizin (Hanefî) usûlüne göre bizi bağlamaz. Çünkü îlânın ayrılma manasında kinayeli bir kelime olması

mümkündür. Zira bir kimsenin, karısına hitaben "Sana yaklaşmayacağım" demesi, kinayeli bir kelime kullanarak boşamaya benzemektedir. Ancak mana bakımından diğer kinayeli kelimelerden daha zayıf olduğu için, kendisine başka bir unsur eklenmedikçe boşanma meydana gelmez. Burada eklenecek olan unsur ise, anlatılan şekilde dört aylık sürenin geçmesidir. Çünkü bazı kinayeli kelimeler vardır ki, kocanın onları sarfetmesiyle boşanma meydana gelmez. Ancak başka bir unsur eklenince boşanma meydana gelir. Mesela bir kişi karısına (قَدْ خَيَّرْتُكِ) "Seni tercihinle başbaşa bıraktım" veya(أَمْرُكِ بِيَدِكِ) "Yetki senin elindedir" derse, kadın ayrılmayı tercih etmediği takdirde sırf bu sözlerden dolayı boşanma meydana gelmez. Îlâ'nın da kinayeli bir kelime olduğunu söylemeye engel yoktur. Ancak îlâ, diğer kinayeli kelimelere göre daha zayıf bir durumdadır. Başka bir unsur eklemeksizin sadece onu telaffuz etmekle boşanma meydana gelmez. Liâna gelince onda kinaye manasının bulunduğuna dair bir delil bulunmamaktadır. Çünkü kişinin kendi karısına zina isnadında bulunması ve ikisinin liân yapması, yani karşılıklı olarak lânetleşmeleri asla birbirlerinden ayrılmaları (beynunet) anlamına gelmez.

Liân şu bakımdan da îlâdan ayrılmaktadır. Liân ancak hâkimin yanında yapılırsa bir hüküm ifade etmez. Îlâ'nın kendisi ve ona bağlı olarak boşanma hükmü ise hâkimin huzurunda yapılmasa da sabittir. Bu bakımdan îlâ, iktidarsız kocanın durumundan da ayrılmaktadır. Çünkü iktidarsız kocaya bir yıllık süreyi hâkim vermektedir. Îlâ'nın kendisi ve ona bağlı olarak boşanmanın hükmü ise hâkim devrede olmasa da kendiliğinden sabit olmaktadır.

Îlâdan dönüş yapılmaksızın dört aylık sürenin bitiminde kadı tarafından duruma el konulması gerektiğini savunanlar, şu ayeti delil olarak göstermektedirler:

"(وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ)

"Eğer (yemin edenler yeminlerinden dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."

Bu ayette **"hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir"** ifadesi kullanıldığına göre demek ki ortada işitilen bir söz vardır; o da talak/boşamadır."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Böyle bir şeyi, sadece cahiller söyler. Zira ayette "işitendir" kelimesinin geçmesi, işiten birinin ve işitilen bir sözün olmasını gerektirmez. Çünkü Yüce Allah, ortada işitilen bir söz olmasa da ezelden beri işitendir. Başka bir ayette de şöyle buyrulmaktadır:

(وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ)

"Allah yolunda savaşın ve bilin ki, şüphesiz Allah hakkıyla işitendir ve hakkıyla bilendir."[459]

Burada da söylenmiş ve işitilmiş bir söz mevcut olmadığı hâlde, Allah hakkında "işitendir" ifadesi kullanılmıştır. Zira bu bağlamda Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

(لاَ تَمَنَّوْا لِقَاءَ الْعَدُوِّ وَسَلُوا الْعَافِيَةَ فَإِنْ لَقِيتُمُوهُمْ فَاثْبُتُوا وَأَكْثِرُوا ذَكَرَ اللّٰهِ فَإِنْ أَجْلَبُوا وَصَيَّحُوا فَعَلَيْكُمْ بِالصَّمْتِ)

"Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin. Allah'tan afiyet dileyin. Onlarla karşılaşırsanız sebat edin ve Allah'ı çokça anın. Yığılıp üzerinize geldiklerinde ve narâ attıklarında siz susmaya devam edin."[460]

Ayetteki **"Allah hakkıyla işitendir ve hakkıyla bilendir"** ifadesinin ayetin başındaki **"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler"** ifadesiyle bağlantılı olması da mümkündür. Yüce Allah, eşlerine yaklaşmamaya yemin edenlerin söylediklerini işittiğini ve kalplerinde kararlaştırıp gizlediklerini bildiğini haber vermektedir.

Îlâda dönüş yapılmadan dört aylık sürenin geçmesiyle boşanmanın meydana geldiğine delalet eden delillerden biri de şudur: Dönüş yapılmadan sürenin bitiminde kadı tarafından duruma el konulması gerektiği görüşünde

459 Bakara, 2/244
460 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 9/153

olanlar, ayette geçmeyen başka bazı manalar da ortaya koymaktadırlar. Çünkü ayet, dönüş yapma ve boşamadan birini gerekli kılmaktadır. Ayette kadının cinsel ilişkide bulunma talebinde bulunmasından veya kadı tarafından kocanın dönüş yapmaya ya da boşamaya zorlanmasından bahsedilmemektedir. Ayette olmayan bir şeyi ayete eklememiz ve de ayette olmayan bir şeyi ziyadeleştirmemiz caiz değildir. Oysa muhaliflerimizin söylediği, buna yol açmakta ve ayetin ifade ettiği hükümle yetinmemeyi gerektirmektedir. Ama bizim görüşümüz, herhangi bir ekleme yapmaksızın ayetin çizdiği sınırda durmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla bizim görüşümüz kabule daha layıktır. Bilindiği gibi Yüce Allah îlâda kadının, kocasıyla cinsel ilişkide bulunma hakkına kavuşması veya boşanmasının sağlanması için bu şekilde hüküm vermiştir. Bu hüküm, şu ayette de ifade edilmektedir:

(فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ)

"Ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır."[461]

Dönüş yapılmadan sürenin bitiminde kadı tarafından duruma el konulması gerektiği görüşünde olanlar derler ki: Îlâ yapan kişi dönüş yapmazsa, karısını boşamasını kadı ona emreder. Boşayınca da ya bâin ya da ric'î olarak boşar. Boşamasını bâin kılarsa, sarih ifadeyle yapılan boşama ise bizim dışımızdaki üç mezhep hariç, hiç kimseye göre bâin olmaz. Boşamasını ric'î kılarsa, kadının bunda bir yararı olmaz. Çünkü ric'î boşamada koca, (iddet süresi içinde) dilediği zaman karısına dönüş yapabilir ve kadın tekrar eskiden olduğu gibi karısı olmakta devam eder. Kadının kendi cinsel organına sahip olmasını ve hakkı olan cinsel ilişkiye kavuşmasını sağlamayan bir boşamayı gerçekleştirmek için kocaya zorlamanın ne anlamı vardır?

Mâlik'in "İddet süresi içinde karısıyla cinsel ilişkide bulunmadıkça kocanın karısına dönüş yapması sahih olmaz" sözü, birkaç bakımdan son derece tutarsız bir sözdür.

461 Bakara, 2/229

1-Mâlik, ric'î şekilde boşamaktan bahsediyor. Ric'î boşamalarda kocanın karısına dönüş yapması, başka bir şey yapmaya (cinsel ilişkide bulunmaya) bağlı değildir.

2-Cinsel ilişkide bulunmadan dönüş yapmak imkânsız hâle getirildiğinden, yapılmış olan boşama ric'î olmaktan çıkar. Yani cinsel ilişkide bulunmadan kişi kendi karısına "Sana dönüş yaptım" demekle, Mâlik'e göre bu bir dönüş sayılmaz.

3-Mâlik'e göre bir kişinin ric'î şekilde de olsa boşadığı karısıyla cinsel ilişkide bulunması haramdır ve bu ilişkiyle dönüş de yapılamaz. Şu hâlde bu durumdaki karı kocanın cinsel ilişkide bulunmaları nasıl mübah olur?

"Îlâda dört aylık sürenin geçmesiyle bir ric'î talak meydana gelir" ifadesi de birkaç bakımdan son derece bozuktur:

1-Bunu önceki fasılda açıklamıştık.

2-Asıl kaynaklarda anlatılan karı koca arasındaki ayrılmalardan hakkında herhangi bir açıklama yapılmaksızın meydana gelen ayrılmalar, bain talak sayılır. Mesela kocanın iktidarsızlığı, cariyenin kendisiyle ilişkide bulunan efendisinden ayrılmayı tercih etmesi, kocanın dinden çıkması ve küçük yaşta velileri tarafından nikâhları kıyılan eşlerin büluğa erdiklerinde ayrılmayı tercih etmeleri durumunda meydana gelen ayrılma bain talaktır. Bu, ayrılmaların bain veya ric'î oluşuna ilişkin bir açıklayıcı kayıt olmadığından dolayı bu ayrılmaların bain talak olması gerekir.

Zimmî kimsenin yaptığı îlânın hükmü hakkında farklı görüş ortaya konulmuştur.

Mezhebimiz (Hanefî) müctehitlerinin tamamı dediler ki: Bir kimse karısıyla cinsel ilişkide bulunursa kölesinin azad olacağını veya karısının boş olacağını söyleyerek yemin ederse îlâ yapmış olur. Ama ilişkide bulunursa sadaka vereceğini veya haccedeceğini söylerse îlâ yapmış olmaz. Allah adına yemin ederse, Ebu Hanife'ye göre îlâ yapmış olur. Ama imameyne göre îlâ yapmış olmaz.

Mâlik, "bu sözlerin hiçbirinden dolayı îla yapmış olmaz" demiştir.

Evzai, "Zımmînin îlâsı sahih olur" demiş ancak bu hususta herhangi bir detaya girmemiştir.

Şafiî, "Yaptığı îlânın doğuracağı sonuçlar bakımından zımmî de Müslüman gibidir" demiştir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Îlâdaki yemini bozma durumunda yerine getirilmesi gereken yükümlülüklerin sabit olması bakımından zımmînin köle azad etme ve boşama üzerine yaptığı îlâ sahihtir. Çünkü yeminini bozması durumunda bunları, Müslüman bir kimse gibi yerine getirmesi gerekir. Ama sadaka verme, haccetme üzerine îlâ yapmış ise, yeminini bozması durumunda sadaka vermesi veya haccetmesi gerekmez. Bunları yapmayı kendi kendine vacip kılsa da bunları yapması gerekmez. Kendisi ibadet ehli olmadığından, yapsa bile bu ibadetleri geçerli olmaz. Dünyevî hükümler bakımından Müslümanlara farz olan zekât ve vacip sadakaları zımmîlerin kendi mallarından vermeleri gerekmez. Bu sebeple zımmî bir kimse haccetme, umre yapma, sadaka verme veya oruç tutmaya yemin etmekle îlâ yapmış olmaz. Zira yeminini bozarak karısıyla cinsel ilişkide bulunduğu takdirde zikredilen bu ibadetleri yapması gerekmez ve sanki hiç yemin etmemiş gibi olur.

(لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ)

"Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler" ayeti, Müslümanların ve kâfirlerin genelini ilgilendirmektedir. Ama bu anlattıklarımızla kâfirleri devreden çıkararak bu ayetin hükmünü tahsis etmiş/özellemiş olduk. Zımmî bir kimse karısıyla cinsel ilişkide bulunmamaya Allah adına yemin ederse, her ne kadar dünyevî hükümler bakımdan kefaretle yükümlü olmasa da Ebu Hanife'ye göre îlâ yapmış olur. Çünkü Müslüman gibi kâfirin de Allah'ın adını anmasının hükmü vardır. Bunun delili de şudur: Kâfir bir kimse hayvan keserken Allah'ın adını anarsa -yani besmele çekerse-, tıpkı Müslüman kimse gibi kestiği hayvanın etini yemek mübah olur. Kâfir kestiği hayvanın üzerine Mesih'in adını anarsa, o hayvanın eti yenmez. Demek ki Müslüman gibi onun da Allah'ın adını anması bir hüküm ifade etmektedir. İşte îlâ da böyledir. Çünkü o da iki hüküm doğurmaktadır.

Bunlardan biri kefaret, diğeri talaktır. Şu hâlde talak babında da zımmînin Allah'ın adı anmasının hükmü, kendisinin aleyhine sabit olmuştur.

Bazı kimseler güç ve yücelik sahibi Allah adına yemin etmeden îlâ yapılamayacağını; köle azad etme, kadını boşama, sadaka verme ve benzeri şeyler üzerine edilen yeminle îlâ yapılmış olmayacağını iddia etmektedirler. Bu, doğru değildir. Çünkü îlâ, yeminin tâ kendisidir. Bu sayılan şeyler üzerine edilen yemin ile de "îlâ" yapılmış olmaktadır. Bu şekilde yemin eden kimse kölesini azad etmeden veya karısını boşamadan ya da sadaka vermeden karısıyla cinsel ilişkide bulunma imkânını elde edemeyeceğine göre, tıpkı Allah adına yemin etmiş gibi îlâ etmiş olur. Çünkü lafzın genelliği bunların tamamını kapsamaktadır. Bu sayılan şeylerden biri ile yemin eden kimse, îlâ etmiş olur.

Fasıl

Bu ayetin ortaya koyduğu hükümlerden yola çıkan Muhammed b. Hasan, yeminin bozulmasından önce kefaret vermenin caiz olamayacağı sonucuna varmış ve şöyle demiştir: Yüce Allah'ın, îlâ yapan kimsenin iki şeyden birini yapmasına; ya karısına dönüş yapmasına ya da onu boşamasına hükmettiğini bilmekteyiz. Yemini bozmazdan önce kefaret vermek caiz olsaydı, dönüş yapmadan veya boşamaya karar vermeden îlâ düşerdi. Çünkü îlâ yapmış olan kişi yemini bozduğunda herhangi bir şey yapması gerekmemektedir. Bir şey gerekmeyince de îlâ etmiş sayılmaz. Kefareti önceden vermeyi caiz görmekle de, Allah'ın zikrettiğinden başka bir şekilde îlânın hükmü düşürülmüş olmaktadır ki bu da Kur'an'ın hükmüne aykırıdır. Doğruyu bulmaya muvaffak kılan Allah'tır.

Kur'ler Bahsi

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا
خَلَقَ اللّٰهُ فِي اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ

بِرَدِّهِنَّ فِي ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُوا اِصْلَاحاً وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٨﴾)

(اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـٔاً اِلَّا اَنْ يَخَافَا اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهٖ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٢٩﴾)

(فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجاً غَيْرَهُ فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَٓا اَنْ يَتَرَاجَعَٓا اِنْ ظَنَّٓا اَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٢٣٠﴾)

228-"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helal olmaz. Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almağa daha çok hak sahibidirler. Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

229-"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek, ya da güzellikle bırakmaktır. (Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız sizin için helal olmaz. Eğer onlar Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın. Allah'ın koyduğu sınırları kim aşarsa onlar zalimlerin ta kendileridir."

230-"Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikahlanmadıkça ona helal olmaz. (Bu koca da) onu boşadığı takdirde onlar (kadın ile ilk kocası) Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetebileceklerine inanıyorlarsa tekrar birbirlerine dönüp evlenmelerinde bir günah yoktur. İşte bunlar Allah'ın, anlayan bir toplum için açıkladığı ölçüleridir."

Selef uleması bu ayette geçen "Kur'" kelimesinin manasıyla ilgili olarak farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Hz. Ali, Hz. Ömer, Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh,* İbn Abbas *radıyallahu anh* ve Ebu Musa *radıyallahu anh* dediler ki: "Kur', hayız/âdet hâli demektir. İddet beklemekte olan kadın üçüncü hayız sona erip te gusletmediği sürece boşayan kocası onunla evlilik hayatını sürdürmede başkalarına göre daha fazla hak sahibidir."

Veki'nin bildirdiğine göre Şa'bî, aralarında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh* ve İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* da bulunduğu on üç sahabinin birbirlerinden aktararak şöyle dediklerini rivayet etmiştir: "İddet beklemekte olan kadın üçüncü hayız sona erip de gusletmediği sürece boşayan kocası onunla evlilik hayatını sürdürmede başkalarına göre daha fazla hak sahibidir."

Said b. Cübeyr ile Said b. Müseyyeb de bu görüştedirler.

İbn Ömer *radıyallahu anh,* Zeyd b. Sabit *radıyallahu anh* ve Hz. Aişe dediler ki: "İddet beklemekte olan kadın üçüncü hayız hâline girdikten sonra kendisini boşayan kocası, artık ona geri dönemez."

Hz. Aişe *radıyallahu anh,* akrâ'ın (kur' kelimesinin çoğulu) temizlik dönemi olduğunu söylemiştir. İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* gelen başka bir rivayete göre "İddet beklemekte olan kadın üçüncü hayız hâline girdikten sonra kendisini boşayan kocası artık ona geri dönemez. Bu kadın, üçüncü hayız hâli de sona erip gusledinceye kadar başka bir erkekle evlenemez."

Mezhebimiz (Hanefî) müctehitlerinin tamamı, akrâ'ın hayız hâli olduğunu söylemişlerdir. Sevrî, Evzai ve Hasan b. Salih de bu görüştedirler. Ancak mezhebimiz (Hanefî) müctehitleri dediler ki: "Kadının âdet süresi

on günün altındaysa, üçüncü hayız hâli de sona erip gusledinceye veya üçüncü hayız hâli de sona erdikten sonra üzerinden bir namaz vakti geçinceye kadar iddeti tamamlanmış olmaz."

Hasan b. Salih de bu görüştedir. Ancak o, şunu da söylemiştir: "Bu hükümde yahudi ve hıristiyan kadınlar da Müslüman kadınlar gibidirler." Akrâ'ı hayız hâli sayanlar arasında Hasan b. Salih'ten başka böyle diyen biri yoktur.

Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri dediler ki: "Zımmî kadının iddeti üçüncü hayız hâli de sona erince tamamlanır. Gusletmesi gerekmez. O, gusletmiş kabul edilir. Kanaması durduktan sonra başka bir şey yapması gerekmez."

İbn Şübrüme dedi ki: "Üçüncü hayız hâlinin sonunda kanama durduktan sonra artık kocanın ric'at etme imkânı kalmaz ve gusle de gerek kalmaz."

Mâlik ve Şafiî dediler ki: "Akrâ', temizlik dönemleri demektir. İddet beklemekte olan kadın, üçüncü hayız dönemine girince kocasından kesin olarak ayrılmış olur ve artık ric'ate de imkân kalmaz."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Akrâ' isminin hayız ve temizlik dönemi gibi iki manaya geldiği hususunda selef uleması iki bakımdan görüş birliği etmişlerdir:

1-Kur' veya çoğulu olan akrâ'ın iki manaya da ihtimali olmasaydı, selef uleması bu kelimeyi iki şekilde manalandırmazdı. Onlar lügat âlimleriydiler. İsimlerin manalarını, hangi ibarelerin hangi manalara geldiğini bilirlerdi. Selefin bir kısmı bu kelimeyi hayız manasına, diğer bir kısmı da temizlik hâli manasına yorumladıklarına göre, bunun hem hayız hem de temizlik manasına geldiğini öğrenmiş olduk.

2-Bu kelimenin manası hakkındaki ihtilaf, selef uleması arasında yaygın vaziyetteydi. Onlardan hiçbirini bu konuda kendisinden farklı düşünen kimseleri kınamıyor ve reddetmiyor, aksine haklı olabileceğini söylüyordu. Bu da bu kelimenin her iki manaya ihtimali bulunduğuna ve bu konuda içtihatta bulunmanın caiz olduğuna delalet etmektedir. Şu da var ki kur'

kelimesi, hem hayız hem de temizlik için hakikî bir isim olabileceği gibi, her ikisi için de mecazî bir isim olabilir. Ya da biri için hakikî, diğeri için mecazî bir isim olabilir. Bunun başka da bir ihtimali yoktur.

Arap dil bilimcilerinin kur' kelimesinin manasıyla ilgili farklı görüş ortaya koyduklarını görmekteyiz. Bazıları bu kelimenin vakit manasına geldiğini söylemişlerdir.

Saleb'in kölesi Ebu Amr dedi ki: "Kur' kelimesinin manası Saleb'e sorulduğunda, soranlara;"Kur', vakit demektir" sözünden başka bir cevap vermezdi." Böyle dedikten sonra şairin şu şiirini buna delil gösterdi:

يَا رُبَّ مَوْلًى حَاسِدٍ مُبَاغِضِ ... عَلَيَّ ذِي ضِغْنٍ وَضَبٍّ فَارِضِ

لَهُ قُرُوءٌ كَقُرُوءِ الْحَائِضِ

Kıskanç ve öfkeli nice efendiler var ki

Bana karşı kin ve öfke doludurlar hep

Âdetli kadın gibi kin ve öfke nöbetleri var.

Yani o efendilerin düşmanlık duygularının kabardığı bazı vakitler vardır.

Şair Aşâ'nın şu şiiri de bu manada yorumlanmıştır:

وفي كل عام أنت جاشم غزوة ... تشد لأقصاها عزيم عزائكا

مورثة مالاً، وفي الحي رفعة ... لما ضاع فيها من قروء نسائكا

Her sene sen bir gazaya gidersin.

Hem de sonuna kadar hızla koşarak

Malını geridekilere miras bırakırsın.

Kabilene de şeref kazandırırsın

Bu savaşlara gidişinden ötürü sen

Kadınlarınla buluşmayı kaçırmazsın.

Şiirin son satırındaki (قروء) kelimesi, kocaların karılarıyla ilişkide bulundukları vakit anlamına gelmektedir. Bazıları da bu kelimenin kadınların temiz olmaları anlamına geldiğini söylemişlerdir.

Bir başka şair de şöyle der:

كرهت العقر عقر بني شليل ... إذا هبّتْ لقارئها الرياحَ

Şelil oğulları mahallesinden hoşlanmadım

Kış mevsiminde rüzgârlar estiği vakitte.

Bazıları da "kur'" kelimesinin içerme manasına geldiğini söylemişlerdir:

تُريكَ إذا دخلتَ على خَلاءٍ ... وقد أَمِنَتْ عيونَ الكاشِحينا

ذِراعَيْ عَيْطَلٍ أَدماءَ بِكْرٍ ... هِجانِ اللون لم تَقرأْ جَنينا

Düşman gözünden emin olup

Helaya girdiğinde seni görür

Deve gibi uzun kolları olan

Boz renkli, kaba kadın

Karnında yavru da taşımıyor.

Arapça'da (قَرَيْتَ الْمَاءَ فِي الْحَوْضِ) dendiğinde havuzda su topladığınız kastedilmiş olur. (قَرَوْتَ الأَرْضَ) dendiğinde bir şeye bir şeye ekleme, yürüyüşe

yürüyüş katma manası kastedilmiş olur. (مَا قَرَأَتْ النَّاقَةُ سَلَى قَطُّ) dendiğinde, devenin rahminde yavru bulundurmadığı manası kastedilmiş olur. (أَقْرَأَتْ النُّجُومُ) dendiğinde, yıldızlar ufukta yığıldı manası kastedilmiş olur. (أَقْرَأَتْ الْمَرْأَةُ) dendiğinde, kadın hayız gördü manası kastedilmiş olur. Asmaî, Kisaî ve Ferrâ böyle demişlerdir. Başka bazı dil bilimcilerden nakledildiğine göre "Kur'" kelimesi bir şeyden çıkıp başka bir şeye girme anlamına gelmektedir. Ancak bu kelimenin bu manaya geldiğine dair lügatte bir şahit ve delil bulunmamaktadır. Güvenilir lügat âlimlerinden bu görüşte olduğu bilinen bir kimse de yoktur. Bahsedilen kelimenin bu manaya geldiğine dair uygun bir şahit bulunamadığı için bu iddia düşmüş ve reddedilmiş olmaktadır. Bu görüşü dillendiren zat, sonra şöyle demektedir: "Kur'" kelimesinin hakikî manası vakit olsa bile bu kelimenin hayız manasını ifade etmesi daha uygundur. Çünkü vakit, kendisinde meydana gelen şeyin vaktidir. Meydana gelen şey ise hayızdır. Temizlik dönemi için en fazla söylenebilecek olan şey, onda hayız hâlinin meydana gelmemesidir. Demek ki kadının temizlik dönemi bir hadise değildir. Dolayısıyla kur' kelimesinin hayız hâline isim olması, temizlik dönemine isim olmasından daha uygundur.

Kur' kelimesi toplayıp birleştirme manasına gelmekteyse yine bu kelimenin temizlik döneminden çok hayız hâline isim olması daha uygundur. Çünkü âdet döneminde hayız kanı, bedenin birçok yerinden süzülüp rahimde toplanmaktadır.

"Hayız kanı, vücudun bazı yerlerinden gelip rahimde birleşir ve sonra da âdet günlerinde dışarıya akar" denilecek olsa, böyle diyen kimseye şöyle karşılık verilir:

Güzel söylediniz. Durum sizin anlattığınız gibidir. Bu bizim anlattığımızın doğruluğuna delalet eder. Zira bu durumda kur' kelimesi kanın ismi olmuş oluyor. Yalnız siz kadının temizlik döneminde bu kelimenin kanın ismi olduğunu söylemiş oluyorsunuz. Biz se âdet döneminde kanın ismi olduğunu söylüyoruz. Şu hâlde kanın kur' kelimesiyle adlandırılmasında temizliğin bir etkisi bulunmamaktadır. Zira temizlik, kanın kendisi değildir. Sizin kurallarınıza göre kanama olmadığı zamanda temizlik olduğu gibi, kanama olduğu zamanda da temizlik olabiliyor. Demek ki kur' kelimesi; temizliğin değil, kanın adı olmuş oluyor. Yalnız kan ortaya çıkmadıkça bu

adı almamaktadır. Zira ortaya çıkmadıkça kendisiyle ilgili namaz kılamama, oruç tutamama ve iddet tamamlama gibi hükümler devreye girmemektedir. Bununla birlikte temizlik döneminde kanın rahimde olduğunu kesin olarak bilmek mümkün değildir. Öyleyse temizlik döneminde kana kur' adını vermemiz doğru olmaz. Çünkü kur', kendisiyle ilgili bazı hükümler bulunan bir addır. Vücudun dışına akmadan ve mevcudiyetini bilmeden de kanın bir hükmü olmaz. Temizlik döneminde kanın rahimde toplanıp durduğunu, âdet dönemine girilince de dışarıya aktığını siz nereden biliyorsunuz?

Bu, dayandığı hiçbir delili olmayan, Kur'an'ın zahirînce de reddedilen bir sözdür. Yüce Allah (وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ) **"rahimlerdekini bilir."**[462] Bu ayette de bildirildiği gibi rahimlerde nelerin olduğu bilgisini Allah sadece kendine ayırmış ve kullarını bu bilgilerden haberdar kılmamıştır. Hâl böyleyken kanın temizlik döneminde rahimde toplandığına, âdet dönemine girildiğinde dışarıya aktığına nasıl hükmedebiliyorsunuz? Görüşlerine karşı çıktığınız bazı kimseler temizlik döneminde değil de âdet dönemine girildiğinde, kanın vücudun diğer yerlerinden gelip rahimde toplandığını ve oradan da dışarıya aktığını söylemektedirler. Bu görüş, doğruya sizinkinden daha yakın görünmektedir. Zira biz hayız kanının âdet döneminde rahimde mevcut olduğunu kesin olarak biliyoruz. Ama bu dönemden önce orada bulunduğunu bilmiyoruz. Dolayısıyla hayız kanının temizlik döneminde rahimde mevcut olduğuna hükmedilemez.

Önceki sayfalarda kur' kelimesinin hem hayız hem de temizlik dönemine isim olarak kullanıldığını, bu kelimenin lügate göre isim olduğu şeylerin hakikatini açıklamıştık ki, hakikatte bu kelimenin temizlik döneminin değil de hayzın adı olduğu anlaşılsın. Temizlik dönmine ad olarak kullanılmasının ise mecaz ve istiare nevinden olduğu bilinsin. Lügatten göstermiş olduğumuz örnekler ve kur' kelimesinin hakikatte ihtimali bulunduğu manalar, bu kelimenin temizlik döneminin değil de hayız hâlinin adı olduğuna yeterince delalet etmektedir.

---

462 Lokman, 31/34

Bu sebeple diyoruz ki:

Hakikî isimler hiçbir zaman müsemmalarından, yani ismi oldukları şeylerden ayrılmazlar. Ama mecazî isimler müsemmalarından bazen ayrılabilir bazen de müsemmalarıyla birlikte olabilirler.

Bu ilkeden hareketle baktığımızda kur' kelimesinin hayız hâlinden hiçbir zaman ayrılmadığını görmekteyiz. Ama temizlik döneminden bazen ayrıldığını da görmekteyiz. Çünkü temizlik hâli, menapoz dönemindeki kadınla henüz hayız görmeye başlamamış olan büluğa ermemiş kızlarda da görülmektedir. Bilindiği gibi bunlarda kur' diye bir şey yoktur. Bundan da anlıyoruz ki kur' kelimesi iki âdet/hayız dönemi arasındaki temizlik dönemine mecazen isim olmuştur. Bu, o temizlik döneminin hakikî adı değildir. Hayza bitişik/mücavir olduğu için temizlik dönemine de kur' adı verilmiştir. Nitekim bir şey, bitişiğinde bulunduğu şeyin adıyla adlandırılabilmektedir. Bu bitişiklikten/mücaveretten dolayı da onun bir parçası gibi görülebilmektedir. Bilindiği gibi temizlik hayza mücavir olduğunda kur' adıyla adlandırılmakta ama mücavir olmadığında bu kelimeyle adlandırılmamaktadır. Bu da kur' kelimesinin temizlik dönemine mecazen, hayız hâline ise hakikaten isim olduğuna delalet etmektedir.

Kur' kelimesiyle temizlik döneminin değil de hayzın kastedildiğini ispatlayan delillerden biri şudur: Bu kelimenin her iki manaya da ihtimali bulunduğuna ve ümmetin uleması bu kelimeyle iki manadan birinin kastedildiği hususunda ittifak ettiklerine göre, iki mananın her ikisine eşit derecede ihtimali bulunsa bile, bizce evlâ olan, hayız manasına gelmesidir. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu kelimeyi temizlik manasında değil, hayız manasında kullanmıştır:

(الْمُسْتَحَاضَةُ تَدَعُ الصَّلَاةَ أَيَّامَ أَقْرَائِهَا)

"Hayızlı/âdetli kadın, hayız/âdet günlerinde namazı bırakır."[463]

463 İbn Mâce, Sünen, Taharet, 116

Fatıma binti Ebu Hubeyş'e *radıyallahu anh* de şöyle buyurmuştur:

(إِذَا أَتَاكِ قُرْؤُكِ فَلَا تُصَلِّي، فَإِذَا مَرَّ قُرْؤُكِ فَتَطَهَّرِي، ثُمَّ صَلِّي مَا بَيْنَ الْقُرْءِ إِلَى الْقُرْءِ)

"Kur'un geldiğinde namaz kılma. Kur'un geçip gittiğinde temizlen. Sonra da bir kur'dan diğer kur'a kadar namaz kıl."[464]

Bu hadiste de görüldüğü gibi, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* lügatine göre kur' kelimesi hayız manasına gelmektedir. Hayızla ilgili ayetin de buna göre manalandırılması gerekir. Çünkü Kur'an-ı Kerim, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* konuştuğu Arap lügatine uygun olarak inmiştir. Güç ve yücelik sahibi Allah katından gelen ve birden fazla manaya ihtimali olan lafızlarda hangi mananın kastedildiğini bize açıklayan odur. Onun konuştuğu dilde kur' kelimesi temizlik manasına gelmemektedir. Böyle olunca da bu kelimeyi temizlik döneminden çok hayız manasında anlamak uygun olacaktır.

Şu rivayet de buna delalet etmektedir:

Muhammed b. Bekr el-Basri'nin bildirdiğine göre Hz. Aişe *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(طلاقُ الأمَةِ تطليقَتانِ، وقُرْؤُهَا حيضتان)

"Cariyenin boşanması iki talakladır. Kur'u da iki hayızdır."[465]

Bu hadisin senedinde adı geçen ravilerden Ebu Asım der ki: Müzahir'in bildirdiğine göre Kasım b. Muhammed, Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh*Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* naklen benzer bir hadis rivayet ettiğini söylemiştir. Ancak o hadiste şu farklı ibare vardır: ***"Cariyenin iddeti iki hayızdır."***

464 Nesai, Hayz, 4

465 Ebu Davud, Talak, 6

Bahsedilen hadisin başka bir varyantı da şöyledir: Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre İbn Ömer *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(طَلَاقُ الْأَمَةِ اثْنَتَانِ، وَعِدَّتُهَا حَيْضَتَانِ)

***"Cariyenin talakı ikidir. İddeti de iki hayızdır."*[466]**

Bu hadiste cariyenin iddetinin iki hayız olduğu açıkça ifade edilmiştir ki bu da muhaliflerimizin söylediklerinin aksinedir. Çünkü onlar, cariyenin iddetinin iki temizlik dönemi görmekle tamamlanacağını söylemekte ve iddetine iki hayız dönemini sığdırmamaktadırlar. Cariyenin iddetinin iki hayız olduğu ispatlandığına göre hür kadının iddeti de üç hayız olur. Bu iki hadisin gelişi her ne kadar ahad yolla olmuş ise de ilim ehli kimseler bunları, cariyenin iddetinin hür kadının iddetinin yarısı olduğunun delili olarak kullanma hususunda görüş birliği etmişlerdir. Bu da anılan hükmün sahihliğini gerektirir. Cariyenin iddeti konusunda delil teşkil eden rivayetlerden biri de şudur:

Ebu Said el-Hudri'den*radıyallahu anh* rivayete göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Evtas muharebesinde esir alınan cariyeler hakkında şöyle buyurmuştur:

(لَا تُوطَأُ حَامِلٌ حَتَّى تَضَعَ وَلَا غَيْرُ ذَاتِ حَمْلٍ حَتَّى تَحِيضَ حَيْضَةً)

***"Doğum yapıncaya kadar hamile olan cariyeyle cinsel ilişkide bulunulmasın. Hamile olmayan da bir hayız görerek rahmini temizleyinceye kadar kendisiyle cinsel ilişkide bulunulmasın."*[467]**

Bilindiği gibi iddet beklemek, rahmin temizlenmesi için emredilmiştir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* cariyenin rahminin temizlenmesi için temizlik dönemi değil de hayız hâli görmesini emrettiğine göre; iddet beklemenin temizlik dönemi değil, hayız/âdet görmekle olması gerekir.

---

466 İbn Mâce, Talak, 30

467 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 5/538

Çünkü hayız hâli de temizlik dönemi de rahmin istibrası veya rahimde çocuk bulunmadığını bilmek için beklenip görülmeleri emredilmiş şeylerdir. Her ne kadar menapoz dönemine girmiş kadınların ve âdet görmeye başlamamış küçük yaştaki kadınların da iddet beklemeleri emredilmişse de, aslında rahmin temizlendiğini bilmek için iddet beklemek emredilmiştir. Ancak bu iki gruptaki kadınların iddet beklemeleri gereği daha sonra bu hükme eklenmiştir ki büluğ çağına yaklaşmış olan kadın ve menapoz dönemine girmiş de olsa tekrar hayız görmesi muhtemel olan kadın, kendilerinde kanama meydana geldiği hâlde iddet beklemezlik etmesinler. Rahmin istibrası bakımından ihtiyatlı olmak adına hepsinin iddet beklemesi emredilmiştir. Bunun delili de şudur:

(وَاللَّٓائِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ اِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلٰثَةُ اَشْهُرٍ وَاللَّٓائِي لَمْ يَحِضْنَ)

"Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlarla, henüz âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır."[468]

Hayız görülmemesi durumunda iddetin ay hesabıyla görülmesi vacip kılınmış ve hayzın yerine ay geçirilmiştir. Bu da aslolanın hayız görmek olduğuna delalet etmektedir.

Bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

(فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا)

"Su bulamazsanız, o zaman teyemmüm edin."[469]

Burada da aslolanın su olduğunu, o bulunamayınca onun yerine teyemmüm etmek üzere temiz toprağa yönelmek gerektiğini öğrenmiş olmaktayız.

468 Talak, 65/4
469 Mâide, 5/6

İddette de aslolanın temizlik dönemi değil, hayız hâli olduğuna delalet eden hususlardan biri de şudur: İddet için beklenmesi gereken kur'unsayı ile sınırlandırılması, bu sayıdaki kur'un tam olarak beklenmesini gerektirmektedir.

(ثَلٰثَةَ قُرُوءٍ)

"Üç kur"

Buradaki kur' kelimesini temizlik dönemi manasında kabul edersek, sünnete uygun olarak boşanmış olan bir kadın iddet beklerken tam üç temizlik dönemi göremez. Çünkü sünnet, eğer illa da boşayacaksa erkeğin, karısını kendisiyle cinsel ilişkide bulunmadığı bir temizlik döneminde boşamasını öngörmektedir. Buna göre boşama, bir kısmı geçmiş olan bir temizlik dönemine denk gelecektir. İddetini bu temizlik döneminden sonra iki temizlik dönemi daha geçirerek tamamlayacaktır. Yani ikinci ve üçüncü temizlik dönemleri ile birinci temizlik döneminin bir kısmı beklenmiş olacaktır. Sünnete uygun boşamada iddet için tam üç temizlik dönemi geçirilemeyeceği imkânsız olduğuna göre, kur' kelimesiyle hayız hâlinin kastedilmiş olduğunu anlamış olmaktayız. Boşanan kadın iddetini hayız hâline göre bekleyecek olursa, o zaman iddet beklerken tam üç hayız hâli görmüş olacaktır. Ancak (اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ) **"Hac, bilinen aylardadır"**[470] ayeti buna benzemez. Bu ayette kastedilen hacc ayları, iki ay ile üçüncü ayın bir kısmıdır. Bu ayette Yüce Allah, hacc ayları sayı ile sınırlandırmamış, sadece ayları çoğul kalıbıyla zikretmiştir. Ama (ثَلٰثَةَ قُرُوءٍ) **"Üç kur"** ayetindeki kur'lar sayı ile sınırlandırılmıştır. Kur'ların sayısının bundan az olmasına ihtimal yoktur. Mesela iki adamı gördüğünüzü söylemek istediğinizde, "Ben üç adam gördüm" demeniz doğru olmaz. Ama iki adamı gördüğünüzü söylemek istediğinizde "Ben adamlar gördüm" demeniz doğrudur. Aynı şekilde (اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ) **"Hac, bilinen aylardadır"** ifadesi,"hacc amelleri bilinen aylarda yapılır" manasına gelmektedir. Bundan maksat da, söz konusu amellerin bu ayların bir kısmında yapılmasıdır. Çünkü hacc amelleri, bu ayların tamamını kapsamamaktadır. Sadece bu ayların bazı

470 Bakara, 2/197

vakitlerinde yapılmaktadır. Bu, bu amellerin bu ayların tamamında yapıldığına dair bir delil teşkil etmemektedir. İlgili ayette sözü edilen kur'ların üçünün iddet beklerken tam olarak görülmesi gerekmektedir. Kur' kelimesiyle temizlik dönemi kastedilecek olsa üç tam temizlik döneminin iddet için beklenmesi gerekir. Bundan daha kısa bir süre beklemekle iddet tamamlanmış olmayacağına göre, kur' kelimesiyle hayız hâlinin kastedilmiş olması gerekir. Bu takdirde sünnete uygun boşamada tam üç hayız hâli görerek iddet bekleme imkânı bulunmuş olacaktır. Menapoz dönemine girmiş kadınla henüz hayız görmeye başlamamış kadının iddetinde iki ay ve bir ayın da bir kısmı ile yetinmek (فَعِدَّتُهُنَّ ثَلٰثَةُ اَشْهُرٍ) **"Onların iddet süresi üç aydır"** ayeti gereğince caiz değildir. Aynı şekilde boşanan kadının iddetinin üç kur' olduğu ayette zikredildiğine göre, bu iddet için iki kur' ile bir kur'un bir kısmını beklemek yeterli olmaz.

"Bir kişi karısını temizlik döneminde boşarsa, o dönemin kalan kısmı tam bir kur' sayılır" denecek olsa, buna karşı şöyle denilebilir:

Temizlik döneminin bir kısmı tam bir dönem sayılıyorsa o zaman bu kadının iddeti, üçüncü temizlik döneminin az bir kısmı geçince tamamlanmış olmalıdır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Kur' kelimesi, hayız hâlinden temizlik dönemine veya temizlik döneminden hayız hâline geçiş manasına gelmektedir. Ancak fakihler şu hüküm üzerinde ittifak ettiler ki; hayız hâlindeyken boşanan bir kadın, hayız hâlinden temizlik dönemine geçmekle bir kur' geçirmiş olmaz. Hayız hâlinden temizlik dönemine geçmesi kastedilmediğine göre, iddetin diğer şekli kalmış oluyor ki o da, temizlik döneminden hayız hâline geçmesidir. Bu şekilde iddet beklerse ve de hayız hâlindeyken boşanmış ise, üç kur'u tamamlaması mümkün olur."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: "Kur' kelimesi, temizlik döneminden hayız hâline veya hayız hâlinden temizlik dönemine geçmek manasına gelir" diyenlerin söyledikleri, birkaç bakımdan fasid olan bir sözdür. Şöyle ki:

1-Selef uleması (يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوءٍ) **"Kendi kendilerine üç kur' beklerler"** ayetinin manası üzerine farklı görüş ortaya koymuşlardır:

Bazıları bu ayetteki kur' kelimesinin hayız olduğunu, diğer bazılarıysa temizlik dönemi olduğunu söylemişlerdir. Ama hiçbiri bunun hayız hâlinden temizlik dönemine veya temizlik döneminden hayız hâline geçiş olduğunu söylemiş değildir. Nakletmiş olduğumuz bu söz, selef ulemasının icması dışında kalmış bir sözdür. Bunun aksine icma edilmiştir. Dolayısıyla bu, dikkate alınacak bir söz olmaktan çıkmıştır.

2-Lügat âlimleri, kur' kelimesinin manası üzerinde farklı şeyler söylemişlerdir. Onların bu konuda söylediklerini önceki sayfalarda nakletmiştik. Onlardan hiçbiri bu kelimenin hakikî manada hayız hâlinden temizlik dönemine veya temizlik döneminden hayız hâline geçiş manasına geldiğini ihtimalen dahi söylemiş değildir. Dolayısıyla bu kelimeyi bu şekilde manalandırmak yanlıştır.

3-Bir kelimenin lügat bakımından bir manaya geldiğini iddia eden kimsenin lügatten bir örnek veya lügat ehlinden gelen bir rivayet göstermesi gerekir. Bu iddia lügat delilinden veya bunu destekleyen bir rivayetten yoksun olduğuna göre nazar-ı itibara alınmaz.

4-Kur' kelimesi, anlatılan şekilde bir geçişin adı olsaydı, daha önce bu kelimenin başka bir şeyin hakikî adı olması, sonra mecazî olarak temizlik döneminden hayız hâline geçişin adı olması gerekirdi. Bilindiği gibi bu kelime, lügatte asıl olarak geçişe ad olarak konulmuş değildir. Aksine bu mana, başka bir yerden bu kelimeye nakil yoluyla yüklenmiştir. Zira kur' kelimesinin lügatte aslen hayızdan temizliğe veya temizlikten hayza geçiş için bir ad olarak konulmadığı, aslen başka bir şeyin adı olduktan sonra bu geçişe ad olarak intikal ettiği, yani bu geçiş için mecazî bir ad olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu geçişler, aslen bu kur' kelimesiyle adlandırılmış olmadıklarına göre, kur' kelimesinin bunların hakikî adı olmadığını öğrenmiş olduk. Kur'un bu geçişlerin adı olduğunu varsayacak olsak, kadının temizlikten hayza geçişi bir kur', hayızdan temizliğe geçişi ikinci kur', ikinci temizlik döneminden hayza geçişi ise üçüncü kur' olur. Bu durumda kadının iddeti, ikinci hayzın başlamasıyla tamamlanmış olur. Çünkü sizin usûlünüze göre temizlikten hayza değil de hayızdan temizliğe geçişteki hayza kur' ismi verilmemektedir.

"Zahire göre hayızdan temizliğe geçişe de kur adı verilmesi gerekir. Ancak icma delili buna engel teşkil etmektedir" denilecek olursa, buna karşılık şöyle denilebilir:

Kur' kelimesiyle kastedilen mananın, hayızdan temizliğe geçiş olduğunu söyleyen kimseye itiraz etmediniz. Bunu diyen kişi sonra şunu da sözlerine eklemişti: Kişi karısını hayız hâlindeyken boşadığında, hayızdan temizliğe geçmekle iddet beklemiş olmaz. Buna dair icma delili vardır. Şu hâlde kur' kelimesinin hayızdan temizliğe taraf diğer geçişlerde hükmü devam eder. Kur' kelimesinin bizim anlattığımız manadan ayrılması mümkün olmadığına göre ve sizin ona yüklediğiniz mana da bununla çatışıyorsa o zaman her ikisi de hükmünü yitirir ve delil olmaktan çıkar.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "İddet beklemekte olan kadının temizlikten hayza geçişini bir kur' olarak kabul etmek, hayızdan temizliğe geçişini kur' olarak kabul etmekten evladır. Çünkü temizlikten hayza geçişi, rahminin boş olduğuna, hamile olmadığına delalet eder. Ama hayızdan temizliğe geçişi buna delalet etmez. Zira hayzının son demlerinde de hamile kalması mümkündür. Nitekim (تَأَبَّطَ شَرًّا) Tebbete Şerren adlı şahsın şu şiiri de bu manaya delalet eder:

وَمُبَرَّأً مِنْ كُلِّ غُبَّرِ حَيْضَةٍ ... وَفَسَادِ مُرْضِعَةٍ وَدَاءٍ مُغيلِ

Hayzın son deminde ana rahmine düşmekten müberradır.

Hamile iken de annesi onu emzirmiş ve hasta etmiş değildir.

Şair bu şiirinde demek istiyor ki annesi, hayız hâlinin son demlerinde kendisine hamile kalmış değildir. Böyle diyen kimseye, "Kadının hayız hâlinin son demlerinde hamile olması mümkündür" demeniz yanlıştır. Çünkü hamilelik ile hayız bir arada olamazlar.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* (لَا تُوطَأُ حَامِلٌ حَتَّى تَضَعَ وَلَا غَيْرُ ذَاتِ حَمْلٍ حَتَّى تَحِيضَ حَيْضَةً) ***"Doğum yapıncaya kadar hamile olan cariyeyle cinsel ilişkide bulunulmasın. Hamile olmayan da bir hayız görerek rahmini***

temizleyinceye kadar kendisiyle cinsel ilişkide bulunulmasın"[471] buyurmakla hayız hâlinin, kadının rahminde çocuk bulunmadığının işareti olduğunu bildirmiştir. Böylece hamile kadının hayız kanaması görmeyeceği ispatlanmış oldu. Kadın hayız hâlindeyken hamile kalırsa, hayzı sona erer. Hamileyken gördüğü kanama, hayız değildir. Bu kanama, istihaze/özür kanamasıdır. Böyle olunca da "Kadının hayız hâlinden temizlik dönemine geçmesi, rahminin boş olduğuna delalet etmez" demeniz hatalı bir sözdür. Böyle diyen kişinin, kendi görüşünün isabetliolduğuna (تَأَبَّطَ شَرًّا) Tebbete Şerren adlı şahsın şiirini delil göstermesi de tuhaftır. Cahiliyye devri şairi bunu nereden bilebilir?

Oysa Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ)

"Rahimlerdekini bilir."[472]

(عالِمُ الْغَيْبِ)

"(Allah) Gaybı bilendir."[473]

Yüce Allah gaybî bilgileri yarattıklarına bildirmemiş, kendi katında alıkoymuştur. Allah'ın kendilerine bildirdikleri dışında yaratılmışlar, gaybî bilgileri bilemezler.

Hayız kanamasıyla hamileliğin bir arada olamayacağına dair delillerden biri de Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* önce nakletmiş olduğumuz hadisidir. Aslında bunu diyenlerin bu sözü, bizim görüşümüzün doğruluğuna delalet etmektedir. Çünkü iddet beklemenin hayız görmekle olması, rahmin istibrası -yani hamile olmadığının belirlenmesi- içindir. Temizlik döneminde rahmin boş ve temiz olduğu bilinemez. Çünkü hamilelik(te kanama görülmeyeceği için, hamilelik de bir bakıma) temizlik sayılır. Dolayısıyla iddet

471 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 5/538
472 Lokman, 31/34
473 En'âm, 6/73

beklerken, rahimde çocuk bulunmayışının işareti olan hayzın esas alınması gerekir. Zira temizlik dönemi, rahimde çocuk bulunmadığına delalet etmez.

Hayız görerek iddet beklemenin rahmin istibrası olduğuna delalet eden hususlardan biri de şudur: İddet beklemeye başlayan bir kadın, kanama gördükten sonra hamile olduğu meydana çıkarsa iddeti, hamile kadının iddetine dönüşür (ve iddeti doğumla sona erer). Bu da hayız gören kadınların iddet beklemelerinin, rahimlerinin temizliğinin -yani hamile olmadıklarının- tespit edilmesi maksadına yönelik olduğuna delalet etmektedir. Rahmin temizlenmesi ise temizlik dönemi ile değil, hayız görmekle mümkün olur. Bunun da iki sebebi vardır:

1-Hayız görmeye başlamamış küçük yaştaki kadın ile menapoz devresine girmiş kadının ay hesabıyla iddet beklemesi sahih bir temizlik dönemindedir. Ancak bunların iddet beklemesi, rahmin istibrası için değildir.

2-Temizlik dönemi hamileliğe yakın mana taşır. (Çünkü her ikisinde de kanama görülmez). Bu da rahmin istibrasının, kendisine yakın manada olan temizlik dönemiyle sağlanamayacağına delalet eder. İstibra, sadece hamileliğe uzak manada olan hayız görmekle sağlanabilir. Öyleyse iddetin temizlik dönemleriyle değil, hayız dönemleriyle beklenmesi gerekir.

İddet beklemede temizlik dönemlerinin esas alınması gerektiğini savunanlar, (فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ) **"Onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik hâlinde) boşayın"**[474] ayetini ve şu hadisi delil göstermektedirler: Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* oğlu, karısını hayız hâlindeyken boşamıştı. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Hz. Ömer'e, ***"Oğluna emret de karısına dönüş yapsın. Sonra onu temizlik dönemine girinceye kadar kendi hâline bıraksın. Şayet boşamak istiyorsa temizlik dönemindeyken boşasın. Bu, Yüce Allah'ın kadınları boşarken gözönünde bulundurulmasını emrettiği iddettir."***[475]

Bu hadis, iddet beklemede temizlik dönemlerinin iki sebepten dolayı esas alınması gerektiğine delalet etmektedir. Bu sebepler şunlardır:

474 Talak, 65/1

475 Nesai, Talak, 1

1-Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem*, temizlik döneminde boşamayı emrettikten sonra ***"Bu, Yüce Allah'ın kadınları boşarken gözönünde bulundurulmasını emrettiği iddettir"*** demesi, iddet beklemede hayzın değil de temizlik döneminin esas alınması gerektiğine bir işarettir.

2- (وَاَحْصُوا الْعِدَّةَ)

"İddeti sayın."[476]

Bu ibare, ayette temizlik dönemindeki boşamadan bahseden ibareden sonra gelmektedir. Şu hâlde sayılması gereken, boşamanın gerçekleştiği temizlik döneminin kalan kısmının iddetten sayılması gerekir."

Bu iddianın sahibine şöyle cevap verilebilir:

(فَتِلْكَ الْعِدَّةُ الَّتِي أَمَرَ اللهُ أَنْ تُطْلَقَ لَهَا النِّسَاءُ)

"Bu, Yüce Allah'ın kadınları boşarken gözönünde bulundurulmasını emrettiği iddettir" ifadesinde geçen (لَهَا) nın başındaki (lam) harfi, bazen geçmiş zamanla bazen de gelecek zamanla ilgili hâllerin başında yer alabilmektedir. Mesela (صُومُوا لِرُؤْيَتِهِ) ***"(Hilali) görünce oruca başlayın"*** hadisindeki (لِرُؤْيَتِهِ) kelimesinin başında yer alan (lam) harfi, gelecek zamanla değil de geçmiş zamanla, yani görülecek olanla değil de görülmüş olan hilalle ilgilidir. Şu ayetteki (لَهَا) edatındaki (lam) harfi ise gelecek zamanla ilgilidir:

(وَمَنْ اَرَادَ الْاٰخِرَةَ وَسَعٰى لَهَا سَعْيَهَا)

"Kim de ahireti ister ve ona ulaşmak için gereği gibi çalışırsa"[477]

Mesela Arapça'da "Kış için hazırlık yaptı" anlamındaki (تَأَهَّبَ لِلشِّتَاءِ) cümlesinde geçen (lam) harfi, hazırlığın yapıldığı vakitten sonra gelecek olan kış mevsimiyle yani gelecek zamanla ilgilidir. İddetle ilgili olarak

476 Talak, 65/1
477 İsra, 17/19

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* Hz. Ömer'e *radıyallahu anh* buyurduğu hadisteki (لَهَا) nın başında bulunan (lam) harfi bazen geçmiş bazen de gelecek zamanla ilgili olabildiğine göre, gelecek zamanla ilgili olduğunda gereği olan şeyin fasılasız bir şekilde hemen kendisinden sonra olması icab etmez. Bu böyle olduğuna göre, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* İbn Ömer hakkında söylediklerinde geçmişteki bir hayız ile -her ne kadar söylenmiş olmasa da- gelecekteki bir hayız vardır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Hz. Ömer'e oğlu hakkında şöyle demişti:

(مُرْهُ فلْيُراجِعْها، ثم يُمْسِكْها حتى تَطْهُرَ، ثم تَحِيضَ ثم تطهر، ثم إن شاءَ طَلَّقَها، وِإن شاءَ أَمْسَكَها، فَتِلْكَ الْعِدَّةُ الَّتِي أَمَرَ اللهُ أَنْ تُطْلَقَ لَهَا النِّسَاءُ)

"Oğluna emret de karısına dönsün. Sonra temizleninceye, ondan sonra hayız görünceye, ondan sonra da temizleninceye kadar onu yanında tutsun. Daha sonra isterse boşar, isterse nikâhında tutar. Bu, Yüce Allah'ın kadınları boşarken gözönünde bulundurulmasını emrettiği iddettir."[478]

Bunun geçmişteki hayza işaret olması muhtemeldir. Bu da iddetin hayız görerek bekleneceğine delalet eder. Bununla gelecekteki hayzın kastedilmiş olması da mümkündür. Çünkü âdetin akışına göre bu böyle bilinmektedir. Bu durumda iddet beklemede ölçü olarak temizlikten çok hayzın kabul edilmesi uygundur. Zira anılan hadiste her ne kadar söylenmiş olmasa da hayız kelimesiyle gelecekte görülecek olan hayız kastedilmiştir. Zira bu, bilinen bir durumdur. Nitekim talak/boşama kelimesinden sonra temizlikten de bahsetmemiştir. Ama öncesinde temizlik/tuhr kelimesini zikretmiştir. Lakin adete uygun olarak temizlik dönemi içerisinde kadın boşandığında, boşanmadan sonra temizliğin mevcut olacağı bilinmektedir. Bu takdirde size göre iddet beklemenin temizlik görerek gerçekleşmesi mümkün olur. Bununla birlikte boşamanın hemen ardından fasılasız olarak hayız kanamasının başlaması da mümkündür. Şu hâlde hadisin lafzında, iddet beklemede hayız hâlinin değil de temizlik döneminin esas alınması gerektiğine dair bir delil bulunmamaktadır.

---

478 Ahmed b. Hanbel, Müsned: 5/12

Bununla birlikte bahsedilen hadis, şuna delalet etmektedir: Bir kimse karısını temizlik döneminin sonunda boşar ve karısı da boşanmanın hemen ardından fasılasız olarak hayız hâline girerse, hadisin lafzı gereğince iddetinin temizlik dönemiyle değil, hayız hâli ile hesaplanması icab eder. Zira hadisin lafzında, boşamadan sonra temizlik veya hayız kelimelerinden biri geçmemektedir. Boşandıktan hemen sonra hayız görmeye başlarsa bu, onun iddeti olur. Sonra hiç kimse iddet beklemede hayzın esas alınması gerektiği hususunda, hayzın boşamanın hemen ardından başlamasıyla daha sonra başlaması arasında bir fark gözetmemiştir. Bu da iddet beklemede temizlik döneminin değil, hayzın esas alınmasını gerektirmektedir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Bahsedilen hadiste, geçmişteki hayzın iddetten sayılmasının kastedilmiş olması mümkün değildir. Çünkü boşama öncesindeki hayız, iddetten sayılmaz."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Boşamadan sonra esas alınıyorsa ona iddet demek caiz olur. Mesela bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

(فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ)

"Kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz."[479]

Bu ayette görüldüğü gibi kadının evleneceği erkeğe, nikâh kıyılmasından önce "koca" denmiştir. (Öyleyse boşamadan önceki hayzın da iddetten sayılması gerekir.) Bizi burada bağlayan hüküm, muhalifimizi de bağlamaktadır. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*bahsedilen hadiste temizlikten söz etmiş ve İbn Ömer'in *radıyallahu anh* karısını temizlik döneminde boşaması gerektiğini bildirmiş ve boşamadan sonraki temizlikten söz etmemiştir. Boşamadan önceki temizliği iddetten saymıştır. Çünkü size göre o temizlik ile iddet beklenmektedir. Şu hâlde boşamadan önceki hayzın iddet olarak adlandırılmasına karşı çıkmış olmadınız. Çünkü onunla iddet beklenmektedir.

479 Bakara, 2/230

(وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ)

"İddeti sayın"[480] ayetine gelince saymak, hayızdan ayrı olarak sadece temizliğe mahsus değildir. Çünkü sayılabilir olan her şey sayılır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Boşamayı takip eden şey, temizlik olduğuna ve biz de saymakla emrolunduğumuza göre, sayma emrinin temizliğe yönelik olması gerekir. Çünkü emrin hemen yerine getirilmesi gerekir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu dediğiniz doğru değildir. Çünkü saymak, sayılabilir olan şeylere mahsustur. Ama başka bir şey kendisine eklenmeden tek bir şeyin sayılmasına itibar edilmez. Şu hâlde boşama vaktinden sonra gelecekte meydana gelecek olan kur'ların sayılması gerekmektedir. Sonra sayma hususunda temizlik, hayızdan daha öncelikli değildir. Çünkü sayılabilirlik özelliği her ikisinde de vardır. Bu hüküm ikisini de aynı şekilde ilgilendirmektedir. Buna göre sizin şöyle demeniz gerekmektedir: Kadın boşandıktan hemen sonra hayız görmeye başlarsa, iddetini hayız görerek beklemesi gerekir. Çünkü ayetin hükmü gereğince boşamanın hemen ardından saymaya başlamak gerekmektedir. Bu durumda boşamanın hemen ardından gelen şey ise hayızdır. Dolayısıyla hayzının iddet olması gerekir.

Ahkâmü'l-Kur'an ilgili eserler yazan bazı muhalifler dediler ki:

(فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ) **"Onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik hâlinde) boşayın"** ayetinin manası, "Kadınları iddetlerini bekleme süresi içinde boşayın" şeklinde olmalıdır. Ayetteki (لِعِدَّتِهِنَّ) kelimesinin başındaki (lam) harfi zarfiyet, yani "de" ve "da" manasını ifade eder. Mesela Arapça'da (كَتَبَ لِغُرَّةِ الشَّهْرِ)dendiğinde, (لِغُرَّةِ) kelimesindeki "lam" harfi burada zarfiyet ifade etmektedir. Buna göre az önce geçen cümlenin manası şöyle olmalıdır: "Mektubu aybaşında yazdı."

---

480 Talak, 65/1

Ayetteki "lam" harfini ve dolayısıyla ayeti bu şekilde manalandırmak yanlıştır. Çünkü zarfiyet manasını ifade eden edat (في) dir. "Lam" harfi her ne kadar birkaç manaya gelmekteyse de ifade ettiği ve taşıdığı manalar arasında zarfiyet bulunmamaktadır. İzafet "lam"ı beş manaya gelmektedir:

1-Mülkiyet manasına gelen "lam": Mesela (لَهُ مَالٌ) "Onun malı vardır." Fiil manasına gelen "lam". Mesela (لَهُ كَلَامٌ وَلَهُ حَرَكَةٌ) "Onun kelamı ve hareketi vardır."

2-İllet/sebep ifade eden "lam": Mesela (قام لأن زيدا جاءهُ) "Ayağa kalktı. Çünkü Zeyd ona geldi.", (وَأَعْطَاهُ لِأَنَّهُ سَأَلَهُ) "Ona bir şeyler verdi. Çünkü kendisinden istemişti."

3-Nispet ve ihtisas manası ifade eden "lam": Mesela (لَهُ أَبٌ وَلَهُ أَخٌ) "Onun babası vardır ve onun kardeşi vardır. (لَهُ عِلْمٌ وَلَهُ إِرَادَةٌ) "Onun ilmi vardır ve iradesi vardır."

4. Yardım dileme/istiğase manası ifade eden "lam": Mesela (يَا لَبَكْرٍ وَيَا لَدَارِمٍ) "Yetişin ey Bekiroğulları! Yetişin ey Darimliler!"

5. Key (diye) manasını ve akıbet manasını ifade eden "lam": Mesela (وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا) **"Onlardan hoşlansınlar ve işleyecekleri günahları işlesinler diye"**[481], (لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا) **"Kendilerine düşman ve üzüntü kaynağı olacak olan..."**[482]

Görüldüğü gibi bu "lam"ın ifade ettiği manalar arasında muhalifimizin iddia ettiği zarfiyet manası bulunmamaktadır. Bununla beraber bu iddianın fasid olduğu apaçıktır. Zira (فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ) **"Onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik hâlinde) boşayın"**ayetinin manası, "Kadınları iddetlerini bekleme süresi içinde boşayın" şeklinde olsa, kadının boşanması anına kadar iddetin mevcut olması gerekir. Tıpkı şu örnekte olduğu gibi: Bir kişi bir başkasına "Şu kadını Recep ayında boşa" derse, recep ayı başlamadan o kadını boşaması caiz olmaz. Böylece muhalifimizin söylediğinin çelişkili ve fasit olduğu apaçık ortaya çıkmış oldu.

---

481 En'âm, 6/113
482 Kasas, 28/8

İçerisindeyken boşamanın sünnete uygun olacağı temizlik döneminin iddetten sayılmayacağına delalet eden delillerden biri şu ayettir: (وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ) **"İddeti sayın."** Ayetin buna delaleti şöyledir: Bir kişi karısını, temizlik dönemindeyken kendisiyle cinsel ilişkide bulunduktan sonra boşarsa sünnete muhalefet etmiş olur. Ama iddet beklemede esas alınacak olan şey, her iki tarafa göre de değişmez. Yani hayız ve temizlik dönemleri geçirilerek iddet beklenir. Bu da gösteriyor ki temizlik döneminde sünnete uygun şekilde boşamanın, temizliği iddetten saymayla alakası yoktur.

Temizliğin iddetten sayılmayacağına delalet eden hususlardan biri de şudur: Bir kimse hayız hâlindeki karısını boşarsa, boşamanın hemen arkasından karısı iddet beklemeye başlar. O andan itibaren hayız hâlini iddetten saymakla yükümlü oluruz. Bu da sünnete uygun boşamanın vaktidir diye sadece temizlik dönemini iddetten sayma gerektiğine delalet etmez.

İtirazını bu faslın önceki sayfalarında nakletmiş olduğumuz kişi der ki: "Sizler, ey Iraklılar! İddetin tamamlanmış sayılması için hayız kanamasının sona ermesine ek olarak gusletme veya bir namaz vaktinin geçmesini de şart koştunuz. Oysa Yüce Allah, üç kur' sayarak iddet beklemeyi vacip kılmıştır. Gusletmek veya bir namaz vaktinin geçmesinin bu hükümde yeri yoktur."

Bu iddianın sahibine şöyle cevap verilebilir: İddet beklemede bize göre ölçü olan hayızdan başka bir şeye itibar etmedik. Lâkin hayız hâlinin kesin olarak sona erdiğine hükmedebilmek için, âdet süresi on günün altında olan kadınlarda iki şeyden birinin olmasına gerek duyulmaktadır. Bunlardan biri kadının gusletmesi, diğeri de kanamanın sona ermesinden sonra bir namaz vaktinin geçmesidir. Bu olduğu takdirde kadının temizlik dönemine girdiği ittifakla kabul edilmiştir.

Hz. Ömer, Hz. Ali ve Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh* ile selef büyüklerinden rivayet edilen görüşe göre ric'î talakla boşanmış olan kadın üç hayız/âdet görmüş olsa da henüz gusletmeden veya üzerinden bir namaz vakti geçmeden kocası kendisine dönüş yapabilir. Guslettikten veya üzerinden bir namaz vakti geçtikten sonra namaz kılması da gerekir. Namaz kılmasının gerekmesi ise hâyız hâline aykırı bir şeydir. Demek ki bu durumda hayzı sona ermiş olmaktadır.

Bu söylediğimiz, üçüncü hayız hâlinin sona erip temizlik dönemine girilmesi durumunda söz konusu olan şeylerdir. Yoksa bunun asıl mesele içinde bir önemi yoktur. Bilindiği gibi kadının âdet süresi on gün ise ve bu on günlük süre de geçince artık gusletse de gusletmese de iddetinin sona ermiş olduğunu söylemekteyiz. Çünkü bu durumda hayız hâlinin sona erdiği kesin olarak anlaşılmış olmaktadır. Zira bize göre hayız hâli on günden fazla sürmez. Kanamanın durmasından sonra gusledinceye veya bir namaz vakti geçinceye kadar kadını hayızlı saydığımızı ileri sürerek bizi ilzam etmeye kalkan kimse, böyle yapmakla akıllıca bir ilzamda bulunmamış ve kur' kelimesini de yerinde kullanmamış olur.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Yalnızca bu konu hakkında bir kitap yazdık. Orada bu konuyu detaylı bir şekilde ele alıp açıkladık. Burada da bu konuyu yeterince açıklamış olduk.[483]

Yüce Allah iddetin üç kur' olduğunu bildirmiştir. Tabii bunu bildirirken de cariyelerin değil, sadece hür kadınların iddetini kastetmiştir. Zira cariyenin iddetinin hür kadının iddetinin yarısı kadar olduğu hususunda selef uleması arasında ihtilaf yoktur.

Hz. Ali, Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Ömer *radıyallahu anh*, Zeyd b. Sabit *radıyallahu anh* ve diğerlerinin, cariyenin iddetinin hür kadının iddetinin yarısı kadar olduğu görüşüne sahip olduklarını rivayet etmiştik. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* de(طَلَاقُ الْأَمَةِ اثْنَتَانِ، وَعِدَّتُهَا حَيْضَتَانِ) ***"Cariyenin talakı ikidir. İddeti de iki hayızdır"***[484] buyurduğunu rivayet etmiştik. İddet beklemeyle ilgili (ثَلٰثَةَ قُرُوءٍ) **"Üç kur"** ayetinde Yüce Allah'ın cariyeleri değil, hür kadınları kastetmiş olduğuna sünnet ve icma delilleri delalet etmektedir.

Yüce Allah (وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فٖۤي اَرْحَامِهِنَّ) **"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz"**[485] buyurmuştur.

483 [Kaynaklarda müellifin günümüze kadar oluşan üçü te'lif dokuzu şerh olmak üzere on iki kitabından bahsedilmekte, bu on iki kitabından beşinin ise günümüze kadar ulaşmadığı bildirilmektedir. Müellifin bahsettiği eserin hangisi olduğu hususunda herhangi bir bilgi edinemedik. Musahhih]

484 İbn Mâce, Talak, 30

485 Bakara, 2/228

A'meş'in bildirdiğine göre Mesruk, Übeyy b. Kâ'b'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kadının, üreme organında olan şeyleri gerektiğinde bildirmesi, gizlememesi emanet gereğidir."

Yukarıdaki ayetin açıklamasıyla ilgili olarak Nafi, İbn Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kadının hayız hâli ve gebeliği hakkındaki bilgileri gerektiğinde gizlememesi gerekir."

İkrime, "Hayız durumuyla ilgili bilgileri gerektiğinde gizlememesi gerekir" dermiştir.

Mücahid ile İbrahim en-Nehâi'den biri, hayzı, diğeri de gebeliği açıklanmasına ihtiyaç duyulduğunda gizlememesi gerektiğini söylemişlerdir.

Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* bir defasında bir kadına, "Hayzımı henüz tamamlamadım" diyerek yemin ettirdiği rivayet edilmiştir. Hz. Osman *radıyallahu anh* da bu şekilde hüküm vermiştir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Cenab-ı Allah bahsedilen ayette, rahmindekini gizlememesi yönünde kadına öğüt verdiğine göre, demek ki hayız hâlinin ve gebeliğin mevcut olup olmadığı hususunda kadının söylediklerine itibar etmek gerekecektir. Çünkü Yüce Allah bu iki olayı da onun rahminde meydana getirmektedir. Bu iki konuda kadının söyleyeceklerine itibar edilmeyecek olmasaydı, Yüce Allah, rahmindekini gizlememesi yönünde kadına öğüt vermezdi. Şu hâlde kadının bunları gizlemeye hakkı yoktur. Böylece şu hüküm sabit oluyor: Kadın "Hayızlıyım" derse kocasının onunla cinsel ilişkiye girmesi helal olmaz. "Temizlendim" dediğinde kocasının onunla cinsel ilişkiye girmesi helal olur.

Aynı şekilde mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri dediler ki: Bir erkek karısına "Hayız hâlin başlarsa sen boşsun" der ve kadın "Ben hayız kanaması görmeye başladım" dediğinde boşanmış olur. Onun bu husustaki sözü, beyyine gibidir. Ancak mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri bu meseleyi, boşama şartının bağlandığı diğer meselelerden ayırmışlardır. Mesela bir adam karısına, "Eve girersen veya Zeyd ile konuşursan boşsun" der ve karısı da bu söylenenleri yaptığını beyan ederse, kocası onu doğrulamadığı takdirde beyanı kabul edilmez. Ancak beyyine getirirse beyanı

kabul edilir. Hayız ve temizlikle ilgili beyanları doğru kabul edilir. Zira Yüce Allah, hayız, gebelik ve iddetin tamamlanması hakkındaki beyanını kabul etmemizi vacip kılmıştır. Çünkü bu durumları, sadece kendisi bilir. Başkaları onun bu gibi özel durumlarından haberdar olamazlar. Bu sebeple bu konulardaki sözü beyyine gibidir. Hayızla ilgili diğer hükümlerde de kadının sözü doğru kabul edilir.

Fakihlerimiz dediler ki: Bir kimse karısına, "Hayız görmeye başladığın zaman kölem hür olsun" der ve kadın da "Hayız kanamam başladı" derse sözüne itibar edilmez. Çünkü bu, kendisinden başkalarını, kölenin azad edilmesini ilgilendiren bir hükümdür. Oysa Yüce Allah, iddetinin tamamlanması, kocasıyla cinsel ilişkide bulunmasının helal veya haram olması gibi kendisiyle ilgili konularda hayız hakkında yapacağı beyanın beyyine gibi olduğunu bildirmiştir. Ama kendisini ilgilendirmeyen konularda hayızla bağlantılı olarak yapacağı açıklama, diğer şartlarla ilgili olarak yapacağı açıklama gibi olup söyledikleri tasdik edilmez. Emanetçinin kendisine emanet edilen şey hakkındaki açıklamasının tasdik edilmesi gerektiğini bildiren bahsedilen ayetin bir benzeri de şu ayettir:

(وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـًٔا)

"Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın)."[486]

Yüce Allah'ın borçluya, borcunu eksiksiz olarak tam yazdırmayı öğütlemesi, bu hususta onun sözüne itibar edilmesi gerektiğine delalet etmektedir. Eğer sözü makbul olmasaydı, borcu eksik yazdırmaması kendisine öğütlenmezdi. Şayet eksik yazdıracak olsa, sözü doğru kabul edilmez.

Başka bir ayet-i kerimede de şöyle buyrulmaktadır:

(وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُ)

486 Bakara, 2/282

"Şahitliği gizlemeyin. Kim şahitliği gizlerse, şüphesiz onun kalbi günahkârdır."[487]

Şahit, gördüklerini gizlese de açıklasa da kendisinin söyleyeceklerine bakılır. Ayet-i kerime, gördüklerini gizlememesini öğütlemektedir. Bu da onun tanıklık yaparken söylediklerinin kabul edilmesi gerektiğine delalet etmektedir.

Bütün bu anlatılanlardan şu kural ortaya çıkmaktadır: *Kendisine bir şey emanet edilen kişinin o şey hakkında söyleyeceklerine itibar edilir ve sözü doğru kabul edilir.*

Mesela emanetçi, kendisine emanet olarak bırakılan şeyin kaybolduğunu veya sahibine iade ettiğini söylerse sözü doğru kabul edilir. Mudarebe ortaklığındaki mudarip, bir malı kiralayan müstecir ve bazı hakların ve malların kendisine emanet edildiği kimsenin, kendi uhdesindeki o şeyler hakkında yapacağı beyana itibar edilir ve o konuda söyleyecekleri doğru kabul edilir. Bu sebeple biz, müdayene/borçlanma ayetinden sonra gelen (فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ) **"Alınmış rehinler yeterlidir"** ayetini ve ona atfedilen devamını burada zikrediyoruz:

(فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ)

"Eğer birbirinize güvenirseniz kendisine güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesin ve Rabbi Allah'tan sakınsın."[488]

Bu ayette, rehin bırakılan şeyin emanet olmadığına delalet vardır. Eğer emanet olsaydı, ayetin devamındaki emanet onun üzerine atfedilmezdi. Çünkü bir şey kendi üzerine atfedilmez. Ancak başkasının üzerine atfedilir. (Burada emanet, rehne atfedildiğine göre demek ki, emanet ile rehin ayrı şeylerdir.)

487 Bakara, 2/283
488 Bakara, 2/283

Bazı kimseler (وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فٖي اَرْحَامِهِنَّ) **"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz"**[489] ayetinin hayzı değil, sadece gebeliği gizlemeyle ilgili olduğunu söylerler. Çünkü kan, dışa aktığı zaman hayız olur. Rahimdeyken ona hayız denmez. Çünkü hayz, rahmin dışına akan kanla ilgili bir hükümdür. Rahimde durduğu sürece hükümsüzdür. Onu ordayken nazar-ı itibara almanın bir anlamı yoktur. Kadını da rahimde duran o kanla ilgili bir emanetçi gibi değerlendirmek pek bir anlam ifade etmez.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu söz, doğrudur. Çünkü kan, rahimden dışa akmadıkça hayız adını almaz. Ancak ayet, bizim anlattıklarımızın doğruluğuna delil olmakta devam etmektedir. Şöyle ki: Hayız vaktinin bilinmesinde kadının ifadesine başvurulur. Zira rahmin dışına akan her kan hayız değildir. Ancak vakit, âdet ve rahimde hamilelik bulunmaması gibi başka bazı sebepler mevcut ise dışa akan kan hayız olur. Durum böyle olduğuna ve bu sebepleri de ancak kadının kendisi bilebildiğine göre o, "Ben üç hayız gördüm" dediğinde ayetin gereğince sözüne itibar edilir ve iddetinin tamamlandığına hükmedilir. "Ben kan görmedim. İddetim tamamlanmadı" dediğinde de sözüne itibar edilir. "Ben, insan şeklini almış bir düşük yaptım ve iddetim tamamlandı" dediğinde de sözüne itibar edilir. Buradaki tasdik ve doğrulama, görülen bir hayızla ve rahmin dışına akan bir kanla ilgilidir.

Bahsedilen ayet, akan kanın hayız olduğuna hükmetmede renginin ölçü alınmayacağına delalet etmektedir. Şayet rengi ölçü olarak alınsaydı, bunu belirlemede erkekler dışarıda tutularak sadece kadınların sözüne itibar edilmezdi. Çünkü renkleri birbirinden ayırt etmede kadınlarla erkekler birbirlerine eşittirler. Bu da hayız kanının renk bakımından istihaze/özür kanından ayırt edilemeyeceğine, her ikisinin aynı nitelikte olduklarına, hayzın kanın rengiyle belirlenebileceğini söyleyenlerin iddialarının geçersiz olduğuna delalet etmektedir. Belirlemede anlattığımız sebeplerden dolayı renk ölçü alınamayacağına göre, bu kanın hayız olup olmadığını sadece kadının kendisi bilebilir. Hayzın ne zaman başlayıp ne zaman sona ereceğini, âdetini, miktarını, temizlik döneminin başlangıç

489 Bakara, 2/228

ve bitiş vakitlerini sadece kadının kendisi bilebilir. Çünkü rahmin dışına akan her kan hayız değildir. Görülen kanı hayız olmaktan çıkaran hamileliğin mevcut olduğunu, düşük olayının meydana geldiğini tespit etmede başvurulacak merci, yine kadının kendisidir. Çünkü bütün bunları biz, kadın bildirmedikçe bilemeyiz ve bunlardan haberdâr olamayız. Bu sebeple bu durumlar hakkında kadının sözüne itibar edilir.

Hişam, Muhammed'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Hayzın mevcudiyeti konusunda kadının sözü doğru kabul edilir. Hayız görebilecek yaşa vardığında, hayız görüp büluğa erdiğini söylerse baliğa olduğuna hükmedilir. Bunu (وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فِي اَرْحَامِهِنَّ) **"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz"** ayetinin delaletine dayanarak söylüyoruz."

Muhammed dedi ki: "Ergenlik çağına yaklaşmış bir erkek çocuk ihtilam olduğunu söylerse, onun gerçekten ihtilam olduğu bilinmeden veya büluğa erecek yaşa varmadan sözü doğru kabul edilmez."

Görüldüğü gibi Muhammed, hayız ile ihtilam arasında ayrım yapmıştır. Aralarındaki fark şudur: Hayız, kadının kendisi tarafından bilinir. Çünkü bu kan vakitle, âdetle ve ancak kadının kendisinin bilebileceği başka bazı faktörlerle ilgilidir. Ayrıca ayet-i kerime de bu hususta kadının sözüne itibar edilmesi gerektiğine delalet etmektedir.

İhtilam ise böyle değildir. Çünkü ihtilam olmak için meninin basınç ve şehvetle dışarı çıkmasından başka bazı sebeplerin gerçekleşmesine gerek yoktur. Baliğ olmak için meninin belli bir vakitte ve belli bir âdet üzere akması da şart değildir. Böyle olunca da ihtilam olduğunu söyleyen erkek çocuğun söylediklerinin doğru olduğunu bilmeden baliğ olduğuna hükmedilemeyeceğini söylemek kabul edilemez.

Diğer taraftan hayız ve istihaze kanları aynı nitelikte olduklarına göre, kendinde kanama gören kadının hemen hayızlı olduğuna hükmetmek doğru olmaz. Onun bu husustaki ifadesine başvurmak gerekir. Çünkü bu; bizden çok, onun bileceği bir husustur. İhtilama gelince kendinden meni aktığını gören bir kimse, hiç karıştırmaksızın ve de şüphe etmeksizin bunun

kendinden aktığını anlayıp bilir. Bu sebeple de onun bu husustaki ifadesine başvurmamıza gerek kalmaz.

(اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ)

"Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa"

Kadınların rahimlerindeki şeyleri gizlemeleri yasaklanırken bu ayet, bir şart olarak zikredilmiş değildir. Bu sadece tekit mahiyetinde söylenmiştir. Bu, aynı zamanda imanın bir şartı olarak söylenmiştir. Kadının, rahmindeki hayız ve gebelik gibi şeyleri gizlememesi gerekir. İman eden etmeyen bütün kadınlar, bu yasağa muhatap olma bakımından eşit durumdadırlar. Şu ayetler de buna örnek gösterilebilir:

(وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ)

"Allah'ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmasın."[490]

(اِنّ۪ي اَعُوذُ بِالرَّحْمٰنِ مِنْكَ اِنْ كُنْتَ تَقِيًّا)

"Senden, Rahmân'a sığınırım. Eğer Allah'tan çekinen biri isen (bana kötülük etme)"[491]

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُٓوا اِصْلَاحًا)

"Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almaya daha çok hak sahibidirler."[492]

490 Nur, 24/2
491 Meryem, 19/18
492 Bakara, 2/228

Bu ayet, birkaç hüküm içermektedir:

Bunlardan biri, üçten az sayıda talakla boşanma durumunda kadınla kocası arsındaki nikâh bağı devam eder; evlilik sona ermediği için kocanın karısına dönüş yapma hakkı da devam eder. Çünkü ayette, boşamadan sonra dahi erkeğe koca denmektedir. Kadın iddet bekleme sürecindeyken karşılıklı miras hukuku ve diğer karı-kocalık hukuku devam eder. Kadın iddet beklemekteyken kocası ona dönüş yapabilir. Çünkü ayette geçen (فِي ذَلِكَ) ifadesi, üç hayız görerek beklenen iddet süresi içindeyken bu dönüşün yapılabileceği bildirilmektedir. Bu dönüş, kadına zarar vermek maksadıyla değil de, barışıp aralarını düzeltmek istemeleri şartına bağlı olarak mübah kılınmıştır. Bu maksat, şu ayette de ifade edilmiştir:

(وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا)

"Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın."[493]

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Aralarındaki evlilik bağı devam ettiğine göre **"Kocaları, onları geri almaya daha çok hak sahibidirler"** demek ne anlama geliyor? Hâlbuki "geri alma" ifadesi, ancak kişinin mülkiyetinden çıkmış olan bir şey hakkında kullanılır. Kişinin mülkiyetinde bulunan bir şey için geri alma ifadesinin kullanılması doğru değildir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: İddetin bitimi esnasında nikâh bağını ortadan kaldıran bir sebep mevcut olduğuna göre burada "geri alma" ifadesinin kullanılması yerindedir. O zaman bu geri alma, iddetin sona ermesiyle evlilik bağının ortadan kalkmasını engellemek manasına gelir. Çünkü mülkiyetin ortadan kalkması sonucunu doğuracak olan sebebin hükmü ortadan kaldırılmış olmaktadır. Şu ayette de benzer bir mana vardır:

493 Bakara, 2/231

(فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ)

"Kadınlar bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın."[494]

Bu durumda adam eşini tutmuş olmaktadır. Çünkü o, kendisinin nikâhlı eşidir. Buradaki dönüşten kastedilen, ricattir.

Ricat, hayzın sona ermesinden sonra yapılan ve nikâhın bekasını gerektiren bir dönüştür. Bu hayzın sona ermesi, şayet ricat yapılmasaydı nikâh bağını ortadan kaldıracaktı. Bu ricatın mübahlığı her ne kadar barışıp aralarını düzeltme şartına bağlanmış ise de iddet süresini uzatarak kadına zarar vermek maksadıyla ricat yapan kişinin de ricatinin sahih olacağı hususunda ilim ehli arasında ihtilaf yoktur. Şu ayet-i kerime bu ricatin sahih olduğuna delalet etmektedir:

(فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا)

"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın."[495]

Ayetin devamında şu ifadeyi görüyoruz:

(وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ)

"Bunu kim yaparsa kendine zulmetmiş olur."

Kadına zarar vermek maksadıyla da olsa yapılan ricat sahih olmasaydı, bunu yapan kişi kendine zulmetmiş olmazdı.

494 Bakara, 2/231
495 Bakara, 2/231

Bu ayet genel mana ifade eden bazı lafızların bir takım müsemmalar için kullanıldıktan sonra o genel ifadenin kapsamındaki bazı özel hükümlerin o genel ifadeye atfedilmesinin caiz olduğuna delalet etmektedir. Baştaki genel ifadeli lafzın, kendisine atfedilen özel hükümden başka yerlerde de esas alınmasına engel bir durum yoktur. Zira (وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوٓءٍ) **"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç kur' beklerler"**[496]ayeti, üç talakla boşanan kadınlarla üçten az sayıda boşanan kadınlar hakkında genel hüküm ifade etmektedir. Bu hususta ihtilaf yoktur. Ayetin devamındagelen (وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ) **"Kocaları onları geri almaya daha çok hak sahibidirler"** ifadesi, üçten az sayıda talakla boşanmış olan kadınlara mahsus özel bir hükümdür. Bu, üçten az sayıda talakla boşanan kadınların, (وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوٓءٍ) **"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç kur' beklerler"** hükmü ile sınırlandırılmalarını gerektirmemektedir. Kitap'ta ve sünnette bunun çok sayıda örneği vardır: Mesela (وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا) **"Biz, insana, anne-babasına iyilik etmesini emrettik"**[497] ayeti, Müslüman olsun kâfir olsun, bütün anne babalara iyilik etmeye dair genel bir emirdir. Ardısıra gelen şu ifade, bu genel emrin üzerine atfedilmiştir:

(وَاِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا)

"Şâyet onlar seni, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa, bu takdirde onlara itaat etme."

Ayetin bu kısmı ise müşrik anne babalara mahsus bir emirdir. Ayetin hususi emir içeren bu kısmı, Müslüman ve kâfir anne babalara iyi davranmaya dair baş taraftaki hitabın genel mahiyette oluşuna engel değildir.

Doğrusunu Allah bilir.

---

496 Bakara, 2/228

497 Ankebut, 29/8

Kocanın Karısı Üzerinde ve Kadının Da Kocası Üzerindeki Hakkı

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ)

"Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır."[498]

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Yüce Allah, eşlerden her birinin diğeri üzerinde bazı hakları olduğunu, kocanın karısı üzerinde fazladan bir hakkı da olduğunu bu ayette bildirmiştir. Bunu da (وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ) **"Erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır"** ifadesiyle belirtmiştir. Ancak bu ayette eşlerin birbiri üzerindeki haklarının neler olduğunu açıklamamıştır. Bunları başka ayetlerde ve Resûlü'nün *sallallahu aleyhi ve sellem* lisanıyla bize açıklamıştır. Mesela şu ayetlerde kadının kocası üzerindeki hakları açıklanmıştır:

(وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ)

"Onlarla iyi geçinin."[499]

(فَامْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ)

"Ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakınaktır."[500]

(وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ)

"Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir."[501]

---

498 Bakara, 2/228
499 Nisâ, 4/19
500 Bakara, 2/229
501 Bakara, 2/233

(اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ وَبِمَا اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوَالِهِمْ)

"Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdırlar. Çünkü Allah, insanların kimini kiminden üstün kılmıştır. Bir de erkekler kendi mallarından harcamakta (ve ailenin geçimini sağlamakta)dırlar."[502]

Bu nafakanın kendisi için temin edilmesi, kadının kocası üzerindeki haklarındandır.

(وَاٰتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً)

"Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin." [503]

Mehrinin kendisine tam olarak ödenmesi, kadının kocası üzerindeki haklarından sayılmıştır.

(وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَاٰتَيْتُمْ اِحْدٰيهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْـًٔا)

"Eğer bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz, diğerine (mehir olarak) yüklerle mal vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın."[504]

Geçimsizliğin kaynağı koca ise ve başka bir kadınla evlenmek istemesi sebebiyle karısından ayrılacağı zaman, ona daha önce vermiş olduğu mehir ve diğer şeyleri geri almaması, karısının hakkıdır.

502 Nisâ, 4/34
503 Nisâ, 4/4
504 Nisâ, 4/20

(وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا اَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ)

"Ne kadar uğraşırsanız uğraşın, kadınlar arasında adaleti yerine getiremezsiniz. Öyle ise (birine) büsbütün gönül verip ötekini (kocası, hem var hem yok) askıda kalmış kadın gibi bırakmayın."[505]

Kocanın, başka karısına meylettiğini kendisine göstermemesi, karısının haklarından sayılmıştır. Kocanın başka karısı varsa karılarının yanında gecelemeyi sıraya bağlaması kadının hakkıdır. Ayet-i kerime, kadının bu hakka sahip olduğuna delalet etmektedir. Ayrıca kocanın, kendisiyle cinsel ilişkide bulunması da kadının kocası üzerindeki haklarındandır. **"Kadını (kocası, hem var hem yok) askıda kalmış kadın gibi bırakmayın"** ifadesi, kadının bu hakka sahip olduğuna delalet etmektedir. Yani ne boşuyor ki kadıncağız gidip başka bir erkekle evlenebilsin ne de onunla cinsel ilişkide bulunuyor ki, kadıncağız kendini evli sansın. Kendini bir nevi askıdaymış gibi hissetmesin. Kadını, zarar vermek için yanında tutması da doğru değildir. Bununla ilgili açıklama önceki sayfalarda geçmişti.

(فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ اِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ)

"Kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın."[506]

Bu ayet, kocaya hitap etmektedir. Koca, karısına yönelmiyorsa onu boşamamakta inad etmesin. Boşasın ki kadıncağız gidip başka biriyle evlenebilsin. Bu, kadının kocası üzerindeki haklarındandır. Bu ayet, bu hakkı kadına tanımıştır.

Yüce Allah, kocanın karısı üzerindeki haklarını ise şu ayetlerde açıklamıştır:

---

505 Nisâ, 4/129
506 Bakara, 2/232

(فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ)

"İyi kadınlar, itaatkârdırlar. Allah'ın (kendilerini) koruması sayesinde onlar da "gayb"ı korurlar."[507]

İyi kadın, rahminde kocasına ait suyu korur veya düşük yapmak için çeşitli yollara başvurmaz veya iffetini muhafaza eder ya da kocasına ve kendisine ait evdeki eşyaları korur. Yahut bunların hepsini korur. Ayetin lafzının bu manaların tümünü içerme ihtimali vardır.

(اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ)

"Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdırlar."

Bu ayet, kadının kocasına itaat etmesini gerekli kılmaktadır. Zira Yüce Allah'ın erkeği koruyucu ve kollayıcı olarak nitelemesi bunu gerektirmektedir.

(وَالّٰتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَاِنْ اَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا)

"(Evlilik yükümlülüklerini reddederek) başkaldırdıklarını gördüğünüz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın. (Bunlar fayda vermez de mecbur kalırsanız) onları (hafifçe) dövün. Eğer itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın."[508]

Ayet-i kerime, kadının kocasına itaatle yükümlü olduğuna, ona karşı başkaldırmaması gerektiğine delalet etmektedir.

Kocanın karısı üzerinde, kadının da kocası üzerinde bir takım hakları bulunduğuna dair Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* hadisler rivayet edilmiştir. Bunların bir kısmı ayetlerin delalet ettikleri manalarla örtüş-

507 Nisâ, 4/34
508 Nisâ, 4/34

mekte, bir kısmı da ayetlerde anlatılandan fazlasını ortaya koymaktadır. Bu hadislerden bazıları şunlardır:

Muhammed b. Bekr el-Basri'nin bildirdiğine göre Cafer b. Muhammed'in babası, Cabir b. Abdullah'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*Arafat'ta bir hutbe irad etti. Hutbede şöyle dedi:

(فَاتَّقُوا اللهَ فِي النِّسَاءِ، فَإِنَّكُمْ أَخَذْتُمُوهُنَّ بِأَمَانِ اللهِ، وَاسْتَحْلَلْتُمْ فُرُوجَهُنَّ بِكَلِمَةِ اللهِ ، وَلَكُمْ عَلَيْهِنَّ أَنْ لَا يُوطِئْنَ فُرُشَكُمْ أَحَدًا تَكْرَهُونَهُ، فَإِنْ فَعَلْنَ ذَلِكَ فَاضْرِبُوهُنَّ ضَرْبًا غَيْرَ مُبَرِّحٍ، وَلَهُنَّ عَلَيْكُمْ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ)

"Kadınlar hakkında Allah'tan korkun. Allah adını güvence vererek onların iffetlerini kendinize helal ettiniz. Sevmediğiniz kimseleri yatağınıza almamaları, sizin onlar üzerindeki hakkınızdır. Bunu yaparlarsa şiddetli olmayacak şekilde onları dövün. Onların yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak sizin tarafınızdan temin edilecektir."[509]

Leys'in bildirdiğine göre Atâ, İbn Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir kadın, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* yanına geldi ve "Ey Allah'ın Resûlü! Kocanın karısı üzerindeki hakkı nedir?" diye sordu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* o konuda bir şeyler söyledi. Söyledikleri arasında şu da vardı: ***"Kocasının izni olmadan onun evinden bir sadaka vermeyecek. Aksi hâlde kocası sevap kazanır, kendisi de günaha girer."***

Kadın yine sordu: "Ey Allah'ın Resûlü! Kocanın karısı üzerindeki hakkı nedir?" Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle cevap verdi:

509 Muslim, Hac, 19

"Kocasının izni olmadan onun evinden dışarı çıkmayacak. Onun izni olmadan bir gün dahi (nafile) oruç tutmayacak."[510]

Mis'ar'ın bildirdiğine göre Ebu Hureyre *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(خَيْرُ النِّسَاءِ الَّتِي إِذَا نَظَرْتَ إِلَيْهَا سَرَّتْكَ، وَإِذَا أَمَرْتَهَا أَطَاعَتْكَ، وَإِذَا غِبْتَ عَنْهَا حَفِظَتْكَ فِي نَفْسِهَا وَمَالِهَا» قَالَ: وَتَلَا هَذِهِ الْآيَةَ {الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ})

"Kadınların en hayırlısı; yüzüne baktığında seni sevindirir, bir şey emrettiğinde itaat eder, yanında bulunmadığın zamanlarda da kendini ve senin malını korur."

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* böyle buyurduktan sonra şu ayeti okudu: "Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdırlar." [511]

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Kocanın karısına nafaka temin etmekte güçlük çekmesi durumunda onları birbirinden ayırmak gerektiğine bazı kimseler bu ayeti delil göstermişlerdir. Bu görüşte olanlar derler ki: "Kocanın kadın üzerinde hakkı olduğu kadar, Cenab-ı Allah kadına da kocası üzerinde hak tanımıştır. Karşılıklı haklar konusunda ikisini birbirine eşit kılmıştır. Kocanın kendisine nafaka vermemesi durumunda kadının kendi üreme organından onu karşılıksız yararlandırması caiz olmaz."

Nafakasızlık sebebiyle eşlerin birbirinden ayrılması gerektiği görüşünde olanların bu söyledikleri birkaç bakımdan yanlıştır:

1-Kocası tarafından kadına verilen nafaka onun tenasül organının karşılığı değildir ki, nafaka verilmemesi durumunda ayrılmaları gereksin. Koca, verdiği nafaka karşılığında o organdan yararlanıyor değildir. O organa nikâh akdi ile mâlik olmaktadır. Onun bedeli de mehirdir.

510 Beyhaki, Şuabu'l-İman: 4/303

511 Ebu Davud et-Tayalisi, Müsned: 4/87

2-Nafaka eğer tenasül organının bedeli olsaydı, nafaka verememe sebebiyle bahsedilen ayet hükmünce yine de ayrılmamaları gerekirdi. Çünkü ayetin devamında (وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ) **"Erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır"** denilmektedir. Bu da aralarındaki nikâh hukukunda erkeğin kadından bir derece daha önde olmasını, nafakasını veremese dahi onun tenasül organından yararlanabilmesini gerekli kılmaktadır. Bedenini kocasına onun evinde teslim etmesi sebebiyle ondan nafaka alma hakkına sahip olduğuna göre kadın, kocasının kendisinden şehevî bakımından yararlanmakta, bunun karşılığında kendisi de kocası gibi bazı haklara sahip olmaktadır. Bu hak da nafaka alma hakkıdır. Nafaka, kocanın zimmetindedir. Böylece ikisi de karşılıklı olarak birbirleri üzerinde hak ve yükümlülüklere sahip olmaktadırlar.

(وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ)

"Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır."

Bu ayetin delalet yoluyla içerdiği hükümlerden biri, nikâh sırasında miktarı belirlenmemiş ise kadına mehr-i misil verilmesi gereğidir. Çünkü koca, nikâh akdi ile kadının tenasül organına sahip olmakta, bu sebeple de onun bedeninin kendisine teslim edilmesi hakkını elde etmektedir. Koca da kadının tenasül organının mislini -yani kıymetini-, ona vermekle yükümküdür. Bu kıymet de mehr-i misildir. Misliyetten bahseden bir ayette de şöyle buyrulmaktadır:

(فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ)

"Kim size saldırırsa, size saldırdığının mislince siz de ona saldırın." [512]

Bu ayetlerden misilden ve misliyetten söz edildiğine göre anlaşılan odur ki, bir kimse mülkiyetine geçirdiği bir şeyin mislini karşı bedel olarak vermelidir. Misli yoksa kıymetini vermelidir. Aynı şekilde tenasül organının

512 Bakara, 2/194

mislini kadına vermek mümkün olmadığına göre kıymetini vermek gerekir ki, o da mehr-i misildir.

Kadınların kocaları üzerindeki haklarından bahseden ayette "maruf" yani meşru haklara sahip oldukları bildirilmektedir. Yani zulüm ve taksir cihetine meyletmeksizin hakları tam olarak verilmelidir. Nitekim Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, evlenirken karısına vereceği mehrin miktarını belirlemeyen ve gerdeğe girmeden ölen bir adamın karısı hakkında şöyle buyurmuştur:

(لَهَا صَدَاقُ نِسَائِهَا لَا وَكْسَ وَلَا شَطَطَ)

"O kadına, eksiltme ve haksızlık yapılmaksızın emsali kadınların mehri kadar mehir verilmesi gerekir."[513]

Başka bir hadiste de şöyle buyrulmaktadır:

(أَيُّمَا امْرَأَةٍ نَكَحَتْ بِغَيْرِ إِذْنِ وَلِيِّهَا, فَنِكَاحُهَا بَاطِلٌ, فَإِنْ دَخَلَ بِهَا فَلَهَا مَهرُنِسَائِهَا لَا وَكْسَ وَلَا شَطَطَ)

"Herhangi bir kadın, velisinin izni olmadan evlenirse nikâhı geçersizdir. Kendisiyle gerdeğe girilirse ona, eksiltme ve haksızlık yapılmaksızın emsali kadınların mehri kadar mehir verilmesi gerekir."

Ayetten anlaşılan mana budur.

Bu ayetin delalet ettiği hükümlerden biri de şudur: Bir kimse mehir vermemek şartıyla bir kadınla evlenirse, yine de kadına mehir vermesi gerekir. Zira hadiste mehir vermemeyi şart koşanla koşmayan arasında bir ayrım yapılmamış ve ikisinin de mehir vermesi gerektiği bildirilmiştir.

(وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ)

"Erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır" ifadesiyle ilgili olarak Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki:

513 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 7/399

Buradaki bir derece farkı, Cenab-ı Allah'ın erkeği kadına göre üstün kıldığı bazı yönleridir ki, o yönler şu ayette açıklanmaktadır:

(اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ)

"Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdırlar. Çünkü Allah, insanların kimini kiminden üstün kılmıştır."[514]

Kadının koruyucusu ve kollayıcısı olduğu için, erkeğin kadın üstün kılındığı bu ayette haber verilmektedir.

(وَبِمَا اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوَالِهِمْ)

"Bir de erkekler kendi mallarından harcamakta (ve ailenin geçimini sağlamakta)dırlar."

Bu da erkeğin, kadını tarafından kendisine itaat edilmesini gerektiren üstünlüklerindendir.

(فَاِنْ اَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا)

"Eğer itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın."

Kocanın karısına karşı üstünlüklerinden biri de, kadının isyankârlık etmesi durumunda dövülmesi veyatağının terkedilmesidir. Boşayarak ondan ayrılma yetkisine sahip olması da erkeğin karısına karşı üstün olduğu özelliklerindendir. Oysa kadın böyle bir yetkiye sahip değildir. Koca, ondan başka üç kadınla daha evlenebilir. Ama kadın, onun nikâhında bulunduğu sürece veya onun boşamasından dolayı iddet beklemekteyken başka bir erkekle evlenemez. Erkeğin mirastaki hissesi, kadınınkinden fazladır. Kadın, kocasının istediği yere taşınmak mecburiyetindedir. Ama erkek, taşınma ve yerleşmede karısına uymak mecburiyetinde değildir. Kadın, kocasının izni olmadan nafile oruç tutamaz.

---

514 Nisa, 4/34

Erkeğin kadına göre üstün olan bu özelliklerinden başka bazı özellikleri daha vardır ki onları da Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* gelen şu rivayetlerde görmekteyiz:

İsmail b. Abdulmelik'in bildirdiğine göre Cabir *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

«لَا يَصْلُحُ لِبَشَرٍ أَنْ يَسْجُدَ لِبَشَرٍ، وَلَوْ صَلَحَ لِبَشَرٍ أَنْ يَسْجُدَ لِبَشَرٍ، لَأَمَرْتُ الْمَرْأَةَ أَنْ تَسْجُدَ لِزَوْجِهَا، مِنْ عِظَمِ حَقِّهِ عَلَيْهَا، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَوْ كَانَ مِنْ قَدَمِهِ إِلَى مَفْرِقِ رَأْسِهِ قُرْحَةٌ تَنْبَجِسُ بِالْقَيْحِ وَالصَّدِيدِ، ثُمَّ اسْتَقْبَلَتْهُ تَلْحَسُهُ مَا أَدَّتْ حَقَّهُ»

"Bir insanın bir insana secde etmesi uygun olmaz. Bir insanın bir insana secde etmesi uygun olsaydı, üzerindeki hakkının büyüklüğünden dolayı kadının kocasına secde etmesini emrederdim. Beni yaşatmakta olan Allah'a yemin ederim ki, erkeğin tepesinden tırnağına kadar her tarafı irin ve cerahat fışkıran çıban olsa, sonra karısı onun karşısına geçip yalasa, yine de hakkını ödemiş olmaz."[515]

A'meş'in bildirdiğine göre Ebu Hureyre *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

«إِذَا دَعَا الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ إِلَى فِرَاشِهِ فَأَبَتْ فَبَاتَ غَضْبَانَ عَلَيْهَا لَعَنَتْهَا الْمَلَائِكَةُ حَتَّى تُصْبِحَ»

"Adam karısını yatağına davet ettiğinde kadın yatağa yanaşmaz ve adam da öfkeli olarak sabahlarsa, sabaha kadar melekler o kadına lânet okurlar."[516]

515 Ahmed b. Hanbel, Müsned: 3/158

516 Buhari, Bed'ul-Halk, 7

(عَنْ حُصَيْنِ بْنِ مِحْصَنٍ، أَنَّ عَمَّةً لَهُ أَتَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَاجَةٍ، فَفَرَغَتْ مِنْ حَاجَتِهَا، فَقَالَ لَهَا: « أَذَاتُ زَوْجٍ أَنْتِ؟ »، قَالَتْ: نَعَمْ، قَالَ: « فَأَيْنَ أَنْتِ مِنْهُ؟ » - قَالَ يَعْلَى: « فَكَيْفَ أَنْتِ لَهُ؟ » - قَالَتْ: مَا آلُوهُ إِلَّا مَا عَجَزْتُ عَنْهُ، قَالَ: « انْظُرِي أَيْنَ أَنْتِ مِنْهُ فَإِنَّهُ جَنَّتُكِ وَنَارُكِ »)

"Husayn b. Mihsan'ın anlattığına göre halâsı bir iş için Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* huzuruna varır. İşini gördükten sonra Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona sorar:

-Evli misin?

- Evet.

-Kocana karşı davranışın nasıl?

- Aciz ve hâlsiz olmadığım zaman onun yatağa davetinden geri durmam.

-Kocana karşı davranışına dikkat et. O, senin cennetin ya da cehennemindir."[517]

Süfyan'ın bildirdiğine göre Ebu Hureyre *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(لا تصومُ المَرأةُ يوما مِنْ غيرِ شهرِ رمضانَ و زوجُها شاهدٌ إلا بإذنه)

"Kocası yanındayken ondan izin almadan bir kadın, Ramazan dışında bir gün dahi oruç tutmasın."[518]

A'meş'in bildirdiğine göre Ebu Salih, Ebu Said el-Hudri'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:

517 Ahmed b. Hanbel, Müsned: 6/419
518 İbn Huzeyme, Sahih: 3/319

(نَهَى رَسُولُ اللهِ - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - النِّسَاءَ أَنْ يَصُمْنَ إِلَّا بِإِذْنِ أَزْوَاجِهِنَّ)

"Resûlullah** sallallahu aleyhi ve sellem, **kocalarının izni olmadan kadınların(nafile) oruç tutmalarını yasakladı."[519]

Kur'an'ın içerdiği delaletlerle birlikte bu rivayetler, nikâh akdinin gerektirdiği haklarda erkeğin kadına bazı yönlerden üstün olmasını icab ettirmektedir.

(وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوءٍ)

"Boşanmış kadınlar, kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler."[520]

Bu ayet-i kerimenin bazı yerlerinin neshedildiği söylenmiştir. Bunlardan biri şudur:

Mutarrıf'ın bildirdiğine göre Ebu Osman en-Nehdi, Übeyy b. Kâb'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Boşanan kadınlar ile kocası ölen kadınların beklemeleri gereken iddet süresiyle ilgili ayetler nazil olduktan sonra dedik ki: 'Ya Resûlallah! İddetleri hakkında henüz ayet nazil olmayan bazı kadınlar; küçük yaştakiler, yaşlılar ve hamileler kaldı.' Bunun üzerine şu ayet nazil oldu:

(وَالّٰٓـئِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ اِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلٰثَةُ اَشْهُرٍ وَالّٰٓـئِي لَمْ يَحِضْنَ وَاُولَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ)

519 İbn Mâce, Siyam, 54

520 Bakara, 2/228

"Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlarla, henüz âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır. Hamile olanların bekleme süresi ise, doğum yapmalarıyla sona erer."[521]

Abdulvehhab'ın bildirdiğine göre Said, Katade'nin(وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوٓءٍ) **"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler"**[522] ayeti hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Boşanan kadının iddeti üç hayız görme şeklinde belirlendi. Sonra kendisiyle gerdeğe girilmemiş olan kadın iddet beklemesi neshedildi. Üç hayız görerek iddet bekleme hükmü iki kadın hakkında neshedildi. Bunlardan biri (وَالّٰٓئِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَٓائِكُمْ اِنِ ارْتَبْتُمْ) **"Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlar hususunda tereddüt ederseniz"**[523] ibaresiyle değinilen menapoz devresine girmiş yaşlı kadındır. Diğeri de (وَالّٰٓئِي لَمْ يَحِضْنَ) **"Henüz adet görmeyenler de böyledir"**[524] ibaresiyle değinilen henüz âdet görmeye başlamamış küçük yaştaki kadındır. Bu iki kadının boşanmaları durumunda iddetleri hayız görme şeklinde değil, üç ay beklemekledir. Hamile kadının iddetinin üç hayız görmek şeklinde değil doğumla sonuçlanacağı (وَاُو۬لَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ) **"Hamile olanların bekleme süresi ise, doğum yapmalarıyla sona erer"** (ayetiyle) bildirildi."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Übeyy b. Kâb'ın *radıyallahu anh* rivayet ettiği hadiste, (وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوٓءٍ) **"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler"** ayetinin kısmen de olsa neshedildiğine dair bir delil bulunmamaktadır. Bununla ilgili olarak en fazla söylenebilecek olan şudur: Sahabiler henüz âdet görmeye başlamamış olan küçük yaştaki kız ile menapoza girmiş yaşlı kadın ve bir de hamile olan kadınların iddetinin ne şekilde olacağını sormuşlardı. Bu rivayetten anlaşıldığına göre sahabiler bahsedilen ayetin özel hüküm ifade ettiğini, her ne kadar kastedilmiş olmaları mümkün olsa da

521 Talak, 65/4
522 Bakara, 2/228
523 Talak, 65/4
524 Talak, 65/4

hamile kadının ve henüz âdet görmeye başlamamış küçük yaştaki kızın ayetin kapsamına girmediğini biliyorlardı. Küçük yaştaki kadın boşandığında, büluğa erdikten sonra üç hayız görerek iddet beklesin denilebilirdi. Menapoza girmiş kadına gelince, onun bahsedilen ayette kastedilmediği açıkça anlaşılmaktadır. Çünkü menapoza girmiş kadının, artık hayız kanaması görmesin düşünülemez. Dolayısıyla anılan ayetin kapsamına girmesi hiçbir şekilde mümkün değildir.

Katade'nin rivayet ettiği hadise gelince o, gerdeğe girmiş olsun olmasın boşanan her kadının iddetinin, üç hayız görme şeklinde olacağının ayette genel bir şekilde hükme bağlandığını, ancak gerdeğe girmeden boşanan kadınla ilgili hükmün neshedildiğini söylemiştir. Onun ifade ettiği gibi böyle bir şeyin olması mümkündür.

"Üç hayız görerek iddet bekleme hükmü iki kadın hakkında neshedildi. Bunlardan biri menapoz devresine girmiş yaşlı kadındır. Diğeri de henüz âdet görmeye başlamamış küçük yaştaki kadındır" ifadesine gelince, burada "nesh" ifadesini kullanmıştır. Ama bu kelimeyle tahsis yani özellemeyi kastetmiştir.

İbn Abbas *radıyallahu anh* ile diğer bazı müfessirler, çoğu kez nesh kelimesini kullandıklarında onunla tahsisi/özellemeyi kastetmişlerdir.

Katade de menapoza girmiş kadının iddetiyle ilgili olarak nesh kelimesini kullanmış, ama bununla tahsisi/özellemeyi kastetmiştir. Gerçek manada neshi kastetmiş değildir. Zira nesh, hükmü yerleşip sabit olan şeylerde olur. Menapoza girmiş kadının hayız görmesi imkânsız olduğu hâlde hayız görerek iddet beklemesinin kastedilmiş olması mümkün değildir. Bu da gösteriyor ki bahsedilen ayet hakkında meydana gelen nesh değil, hükmünün tahsis edilmesi, yani özellenmesidir.

Bize göre kabul edilebilir nitelikte olmayan bir ihtimale göre Katade şu görüştedir: Genç yaşta hayızdan kesilen kadına da âyise/hayız görmekten ümidi kesilen menapoza girmiş kadın denilebilir. Bununla beraber bu genç kadın da her ne kadar uzun sürse bile iddetini üç hayız görerek tamamlamak durumundadır. Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* bu konuda şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Genç yaşta hayızdan kesilmiş olan

kadının iddeti, menapoz dönemindeki kadının iddeti gibidir." Mâlik de bu görüştedir. Katade eğer genç yaşta hayızdan kesilen kadına bu manada âyise ismini kullanmış ve bunun iddetinin üç hayız görme şeklinde olacağını söylemişse bu mümkün olan bir şeydir. Çünkü bu durumdaki kadının tekrar hayız görmeye başlaması mümkündür.

Katade'nin, "Hamile kadının üç hayız görerek iddet bekleme hükmü neshedildi" ifadesine gelince, her ne kadar hamilelik süresince hayız kanaması görmemekteyse de, doğum yaptıktan sonra üç hayız görerek iddetini bekler, demeyi kastetmiş olabilir. Ancak bu da hamilelik sebebiyle neshedilmiştir. Ancak Übeyy b. Kâb *radıyallahu anh*, hamilenin üç hayız görerek iddet beklemesinin kastedilmiş olmadığını, bu durumu Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* sorduklarını, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* de üç hayız görerek beklemeyi emreden ayetin hamile, menapozdaki kadın ve henüz âdet görmemiş küçük yaştaki kadın hakkında nazil olmadığını bildirdiğini söylemiştir. Bundan sonra dabunların, üç hayız görerek iddet bekleme hükmünden ayrı tutulduklarını bildiren ayet nazil olmuştur. Dolayısıyla gerçek manada "nesh" kelimesi, hükmü sabit olan ve neshedici nass da daha sonra gelen şeyler hakkında kullanılabilir. Ama "nesh" kelimesini tahsis manasında bir nevi mecaz olarak kullanmak caiz olur. Bunda bir sıkıntı olmaz. Bizim için de uygun olan, buradaki nesh kelimesini tahsis manasında değerlendirmek olacaktır. Buna göre (وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ) **"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli beklerler"** ayetiyle yalnızca hayız gören ve kendisiyle gerdeğe girilmiş olan boşanmış kadınlar kastedilmiş olmaktadır. Menapoz dönemine girmiş yaşlı kadınlarla hiç âdet görmemiş küçük yaştaki kadınlar ve hamileler bu ayette kastedilmiş değildirler. Çünkü bu hükümlerin hangisinin ne zaman konulduğuna ve yerleşip sabit olduğuna, daha sonra hangisinin neshedildiğine dair bir bilgi bizde mevcut değildir. Şu hâlde bu ayetlerin hepsinin birlikte nazil olduklarını ve hükümlerinin sabit olduğunu kabullenmek durumundayız. Bunlardan genel mana ifade edenler, özel hüküm ifade edenlerin üzerine bina edilir.

Bu ayetle ilgili olarak İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* başka bir nesh şekli rivayet edilmiştir.

Hüseyin b. Hasan b. Atiyye, (وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فِي اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذٰلِكَ) **"Boşanmış kadınlar, kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz. Kocaları bu süre içinde onları geri almaya daha çok hak sahibidirler"**[525] ayeti hakkında İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Bu ayette belirtildiğine göre önceleri bir adam, üç talakla da olsa karısını boşadığında iddet süresi içinde onu geri almayabaşkalarından daha çok hak sahibi idi. Ancak daha sonra inen şu ayet bu hükmü neshetti:

(يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا)

"Ey iman edenler! Mü'min kadınları nikâhlayıp, sonra onlara dokunmadan (cinsel ilişkide bulunmadan) kendilerini boşadığınızda, onlar üzerinde sizin sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur. Bu durumda onlara müt'a[526] verin ve kendilerini güzel bir şekilde bırakın."[527]

Dahhâk b. Müzahim(وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوءٍ) **"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli beklerler"** ayeti hakkında şöyle dedi: Boşanan kadınların iddeti üç aydı. Ancak ayet neshedilerek ondan şu ayetle istisna yapıldı. (اِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا) **"Mü'min kadınları nikâhlayıp, sonra onlara dokunmadan (cinsel ilişkide bulunmadan) kendilerini boşadığınızda, onlar üzerinde sizin sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur."**[528]

525 Bakara, 2/228

526 Müt'a, koca tarafından, boşadığı eşine verilen para veya maldır. Konu ile ilgili olarak ayrıca Ahzab Sûresi'nin 28. âyetine bakınız.

527 Ahzab, 33/49

528 Ahzab, 33/49

(وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوءٍ)

"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler"

Bu ayet hakkında Mâlik, Hişam'ın babası Urve'nin şöyle bir açıklamada bulunduğunu rivayet etmiştir: "Adam karısını boşadığında, iddeti sona ermeden ona dönüş yapabiliyordu. Bin kere de boşasa her defasında bu şekilde dönüş yapma hakkı vardı. Bir adam karısını boşadı. İddeti bitmek üzereyken karısına dönüş yaptı. Sonra yine boşadı. Sonra da karısına 'Vallahi sonsuza dek gerçek manada sana dönmeyeceğim ve sen de benim nikâhımdan kurtulamayacaksın!' dedi. Bunun üzerine Yüce Allah şu ayeti indirdi: (اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ) **"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır."**[529] O günden itibaren insanlar talak/boşama konusunu yeniden gözden geçirdi. Kimi karısını boşadı, kimi boşamadı."

Şeyban, (وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذٰلِكَ) **"Kocaları bu süre içinde onları geri almaya daha çok hak sahibidirler"** ayeti hakkında Katade'nin şöyle dediğini rivayet etti:

"Koca, boşadığı karısını üç hayızlık bekleme süresi içinde geri almaya daha çok hak sahibidir. (اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ) **"Boşama iki defadır."** Her boşama için bir hayız beklenir. Bu ayet, öncekini neshetmiştir. Cenab-ı Allah boşamayı üç defayla sınırlandırmıştır. Üçten az sayıda boşayan kişi, karısını geri almaya daha çok hak sahibidir."

529 Bakara, 2/229

Talak/Boşama Sayısı

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ)

"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır."[530]

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu ayetin üç manaya geldiği söylenmiştir:

1-Erkeğin boşadığı karısına dönüş yapabileceği talak/boşama açıklanmaktadır. Urve b. Zübeyr ile Katade'nin bu görüşte oldukları rivayet edilmiştir.

2-Tavsiye edilen sünnete uygun boşama şekli açıklanmaktadır. İbn Abbas *radıyallahu anh* ile Mücahid'in bu görüşte oldukları rivayet edilmiştir.

3-Karısını boşamak isteyen erkeğin boşamaları, ayrı ayrı zamanlarda yapması emredilmektedir. İki defa boşadıktan sonra üçüncü defa boşaması emredilmektedir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: "Ayette erkeğin karısına dönüş yapabileceği boşama açıklanmaktadır" diyenin sözüne gelince bu, her ne kadar boşamadan sonra kadına dönüş yapmaktan bahsetmekte ise de böyle bir boşamanın mübah, başka türlüsünün mahzurlu olduğunu kastetmektedir. Ard ından dönüş ele alınmakla da, bu şekil boşamanın doğuracağı sonuç da açıklanmış olmaktadır.

Ayetin maksadı; boşamanın ayrı ayrı zamanlarda yapılmasını emretmek ve üçten az sayıda boşama durumunda dönüş yapmanın hükmünü açıklamaktır. Bunun delili de (اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ) **"Boşama iki defadır"** ifadesidir. Bu da boşamayı bir defada değil, ayrı ayrı zamanlarda yapmayı gerektirmektedir. Bir kişi karısını iki talakla boşadığında, onun hakkında "karısını iki defa boşadı" demek doğru olmaz. Aynı şekilde bir kişi bir

530 Bakara, 2/229

başkasına iki dirhem verdiğinde, "falan kişi, falancaya iki defa dirhem verdi" demek doğru olmaz. Ancak ayrı ayrı zamanlarda birer dirhem verecek olursa, "İki defa birer dirhem verdi" denilebilir. Bu böyle olduğuna göre, eğer ayetin lafzı ile bir defada iki talakla boşamada da dönüş hakkının baki kaldığı kastedilmiş olsa, "iki defadır" ifadesinin kullanılmasına gerek kalmazdı. Şayet bir defada iki talakla boşama durumunda dönüş yapma hakkı sabit olsaydı, ayetteki "iki defadır" ifadesi, sadece boşamanın ayrı ayrı zamanlarda yapılması gerektiğini bildiren bir emir ve birlikte yapılmaması gerektiğini bildiren yasaklayıcı bir ifade olmaktan öteye gitmezdi. Diğer taraftan ayetin lafzının her iki manaya gelmesi muhtemel olsa, ayeti her ikisini de içerecek şekilde bir hüküm vermeye uygun olarak yorumlamak gerekir. Yani bir kişi karısını iki talakla boşamak istediğinde ona, boşamayı iki ayrı zamanda yapmasını emretmek, boşaması durumunda da karısına dönüş yapabileceğini açıklamak gerekir. Bu durumda ayetin lafzı, her iki manayı da kapsamış olacaktır.

(اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ)

"Boşama iki defadır" ifadesi her ne kadar görünürde bir haber kipinde ise de, emir manasındadır. Tıpkı şu ayetlerde olduğu gibi:

(وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوٓءٍ)

"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli beklerler."

(وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ)

"Anneler, çocuklarını emzirirler."[531]

Bu ayetlerdeki "beklerler" ve "emzirirler" fiilleri her ne kadar haber kipinde iseler de bunlarla, "beklesinler" ve "emzirsinler" emri kastedilmiştir. Bunlara benzer haber kipinde olduğu hâlde emir manasına gelen başka ayetler de vardır.

531 Bakara, 2/233

"Boşama iki defadır" ayetinin haber değil de emir manasında olduğunun delili şudur:

Bu eğer haber olsaydı, bütün boşamaların iki ayrı defada yapıldığı görülecekti. Çünkü Allah'ın haber verdiği şeyler, O'nun haber verdiği şeklin dışında olamazlar. İnsanların da boşama esnasında bir talakı da üç talakı da tek lafızla söylediklerini görmezdik.

(اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ) **"Boşama iki defadır"** ifadesi bir haber olsaydı, bütün boşamalar bu şekilde olurdu. Ancak bazı kimselerin karılarını boşarken bu şekilde boşamadıklarını gördüğümüze göre, bu ifadeyle haber manasının kastedilmediğini, iki manayı içerdiğini anlamış oluyoruz: Ya boşamak istediğimizde boşamayı ayrı ayrı zamanlarda yapmamız emredilmektedir. Ya da boşamanın sünnete uygun şekli haber verilmektedir. Ama en iyisi, ayeti emir manasında anlamaktır. Çünkü ayetle gerçek haber manasının kastedilmediği ispatlanmış olmaktadır. Emir manasında anlaşıldığı zaman mana şöyle olur: *Boşamak istediğinizde iki ayrı zamanda boşayın.* Bu da boşamanın bu şekilde olmasını vacip hâle getirir. Ancak bir delil bulunursa o zaman vaciplikten mendupluğa döner. Mesela bir hadis-i şerifte Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

(الصَّلاةُ مَثْنَى مَثْنَى، تَشَهَّدُ فِي كُلِّ رَكْعَتَيْنِ، وَتَضَرَّعُ وَتَخَشَّعُ وَتَمَسْكَنُ)

"Namaz iki iki kılınır. İki rekâtta bir teşehhüde oturulur. (Allah'a) yakarır, derin saygı içinde olursun ve de fakir olduğunu arzedersin."[532]

Burada **"iki iki kılınır"** ifadesi haber kipinde olmakla birlikte bununla "iki iki kılın" emri kastedilmiştir.

"Boşama iki defadır" ifadesiyle sünnete uygun boşama şeklinin kastedildiği söylenecek olsa bile bunun, bir defada iki veya üç talakla boşamanın yasaklığına delalet eden bir delil olma vasfı devam etmektedir. Zira (الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ) **"Boşama iki defadır"**ifadesi sünnete uygun olan bütün boşamaları içermektedir. Sünnete uygun ne kadar boşama şekli varsa, hepsi

532 Ahmed b. Hanbel, Müsned: 1/211

bu ifadenin kapsamına girmektedir. Bu kapsamın dışına çıkan bir boşama şekli, sünnete aykırıdır. Böylece bir defada iki veya üç talakla boşayan kimsenin boşamasının sünnete aykırı olduğu ispatlanmış oldu.

(الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ) **"Boşama iki defadır"** ayeti şu manaları içermektedir:

- Sünnete uygun boşama, karısını üç talakla boşamak isteyen kimsenin boşamaları üç ayrı zamanda yapmasıdır.
- Karısını boşamak isteyen kimse birer kez olmak üzere iki ayrı zamanda iki talakla boşayabilir.
- Üçten az sayıda boşamalarda kocanın dönüş yapma hakkı vardır.
- Karısı hayız hâlindeyken erkeğin iki defa boşaması geçerli olur. Çünkü Yüce Allah bu durumda yapılan boşamanın geçerli olacağına hükmetmiştir.
- Bu ayet, üçten fazla sayıdaki boşamaları neshetmiştir. İbn Abbas *radıyallahu anh* ve başkalarından rivayet edildiğine göre ilk zamanlarda insanlar karılarını diledikleri sayıda boşar, sonra da dönüş yaparlardı. Ancak bilahare üç boşamayla sınırlandırıldılar ve üçten fazla boşamalar neshedildi.

Bu ayette, sünnete uygun olan boşama sayısının hükmüne delalet vardır. Ancak boşamanın sünnet olduğu vakitten bahsedilmemektedir. Yüce Allah onu da şu ayette açıklamıştır:

(فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ)

"Onları (kadınları) iddetlerini dikkate alarak boşayın."

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de iddeti dikkate alarak yapılacak olan boşamayı açıklamıştır. Hayızlıyken karısını boşayan İbn Ömer'e *radıyallahu anh* şöyle buyurmuştur:

"Allah sana böyle yapmanı emretmedi. İddete uygun boşama, cinsel ilişkide bulunmadığın bir temizlik döneminde veya rahmindeki yavrusu insan şekline bürünmüş bir hamileyken karını boşamandır."

İşte bu, boşamalarda göz önünde bulundurulmasını Allah'ın emrettiği iddettir.

Şu hâlde sünnete uygun boşama, iki niteliğe bağlanmış olmaktadır: Biri boşama sayısı, diğeri de boşama vaktidir. Boşama sayısı, bir temizlik döneminde boşamanın bir talaktan fazla olmaması demektir. Boşama vakti ise, kadının kendisiyle cinsel ilişkide bulunulmadığı bir temizlik döneminde veya rahmindeki yavrusunun insan şekline büründüğü hamilelik döneminde boşanmasıdır.

İlim ehli kimseler, hayız gören kadınların sünnete uygun boşanma şekli konusunda farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri dediler ki: "Sünnete uygun boşamanın en güzel şekli; kadını, kendisiyle cinsel ilişkiye girilmediği bir temizlik döneminde boşamak ve sonra da iddetini tamamlayıncaya kadar kendisiyle cinsel ilişkide bulunmamaktır. Üç talakla boşamak istenildiğinde her temizlik döneminde onu bir talakla boşamak uygun olur." Sevri de bu görüştedir.

Ebu Hanife dedi ki: "İbrahim en-Nehâi'nin bize naklettiğine göre Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* ashabı, iddet tamamlanıncaya kadar bir talaktan fazla boşamamayı müstehap görmüşlerdir. Onlara göre bu şekilde boşama, her temizlik döneminde bir talakla boşamaktan daha iyidir."

Mâlik, Abdulaziz b. Ebi Seleme el-Macişun, Leys b. Sa'd, Hasan b. Salih ve Evzai dediler ki: "Sünnete uygun olan boşama, kadın ile cinsel ilişkide bulunmadan temizlik dönemindeyken onu bir talakla boşamaktır."

Bunlar her birinde birer talakla olmak üzere üç temizlik döneminde kadını üç talakla boşamayı mekruh görmüşlerdir. Lâkin koca dönüş yapmak istemiyorsa, o bir talaktan dolayı iddetini tamamlamasına kadar kadına dönüş yapmaz.

Müzeni'nin kendisinden naklettiğine göre Şafiî, bu mesele hakkında şöyle demiştir: "Kocanın, karısını üç talakla boşaması kendisine haram olmaz. Mesela temizlik döneminde bulunan ve kendisiyle cinsel ilişkiye girmediği karısına "Sen sünnete uygun olarak üç talakla boşsun" derse, karısı üç talakla boşanmış olur."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Şafiî'nin söylediklerini ele alarak söze başlamak istiyor ve diyorum ki: Okuduğumuz **"Boşama iki defadır"** ayeti, böyle bir sözün geçersizliğine açıkça delalet etmektedir. Çünkü ayet, boşamayı her defasında birer talak olmak üzere iki defada gerçekleştirme emrini içermektedir. Bir defada iki talakla boşayan kimse, ayetin hükmüne muhalefet etmiş olur. Şu ayet de buna delalet etmektedir:

(لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ)

"Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin."[533]

Bu ayetin zahirî, üç talakla boşamanın haram olmasını gerektirmektedir. Çünkü üç talakla boşamak, Allah'ın bize helal kıldığı iyi ve temiz nimet olan kadını bize haram hâle getirmektedir. Kadınların da iyi ve temiz nimetler kapsamında olduklarının delili şu ayettir:

(فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ)

"Size helâl olan (başka) kadınlardan nikâhlayın."[534]

Bu ayetin genel hükmüne göre, kadını kocasına haram kılacak olan boşamanın yasak olması gerekmektedir. Sünnete uygun bir vakitte üç talakla boşamanın ve kendisiyle henüz gerdeğe girilmemiş olan kadını bir talakla boşamanın mübah olduğuna dair bir delil bulunmasaydı, bu ayet boşamayı haram kılmış olacaktı.

533 Mâide, 5/87
534 Nisâ, 4/3

Diğer taraftan bakıldığında ayetlerin delaletinden anlaşıldığına göre Yüce Allah, iddet beklemesi gereken kadını boşamayı, dönüş yapmaktan söz etmeden mübah kılmış değildir. Nitekim konuyla ilgili bazı ayetlerde şöyle buyurmuştur:

(اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ)

"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır."[535]

(وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوءٍ)

"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli beklerler."[536]

(وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ)

"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın."[537]

Görüldüğü gibi âdet gören kadınları boşamak, dönüş yapmaktan söz edilmeden mübah kılınmamıştır. Boşamayla ilgili hükümler bu ayetlerden alınmıştır. Bu ayetler olmasaydı boşama/talak, şer'î hükümlerden sayılmayacaktı. Ancak bu ayetlerde belirtilen şartlara ve niteliklere uygun olan boşama, sünnete uygun caiz bir boşama olur.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* (مَنْ أَحْدَثَ فِي أَمْرِنَا هَذَا مَا لَيْسَ فِيهِ، فَهُوَ رَدٌّ) **"Dinden olmayan bir şeyi dinimizde icat eden kimsenin yaptığı iş reddedilir"**[538] buyurmuştur.

535 Bakara, 2/229
536 Bakara, 2/228
537 Bakara, 2/231
538 Buhari, Sulh, 5

Boşama hakkında en azından söylenebilecek olan şudur: Yukarıda nakledilen ayetlerin içeriğine aykırı bir şekilde yapılan boşama yasaklanmıştır. Ancak dönüşe müsait olacak şekildeki boşama caiz görülmüştür. Bu tür boşamanın caiz görüldüğüne sünnetten delilimiz ise şu rivayetlerdir:

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Mâlik, Nafi'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* hayattayken İbn Ömer *radıyallahu anh*, karısını âdet hâlindeyken boşamıştı. Babası Ömer b. Hattab *radıyallahu anh* bu durumu Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem* sormuş, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* da şöyle demişti:

(مُرْهُ فَلْيُرَاجِعْهَا , ثُمَّ لْيُمْسِكْهَا حَتَّى تَطْهُرَ , ثُمَّ تَحِيضَ , ثُمَّ تَطْهُرَ , ثُمَّ إِنْ شَاءَ أَمْسَكَ بَعْدُ , وَإِنْ شَاءَ طَلَّقَ قَبْلَ أَنْ يَمَسَّ , فَتِلْكَ الْعِدَّةُ الَّتِي أَمَرَ اللَّهُ تبارك وتعالى أَنْ يُطَلَّقَ لَهَا النِّسَاءُ.)

"Oğluna emret de karısına dönsün. Sonra temizleninceye, ondan sonra hayız görünceye, ondan sonra da temizleninceye kadar onu yanında tutsun. Daha sonra isterse nikâhında tutar. İsterse kendisiyle cinsel ilişkide bulunmadan onu boşar. Bu, Yüce Allah'ın kadınları boşarken gözönünde bulundurulmasını emrettiği iddettir."[539]

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre İbn Şihab, Salim b. Abdullah'ın, babasının boşama hadisesinden bahsederken şöyle dediğini rivayet etmiştir: Karısını hayızlıyken boşadı. Hz. Ömer, bu durumu Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem* anlattı. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu duruma öfkelendi. Sonra şöyle buyurdu:

(مُرْهُ فَلْيُرَاجِعْهَا، ثُمَّ لِيُمْسِكْهَا حَتَّى تَطْهُرَ، ثُمَّ تَحِيضَ فَتَطْهُرَ، ثُمَّ إِنْ شَاءَ طَلَّقَهَا طَاهِرًا قَبْلَ أَنْ يَمَسَّ، فَذَلِكَ الطَّلَاقُ، لِلْعِدَّةِ كَمَا أَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ)

"Oğluna emret de karısına dönsün. Sonra temizleninceye, ondan sonra hayız görünceye, ondan sonra da temizleninceye kadar onu yanında

539 Muvatta, Talak, 20

tutsun. Sonra isterse onu temizlik döneminde ve kendisiyle cinsel ilişkide bulunmadan boşasın. Bu, güç ve yücelik sahibi Allah'ın kadınları boşarken gözönünde bulundurulmasını emrettiği iddettir." [540]

Zührî'nin kendisinden yapmış olduğu rivayette Salim'in ve İbn Ömer'den *radıyallahu anh* yapmış olduğu rivayette de Nafi'nin şu bilgileri verdiklerini görmekteyiz: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* İbn Ömer'e, karısına dönüş yapmasını, sonra temizleninceye kadar ona ilişmemesini, sonra hayız görünceye, ardından temizleninceye kadar yanında tutmasını, sonra dilerse onu boşamasını veya nikâhında tutmasını emretti.

Atâ el-Horasani'nin bildirdiğine göre Hasan, İbn Ömer'den *radıyallahu anh* bunun gibi bir rivayette bulunmuştur. Yunus, Enes b. Sirin, Said b. Cübeyr ve Zeyd b. Eslem, İbn Ömer'in *radıyallahu anh* kendilerine şu bilgiyi verdiğini rivayet ettiler: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* İbn Ömer'e karısına dönüş yapmasını, temizlenmesine kadar onu yanında tutmasını, sonra dilerse boşamasını, dilerse de nikâhında tutmasını emretmiştir."

Bu rivayetlerden ilk önce naklettiklerimizde hayız ve temizlik sayısı daha fazla olduğu için, makbuliyette öncelik sırası onlarındır. Bilindiği gibi bu rivayetlerin hepsi, bir olay hakkında varid olmuştur. Bunlardan bazısında Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* sözleri olduğu gibi nakledilmiştir. Bazılarında ise dalgınlık veya unutma sebebiyle bazı kelimeler zikredilmemiştir. Böyle olunca da hayız sayısının daha fazla söylendiği rivayeti delil olarak kullanmak gerekmektedir. Çünkü şeriat koyucusu olan Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* hadisinde fazlalıkları söylemeden sadece bir hayızdan sonra İbn Ömer'in karısına dönmesini söylediği sabit değildir. Eğer o şekilde söylediği iddia ediliyorsa demek ki bu konuda iki ayrı durumda konuşmuştur. Bu da bizim bilmediğimiz bir husustur. Böyle bir şeyin olduğunu ispatlamak mümkün değildir. Şeriat koyucusu olan Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu konuda iki ayrı durumda bu sözleri söylemiş ise o zaman ya fazla sayıda hayızdan söz edilen hadisi önce, sadece bir hayızdan sonra dönüş yapmayı emrettiği hadisi de sonra söylemiş, sonraki hadisi öncekini neshetmiştir. Ya da ziyadesiz sadece bir hayızdan söz edilen hadisini önce söylemiş, fazla sayıda hayızdan söz edilen hadisi

540 Ebu Davud, Talak, 5

de sonra söylemiş ve bu da öncekini neshetmiştir. Şimdi biz bu iki rivayetin tarihini yani hangisinin önce, hangisinin sonra söylendiğini bilmiyoruz. Özellikle de ravilerin hepsi, bu rivayetlerin tümünün sadece bir olay hakkında varid olduklarını söylemektedirler. Bunların tarihlerini bilmediğimize göre, fazla sayıda hayızdan bahseden rivayeti iki sebepten dolayı esas almamız gerekmektedir:

1-Meydana gelen iki şeyden hangisinin önce hangisinin sonra meydana geldiği bilinemezse, ikisinin aynı anda meydana geldiğine hükmetmek gerekir. Birinin diğerinden önce meydana geldiğine hükmedilemez. Mesela birkaç kişi beraberce suda boğulduklarında veya birkaç kişinin üzerine bina çökerse, onlardan hangisinin daha önce boğulduğunu veya göçük altına kalanların hangisinin daha önce öldüğünü söylemek mümkün olmaz. Hangisinin daha önce boğulduğuna veya hangisinin daha önce öldüğüne hükmedilemez. Veya bir adam iki satış akdi yapmışsa bu akitlerin yapıldığı beyyine ile ispatlanmış, ancak hangisinin daha önce hangisinin sonra yapıldığı bilinemiyorsa, her iki akdin aynı anda yapılmış olduğuna hükmedilir. İbn Ömer *radıyallahu anh* ile ilgili bu iki rivayet için de aynı şey söylenebilir. İkisinin birlikte varid olduğuna hükmetmek gerekir. Çünkü Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* hangisini daha önce, hangisini daha sonra söylediği bilinmemektedir. Böyle olunca da hayız sayısının fazla olarak söylendiği rivayeti esas alıp ona göre hüküm vermek gerekir.

2-Şeriat koyucusu Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* fazla sayıda hayızdan bahsedip onu tespit edip ***"(Ya Ömer!) Oğluna emret de karısını temizlik dönemine girinceye sonra hayız görünceye, sonra yine temizlik dönemine girinceye kadar onu kendi hâline bıraksın (cinsel ilişkiye girmesin), sonra dilerse onu boşasın"*** buyurarak onun esas alınmasını emrettiğine göre fazla sayıda hayızdan bahseden rivayetin esas alınması gerekmektedir. Çünkü bu rivayet, sahih yollardan gelerek bize ulaşmıştır.

Bu hadis, bir vakitte Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından söylenip sabit olmuş ise ve sadece bir hayız görmekten bahseden hadis ile muhtemelen neshedilmiş ise -kaldı ki neshedilmiş olmaması da muhtemeldir -ihtimallere dayanarak neshedilmiş olduğunu söylememiz doğru olmaz. Bu takdirde fazla sayıda hayızdan bahseden hadisin hükmünün yürürlükte kalması gerekir. Bu sabit olduğuna ve şeriat koyucusu olan

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de hayız sırasında yapılan boşama ile bu hayzın peşinden gelen temizlikte değil de bu temizliğin peşinden gelen hayız döneminde ikinci boşamanın yapılmasını emrettiğine göre, iki talakın arasına bir hayız döneminin fasıla olarak konması gerektiği sabit oldu. İki talakın aynı temizlik döneminde gerçekleştirilmesinin caiz olmadığı da ispatlanmış oldu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu meselede hayzın ardından gelen temizlik döneminde boşamayı mübah kılmamıştır. Bu mesele dışında ise Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* boşamanın temizlik döneminde yapılmasını, hayız döneminde boşamanın yapılmamasını emretmiştir. Ayrıca boşama hayız döneminde yapılmış ise, o hayzın peşinden gelen temizlik döneminde de boşamanın yapılmamasını emretmiştir. Bu durumda ikisi arasında fark görülmemektedir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Ebu Hanife'den rivayet edilen bir görüşe göre; bir kimse karısını temizlik döneminde boşar, sonra aynı temizlik döneminde ona dönüş yaparsa, bu temizlik döneminde karısını ikinci bir talakla boşaması da caiz olur. Ebu Hanife, kendisinden rivayet edilen bu görüşünde, sizin özellikle üzerinde durduğunuz ve fazla sayıda hayızdan bahseden hadise muhalefet etmiş olmaktadır."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Biz, bu meseleyi "Usûlu'l-Fıkh" adlı kitabımızda anlattık. Birinci boşamadan sonra karısına dönüş yapmış olsa bile aynı temzlik döneminde -araya bir hayız dönemi fasılası koymadan - ikinci kez boşamaktan menedilmesi gerektiğini de aynı kitabımızda açıkladık. Sahih olan görüş budur. Diğer rivayetle amel edilmemektedir.

Bir defada üç talakla boşamanın te'vil götürmeyecek şekilde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*tarafından yasaklandığı rivayet edilmiştir.

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Atâ el-Horasani, Hasan'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Abdullah b. Ömer *radıyallahu anh*, karısını hayızlıyken boşadığını, sonra müteakip iki hayız döneminde iki talakla daha boşamak istediğini, bu durumdan Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* haberdar olduğunu ve Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* kendisine şöyle buyurduğunu bize anlattı:

(يَا ابْنَ عُمَرَ مَا هَكَذَا أَمَرَكَ اللهُ إِنَّكَ قَدْ أَخْطَأْتَ السُّنَّةَ وَالسُّنَّةُ أَنْ تَسْتَقْبِلَ الطُّهْرَ فَتُطَلِّقَ لِكُلِّ قُرْءٍ)

"Ey Ömer'in oğlu! Allah, böyle yapmanı sana emretmedi. Sen sünnete aykırı davrandın. Sünnete uygun olan şudur: Kadının temizlik dönemine girmesini bekleyecek ve her dönemde birer talakla boşayacaksın."

Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* emri üzerine karıma döndüm. Sonra şöyle buyurdu: ***"Karın temizlik dönemine girdiğinde o zaman boşa veya nikâhında tut."*** Kendisine 'Ya Resûlallah! Üç talakla boşamış olsaydım, karıma dönüş yapabilir miydim?' diye sordum. Şöyle cevap verdi: ***"Hayır, o zaman bâin olarak (dönüş yapmaya imkân kalmayacak şekilde) boşanmış olurdu ki, böyle yapmak günahtır."***[541]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hadiste, üç talakla boşamanın günah olacağını kesin bir ifadeyle bildirmiş olmaktadır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "İbn Ömer ile ilgili diğer rivayetlerde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* temizlik döneminin sünnete uygun boşama vakti olduğunu bildirirken, ***"Sonra isterse boşasın"*** buyurmuştur. Bu ifadesinde özellikle üç talakla boşamaktan bahsetmemiştir. Buna göre bir temizlik döneminde kadını iki veya üç talakla da boşamak caiz olmalıdır."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Önceki sayfalarda nakledilen rivayetlerde, iki boşama arasına bir hayız dönemi girmesi gerektiği hükmü sabit olmuştu. Sonra da o hükmün üzerine ***"Dilerse boşar"*** emri atfedilmişti. Bundan anlaşılıyor ki Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* her temizlik döneminde fazla değil, sadece bir talakla boşamayı kastetmiştir. Kendisinin önce vacip kıldığı hükmü neshetmesi mümkün değildir. Çünkü iki talak arasına fasıla konulmasını, bunun gereği olarak da bir defada iki talakla boşamayı yasaklamış olmasını neshetmesi düşünülemez. Zira aynı hitapta nasih ile mensuhun bir arada olması mümkün değildir.

541 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 7/540

Şundan ki: Nesh, hükmün yerleşmesi ve gereğini yapma imkânının elde edilmesinden sonra yapılabilir. Mesela Yüce Allah'ın aynı hitapta "Sivri dişli hayvanların etini yemenizi mübah kıldım. Oysa daha önce bunu size haram kılmıştım" demesi düşünülemez. Çünkü böyle demek, boş ve anlamsızdır. Allah Teâlâ ise bu gibi şeylerle meşgul olmaktan münezzehtir. Bu kural sabit olduğuna göre anılan hadisteki ***"Sonra dilerse boşasın"*** ifadesinin, hadisin başında geçen hitabın üzerine kurulduğunu anlamış olmaktayız. Baş taraftaki hitap da şuydu: Aynı temizlik döneminde iki talakla boşama yapılmayacaktır. Hadisin lafzı bir temizlik döneminde iki talakla boşamayı yasaklayıcı unsurları içermese bile, birden fazla boşamaya dair bir ifadeyi içermediği için, bunun mübahlığına da delalet etmez. Çünkü ***"Sonra dilerse boşasın"*** ifadesi, birden fazla talakla boşamayı gerekli kılmamaktadır. Bunun benzeri emirlerde de muhataptan yapması istenen şeyin tanımına uygun en az şeyin yapılması istenmiş olur. Ama o şey fazla miktarda yapılacaksa, bunun bir delile dayanması gerekir. Mesela bir adam bir başkasına, "karımı boşa" dediğinde vekil kılınan kişinin bu emre dayanarak müvekkilinin karısını sadece bir talakla boşayabilir.

Aynı şekilde mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri şöyle bir örnekten de bahsetmişlerdir: Bir kimse kölesine, "Evlen" derse o kölenin sadece bir kadınla evlenmeye hakkı olur. İki kadınla evlenecek olursa, ikisinden birinin nikâhı geçerli olmaz. Meğerki efendisi, "Ben, iki kadınla evlenmesini istemiştim" desin. O zaman her iki kadının nikâhı geçerli olur. "Dilerse boşasın" emri de böyledir. Bu emre muhatap olan kimse, karısını sadece bir talakla boşar. Birden fazla talakla boşayabilmesi için bir delilin mevcut olması gerekir.

Bir defada iki veya üç talakla boşamanın caiz olmadığına dair Kitap ve sünnetten getirmiş olduğumuz bu deliller doğrultusunda selef ulemasının icması vardır.

Mesela A'meş'in bildirdiğine göre Ebu'l Ahves, Abdullah'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Sünnete uygun boşama; kadını, kendisiyle cinsel ilişkide bulunulmadığı bir temizlik döneminde boşamaktır. Bundan sonra âdet dönemine ve ardından temizlik dönemine girdiğinde ikinci bir talakla boşamaktır." İbrahin en-Nehâi de böyle demiştir.

Züheyr'in bildirdiğine göre Ebu'l Ahves, Abdullah'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İddete uygun olarak karısını boşamak isteyen kimse, cinsel ilişkide bulunmadığı her temizlik döneminde boşasın. Dönüş yapmakta yarar görürse dönüş yapar ve buna iki erkeği de şahit tutar. Başka bir defa ikinci talakla boşayacak olursa yine böyle yapar. Boşama işte böyledir. Çünkü Yüce Allah, (اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ) **"Boşama iki defadır"** buyurmuştur."

İbn Sirin, Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İnsanlar, boşamanın sınırına riayet etselerdi, hiç kimse cinsel ilişkide bulunmadığı bir temizlik döneminde veya hamileliği belirli hâle geldiği bir dönemde karısını boşadığına pişman olmazdı. Çünkü bu şekilde boşadığında dönüş yapmayı yararlı görürse dönüş yapabilir. Yolundan çıkıp serbest bırakmak isterse serbest bırakabilir."

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Abdullah b. Kesir, Mücahid'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ben, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* yanındayken bir adam geldi. Ona, karısını üç talakla boşadığını söyledi. İbn Abbas sustu. Öyle ki onu karısına geri döndüreceğini zannettim.

Sonra şöyle dedi: "Biriniz gidip bir ahmaklık yapar, sonra da 'Ey İbn Abbas, ey İbn Abbas!' (وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا) **"Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar"**[542] der. Sen Allah'a karşı gelmekten sakınmadın. Bu sebeple de senin için bir çıkış yolu bulamadım. Rabbine âsi oldun. Karın da senden bain olarak boşanmış oldu. Şüphesiz Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: (يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ) **"Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde, onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik hâlinde) boşayın."**[543]"[544]

İmran b. Husayn'dan rivayet olunduğuna göre bir adam ona, karısını üç talakla boşadığını söylemiş, İmran da ona şöyle cevap vermiştir: "Rabbin katında günaha girdin ve karın da sana haram oldu."

542 Talak, 65/2
543 Talak, 65/1
544 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 7/542

Ebu Kilabe dedi ki: Gerdeğe girmeden karısını üç talakla boşayan bir adamın durumunu soran kimseye İbn Ömer *radıyallahu anh* şöyle cevap vermiştir: "Bunu yapan mutlaka haram bir iş yapmıştır, derim."

İbnu'l-Avn, Hasan'ın şöyle dediğini rivayet etti: "Öncekiler, karısını bir yerde üç talakla boşayan kimseye caydırıcı ceza verirlerdi."

Rivayete göre karısını bir yerde üç talakla boşadığı için huzuruna getirdikleri bir adamı, İbn Ömer *radıyallahu anh,* canını acıtacak şekilde dövmüş ve karısıyla onu birbirinden ayırmıştır.

Bu sahabilerin bir defada üç talakla boşamayı haram saydıkları sabit olduğuna ve diğer sahabilerin bu görüşe muhalefet ettikleri rivayet edilmediğine göre, bu hususta bir icma meydana gelmiş olmaktadır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Rivayete göre Abdurrahman b. Avf *radıyallahu anh* hastalığı sırasında karısını üç talakla boşamıştı. Bu yüzden hiç de kınanmamıştı. Üç talakla boşamak haram olsaydı, o bunu yapmazdı. Sahabilerin bu sebeple onu kınamayışları da, üç talakla boşamayı caiz görmelerinden dolayıdır."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Ne sizin zikrettiğiniz hadiste ne de başka hadislerde, Abdurrahman b. Avf'ın *radıyallahu anh* karısını bir defada üç talakla boşadığına dair bir ifade vardır. Aslında burada söylenmek istenen; onun, caiz görülen şekilde karısını üç talakla boşadığıdır. Bu husus, birden fazla ravinin Zühri aracılığıyla Talha b. Abdullah b. Avf'tan rivayet ettikleri hadislerde açıklanmaktadır: Abdurrahman b. Avf *radıyallahu anh,* karısı Temader'i iki talakla boşamış, hastalandığında da ona, "Temizlik dönemine girdiğinde bana haber ver. Seni o zaman boşayacağım" demişti. Bu rivayetten anlaşıldığına göre Abdurrahman *radıyallahu anh* karısını bir defada üç talakla boşamış değildir.

Fatıma binti Kays ile ilgili rivayet de buna benzemektedir:

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Yahya b. Kesir, Ebu Seleme b. Abdurrahman'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Fatıma binti Kays, kocası Ebu Hafs b. Mugire'nin kendisini boşadığını bana anlattı. Boşanmasından sonra Halid b. Velid ile Mahzumoğulları kabilesinden birkaç kişi

birlikte Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* huzuruna varıp, 'Ey Allah'ın Peygamberi! Ebu Hafs b. Muğire, karısını üç talakla boşadı ve ona çok az miktarda nafaka bıraktı' dediler. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* "*Ona nafaka yok!*" dedi ve hadisin devamını söyledi.[545]

Bir defada üç talakla boşamayı mübah görenler, bu rivayeti delil olarak ileri sürüp şöyle derler: "Halid b. Velid *radıyallahu anh*ve beraberindeki heyet, 'Ebu Hafs, karısını üç talakla boşadı' dediklerinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu boşama şekline karşı çıkmamıştı."

Nakledilen bu rivayet öyle bir rivayettir ki, bunda mücmel bırakılan bazı ifadeler başka rivayetlerde açıklığa kavuşturulmuştur. Bu rivayeti açıklayıcı mahiyetteki rivayetler şunlardır:

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Ebu Seleme, Fatıma binti Kays'ın kendisine şunu anlattığını rivayet etmiştir: Fatıma, Ebu Hafs b. Mugire tarafından birinci ve ikinci talakla boşandıktan sonra onun evinde iddet beklemekteydi. Ebu Hafs da onu son olarak üçüncü talakla boşadı. Bunun üzerine Fatıma, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* huzuruna varıp durumunu ona arz etti. Fatıma bundan sonra hadisin devamını anlatmıştır.

Ebu Davud dedi ki: Salih b. Keysan, İbn Cüreyc ve Şuayb b. Ebi Hamza da Zühri'den böyle bir rivayette bulunmuşlardır. Önceki hadiste mücmel bırakılan bazı hususlar bu hadiste açıklığa kavuşturulmuştur. Burada "onu son olarak üçüncü talakla boşadı" ifadesi yer almaktadır.

Bu rivayet, makbuliyet bakımından öncekinden evladır. Çünkü burada işin iç yüzü ortaya konulmaktadır. Birinci rivayette üç talakla boşamaktan söz edilmiştir. Ama üç talakın ne şekilde gerçekleştirildiği anlatılmamıştır. Bu hadiste her talakın ayrı ayrı gerçekleştirildiği haber verildiğine göre öncekini de buna göre manalandırmamız gerekir. Sonuç olarak bir defada üç talakla boşamanın haram olduğu, nakletmiş olduğumuz Kitap, sünnet ve icma delilleriyle ispatlanmış olmaktadır.

545 Ebu Davud, Talak, 39.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Bir defada iki talakla boşamanın caiz olmadığına dair önceki sayfalarda delil olarak ileri sürdüğünüz (الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ) **"Boşama iki defadır"** ayeti, aynı temizlik dönemi içerisinde ayrı ayrı olmak üzere iki talakla boşamanın caiz olduğuna delalet etmektedir. Çünkü bu ayette iki talakla boşamanın, iki ayrı temizlik döneminde gerçekleştirilmesi gerektiğine dair bir ifade yoktur. Ayette, iki talakın iki defada gerçekleştirilmesinin mübah olduğu bildirilmektedir. Bu da iki talakın iki defada, ama aynı temizlik döneminde gerçekleştirilmesinin mübah olmasını gerektirmektedir. Bir temizlik döneminde iki talakla boşamak caiz olduğuna göre, bir defada da iki talakla boşamak caiz olmalıdır. Çünkü bir temizlik döneminde olmasıyla bir defada olması arasında hiç kimse bir fark görmemektedir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu söz, isabetli değildir. Şundan ki:

Bu ifade, ayetin lafzını hükümsüz kılmakta, yok saymakta ve ifade ettiği manayı izale etmektedir. Ayetin lafzının hükmünü ortadan kaldıran her söz geçersizdir. İtirazcının bu sözü, ayetinin lafzının ifade ettiği manayı düşürmekte ve hükmünü izale etmektedir. Önceki sayfalarda açıklamasını yaparken de söylediğimiz gibi, (الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ) **"Boşama iki defadır"** ayeti, iki talakın ayrı ayrı zamanlarda gerçekleştirilmesini gerektirmekte ve ikisinin bir defada kullanılmasını haram kılmaktadır.

Ey itirazcı! İki talakı ayrı ayrı zamanlarda ama aynı temizlik döneminde gerçekleştirmeyi mübah sayman, iki talakı bir defada aynı cümleyle gerçekleştirmeye yol açacaktır. Böyle olunca da ayetin lafzının ifade ettiği hüküm, yok edilmiş olacaktır. İki talakın ayrı ayrı zamanlarda ama aynı temizlik döneminde gerçekleştirilmesini yasaklayıp bunları iki temizlik döneminde gerçekleştirmenin mübah olduğunu söylersek bunda ayetin lafzının ifade ettiği hükmü ortadan kaldırmış olmayız. Aksine her yerde değil de özellikle bazı yerlerde bu hükmü kullanmış oluruz. İki talakın iki temizlik döneminde gerçekleştirilmesi gerekir dememiz, ayetin hükmünü ortadan kaldırmaya yol açmaz. Sadece genel hükmün tahsisini/özellenmesini gerektirir. Çünkü ayetin lafzı, iki talakı birbirinden ayırmayı gerektirmektedir. Ayet, iki talakı birbirinden ayırmayı

gerektirdiği için fakihlerin tamamı, bu talakları iki temizlik döneminde gerçekleştirecek şekilde birbirinden ayırmışlardır. Biz de ayetin lafzının ifade ettiği hükmü ve icma delilini kullanarak, ayrı ayrı zamanlarda ama tek temizlik döneminde iki talakı gerçekleştirmeyi devre dışı ettik. Bu ikisini iki temizlik döneminde gerçekleştirmeyi tercih ettik. İki talakı, ayrı ayrı zamanlarda ama aynı temizlik döneminde gerçekleştirmeyi mübah sayarsak bu, ayetin lafzının ifade ettiği hükmü direkt olarak ortadan kaldırmaya yol açar. Öyle ki, ayetin iki defa boşamadan söz etmesiyle etmemesi arasında bir fark kalmaz. Dolayısıyla böyle bir söz hükümsüzdür, reddedilir.

İki talakı ayrı ayrı zamanlarda ama aynı temizlik döneminde gerçekleştirmenin mübah olduğunu söyleyenler, Uveymir el-Aclani ile ilgili rivayeti delil göstermektedirler. Şöyle ki: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Uveymir ile karısı arasında liân[546] yaptırdı. Liândan sonra Uveymir, "Ben karım hakkında yalan söyledim. Onu nikâhımda tutmam gerekecek olsa, o şimdiden üç talakla benden boştur" dedi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, liân sebebiyle onları birbirinden ayırmadan Uveymir'in kendisi karısından ayrılmış oldu. Şeriat koyucusu olan Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Uveymir'in bir defada üç talakla boşamasını reddetmemesi, bu şekilde boşamanın mübahlığına delalet eder.

Şafiî'nin bu rivayeti delil olarak kullanması doğru olmaz. Çünkü onun mezhebine göre kadının liân yapmasından önce kocanın liân yapmasıyla eşler arasında ayrılık meydana gelmiştir. Kadın, artık bain olarak ondan boşanmıştır. Bain talakla boşanan kadını yeniden boşamak hükümsüzdür. Hükümsüz olan bir boşamayı Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* geçersiz saymasına zaten gerek kalmamıştır.

"Uveymir'in bu olayı hakkında sizin mezhebinizin görüşü nasıldır?" diye sorulacak olursa, cevaben şöyle deriz:

---

546 Liân: Karısının zina ettiğini veya çocuğunun kendîne ait olmadığını iddia eden ve bu iddiasını gerektiği şekilde ispat edemeyen koca ile karısının, mahkeme huzurunda özel bir şekilde yemin ve lânetleşmeleri üzerine hâkim tarafından evliliklerine son verilmesi demektir. (D.İ.B. Dini Kavramlar Sözlüğü)

Bu olayın, kadını iddete uygun şekilde sünni talakla boşamaya hükmedilmesinden ve boşamaların ayrı ayrı zamanlarda olsalar bile aynı temizlik döneminde birbirine eklenmesi yasaklanmadan önce meydana gelmiş olması mümkündür. Bu sebeple şeriat koyucusu Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onun bir defada üç talakla boşamasını reddetmemiştir. Liân sebebiyle zaten ayrılmaları gerekli hâle geldiği için, boşama yoluyla birbirlerinden ayrılmalarına Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* karşı çıkmamış olabilir. Sünnete uygun olan boşama gereğince sadece bir talakla boşamak gerekir diyenlere gelince; biz bu görüşü Mâlik b. Enes, Leys b. Sa'd, Hasan b. Hayy ve Evzai'den naklettik. Ayrı ayrı temizlik dönemlerinde üç talakla boşamanın mübahlığının delili, Yüce Allah'ın şu buyruğudur:

(اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ)

"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır."[547]

Bu ayette iki talakla boşamanın mübahlığı bildirilmektedir. Bu iki talakı bir temizlik döneminde gerçekleştirmenin caiz olmadığı hükmü üzerinde anlaştığımıza göre bunları, iki temizlik döneminde gerçekleştirmek gerekli olmaktadır. Ayetteki **"ya da güzellikle bırakmaktır"** ifadesinin üçüncü talakla boşama hakkında olduğu rivayet edilmiştir. Bu durumda erkek, karısına dönüş yapmadan üçüncü talakı da gerçekleştirme hakkına sahip kılınmıştır. Buna şu ayet delalet etmektedir:

(يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ)

"Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde, onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik hâlinde) boşayın."[548]

Bu ayet, iddeti dikkate alarak kadını üç talakla boşama hükmünü düzenlemektedir. Bilindiği gibi ayette kastedilen, iddetin vakitlerini boşamada göz önünde bulundurulmasıdır. Nitekim şeriat koyucusu olan

547 Bakara, 2/229

548 Talak, 65/1; Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 7/542

Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bunu, İbn Ömer *radıyallahu anh* ile ilgili şu hadisinde açıklamıştır: ***"Oğluna emret de karısına dönüş yapsın. Sonra onu temizlik dönemine girinceye kadar kendi hâline bıraksın. Şayet boşamak istiyorsa temizlik dönemindeyken boşasın. Bu, Yüce Allah'ın kadınları boşarken gözönünde bulundurulmasını emrettiği iddettir."***[549]

Ayette kastedilen eğer temizlik vakitleri ise yine üç talakı kapsamaktadır. Tıpkı şu ayette olduğu gibi:

(اَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ)

"Güneşin zevalinden (öğle vaktinde batıya kaymasından itibaren) namaz kıl."[550]

Ayetten anlaşıldığına göre diğer günlerde de güneşin zevalinden itibaren tekraren namaz kılmak gerekmektedir.

(فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ)

"Onları (kadınları) iddetlerini dikkate alarak (temizlik hâlinde) boşayın" ayeti de boşamanın, tekrarlanan temizlik dönemlerinde yapılmasını gerektirmektedir. Kocanın cinsel ilişkide bulunmadığı ilk temizlik döneminde kadını boşaması caiz olduğu hâlde boşamamışsa, aynı illetten dolayı ikinci temizlik döneminde boşaması caiz olur. Boşadığı karısına dönüş yaparsa fukahanın ittifakına göre ikinci temizlik döneminde de boşaması caiz olduğuna göre, dönüş yapmamış olsa da boşamasının caiz olması gerekir. Zira birinci temizlik döneminde boşamasını caiz kılan sebep, ikinci temizlik döneminde de mevcuttur. Çünkü boşamanın mübah veya mahzurlu olmasında dönüşün/ricatin bir payı yoktur. Bilindiği gibi koca dönüş yapar, sonra da bu temizlik döneminde cinsel ilişkide bulunursa artık bu dönemde karısını boşaması caiz olmaz. Dönüş yapmış olmasının, boşamayı mübah hâle getirmede bir payı yoktur. Bu

549 Nesai, Talak, 1
550 İsrâ, 17/78

durumda ancak ikinci temizlik döneminde dönüş yapmazdan önce boşaması caiz olur. Dönüş yapmış olmasa da boşaması caiz olur.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "İkinci ve üçüncü talakla boşamak anlamsızdır. Çünkü karısından ayrılmak isteyen kişi, bir talakla boşayarak da bu amacına ulaşabilir. Boşadıktan sonra iddetini tamamlayıncaya kadar ona dönüş yapmaz. Yüce Allah, (وَلَا تَتَّخِذُوا اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا) **"Sakın Allah'ın âyetlerini eğlenceye almayın"**[551] buyurmuştur. Kadına dönüş yapsa da yapmasa da ikinci ve üçüncü talakla boşamanın mübah olması ile dönüş yaptığı takdirde bu ikisini gerçekleştirmenin mübah olması ve dönüş yapmaması durumunda bu ikisini gerçekleştirmenin haram olması arasındaki fark işte budur."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: İkinci ve üçüncü talakla boşamanın acelece gerçekleştirilmesi durumunda (erkek açısından) bazı faydalar vardır. Şayet ikinci ve üçüncü talakla boşama olmazsa bu faydalar sağlanamaz. Şöyle ki: Kadın üçüncü talakla boşanırsa, iddetini tamamlamadan kocasından bain olarak ayrılmış olur. Bu arada koca ölürse kadın onun mirasından yararlanamaz. (Ölmez de hayatta kalırsa) boşadığı kadının kız kardeşiyle evlenebilir. Dört kadınla evlenme imkânına kavuşur. Kadın, iddet beklerken bunu yapmayı caiz görenler vardır. İkinci ve üçüncü talakla boşama durumunda kocanın elde edeceği bazı yararlar vardır. Bu, ortaya atılmış boş bir söz değildir. Bundan dolayı geride kalan talakları sünnete uygun şekilde gerçekleştirmek caiz olmaktadır. Kadına dönüş yaptıktan sonra da bu boşamaları gerçekleştirmek caizdir. Doğruyu bulmada başarıya ulaştıran, Allah'tır.

Boşama/Talak Sayısı Erkeğe Göre Mi, Kadına Göre Midir?

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Selef fukahası ile onlardan sonra gelen büyük İslam merkezlerinin fakihleri, biri köle diğeri de cariye olan eşlerin, (اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ) **"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır"**

551 Bakara, 2/231

ayetinin kapsamı dışında kaldıkları hususunda görüş birliği ettiler. Kölelik ve cariyeliğin talak sayısının noksan olmasını gerektirdiği hususunda da görüş birliği ettiler.

Hz. Ali ile Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh* şöyle dediler: "Talak sayısı, kadının statüsüyle bağlantılıdır. Yani kadın hür ise talak sayısı üçtür. Kocasının hür veya köle olması bu hükmü etkilemez. Kadın cariye ise talak sayısı ikidir. Kocasının hür veya köle olması bu hükmü etkilemez." Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Züfer, Muhammed, Sevri ve Hasan b. Salih bu görüştedirler.

Hz. Osman, Zeyd b. Sabit *radıyallahu anh* ve İbn Abbas *radıyallahu anh* şöyle dediler: "Talak sayısı, erkeğin statüsüyle bağlantılıdır. Yani koca köle ise talak sayısı ikidir. Karısının hür veya cariye olması bu hükmü etkilemez. Koca hür ise talak sayısı üçtür. Karısının hür veya cariye olması bu hükmü etkilemez." Mâlik ve Şafiî de bu görüştedirler.

İbn Ömer *radıyallahu anh* şöyle dedi: "Eşlerden biri köle veya cariye ise, onun sebebiyle talak sayısı azalır." Osman el-Betti de bu görüştedir.

Hüşeym'in bildirdiğine göre Atâ, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Evli kölenin boşamasıyla ilgili yetki, efendisine aittir. Köle bu hususta ona izin vermiş olsa da olmasa da yetki efendisindedir." İbn Abbas *radıyallahu anh* böyle dedikten sonra şu ayeti okudu: (ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ) **"Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köleyi misal verir."**[552]

Hişam'ın bildirdiğine göre Ebu Zübeyr, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* azadlı kölesi Ebu Mabed'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İbn Abbas'ın bir kölesi, karısını iki talakla boşadı. İbn Abbas ona, 'Karına dönüş yap, anasız kalası! Boşama konusunda senin bir yetkin yoktur' dedi. Köle dönüş yapmaya yanaşmayınca İbn Abbas, 'O, senindir. Onu al' dedi."[553]

552 Nahl, 16/75
553 Tahavi, Şerhu Müşkili'l-Asâr: 7/461

Bu rivayet, kölenin boşamasını İbn Abbas'ın geçerli saydığına delalet etmektedir. Öyle olmasaydı ona, "karına dönüş yap" demezdi. 'O, senindir' demesi de, karısının cariye olduğuna delalet etmektedir. Kölenin azatlı olması da mümkündür. Çünkü karı kocadan birinin köle, diğerinin cariye olması, talak sayısını azaltır. Bu hususta ihtilaf yoktur. İbn Abbas *radıyallahu anh*, kölenin boşamasını geçerli saymamasını Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* rivayet ettiği bir hadise dayandırmıştır.

Şöyle ki: Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Ömer b. Muaytib, Beni Nevfel'in azatlısı Ebu Hasan'ın kendisine şunu anlattığını rivayet etmiştir: Ebu Hasan, İbn Abbas'a sormuş: "Cariye ile evli olan köle, karısını iki talakla boşadıktan sonra karı-koca ikisi de efendileri tarafından azad edilmişler. Bunların tekrar birbirleriyle evlenmeleri caiz olur mu?" İbn Abbas *radıyallahu anh*, Ebu Hasan'ın bu sorusuna şöyle cevap vermiş: "Evet, olur. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* da böyle hüküm verdi."[554]

Ebu Davud'un rivayetine göre yukarıda rivayetle ilgili olarak Abdullah b. Mübarek, Ömer b. Muaytib'e sormuş: "Kim bu Ebu Hasan? Doğrusu o, bu hadisi rivayet etmekle büyük bir kaya kütlesini yüklenmiştir!" Ebu Davud dedi ki: "Bu Ebu Hasan, fukahadan olup Zühri, kendisinden rivayette bulunmuştur."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: İcma, bu rivayeti reddetmektedir. Çünkü köle ile cariye evli olduklarında bunlar iki talakla boşandıkları takdirde artık birbirlerine haram olurlar. Boşanan bu cariyenin koşulsuz olarak başkasıyla evlenip ondan ayrılma durumu olmadıkça kendisini boşamış olan önceki köle kocasına helal olması mümkün değildir. Bu hususta ilk kuşak ve onlardan sonra gelen fakihler arasında bir ihtilaf yoktur.

Talak sayısının kadının statüsüyle bağlantılı olduğunun delili, Hz. Aişe ile İbn Ömer'in *radıyallahu anh*,Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* rivayet ettikleri şu hadistir:

(طَلَاقُ الْأَمَةِ اثْنَتَانِ، وَعِدَّتُهَا حَيْضَتَانِ)

554 Ahmed b. Hanbel, Müsned: 1/67

"Cariyenin talakı iki, iddeti de iki âdet hâlidir."[555]

Kölelerle cariyelerin talak sayısının üçten eksik olması konusunda ümmet bu iki hadisi - her ne kadar ahad yolla gelmiş olsalar da - delil olarak kullanmıştır. Bu hadisler artık tevatür konumuna geçmişlerdir. Çünkü insanların hüsnü kabulle karşıladıkları ahad rivayetler, bize göre mütevatir derecesindedir. Bunu daha önce birkaç yerde açıklamıştık.

"İddeti de iki âdet hâlidir" derken şeriat koyucusu, cariyenin kocasının köle veya hür olması arasında bir ayrım yapmamıştır. Böylece talak sayısının kocanın değil, kadının statüsüyle bağlantılı olduğu ispatlanmış oldu.

Talak sayısının kadının statüsüyle bağlantılı olduğunun başka bir delili de şudur: Ulemanın tamamı kölelik ve cariyeliğin haddin miktarını azalttığı gibi talakın da sayısını azalttığı hususunda görüş birliği etmişlerdir. Haddin miktarı, haddi uygulayanın değil de kendisine had uygulanan kimsenin statüsüyle bağlantılıdır. Aynı şekilde talakın sayısı da boşayanın değil de boşanan kadının statüsüyle bağlantılı olmalıdır. Bu hükme delalet eden delillerden biri de şudur: Cariye olan karısını boşayan hür koca, üç temizlik döneminde üç talakla boşama imkânına sahip değildir. Bilindiği gibi birbirinden ayrı temizlik dönemlerinde üç talakla boşamak isterse, üçüncü talakla boşama imkânını bulamayacaktır. Eğer koca üç talak yetkisine sahip olsaydı, karısı hürmüş gibi sünnete uygun şekilde birerden üç temizlik döneminde üç talakla boşama imkânına sahip olurdu. Bu da şayet karısı cariye ise, kocanın üç talaka mâlik olmadığına delalet etmektedir.

Doğrusunu Allah bilir.

555 İbn Mâce, Talak, 30

Bir Defada Üç Talakla Boşama Tartışması

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki:

(اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ)

"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır" ayeti, yasaklanmış olmakla birlikte bir defada üç talakla boşamanın geçerli olduğuna delalet etmektedir. Çünkü ayette geçen "boşama iki defadır" ifadesi, bir adamın aynı temizlik dömeninde karısına 'Sen boşsun, sen boşsun' diyerek iki talakla boşamasının hükmünü açıklamaktadır. Biz bu şekildeki boşamanın sünnete aykırı olduğunu söylemiştik. Ayetin içeriğinde bu şekilde iki talakla boşamanın mümkün olacağına dair bir ifade varsa bu, bu şekilde boşama durumunda iki talakın gerçekleşmiş olacağına delalet eder. Çünkü hiç kimse bu ikisini birbirinden ayırmış değildir.

Bir defada üç talakla boşamanın geçerli olduğunu gösteren delillerden biri şu ayet-i kerimedir:

(فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ)

"Kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz."[556]

Koca, iki talakla boşadıktan sonra üçüncü talakla da boşayınca artık karısının kendisine haram olacağına hükmedildi. Önceki iki talakın aynı temizlik döneminde veya ayrı temizlik dönemlerinde gerçekleştirilmiş olması arasında sonuç bakımından bir fark görülmemiştir. Bu sebeple de her ne şekilde olursa olsun; ister sünnete uygun, ister sünnete aykırı, ister haram, isterse mübah şekilde gerçekleştirilmiş olsun, üç talakın da gerçekleştiğine hükmedilmiştir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Daha önce ayetin manasıyla ilgili olarak yaptığınız açıklamada, emredilen boşama şeklinin ayette

---

556 Bakara, 2/230

beyan edildiğini söylemiştiniz. Bir defada üç talakla boşamak size göre sünnete aykırı olduğu hâlde bahsedilen ayeti, nasıl olur da mübah olmayan şekilde boşamada talakın gerçekleşeceğine delil sayarsınız. Oysa ayet, böyle bir hükmü içermemektedir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bahsedilen ayet, bu manaların tümüne delalet etmektedir. Yani sünnete aykırı olarak iki talakla veya üç talakla boşama durumunda talak gerçekleşir. Ama sünnete uygun olan ve tavsiye edilen boşama şekli, her temizlik döneminde bir talakla boşamaktır. Ama ayette bunların tümünün kastedilmiş olmasına engel yoktur. Mesela "Her bir temizlik döneminde bir talakla boşayın. Ama bir defada üç talakla boşarsanız boşamanız yine de geçerli olur" denilse bu, manası doğru bir söz olur. İki mana birbirine ters değilse ve ayetin her ikisine de ihtimali varsa, ayeti her ikisine göre yorumlamak gerekir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Bahsedilen ayetin manası, **"onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik hâlinde) boşayın"** ayetinde açıklanan ayete göre anlaşılmalıdır. Şeriat koyucu, boşamanın iddete göre ayarlanması gerektiğini açıklamıştır. Yani boşayacak olan kişi, üç talakla boşamak istediğinde üç temizlik döneminde birer talak şeklinde boşamalıdır. Buna aykırı şekilde boşayacak olursa, boşaması geçerli olmaz."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: İki ayeti, gerektirdikleri hükümleri doğrultusunda delil olarak kullanır ve deriz ki:

Yapılması istenilen ve emredilen boşama, son ayette de açıklandığı gibi iddeti dikkate alarak yapılan boşamadır. Ama iddeti dikkate almaksızın bir defada üç talakla boşama durumunda, talakların üçü de gerçekleşir. Çünkü şu ayetler bu hükmü icab ettirmektedir:

(اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ)

"Boşama iki defadır."

(فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ)

"Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın ona helâl olmaz."

Talak Suresi'nin ilk ayetindeki **"boşayın"** emrinde diğer ayetin hükmüne aykırı bir husus bulunmamaktadır. Kaldı ki iddeti dikkate olarak boşamayı tavsiye eden ayetin özünde, iddeti dikkate almadan yapılan boşamanın da geçerli olacağı manası vardır.

Nitekim o ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَاَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللّٰهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ اِلَّا اَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ)

"Kadınları boşamak istediğinizde, onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik hâlinde) boşayın ve iddeti sayın. Rabbiniz olan Allah'a karşı gelmekten sakının. Apaçık bir hayâsızlık yapmaları dışında onları (bekleme süresince) evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur."[557]

Eğer bir kimse iddeti dikkate almaksızın karısını boşadığında talak/boşama gerçekleşmeseydi, kendine zulmetmiş olmazdı. Demek ki bu şekilde boşayacak olursa kendine zulmetmiş sayılmayacaktır. Ama bu ayette, iddeti dikkate almaksızın yapılan boşamada talakın gerçekleşeceğine delalet vardır. Müteakip ayet de buna delil teşkil etmektedir:

(وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا)

"Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar."[558]

Doğrusunu Allah bilir ya, bununla şu mana kastedilmektedir: Bir kimse Allah'ın emrettiği şekilde karısını boşayacak olursa, kendisine pişmanlık verecek durumlardan bir çıkış yolu bulunur. Bu çıkış yolu da ricat/

557 Talak, 65/1
558 Talak, 65/2

karısına dönüş yapmasıdır. İbn Abbas *radıyallahu anh* bu ayeti bu şekilde te'vil etmiştir. Şöyle ki: Karısını bir defada üç talakla boşayıp da kendisine bir çıkış yolu bulmasını isteyen adama şöyle cevap vermişti: Yüce Allah "Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar" buyurmuştur. Sen Allah'a karşı gelmekten sakınmadın. Bu sebeple de senin için bir çıkış yolu bulamadım. Rabbine âsi oldun. Karın da senden bain olarak boşanmış oldu.

Bu sebeple Ali b. Ebu Talib (Allah yüzünü ak etsin) dedi ki: "İnsanlar boşamanın sınırına riayet etselerdi, hiç kimse karısını boşadığına pişman olmazdı."

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Bir defada üç talakla boşayan kimse âsi olduğuna göre boşaması da geçerli olmaz. Çünkü bu, kendisine emredilen boşama şekli değildir. Tıpkı şu örnekte olduğu gibi: Bir kişi, karısını boşaması için bir başkasını vekil tayin etse ve ona, her birinde bir talakla olmak üzere karısını üç temizlik döneminde üç talakla boşama talimatı verse, vekil de bu talimata uymayıp müvekkilinin karısını bir defada üç talakla boşarsa, boşaması geçerli olmaz."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Boşamada âsi olması, önceki sayfalarda nakletmiş olduğumuz delillerden dolayı, boşamasının geçerliliğine engel değildir. Bununla beraber mesela Yüce Allah zıharı çirkin ve yalan bir söz saymış, ama bununla birlikte zıharı geçerli kabul etmiştir. Zıhar yapan kimsenin âsi olması, yaptığı zıharın bir sonuç doğurmasına engel teşkil etmez. İnsan dinden çıkarken Allah'a âsi olur. Ama âsiliği, mürtedliğinin bir sonuç doğurmasına ve karısının kendisinden boşanmış sayılmasına engel teşkil etmez. Adamın, boşadığı karısına zarar vermek maksadıyla ona dönüş yapmasını Yüce Allah menetmiştir.

(وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا)

"Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın."[559]

559 Bakara, 2/231

Ama yine de bu maksatla dönüş yaparsa dönüşü geçerli ve hükmü de sabit olur.

Ama bununla vekil arasında şöyle bir fark vardır: Vekil, boşama ifadesini kendi adına değil de başkası adına ve başkası için kullanır. Gerçekleştirdiği talakın mâliki değildir. Bilindiği gibi gerçekleştireceği talakın hukukunun ve ahkâmının kendisiyle ilgili bir yönü yoktur. Gerçekleştireceği talaka mâlik olmadığına, bu talakı kendisine verilen emir üzerine başkası için gerçekleştireceğine, bu talakın ahkâmı kendisiyle değil de emirle ilgili olduğuna göre, kendisine verilen emre aykırı davranması durumunda boşaması geçerli olmaz. Kocaya gelince o, talaka mâliktir. Talak ahkâmı kendisiyle ilgilidir. Talakı başkası adına gerçekleştirmemektedir. Talaka mâlik olduğuna göre bir defada üç talakla boşaması durumunda boşamasının geçerli olması gerekir. Bu şekilde boşayarak yasağı çiğnemiş olması, zıhar, ricat ve dinden çıkma gibi kişinin âsi sayıldığı durumlarda da anlattığımız gibi, boşamasının geçerli olmasına engel teşkil etmez. Kişinin yasağı çiğnemesi aleyhine bir boşama gerçekleşmesine engel teşkil etmez. Mesela şüphe ile kayınvalidesiyle cinsel ilişkide bulunursa karısı kendisinden boş olur.

Kocanın üç talaka mâlik olduğuna dair çeşitli yönlerden ele aldığımız bu hüküm, bir defada üç talakın kullanılması durumunda kadının üç talakla boşanmış olacağına delalet eder. Çünkü koca, mâlik olduğu talakı gerçekleştirmiştir. Buna dair sünnetten deliller de şu rivayetlerde yer almaktadır:

Bunlardan biri İbn Ömer *radıyallahu anh* ile ilgili şu hadistir ki senedini önceki sayfalarda nakletmiştik.

İbn Ömer *radıyallahu anh*, "Eğer karımı üç talakla boşamış olsaydım, ona dönüş yapabilir miydim? Bu hususta ne buyurursunuz?" diye sorduğunda Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona şöyle cevap vermişti: ***"Hayır. Senden bain olarak boşanmış olurdu ki bu da bir masiyet olurdu."***[560]

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Abdullah b. Ali b. Yezid b. Rükâne, dedesinin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Rükâne, sözlerine "Elbette" lafzını ekleyerek karısınıboşadı. Sonra bir çare bulmak için

560 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 7/540

Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* huzuruna vardı. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona, ***"«Elbette» kelimesiyle ne kastettin?"*** diye sordu. O da "Bir talakla boşamayı kastettim" deyince Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* *"Vallahi mi?"* diye sordu. O da "Vallahi" deyince Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Meselenin hükmü senin dediğin gibidir"*** diye cevap verdi.[561]

Şayet Rükâne'nin maksadı üç talakla boşamak olsaydı, karısı üç talakla boşanmış olacaktı. Eğer böyle olmasaydı, maksadını öğrenmek için Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona, bir talakla boşamayı kastettiğine dair yemin ettirmezdi. Selef ulemasının bu konudaki görüşleri önceki sayfalarda nakledilmiştir. Bir defada boşamak günah da olsa geçerlidir. Kitap, sünnet ve selef ulemasının icması, her ne kadar masiyet de olsa bir defada üç talakla boşamanın geçerli olmasını gerektirmektedir.

Bişr b. Velid, Ebu Yusuf'un şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Haccac b. Ertat, sert bir adamdı. Üç talaklı boşamanın hükümsüz olduğunu söylerdi."

Muhammed b. İshak, "Bir defada üç talakla boşamak, bir talak sayılır" dedi ve bu görüşüne şu rivayeti delil gösterdi: Davud b. Husayn'ın bildirdiğine göre İkrime, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Rükâne b. Abdüyezid karısını bir yerde üç talakla boşadı. Karısı için şiddetli bir şekilde hüzünlendi. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona, ***"Karını nasıl boşadın?"*** diye sordu. "Üç talakla boşadım" dedi. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu defa ***"Bir yerde mi?"*** diye sordu. Rükâne, "Evet" deyince Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Boşaman sadece bir talakla olmuştur. Dilersen karına dönüş yapabilirsin"*** dedi. Rükâne dönüş yaptığını söyledi.[562]

Bir defada üç talakla boşama durumunda sadece bir talakın gerçekleşmiş olduğuna dair ileri sürülen delillerden biri de şudur:

Ebu Asım'ın bildirdiğine göre Ebu Sahbâ, İbn Abbas'a *radıyallahu anh* şöyle bir soru sormuştu: "Ey İbn Abbas! Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem*, Ebû Bekir'in zamanlarında ve Ömer'in de halifeliğinin ilk zamanlarında bir defada üç talakla boşamalarda sadece bir talakın geçerli sayıldı-

561 Ebu Davud, Talak, 14

562 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 7/555

ğını bilmiyor musun?" İbn Abbas *radıyallahu anh*, onun bu sorusuna "Evet, biliyorum" cevabını vermişti.

Bu iki rivayetin münker olduğu söylenmiştir. İbn Abbas'ın *radıyallahu anh*, "Karısını üç talakla boşayan kimsenin Rabbine âsi olduğu ve karısının da kendisinden bain olarak boşandığı" görüşünde olduğu; Said b. Cübeyr, Mâlik b. Haris, Muhammed b. İyas ve Numan b. İyaş tarafından rivayet edilmiştir. Ayrıca Ebu Sahbâ hadisi de yukarıda nakledilenden başka şekilde rivayet edilmiştir. İbn Abbas *radıyallahu anh* şöyle demiştir: "Üç talakla boşama, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* ile Ebû Bekir'in zamanları boyunca ve Ömer'in de halifeliğinin ilk zamanlarında bir talak sayılıyordu. Ömer, 'Artık bir defada üç talakla boşayanların üç talakını da geçerli saysak' dedi."

Hz. Ömer'in bu sözü bize göre şu manaya gelmektedir: O zamanlarda insanlar, karılarını bir defada üç talakla boşuyorlardı. O da bu boşamalarda üç talakı geçerli saymıştı.

İbn Vehb'in bildirdiğine göre İbn Şihab, Sehl b. Sa'd'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Uveymir el-Aclani ile karısı arasında liân yaptırdıktan sonra Uveymir, "Ben karım hakkında yalan söyledim ey Allah'ın Resûlü. Onu nikâhımda tutmam gerekecek olsa, o şimdiden üç talakla benden boştur" dedi. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ayrılmalarını emretmezden önce kendisi karısını üç talakla boşadı. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* da bu boşamasını geçerli saydı.

Önceki sayfalarda nakletmiş olduğumuz Kitap, sünnet ve icma delillerinden anlaşıldığına göre, her ne kadar günah da olsa âdet hâlindeyken yapılan boşama geçerlidir. Ancak muhalefeti önemsenmeyen bazı cahiller, âdet hâlindeyken yapılan boşamanın geçerli olmayacağını iddia etmiş ve şu rivayeti delil göstermişlerdir:

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre İbn Cüreyc, Ebu Zübeyr'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Benim de kendilerinin yanında olup konuşmalarını işittiğim bir yerde Urve'nin azatlısı Abdurrahman b. Eymen, İbn Ömer'e şöyle bir soru sordu: "Karısını âdet hâlindeyken boşayan bir adam hakkında ne dersiniz?" O da kendinden bahsederek şöyle cevap

verdi: "Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* hayattayken İbn Ömer, âdet döneminde olan karısını boşadı. Babam Ömer de Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem* gidip "Oğlum Abdullah, âdet hâlindeki karısını boşadı" diyerek bu durumu ona arz etti. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* da bu boşamayı geçerli saymayıp geri çevirdi ve ***"Karısı temizlendiğinde isterse boşasın veya nikâhında tutsun"*** buyurdu."

Bu rivayeti delil olarak ileri süren kimseye cevaben şöyle denilebilir: Bu söylediğiniz yanlıştır. Birden fazla kişinin İbn Ömer'den yaptıkları rivayete göre Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, onun karısını âdet hâlindeyken boşamasını geçerli saymıştır.

Mesela Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Muhammed b. Sirin, Yunus b. Cübeyr'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Abdullah b. Ömer'e, karısını âdet hâlindeyken boşayan bir adamın durumunu sordum. Bana "Sen Abdullah b. Ömer'i tanır mısın?" diye sordu. Tanıdığımı söyleyince sözüne devam ederek şöyle dedi: O, karısını âdetliyken boşamıştı. Babası Ömer *radıyallahu anh* bunun hükmünü öğrenmek için Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem* gitti ve sordu. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona şöyle buyurdu: ***"Oğluna emret de karısını, iddetini dikkate alarak boşasın."*** Ben, "Âdet hâlindeyken yapılan boşama geçerli sayılırmı?" diye sorunca bana şu karşılığı verdi: "Sus. Aciz kalıp veya ahmakça davranıp karısına dönüş yapmasa bile o talakı geçerli olur."[563]

İbn Ömer'in bu hadisle ilgili olarak söylediklerinden de anlaşıldığına göre Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kadın âdet hâlindeyken yapılan boşamanın geçerli olduğuna hükmetmiştir. Bununla beraber İbn Ömer *radıyallahu anh* ile ilgili diğer rivayetlerde anlatıldığına göre şeriat koyucu olan Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona, karısına dönüş yapmasını emretmiştir. Eğer kadın âdetliyken yapılan boşama geçerli olmasaydı dönüş yapmaya gerek kalmazdı. Gerek kalmadığı gibi dönüş yapması sahih de olmazdı. Çünkü bir adam için, "Karısını boşamış olmadığı hâlde karısına dönüş yaptı" demek doğru olmaz. Çünkü dönüş yapmak, ancak boşamadan sonra söz konusu olur. İbn Ömer'in karısını âdetliyken boşamasını Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* geçerli saymadığına dair rivayet şayet

563 Buhari, Talak, 2

sahih ise, bunun manası şöyle olur: Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bu boşaması sebebiyle karısını bain olarak ondan ayırmadı ve evlilikleri de son bulmadı.

(فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ)

"Ya iyilikle tutmak ya da güzellikle bırakmaktır."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu ibarenin başındaki "fa" harfi takibiyye "fa"sı olduğuna ve (اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ) **"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle tutmak ya da güzellikle bırakmaktır"**[564] buyurduğuna göre bu, ayette sözü edilen iyilikle tutmanın, boşama kelimesinin kullanılmasından sonra olmasını gerektirmektedir. Çünkü nikâhta tutmak, boşamanın zıddıdır. Boşamanın meydana gelmesi, iddet sonunda eşlerin birbirlerinden ayrılmalarını gerektirir. Yüce Allah kocanın dönüş yapmasını "tutmak" olarak adlandırmıştır. Çünkü üç hayız geçtiğinde yapılan dönüşle nikâhın hükmü varlığını korumakta, iddetin bitimiyle bağlantılı olan beynuneti/eşlerin birbirlerinden kesin olarak ayrılmalarını önlemektedir. Yüce Allah, kocanın dönüş yapmasını belli bir nitelikte olursa mübah kılmaktadır. O nitelik de dönüşün maruf üzere yapılmasıdır. Yani kadını iyilik ve güzellikle yanında tutmasıdır. Şu ayette uyarıldığı gibi ona zarar vermek maksadıyla yanında tutması mübah değildir:

(وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا)

"Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın."[565]

Bu şarta uyması hâlinde karısına dönüş yapması mübah kılınmıştır. Dönüşü maruf üzere yapmazsa âsi olur. Ama şu ayetin delaletiyle dönüşü yine de sahih olur.

(وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُواۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ)

564 Bakara, 2/229
565 Bakara, 2/231

"Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın. Bunu kim yaparsa kendine zulmetmiş olur."[566]

Kötü niyetle de olsa dönüş yapması sahih olmasaydı, bu dönüşten dolayı kendine zulmetmiş olmazdı.

(فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ)

"Ya iyilikle tutmak" ifadesi, dönüşün cinsel ilişkiyle olabileceğini bildirmektedir. Çünkü nikâh üzere kadını yanında tutmak, cinsel ilişki ve ona bağlı elleme, öpme ve okşama gibi hareketler anlamına gelmektedir. Bunun delili de şudur:

Bir kimsenin, kendisiyle cinsel ilişkide bulunması ebedi surette haram olan birini nikâhlaması sahih olmaz. Bu da bir erkeğin bir kadını nikâh üzere yanında tutması, onunla cinsel ilişkide bulunmasına mahsus bir durumdur. O kadını, ancak kendisiyle cinsel ilişkide bulunarak yanında tutabilir. Şehvetle ellemek, öpmek ve üreme organına bakmak da bu bakımdan cinsel ilişkide bulunmak gibidir. Çünkü nikâh akdinin sahihliği bu gibi şeylerin mübahlığını sağlamaya mahsustur. Bunlardan birini yaparsa, (فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ) **"Ya iyilikle tutmak"** genel ifadesi uyarınca karısını nikâh üzere yanında tutmuş olur.

(اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ) **"ya da güzellikle bırakmak"** ifadesine gelince, bunun iki şekilde manalandırılabileceği söylenmiştir:

1-Bununla üçüncü talakla boşama kastedilmiştir. Bu mana doğrultusunda Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* bir hadis rivayet edilmiştir. Ancak bu hadis nakil bakımından sabit değildir. Zahir de bunu reddetmektedir. Rivayet şöyledir:

Abdullah b. İshak el-Mervezi'nin bildirdiğine göre İsmail b. Semî', Ebu Rezin'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir adam dedi ki: Ey Allah'ın Resûlü! Duyarım ki Allah (اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ) **"(Dönüş**

---

566 Bakara, 2/231

yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır" buyurmaktadır. Boşamanın üçüncüsü hani nerededir? Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de ona, ***"Güzellikle bırakmaktır"*** şeklinde cevap verdi.

2-Aralarında Süddi ve Dahhâk'ın da bulunduğu bir grup selef uleması, üçüncü boşamanın, ikinci talaktan sonra kadını, iddetini tamamlayıncaya kadar kendi hâline bırakmak olduğunu söyledikleri rivayet edilmiştir. En doğrusu, ayetin bu şekilde te'vil edilmesidir. Çünkü Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hususta rivayet edilen haber sabit değildir. Ayetin bu şekilde yorumlanması, şu sebeplerden dolayı daha doğrudur:

a-Kur'an-ı Kerim'in diğer yerlerinde Yüce Allah boşamadan sonra **"güzellikle bırakmak"** derken, iddetini tamamlayıncaya kadar kadını kendi hâline bırakmayı kastetmiştir. Yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyuruyor:

(وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ)

"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın."[567]

İyilikle bırakmak, kadına dönüş yapmamaktır. Bilindiği gibi Yüce Allah bu ayette "kadınları ya iyilikle tutun ya da iyilikle bir kez daha boşayın" buyurmamaktadır. Bu konudaki başka bir ayet de şudur:

(فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ)

"Boşanan kadınlar iddetlerinin sonuna varınca, onları güzelce tutun yahut onlardan güzelce ayrılın."[568]

567 Bakara, 2/231
568 Talak, 65/2

Burada yeni yapılacak bir boşamadan söz edilmemektedir. Burada kastedilen mana, iddetini tamamlayıncaya kadar kadını kendi hâline bırakıp onunla cinsel ilişkide bulunmamaktır.

b-"Üçüncü talak nerede?" sorusuna cevap aslında ayet-i kerimede mevcuttur:

(فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ)

"Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz."[569]

Üçüncü talak bu ayetin başında zikredildiğine göre kadının başka bir kocayla evlenmedikçe ilk kocasına helal olamayacak şekilde mahremiyet gerektiren bir ayrılığı ifade etmektedir. Buna göre (اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ) **"ya da güzellikle bırakmak"** ifadesini, iki talakla boşadıktan sonra iddet tamamlandığında eşler arasında kesin ayrılığın meydana geleceği şeklinde yorumlamak gerekir.

Bilindiği gibi bundan maksat, eşlerin birbirlerine haram olmalarını gerektiren ve sınırsız sayıda talakın gerçekleşmesi hükmünü nesheden boşama sayısını açıklamaktır.

(اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ)

"ya da güzellikle bırakmak" ifadesiyle üçüncü talak kastedilmiş olsaydı, üç talaktan sonra kadının kesin olarak kocasına haram kılınmasının maksadı açıklanmış olmazdı. Çünkü (اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ) **"ya da güzellikle bırakmak"** ifadesiyle yetinilseydi bununla, eşleri birbirlerine haram kılan ayrılığın meydana geldiğine delalet edilmiş olmazdı. Birbirlerine kesin şekilde haram hâle geldikleri, şu ayetle anlaşılmış olmaktadır:

(فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ)

569 Bakara, 2/230

"Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz."[570]

Buna göre (أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ) **"ya da güzellikle bırakmak"** ifadesini üçüncü boşama şeklinde anlamamak gerekmektedir.

c-(أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ) **"ya da güzellikle bırakmak"**ifadesini üçüncü talak şeklinde manalandırdığımız takdirde onun ardından gelen (فَإِنْ طَلَّقَهَا) ile başlayan ifadenin dördüncü talak olması gerekir. Çünkü bu ifadenin başındaki "fa" harfi takibiye "fa"sı olup önce geçen boşamaya ek olarak yeni bir boşamayı gerekli kılar (ki o da dördüncüsü olur ki, dördüncü talak diye bir şey de yoktur). Böylece (أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ) **"ya da güzellikle bırakmak"**ifadesinin, iki talaktan sonra kadını iddetini tamamlayıncaya kadar kendi hâline bırakmak manasına geldiği ispatlanmış oldu.

(فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ)

"Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz" ayet-i kerimesi birkaç mana içermektedir. Bunlardan biri şudur:

1-Üç talakla boşanan kadın, kendisini boşayan erkeğe haram olur. Bu haramlığın ortadan kalkması için başka bir erkekle nikâhlanıp onunla cinsel ilişkide bulunması şarttır. Çünkü "nikâh" kelimesi lügatte cinsel ilişki manasına gelmektedir. Ayette kocadan söz edilmesi ise nikâh akdini ifade eder. Bu, az kelimelerle çok manaları ifade etmek dediğimiz îcâz sanatı ve de açık kelimelerle konuşmaya gerek bırakmayacak şekilde üstü kapalı ama anlaşılabilir kelimelerle konuşma sanatıdır. Üç talakla boşanan kadının, ikinci kocayla cinsel ilişkide bulunmadan öncekine helal olmayacağına dair Peygamber'den*sallallahu aleyhi ve sellem* meşhur hadisler rivayet edilmiştir.

Konuyla ilgili ikinci bir rivayet, Zühri'nin şu rivayetidir: Urve, Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Rufaa el-Kurezi,

570 Bakara, 2/230

karısını üç talakla boşadı. Karısı da gidip Abdurrahman b. Zübeyr ile evlendi. Sonra bu kadın Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* huzuruna varıp şöyle dedi: 'Ey Allah'ın Peygamberi! Ben Rufaa ile evliydim. Beni üç talakın sonunda salıverdi. Ben de ondan sonra Abdurrahman b. Zübeyr ile evlendim. Ancak ey Allah'ın Resûlü! Abdurrahman'ın şeyi de elbisenin saçağı gibi sarkmış vaziyettedir.' Kadının böyle demesi üzerine Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* gülümsedi ve şöyle buyurdu: ***"Herhalde sen Rufaa'ya geri dönmek istiyorsun. Hayır, Abdurrahman'ın balcığını tatmadıkça, o da senin balcığını tatmadıkça (cinsel ilişkide bulunmadan) bu olmaz."***[571]

İbn Ömer *radıyallahuanh* ile Enes b. Mâlik *radıyallahu anh* de Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* böyle bir rivayette bulunmuşlardır. Ancak bunlar, Rufaa'nın karısının olayından bahsetmemişlerdir. Bu rivayetleri insanlar hüsn-ü kabulle karşılamışlardır. Fakihler de bunları delil olarak kullanma hususunda görüş birliği etmişlerdir. Bu rivayet, bize göre mütevatir konumundadır. Bu hususta fakihler arasında ihtilaf yoktur.

Sadece Said b. Müseyyeb'ten gelen bir rivayete göre o şöyle demiştir: "Üç talakla boşanan kadın, ikinci bir kocayla nikâhlandıktan sonra onunla cinsel ilişkide bulunmasa bile, ilk kocasına helal olur." Said b. Müseyyeb'in bu görüşüne uyan bir kimsenin bulunduğunu bilmemekteyiz. Bu, şaz bir görüştür.

(حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ)

"Onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça..."

Karısını üç talakla boşayan kimsenin boşadığı karısı artık kendisine haram olur. Ancak bu haramlık, kadının ikinci kocasıyla evlenip cinsel ilişkide bulunmasına kadar devam eder. İlişkiden sonra artık bu haramlık ortadan kalkar. Ancak ikinci kocanın nikâhında olması hasebiyle, evli olan başka kadınlar gibi kendisine haramlığı devam eder. İkinci koca onu boşayıp da iddeti sona erdikten sonra kendisine helal olur.

571 Muslim, Nikâh, 17

(فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَٓا اَنْ يَتَرَاجَعَا)

"(Bu koca da) onu boşadığı takdirde, onlar (kadın ile ilk kocası) tekrar birbirlerine dönüp evlenmelerinde bir günah yoktur."[572]

İkinci kocadan boşanıp iddetini tamamladıktan sonra önceki kocasına helal olur. İddet beklemesi de şu ayetlerden dolayı gerekmektedir:

(وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوٓءٍ)

"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler."[573]

(وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهُ)

"Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın." [574]

Bunlar ve benzer ayetler, iddet beklerken kadının başkalarıyla nikâhlanmasının haram olduğunu bildirmektedirler.

(فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَٓا اَنْ يَتَرَاجَعَا)

"(Bu koca da) onu boşadığı takdirde, onlar (kadın ile ilk kocası) tekrar birbirlerine dönüp evlenmelerinde bir günah yoktur."

Bu ayette üç talakla boşanmış kadının kocasına helal olması için sonraki koca tarafından boşanması gerektiği bildirilmektedir. Önceki kocasına mübah olmasının yolu, sadece boşanmayla sınırlı değildir. Bu hususta ihtilaf yoktur. Ayette her ne kadar boşamaktan söz edilmekteyse de ikinci kocanın ölümü, dinden çıkması ve kadını kendine haram kılması da önceki kocasına dönüş yolunu açar.

---

572 Bakara, 2/230
573 Bakara, 2/228
574 Bakara, 2/235

Bu ayette nikâhın velisiz olarak kıyılmasının caiz olduğuna delalet vardır. **"Birbirlerine dönüp evlenmelerinde bir günah yoktur"** derken veliden bahsedilmemektedir. Bu ayette başka başka hükümler de vardır. Onları da müteakip bahiste hulu' ahkâmından bahsederken anlatacağız. Biz bir defada üç talakla boşama konusunu önceleyerek burada anlatmış olduk. Çünkü iki talakla boşamaktan da bahsedilmekle mana bakımından aralarında bağlantı vardır. Ayette her ne kadar araya hul' bahsi girmiş olsa da bu bağlantı devam etmektedir. Doğruyu bulmaya muvaffak kılan Yüce Allah'tır.

Hul' Bahsi[575]

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

﴿وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـًٔا اِلَّا اَنْ يَخَافَا اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ﴾

"(Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz."[576]

Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamamaktan endişe etmeleri sebebiyle boşanma esnasında kocanın daha önce verdiğinden fazlasını kadından alması yasaklanmıştır. Ayette her ne kadar verdiğinden fazlasını alması yasaklanmış ise de vermediğini alması öncelikle yasaklanmış olur. Bu, tıpkı şu ayete benzemektedir:

﴿فَلَا تَقُلْ لَهُمَا اُفٍّ﴾

"Sakın onlara "öf!" (bile) deme."[577]

Bu ayette anne babaya "öf" demek yasaklandığına göre, onları dövmek ve onlara sövmek öncelikle yasaklanmış demektir.

---

575 Hul': Sözlükte çekip çıkarmak, soymak, soyunmak gibi anlamlara gelen ***hul'*** ve ***muhâla'a*** kelimesi, İslâm hukukunda, kadının kocasına bedel ödeyerek boşanması demektir.

576 Bakara, 2/229

577 İsrâ, 17/23

(اِلَّا اَنْ يَخَافَا اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ)

"Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında..."

Tavus dedi ki: "Eşlerden her birinin diğeriyle iyi geçinme, ona iyi bir eş olma yükümlülüğünün gereğini yerine getirememekten endişe etmesi dışında boşanmaları caiz değildir." Kasım b. Muhammed de benzer şeyler söylemiştir.

Hasan dedi ki: "Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama ifadesiyle kastedilen, kadının kocasına 'Vallahi senin için cünüplükten ötürü gusletmeyeceğim' demesidir."

Lügat âlimleri dediler ki: (اِلَّا اَنْ يَخَافَا) fiili zannetme manasına gelmektedir.

Ferra'nın da okuduğu bir şiirinde Ebu Mihcen es-Sakafi bu kelimeyi zannetme manasında kullanmıştır:

إِذَا مُتِ فادْفِنِى إلى جَنْبِ كَرْمَةٍ ... تُرَوِّى عظامِى بَعْد مَوتى عُرُوقُها

ولا تَدْفِنَنِّى بالفَلاَةِ فإنَّنى ... أَخافُ إذَا ما مِتُّ أن لا أَذُوقُها

Öldüğümde beni üzüm teveğinin yanına gömün.

Teveğin kökleri kemiklerime üzüm özü içirirler.

Sakın beni tevek bulunmayan bir çöle gömmeyin

Öyle zannederim ki, ölünce onu artık tadamam.

Başka bir şair de şöyle demiştir:

أتاني كلامٌ عن نُصَيْبٍ يقوله وما خِفْتُ يا سَلاَّمُ أنك عائبي

Nusayb'ın söyledikleri bana ulaştı ey Sellam.

Senin beni ayıplayacağını hiç zannetmiyorum.

Birinci şiirde geçen (أخالك) fiiliyle, ikinci şiirde geçen (خِفْتُ) fiili zannetme anlamında kullanılmıştır.

[Allah'ın Belirlediği Ölçüleri Koruyamama]

Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama iki şekilde olabilir:

1-Eşlerden biri veya ikisi kötü huylu olur. Bu da evliliğin getirdiği yükümlülüklerle ilgili olarak her birinin, Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamamasına yol açar.

(وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ)

"Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır"[578] ayetinin hükmüne uyamazlar.

2-Ya da eşlerden biri diğerine kin ve öfke duyar. Onunla güzelce geçinmesi ve ona iyi davranması zorlaşır. Bu da eşinin hukukuna riayet etmede kusurlu olmasına yol açar. Koca, karısına meyil göstermeyip onun kumalarına meylederek onu ortada kendine haline bırakmakla da onun hukukuna riayetsizlik eder.

(فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ)

"(Birine) büsbütün gönül verip ötekini (kocası, hem var hem yok) askıda kalmış kadın gibi bırakmayın."[579]

Bu iki durumdan biri meydana gelir ve eşler, Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamamaktan endişe ederlerse hul' yapmaları helal olur.

Cabir el-Cu'fi'nin bildirdiğine göre Abdullah b. Yahya, Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bazı sözler var ki, kadın onları

578 Bakara, 2/228
579 Nisâ, 4/129

söylerse kocanın ondan fidyealarak onu hul' etmesi helal olur. Mesela kocasına 'Senin emrine itaat etmem', 'Yemin verdirerek yapmamı istediğin bir işi yapmam' veya 'Cünüp kaldığımda senin için gusletmem' derse, kocanın ondan fidye alıp hul' etmesi helal olur.

Mugire, İbrahim en-Nehâi'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kadın asilik yapmadıkça ve kocasının yemin verdirerek yapmasını istediği bir işi yapmam demedikçe kocanın ondan fidye alması helal olmaz. Kadın böyle asilikler yaparsa kocasının hul' yapmak için ondan fidye alması helal olur. Koca fidyeyi kabule yanaşmaz ve kadın da fidye vermeyi kabul etmezse, biri kadın tarafından diğeri de koca tarafından olmak üzere iki hakem görevlendirirler."

Ali b. Ebi Talha, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kadının kötü huylu olup kocasının hakkını hafife alarak, Allah'ın belirlediği ölçüleri korumaması, kocasına 'Vallahi senin yemin verdirerek yapmamı istediğin şeyleri yapmayacağım', 'seninle yatmayacağım' veya 'hiçbir emrine uymayacağım' derse kocasının hul' için ondan fidye alması helal olur. Ama evlenirken vermiş olduğundan fazlasını alamaz. Huysuzluk kadında olsa bile fidyeyi alınca da kadını serbest bırakır."

Ravinin ifadesine göre İbn Abbas *radıyallahu anh* böyle dedikten sonra şu ayeti okumuştur:

(فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيٓـًٔا مَرِيٓـًٔا)

"Eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışlarlarsa, onu da afiyetle yiyin."[580]

Eğer karşı tarafa zarar verilmemiş ve işin içinde aldatma da yok ise o zaman bu fidye, Yüce Allah'ın buyurduğu gibi helal olup afiyetle yenilebilir.

Bu ayetin neshedilip edilmediği hususunda farklı görüş ortaya konulmuştur.

580 Nisâ, 4/4

Haccac, Ukbe b. Ebi Sahbâ'nın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Karısının hul' talebinde bulunduğu bir adamın durumunu Bekir b. Abdullah'a sordum. "Karısından bir şey alması helal olmaz" dedi. Kendisine Yüce Allah'ın (فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهٖ) **"Kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur"**[581] buyurduğunu söyledim. Bana bu ayetin şu ayetle neshedilmiş olduğunu söyledi: (وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَاٰتَيْتُمْ اِحْدٰيهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْـًٔا) **"Eğer bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz, diğerine (mehir olarak) yüklerle mal vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın."**[582]

Ebu Asım, İbn Cüreyc'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Atâ'ya, "Kadın kocasına zulmedip kötü davrandığı için kocası onu hul' yapmaya davet ederse, bu durumda karısından fidye alması helal olur mu?" diye sordum. Atâ şöyle cevap verdi: "Hayır. Ya razı olup nikâhında tutmaya devam eder ya da salıverir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu; Kitap, sünnet ve selef icmasının reddettiği şaz bir görüştür. Bununla beraber (وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَاٰتَيْتُمْ اِحْدٰيهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْـًٔا) **"Eğer bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz, diğerine (mehir olarak) yüklerle mal vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın"** ayetinde,

(فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهٖ)

"Eğer onlar Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur"[583] ayetini neshedecek bir ifade bulunmamaktadır

Çünkü bu iki ayetten her birinin hükmü, kendi içinde anlatılan bir durumla sınırlıdır. Hul' yapmanın yasaklanması, geçimsizliğin kocadan kaynaklanması, mevcut olan eşinin yerine başka bir eş alması durumuna mahsustur. Ama kadın kocasına öfke duyuyorsa veya kötü huylu ise ya da erkek

581 Bakara, 2/229
582 Nisâ, 4/20
583 Bakara, 2/229

kötü huylu ise, ama bununla birlikte kadına zarar vermek istemiyorsa, ikisi de birbirleriyle iyi geçinme ve evlilikle ilgili olarak Allah'ın kendilerine yüklediği yükümlülüklerin gereğini yapma hususunda Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamamaktan endişe ediyorlarsa hul' yapmak mübah olur. Bu, öncekinden farklı bir durumdur. Bu ayetlerin birinde diğerine ters düşecek bir şey bulunmamaktadır. Dolayısıyla biri, diğerini ne neshetmeyi ne de tahsis etmeyi gerektirmektedir. Çünkü her biri, nazil olduğu konuda bir delil olarak kullanılmaktadır.

(وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ)

"Kendilerine verdiklerinizin bir kısmını onlardan geri almak için onları sıkıştırmayın."[584]

Bu ayet, kocalara hitap ettiğine göre, karısına zarar vermek maksadıyla geçimsizlik kocadan kaynaklanmaktaysa, hul' bedeli olarak karısının malından bir şey alması haram kılınmıştır. Ancak karısı açık bir hayâsızlık yapmış ise o zaman bu hüküm değişir.

İbn Sirin ile Ebu Kilabe, açık hayâsızlıktan kastın kadının alenen zina etmesi olduğunu söylemişlerdir.

Atâ, Zühri ve Amr b. Şuayb'dan rivayet edilen görüşe göre hul' yapmak, ancak geçimsiz olan eşten dolayı helal olur.

Bu konuda nakledilen ayetlerden neshedilen yoktur. Hepsi de delil olarak kullanılmaktadırlar.

Doğrusunu Allah bilir.

584 Nisâ, 4/19

Selef Uleması ile Diğer İslam Merkezlerinin Fakihlerinin Hul' Bedeli Hakkındaki İhtilafları

Kocanın evlenirken kadına verdiklerinden fazlasını hul' bedeli olarak karısından almasını Hz. Ali'nin mekruh gördüğü rivayet edilmiştir. Said b. Müseyyeb, Hasan, Tavus b. Keysan ve Said b. Cübeyr de bu görüştedirler.

Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Ömer, İbn Abbas, Mücahid, İbrahim en-Nehâi ve kendisinden gelen başka bir rivayete göre Hasan'ın şu görüşte oldukları rivayet edilmiştir: "Kocanın bir saç tokası fazlalıkla da olsa, kadına evlenirken verdiğinden daha fazla bir bedelle hul' yapması caizdir."

Ebu Hanife, Züfer, Ebu Yusuf ve Muhammed dediler ki: "Geçimsizlik kadından kaynaklanıyorsa kocanın, ilave yapmaksızın vermiş olduğu kadar bir bedelle hul' yapması caiz olur. Geçimsizlik kocadan kaynaklanıyorsa, kadından bir bedel alması helal olmaz. Şayet alırsa, diyaneten değil de kazaen caiz olur."

İbn Şübrüme dedi ki: "Kocanın kadına zarar verme durumu olmaksızın bedelin miktarı üzerinde anlaşma yapmaları caizdir. Ama kocanın kadına zarar vermesi durumunda bu caiz olmaz."

İbn Vehb, Mâlik'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Kendisinden hul' bedeli alan kocanın, kadına zarar verdiği, baskı yaptığı ve zulmettiği bilinirse hâkim, kocaya rağmen kadını boşar. Kadından aldığı bedeli geri alıp kadına iade eder."

İbn Kasım, Mâlik'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Kocanın evlenirken kadına verdiğinden daha fazlasını hul' bedeli olarak alması caiz ve helaldir. Geçimsizlik kocadan kaynaklanıyorsa evlenirken verdiği kadar bir malı hul' bedeli olarak alması caiz olur. Ancak bu durumda kadının buna razı olması ve erkeğin de kadına zarar vermiş olmaması şarttır." Leys b. Sa'd da benzer şeyler söylemiştir.

Sevri dedi ki: "Hul' yapma talebi kadından gelmekte ise, kocanın ondan bedel almasında sakınca yoktur. Ama koca tarafından gelmekte ise, kadından bir bedel alması helal olmaz."

Evzai dedi ki: "Bir adam, karısı geçimsiz ve fakat hasta iken hul' yaparsa, üzerinde anlaştıkları bedelin ancak üçte birini hak eder. Karısı geçimsiz değilse ödediği hul' bedeli kendisine geri verilir. Kocası da kendisine dönüş yapabilir. Henüz gerdeğe girmeden ödediği mehrin tamamı karşılığında hul' yapar ve kadının da geçimsiz olduğu görülmemiş ise, gerdekten önce ikisi bir araya gelip nikâhı feshetmek üzere anlaşırlarsa ben bunda bir sakınca görmemekteyim."

Hasan b. Hayy dedi ki: "Erkek, karısına kötü davranıyorsa az veya çok bir bedel karşılığında hul' yapmaya hakkı olmaz. Ama kadın, kocasına kötü davranıyor ve onun haklarını vermiyorsa anlaşacakları bedel karşılığında kocanın hul' yapma hakkı doğar." Osman el-Betti de bu görüştedir.

Şafiî dedi ki: "Kadın, kocasına ait kendisinin üzerindeki hakların gereğini yapmıyor, ona karşı görevlerini yerine getirmiyorsa artık hul' fidyesini almak, kocaya helal olur. Kadının boşanmaksızın mehrinin bir kısmını bağışlaması durumunda kocanın bunu yemesi nasıl helal ise, ayrılabilmek için gönül hoşluğuyla ödeyeceği hul' bedelini de kocanın yemesi helal olur.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Yüce Allah hul' hakkında bazı ayetler indirmiştir. Bunlardan biri şudur:

(وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍۙ وَاٰتَيْتُمْ اِحْدٰيهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْـًٔاۜ اَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبِينًا)

"Eğer bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz, diğerine (mehir olarak) yüklerle mal vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın. İftira ederek ve açık günaha girerek mi verdiğinizi geri alacaksınız?"[585]

Geçimsizliğin kocadan kaynaklanması durumunda bu ayet, kocanın kadından hul' için bedel almasını yasaklamaktadır. Bu sebeple mezhebimiz (Hanefî) fukahası, kocanın bu durumda karısından bir şeyler almasının helal olmayacağını söylemişlerdir.

585 Nisâ, 4/20

Yüce Allah başka bir ayette de şöyle buyurmaktadır:

(وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـًٔا اِلَّٓا اَنْ يَخَافَٓا اَلَّا يُق۪يمَا حُدُودَ اللّٰهِ)

"(Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz."[586]

Bu ayette eşlerin, Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamamaktan endişe duymaları durumunda, kocanın kadından bedel alarak hul' yapmasının mübah olacağı bildirilmektedir. Mesela kadın, kocasına öfke duyan kötü huylu biri olur veya karı koca her ikisi de huysuz ve geçimsiz olursa koca, evlenirken verdiği kadarını bedel olarak alıp hul' yapabilir; ancak daha fazlasını alamaz. Ayetin zahirine göre, verdiğinin tamamını hul' bedeli olarak alması caizdir. Ama daha fazlası sünnete mahsustur.

Yüce Allah başka bir ayette şöyle buyurmaktadır:

(لَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَرِثُوا النِّسَٓاءَ كَرْهًاۜ وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اِلَّٓا اَنْ يَأْت۪ينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍۚ)

"Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl değildir. Açık bir hayâsızlık yapmış olmaları dışında, kendilerine verdiklerinizin bir kısmını onlardan geri almak için onları sıkıştırmayın."[587]

Denildiğine göre bu ayette kocaya hitap edilmekte, açık bir hayâsızlık yapmaları dışında kadınlara verilenin geri alınması yasaklanmaktadır. Kimileri açık hayâsızlığın zina olduğunu söylerken kimileri geçimsizlik olduğunu söylemişlerdir. Bu tıpkı şu ayete benzemektedir:

(فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا يُق۪يمَا حُدُودَ اللّٰهِۙ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا ف۪يمَا افْتَدَتْ بِه۪ۜ)

586 Bakara, 2/229
587 Nisâ, 4/19

"Eğer onlar Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur."

Yüce Allah başka bir ayette şöyle buyurmaktadır:

(وَاِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ اَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ اَهْلِهَا)

"Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin."[588]

Bu ayetin hükmünü yeri geldiğinde inşallah açıklayacağız.

Cenab-ı Allah bu ayetten başka bir yerde, hul' yapma durumunda mehri kadından almanın mübah olduğunu bildirmektedir:

(وَاٰتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنٖيٓـًٔا مَرٖيٓـًٔا)

"Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin. Eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışlarlarsa, onu da afiyetle yiyin."[589]

(وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرٖيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ اِلَّٓا اَنْ يَعْفُونَ اَوْ يَعْفُوَا الَّذٖي بِيَدِهٖ عُقْدَةُ النِّكَاحِ)

"Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır. Ancak kadının ya da nikâh bağı elinde bulunanın (kocanın, paylarından) vazgeçmesi başka."[590]

---

588 Nisâ, 4/35
589 Nisâ, 4/4
590 Bakara, 2/237

Bu ayetlerin tümü, kendi hükümlerine göre delil olarak kullanılmaktadırlar. Biz diyoruz ki, geçimsizlik kocadan kaynaklanmaktaysa kadından bir şeyler alması helal olmaz. Zira Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْـًٔا)

"Ondan hiçbir şeyi geri almayın."

(وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ)

"Kendilerine verdiklerinizin bir kısmını onlardan geri almak için onları sıkıştırmayın."

Geçimsizlik kadından kaynaklanmaktaysa veya kadının huysuzluğu ya da ikisinin birbirine olan düşmanca duyguları sebebiyle Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamamaktan endişe duyarlarsa, kocanın verdiği kadarını alması caiz olur. Ama daha fazlasını alması helal olmaz. Burada yine şu ayet devreye girmektedir:

(وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اِلَّٓا اَنْ يَأْت۪ينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍۚ)

"Açık bir hayâsızlık yapmış olmaları dışında, kendilerine (kadınlara) verdiklerinizin bir kısmını onlardan geri almak için onları sıkıştırmayın."

Bazıları kadının geçimsizlik yapmasını, bu hükümden istisna etmiş ve böyle bir durumda kocanın, ona vermiş olduğu mehri geri alabileceğini söylemişlerdir.

(فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَن۪ٓيـًٔا مَر۪ٓيـًٔا)

"Eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışlarlarsa, onu da afiyetle yiyin" ayetine gelince; burada hul' durumundan değil de kadının kendi hür iradesiyle mehrinin bir kısmını gönül hoşluğuyla kocasına bağışlamasından söz edilmektedir.

"Hul' durumu dışında kadının malını alması, koca için caiz olduğuna göre hul' durumunda da alması caizdir" demek hatadır. Çünkü Yüce Allah iki yerde kocanın eşinden mal almasına değinmiştir.

Birinde haram olduğunu bildirmiştir:

(وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَاٰتَيْتُمْ اِحْدٰيهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْـًٔا)

"Eğer bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz, diğerine (mehir olarak) yüklerle mal vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın."

(وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـًٔا اِلَّا اَنْ يَخَافَا اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ)

"(Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz."

Bu konuya değindiği ikinci yerde ise kocanın eşinden mal almasının mübah olduğunu bildirmiştir:

(فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنٖيٓـًٔا مَرٖيٓـًٔا)

"Eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışlarlarsa, onu da afiyetle yiyin."

"Kadının hul' durumu ortada yokken gönül hoşluğuyla vereceği malı kocanın alması caiz olduğuna göre, hul' durumunda da malını alması caiz olur" sözü, Kitab'ın nassına aykırı bir sözdür.

Hul' konusunda Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* gelen bazı rivayetler şunlardır:

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Amre binti Abdurrahman b. Sa'd b. Zürare, Habibe binti Sehl el-Ensariyye'nin kendisine şunları anlattığını rivayet etmiştir: "Ben Sabit b. Kays b. Şemmas ile evliydim. Bir gün Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* sabah namazına gitmek üzere evinden çıktı. Karanlıkta beni kapısının önünde gördü. ***'Kim bu hanım?'*** diye sordu. 'Sehl kızı Habibe'yim' dedim. ***'Neyin var, ne durumdasın?'*** diye sordu. 'Ben ve kocam Sabit b. Kays artık bir arada olamayız' dedim. Yapılan çağrı üzerine Sabit b. Kays huzura geldi. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona, ***"Şu Sehl kızı Habibe, Allah'ın anlatmasını dilediği şeyleri bana anlattı"*** dedi. Ben de 'Ey Allah'ın Resûlü! Bana mehir olarak verdiği malın tamamı yanımdadır' dedim. Bunun üzerine Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Sabit'e, ***"Verdiklerini Habibe'den geri al!"*** buyurdu. Sabit verdiğini geri aldı. Ben de ailemin yanında oturmaya başladım."[591]

Bu olayla ilgili farklı lafızlar rivayet edilmiştir. Bazısında ***"Habibe'yi serbest bırak"***, bazısında da ***"Habibe'den ayrıl"*** ifadesi vardır.

Fakihler, kocanın verdiği mehirden fazlasını hul' bedeli olarak almasının caiz olmadığını söylerken şu delillere dayanmışlardır:

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Atâ, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir adam Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* huzurunda karısından şikâyetçi olup onunla davalaştı. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, adamın karısına ***"Şundan almış olduğun mehri geri verebilir misin?"*** diye sordu. Kadın, 'Hem de fazlasıyla' diye cevap verince Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Fazlası olmaz"*** buyurdu.[592]

Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri bu rivayete dayanarak kocanın, kadına verdiğinden fazlasını hul' bedeli olarak alamayacağını söylemiş ve ayetin zahirini bu rivayetle tahsis etmişlerdir. Ayetin zahirini haber-i vahid ile tahsis etmek burada caiz olmaktadır. Çünkü (فَانْ خِفْتُمْ اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ) **"Eğer onlar Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur"** ayetinin birkaç manaya ihtimali vardır. Burada

591 Ebu Davud, Talak, 18

592 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 7/514

içtihada imkân vardır. Selef ulemasının bu ayetle ilgili birden fazla te'vilde bulundukları rivayet edilmiştir. Nakledeceğimiz şu ayetler de birden fazla manaya ihtimali olan ayetlerdir. Bunların genel hükmünün haber-i vahidle tahsis edilmesi caizdir.

(وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اِلَّا اَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍۚ)

"Açık bir hayâsızlık yapmış olmaları dışında, kendilerine (kadınlara) verdiklerinizin bir kısmını onlardan geri almak için onları sıkıştırmayın."

(اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَاءَ)

"Veya kadınlara dokunursanız..."[593]

(وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ)

"Eğer onları, kendilerine el sürmeden boşarsanız"[594]

Bu ayetlerin birden fazla manaya ihtimalleri bulunduğu için selef uleması bu ayetlerde murad edilenin mananın hangisi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu sebeple de murad edilen mananın hangisi olduğunu belirlemede haber-i vahide dayanmak caiz olur.

Mezhebimiz (Hanefî) fakihleri dediler ki: Bir kimse, mehir olarak vermiş olduğundandaha fazla bir bedel karşılığında karısına hul' yaparsa veya geçimsizliğin kaynağı kendisi olduğu hâlde bir bedel karşılığında karısına hul' yaparsa, kadın bu bedeli baskı altında kalmaksızın gönül hoşluğuyla verdiği için bu muamele kazaen geçerlidir. Ama kendisiyle Allah arasında pek de makbul olmayan bir muameledir.

Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

(لَا يَحِلُّ مَالُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ إِلَّا بِطِيبِ نَفْسٍ مِنْهُ)

593 Mâide, 5/6
594 Bakara, 2/237

"Gönül hoşluğuyla vermedikçe Müslüman bir kimsenin malı başkasına helal olmaz."[595]

Bu şekilde yapılan hul' muamelesindeki yasaklık, hul' akdinin kendisindeki bir sebepten dolayı değil, başka bir sebepten dolayıdır. O sebep de kadının, kocasından aldığı mehirden fazlasını hul' bedeli olarak kocasına vermesidir. Aldığı kadarını vermiş olsaydı, bu mekruh olmazdı. Yasaklık, akdin kendisi dışındaki bir sebepten dolayı olduğu için, bu sebep akdin geçerliliğine engel teşkil etmez. Cuma ezanı okunurken alışveriş yapmak, şehirdeki simsarın malı kırsal kesimdeki üreticiden alıp ihtiyaç sahiplerine pahalıya satması, şehire mal getiren kervanları şehir dışında karşılayarak şehirde satış yapmalarına mani olup mallarını ellerinden ucuza almaları ve ihtiyaç sahiplerine pahalıya satmaları da böyledir. Bu alışverişler her ne kadar kazaen geçerli ise de kişiyle Allah arasında makbul olmayan bir muameledir. Az veya çok bir bedelle köle azad etmek, aynı şekilde az veya çok bir mal vererek kan bedeli üzerinde sulh olmak caiz olduğuna göre aynı şekilde boşama ve nikâh da üreme organının bedeli olan mehr-i misilden fazla bir mehil vererek yapılırsa caiz olur. Aynı şekilde kocasından hul' talebinde bulunan kadının da üreme organına sahip olabilmek için, almış olduğu mehirden fazla bir malı bedel olarak ödemesi caiz olur.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Hul', nikâh akdinin feshi olduğuna göre bunun, nikâhta alınan mehirden fazla bir bedel üzerine yapılması caiz değildir. Nitekim ikalenin de malın bedelinden fazla bir bedel üzerine yapılması caiz olmaz."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Hul'un nikâh akdinin feshi olduğunu söylemeniz yanlıştır. Aksine hul', yeni yapılan bir boşamadır. Bu boşamada bir bedel ödemek, sanki şart koşulmuş değildir. Bununla beraber hul', ikale mertebesinde değildir. Çünkü bir kimsenin, vermiş olduğu mehirden az bir bedel karşılığında hul' yapması caizdir. Ama ikalenin, malın bedelinden az bir bedel üzerine yapılması caiz değildir. Hatta hul'un bedelsiz olarak yapılmasının caizliği hususunda ihtilaf da yoktur.

595 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 6/166

Selef uleması, hul'un sultanın huzurunda olmaması durumunda geçerli olup olmayacağı konusunda farklı görüş ortaya koymuşlardır. Hasan ile İbn Sirin'den rivayet edilen görüşe göre sultanın huzurunda olmadan hul' yapmak geçerli değildir.

Said b. Cübeyr dedi ki: "Koca, karısına öğüt vermeden hul' yapılamaz. Öğüdü tutarsa ne âlâ. Aksi hâlde yatağını ayırır. Bundan öğüt almazsa karısını döver. Bundan öğüt alırsa ne âlâ. Aksi hâlde davalarına bakması için sultanın huzuruna çıkarlar. Sultan kadının ve kocanın tarafından birer hakem görevlendirir. Bu hakemler ikisini dinlerler. Onlardan dinlediklerini sultana arz ederler. Sultan da bundan sonra ayrılmalarını gerekli görürse onları birbirinden ayırır. Evliliklerini devam ettirmelerini uygun görürse onları bir araya getirip anlaştırır."

Hz. Ali, Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Ömer, Şüreyh, Tavus ve müteahhirinden Zühri'ye göre sultanın huzurunda olmadan da hul' yapmanın caiz olduğu rivayet edilmiştir.

Said, Katade'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Sultan olmadan hul' yapmayı ilk reddeden kişi Ziyad'dır."

Büyük İslam merkezlerinin fakihleri arasında, sultan olmadan da hul' yapmanın geçerli olacağı hususunda farklı görüş beyanında bulunan yoktur. Allah'ın kitabı da bunun caiz ve geçerli olmasını gerektirmektedir.

(فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ)

"Kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur."

(وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اِلَّٓا اَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ)

"Açık bir hayâsızlık yapmış olmaları dışında, kendilerine (kadınlara) verdiklerinizin bir kısmını onlardan geri almak için onları sıkıştırmayın."[596]

596 Nisa, 4/19

Devrede sultan bulunmadığı hâlde ve karşılıklı rıza ile hul' için kocanın karısından bedel alması mübah kılınmıştır.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de kocasından hul' yoluyla ayrılmak isteyen Sabit b. Kays'ın karısına ***"Bahçesini geri verecek misin?"*** diye sormuş, kadın "Evet" deyince Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Sabit'e ***"Bahçeyi al ve kadından ayrıl"*** emrini vermişti.[597]

Eşlerin Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamayacaklarını sultan anladığı zaman, onlar isteseler de istemeseler de hul' yapma yetkisi kendisinde olsaydı, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Sabit b. Kays ile eşine sormaz ve Sabit'e karısına hul' yapmasını emretmezdi. Kendisi doğrudan kadını, kocası olan Sabit'ten ayırır ve bahçesini de kendisine geri verirdi. Eşlerin ikisi veya biri anlaşmaya yanaşmazsa lianlaşan çiftlerde olduğu gibi hâkim artık onların fikrini sormadan ikisini birbirinden ayırır. Nitekim Sehl b. Sa'd *radıyallahu anh*, liânlaşan çifti Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* birbirinden ayırdığını rivayet etmiştir. ,

Nitekim başka bir hadiste Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, karısıyla liân yapan bir erkeğe, (لَا سَبِيلَ لَكَ عَلَيْهَا) ***"Karını artık yanında tutamazsın"***[598] buyurmuş ve bu hususta kocanın fikrini sormamıştır. Böylece sultan olmadan da hul' yapmanın caiz ve geçerli olacağı ispatlanmış oldu.

Şu hadis-i şerif de buna delalet etmektedir:

(لَا يَحِلُّ مَالُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ إِلَّا بِطِيبِ نَفْسٍ مِنْهُ)

"Gönül hoşluğuyla vermedikçe Müslüman bir kimsenin malı başkasına helal olmaz."[599]

Hul'un talak olup olmadığı konusunda fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır. Hz. Ömer, Abdullah b. Mesud, Hz. Osman, Hasan, Ebu Seleme, Şüreyh, İbrahim en-Nehâi, Şabî ve Mekhul'un (r.anhum) görüşlerine göre

597 Taberani, el-Mucemu'l-Kebir: 24/211

598 Muslim, Talak, 8

599 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 6/166

hul'un bir bain talak sayıldığı rivayet edilmiştir. Büyük İslam merkezlerinin fakihleri de bu görüştedirler. Bu hususta aralarında ihtilaf yoktur.

İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* rivayet edilen görüşe göre hul', talak değildir. Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Şube, Abdulmelik b. Meysere'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir adam, Tavus b. Keysan'a Hul'un hükmünü sordu. Tavus, "Hul' bir hüküm ifade etmez" diye cevap verdi. Ben de kendisine "Sürekli bilmediğimiz şeyleri bize rivayet ediyorsun" dedim. Bunun üzerine Tavus bana şöyle dedi: "Vallahi İbn Abbas, karısını iki talakla boşamış ve bir de hul' yapmış olan bir adamla karısını tekrar bir araya getirip evliliklerinin devam edebileceğini söyledi." Ancak 'Bu, Tavus'un yanıldığı meselelerden biridir' denilmiştir. Tavus azametli, faziletli ve salih bir kimse olmakla birlikte kabul edilemez, münker şeyler rivayet etmiştir. Bu rivayetlerinden birinde İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Bir kimse karısını üç talakla boşarsa, bir talak sayılır." Oysa birden fazla yolla gelen rivayetlerde ifade edildiğine göre İbn Abbas *radıyallahu anh* şöyle demiştir: "Bir kimse karısını yıldızlar sayısınca boşarsa, karısı üç talakla boşanmış olur."Eyyub, Tavus'un çok hata etmesine hayret ederdi. İbn Ebi Nüceyh, Tavus'un "Hul' yapmak bir hüküm ifade etmez" dediğini, Mekkelilerin ona itiraz ettiklerini, bunun üzerine halktan bazılarını toplayıp onlardan özür dilediğini ve 'İbn Abbas'ın böyle dediğini işittim' dediğini nakletmiştir.

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Zem'a b. Ebi Abdirrahman, Said b. Müseyyeb'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: ***"Resûlullah*** *sallallahu aleyhi ve sellem* ***hul' yapmayı bir talak saydı."***

Hul'un talak sayıldığına şu hadis de delalet etmektedir: Karısı kendisine âsi olduğunda, mehir olarak kendisine verilmiş olan bahçeyi iade etmesi gerektiğini söyledikten ve karısı da 'Tamam, yaptım' dedikten sonra Sabit b. Kays'a, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Kadının yolundan çık"***, bazı rivayetlere göre ise *"Karından ayrıl"* demişti. Bilindiği gibi bir kimse ayrılmak niyetiyle karısına "Senden ayrıldım" veya "Senin yolundan çıktım" derse, bu ifadesi boşama olur. Bu da adamın şeriat koyucuPeygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* emri üzerine karısına hul' yapmasının talak olduğuna delalet etmektedir.

Aynı şekilde bir kimse karısına "mal karşılığında seni boşadım" veya "medeni halinle ilgili karar verme yetkisini mal karşılığında sana bıraktım" demesi talak olur. Bu hususta ihtilaf yoktur. Ayrılma niyetiyle "Mali bedel olmaksızın seni hul' ettim" demesi de talak olur. Karısını mali bir bedel karşılığında hul' etmesi de böyledir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Bir kimse hul' kelimesini kullanarak eşinden ayrılırsa bu, alışverişteki ikale gibi olup yeni bir satış akdi değil, eski akdin feshi olur."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Mali bedel olmaksızın veya kadına verilmiş olan mehirden daha az bir bedelle hul' yapmanın caiz olduğu hususunda ihtilaf yoktur. İkale ise alışverişe konu olan malın bedeli üzerinden yapılır. Daha az bir bedelle yapılmaz. Şayet hul', ikale gibi akdin feshi olsaydı, kadına verilmiş olan mehirden daha az bir bedel karşılığında yapılması caiz olmazdı. Mali bedel olmadan veya kadına verilmiş olan mehirden daha az bir bedelle hul' yapmanın caiz olduğu hususunda fakihlerin görüş birliği etmeleri, hul'un nikâh feshi değil, mal karşılığı boşama olduğuna delalet eder. Yine bu görüş birliği, hul' etmekle "Seni mal karşılığında boşadım" demek arasında bir fark olmadığına da delalet eder.

Hul'un talak olmadığını söyleyenlerin delil olarak ileri sürdükleri arasında şu ayetler vardır:

(اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ)

"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır."[600]

(وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـًٔا)

"Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz."[601]

600 Bakara, 2/229
601 Bakara, 2/229

Ayetin devamında gelen kısımda da şöyle buyrulmaktadır:

(فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ)

"Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz."[602]

Bu ayetler birlikte değerlendirildiğinde, üçüncü talaka hul'den sonra yer verildiği görülmektedir. Bu da hul'un talak olmadığına delalet etmektedir. Eğer talak olsaydı, bu dördüncü bir talak olacaktı. Çünkü ayetlerde hul', iki talaktan sonra zikredilmekte, sonra da hul'un peşinden üçüncü talaktan bahsedilmektedir.

Böyle bir hesaplama bize göre isabetli değildir. Zira (اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ) **"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır"** ibaresi, hul' şekli dışında gerçekleştirilen iki talakın hükmünü bildirmekte, bu iki boşamayla beraber (فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ) **"Sonrası, ya iyilikle geçinmek"** ifadesiyle kadına dönüş yapma hakkı tanınmaktadır. Sonra da eğer bu iki talak hul' şeklinde gerçekleştirilmişlerse bunların hükmü bildirilmekte, bunlardaki yasak ve mübah durumlar açıklanmakta, mali bedel almanın caiz olduğu hâller ile caiz olmadığı hâller anlatılmakta, sonra da buna şu ayet atfedilmektedir.

(فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ)

"Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz."

Bu ayet, önce geçen ve bazen hul' şeklinde bazen de hul' şekli dışında gerçekleştirilen iki talaka dönmektedir. Şu hâlde burada iki talaktan sonra hul'a, onun da peşinden dördüncü bir talaka dair bir delalet bulunmamaktadır. Bu ayet-i kerime, kendisine hul' yapılan kadını kocası ayrıca boşayacak olursa boşamanın geçerli olacağına da delalet etmektedir. Çünkü büyük İslam merkezlerinin fakihleri, bahsedilen ayetin takdirinin ve hükümlerinin tertibinin bizim anlattığımız şekilde olduğu, hul'dan sonra

602 Bakara, 2/230

üçüncü talakın gerçekleşebileceği ve gerçekleştiğine de Allah'ın hükmettiği ve üçüncü talakla boşanan bu durumdaki kadının eski kocasına helal olabilmek için başka bir erkekle evlenip ondan da boşanması gerektiği hususunda görüş birliği etmişlerdir. Buna göre kendisine hul' yapılan kadın, iddet beklemekteyken kocası tarafından ayrıca boşanacak olursa boşama geçerli olur.

Üçüncü talakın hul'dan sonra olacağına bahsedilen ayetin devamındaki şu ayetler delalet etmektedir:

(فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَٓا اَنْ يَتَرَاجَعَٓا اِنْ ظَنَّٓا اَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ)

"(İkinci koca da) onu boşadığı takdirde, onlar (kadın ile ilk kocası) Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetebileceklerini zannediyorlarsa tekrar birbirlerine dönüp evlenmelerinde bir günah yoktur."[603]

(وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَأْخُذُوا مِمَّٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـًٔا اِلَّٓا اَنْ يَخَافَٓا اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ)

"(Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz."[604]

Bu ayette eşlerin üçüncü talaktan sonra -kadının başkasıyla evlenip ondan da ayrıldıktan sonra- Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyacaklarını zannetmeleri şartıyla ayrılıktan ötürü pişmanlık duymaları ve ikisinin de bir araya gelmeyi arzulamaları hâlinde birbirlerine dönebilecekleri bildirilmektedir. Bu da üçüncü talakın hul'dan sonra olabileceğine delalet etmektedir.

(اِنْ ظَنَّٓا اَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ)

603 Bakara, 2/230
604 Bakara, 2/229

"Onlar (kadın ile ilk kocası) Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetebileceklerini zannediyorlarsa..." ibaresi, hadiselerin hükümleri hakkında içtihatta bulunmanın caiz olduğuna delalet etmektedir. Çünkü burada eşlerin birbirlerine dönüş yapmalarının mübahlığı zanna bağlanmıştır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "(فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ) **"Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa kadın, ona helâl olmaz"** cümlesi, (الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ) **"Boşama iki defadır"** cümlesine dönmektedir. Yoksa bundan sonra zikredilen fidyeye ve hul'a dönmemektedir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu söylediğiniz birkaç bakımdan yanlıştır. Şöyle ki:

(وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـًٔا)

"(Evlilikte) tarafların kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz" ayeti, iki talaktan söz edildikten sonra yapılan yeni bir hitaptır ve iki talakla bağlantılı değildir. Çünkü oraya (vav) harfi ile atfedilmiş ve hul' karşılığı fidyeden söz edildikten sonra da şöyle buyrulmuştur:

(فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ)

"Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz."

Buna göre üçüncü talakın fidyeden ve hul'dan sonra gelmesi gerekmektedir. Çünkü son olarak zikredilen ayetin başındaki "fa" harfi takibiyye "fa" sıdır. Dolayısıyla bu ayetin, peşinden geldiği fidye ve hul'a değil de müpteda olarak zikredilen iki talaka(الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ) **"Boşama iki defadır"** cümlesine atfedilmesi doğru olmaz. Meğerki böyle olmasını gerektiren bir delil bulunsun. Nitekim tahsis lafzıyla yapılan istisnada eğer ortada bir delil yok ise, istisna edilen şeyin kendisinden önce geçene değil de kendisinden sonra gelene döndüğünü söylemekteyiz. Buna şu ayeti örnek gösterebiliriz:

(وَرَبَائِبُكُمُ الَّتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ الَّتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَاِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ)

"Kendileriyle zifafa girdiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız, -eğer anneleri ile zifafa girmemişseniz onlarla evlenmenizde size bir günah yoktur."[605]

Burada mahremiyetin oluşması için zifafa girme şartı, kayınvalidelere değil de üvey kızlara dönmektedir. Çünkü "fa" harfiyle atfedilen (فَاِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ) **"eğer anneleri ile zifafa girmemişseniz"**cümlesi kayın validelerin değil, üvey kızlar anlamındaki (وَرَبَائِبُكُمُ) **"kendileriyle"** kelimesinin yakınındadır. Bununla birlikte bu, sizin (فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ) **"Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, ona helâl olmaz..."** cümlesini, kendisinden önce geçen fidye ve hul'a değil de daha önce geçen (اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ)**"Boşama iki defadır"** cümlesine atfetmenize göre doğruya daha yakındır. Ayrıca biz bu cümleyi kendisinden önce geçen fidye, hul' ve iki talak cümlelerinin tümüne atfetmekteyiz. Bunun da iki faydası vardır:

1-Kadının, hul' yapıldıktan sonra iki talakla daha boşanması mümkündür.

2-Fidye almadan yapılan boşamadan sonra kadın iki talakla daha boşanabilir.

Doğrusunu Allah bilir.

Ric'at Yapmada Kadına Zarar Vermek

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَاراً لِتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُواً وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمَا اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ

605 Nisâ, 4/23

الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهٖۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ
(﴿٢٣١﴾)

231-"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın. Bunu kim yaparsa kendine zulmetmiş olur. Sakın Allah'ın âyetlerini eğlenceye almayın. Allah'ın üzerinizdeki nimetini, size öğüt vermek için indirdiği Kitab'ı ve hikmeti hatırlayın. Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: (فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ) **"bekleme sürelerinin bitimine yaklaştıklarında"** ifadesiyle 'bekleme sürelerinin bitimine yaklaştıklarında' manası kastedilmiştir. Yoksa bu süresinin dolması kastedilmiş değildir. Çünkü sözü edilen süre, iddettir. Ayette geçen (فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ) **"bekleme sürelerinin bitimine yaklaştıklarında"** ifadesindeki sürenin sonuna gelmek, sürenin dolması demektir. Oysa bu iddet süresinin dolmasından sonra erkeğin, boşadığı karısına ricat/dönüş yapması mümkün olmaz. İddet, birkaç yerde "ecel" kelimesiyle ifade edilmiştir. Buna şu ayetler örnek gösterilebilir:

(فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ)

"Boşanan kadınlar iddetlerinin sonuna varınca, onları güzelce tutun yahut onlardan güzelce ayrılın."[606]

(وَاُولَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ)

"Hamile olanların bekleme süresi ise, doğum yapmalarıyla sona erer."[607]

(وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ)

606 Talak, 65/2
607 Talak, 65/4

"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman evlenmelerine engel olmayın."[608]

(وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهُ)

"Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın." [609]

Bu ayetlerde geçen bekleme süresi veya bekleme müddeti ile iddet kastedilmektedir. Yüce Allah (فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ) **"iddetlerinin sonuna varınca"** buyururken iddet süresinin tamamlanmasını değil, tamamlanmasına yaklaşılmasını kastetmiştir. Kur'an-ı Kerim'de ve Arap lügatinde bunun örnekleri çoktur.

(اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ)

"Kadınları boşamak istediğinizde, onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik hâlinde) boşayın."[610]

Bu ayetteki (اِذَا طَلَّقْتُمُ) fiilinin manası 'boşadığınızda' şeklindendir. Ama burada 'boşamak istediğinizde' şeklindedir. Boşamak istediğinizde ve boşamak üzere olduğunuzda iddetlerini dikkate alarak boşayın.

(فَاِذَا قَرَأْتَ الْقُرْاٰنَ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ)

"Kur'an okuduğun zaman Allah'a sığın."[611]

Bu ayetteki "okuduğun" kelimesiyle de "okumak istediğin zaman" manası kastedilmiştir.

(وَاِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا)

608 Bakara, 2/232

609 Bakara, 2/235

610 Talak, 65/1

611 Nahl, 16/98. Âyette sözü edilen Allah'a sığınma, "Eûzübillâhimineşşeytânirracîm" diyerek yapılır.

"Konuştuğunuz zaman âdil olun."[612]

Burada kastedilen mana, konuşmaktan sonra değil de konuşmazdan önce adaletle konuşmaya karar vermektir. Buna göre diğer ayetlerde iddet süresinden bahsedilirken "bekleme süresi bittiğinde" ifadesiyle bu sürenin sona erdiği değil, "bekleme süresinin sonuna yaklaşıldığında" manası kastedilmiştir. Kadını iyilikle yanında tutma emri verildiğinde sürenin sonuna yaklaşıldığı ifade edilmiştir. Bu da o sırada nikâhın devam ettiğini gösterir. İddet tamamlanınca da iyilikle salıvermek emredilmiştir. Bu ikisi, sürenin sonuna gelindiği ve devamı olmayan bir durumda, aynı ayette birlikte emredilmektedir ki bu emir, iki iyiliği, iyilikle tutmayı ve iyilikle salıvermeyi içerebilsin.

(فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ)

"Onları iyilikle tutun" emri ile, iddet sona ermeden kadına dönüş yapmak kastedilmektedir. İbn Abbas, Hasan, Mücahid ve Katade'nin bu görüşte oldukları rivayet edilmiştir.

(اَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ)

"Ya da onları iyilikle bırakın" emri, boşanan kadını, iddeti tamamlanıncaya kadar kendi hâline bırakmak manasındadır. Yüce Allah iddeti sona ermemiş kadını dönüş yaparak iyilikle tutmayı mübah kılmıştır. İyilikle tutmak, önceki sayfalarda açıklanan haklarına riayet ederek onu nikâhta tutmaya devam etmektir. İddetini uzatma şeklinde kendisine zarar vermeksizin şeriata uygun şekilde iyilikle bırakılması da mübah kılınmıştır.

Bundan sonra da Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا)

"Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın."

612 En'âm, 6/152

Ayrılma esnasında kadına müt'a vermek de iyilikle ayrılmaktan sayılabilir.

Bazı kimseler bu ayet ile (فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ) **"Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır"** ayetini, nafaka vermeye gücü yetmeyen yoksul kimse ile karısını birbirinden ayırmak gerektiğine delil olarak ileri sürmektedirler. Çünkü Yüce Allah, kocayı iki şeyden birini tercih etme hakkına sahip kılmıştır: Ya iyilikle tutmak ya da iyilikle bırakmak. Nafaka vermemek, iyilikten değildir. Nafaka veremeyince kadını bırakmaktan başka seçeneği kalmamaktadır. Bu sebeple hâkim, onları birbirinden ayırır.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bunu söyleyen, cahilliğinden dolayı söylemiş ve yine cahilliğinden dolayı delil olarak ileri sürmüştür. Çünkü karısına nafaka verme gücüne sahip olmayan bir kimse, yine de onu iyilikle nikâhında tutabilir. Zira yoksul iken kişi, nafaka vermekle yükümlü değildir.

Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا اٰتٰيهُ اللّٰهُ لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا مَا اٰتٰيهَا سَيَجْعَلُ اللّٰهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا)

"Rızkı dar olan da, Allah'ın ona verdiğinden (o ölçüde) harcasın. Allah, bir kimseyi ancak kendine verdiği ile yükümlü kılar. Allah, bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır."[613]

Yoksul kimsenin, karısını yanında iyilikle tutmadığını söylemek doğru değildir. Çünkü iyilikle tutmamak, yermedir. Mali gücü olmadığı için nafaka veremeyen kimse yerilmez. Nafaka verme gücüne sahip olmayan kimse, karısını yanında iyilikle tutmuş sayılmasaydı, suffa ashabının ve bırakınız karısına kendi şahsına bile nafaka temin edemeyen diğer fakir sahabilerin de eşlerini iyilikle yanlarında tutmayanlardan sayılmaları gerekirdi. Şunu da biliyoruz ki mali durumu müsait olduğu hâlde nafaka

613 Talak, 65/7

vermeyen kimse, karısını yanında iyilikle tutmuş olmamaktadır. Buna rağmen karısının kendisinden ayrılmasını hak etmemektedir. Hâl böyleyken mali gücü müsait olanın değil de mali gücü müsait olmadığı için nafaka veremeyen kimsenin karısının kendisinden ayrılması gerektiğine bu ayet nasıl delil gösterilebilir? Nafaka vermeye gücü olmayan kimse, karısını yanında iyilikle tutabilir. Ama nafaka vermeye gücü yettiği hâlde karısını yanında iyilikle tutmayanlar da olabilir. Dolayısıyla böyle bir şey söylemek yanlıştır.

(وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا)

"Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın."

Mesruk, Hasan, Mücahid, Katade ve İbrahim en-Nehâi'den rivayet olunduğuna göre bu durumdaki kadına zarar vermek şöyle olur: İddetin sonuna doğru kocası kendisine dönüş yapar. Sonra yine boşar ki kadın yeniden iddet beklemeye başlasın. İddetin sonuna doğru kadına dönüş yapar. Oysaki Yüce Allah ona, karısını yanında iyilikle tutmasını emretmiş ve iddetini uzatarak kadına zarar vermesini yasaklamıştır.

(وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ)

"Bunu kim yaparsa kendine zulmetmiş olur."

Bu ayet, bu şekildeki bir dönüşün kadına zarar vermek maksadıyla ve günah da olsa geçerli olacağına delalet etmektedir. Şayet geçerli olmasa, bunu yapan kişi kendine zulmetmiş olmaz. Çünkü öyle bir dönüş hükümsüz ve boş yere yapılmış olur.

(وَلَا تَتَّخِذُوا اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا)

"Sakın Allah'ın âyetlerini eğlenceye almayın."[614]

614 Bakara, 2/231

Hz. Ömer, Hz. Hasan ve Ebu Derdâ'nın *radıyallahu anh* şöyle dedikleri rivayet olunmuştur: Önceleri adam karısını boşar, sonra dönüş yapar ve 'oyun olsun diye böyle yaptım' derdi. Bunun üzerine Yüce Allah (وَلَا تَتَّخِذُوا اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا) **"Sakın Allah'ın âyetlerini eğlenceye almayın"** ayetini indirdi. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* da bu konuda şöyle buyurmuştur: "Bir kimse karısını boşar veya kölesini azad eder veya nikâh akdi yapar da 'Ben oyun olsun diye böyle yaptım' dese de o ciddi bir iş yapmış olur."[615]

Ebu Derdâ *radıyallahu anh*, bu hadisin bahsedilen ayetin bir te'vili olduğunu, zaten ayetin de bu konuda nazil olduğunu söylemiştir. Bu da boşamanın şaka yoluyla da olsa ciddi de olsa geçerli olacağına delalet etmektedir. Boşadıktan sonra iddet süresi içinde dönüş yapmak da böyledir. Çünkü ayette iyilikle tutmak veya iyilikle bırakmaktan hemen sonra dönüş yapmaktan söz edilmiştir. Dolayısıyla dönüş, her ikisine dönmektedir. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* da bunu açıklarken üzerinde durmuştur.

Abdurrahman b. Habib'in bildirdiğine göre Ebu Hureyre *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(ثلاث جدُّهنَّ جَدٌّ وهَزْلُهُنَّ جدٌّ: النكَاحُ، والطَلاقُ، والرَّجْعَة)

"Üç şeyin ciddisi de ciddi, şakası da ciddidir: Nikâh, boşama ve ric'at."[616]

Said b. Müseyyeb, Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Dört şey var ki, bunları söyleyen kişinin üzerine vacip olurlar: Köle azad etmek, boşamak, nikâh kıymak ve adakta bulunmak."

Cabir'in bildirdiğine göre Abdullah b. Luhayy, Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Üç şey var ki, onlarla oynanmaz: Boşama, nikâh ve sadaka."

615 Bkz: Nureddin Ali b. Ebû Bekir el-Heytemi, Mecmau'z-Zevaid ve Menbau'l-Fevaid, Nikâh, 42
616 Ebu Davud, Talak, 9

Kasım b. Abdurrahman, Abdullah b. Mesud'un *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Nikâh kelimesini telaffuz ettiğinde, talakın ciddisinin ve şakasının aynı oluşu gibi, onun da ciddisi ve şakası da aynıdır."

Bu görüş, bir tabiin cemaatinden de rivayet edilmiştir. Büyük İslam merkezlerinin fakihleri arasında bu hususta ihtilaf bulunduğunu bilmiyoruz. Bu da, baskı ve tehdit altında boşamanın geçerli olduğuna delalet etmektedir. Çünkü bu kelimeyi ciddi olarak söyleyen ile şaka olarak söyleyen aynı hükme tabidir. Bunların ikisi de boşama kelimesini telaffuz etmeye kastetmekle beraber şu bakımdan birbirlerinden ayrılırlar:

Birisi "boşama" kelimesinin hüküm ifade etmesini ister. Diğeri ise telaffuz ettiği bu kelimenin hüküm ifade etmesini istemez.

Ancak burada niyetin, "boşama" kelimesinin hüküm ifade etmemesine bir tesiri olmaz. Bu sebeple baskı ve tehdit altında kalarak boşama kelimesini kullanan kişinin, bu kelimenin hüküm ifade etmesini istemeyişinin sonuca etkisi olmamaktadır. Bu da boşanmanın meydana gelmesi için niyetsiz de olsa mükellefin boşama kelimesini kullanmasının yeterli olduğuna delalet etmektedir.

Doğrusunu Allah bilir.

Velisiz Nikâh Kıymak

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ اِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذٰلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ذٰلِكُمْ اَزْكٰى لَكُمْ وَاَطْهَرُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٢﴾)

232-"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın. Bununla içinizden Allah'a ve ahiret gününe

iman edenlere öğüt verilmektedir. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz."

(فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ)

"...bekleme sürelerinin bitimine yaklaştıklarında..."

Ayetteki bu cümle hakikî manasında, yani iddetin sona ermesi manasında kullanılmıştır.

Ayette geçen (تَعْضُلُو) fiilinin mastarı, iki manaya gelir:

Biri engellemek, diğeri ise sıkıştırıp daraltmaktır.

Mesela askerler meydana sığmadığında ve meydan dar geldiğinde (عَضَلَ الْفَضَاءُ بِالْجَيْشِ), yapılması zor ve imkânsız olan bir iş için (الأَمْرُ الْمُعْضِلُ), tedavisi olmayan çaresiz bir hastalık için (دَاءٌ عُضَالٌ), iş zorlaştığında (عضلت عليهم الامر), kadının doğum yapması zorlaştığında (عضلت الْمَرْأَةُ بِوَلَدِهَا) denir. Aslında bu kelimenin iki manası da birbirine yakındır. Çünkü çok zor olan bir işin yapılması da çok sıkıntılı olur. Aynı şekilde sıkıntılı işi yapmak da zordur. Rivayet olunduğuna göre Şabi'ye zor bir mesele sorulmuş, o da şöyle demiştir:

زَبَّاءُ ذَاتُ وَبَرٍ لَا تَنْسَابُ وَلَا تَنْقَادُ، وَلَوْ نَزَلَتْ بِأَصْحَابِ مُحَمَّدٍ لَأَعْضَلَتْ بِهِمْ

Püsküllü bir bela.Ne başını alıp gider ne de boyun eğer.

Muhammed'in ashabına gelseydi, üstesinden gelemezlerdi.

(فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ) Eski eşleriyle anlaştıkları takdirde yeniden evlenmelerine **"engel olmayın"**, onları zora koşmayın. Bu ayet, kadının velisi hazır olmadan veya izin vermeden kendi başına şahsı için nikâh akdetmesinin caiz olduğuna birkaç yönden delalet etmektedir:

1-Ayette velinin izni şart koşulmaksızın nikâh akdi kadının kendisine izafe edilmiştir.

2-Eşler anlaştıkları takdirde evlenmelerine engel olunması yasaklanmıştır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Velinin kadını evlenmekten men etme yetkisi olmasaydı, ayette velilere, velayetleri altındaki kadınların evlenmelerine engel olmamaları uyarısı yapılmazdı. Evlenecek kadın üzerinde velayeti olmayanyabancı kimselere "Engel olmayın" demek nasıl gerekmiyorsa, velilere de aynı şekilde "Engel olmayın" demek gerekmezdi."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu dediğiniz yanlıştır. Çünkü yasaklama, yasaklanan kişinin yasaklandığı şeyde hakkının olmasına manidir. Ayetteki yasaklamayı velinin, velayeti altındaki kadını evlenmekten men etme hakkına sahip olduğuna nasıl delil gösterebilirsiniz? Veli, velayeti altındaki kadının evden dışarı çıkmasına ve nikâh için başkalarıyla haberleşmesine engel olabilmektedir. Belki de ayetteki "engel olmayın" yasağı bu tür engellemelere yöneliktir. Çünkü kadın çoğunlukla velinin kontrol ve idaresindedir. Bu sebeple de onu bundan menedebilir.

Bahsedilen ayetin anlattığımız manaya şu bakımdan da delalet ettiğini görmekteyiz: Veli, velayeti altındaki kadının evlenmesine engel olmaktan yasaklandığına göre, kadın dengi olan bir erkekle evlendiği takdirde bu evliliğe engel olamaz. Tıpkı yasaklandığı hâlde riba akdi veya diğer fasit akitlerden birini yapması durumunda velinin müdahalede bulunup bu akdi feshetmeye yetkisi bulunmadığı gibi, dengi bir erkekle evlenen kadının evlilik akdine de müdahalede bulunamaz ve bu evlilik akdini feshedemez. Bu meseleden dolayı veli ile velayeti altındaki kadın, mahkemelik olurlar ve hâkim de bu akdi feshederse, yapmaması gereken bir şeyi yaptığı için zalim ve engelleyici olur. Bu durumda hâkimin de feshetme yetkisi geçersiz olur ve evlilik akdi/nikâhın geçerliliği devam eder. Kimsenin bunu feshetmeye hakkı olmaz. Geçerli ve caiz bir akit olur.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Yüce Allah, eski eşlerin iyilik ve güzellikle anlaşıp evlenmek istemeleri durumunda velinin buna

engel olmasını yasaklamıştır. Veliden başkasının bu nikâhı akdetmesi, tarafların yeniden evlenme konusunda iyilik ve güzellikle anlaşmadıklarına delalet etmektedir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bildiğimize göre tarafların iyilik ve güzellikle anlaşmaları her ne kadar gerekli ise de bu, nikâhı velinin akdetmesi demek değildir. Çünkü ayetin nassında nikâhı, evlenecek olan kadının kendisinin akdetmesinin caiz olduğu ve velinin de bunu men etmekten yasaklandığı bildirilmektedir. Şu hâlde kadının kendi nikâhını akdetmesinin caiz olmadığı manası bu ayetten çıkarılamaz. Zira bu mana, ayetin hükmüne ters düşmektedir. Böyle bir şeyin olması için ayetin neshedilmiş olması gerekir. Bilindiği gibi nesheden ile neshedilenin aynı ilahî hitap içerisinde bir arada olması mümkün değildir. Çünkü nesh, hükmün yerleşmesinden ve hükmün gereği olan fiilin yapılmasına imkân bulunmasından sonra olabilir. Böylece yeniden evlenmek isteyen eski eşler için şart koşulan aklın ve dinin gereklerine uygun iyilik ve güzellikle anlaşmanın veli olmadığı ispatlanmış oldu.

(اِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ) ibaresinde geçen "bil maruf" kelimesinin başındaki (b) harfi bedel manası ifade eder. Bu da mehrin miktarı manasına gelmektedir. Şu hâlde kadın eğer eski kocasıyla yeniden evlenecekse noksansız olarak mehr-i misil alması gerekir.

Bu sebeple Ebu Hanife şöyle demiştir: "Kadın eğer mehr-i misilden az bir mehirle evlenirse velileri, onu kocasından ayırma hakkına sahip olurlar."

Kadının velisiz olarak evlenmesinin caiz olduğunu bildiren bu ayetin bir benzeri de şu ayettir:

(فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَٓا اَنْ يَتَرَاجَعَٓا اِنْ ظَنَّٓا اَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ)

"Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz. (Bu koca da) onu boşadığı takdirde, onlar (kadın ile ilk kocası) Allah'ın koyduğu

ölçüleri gözetebileceklerine inanıyorlarsa tekrar birbirlerine dönüp evlenmelerinde bir günah yoktur."[617]

Bu ayet, anlattığımız şekilde velisiz nikâh akdedilebileceğine iki yönden delalet etmektedir:

1-(حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ) **"Kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlılanmadıkça"** ifadesinde görüldüğü gibi nikâh akdi ayette kadının kendisine izafe edilmiştir.

2-(فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا اَنْ يَتَرَاجَعَا) **"Onlar (kadın ile ilk kocası) tekrar birbirlerine dönüp evlenmelerinde bir günah yoktur."** Bu cümlede de görüldüğü gibi birbirlerine dönmeleri, veliden bahsedilmeksizin eşlere nispet edilmiştir.

Kadının velisiz olarak evlenmesinin caiz olduğuna delalet eden Kur'anî delillerden biri de şudur:

(فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ)

"Sürelerini bitirince artık kendileri için meşru olanı yapmalarında size bir günah yoktur."[618]

Bu ayette veli şartı olmaksızın kadının kendi şahsıyla ilgili işleri yapması caiz görülmüştür. Kadının nikâhının sahih olması için velinin bulunmasını şart koşmak, ayetin gereğine ters düşmektedir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Bu ayette kastedilen, kadının evleneceği eşi seçme hakkıdır. Yoksa velinin izni olmadan kadının nikâhlanması caiz olmaz."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu söylediğiniz söz, iki bakımdan yanlıştır:

617 Bakara, 2/230
618 Bakara, 2/234

1-Ayetin lafzı, genel nitelikte olup kadının hem eş seçmesini hem de diğer işlerini yapmasını kapsamaktadır.

2-Eş seçmekle kadın, kendi şahsı hakkında bir fiil işlemiş olmaz. Fiil, ancak nikâh ahkâmının ilintili olduğu akdi yapmakla işlenmiş olur.

Şunu da belirtelim ki, (اِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ) ibaresinde, kadının nikâh akdi ile birlikte eş seçmesi de zikredilmektedir.

AHKÂMU'L KUR'ÂN

Hanefî mezhebinin meşhur fakihlerinden Ahmed b. Ali, Ebû Bekr er-Râzî el-Cassâs el-Hanefî 305/917 de Rey şehrinde doğmuş, zamanın siyâsî ve ilmî merkezi olan Bağdat'a gidip İslâmî ilimleri öğrenmiş ve sonunda Bağdat'taki Hanefî âlimlerinin başkanlığına kadar yükselmiştir. Bu vazifesine ölümü olan 370/981 tarihine kadar devam etmiştir.

Cassâs, zamanında fıkıh, hadis ve dil sahasında şöhrete ulaşmış olan âlimlerden ders almış, kendisini İslâmî ilimler alanında yetiştirmiştir. O, her şeyden önce dirayetli bir fakîhtir. Müfessir ve muhaddis olan yönü de eksik değildir. Bazı kaynaklar onu, fakîhlerin tabakalarından "Ashab-ı Tahrîç" den daha üst mertebede olan "el-Müctehidu fi'l-Mes'ele" mertebesinde görmektedirler. Müellifimiz, dinden inhiraf, zulüm ve haksızlık karşısında feveran eden ve sözünü esirgemeyen bir karakter yapısına sahiptir. Halifenin başkadılık teklifini kabul etmemiştir. Ona yapılan Mûtezîlîlik ithamının kabule şayan yönü yoktur. Zira onun bu fırka ile ilgisinin olmadığı "Cassâs ve Fıkhî Tefsiri" adlı eserde delilleriyle ortaya konulmuştur. Bağdat'taki Hanefilerin başı olması sebebiyle Cassâs'tan istifâde etmek için, çeşitli İslâm memleketlerinden kendisine akın akın talebeler gelmiş, pek çok talebe yetiştirmiş ve aralarından tanınmış fakihler çıkmıştır.

Cassâs'ın telif ettiği eserler, onun keskin zekâsının, kuvvetli muhakemesinin ve meselelere olan vukufunun meyveleridir. Tefsiri ve diğer bir iki telifi dışındaki eserleri, Hanefî mezhebinin ileri gelen müçtehidlerinden İmam-ı Muhammed, et-Tahâvî, el-Hassâf, el-Kerhî gibilerin muhtasar olan eserlerinin şerhi mahiyetindedir. Böyle muhtasar eserleri şerhedebilmek, ancak mezhebin derinliklerine ve inceliklerine vâkıf olan kimseler tarafından mümkün olabilir. Kaynaklarda Cassâs'ın on iki eseri zikredilmektedir.

9 786059 612326